

AGAGELDI ALLANAZAROW

URSA GIDEN ADAM
(Nowellalar we powestler)

Aşgabat 2015

UOK 894.361
A48

Agageldi Allanazarow. Urşa giden adam.
(Nowellalar we powestler).
2015

Ýazyjy Agageldi Allanazarowyň "Urşa giden adam" ýyggyndysyna esasynam onuň dürli ýyllarda ýyggyndylarda çap bolup okyjylaryň ünsüni gazanan eserleri girizildi.

Oňa Beýik ýeňiş 70 ýyllyk baýramçylygy mynasybetli esasynam ýazyjynyň uruş temasyndan ýazan eserleri girizildi.

Bu eserler okyjylaryň kitap tekjesinde öz urnuny eýebär diýip tama edýäris.

TDKP 148

KBK 84 Tür 7
© Allanazarow A., 2015

DAGLARYŇ ÜSTÜNDEŇ DAGLAR GÖRÜŇYÄR

Agageldi Allanazarowyň döredijiligini hyýalymda başdan-aýak yzarlasam, rus edebiyatynyň romantizm akymynyň kerwenbaşylary nyň biri W.Žukowskiniň: «Daglaryň üstünden daglar görüňär» diýen ajaýyp şahyrana setiri ýadyma düşýär. Dogrudan hem, Agageldi Allanazarowyň 1964-nji ýylda çap bolan «Ussanyň jogaby» goşgusyndan başlap (bu goşgy onuň çap edilen ikinji eseridi), 2000-2006-njy ýyllarda peýda bolan uly göwrümlü kitaplaryna çenli döreden eserleri bir-biriniň üstünden görüňän, bärkisinden barha beýgelip gidýän dag gerişlerini göz öňüne getirýär. «Ojak» romany, häzir-ä, şol gerişleriň iň belendi.

A.Allanazarowyň döredijiligi kem-kemden kämilleşdi öňürti dö rän eser özünden soňky eser üçin basgançak bolup hyzmat etdi. Şeýledigini ýazyjynyň eserlerini okan her bir okyjynyň özi hem hökman aňlar. Ussat ýazyjynyň döredijiligi baradaky esasy gürrüňe geçmezimden ozal onuň döredijilik ýoluny ýagtyldan tanymal şahslardan söz açmak isleýärim.

1966-njy ýyl. Türkmeniň tanymal ýazyjysy Gurbandurdy Gurbansähedow Mary şäherine ýaş ýazyjylaryň maslahatyna gatnaşmaga baranda, şol mahal mugallymçylyk mekdebinde nokap ýören Agageldi Allanazarowyň goşgularyny seljerip, oňa ak pata beripdi. Şondan soňam onuň sygyrlary gazet-žurnallarda nyzygiderli peýda bolmaga başlady.

1987-nji ýyl. Agageldi Allanazarowyň «Bir gezek uçan it» powesti Çingiz Aýtmadowyň ýazan sözbaşysy bilen birlikde rus dilinde neşir edilýär. Şol sözbaşyda ol ýaş okyja ýüzlenip: «Seniň okamagyňa garaşýan, okanyňdan soň hem, ynanyşyma görä, göwnüňden turjak şu kitap barada gürrüň berip oturjak däl. Meniň saňa esasy aýtjagym şundan ybarat: sen öz eneň bilen kakaňdan hem Agageldi Allanazarowyň şu powestini okamagyny haýyş et. Soňra olaryň hem birneme özgerendiklerini, boluşlarynyň üýtgändigini görersiň» diýen sözler bar. Häzirki zamanyň dünýä edebiýatynyň uly sütünleriniň biri, türki edebi äleminiň parlak ýyldyzy hasap edilip, uly sarpa goýulýan uly ussat Çingiz Aýtmadow kitabyňa sözbaşy ýazyp, eserine şeýle uly baha berse, her bir ýazyjy hem özünden, eden işinden hoşal bolardy. Üstesine-de, nesibäm çüwüp, has ýakyndan gatnaşanym, hüý-häsiýetine belet bolanym üçin Çingiz Töregulowıçıň öwgüli sözleri saga-sola sowrup ýörmändigini bilýärim. Ol çem gelen kitaba sözbaşy ýazyp, çem gelen eseri mahabatlandyryýanlardan hem däl. Ýöne onuň dünýä medeniýetine goşant goşýan ussatlara, edilen işe mynasyp baha bermegi «ýokuş görýänlerden» däldiginden hem habarym bar. Ol göz guwanjymyz Magtymguly Pyragynyň döredijiligine-de belent baha berip, öz pikirlerini paýhaslylyk bilen esaslandyrypdy. Türkmen suratkeşi Yzzat Gylyjow hakda: «Yzzat, sen meniň buýsanjymyň», kompozitor Nury Halmämmedowyň ussatlygyndan söz açyp: «Nury Halmämmedow sazyny ýazmadyk bolsa, «Şükür bagsy» kinofi lmi dünýäde gazanan şöhratynyň derejesine göterilmezdi» diýip ýazan hem şol. Uly ussadyň biziň ýazyjy-

dyr sahyrlarymyzyň, sungat wekillerimiziň işine şeýle ýokary baha bermegi dünýä medeniýetinde deňli-derejeli ornumyzyň bardygyna şaýatlyk edýär. Biz oňa guwanýarys. Ýöne Agageldi Allanazarowyň döredijiliginiň ähmiýetini hemmetaraplaýyn açyp görkezmek ýene bize - onuň eserleri bilen asyl nusgasynda tanys edebiýatçylara bagly bolup durýar. Men döwürdeşi, döredijiligine sarpa goýýan, ilkinji goşgularyny, hekaýalaryny höwes bilen okan, özboluşly zehininiň derejesinden az-kem habarly adam hökmünde onuň eserleri, olaryň tutýan orny barada käbir pikirleri okyja ýetirmek isleýärin. Agageldi Allanazarowyň döredijiliginiň örän agramlydygyny, onuň öz halkynyň medeniýetini dünýä ýaýmakda uly işler bitirendigini, döwrüň talabyny ödeýän ajaýyp eserler ýazandygyny äşgär edip duran esasy alamatlar nämeden ybarat? Şol sowala gysgaca, ynandyryjylykly hem mynasyp jogap bermek üçin men iki terezi gurdumdym. Terezileriň birini kino sungaty, ikinjisini bolsa terjimeçilik sungaty emele getirýär. Bu iki tereziniň eserleriň agramyny dogry çekýänine ýüregim bilen ynanýaryn. Sebäbi üns berseňiz, ajaýyp kino eserleri ajaýyp kyssa eserlerinden dörändir. Wakasyz, hereketsiz, gury sözler bilen ýazylan hekaýadan, powestden, romandan kino döremeýär. A.Tarkowskiý, N.Mihalkow, W.Şuksin, B.Mansurow dagyny uly režissýor derejesine göteren, eýsem, olaryň hakyky kyssa eserlerini esas edinmekleri dälmi? Mysal üçin, Bulat Mansurowyň režissýor hökmünde adyny äleme ýaýan «Şükür bagşy» powesti boldy. Umuman alanyňda-da, rus edebiýatynyň L.Tolstoý, N.Gogol, A.Puşkin, A.Tolstoý, Ý.Bondarew,

B.Wasilew, M.Şolohow, W.Şuksin ýaly läheňleriniň eserleriniň kinonyň diline geçirilmedigi ýokdur. Sebäbi kinematografiýa haýsy eseriň zehine ýugrulandygyny duýmagy örän gowy başarýar. Kinonyň diline geçirilen kyssa eseri şol edebiýatyň naýbaşy eseri hasap edilmeli. Türkmen edebiýatynda-da şeýle. Soňky ýüzýyllykda dörän ýokary derejeli eserlerimiziň aglabasy kino diline geçirildi. Bu babatda B.Kerbabaýewiň «Aýgytly ädimini», N.Saryhanowyň «Şükür bagşysyny», G.Kulyýewiň «Gara kerwenini», N.Jumaýewiň «Ýuwaş gelnini» ýatlamak hem ýeterlik bolsa gerek. Ikinji terezim hem hakyky eseri saldarlamak babatda örän dürs işleýär. Terjimeçi, adatça, başga bir dildäki in gowy eseri terjime etmäge çalyşýar. At-abraý getirmejek bolsa, onuň wekilçilik edýän edebiýatyny baýlaşdyrmajak bolsa, terjimeçi beýle eseriň golaýyndan hem barmaz. Şonuň üçin hem, başga dile terjime edilýän eseriň asyl nusgasynyň hem kämildigini gypynç etmän aýdyp bolar. Türkmen ýazyjysy Agageldi Allanazarowyň döreden eserleri bolsa, meniň ulanýan «iki terezimde» çekilende hem olaryň ýüpüne gaty gowy agram salýar. Sebäbi onuň eserleriniň esasynda eýýäm dört kino döredildi, şonuň ýaly-da «Ýedi däne», «Çat açan menzil», «Welosiped», «Iner ýüki», «Goja», «Güneşli gämi», «Mähriban at» ýaly 25 kitaby dünýä halkarynyň 30-a golaýynyň diline terjime edilip, 5 000 000-dan gowrak nusgalykda çap edildi. Bu bolsa türkmen ýazyjysy Agageldi Allanazarowyň eserleriniň dünýä edebiýatynyň baýlaşmagyna goşant goşýandygyndan, olarda gaýry milletleriň okyjysy üçin hem öwrenere zadyň bardygyndan habar berýär. Eserleriniň dünýäniň

dürli dillerinde neşir edilmegi diňe ýazyjynyň özüne däl-de, medeniýetimiziň, Watanymyzyň abraýyna-da abraý goşýar. Her ýurduň dünýädäki abraýy milli medeniýetiniň ösüşi, esasan, başga milletleriň medeniýetine täsir edişi bilen ölçelýär. Şol nukdaýnazardan biz häzirki zaman döredijilik işgärlerimize, öňi bilen hem, A.Allanazarow ýaly, dünýäniň onlarça dilinde kitaby çykan ýazyjymyza guwanmalydyrys. Çünki ýazyjynyň döredijilik arabasyna baş-on setirlik goşgudan, iki-üç sahypalyk hekaýadan başlap, egninde agyr ýük, ýazyjynyň öz gowy görýän meňzetmeler dilinde aýtsak, «iner ýüküni» göterýän romanlara çenli kän sanly eserleriň ýüklenendigini görýäris. Agageldi Allanazarowyň köp taraply döredijiliginden söz açyp, onuň çagalar üçin ýazan goşgularyna, ýüzugra bolsa-da, üns bermän geçmek bolmaz. Çünki ol edebiýat meýdanynyň gyrasyndan goşgy bilen girip, dürli döwürlerde «At gaýraty», «Günüň öýi», «Şadyýan harplyk», «Bir bar eken», «Çölün deňiz günleri», «Yssy gün», «Ýañlan, tüýdügim» ýaly ýygyndylaryny okyja hödürledi. Olara hil taýdan gysgaça baha bermek üçin, ýene şol ýokarky ölçegimize ýüzlenmeli bolýaryn. Bu ýygyndylaryň hemmesi diýen ýaly, dünýäniň ýigrimiden gowrak diline terjime edildi. Onuň çagalara niýetläp döreden eserleriniň aglabasy ýaşlar üçin gowy eserleriň ýygyndysy bolan «Çagalar edebiýatynyň hrestomatiýasy» girizilip, rus dilinde wagtal-wagtal gaýtalanyp çap edilýän bu kitapda öz ornuny tapdy. Şeýlelikde, Agageldi Allanazarowyň goşgulary başga ýurtlaryň çagalarynyň hem söýüp okaýan goşgularyna öwrüldi.

Makalany okanyň «Awtor näme üçin başga dillere beýle ýykgyn edýärka?» diýmegi mümkin. Ýok, Agageldiniň goşgulary türkmen dilinde ýazylyp, öňürti türkmen çagalarynyň göwnünden turdy, türkmen çagalarynyň halan eserlerini bolsa başga milletleriň çagalary hem haladylar. Halanany üçinem ol kitaplaryň birnäçesi käbir ýurtlarda gaýtadanam çap edildi. Çeper eseriň başga dillere terjime edilmeginiň «gamyny iýmek» diýen pikire men gaty pert jogap berip biljek. Özüň gamyny iýeniň bilen eseriň başga dile terjime edilmeyär, ony hemişe eseriň çeperçiligi, hili, özboluslylygy gazanýar. Agageldi Allanazarowyň döreden eserleriniň aglabasy şol zerur bolan talaplary ödeýär. Diýmek, terjime edilmegini onuň eserleriniň özleri gazanýar.

*Gün agsam deňze, batýan ekeni,
Balyklar bilen ýatýar ekeni. («Günüň öji»)*

*Baglaň başyny her ýana yrap,
Berýär guşlara höwürtgä gurap. («Şemal»)*

Üns berseniz, ýokarky setirlerde manysyz «boşluk» ýokdur, tersine, çagalaryň göwnünden turjak hem olara örän düşnükli täsin suratlar bar. Çagany boş sözler däl-de, onuň aň derejesine kybapdaş ýeňiljek, manyly, özüne çekýän görnüş gyzyklandyrýar. Çagalar üçin goşgy ýazanda, daýaw Agageldiniň özüni-de ylgap ýörenje çaga öwrülendir öýdýärsiň. Ol goşgularynda çagalar bilen çaga oýunlaryny oýnaýar, çaga dilinde gepleýär. Şahyr şol hereketleriň ussady. Çagalar edebiýatyndan edilýän esasy talap hem şondan ybarat. Dünýä çagalar

edebiýatynyň sütünleriniň biri Agniýa Bartonyň: «Agageldi Allanazarow türkmen çagalarynyň näme barada pikir edýändiglerini örän oňat bilýär» diýip ýazmagynyda özüm-ä uly ussadyň ildeşimiziň döredijiligine beren ýokary, şeýle-de dogry hem mynasyp bahasy hasap edýärim. Belli rus sahyry Lew Oşaniniň az-kem başgarak äheňde: «Agageldi Allanazarow öz ýaşajyk dostlarynyň ruhy dünýäsini oňat bilýär, olar bilen ýürekdeş gürrüň etmegi başarýar» diýip bellemegi-de, Agageldiniň döredijiligi bilen tanşan uly şahslaryň onuň çagalar üçin ýazan eserleri barada gowy pikirdedigine şaýatlyk edýär. Çaganyň ruhy dünýäsini incelik bilen öwrenen, öwrenenini hem usasatlyk bilen ulanmagy başarýan ýazyjynyň utuşly tarapy hem şondan ybarat. Ol çagany gury sözün däl-de, manyly suratyň özüne çekýändigine göz ýetiripdir. Ýene bir bellemeli zat: çagalar edebiýaty bilen düýpli iş salysýan W.Berestow, Ý.Akim ýaly ussat halypalaryň bellemeklerine görä, Agageldi Allanazarowyň goşgulary haýsy dile terjime edilse-de, onuň liriki gahrymanynyň başy — türkmen tahýaly. Ol başga dilde geplese-de, sözleriň owazy, äheňi türkmeniňki. Bu häsiýet onuň döredijiliginiň hamyrmaýasyna öwrülipdir. Şeýle hem, pikir, görnüş bezegine baý goşgular başga dile geçende-de, milli özboluslylygyny ýitirmeýär. Şonuň üçin hem sahyryň döredijiliginiň daşary ýurtly syncylarynyň biri: «Agageldi eserlerine öz adyny goýmasa-da, goşgularyň türkmeniň galamyna degişlidigi görnüp dur» diýip ýazýar. Meniň has-da göwnümden turany üçin mysal getirýän setirlerimdäki diňe hakyky ussadyň döredip biljek sahyrana keşbine üns beriň:

*Gelin bolup, süýji pallap gerinip,
Garly meýdan çykdy gijäň içinden.*

Ýa-da:

*Bulutlar ol ýerde ganat kakysyp,
Sowlup barýan al şapagy kowlaýar.*

Tebigatyň içinde özboluslygyny ýitilik bilen yzarlamaga guýmagur sak ussatlygy şahyryň hemme goşgularyny diýen ýaly durmuşa, ýaşaýsa okyja golaý edip görkezýär, ony özüne tabyn edýär, goşgularynyň keşbi, dili tebigatyň gözel keşbi tebigatyň näzik dili bilen baýlaşýar. Türkmen çölüniň, türkmen sährasynyň, umuman, türkmen tebigatynyň gözelligine inçe synçylyk bilen garamak ussatlygy Agageldi Allanazarowyň goşgularyny baý, özüne çekiji, täsin edip görkezýär. Olardan Pendi sährasynda öwüsýän mylaýym şemalyň sesi saz bolup ýaňlanýar, türkmen howasynyň ýakymly tagamy duýulýar. Onuň aglaba eserleriniň başga dillere höwes bilen terjime edilýänligi-de şonuň üçin bolsa gerek.

Ýazyjynyň türkmen tebigatyndan ylham alan eserlerine üns beren belli edebi synçy hem kyssaçy Saýlaw Myradow metbugatdaky çykyslarynyň birinde: «Türkmenistany, onuň tebigatyny men hem bilýärmikäm öýdýärdim welin, Agageldi Allanazarowyň kitaplaryny okap, öz ilimi täzedem, ony hem özüm üçin täzedem açdym» diýip ýazypdy. Agageldi Allanazarowyň giň göwrümlü, ýokary hilli döre diýiligi barada onuň derejesine laýyk gürrüň etmeli bolsa, ýazyjynyň hekaýa-nowellalaryna aýratyn üns bermek gerek. Men galamdaşy, yhlasly okyjysy hökmünde onuň nowellalarynda başga ýazyjylaryňka meňzemeýän

özboluşlylyk duýýaryn. Uly göwrümli powestlerinde, romanlarynda bolsy ýaly, onuň hekaýalarynda-da («Dog-an», «Täze ýyl heseri», «Welosiped», «Ene») arassa türkmen diliniň kömegi bilen gazanylýan şahyrana beýan ediş usuly ünsüni çekýär. Şahyrana duýgular bolsa, sagdyn, manyly, arassa diliň üsti bilen beýan edilende, has-da özüne çekiji bolýar. Ýazyjynyň esasy ýaragy diýilýän dil ýaragy Agageldiniň elinde bökdençsiz işleýär. Onuň wakalara, herekete baý kyssasy sadadan düşnükli halk diliniň ulanylmagy bilen utýar, lejikdirmeýär, lezzet berýär. Men, yhlasly okyjysy hökmünde, Agageldi Allanazarowyň döreden kän sanly powestleriniň arasynda iň saýlantgysyny — hakyky edebiýatyň ähli talabyna hertaraplaýyn jogap berýän «Iner ýüki» powestini özüme golaý hasap edýärim. Eýýäm allegorik adyndan görterilýän ýüküň ýönekeý bir yük dældigini aňdyryp başlaýan eser ilkinji sahypasyndan okyjyny yzyna düşürüp ugraýar (eseri şeýle dartgynly derejede başlamak hemme ýazyja başardyp hem durmaýar). Diňe ineriň görterip biljek ýüki — **ýaňy murty taban ýigdekçäniň entek beke-medik gerdenine agram salan durmuş ýüki**, kynçylygyň ýüki. Uruş döwründe tylda galan ýetginjekleriň başdan geçiren agyr günlerini beýan edýän powestler türkmen kyssasynda az däl. Ýöne Agageldiniň döreden «Iner ýüki» biziň edebiýatymyzyň agramyna has-da agram goşdy. Häsiýetleriň ynandyryjy wakalar, mertligiň, edermenligiň şertlerine jogap berýän hereketleriň üsti bilen açylmagy, kynçylykly durmuşyň ýuwmarlanman, owadanlanman, ýazyjylyk ussatlygy bilen dogruçyl görkezilmegi, sonuň netijesinde-de, ýazyjynyň ýaşlaryň

nusga alarlyk keşbini ýokary çeperçilik başarnygy bilen ýüze çykarmagy göwnünden turýar. «Iner ýüki» sagdyn, ilhalar ideýasy, wakalarynyň ynandyryjy beýan edilmegi bilen ösüp gelýän neslimize her hili ýagdaýda-da milli buýsanjyny saklap, arassa zähmetiň kömegi bilen kynçylykdan rüstem gelinýändigini görkezýär. Zähmet adamy, mert adam, onda-da entek bedeni onçakly bekemedik ýigidiň uly adamyň etmeli işlerini amala aşyrysy, Watahana elinden gelen ýardamy aýamaýsy okyjyda oňa bolan söýgi, hormat oýarýar.

Beýle ýagdaý hemme halklaryň ýaşlary üçin hem mahsus bolsa gerek. Şol sebäpli-de, özlerine göwni ýetýän edebi derňewçiler «Iner ýüküne» az mahalyň içinde ýigrimi gezek üns berdiler. Beýle ýagdaý edebiýatda ýygy-ýygydan gaýtalanyp duran waka-da däl. Bu powest türkmen, rus, bolgar dillerinde 5 gezek çap edildi, şeýle hem S.Antonow, Ý.Trifonow, W.Astafew ýaly rus edebiýatynyň nusgawy ýazyjylarynyň döreden saýlama powestleriniň arasynda ýer aldy. Bu türkmen kyssaçysy A.Allanazarowyň ussatlygyna berlen örän uly bahadyr. Millionlap nusgalykda çap bolýan kitaplary döretmek her bir ýazyjynyň arzuwydyr. Ýöne kitabyň nähili hupbat bilen döredilýändigine belet adam Agageldi Allanazarowyň özüni tanamasa-da, näderejede zähmet çekýändigini eserlerinden biler. Eser ýazylanda, her sahypasy telim gezek göçürilip, sülä getirilýändiginden az-kem habarly bolanym üçin, Agageldi Allanazarowyň nähili azaphon ýazyjydygyny göz önüne getirýärim, parahat gijeleriniň narahat geçendigini, ýumşak ýassykda dync almaly kelläniň näçe sagatlap gaty stol üstüne eg-

lip durandygyny çaklaýaryn. Ýöne Agageldiniň çeken azaby, gören görgüsi döredijilik hasyly bilen öeldi. Türkmen edebiýatynda beýle uly derejedäki ussadyň döremeginiň iki sebäbi bar diýen aýgyda gelýärim. Olaryň biri Taňry guýmuş, ýöne hemme kişiniň başarmaýan zady — erjellik bilen hupbatly zähmet. Agageldiniň adyny edebiýatymyzyň taryhyna ýazan, dünýä okyjylarynyň hem örüsine çykaran şol iki sebäpdur. Şeýlelikde, hut meniň özüm-ä zehinli şahyr hem kyssaçy Agageldi Allanazarowyň döreden ajaýyp eserleri döretmek üçin çeken çäksiz zähmetiniň soňy halkara derejesindäki abraý bilen utgaşyp gitdi diýen netijä gelýärim. Ýokarda meniň Agageldi Allanazarowyň döredijiliginden agzap geçen eserlerimiň sanawy hem bir ýazyjy üçin ýeterlik ýük, onda-da Agageldiniň iri göwrümlü bir eseriniň ady bilen aýtsam, iner ýüki. Ýöne her bir uly ýazyjynyň ady tutulyp, döredijilik örüsine ser salnanda, onuň haýsydyr bir eseri beýlekilerinden saýlanyp ýada düşýär. Mysal üçin, dünýä belli onlarça tomluk eser ýazanam bolsa L.Tolstoý diýlende «Uruş hem parahatçylyk», N.Gogol «Derňewçi», Puşkin «Ýewgeniý Onegin», A.Tolstoý «Pýotr I», M.Şolohow «Ýuwaş Don», B.Kerbabaýew «Aýgytly ädim», B.Seýtakow «Doganlar», G.Kulyýew «Gara kerwen» romanlary göz önüne gelýär. Şol eserler olaryň inäýbaşy kitaby hasaplanýar. Şol nukdaýnazardan biziň döredijiligi barada gürrüňini edýän Agageldi Allanazarowymyzyň eseri haýsy diýlende ol (häzirlikçe), elbetde, eýýäm okyjynyň minnetdarlygyny gazanan «Ojak» romany (Agageldi entek-en tekler öňkülerinden pes bolmadyk eserleri döreder diýen berk ynamymyz bar) diýip basap edýärim.

Agageldi Allanazarow diýlende, ilki bilen, eýýäm okyjynyň minnetdarlygyny gazanan «Ojak» romany ýadymyza düşýär. «Ojak» ýazyjynyň Garassyzlyk ýyllarynda döreden esasy eseri boldy. Bu roman hakdaky gürrüňe başlamazymyzdan öňürti ýazyjy Agageldi Allanazarowyň «Ojagy» okyja ýetirmegine nämäniň sebäp bolandygy, onuň näme üçin şol esere kalbynyň dyňzap duran joşgunyny bagyşlanlygy bilen biraz gyzyklanalyň.

Türkmen halkynyň agyr taryhynda pajygaly wakalar kän boldy. Halkymyzyň diňe XIX asyrda başdan geçiren agyr pajygalaryny sanamaly bolsa, ortaça düşünjeli okyjy Sarahs, Mary, Gökdepe söweşlerini ýatlar. Garrygala söweşi, Gazawat gandöküşligi köpün ýadyna-da düşmez. Biziň taryhymyzda şol agzalan söweşlerden pes bolmadyk enäni gyzdan, atany oguldan, müňläp-müňläp bigünä adamlary dogduk depeden, ata Watandan jyda eden ýene bir aýylganc tragediýany bolsa görer gözden, eşider gulakdan gizläp sakladylar, ykbal çözüň syýasatçy kişiler aýy hakykatyň gizleneni bilen süýjemejekdigi, nahak ganyň ýerde ýatmajakdygy barada oýlanmadylar, halkyň hakyda sudundan gaçyp gutularys öýtdüler. Şol gizlin saklanan halk pajygasy hakynda taryh maglumatlary näme diýýär? Üns beriň: «1917-1930-njy ýyllarda Türkmenistanda baý-kulak diýlip sürgün edilenleriň sany 900 müňden gowrak adamdy. Şol ýyllar ýat illerden mesgen gözläp, ýurtdan gykanlaryň sany 4 milliondan geçdi». Sürgün edilenleriň, bosgunlaryň, açlykdan, jebri-jepa çekmekden gyrylanlaryň sanyny bolsa anyk bilýän ýok. Megerem, olaryň sany ýokarda agzalan uruşlarda wepat bolanlaryň sanyndan has artykdyr.

Geljekki ýazyjy Agageldi Allanazarow ene-atasy 16 ýyllyk Gazagystan sürgüninden gaýdyp gelenlerinden baş-alty aý geçensoň, 1948-nji ýylda dünýä inýär. Gepiň keltesi, «sürgüniň ogly» bolmak Agageldiniň hem nesi-besinden çykypdyr. Gazagystan sährasynda sürgünde wepat bolan agasynyň öwezini tutmagyny dileg edip, oňa Agageldi at goýýarlar. Halkymyzyň esli böleginiň başyndan hupbat bolup inen belanyň ýaňy ýaş oglanyň kalbyndan çykmaýar. Ol ýaň, ol ýanardag ahyram «Ojak» (şertleýin ady «Sürgünler») romany bolup, daşyna çykýar. Şu ýerde men ýene-de bir zady bellemekçi bolýaryn. Türkmen topragynda XX asyrdaky bolup geçen ol aýylganc wakany çeper edebiýatda, gazet-žurnallarda açyk beýan etmek däl, agzamak hem bolmaýardy. «Ojagyň» okyjyny özüne beýle güýçli çekmeginiň bir sebäbi-de romanyň şol gizlinligi paş edýändigini bolsa gerek. Ýaşlarymyzyň negada biri bolaýmasa, ol gizlin, namart, «ejizeganymlık urşundan» oňly habarly däl. Şonuň üçinem bir asyra golaý üsti basyrylyp gizlenen wakadan ilkinji bolup, uly göwrümlü eser ýazan Agageldi Allanazarow diňe bir täsin, täze temadan roman döretmek bilen däl-de, tutuş halkymyzyň, aýratynam beýle zatlar bolandyr öýdüp pikirem etmeýän ýaş neslimiziň gözüni açmak bilen, taryhymyzyň önünde ägirt uly hyzmat bitirdi.

Romanda Kymys goja, onuň maşgalasy başdan-aýak ýazyjynyň üns merkezini eýeleýär. Birmeňzeş agyr ykbala sezewar bolan münlerçe türkmen maşgalasynyň çeken jebriniň Kymys aganyň hojalygynyň üsti bilen görkezilmeği romanyň saga-sola pytraman, ykjam bolup çykmagyna getiripdir. Bu maşgalanyň öň orna geçir-

ilip, üns bilen yzarlanmagy ýazyjynyň utuşly tarapy bolsa gerek. «Ojagyň» ýordumyny yzarlamagy, wakalaryny jikme-jik beýan etmegi, olara düşündiriş bermegi özüme borç edinmeýärim. Eger başarsam, türkmen edebiýatynda dörän, çeper diýseň hem, taryhy diýseň hem, syýasy diýseň hem, üstüne basan «iner ýüküni» göterip biljek bu özbolusly romanyň esasy damaryna ser salmak isleýärim. Romany okap çykaran netijäme görä, ýazyjy adam ogluna kyncylygyň edýän täsirini ýüze çykarmagy esasy wezipe edip önünde goýupdyr. Ol durmuş pajygasyynyň döredýän kyncylyklarynyň ynsanyň ruhy dünýäsine ýetirýän täsirini edebi keşpleriniň üsti bilen okyja ýetirmäge çalyşýar. «Ojagyň» sürgün edilen gahrymanlarynyň Watandan jyda düşmekleri olara çekip-çydardan agyr düşýär. Aýlardy ýyllar hem olary ýat toprak bilen öwrenişdirip bilmeýär. Ýasaýys syrlary hakynda oýlansaň, çökder kyncylyk, töhmet belasy, ynsan gerdeniniň göterip bilmejek ýüki, onda-da hiç kim üçin peýdasy ýok, ýörite oýlanyp tapylan jeza her hili mert kişini-de ejizlemäge mejbur edýär, onuň aňyna erbet zeper ýetirýär, gowy häsiýetiniň ýaramaz häsiýet bilen çalyşmagyna, ejizlemegine getirýär. Beýle ýagdaý adamlaryň köpüsiniň psihologiýasyna mahsus ýaly bolup hem görünýär. Emma kyncylykly ýagdaý Agageldi Allanazarowyň romanynyň gahrymanlaryny gatybaşa, erjele, mert kişä öwürýär, olaryň aňyndaky watanperwerlik duýgusyny, öz ojagyna kүйsegini güýclendirýär. Men uzak ýyllaryň dowamynda dogduk mekandan uzakda ýaşap, umuman alanyňda, biziň halkymyzyň başga halklaryň hiç biri bilen deňeşdirer ýaly derejede däl

oturymly, öz ojagyna wepalydygyny göz ýetirdim. Men başga milletler onuň tersine diýen çaklamadan gaty daşda. Ýöne türkmenler... Men ojak meselesinde Agageldi Allanazarowyň romanyndaky ideýasy bilen pikirdeş bolup, bizin halkymyzyň şu güni bilenem öz çaklamamy tassyklap bilerin. Hut şu günem kän-kän milletleriň kän-kän wekili başga ýurtlara öz peýwagtyna gidip, juda zorluk göräýmese, edil öz watanynda ýaşaýan ýaly bolup ýaşaşyp ýörler. Emma türkmen welin, dogduk depesini terk etmegi halaýanlardan däl. Şonuň üçinem «Ojagyň» sürgün edilen gahrymanlarynyň Watandan alysdan bolmagy olara çekip-çydardan agyr düşýär. Aýlar-ýyllaram olary ýat toprak bilen öwrenişdirip bilmeýär. Romanyň gahrymanlarynyň Watana ýetmek üçin sanaýan günleri gaty kynlyk bilen, hatda ölüm-ýitim bilen baglanysykly hupbat bilen geçýär. Kynçylyklar türkmen sährasynyň balalarynyň iline asmak arzuwyny has-da güýçlendirýär, wagt, ýat toprakda gün geçirmek öz Watanynyň has-da gymmatyny artdyryrar. Şol meselede romanyň kynçylykly ýaşayyş mekdebini geçen gahrymanlaryň hemmeside okyjynyň tarapynda, okyjy hem olaryň tarapynda.

Ýaş nesil «Ojagyň» üsti bilen durmuş mekdebini geçýär, ildeşleriniň alysdaky hupbatly ýaşayşynyň beýany olarda öz topragyna, öz ojagyna, parahat Watanyňa söýgi, buýsanç oýarýar. Sen nirede bolsaň hem Watanyňy söýmeli, ondan aýrylmazlygyň, oňa ýetmegiň aladasyny etmeli. Watan seniň daş galaň, başymyzy jemlejek ýene şoldur. Ojak seniň berekediňdir, rysgalyňdyr, seni açhor etmejek ýene şoldur. A.Allanazarowyň «Ojagynyň» esasy leýtmotiwi şol. Şonuň üçin hem Pendi sährasynda

sönüp ugran ojaglaryň odunyň ýene alawlap başlamagy okyja ynjalyk berýär, ony türkmeniň bereket nyşany bolan gyzgyn ojagynyň başyna çagyryýar. Öndümli işleýän uly ýazyjynyň kyrk ýylda döreden alty-ýedi jiltlik eserleri barada bir içijik makalanyň çäginde doly gürrüň etmek mümkin däl. Ýogsam, Agageldi Allanazarowyň uruş temasyndan döreden «Ak ýelken», «Urşa giden adam», «Maňa meňzeş maýor», «Jaň sesi» ýaly özboluşly powestleriniň beren ýazyjylyk tejribesinden soň dörän ýene bir göwrümlü eseri «Düwlen» romany hem düýpli seljerilmäge mynasyp eser. **Ony türkmen edebiýatynda dörän ilkinji psihologik roman hasaplaýaryn.** Eserde türkmen ýigidi Balkan bilen nemes gyzy Bertanyň ykbaly yzarlanýar. Ýazyjy bir urşuň gutaranyndan soň hem adam ykbalyny bulaşdyrysýny, bir başlanan urşuň diri galanlar üçin gutarmaýandygyny, urşy başlanyň hem üstüne çozulandan az jepa çekmeýändigini çeper kespleriniň üstü bilen açyp görkezmegi başarypdyr. Nemes gyzyynyň öz ildeşleri tarapyndan başlanan uruş zerarly münlerçe nowça ýigitlerini, heniz maşgala gurman, ömür bilen hoşlaşan ogullaryny ýitiren türkmen topragyna gelin bolup düşmegi, özünden gan algyly bilen bir maşgala döretmegi iki sany garsydaş aňyň gizlin çaknysygyna alyp barýar. Maşgalanyň bozulmagyna, bir mahal tamamlanan hem bolsa, ýene uruş sebäp bolýar. Kalbyňy daglaýan durmuş hakykatyny açýan bu örän dartgynly eser okyjynyň aňynda harasat baryny döredip, psihologik romanyň kanunlaryna doly gabat gelýär. Alnan wakanyň diňe bir türkmen topragyna degişli bolman, urşy başdan geçiren ähli halklaryň (oňa dahylsyz halk barmy!) kalby-

na-da gozgalaň saljakdygy sebäpli, «Düwlen» umumad-amzat eserine öwrülýär. Bu romanyň hem esasy äheňi ynsan aňynda çuň fi losofi k oýlanmalaryň aýlawyny ussatlyk bilen işletmegi başaryan ýazyjy Agageldi Allanazarowyň ähli döredijiliginiň baş temasy bolan OJAGA gelip direýär. Agageldi Allanazarowyň ýazyjy hökmünde ýokary ussatlyk derejesine ýetmegi, döredijiligine dünýä möçberinde uly üns berilmegi, hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň milli medeniýetimizi dünýä ýaýmak baradaky görkezmesini durmuşa geçirmekde onuň ep-esli iş edendigi, elbetde, örän guwandyrýar. Ussadyň ýaş dörediji nesillerimize nusga alarlyk öz ýazyjylyk mekdebini döredendigini hem aýratyn bellemek zerurdyr. Ol mekdep zehinli ýazyjy Agageldi Allanazarowyň ebebiýatymyzyň derejesini ýokary götermekde bitiren esasy işidir.

*Atajan TAGAN,
ýazyjy.
«Dünýä edebiýaty» žurnaly, №4, 2013 ý.*

AK ÝELKEN

«Bagt şeýle ýakyndy, şeýle ýakyndy».

A. S. Puşkin.

Güýz. Deňiz kenarynda meniň bir özüüm ygamlap aýlanyp ýörün. Töwerekde çaldöş çarlaklar galgasyp, uçusyp ýörler. Epin-epin bolsup, hol beýleden süýşüşip gaýdýan tolkunlar häli-şindi ak köpüge öwrülip kenara çäýylýar. Her gezek şeýdip tolkun kenara uran mahaly golaý bir ýerde pagsyldap, pagsa diwar ýykylan ýaly bolýar.

Deňze seredip duranam bolsam, ilki ak ýelkenlije ol gaýygy meniň nazarym aýratyn bir zat hökmünde gözýetimden saýlap saýgarmady. Ol ilki gözýetimiň arkasynda iki gapdalyna gernip oturan ak bulutlara juda meňzeşdi. Onuň öz peýwagtyna ýüzüp ýören ak ýelkenli gaýykdygy ol birneme golaýlaşandan soň belli boldy. Men ak ýelkenlije gaýyk bilen gyzyklanyp, ýuwaş-ýuwaşdan oňa höwrügip ugradym. Öň näme hakda oýlanyp duranym hem tizden ýadymdan çykdy... Ak ýelkenlije ol gaýyk, şol barmana, Amangül enäni meniň ýadyma düşürdi. Onuň başyna ak salnyp, şu ummanda aýlanyp ýören ak ýelkenli gaýyga meňzäp, oba içinde aýlanyp ýörenini bir menem däl, tutuş oba arzuw edipdi...

* * *

Amangül enäniň oba gelinleriniň arasynda ýörgünli ady Aganazaryň enesidi. Hemmeler öz adynyň gapdalında oglunyň adynyň hem tutulmagynyň garra ýakymly bolýandygyny syzýan ýalydylar. Ýogsam, indi onuň töweregindäki aýallaryň käbirleri bolaýmasa, özgeler Aganazar gidenden soň öýe düşen gelinlerdi.

... Ol Aganazary gundap eline alan günü özüniň bu dünýä hut şujagaz bäbejik üçin gelendigine, indi durmuşdaky öz ornunyň hemişe şunuň bilen ölçeljekdigine pähim edipdi.

Aganazaryň peýda bolmagy onuň üçin şatlygyň, aladalaryň peýda bolmagy boldy. Häli-şindi onuň pikirleri bulutlaryň deňiz ýokarsyna göterilişi ýaly, Aganazaryň ertiriniň ýokarsyna göterilerdi...

Ir ertir gapy açylardy-da, Aganazaryň bir eli çagaly gelni gelip, ata-babalaryň dessuryny saklap, gapydan salam berip girerdi. Onuň elindäki ak köýneklige og-lanjyk ejesiniň elinden düşerine mähetdel, ylgap gelip, enesiniň – Amangülün gujagyna dolardy. Hut Aganazar ýanynda bolany üçin bolsa gerek, adamsynyň durmuşyň bir ýalňys öwrüminde galany hem onuň bagt diýen zatdan, göresi gün diýen zatdan tamasyny üzmegine sebäp bolup bilmändi.

Onuň ogly ulaldygyça, boý tartyp, ýörän wagty düňderilip, nazary durlanyp, kakasyna meňzedi. Amangül eje şonda ogluna seredip: «Özüň meňzeseňem, ömrüň bir kakaňa meňzemesin» diýip, hyýalynda juwan ýaşda gözünden uçan adamsyny ýatlap, ogluny ýagşy niýet bilen goraglardy.

Ol günler Amangül eje üçin oba toýlaryna barmak hem diýseň ýakymlydy. Ýetişen gyzly eneler onuň bilen içginsiresip, garyndaş bolaýmaga-da göwünleriniň bardygyny syzdyrysyp, saglyk-amanlyk soraşyp oturardylar. Özi ene bolansoň, oňa ene ýüregine düşünmek kyn däldi. Her enäniň öz çagasyna gowyny arzuw edýäni belli zat. Şol wagtda hem ogluna iliň hyrydar nazarynyň bardygyny syzmak, bu-da bir ýakymly zat bolar ekeni.

Aganazarly günleriň biridi. Goňşy hatardan tegelek ýüzlüje gyz olaryň goňşularynyň gyzynyň ýanyna tikiň-çatyny bilen zygyr-zygyr gatnamany çykardy. Iki gyz kölegede oturyp keşde çekerdi. Soň eşidip otursa, ol bu ýere tikiň bahanasy bilen Aganazaryň didaryna höwesek bolup gelýän maşgala eken. Ene bir gezek bir ýerden öýüne dolanyp gelen çagy Aganazaryň sol iki gyza tudana kakyp berip duran wagtyna gabat gelipdi. Gyz şonda, näme üçindir, Amangül ejäni görüp, ýañaklaryny al öwürdirip utanypdy.

Ol gyz indi bireýýämden bäri özge bir gapyny açyp-ýapýar. Bu gün-erte sary esgi salynjak bolup ýören aýal. Ol hemişe onda-munda gabat gelende, Aganazarly günleri Amangül ejäniň ýadyna salýardy. «Wah... näme üçin şol wagt bulary bir-birine duşuryp jüp etmedimkäm? Şeýdäýen bolsam, hiý bolmanda, göwün aldarlygym, agtyjagym-a bolardy. Ýeke özüň, beýdip gugaryb-a otur-mazdym» diýip, oýlanmagyna sebäp bolardy.

Amangül eje Aganazary ýola salanda, «Gullugy gutaryp geldigi öý-işik ederin» diýen pikir bilen ýola salypdy.

Aganazaryň ilki-ilki «Gulluk edip ýörün» diýen habary geler durardy. Bir ýyldan soň, «Meni komandirlik okuwyna iberdiler» diýen haty bir salym geldi. Uruş başlanandan soň, onuň hatlary göz-görtele gysgaldy. Şeýle-de indiki gelýän hatlar arkaýynçylykly günleriň hatlaryna düýbünden meňzemeýär diýen ýalydy.

Bir gije ol işden gelip, ýerine girip ýatmakçy bolup otyrka aý aýdyňa bir oglanjygyň ýoda bilen ligirdäp öz öýüne tarap gelýänini gördi. Ol ýeke aýak poçталýоныň hemişe özüne derek oba aýlanyp, hat paýladýan oguljy-

gydy. Şol arada, hoş habara garasyp, indi telim wagtdan bäri sandygyň bir böwründe ýatan iki düwür sahanabat Amangül ejäniň ýadyna düşdi. Ol sandygy açyp-ýapyp basyny göteren mahaly oglanjygyň elindäki hatyň iç işikde galgap ýatanyny, oglanjygyň bolsa aýak aldygyna ylgap, öz öýünden daşlasyp, gaçyp barýanyny gördi. Bu hat düýbünden Aganazaryň hatlaryna meňzemeýän del bir hatdy...

Aganazar barkan, sary esgi salnyp galanyny ýatlap, ol soň-soňlaram telim gezek şükür etdi. Ýogsam, Aganazara garaşan bolsa, ol başyndaky sary esginem atynyp bilmejek ekeni.

Ol hemişe şu zatlar barada pikir edenden soň: «Häý, petigara, şol wagt munuň şeýle boljagyny syzan eken» diýip ýüregine käýinerdi.

Amangül eje uzak ýaşady. Müň aýy gördi. Ol özüniň uzak ýaşap, oglunyň juwanamerk ölümünü kimdir birinden däl-de, öz akylynyň ýetmeýän bir gudratdan gördi: «Meniň ýeke dikrarymyň janyny öçürip, onuň ýaşamaly ömrünü meniň sanalgyma goşup sanaýandyr şol» diýip oýlandy.

Ýöne ýere il-gün diýilmeýän ekeni. Il Amangül ejäni özüniň şatlygyndan-gaýgysyndan çetde galdyrmady. «Aganazaryň enesi, baryp bäbegimizi bir çileden çykaryp berseňiz!», «Aganazaryň enesi, biz gelin edinmekçi, sähedimizi belläp beriň!». Şuňa meňzeş aladalar bilen töweregiň aýallary häli-şindi gelip, onuň gapysyny açardylar. Obada zenan maşgala ýogalanda, hemişe ony suwa tutýan dört aýalyň birisi hem onuň özüdi.

Aganazary aldyraly bäri, onuň üçin ölümniň jinnek ýaly-da manysy ýokdy.

Ol käte oturyp, öz ýagdaýyndan çen tutup: «Ýene-de iliň hyzmatyna üç-dört ýyldan köp ýaramasam gerek. Onýança ýer menem abraý bilen özüne alaýsady...» diýip oýlanardy.

Hemişe bolsy ýaly ýene-de onuň çaky çykmany. Obada maşyn köpeldi, motorly köpeldi. Gerekli adamlar ýene-de onuň agramy bardyram öýtmediler. Her aýda berilýän on iki manat pensiýa göz dikip garaşmaly bolmady.

Ol segsenden geçen ömründe bary-ýogy bir gezek baryp kolhoz başlygynyň gapysyny açdy. Oturan jaýyna ýagys geçýänini aýdyp, ondan şifer sorady. Ýöne şol gezek ýüzüni eline alyp edara jaýyna baranyna, ol soň ömri ötýänçä ökünip gezdi. Başlygyň sözi şonda diýseň minnetli esidildi.

– Näme, sen entegem ýaşajak ýörjekmi?

– Nädeýin, alanok...

Oglunyň hatyrasynyň depelenmegine sebäp bolanyna, ol puşman ede-edde aňyrsyna çykyp bilmedi. Aganazaryň gözünde galan nazary oňa närazy seretdi:

«Ene, sen şiferi nätjekdiň-ä? Ykbal şiferli jaýda ýaşatjak bolsa, meni beýdip irgözinden ýygnarmydy nä? Ata-babamyz gara öýde ýaşap geçipdir, ýaşaber!...» Bu ýagdaý ýada düşende, Amangül eje käte oturyp, özüni kolhozyň edara jaýyna äkiden aýaklaryna gargardy. Özüni göz önünde tutup: «Erkekler saňa yöne ýere heleý» diýmeýän eken. Bir ýerde bolmasa, heleý bolanşon, seýdip bir ýerde heleýlemeli-dä. Ýeri, seniň kontorda nä görüň bar...» diýip, öz-özünden ar alardy. Başlygyň sözi bilen işi deň çykmany. Odun gerek wagty onuň iberen maşyny işigine münder edip odun düşürüp gitdi. Jaýyňam depesini bir gün başlygyň iberen ussalary gelip, nem syzmaz ýaly edip gitdiler.

* * *

Amangül ejä hemişe: «Işın ileri!» diýen il içinde kän gaýtalanýan söz «Işigiň ileri» bolup eşidilerdi. Sebäbi onuň ilersinde Ogulbibi eje ýaşaýardy. Her gün ol ir bilen oýanyp bildigi Ogulbibi ejäni ýatlap, çoýun peje ot salmak bilen bolardy. Onuň tüýnüginden tüssäniň göterilmegi goňşular üçin garrynyň sag-salamat örendiginiň alamydy.

Sähel bir gün ol bir sebäp bilen ot ýakmaga gijä galaýsa, Ogulbibi eje gelip: «Aganazaryň enesi, turduňyzmy?» diýip, onuň gapysyndan garardy.

Ogulbibi eje öz gara güzerany bilen gydyrdanyp ýören zenandy. Onuňam önünde urşuň uly müýni bardy, adamsy Sähetdurdy fronta gidip, gelmediklerini biridi.

Ýyllar, gara günler iki goňsyny has-da ysnyşdyrdy. Ogulbibi ejäniň gyzy bilen ogly salyhatly-sarpaly, maşgalaçyl adamlar bolup ýetişdiler, obada gowynyň gürrüni edilse, hemişe ilki ýatlanýanlaryň biri Ogulbibi ejäniň maşgalasydy.

Olara düşen gelnem alçak, süýji dilli, biş-düşü eliniň ujunda oňarýan bolup çykdy. Ol käbir gelinlere meňzäp, iki garryny köpürgenmedi. Gerek bolanda, olaryň çaýlaryny demläp önüne goýmagy-da, olardan keçe gülläp, ýorgan köpemegi öwrenmegi-de özüne kemlik bilmedi.

Ine, seýdip on ýyl geçdi, ýigrimi ýyl geçdi... Amangül eje Aganazaryň oduna ýanyp ýaşamagy ýene-de dowam etdirdi.

Köp gezek garyndaşlar toýlarynda oňa ak hasa sowgat etdiler. Amangül ejäniň ak hasa salynmak, bagtly bolmak arzuwy är ömürden bäri gursakda baram bolsa, ol bu hasalaryň hiç birisini salynmady. Beýtmek, onuň

göwnüne, ýerliginde ýok bagty bar edip görkezjek bolýana menzeýärdi.

Ak hasa zenan maşgalanyň ogul-gyzlydygynyň, agtyk görendiginiň, abraý bilen düýnüň dowamyny süňňünden geçirip, ertire goşandynyň alamaty. Ak hasa – munuň özi bagt...

Ençeme ýyllaryň dowamynda berlen hasalar şeýle bir köpeldi welin, onuň uruş döwri boşan sandygyny doldurdy. Ol özüne hasa salýan öýleriň öz synyk göwnüne delalat edesi gelyänini bilýärdi. Munuň öz saklap oturan ojağynyň hormatydygyna-da düşünýärdi. Ýöne ak hasa salynsa, kimdir biriniň nazarynyň: «Sen nä gününe ak salyndyň?» diýip ýaňsyly seredäýjek ýalydy...

Amangül eje gysyň başky ýagysly günleriniň birinde jan berdi. Ir bilen Ogulbibi eje gelip gapyny açan mahaly onuň agsamky «Kelläm agyrjak bolýar...» diýip, alyp gaýdan dermanyny gysymyna gysyp, dem-düýtsüz ýatanyny gördi. Şonda Ogulbibi ejäniň Amangül ejä: «Aganazaryň enesi!» diýip ýüzleneniniň iň sonky gezegi boldy.

Amangül ejäniň jaýlanan güni, obadaşlary ony ak salnyp bilmän, armanly öten zenanlaryň hataryna gosup ýatladylar.

* * *

...Ak ýelkenlije gaýyk ýüzüp, ses ýetime gelen çagy men öz ýanymdan ol kenara gelse gerek diýip oýlandym. Bir salymdan onuň oýtarlap, saga – Günüň batar ýerine ýüzüp barýany belli boldy. Ony golaýa getiren tolkunlar ýene-de ony kenardan daşlaşdyryp äkitdiler. Gaýyk kem-kemden gözden ýitip, giňişlige siňip gitdi. Men soňundan näçe garassam-da, ak ýelkenlije şol gaýyk meni ýatlap yzyna dolanyp gelmedi...

URŞA GIDEN ADAM

Hamala, aýdyp gutarjak sözüüm bar ýaly, daşym çolardygy oturyp saňa hat ýazýaryn. Özi-de şol bir haty öň telim gezekler ýazan hatymy gaýtalaýanymy bilýärin. Ony ýazmagyň meniň üçin nähili bagtdygyny sen bir bilsediň!. Seniň keşbiň bir ýerlerden çykyp, gözümiň önünde peýda bolýar. Dünýäm giňeýär. Şeýle pursatda men ýene-de özümi iň bagtly gelinleriň arasynda duýýaryn.

... Hol-ha, sen, hataryň gojalaryna salam berip, ýaş ýelenleriň salamyny alyp, işiňe gidip barýarsyň. Menem tamdyryň başynda elim ýeňlikli nan goparyp durşuma, seni gözüm bilen tä Gyjan babalaň gara tallaryna duwlanyp, gözden ýitýänçäň gözüm bilen ugradyp seredip durun.

Haýsy gudrat bizi beýle yсныsdyrдыkan? Boýsyratyňy synlap ganyp bilmezdim. Ýogsam, biz öňden halaşyp bir-birlerine gowşan aşyk-mağşuklaram-a däl ahbetin. Tanyslygymyz ilkinji gijämizden başlanan bolsa-da, sen sanlyja günde meniň eý görýän ynsanyma öwrüldiň oturyberdiň. Iki mähir birleşse, şeýle bolmaly-myka? Belki, şeýledirem.

Atam öýümize myhmançylyga giden çagym hem seniň işden gelip ýeke galaňda, içgysdyryjy içerde, meni ýatlap gezmeläp ýörşüň, meni ýatladýan zatlara ymtylyp garaýsyň göz öňüme gelerdi. Ganatym bolsa, asmana gal-sam, seň ýanyňa ýetäýsem diýerdim. Bir gün-ýarym gün ýatyp gaýtmak hyýaly bilen ugranam bolsam, ynjalygym gaçyp başlardy. Ýalan-ýaşryk bahana tapyp, yzyma, seň ýanyňa dolanmak bilen bolardym. Ýeňňemiň: «A gyz,

seniň-ä bir äre bararlygyň bar eken. Öz aýagyň bilen gelipsiň, ýatyp gideňde bolmaýamy! Agaň, kakaň dagy işden gelerdi, olaram görüp giderdiň-dä» diýen kinaýa gatysykly sözleri-de, ejemiň sessiz syrly garaýsy-da, meni raýymdan gaýtaryp bilmezdi.

Seni söýgim bilen çoýup, öz gezegimde gaýyn atanyň, gaýyn enäniň, birtopar ýüwürjiniň mährine çoýunmak meniň üçin bagt dälmi diňä näme?! Galňap ugran günlerim ýadyňda bolsa gerek! Köwsüniň apgyrdyny depeläp, ejeň bende meň daşymda hozanakdy. Suwa gitjek bolsam «özüm» diýip bedreden ýapysardy, nan ýapjak bolsam, ýenlikden. Bir ýola, inňeden çykma ýorgaňçany getirip: «Al, gelin! Balamyň balasy ilki öz enesiniň elinden çykan düşekçede depirjesin» diýip, gapdalyma atdy. Ýene bir gezek – goňşymyzyň gelniniň ýanynda oturyp öýe gelsem, içerde bir-birine meňzeş jübüt sallançak tegegine gözüm düşdi. Bu seniň dünýä injek perzendine radalap, gaýyn atamyň telim gün intipis edip, tutdan kesip oňaran sowgadydy.

Öz ýanymdan söýgimiziň miwesi, ilkinji perzendi seniň bilen bile oturyp synlamagy, guwanmagy arzuw ederdim. Arman, ol diýenim bolmady. Dem salymda ýaýran «ýylan» diýlen ýaly sowuk jümle arzuw-islegimiň hemmesini ogurlap ýuwutdy oturyberdi. Bal günüm aýy kekrä döndi. Bu söz şol ady ýitmiş «urus» sözüdi.

Aýrallyk dagy adamçy inere meňzäp, oýkanyp biziň aramyza çökdi.

... Indi sen ýanyma diňe gijäniň birwagtlary süýji ukuda ýatyrkam gelýärsiň...

Adamyň üstüni alyp durjak gün-ä ýok ekeni. Horhomsy bolunsa-da, uruş ahyry gutardy. Tamdyrlaryň töwereginiň gatnawy köpeldi.

A men henizlerem mahal-mahal gijeler oturyp saňa hat ýazýaryn. Bu haty saňa ýollamajagyma gözüm ýetse-de, gaýtalap ýazýan. Bu-da bir häki içini dökmek oguşýan. Hat ýazan mahaly, seniň şol öz ýanyndan, özge zenanlardan gizlin gabanyň ýören keşbiň göz önüme gelýär. Ikiçäk sessiz gürleşip oturýarys. Sen henizem önkiň ýaly, ýyllar saňa birjigem täsir etmändir. Şol güler ýüzüň, juwanlygyň. Belki, sen, meni näletlärsiňem, sebäbi häzir ýorganyň bir tarapynda ýatan adamyň ady, atasynyň ady seňki bolsa-da, onuň sendigine öldür, ynanyň bilemok. Ýok, ol sen dälşiň... Ine, görersin! Bir irkilen ýaly eder-de «Batareýa!» diýip, ýoňsuz gygyryp turar, ýüreklerinde ýürek goýmaz, soňundanam sagat ýarym, tä suw gaýnadyp agzyna tutýançaň üsgürer, kahhyrar oturar.

Ýa-da urşa giden adam gaýdyp gelmeýärmikän? Şeýle bolsa gerek, Meniň göwnüme, sen heniz-henizlerem bir ýerlerde duşman bilen söweşip ýören ýaly...

1974

DOGAN

Men ol günler deň-duşlarym bilen öz oýnamaly oýunlarymy oýnap ýetişip bilmez bir gara gündedim. Deň-duşlar bilen bäsleşilip, basdaslyk edilip oýnalýanyndan bolsa gerek, oýunlar bolsa şonda bir-birinden hezildiler. Aşyk utmalydym. Düýn Töre meniň telim gün daşa süýkäp-ýylmap gyýpy eden gowy görýän gyzyly aýgymy utup alypdy.

Enem öýüň içinde oturan ýerinden her gün telim gezek maňa käýinip gygyrýar:

— Nirä atlandyň-uw!

Enemiň gulagy jam ýalydyr. Meniň eşegimi dikgirdedip barýanymy eýýäm eşidendir görseň.

— Eşegimi suwa ýakyp geljek.

— Heý, güýzde-däm bir eşek gün içinde iki-üç gezek suw içermi?

Dogrusy, meniň üçin eşegiň suw içip-içmezliginiň şeýle bir geregi-de ýokdy. Ýap-ýaňyja biz oglanlar bolup gumak ýolda eşek çapysygy gepleşipdik.

Eşegi suwa ýakmak, maňa ony öýden alyp çykмага bir bahanady. Ýogsam sygyrlaryň ýatagyny arassalap, goýunlara ot-suw berýänem, enesiniň «kömek ogly» od-a men-laý... Şonda-da häli-şindi eşegimi äkidip, ony Göroglynyň Gyraty hasap edip, gara dere öwürüp, çapyp ýörenimi enem halanok.

Onsoňam men öýde ýeke oglan hem däl, öýde ýene-de mendenem başga bir Babageldi diýibem alty ýaşyny dolduryp gelýän «ini» diýenem bir azar bar. Onuň-da bar işi mendirin. Bir ýere ugranyňy görse bolany, «Menem!» diýer-de, düşer yzyňa. Aýtmaýyn diýsem, hut baran

ýeriňe baryp, giren ýeriňe girip, yzyňa düşüp ýören itiň bar-da. «Sen gal!» diýseňem, çyrlap tutar bir nadaralygyna. Onuň sesini eşidişip, onsoň enemdir ejemiň ikisi iki ýerden: «Hä, näme boldy, balam!» diýişip, hamala ony kimdir biri byçgylap, kesip duran ýaly, ylgaşlaşyp çykarlar hersi bir ýerden. Inimem ýarym-ýaş bolup aglap, arzyny aýdar-da durar:

— Meni özi bilen äkidenok. — Ana, onsoň, enem ugumy ýekeläp, maňa ýalbaryp ugrar:

— Oglum, sen akylly ahyryn. Jigiňdir. Onam oýnadaý özüň bilen. Uly bolsaň jigiňem oýnatmalydyr...

— Ol oýnap bilenog-a...

— Öwretseň o-da oýnar, oglum...

Şu arada enemy köp ýalbartmaly dældigi ýadyma düşýär. Ýogsam, onuň gaharlanyp: «Hany, onda, bile oýnamajak bolsaňyz, ikiňizem öýden butnamaň!» diýäýmegem mümkin. Düşünýän, enemyň diýenini etmekden başga alaç ýok.

Egninden siltäbräk çekip, öýkeli «Ýör onda!» diýýärin. Babageldiniň ýüzi gül bolup açylýar. Diýenini gögerden kişi-dä.

Ýadymda, bizi bu gezek «ar ýoluna» ataran bir gezek enemyň ýanyna görme-görse goňşy obadan gelen aýal, enemyň gowy görüşýän jorasy bolupdy. Men jigim bilen enemyň gapdalynda üç sany asykda «üç-ücem» oýnap otyrdym. Enem ol aýalyň gelenine begendi: «Wa, gyz, sen nireden çykdyň?» diýip, ony gadyrly garsylady. Öz-ä, dogrudanam, hiç neneň aýal hem däl ýaly, ol gele-gelmäne bize-de guwançly seredip, eneme biz baradaky ýaraýjak sözleriň birnäçesini aýdysdyrды:

— Tüweleme, agtyjyklaryňa ýaş ýigit çykypdyr.

Ikisem agyn kakalarynyň çagalygy-da, keşmer bersip durlar...

Ol aýal jigimi dagy has gowy gördi öýdýän, saçyny sypanynam az görüp, soň ony gujagyna göterip hem ogşady. Enem iki aýal — iki jora bolsup, könäni dörüşip, çay içişip, nahar iýşip otyrkalar, enem myhman aýalyň, alty-ýedi aýlykda durmuşa çykan aýal doganymyzyň obada goňsuraklarydygyny ýatlap, olaryň hem öýleriniň sag-gurgunlygyny sorady. Doganymyz ýatlananda, onuň mähriban keşbi biziň göz önümize geldi. Sebäbi ony menem, jigimem gowy görýärdik. Şu günlerem häli-şindem ony göresimiz gelýärdi. Doganymyz önler öýde biz bilen bile ýaşaýarka, ol joralarynyň ýanyna oturmaga, keşde edişmäge gidende ýoldaş edinip, ýany bilen meni, soňky döwür bolsa hemişe Babageldini äkiderdi. Indi bolsa ol gaýyn öýlerinden öz öýümize gezmäge gelende, bize derek «baldyzym» diýip bir hüzzük saçly, ýortmança gyzy yzyna düşürip gelderdi. Umuman, uly gyzlaryň «durmuşa çykdy» diýlip, gidibermegi meniň göwnüme jaý däl. Belki, sonuň üçindir, soňra «giýew» diýilýän garyndaşam men kän bir halap baramok. Onsoňam men ol giýewi näme üçin halamalymysym?! Töründäki guwandyrp, begendirip, öýe gelsik berip oturan doganjygyňy alyp gider-de...

Enemiň «A, gyzy, biziň gyzam görýänsiň-dä?..» diýip, beren soragyna myhman aýalyň biraz ýüzüniň üýtgemegine ilki men birbada düşünmedim. Yzysüre ol eneme bir ýakymсыz habary aýtjagyny mälim edip, boldumly ýüzüni el ugruna hamala ol ýerdäki pikirini bozýan ýaly edip sypalaşdyrdy.

— A, gyzy, aňyrdan aýtmaýyn, ýüregiňi bulamaýyn

diýip gelyärdim welin, ýöne, soraňsoň, indi aýdaýaýyn. Özüň-ä gözüm bilen göremok welin, ýöne ýakyn goňşulary görenmiş. Gyzyň giýew bilen känbir mäşi bişişmeýän borly. Giýewiň hol gün onuň ýaňagyna çalaýypdyram öýdýän...

Enemiň ýüzi könelip, üýtgeşe-de ol birbada «Hümmenden...» başga söz diýmedi. Soňra onuň ýüzi: «Bazara gitsem, ony alsam, muny alsam, pulumam munça...» diýip, içinden hasap ýöredýäniň ýüzüne meňzedi. Ol diňe birhaýukdan özüne gelip, öz gepini myhman aýal obasyna dolanyp baransoň, şol ýerde ýatlasyn diýýäne meňzäp gepledi. «Ejizlerine şarpyk çalnanyny eşitseler, doganlar-a halamaz...» diýdi. Soňra pikirinde kakama baýrynyp, Babageldi ikimiziň ýüzümize: «Entek bularam bardyr» diýýän äheňde buýsanç bilen seredip goýberdi.

Enemiň aýdýan sözleriniň hemişe dogry bolşy ýaly, bu gezegem dogrudy. Bu habar maňa-da ýaramady, gowy görýän adamsynyň bir ýerlerde ynjaýanyny eşitse, adam asla öz haly bilen bolmaz ekeni. Şol gününň ertesem bu gürrüň telim gezek ýadyma düşüp, göwnüme degdi. Enemiň: «Türkmen ejizine zulüm edilse-hä, halaýan dälidir özüň-ä...» diýen nägile sözleri telim gezek gulgymda ýaňlandy.

Men ahyrsoňy oýlanyp-ölçerip özümiň ejizimiň arkadagy-hosarydygymy ýatlap, çemini tapyp, ar almaly diýen karara geldim. Şol gününň ertesi men Gün görnenine mähetdel esejigimi gaňňalap, bir amady bolanda enemiň gözüne sap atyp, öýdäkilere syr bermezden goňşy obadaky giýewiň üstüne ýöriş etmäge taýynlandym. Gün çykyp duranam bolsa howanyň çigregi bardy. Penjegimiň üstünden geýen güpbimiň jübüleri daşdan doly, tüm-

merilip durlar. Hany bir goňsy oba ýeteyin, onsoň bu daşlaryň önünde giýew dursun! Bu daşlary men düýn ar almaga gitmegi ýüregime düwemden soň gaýramyzdaky daşly ýola gidip, şol ýerden saýlap alypdym. Hiç kime görünmäýin diýip, ýeriň pessi bilen uly ýola çkanymam şoldy welin, ine, jigim Babageldem bir ýerden «Gyg-gyg» diýip, «dörtýüzlük» welosipediň bir tekerini önüne salyp, sürüp-kowalap geldi. Ine, saňa gerek bolsa! Men-ä şu göräýmesin diýip, köwejekläp, öwrüm edip, şundan gaçyp barýan, bu-da önümden çykýar! Soňam hut şol öňki pikir edişim ýaly hem boldy-da.

Tigirini gapdala taslap: «Menem» diýdi. «Ýok!» diýseň-ä boljak däl, çabalanyň, turuzjak bir gohy. Onsoň hiç ýere gitmejegin bes-belli. Nädeýin, elimi uzadyp, elinden tutup, aýagymyň daraklygyna basgançak edip basdyryp, onam ýüzugra eşegin syrtyňa gondurdym. Ýogsam enem dagy duýsa, asla goýberýämi nä bu ýola meni?!

Barmaly ýerine ugrugan eşek daşly ýoluň gyra-syndaky gumak ýol bilen dikgirdäp barýar. Babageldi, diýsim ýaly, eşekden ýykylmazlyk üçin geýen güpbimiň daşyndan gujaklap, eşegin syrtynda, arkama ýaplanybra-ga-da otyr. Ýolda men oňa bu gezek doganlarymyzyňka öňküler ýaly enemiň ugradan bir zatlaryny dadyrmaga ýa-da haýsydyr bir ýeti- rilmeli habary ýetirmäge däl-de, ar almaga barýanymyzy, jübimdäki daşlary görkezip düşündirdim, baranymyzda giýewleriň öýlerine atyp salaýar ýaly oňa hem öz daşlarymyň iki sanysyny berdim. Babageldi nirä barýanymyzy bilensoň, dessine ol ýerdäki öz duşmanyny ýatlady: «Şolaryň çal horazlaram bardyr, men şonam urjak...» Çal horaz ol şol Babageldidir enem

bilen doganlarymyzyňka gezmäge baranymyzda, onuň üstüne zyňan horaz bolmaly. Gorkuzany üçin inim ondan öňem ahmyrlydy.

Men şondan soň inimiň hem ar almak höwesiniň özümiňkiden pes dældigine düşündim. Ýürekdes ýoldaş bolanda adam özüni öňküdenem güýçli duýýar ekeni.

Gün bolsa depede bulutlaryň arasyna girip-çykyp ýör. Biraz ýörelensoň, ýalazy meýdanyň birneme çigreginiň barlygy duýuldy. Ýöne bizi «ar almak» maksadymyz biraz ýylydýardy. Barmaly obamyz birneme üşänimiz üçin, öňküsinden daş ýaly bolup göründi. Biz ahyr günortanyň öň ýanlary az ýöräp, köp ýöräp öz gelmeli ýerimize gelip ýetdik. Giýewleriň gapysynda eşegimizi keserdip durus. Giýew çykaýsa, daş ýagdyrjak, ýöne wagty bilen öýden çykan adam bolmady. Görsek, gapylarynda ullakan bir gulpam asylgy dur. Gör-ä nesibäni: Olaryň gapyny gulplap, bir ýere gideni belli boldy. Şol barmana biziň sesimizi eşidip, bir saryýagyndan gelen inedördül adam goňşy öýden ýaýkanyp çykdy.

Gözüni süzgenekledip: «Bular kim boldugykan?» diýip dikanlady. Jigim ony giýewdir öýdüp, elindäki daş atyp salmak üçin oturan ýerinden gozganjyrady. Öň gepleşişimiz ýaly, doganymyzyň göwnüne degen giýew göründigi, biz oňa ýerli-ýerden daş ýagdyrmalydyk. Ýöne jigimiň eli biraz galsa-da, onuň daşly, juda üşän ýumrugy açylmady. Onýança sary adam golaý gelip, bize ýüzlendi: «Eý, ýigitler, siz Nazar aganyň ogullarymy?» diýdi.

Ol biziň kimligimizi ýaňy doganymyzyň adyny tutup gygyranymyzdan çen eden bolmaly.

— Hawa.

— Nazar aganyň ogullary bolsaňyz, gaty gowy, hany,

atdan düşüň, özüňizem üşäpsiňiz, öýe girip ýylynyň, myhman bolup gidiň! Bibi ejeňiz dagam ýokdur, olar şu gün irden togalaklar topbagy bilen diýleni bolşup, şäherdäki gyzlary gelin edinýär, şoňa gitdiler. Toýy sowmanam gelmeseler gerek.

Men kän üns bermändirinem welin, Babageldä gaty üşän ekeni, görsem, onuň dodaklary sandyr-sandyr edýär. Ýaňy gelyärkä ýeňsamde bir şakyrdy bardy welin, men inim ellerindäki daşlaryny şakyrdadyp, özüni oba ýetenimizden soňky boljak söweşe taýynlaýandyr, diş gyjaýandyr öýdүpdim, onuň bolsa üşäp, dişleri şakyrdaýan ekeni.

Biziň Nazar traktorçynyň ogludygymyzy eşidip, hoş bolup myhman alan adamyň ady Aky, lakamy «sary» ekeni. Biz oňa Aky sary diýilýänin «ar alysdan» dolanyp gelenimizden soň eşitdik. Görüp otursam, ol kakam öz traktory bilen şu obada ýer sürende, Aky sary hem onuň ýanynda kömekçi bolup, traktor sürmäni öwrenen ekeni.

Aky sary jigimi eşegin üstünden göterip alyp, içersine girdi, eltibem ony ýylyjak pejiň gapdalynda oturtdy. Men ondan ýeňseräkde oturdym. Onsoň saçak ýazyldy, onuň bizi naharlajagy belli boldy. Biziň önümize saçda bişirilen heýgenek geldi. Aky sary ýanymyzda: «Alyň, iýiň!» diýip, bize iýdirip, özem tabaga käte bir elini uzadyp, iýenden bolup otыр. Jigimiňem iýsiniň ugry ýok, ol bir elini henizem jübüsinden çykarman otыр. Men onuň bu bolşuny gelsiksiz görüp, elini jübüsinden çykartdym. Ine, şu ýerde-de biziň syrymyz öz-özünden açyldy.

Babageldi biraz ýylan elini açan mahaly, ol ýerde meniň beren daşlarymyň biri bar ekeni. Men onuň häliden bäri üşän elini açyp bilmän oturanyny diňe häzir bildim.

Aky sary jigimiň aýasyndan çykan daşa seredip:

«Bu näme?» diýip, atyp salaýmaga amatly daş bilen gyzyklananson, men oňa ar almaga gelenimizi aýtmaly boldum.

Meni diňläň Aky sary ilkibir agzyny ýokary tutup, hezil edip güldi. Ol gülen wagty gözi ýaşaryp, sary ýüzi gyzyly ýüze öwrülýän ekeni. Soň ol gülküsini gülüp gutarman, iç girip, daş çykyp ýören aýalyna gygyrdy:

— Aý, heleý, eý, soýdur horazlaryň birini, ogluňam çagy, käşir köwläp gelsin, palaw atar!

Nämüçinligini bilmesem-de men öz sözümiň Aky sara ýarangylygyny, onda özümize guwanç duýgusyny döredenligimizi bildim. Ol bizi ýylyndyryp, ululara hezzet-hormat edilişi ýaly, hezzet-hormat edip, guwanç bilen ugratdy.

Atlanyp, doganymyzyň öýüniň gapysyna ýeteni-mizde, men ýene-de birsalym eşegi sakladym. Meniň şonda atyp salan daşym «taňk» edip olaryň gapysyna degdi. Inim menden mergen ekeni, onuň atan daşy penjirä degip, ony kül-uşak etdi.

Biziň gidenimizi bilmeselerem, dolanyp yzmyza gelenimizi welin bada-bat bildiler. Eýsem, onça egleneňsoň, syr galarmy diýsene?

Aky sarynyň süýji diline, tagamly palawyna meýmiräp, esli oturan bolsak näme? Gelsek, enem bilen ejem öýme-öý goňşulara baryp, bizi gözläp ýören ekenler.

Bize nirä, näme üçin gidenimizi boýun alaýmakdan başga alaç galmady.

Enem meni diňläp: «Şu sowukdamy?» diýip, sözünüň yzyny aýdyp bilmän, hamsygyp, jigimi gujaklap aglady.

Diňe birhaýukdan biz öýe girip, üstki geýimlerimizi çykary nyp, ýyljak pejiň gapdalyna geçenimizsoň, enem

ýene-de bizi eý görýän, hemişe arkamyzy alýan mährib-anymyza öwrüldi. Soň bizi mähir bilen gursap gepledi:

— Heý, bularyň şeýle aýazda digdiresip, bolup ýörüşlerini?! Otursaň-tursaň ýadyňa düşjek zatmy bu? Arsyz ýola gidip, nämemiş, Görogly bolup, ar alyr gelenmişler! Size ar alyp däl-de, üşäp, doňup gelen çagalar diýerler... Onsoň «güjümiň» daşyna üç mertebe at aýlap, ondan sary ýaýyň okuny hem geçirip, nyşan goýubam gaýtmaly ekeniňiz-dä...

Enem käýinse-de, hüňňürdese-de, indi onuň gep saluwynda, ýaňky aňyrdan gelen mahalymyz eşiden gahar gatysykly alada ýok, gaýta, oňa derek niredendir bir ýerlerden gelen garaşylmadyk buýsanç duýulýar.

Enemiň gepiniň arasynda Görogly begi ýatlamagyna, inim-ä bilemok, men-ä derrew düşündim. «Görogly» biziň öýde köp okalýan kitap. Onda Görogly gidip, ýaş wagty agladyp, ýeňňesini alyp giden Arap Reýhandan ar alyp gaýdýar. Ol Bibijany atyň syrtyna alansoň, Arap Reýhanyň aşagynda ýatan güjüminiň daşyna, şu Turansoň görsün!» diýip üç mertebe at aýlap, güjüme ok urup — nyşan goýup gaýdýar. Biziň ar alsymyz hem eneme şol Göroglynyň ar alsyny ýatlardan borly. Gep arasynda ýylgyrybam goýberýär.

ENE

«Aglasa enem aglar...»

Ýigidiň jesedi indi iki günden bäri derýanyň aňry etegindäki, keseki ýurda degişli bolan ýerde gara depe bolup gölerip ýatyr.

Marçak obasy derýa ýeňsesindäki Owgan obalarynyň biri bilen bir derýany orta alyp, bary-ýogy alty-ýedi ýüz ädim aralykda «onda sen, munda men» bolşup oturan goňşy obala-ryň birisi. Ýigidiň yzyndan düýn şol ýerde owgan pelteňiniň (pelteň — esger) atan ýekeje oky ýetipdi. Ol indi şol ýatan ýerinde emedekläp derýa ýetip gelýäne meňzäp ýatyrdy. Pelteňleriň ikisi şondan bäri ýigidiň beýleräginde garawulçylyk çekip otyrdylar.

Ýyl gurak gelipdi. Üstesine, ýurt içi hem bulaşykdy, kimse baý diýlip türmä salynsa, ençemeleri maşgalalary bilen zir-zöwran edilip, alysdan-alyş ýurtlara sürgün edilipdi. Hemişe gabahatlyk bolan ýerden göterilişi ýaly, bu obada-nam rysgal ymykly göterilipdi. Ýigit dek mundan iki gün ozal, ýanynyň iki sany ýoldaşy bilen, öýden tapan-tupan, bir put-iki put dänä çalsyp bolaýjak goşa bilezikdir haly düşekçesini alyp gidipdi. Alyş-çalyş bu iki goňşy obanyň arasynda ozalam edilmeýän zat dälidi. Diňe orus ýurdy alyp, «mundan bäri meniňki, ondan aňry seniňki» edensoň, gatnaşyk selçeňleşipdi.

Ozallar derýanyň ilersi onuň gaýrasynda ýaşaýanlaryň arzuwly ýeridi, köplenc, derýanyň gaýrasynda ýaşaýanlar mal-gara sürüp gelip, ony bu ýerde bol bolýan bugdaýdyr mekgejowene çalsyp, esek, düýe ýüklenip giderdiler. Goňşy berekedinden peýdalanardylar. Täze hökümet

gatnaşyk edilmegini islemeýän-de bolsa, barybir, henizem ogryn-dogryn baryş-gelişler galmandy. «Açlyk näme iýdirmez...» diýleni, soňky döwürde derýanyň ilersindäki marçaklylar derýanyň gaýrasyna ogryn-dogryn alyş-çalşa gatnamaly bolupdylar.

Merhumy öýüne ýygnamak, ony öz topragynda ýer-jay etmek üçin owgan pelteňlerbasy bilen edilen ilkinji synanysyk netijesiz bolupdy, ýogsam, oňa ýörite derýanyň iki tarapynda hem tanalyp-hormatlanýan ahun adamy öňe salyp, ýüz tutup görüpdiler.

Soňra ýigidiň doganoglan agasy bir öküzi yzyna düşürip getirip toraňňylykda, owgan pelteňlerine görünýän ýerde daňyp, olar bilen gepleşik geçirmäge çalşypdy. Pelteňler öz aralarynda it ýakalaşan ýaly wagyrdasyp näçe maslahatlaşsalar-da, wagty bilen anyk-bir netijä gelip bilmändiler. Ýigit bolsa henizem derýanyň aňyrsynda ýapynyň ýüzünde sol ýatan ýerinde ýatyrdy...

Öýde oturyp, erkekleriň ol ýerdäki balasynyň jesediniň getirilmegine garaşa-garaşa halys bolan ene ahyr karar tapman, birki sany aýal bilen gijöýlänler derýanyň boýuna geldi. Bu ýerde depäniň üstünde oglanyň garyndaslary üýşüşip, öz keseki ýerinde ýatan jessetlerini gözleri bilen garawullasyp, örtenişip otyrdylar.

Enäni görüp, onuň goňsy obadan gelen dogany alada galdy:

— Sen oturybermeli ekeniň-dä...

— Oturyp bolýarmy?

Ene ýüzugra oňa guraksy jogap berdi-de, ot ýakysyp, maslahat edişip oturan hossarlaryň gapdalyndan geçip, depäniň eňnidine ýetip aýak çekdi.

Bu ýerden ýigidiň ýatan ýeri has gowy görünýärdi,

aşakda guduman derýa aýlanyp-öwrülip akyp ýatyr, ýigidiň ýatan ýeriniň aşak etegi on-ýigrimi ädim töweregi ýaýylyp oturan eňňit, derýa tolkunlary şol eňňidiň etegini ýalap, süýkenişip akýarlar.

Ene bu görnüşi synlap, ilki: «Hä, balam derýa-ha ýetibe-ren ekeni, oňa bir özüni zyňyp bilen bolsaň-a, tolkunlar seni öz kenarymyza asyrdy» diýip oýlandy. Soň bolsa suwuň batly akysyndan çen tutup: «Bu ýer şeýle çuňam bolmaly däl...» diýip pikir etdi. Soňam ene derýanyň öz kenarlaryndaky başlaryny suwa egşip, haýsydyr bir aňyrdan ýüzüp gelýäne kömek bermek üçin uzyn-syryk gollaryny uzadysyp duran toraňňy şahalaryndan wagty bilen gözüni aýyrmady. Piki-rinde, aňyrdan gaçyp gelýän ogluny şol toraňňy şahalaryna ýapysdyryp, bu kenara geçirdi.

Ene birsalym derýa arkasyny synlap, bagry birýan-gözi girýan bolup duransoň, bile gelen aýallaram alyp yzyna dolandy. Ot ýakyp oturanlaryň tarapyna seretmän, öňe — birýerlere seredip, olaryň gapdalyna geçdi. Gelegelmäne-de, öýüň bir duluna çekilip, üstüni köne don bilen bürenip, gabra meňzäp ýatdy.

Garaňky düşensoň depede gözegçilik çekip oturanlar hem biraz ýylynmaga, ol ýerde ýatan merhumy almagyň maslahatyny täzeden giňişlikde etmäge öýe ýygnandylar. Nädilende nä boljagyny ölçerişip-döküşip, pikir basysyp oturdylar.

Gijäniň bir wagty — ene aýak ýoluna çykan wagty hem goňşy öýde henizem adamlaryň hümrdisi bardy.

* * *

Daň saz beriberende ýeňsede birden oba itleriniň gowurdysy artdy. Kim-de bolsa bir ýat adamyň töwer-ekde peýda bolany belli boldy. Onýança kimdir biriniň aňyrdan aldyrany bar ýaly, itleriň öňi bolup ylgap gelýäni görüldi. Merhumyň garyndaşlary bu mahal ýene-de depä gidip, merhuma gözegçilik edip, ony almagyň täzedan ugruna çykmagyň pikiri bilen otyrdylar. Aňyrdan ylgap gelen adam gapynyň önüne hümerlenişip çykan adamlary görüp, demi-demine ýetmän: «...Ol ýere baryň, derýa boýa baryň!» diýip, bir bolmasy işiň bolanyň öz howlukmaç hereketi bilen mälum etdi. Adamlar som-saýak bolup, ylgasyp derýanyň boýuna baran mahallary, öz önlerinde süllümbaý ezilen enäniň kuwwatdan düşüp, yzy bilen beýleki kenardan süýräp gelen toraňny salynyň iki-üç ädim ön ýanynda ýüzin düşüp ýatanyny gördüler. Toraňny salyň üstünde merhum ýigit dem-düýtsiz ýatyrdy.

Derýanyň o başynda bolsa häzir ahmallygyny aldyran, başlary selen selleli, ak balak, sölite ak köýnekli peltenler ahmyr edişip, bir-birleri bilen büküdişip, ellerini salgasyp, gaharly wal-wallasýardylar.

Adamlar ýerli-ýerden gelip, goltugyndan göteren mahaly, surnugan ene dişinden syzdyryp eşidiler-eşidilmez dillendi:

— Alyň-da, indi ýer-jaý ediberiň!

Adamlar merhumy alyp ugran mahaly jahan henizem oňly ýagtylmaga ýetişmändi. Ýüzüne gara çeken sag kenar, çep kenardan daşlasyp barýan toparyň yzyndan düşnüksiz seredip galdy.

MAÑA MENZES MAÝOR

Ol günler men Baltikanyň etegindäki ýerleriň birinde harby desantçy gosun bölüminde gulluk edýärdim. Çigrekli güýz günleriniň biridi. Şol gije uçardan böken mahalym, tokaý agaçlarynyň üstüne düşüp awundym. Bu güne düşmezdime welin, muňa-da bir seretseň, hut özüň günäkär. Tejribesizligiň oýny bolmagy-da mümkin. Menem, meniň bilen bu ýere gelen oglanlaram entek gulluga ýaňyrak başlapdylar.

Ak öý bolup depämde gerlen paraşýudyň aşagynda hallan atyp, aşak inip gelyärdim. Howada ýeliň ugruna akyp ýören çüýrüntgi ýapraklar bilen goşulyşan batganyň, sosnadyr ýolka agaçlarynyň süňňünden göterilen ýakymly ys bardy. Her gezek şeýdip, uçardan towsup, howanyň gujagyna dolanymdaky bolsy ýaly men häzirem köýpihondym. Ähli ýerde ürc edip, aýratyn bir guwanç bilen aýdýan desantçy esgerler hakyndaky aýdymjygymyza hiňlenýärdim.

Güýçli goşun ýokdur ýeriň ýüzünde
Biziň uçup bilýän goşunmyz ýaly...

Belli bir aralygy uçup geçnimden soň, men endik boýunça şemalyň ugruny anyklap, ýere düşmegiň aladasy bilen boldum. Ilki göni aşakda, gijäniň çal perdesiniň aňyrsynda at gaýtarym meýdanyň agaryp oturanyny gördüm. Men ony öz ýanymdan bu ülkede häli-şindi gabat gelýän, owsunyp oturan kölleriň biridir diýip, özüme takykladym. Ak meýdanyň gutaran yerinden bolsa, gijelikde uzakdan salgym atýan, gala diwaryny ýatladyp oturan gara meýdan görünýärdi. Men bu meýdany öz

ýanymdan gury ýer hasaplap, güýzüň çigrek günlerinde suwa düşenden, ol ýere düşmegiň has amatly boljakdygyny pikir edip, ak meýdanyň üstünden uçup geçmeli diýen karara geldim, parasýutymyň tanaplaryny taýly gezegine çekişdirip, özümi şemalyň ugruna salyp, önde garalyp görünýän ýere ýetmäge çalyşdym. Ýöne ýalňyşan ekenim. Onda-da, gör, nähili ýalňyslyk! Gelip göni naýza bolşup, asmana gezelişip duran agaçlaryň üstünden indim. Gara meýdanyň tokaýdygyny golaý gelenimden soň duýdumam welin, ýöne indi giçdi... Aýaklarymy ýygryp, iki elim bilen kellämi goraglap, ýüz-gözlerimi tutanymy bilýärim. Budumyň bir bölek etini it dişläp, goparyp alana döndi. Ähli janym kelläme dolup, ol ýerdenem paýrap, gözümden dökülen ýaly boldy. Görüp otursam, bir agaç şahasy meniň sag buduma ykjam çümen ekeni. Suwdur öýden ak meýdanym bolsa küpürsäp ýatan çägelik bolsa näme! Şol ýere düşäýen bolsam, tüýs jüpüne düşäýjegem ekeni.

Men çarkandakly ýol bilen golaýdaky gospitallaryň birine howlukmaç barýan polkumyzyň harby «Tiz kömek» maşynynyň üstünde özüme geldim.

Itil atly şol başgyrt ýigidi bilen bolsa men gospitala getirilip, operasiýa edilen günümiň ertesi tanyşdym. Hut şol operasiýa edilen günüm näme-nämäniň bolany meniň hakydamda ýok. Diňe ak halatly doktorlaryň gözümiň önünde gaýda-gaýmalasyk bolşup ýörüşleri ýadymda. Olaram çal ümrüň içindediler. Itil bu ýere üç-dört aýlykda, uçardan böken mahaly aýagyna şikes ýetirdip düşen ekeni. Ondan başga-da biziň hassalar otagymyzda ýene iki oglan bardy. Olaram biz ýaly desantçy gosunda gulluk edýan oglanlar. Çep tarapymdaky goňsym Gran-

kin, sorasyp-idesenimizden soň o-da meniň polkdasym bolup çykdy. Gerek bolanda ony-muny alyp berip, köplenc maňa kömek edýän-de şu ikisidi. Dördünjimiz uzyn boýly, gözi äýnekli okumys ýigitdi. Ol uzakly gün diýen ýaly hiç kim bilen geplesmän, ýarym ýalaňaç aýaklaryny krowadyndan sallap, eline ilen kitaplary bir ýanyndan ýapyrylyp okasdyrýardy.

Bu ýerdäki harby keselhana düşenleriň bir endigi bar ekeni. Giçlik ýöräp, öz süýegini süýräp bilýänleriniň hemmesi gidip zalda goýlan telewizoryň töweregine üýşýär. Käte ähli ýoldaşlarym gidip, palatada meniň diňe bir özüm galardym. Menem häli-häzire ýaraly aýagym asmandan asylgy bolany üçin alaçsyzdym. Ýöne juda bir gyzykly kino bolaýmasa, Itil bilen Grankin meniň palatada ýeke galanymy ünji edişip, ol ýerde uzak eglenmän, yzlaryna gaýdyp gelerdiler. Şeýle günlerde biz otagdaşlar bolup urardyk mele gybaty. Käte ýatar wagtyň bolanyny hem duýman galardyk. Has-da gyzlar hakynda, olary öz töweregimizde küýseýänimiz üçin köp gürrüň edilerdi. Bir ýola agşamara otagdaşlar bolup otyrkak, Itiliň bir pursatda özümi synlap, soňundanam uludan demini alyp, boýurganýanyny duýdum. Onuň bu garaýşy meniň böwrümi diňlemegime sebäp boldy. Bu näme boldugykan? Adam, köplenc, başga biri tarapyndan, keseden özüniň synlanýanyny duýan mahaly böwrüni diňläp, inkişe git-giç bolýar. Grankiniň gyzysyp ugran gürrüňine göwni üçin wagtal-wagtal «hä» berýän-de bolsam, şundan soň meniň gürrüň diňläp hezilim bolmady.

«...Bä, bu maňa näme üçin beýle syrly seretdikän? Ýakymsyz bir gürrüň munuň gulagyna ilmedigem bolsa ýagşy... Ýa-da lukmanlar: «Onuň şol aýagyny aýyrmaly

bolarys» diýen ýaly bir gep tapaýdylarmykan?!».

Pikirler meniň ýüregime howsala dolmagyna, ellerimiň sowamagyna sebäp boldy. Özümi şol diýiljek gürrüňe taýynlap, garassam-da, Itil maňa hiç zat diýmedi. Dogrulap, onuň diýmekçi bolan zadyny sorap bilmäge bolsa, erbet bir habara garaşýanlygym üçin, meniň gurbatym çatmady. Şol günüň ertesi gijara Grankin: «Saňa-da ýer belläriň, baryber» diýip, Itile baş atyp, çykyp telewizora seretmäge gideninden soň, aýagynyň daňysyny düzedişdiren bolup, eglenen Itil bilen otagda ikiçäk men galdym. Şonda ol maňa öz gulluk edýän şäherçeleri hakynda, ol ýerde bir depäniň üstünde ýerleşen doganlyk gonamçylygy hakynda, şol ýerde wepat bolan ýigrimi iki ýaşly polk komandiri, maýor çinli türkmen ýigidiniň gubury hakynda öz bilen zatlaryny gürrüň berişdirdi. Onuň nygtamagyna görä, maýor ýigidiň gubur dasyna goýlan surat bolsa, edil ekiztaýlar ýaly, maňa juda meňzeşmişin.

Itil gutulyp, gospitaldan çykyp, öz bölümlerine gideninden soň hem onuň bu gürrüňi meniň ýadymdan çykmady.

Soňraklar bolsa ýatlama çümen mahaly onuň otýalynyň içi bilen ýalaňaç sapançasyny howada galgadyp, esgerlerini çozuşa göterip barýan keşbi gözümiň önünde janlandy. Şonda men onuň at ýüzüni, çytylybrak, gözleriň üstüne abanyp duran gaşlaryny, göni burnuny aýratyn bir yhlas bilen synladym. Ony öz keşbim bilen deňeşdirip: «Dogrudanam, ol maňa meňzeş ekeni» diýen netijä geldim. Ine, şeýlelik bilenem ýatlamalar meni kemkemden özüme meňzeş maýor bilen ysnyşdyrdy. Gutulyp, harby keselhanadan çykyp bölümimize gelenimden

soň, men bu maýor hakyndaky eşiden gürrüňlerimi ildes oğlanlaryň ýanynda hem telim gezek ýatladym. Mendäki ýaly, ýoldaşlarymyň hem köpüsinde şu gürrüňden soň bir mümkinçilik bolaysa, şol ýere gidip, maýor ýigit bilen duşuşmak höwesini döredi. Ýöne biz heniz ilkinji ýyl gul-luk edýän esgerler bolanymyz üçin, wagty bilen koman-dirimizden ol ýere gitmäge rugsat almagyň ebeteýini tapmadyk. Garasylan mümkinçilik ilki meniň paýyma düşdi. Has dogrusy, meniň özüme meňzeş maýora bolan yhlasym ýerine gowuşdy.

Bir gezek bizi seržant Mihalino maşk öwrenilýän meýdançada, gezekli-gezegine turnige towusdyryp durdy. Bu oýunlar on gezek turnikde öz agramyňy çekmekden hem-de bir aýagyňy turnigiň kese demriniň daşyndan geçirip, ýumak bolup aýlanmakdan ybaratdy. Biziň şol gezekdäki turnikde edýän oýunlarymyz gapdalymyzdan geçip barýan batalýon komandirimiz maýor Oleýnigiň hem gözüne ilen ekeni. Ol birsalym çilim çekip, bizi gapdaldan synlap durupdyr. Baglaryň arkasynda durany üçin bolsa biz wagty bilen ony görmändiris. Oğlanlaryň turnikde görkezen oýunlary komandiriň göwnünden turan bolmaga çemeli. Ol aňyrdan gele-gelmäne, öz gelyänini görüp, wzwoda komanda berip, doklad etmek üçin önünden çykan seržantyň göwnüni göterip gürlledi. «Seržant, seniň oğlanlaryň maňa sirk artistlerini ýatlat-dy...». Soňundan bolsa ol öz önünde hatara bolup, peteke-lerini ýokaryk göterişip duran esgerlerini synlap, olara minnetdarlyk ygylan etdi. Seržant Mihalino, ýefreýtor Bugaw üçimizi hataryň önüne çykaryp, üçimize hem no-batsyz sähere çykмага ygtyýar etdi. Ýöne, ine, şu ýerde garasylmadyk bir ýagdaý boldy-da, meniň arzuwymyň

aňsatlyk bilen hasyl bolmagyna sebäp boldy oturyberdi. Seržant Mihalino maýor Oleýnik sözünü tamamlaryna mähetdel, rugsat sorap, onuň özüne ýüzlendi. Rugsat alanson bolsa ol meniň köpden bäri komandirleriň birisine ýüzlenip aýdasym gelyän, şol wagtda bolsa kime ýüzlenjegimi, nähili ýüzlenjegimi aýgyt edip bilmän ýören zadymy, burnuna salybrak özüniň myňňyldyly äheňi bilen ýekeme-ýeke aýdysdyrды. Sözüniň ahyrynda bolsa ol goňşy etraba, şol maýor ýigidiň guburyna zyýarata gidip gelmek üçin komandirden maňa iki günlük rugsat sorady. Özüme meňzeş maýor barada beren gürrüňim kimdir biriniň gulagynda galyp, ondan bir wagt şeýle netije bolar diýen pikir welin meniň kelläme-de gelmändi. On-on iki günden men Itiliň salgy beren şäherçesini, şol şäherçäniň çetinde oturan doganlyk gonamçylygy gözläp ýola düşdüm. Münen awtobusym meni Gün egnini iki deňlän uçurlary, çaklaňrajk, öň bir wagt etrap merkezi bolan şäherçä getirip düşürdi. Öňümden çykan ýerli adamlardan gonamçylygyň salgysyny alyp, men ol şäherçeden çykyp gaýralygyna on-ýigrimi minut ýörämson, ýaýbaň depäniň üstünde ýerleşen, uzakdan bir bölejik tokaý bolup görnen ýere ýetdim.

Ine, meniň sorag salyp gelen ýat illerde mazar bolup galan agamyň gubury. Ol söweşip, duşmanyň elinden alan belentlikleriniň birini özüne hemişelik ýurt edinip ýatyr. Mazar daşynyň ýüzüne «Polk komandiri, gwardiýa maýory Bazar Hudaýberdiýew, 1922-1944 ý.» diýlip ýazylypdyr. Men ony gonamçylygyň orta gupünden tapdym. Ýok, ony meniň yhlasym tapdy. Daşyň ýüzünden onuň suraty maňa seredýär, meniň bolsa gözüm onda. Birdenem haýsydyr bir goşgy setirleri aňymda peýda bolýar:

Ýazda bar zat dünýä inýär täzedem,
Ýene bir bahary, Ýeňiş, ine!
Çygly garymlarda galan ýigitler
Ýldyz bolup çykdy ýeriň ýüzüne.

Ýene birde bolsa, meniň gelenim oňa aýan bolandyr, ol häzir: «Biziň inilerden biri bu ýere geläýen ýaly-la!» diýip, tirseğine galandyr diýip oýlanýaryn...

Şäherçä dolanyp, bu gijäni şu ýerde galyp, dem-dynç almak üçin, myhmanhana gözläp aýlananyň bideräk boldy. Myhmanhana bir wagtlar şäherçe merkezi döwründe bolan-da bolsa, iki şäherçe gosulyşanyndan soň, merkez göçüp, o-da tiz ýapylypdyr.

Bu günler ýazyň soňky, tomsy alkymlap gelen günleriniň biri bolany üçin, daş-töwerek gurugancylykdy. Otçöpleriň tebigatdan rugsadyny alyp, günlerini sanasyp, şüwelenli ösýän pursadydy. Ýazyň hut şu ýagdaýyny göz önünde tutup, galyberse-de, kimdir biriniň gapysyna baryp ýene birini azara goýmazlyk üçin, men gijäni gonamçylykda, şol maýor ýigit bilen onuň esgerleriniň töwereginde geçirmegi niýet edindim.

Gonamçylykda agyn pür-pudak bolşup ösüp oturan sosna agaçlary üns çekijidi. Ýel-ýagmyr tändiren pür-pudaklar bolsa sarymtyl-goňras düşekçe bolup, şol agaçlaryň aşagyna düşelipdir.

Yzyma – gonamçylyga öwürlip gelen mahalyň men bu ýerde uzyn boýly, agajet, maňlaý saçlary düşen ýaşulynyň gubur ýazgylarynyň arasynda aýlanyp ýörenini gördüm. Ol käte eglip, gözlerini süzüp ýüzi ýazgyly tagtajyklaryň, keserdilip goýlan mazar daşlaryň ýüzündäki Güne, ýagyn-gara solugysan ýazgylary okasdyrýardy.

Birsalym ony synlap duranymdan soň gojanyň bu

bolşy, meniň haýsydyr bir akyldaryň kitabyndan okan: «...Mazar daşlaryny okamak köplenc halatda roman okandanam gyzyklydyr» diýen jümlesini ýadyma saldy.

Meniň mazarystanlykdan çykyp gidibermäge howlukmaýanlygym, galyberse-de, Gününem indi aşaklap, gijigip batyp barýany gojanyň gözüne ilen bolsa gerek. Ol menden habar almak üçin ýanyma geldi:

- Esgerim, sen näme, arkaýyn görünýän-le?
- Howlugýan ýerim ýok.
- Gijä galyp barsaň, bölümiňde käýäýmeseler?
- Meniň bölümim bu ýerden uzakda, atam.

Bu sözüň nähili agzymdan sypanyny duýman galdym. Soňundanam öz sep beren sözümi ýuwmarmak üçin, bu gün howanyň oňat bolandygyny, aram-aram ösýän ýeliňem sowuk demirgazyk ýeli däl-de, gündogar şemalydygyny, onuň mylaýymdygyny, gijäniň hem gowy gije boljagyny aýdysdyrdym.

Barybir, goja meniň ýönelige bu ýerde däldigimi aňdy. Mazarystana näme üçin gelenligimi oňa gürrüň beräýmekden başga alaç galmady. Men öz gürrüňimiň gürrüňdesime täsir edendigini, onuň gürrüň aralygynda hasasyz eli bilen ýüzüni sypalan ýaly edip myjaşdyryp-myjaşdyryp goýberişinden aňdym.

- Belki, meniň bilen gidersiň, esgerim?

- Sizi azara goýasym gelenok, atam...

– Gideli, saňa-da gijäni geçiräýmäge bir ýer tapylar. Meniň öýüm bu ýerden şeýle bir uzakda däl. Käliň boýy bilen birsellem ýöredigimiz bardygymyz.

Kimdir birine alada bolmagy kyn görýän-de bolsam, ýöne başga-da bir barara ýerimiň ýoklugyny hem ýatlap, men gojanyň çakylygyny kabul etdim. Biz gonamçy-

lykdan çykyp, arka tarapdan görünyän şäherçä tarap tirkeşip gitdik. Şam garaňkysy düşüp ugranlygy üçin şäherçäniň at gaýtarym günbatar-demirgazygyndaky tokaýlyk indi äpet bir bölek bulut ummany bolup görüňärdi.

Öýüne gelenimizden soň goja meni ilki gapyny açan otuz-otuz baş ýaşlaryndaky çepiksije, kelte boýly gyz bilen tanyşdyrды, soňundan bolsa men babasynyň sesini eşidip, oýnap oturan maşyny bilen goňşy otagdan ylgap çykan, taýpy burunlyja, sary saçly oglanjyk bilen tanyşdym. Ol öýlerinde esger görenine juda begendi, menden desantçy beretkamy geýip görmegi haýyş etdi. Soňundan bolsa ol goňşy otaga gidip, birtopar nyşany döşüne dakyp geldi-de, esgerlerçe tarp-tarp ýöräp, aýnanyň önüne bardy, elini beretkanyň etegine ýetirip, öz-özüne ças berip, aýnada özüni gördi. Biraz peltegräk çaga dili bilen jedirdedi.

Nahar wagtynyň önüsyrazy eli ol-bi salnan torly, gojanyň özüne çalyň berip duran süňkbaşy iri ýüpek saçlary egnine dökülen kiçi gyzy gelip girdi. Biz baş bolup stol başyna geçdik. Öýdäki goşlaryň biraz biter-tipliginden, öýüň hak eýesi-enäniň ýoklugy duýulsa-da, gelinleriň ýönekeýligi, şahdacyklygy köp zatlary ýuwmarlaýardy.

Men nahar başynda özümiň bu ýere gelmegimiň sebäbini aýallaryň soraglaryna jogap hökmünde ýene-de bir gezek ýatlamaly boldum. Öý eýesi goja bolsa üzlem-saplamrak gepläp, uruşda öz başyndan geçen wakalaryň käbir ýadyna düşenlerini ýatlaşdyrды.

Gyzlarynyň özüni parhsyz diňleýändikleri üçinmi ýada bu wakalary ön hem bu öýde özüniň az ýatlamandygy

ýadyna düşýändigigi üçinmi, goja gürrüňlerine juda bir içgin girişip bilmedi. Şonuň üçinem onuň ýatlamalary ýalan gürrüň ýaly, tagasyksyz hem ýasama bolup eşidildi. Şeýle-de bolsa, gojanyň wagtal-wagtal süňni bilen sarsyp dowamly üsgürmesine seretmezden, biz stol başynda şüwelenli oturdyk.

Ýatar wagty bolanda, gojanyň gyzlary maňa kiçiräk bir otagda düşek ýazyp berdiler.

Uky erkimi alýança men özümiň bu ýere düşüşimi, yzyna baryp ýoldaşlaryma özüme meňzeş maýory nähili tapysymy gürrüň berjegim hakynda, goja duşup, bu öýe gelsimi, onuň hoşgylaw gyzlary bilen birhili sowuklyk duýulýan öýünde, bu sowuklygy hasaba alman, olar bilen birek-birege düşünişip oturysymyzy aňymda aýlap, oýlanyp ýatdym.

Gijäniň bir mahaly bihaýalyk bilen kakylýan gapynyň düňküldisi meni aýak üstüne galdyrdy. Çykyp gapyny açmak pikiri bilen ädigimi gözleýän mahaly gelinleriň biriniň aýak sesi düňküldäp, gapa tarap howlukmac geçdi.

– Näme wagty bilen açañzok? Hemmäňiz birden ölen-ä dälsiňiz?

Gapy açylaryna mähetdel kimdir biriniň nadaralygy, gep saluwyndand duýlup duran bihaýa sesi içerik girdi.

– Ýuwaş bolsana, Aleks...

Ýalbaryş äheňli bu ses gojanyň uly gyzy, çepiksije gelniň sesidi.

– Entek sagat iki hem bolanok, heleý gije heleýligini etmän ýatmalymydyr eýsem?

– Alik, ýuwaşrak bolsana, başyňa döneyin? Bizde myhmanam bar ahyryn. – Ýene-de gojanyň uly gyzynyň ýaýaplaýjy ýalbarýan sesi eşidildi.

– Myhman? – Ol garaşmadyk sözünü eşidip, düw-nügen bolsa gerek, ara birsalym ümsümlik düşdi.

– Ol nähili myhmanmysyn? – Onuň ýene-de öňki hörpünde agzyny-burnuny towlap ugrany belli boldy.

– Biziň şäherimize daýysynyň guburyny görmäge gelen bir esger.

Ol ýerde gerek bolaýmaýyn diýen pikir bilen men gapyny açyp, alynky harasat gopýan otaga çykdim. Jaýda bedre kelle, aýy sypat bir adam gojanyň gyzyny bihaýalyk bilen gujaklap, kellesini kükregine ýaplap, onuň bedenini sypaň-sermeň edip ugran ekeni.

Ol meni görüp, çepiksi maşgalany bir gapdala eliniň tersi bilen gujagyndan sowdy.

– Sen nähili bolup bu öýe düşüp ýörsüň, Watan gor-agçysy? – Onuň gep saluwyndan aňylan ýaňsy meniň mertebe duýgymy oýardy.

– Seniň ne işiň!

Biz birek-biregiň garsysynda, nazarymyzy çaknys-dyryp, birden salsyp gidiberjek itdir möjege menzeşip hyňranysyp durduk.

Galmagaly eşidip, içki geýimde öz otagyndan çykan goja biziň bolup durşumyzy görüp, «Urşup ugraýma-synlar» diýen alada bilen howpurganyp, ýagdaýy düşündirmäge durdy.

– Ony öýe men çagyrdym, Algis, ol meniň ýanyma gelen adam – diýip ýaýaplady.

Öý eýeleriniň gep saluwlaryndan maňa bu aýy sypat adamyň, bu öýde az bolmaýandygy, onda gojanyň uly gyzyna dahylynyň bardygy mälim boldy.

Biz birsalym ses-üýnsüz bir-birege çişerilişip sere-dişenimizden soň, ol özüniň gödensiz etlek elini maňa uzadyp, el gysyşdy.

– Arak içeris. – Şol bada-da ol yzyna öwrüldi-de, gapa yöneldi.

Gapynyň önünde, ysygyň az düşýän ýerinde ýene-de bir nätansyň duranyňy men diňe häzir gördüm. Algis ellerini uzadanyna mähetdel ol yzda duran jübülerinden sogrup, onuň her aýasyna bir çüýşe aragy tutdurdy. Gijäniň bir wagtynda gelen iki myhmanyň islegine görä öýdäki uly adamlaryň hemmesi ýene-de stol başyna geçdiler. Iýlip-içilip ýañyrak ýygnalan duzly kelem, gaýnadylan kartoska ýanalyp iýlen duza ýatyrylan şor balygyň galany, sarymsak ysly ykyrdap, ýag bolup duran doňuz salosy, almadyr çörek bilen ýene-de stoluň üstüne geldi. Bulgurlara guýlan araklar yzly-yzyna iki gezek başa çekilenden soň, täze gelen myhmanlar humarlanysyp zenan söýgüsini küýseşip, goja bilen meniň hem bu ýerde oturanymy hasaba alman, içki ýatys köýnekli, eginlerine žaketlerini alsyp gelen, ukudan açylsyp, stol başynda gözlerini oýnakladysyp oturan gelinlere höwesli gysmyljyrasyp ugradylar. Meniň bir adam beýle ýanymda oturan ýüzi künjüli, eňegi taýpy, ady Arkasa diýip tutulýan bolsa içgilerden soň özüniň nirededigini unudyp, has-da wejera boldy. Ol ümezli gözlerini süzüp, gojanyň, meniň bilen aralykda oturan kiçi gyzyny öz golaýyna çekip aldy-da, onuň göwsüniň üstüne ýüzüni goýup, ysyrganyp, ogsap ugrady. Gujagynda gaýkyjaklap oturan gelniň indem ol bir sagrysyny sypaýardy, bir göwsüni, ýene birde sypyrmak üçin onuň öýde geýen ýatys balagynyň rezininden ýapysýardy. Şundan soň ýok ýaly bolup oturmaga meniň kararym ýetmedi. Arkasanyň gelniň biline aýlanan elini çekip aldym-da, ony gapdala

gaňyrdym. Ol eliniň agyrysyna özüne gelip, entirekläp, gözlerini gaharly ýaldyradyp, stol başyndan turmaga mejbur boldy.

– Goýber eli... Döwdün!

– Dek otur nahar başynda!..

Şu arada garaşylmadyk ýagdaýda sýçrap diýen ýaly, gaharly, tüýsüni üýtgedip ýerinden galan gelin ara düşüp, Arkasa derek gepläp, meniň al-petimden aldy:

– Size näme, meniň zenanlygymam, öýümem özümiňki...

Men öz hereketimi makulladyp, arkamy aldyrmak üçin, garşymda eli arak guýlan bulguryny ýere goýmaga Algisden çekinibräk içgi içesi gelmän sandyraklap oturan gojanyň ýüzüne seretdim. Ol meniň nazarymyň önünde janserek bolup, näderini bilmän elendi. Maňa gojanyň öýünde hasaba alynmaýandygy mälim boldy. Onuň naýynjar nazaryndan men: «Ähli zady özüň görüp otyrsyň, oglum. Şu-da, bularyň bar bolup bilişleri. Meniň ahwalatym indi günde-günaşa şeýle...» diýen manyny okadym.

Erkek kişiniň ejizlänini görmek meniň üçin agyr boldy. Şundan soň onuň bu halyna saýat bolup, meniň bu ýerde uzak durasym gelmedi. Yzyna öwrülip, kiçijik otagdaky özüme tagallyk zatlary alyşdyrdym-da, hiç kimiň ýüzüne seretmän: «Sag bol, atam!» diýip, öýden çykyp gaýtdym.

Daşarynyň arassa howasyna özümi atanymdan soň, men erbet bir düýş görüp ýatyrkam oýanan ýaly, süňňümde ýakymly bir ýenillik duýdum.

Meniň töwregimde bolsa dünýä henizem gijäniň

birsydyrgyn basyrgysynyň astynda alasarmyk ukuda ýatyr. Maňa meňzeş maýoryň ýigitlerini yzyna düşürip, ot-ýalňyň içi bilen duşman üstüne eňip barýan gaýduwsyz keşbi salgym bolup ýene meniň gözümiň öňünden geçdi.

Birsalym ýöränimden soň bolsa men özümiň şol şäherçäniň çetindäki özüme meňzeş maýoryň, onuň dünýäden bihabar ukuda ýatan esgerleriniň ýanyna – gonamçylyga barýanymy bildim.

JAN SESI

Sapar garaýaglyny keselhana mundan iki-üç gün öň getiripdiler. Ol özüniň bu tanyş keselini 1945-nji ýylda Kenigsberg şäherinden getiripdi. Herniçigem bolsa «faşist» (Sapar garaýagly teninde göterip ýören oskolka bölegini özüçe şeýle atlandyrýardy) gaýrat etdi. Ol öýüne-iline gowuşdy, öýlendi-illendi, üç gyzyň, bir ogluň atasy boldy.

Yzly-yzyna bassyr-bassyr bolan gyzlaryna «Göwher, Merjen, Dürdäne» diýip, öz islän atlaryny dakyp guwandý. Käýarym işdeş ýoldaşlary oňa: «Ahow, Sapar, ähli gymmatbaha daşlaň atlaryny öz gyzlaryňa dakyp gutardyň-la, atlaryň biri-ýarymyny bize-de goýaweri, zaluwat!» diýşip degşerdiler.

Dördünji gezekde onuň ogly boldy, özi-de garaşylan wagtyndan iki aý öň boldy. Oglanjygy iki aýlap pamyga dolap garaňkyda sakladylar. Sapar garaýaglynyň hele-hüle gepi gaty görmeýäni üçin ogul toýuny eden günü işdeş ýoldaşlary oýunlyga salyp, ýene-de onuň ogluny öwdüler:

– Ogul diýeniň biziň direktoryň ogly ýaly bor, ol ilin çagasy ýaly «Dokuz aý, dokuz gün geçsin» diýibem durman, ejesi-kakasynyň garaşýanyny bilip, iki aý öňünden gaýdyberipdir.

Sapar garaýaglynyň ogluna dakan ady welin, dogrudanam, adamlary geňirgendirdi. Gyzlaryny kem-sitmezlik üçinmi ýa-da «Oglum aýak bitip köçede oýnan mahaly adyny eşiden nätanyş oglanlar «Hä-ä... munuň-a özünden uly ýene-de üç agasy bar eken-ow, päliň azyp dagy degäýmeli däl-ow» diýip eýmensin diýdimi, nämemi, ol

aldy-da, ilkinji ogluna «Töre» diýdi oturyberdi. Ýogsam, türkmençilikde Töre adyňam, Çary adyňam, gyzlary hasaba almazdan, diňe dördünji oğla dakylýanyndan ol habarsyzam dälidi. Ýüzi tutuksy Sapar garaýagly göräýmäge ynjk adama menzese-de, ol çagalarynyň dostudy. Mahal-mahal olar bilen goşulysyp, oýnamaga hem ýaltanmazdy. Ýassygy tirsekläp çay içýän mahaly çagalary guş bolşup, onuň aýagyna gonuşyp oturardylar.

Aýaly kämahal: «Sen bulaňňy gaty elejiredýän, ak-gasy, soňrak görersiň, bular seniň telpegiňi ters geýdirer, otursynlar-da näme, ýer göterenokmy?..» diýip, igenen wagty ol eşitmedik bolardy ýa-da «Meniň özümem oğlan wagtym şulardan enaýy dälдим – taýy suwa gaçan garagoldym, indi şular nädenlerinde mençe bolmaz, mençe bolsa-da bir adam katdy bolar» diýerdi, aýalynyň dözümlü sözlerine närazylyk bildirerdi.

Sapar garaýaglynyň aýdysy ýaly hem boldy, onuň iki ortanjy gyzy Aşgabatda medisina institutyny tamamlap, lukman bolup çykdy. Olar durmuşa çykyp, şol ýerde hem işlemäge galdylar. Uly gyzy bolsa oba – öz belet ýerinden bir ýigide durmuşa çykypdy.

Töräni harby gulluga aldylar. Gullukdan soň ol şol ýerde – Leningradda galyp, okuwa girdi. Sapar garaýaglynyň oglundan göwni bitdi.

Töräniň okuwyny tamamlap öýli-işikli bolanyny Sapar garaýagly görse-de, onuň aýaly pahyr görüp bilmedi. Töre ejesi ýogalanyndan iki ýyl soň öýlendi. Toýuny gelip öýlerinde geçirensoň, bir aý bolup-bolmanam işe bellenen ýeri Aşgabada dolandy. Şeýdibem, Sapar garaýaglynyň çagalary bedene çagalary ýaly pytradylar. Oňa diňe «Nirde gezseňizem, sag geziň!» diýäýmek galdy. Birki

ýyllykda ony obada ýasaýan gyzy öz ýanyna göçürip gitmäge yrmakçy boldy. Islese, oňa öz öýüniň gapdalyndan aýratyn jaý gurup bermegi, şonda bişirip-düşüreninden uzadyp durmaga özüne amatly boljakdygyny aýtdy.

Barylmalý oba öz obalary bolsa-da, etrap merkezin-däki öý-öwzaryny taşlap gitmäge onuň ýüregi urmady. Ol bu ýere uruşdanam öň gelipdi, MTS-de ilki traktorçynyň kömekçisi, soňundanam traktorçy bolup işläpdi. Üç ýyl uruşda bolan wagtyny hasap etmeseň, ol ömrüniň köpüsini şu edaranyň gapysynda geçiripdi. Uruşdan gelibem, MTS-iň direktorlygyna seçildi. Sapar garaýagly bu wezipesinde bir ýyly kem otuz ýyllap işledi. İşden aýrylansoň hem onuň öz atlandyryşy ýaly, «döwlet tapan ýerinden» gidesi gelmedi. Edarada garawul bolup galdy. Pensiýanyň daşyndan özüne bir güýmenje tapyndy.

Onuň enteklerem işlejegi çynydy. Ýöne otuz ýyla ýakyn teninde, ahmallygyna garasyp ýatan «faşisti» ony öz gününe goýmady. Sanja meňzäp dörän agyry ýuwaş-yuwaşdan бүтін bedene yza bolup ýaýrady. Ol bu gezek «faşistiň» öz yzyndan çyny bilen gelendigine ynandy.

... Kenigsberg, çalam-çaş bolup ýatan maşynlar, tüseläp ýanýan tanklar, gölerişip ýatan adam jesetleri... göz önüne geldi.

Bu şäheri ol iň soňky gezek şeýle ýagdaýda görüpdü. Onuň teninde göterip yören «faşisti» hem hut şol ýerdäki duşman berkitmeleriniň birinden Moskwanyň ýüregine çenelip atylan oklaryň biridi.

Lukmanlar barlag geçirip, Sapar garaýaglynyň teninde «sowuk ýumurtga» bolup ýatan «faşistiň» töwereginde ýara emele gelip ugranyny anykladylar. Operasiýa edip, «faşisti» aýyrmalydygyny oňa aýtdylar.

Birwagtlar lukmanlaryň özleri tarapyndan «operasiýa etmek howply» diýlip goýlan ýarany, bu gün operasiýa etmegiň mümkindigine Sapar garaýagly birbada ynanyp bilmedi.

– Oglanlar, ynansaňyz men-ä şu «faşist» bilen halys öwrenişäydirin, indem siz ony kesip aýyrsaňyz, meniň bir zadym kem ýaly bolup durmasa-da ýagsydyr?! – diýip, oýunlyga salan bolup, operasiýa edilmegine göwnemedi. Sapar garaýaglynyň özi rugsat berýäncä lukmanlar hem ony operasiýa etmäge gyssanmadylar. Ýöne oňa irde-giçde operasiýanyň hökmanydygyny, ýogsam, «faşistden» ýazylganlygyny bolmajakdygyny aýtdylar.

Sapar garaýagly her hili oýlara çeňňek taslap görse-de, wagty bilen ýaz bulutlary ýaly dagynyk pikirini bir ýere jemläp bilmedi.

* * *

Pasyllaryň arasynda tomsa Sapar garaýaglynyň şeýle bir pisindi oturyp barmazdy. Her gün howur dünýäni dolduryp endiräp ugransoň, ot-çöpler reňkini öçürip süllermek bilen, gününe kaýyl bolmak bilen bolardy. Töwerekde howa azalyp, dem almak kynlaşardy. Mahal-mahal Sapar garaýagly penjireden töwerekde sary deňiz bolup oturan tomsa seredip käýinerdi. Tomsuň dünýäni öz gazanynda, çydap bolmajak derejede gaýnatjakdygy barada oýlanardy.

Gün guşluk galyberende, obada ýaşaýan gyzy çagalary bilen ony soramaga geldi. Sapar garaýagly gyzynyň bişirip getiren towuk çorbasyny, gök-agyny ýer-jaý edensoň, özi olaryň ýanyna daşaryk çykdy, tuduň kölegesinde oturyp agtyklary bilen degişdi, gepledip, olaryň täsin çaga diline guwandý.

Agtyklarydyr gyzyňy ugradanson, Sapar garaýagly ýene-de palatasyna dolanyp geldi. Bosagadan ätlän wagty ýene-de keselhananyň süňňüne ornan дәri-derman ysy haplap burnuna urdy. Gyzyňyň täzeje bişirip gelen naharyňyň tagamlydygyny, umumanam öz gyzlaryňyň, ejeleri ýaly tagamy süýji bişirýändigini ýatlady. Şeýle-de bolsa ol ilki krowadyna geçip, biraz dem-dynç alayanyňy kem görmedi. Ýöne onuň soňra ýene-de wagty bilen ýagyrynysyny ýerden göteresi gelmedi.

Sekunt sanap öwjeýän gyzgyn howur ýene-de daş-töweregi ot goýberilen tamdyra öwürdi. Gezmeläp dynç alýan syrkawlary kowalap palatalara saldy. Daşarda diňe iki-üç günlükde köriçegesi operasiýa edilen ýaş gelin bilen her gün ony görmäge gelýän ýigit galdy. Olar ýanaşyk oturyp, pysyrdasyp diýen ýaly gürlleşýärdiler, haýsydyr bir hezilligi ýatlasyp ýylgyrjaklaşýardylar. Ol ýigit ilki iki-üç günlükde özüniň motosikledini dyzandyryp alagüpürdi bolup gelipdi. Keselhananyň haýatynyň ýykylan ýerinden giren borly. Ýogsam, keselhana ýörite hyzmat edip ýören öz ulaglaryndan başga ulagy howla goýbermeýärdiler.

Motoryň sesini eşidip daşaryk çykan lukmanlar onuň gelniniň saglygyny sorap beren soragyna hem jogap bermän, eger aýdylany etmese, ýaňyja operasiýa edilen gelnini hem öňüne salyp kowup goýberjekdigini aýtdylar, ony yzyna ugratdylar. Ol şonda ýeňsesini gaşapdy-da, sesini çykarman «bozdumanyny» keselhanadan saýlan-ýança gapdaly bilen idip äkidipdi. Sapar garaýagly bulary synlap guwanyp ýatysyna irkildi.

Ony orkestriň sesi oýardy. Bă, bu nä gopgunka diýip, böwrüni diňledi. Ýöne penjiräniň öňüne baranyňa welin,

soň öküdi. Keselhananyň gapdaly bilen geçýän köceden adamlar bir bendäni soňky ýoluna alyp baryýardylar. Dünýä bilen hoşlaşan adam harby işgär bolmaga çemeli. Sapar garaýaglynyň gözüne ilen gölegçileriň köpüsi harby geýimdäki adamlardy.

Ol penjiräniň önünden bada-bat sowulsa-da, soň wagty bilen özüne gelip bilmedi. Uruş mahaly, söweşden soň wepat bolan ýoldaşlaryny jaýlaýyşlary göz önüne gelip, bokurdagy doldy. Şundan soň mahal-mahal penjireden görünýän gonamçylyga seredenini onuň özi-de duýmady.

Ertir lukman Sapar garaýaglynyň halyndan habar almaga gelen wagty onuň bir nokada seredip derçigip ýatanyny gördi. Gabaklar ýellenipdi, gany gaçan ýüzi ak esgi bolup agarypdy.

– Ýaşuly, gursun heläk edýärmi?

– Ýok, inim, ýöne meni günbatar ganatdaky jaýlaryň birine geçireweri!

– Bolýar, geçiräýeris, ýaşuly...

Lukman ýigit biraz böwrüni diňläp duransoň gezmelän bolup, penjiräniň önüne geldi. Onuň sereden ýerinde süňni sökülen gadymy şäheri ýatladýan gonamçylyk at gaýtarym meýdana çenli ýazylyp, göz-gülban bolup, çaşyp ýatyrdy.

* * *

Sapar garaýagly daňdanlar jaňjagazyň sesini eşidip, aljyraňňy oýandy. Oýalygynda hem bir gezek täsirli jyňňyrdyny eşitmek isläp, gözi bilen palatanyň içinden jaňjagazy gözledi. Onuň soranjaň nazary birnäçe gezek alagaraňky palatany aýlanyp cykansoň, gelip gapdaldaky krowatda eglendi. Ol ýerde bir adam ak örtügiň aşagynda

akja depe bolup uklap ýatyrdy. Sapar garaýagly bu adam bilen düýn tansypdy. Ol ýagyrnysy giň, çiginlek adamy. Gülen wagty gany urup, saryýagyz ýüzi gyzaryp ýanýardy. Ýakynda ýekegapan awlamaga barýan wagty münüp barýan motosikletinden ýykylyp, betbagtlyga uçrapdy. Lukmanlar iki gezek operasiýa edip, onuň çep aýagynyň dyzyndan aşagyny aýrypdylar.

Sapar garaýaglyny ilki onuň özi tanady hem bir-wagtlar serhetde komandirlik eden ýyllary ondan çizel sorap äkidendigini, serhedi çizellänini ýatlady. Sapar garaýagly welin Stepan diýip adyny aýdanson hem, öň bu adamy bir ýerde görenini ýadyna salyp bilmedi. Ýöne düýn Gün batmazynyň öňüsyрасында bu rus adamsy bilen bolan waka onuň ýüregine leňner berdi. Oturyp-oturyp sakgaldasynyň halyna gynandy. Şonda ol baýyrlaryň arkasyna batmaga barýan Güne seredip otyrды. Onuň bolup oturyşy gomlaryň arasynda ýoldaşlaryny galdyryp, bir gudrat bilen kenara çykan, indem ýene-de kimdir biriniň gara bermegine garaşyp, dünýäni unudyp deňze seredip oturan adama meňzeýärdi. Onuň baýyrlardan aşaklygyna gyzyl pökgi bolup tigirlenip batmaga barýan Günden gözünü aýrasy gelenokdy. Pysyrdaýardy:

– Indi men şeýdip, Günüm, senden aýrylmaly bolaýdymmykam, seni, baýyrlary, Marusýanyň guburyny – otuz ýedi ýyllyk ýatlamalarymy – ähli zadymy galdyryp gidibermeli bormykam?..

Donesk şäherinde ýaşayan oglunyň gelip, ýakyn günlerde özüni bu ýerden göçürip äkitjekdigi barada, bir özüne, onda-da aýaksyz halyna indi bu ýerde ýaşamagyň kyn boljakdygy barada ol şu wakanyň öňüsyрасы Sapar garaýagla gürrüň beripdi.

Ol birnäçe minut öz derdini unudyp, burçda diwara gysmyljyrap, eýesiniň ukudan oýanaryna garasyp, söýenişip duran pişeklere seredip ýatdy.

...Jaňjagazyň niredede jyňňyrdandygy hakydasyňa gelen wagty Sapar garaýagly begendi. Bu sesi oňa düýnki günuzyn başynda gonup-göçen ýatlamalar getiren bolmaly... Sol gezek Sapar garaýagly Smolenskiniň eteginde agyr ýaralanypdy. Ol günler biziň goşunymyz bu şäheri gaýdyp almagyň aladasy bilen ýasaýardy. Tyldan bu ýere täze-täze goşun bölümleri getirilýärdi. Sapar garaýagly hem bu ýere Orta Aziýadan getirilen sol goşun bölümleriň biri bilen gelipdi.

...Ol gözünü açan mahaly özüniňem birtopar agaçlaryň arasynda ýatanyny, daş-töwereginde onlarça top okundan boşan peşenleriň togalanysyp garalyp ýatanyny görädi.

Sapar garaýaglynyň ýarasyndan syrygyp akan gan joýalanyp, iki-üç garyş ýere çenli ýazylyp-ýaýrap akypdy. Ol jan edip başyny göterse-de, öz isleýşi ýaly süýşenekläp, suw gözlegine çykмага ragbaty çatmaýardy. Suw häzir onuň ýüregine düşen elýetmez arzuwydy. Ähli oý-pikiri agzyny suwa basyp, bir ganyp içmekdi. Ýöne barybir aňyrsy birnäçe minutdan ýarasynyň yzasy ýene-de onuň suw baradaky pikirinden rüstem gelýärdi. Biraz gozganany üçin bolsa gerek, ýarasynda ýiti yza döräp, ýene-de ony aldym-berdime salyp ugraýardy. Ol dişini gysyp, urnup ýatysyna inleýärdi, elleri bilen ýeri penjeläp, haýsydyr bir zatdan ýapysýan ýaly hereket edýärdi...

Bir gezek ýagys ýagyp Sapar garaýaglyny özüne getirdi. Onuň tebsiräp jaýrylysan gury dodaklaryny ýumşatdy.

Ilki, jaň sesini eşiden mahaly ol gulaklaryna ynamady. Bu, özüniň haýyny alan ýarasynyň turuzýan oýny bolsa gerek diýip oýlandy.

Ýöne gulaklary ony aldamandy. Ol başyny göteren mahaly boýny jaňlyja ala geçiniň yzyna iki sany owlagyny tirkäp gapdaldan geçýän ýodajyk bilen geçip barýanyny gördi. Begenjini sesine goşup, gygyryp, kimdir birine özüniň bu ýerde ýatandygyny mälim etdi.

Geçi ürküp, ýoldan hol beýläk bökdü. Soňam tasap yzyňa gözlemän gaçmak bilen boldy. Onuň boýnundaky jaňgazy bolsa şeýle bir jyňňyrdamak jyňňyrdady welin, heý goýaý.

Sapar garaýaglynyň ýarasyny ýene-de erbet sanjyp, onuň erkini elinden aldy. Gygyran mahaly ýokary göterilen kellesi gülçüldäp ýere düşdi. Ol birnäçe minutdan soň öz ýatan ýerine bir garryja aýalyň ylgaşlap gelenini hem görmedi. Bu garryja aýal barada oňa özüni gospitala alyp gaýdan medsestra gyz ýolda arabanyň üstünde gürrüň beripdi.

Sapar garaýagly jaňgazyň sesiniň hemişelik öz ýadynda höwürtege edinip galanyna begendi. Durmuşda şeýle bir minutlar bolýar, şonda adam kyndan-kyn işleride etmäge ukyply bolýar. Munuň hut şeýle bolmagy üçin bolsa ýürek nämedir bir zadyň özüne gozgalaň salmagyna mätäç bolýar. Jaňgazyň sesi Sapar garaýaglyny ata çykan ýaly etdi. Ol depesindäki giňiş asmany, çagalaryny görjekdigine, ýene-de baryp öýüniň guldag asylan gapysyny açjakdygyna ynamdy.

...Operasiýa edilýän stolda arkan düşüp, petige se-redip ýatyrka hem jaňgazyň şadyýan sesi onuň gulag-yndan gitmedi. Häli-şindi jyňňyrdap, Sapar garaýaglynyň süňňüne gurbat bolup goşulmagyny dowam etdirdi.

Jyňnyr... Jyňnyr... Jyňnyr...

WELOSIPED

Men bolsam ikinji ýa-da üçünji klas okuwçysydyryn, kakamýň jigisi Göwher bolsa şol günler eýýäm onunjy klasy gutaryp barýan ulugyzdy. Ol ýetipdi. Okuwa gidende özüne has-da timar bererdi, egnine ýaşyl mawutdan gysbyrak edilip tikilen, ýakasy keşdeli köýnegini geýse, başyna kakamýň Aşgabada gidende getiren ortasy gyrmazy gülli owadan ýaglygyny halap daňynardy.

Boýnundanam ýeňilräk gülýaka dakynyp, saçlarynam örüp, nogta ýaly edip bir önüne goýbär welin, ana, onsoň owadany görseň, sony gör?

Soň görüp otursam, şeýdip, zer-zerbap geýnip, seýkin basyp ýöremek uly gyzlaryň özleriniň näzenin gelinlik bolup ýetişendiklerini deň-duş ýigitleriniň önünde nygtamak ýaly bir zat ekeni.

Bir tapgyrda okaýan günlerimiz men, köplenç, okuwa Göwher bilen tirkeşip giderdim.

Bir ýola mekdebe ýetiberenimizde Göwheriň goňşy obadan welosipedli gatnap okaýan klasdaşy Sähet hasanaklap yzmyzdan ýetdi. Ol biziň bilen deňleşensoň, welosipedini birnäçe minut gapdalymyzda saklady-da: «Göwher, şu depderiňi düýn sen klasda galdyran ekeniň» diýip, bir küti gök depderi sumkasyndan çykaryp, oňa uzatdy. Nämüçindir, gürlän wagty Sähediň sesi, birhili, sandyrap eşidildi.

Göwher hem şundan soň ogurlykda tutulan ýaly, ýüzüni boz-ýaz edip, bir maňa, bir töweregine seredip, Sähediň uzadan depderini aladaly aldy. Sähet gelşi ýaly hem biziň duşumyzdan howlukmaç geçip gitdi. Soň görüp otursam, şolwagt bularyň arasynda söýüşýänleriň özara

hymy-symy gürrüňjikleri başlanan ekeni. Oglan ekenim, şol gezek Sähediň welosipedli yzymyzdan ýetende depderiň arasyna salyp, uzyn gije ýatman ýazan söýgi hatyny berenligini aňsyrmandyryn.

Galyberse-de, ol döwürler ýigitdir gyz bir-birlerini sulhy alsyp-söýşenlerinde hem bu ahwalaty toýa çenli ilden gizläp saklamaga çalşardylar.

Ýene bir gezekde bolsa men gaýramyzdaky derekligiň içinde olaryň iki deňemik bolşup, boý deňeşdirip gürleşip duranlaryna hem gabat geläýdim.

Sähediň ol obadan bolubam nämüçin häli-şindi biziň öýümüzizň gapdalyndan welosipedli geçýäniniň sebäbi hem şundan soň maňa belli boldy.

Nämüçindir, men Göwher bilen keseki bir ýaş ýigidiň duşuşyp, gürleşip durmagyny halamadym. Gabandym. Entek çaga hasap edilýän-de bolsam, meniňem özüme ýeterlik, öýümüzizň mertebesi bilen bagly duýgularymyň barlygy belli boldy. Şol günüň ertesi men Sähetden ar almagyň ugruna çykdim. Bir arakesmeden soň jaň bolup, hemmeler klasly klasyna girensoň, biraz özgelerden yza galdym-da, welosipedleriň goýulýan ýerine baryp, des-sine Sähediň welosipedini tanap, onuň tekeriniň ýelini boşatdym. Okuwdan soň bolsa onuň hasylap, dert-azar bolup, welosipediniň tekerlerini ýelläp oturanyny görüp, ar alanyma öz ýanynymdan monça boldum.

Bu hadysa üçünji gezek gaýtаланan günü Sähet welosipedini ýelläp otyrka, gapdalyndan geçip barýarkam: «Haý, garagol-ýeý» diýýän manyda meni tanap ýylgyryp goýberdi.

Maňa şundan soň onuň bu işleri meniň edýänligimden habarlydygyny, ar almagy dowam etdirmek üçin başga ýol gözlemelidigim belli bolupdy.

Sähediň ýylgymasy köpler üçin düşnüksizem bolsa, meniň üçin welin ol düşnüksizem däl, tötänleýinem.

Tomus düşüpdü. Göwher dagy depelerinde günü jokradyp, ot basan pagtalaryny otdan çykarýardylar, men her gün bir gezek, ýaltanmasam iki gezek eşekli baryp, onuň otag otaý, pagtanyň içinden çykaran hapa-haşal otlaryny eşegime ýükläp, näçe ot berseňem asla doýrup bolmaýan gara sygrym üçin alyp gaýdýardym.

Bir gezek Göwheriň ýanyna ota barýarkam köpriniň aşagynda bukurak ýerde ýene-de şol tanyş welosipedi gördüm. Sähet göz önüme geldi. Bu soldur. Ol Göwher bilen duşuşmaga gelendir. Ýene-de gabandym. Eşegimden hasyr-husur düşdüm-de, welosipedi alyp, ony jaryň aýlanyp-öwrülüp hokanak ýasap batly akýan ýerine eňterdim. Yzyndanam onuň suwa gidenini bilmez ýaly, biri alyp gidendir diýip pikir eder ýaly, gapdalyndaky birki sany buýany döwüp, sübse edindim-de yzlary süpürisdirdim.

Pagtaly kartanyň gyrasyna gelip, eşegimden düşen wagty, meni tanan Göwher dagynyň ýanyndan gaýdan ak köýnekli Sähet oýtarlap, hol beýlämden meni görmeýän, tanamaýan ýaly bolup geçdi. Men onuň yzyndan seredip: «Görmedik bolsaň, gör, hany, welosipediň-ä goýan ýeriňden tapyýmasaň gerek, häzir seniň ol welosipediňi suwuň düýbünde gurbagalar münşüp çapysýandyrlar» diýip hezil etdim. Ýüpe çykjak otlarymy atyzdan gyra çykyp ýörkäm, Sähediň welosipedini gözläp tapman, kösenip ýörişi telim gezek göz önüme geldi. Hezil edindim.

Ilki gelende: «Siz bilen garyndaş bolmaga geldim» diýip gelen çalsaç hortaň aýal, ahyr alyp ýatdy. Pagta ýygymyň önüsyraýynda biz Göwheri durmuşa çykar-

dyk. Ony bir gün üsti bezelip-beslenen gyz-gelinli gelen gelnaljyly «Gaz-51» maşyn atlaz-ýüpege çolap alyp gitdi. Ýene-de bir zat, meniň şonda deň-duşlarym bilen Göwheriň gelnalyjysyny kesekläp, öz aramyzda: «Meniň aýlap salan julk ýumurtgam bir adamyň maňlaýynda ýaryldy, meniň aýlan kesegim bir çişik heleýe degdi...» diýsip, göwün çaglaşyp, galanymyz hem ýadymda.

* * *

Uniwersitetiň üçünji ýylynda okap ýörkäm, haýsy-dyr bir baýramçylyk mynasybetli gurlan ýygnanysykda bir nätanys gyz: «Siz Myrat dälmi näme?» diýip, meniň ýanyma geldi.

— Hawa, Myrat.

— Siz meni tanamadyňyzmy?

— Ýok.

— Wiý, men-ä sizi gören badyma tanadym. Önler Göwher gelnejem bilen size köp barardym. Men şonuň baldyzy-da.

Ýadymda, ilki-ilkiler Göwher gelin wagty ol her gezek öýe görme-görşe gelende, onuň ýany bilen bir söte ýaly gyz hem gelerdi. Görüp otysam, ol hem şol gyz ekeni.

Şol gezek ýanyma gelip, Jennet maňa garyndaşdygyny ynandyrysý ýaly, şol ýylyň özünde ol maňa özüniň dünýäde iň görmegeý, iň mähriban gyzdygyny hem ynandyrdy.

Açmaly gapylaryny salgy beremsoň, indi bireýýäm-den bári meni öý-işik etmegiň kül-külüne düşüp ýören ejem ýanyna hem goňşy aýallardan birini alyp, düwünçegini goltuklap, dessine gudaçylyga gitdi.

Ikinji hepde diýlende bolsa kakam dogan-garyndaşlarymyzyň ýene baş-altysyny alyp, Jennet ikimizi geleşdirip, el göterişip, täze durmuşa ak pata bermek üçin olara gitdiler. Adatça, gelin boljak gyza gerek zatlar bilen bagly alynjak galyňň möçberi hem şol gün gepleşilerdi.

Olaryň sanawy öýe gelende menem, ýeser ýaly oňa seredäýmenmi?! Görsem, onuň bir ýerinde «welosiped» diýlip ýazylypdyr. Dogrusy, geň galdym. Soňundanam ejeme: «Buça bolanyna görä, eje, gudalaryňa bir tank diýip, hem ýazdyrmaly ekeniňiz» diýip, olary ýaňsyladym. Ejem şonda:

— Aý-eýý... ony alnyp-goýulmaly zatlaryň sanawy düzülen mahaly iň soňunda öz Göwherimiziň adamsy Sähet goşdurdy. «Bu näme boldugy?» diýenimizde bolsa, birhili, göwnühoşluk bilen düşnüksiz gülümsiredi-de: «Ol giýew boljak garagola men gaty beletdirin, sorasa, «Sähet muny goşdurdy» diýip aýdaýyň, özi düşüner...» diýdi -diýip gürrüň berdi.

Maňa şundan soň şol bir wagtky jara eňteren welosipedimi ýatlap, ýylgyrmakdan başga alaç galmady.

TÄZE ÝYL HESERI

Täze ýylyň önüsyraşynda, Garagumuň çola gollarynyň bi-rinde gözleg-barlag işlerini geçirip ýören geologlar toparynyň ussasy Öwez Aşgabatdaky aýal doganyndan garaşylmadyk ýagdaýda gyssagly habar aldy. Onda aýal dogany Öweze: «Jigim jan, ahyr azabymyz ýerine düşdi, saňa mynasyp gelinlik tapdyk. Täze ýyl aňşamyna ýetişip geljek bol. Siziň Täze ýyly bir ojakda goşa bolup garsylamagyňyzy isleýäris. Bir ortamyýana, salyhatly, görmegeý maşgala, «ýalp» berip otyr...» diýip ýazýardy.

Öwezi şundan soň, Täze ýyl heseriniň galtanlygy belli boldy. Ýogsam ýas-ýaňyja-da onuň kellesinde ne bir ýere gitmek pikiri bardy, ne-de höwesi.

Täze ýyly hem ol şu ýerde, işdeş ýoldaşlarynyň arasynda geçirmekçidi.

Ol, galyberse-de, bu günler uzyndan-uzyn turbalary bir-birine kebsirläp, onuň depesine özüniň galaýydan ýasan okarasyny oturdyp, Täze ýyly şol öz höwes edip gurnaýan telewizorynyň önünde garsylamakçydy. Düýn bolsa oňa ahyrsoňy howadaky teletolkunlar bilen arany sazlamak hem başardypdy. Geologlar aňşam naharyny mawy ekranyň önünde oturyp edinipdiler.

Habar düşmezinden bir sagada golaý ön geologlaryň maşyny baýramçylyga gerek zatlary getirmek üçin, golaýdaky şäherçä ýörite gidipdi. Eger habar biraz öňräk gelen bolsa, belki, Öwez hem şol maşyna ýetişse-de ýetişerdi? Indi bolsa gıc, ony on-on baş kilometrlikdäki demirýol menziline taşlap geläýer ýaly goşda häzir başga bir ulagam ýok. «Gideniň habary özi bilen» diýleni. Giden maşyn bolsa yzyna dolanyp, kim bilýär, indi haçan geljek?

Bu ýerde geologlar on-on bäs günden iki tapgyrda işleýärdiler. Her onbäs günden bir topar gidip, onuň ýerine beýlekisi gelýärdi. Öweziň ýoldaşlary mundan on gün ozal iş nobatlaryny tabsyryp, dync alsa gidipdiler. Indi olar Täze ýyl baýramçylygyny öýde — maşgalalarynyň arasynda geçirip gaýdyp gelmelidiler. Öwez sallah bolup, ol öýünde-de bir ýoluna göz dikip, garap oturanyň bolmanlygy üçin, giden bilen gidip, gelen bilen geljek hem bolup ýörmezdi. Dync günlerinde, islese, çöle aýlanardy, maşyn gitse gidip, şäherçä baryp gaýdýardy. Gerek bolsa, işleýänlere kömek ederdi. Şeýdibem, ol onbäs gününü nähili geçenliginem duýman galardy. Has dogrusy, aýaly bilen aýrylyşany bäri indi iki ýylyň içidir, Aşgabada onuň aýagy çekmeýärdi. Hamala, barsa, şol agzala durmuş täzededen ýene-de gaýtalanaýjak ýaly ýakymсыз duýgulary başdan geçirerdi.

Ol ymgyr çölüň içi bilen gönüläp, demirýol badalgasyny nazarlap, töweregine üns bermän, gyssanybrak, derçigip ýöräp gelýärdi. Onuň häzir ähli küý-köçesi Aşgabat otlusyna ýetişip, oňa münmekdi. Ol otlynyň näwagtda badalga gelýänini anyk bilmese-de, çen bilen bilýärdi we badymy gowşatman ýöresem, oňa ýetişerin diýip tama edýärdi.

Ol ortadan uzynrak boýly, daýanykly ýigitdi. Durmuş tolkunlary özüni kenara atyp uran hasap edýän-de bolsa, ol heniz otuzam ýaşamandy. Ýigit goşlaryny goşalta salyşdyryp, olary münäp edip, arkasyna alyp, özüne hallan atybrak duran örküç hem edinipdi. Onuň aýagynda işleýän wagty geýýän, özüne biraz ulurak bolup, gorsuldap duran ädigi bardy. Dync alysda geýýän ajarly köwşüni ol otla münensoň geýmek üçin dolap, goşaltasyna salypdy.

Töweregi gys aýlarynyň birisiniň eýemsirenip oturanly-gynyna seretmezden, howa sowuk däl di. Umumanam, indi birki ýyldan bäri gysyň Täze ýylda juda garaşylýan gary wagtynda ýagman, ile: «Tebigat-a üýtgäp ýör-ow, Täze ýylda agy ýagmaly dälmi, gurbany gitdigim, ýer gar bolup ýatsa bolmaýarmy?» diýdirip, arzuw edilýänine seretmezden, gaýmazak tebigat aňsat gaýmaýardy.

Bu ýyly gysa geçip, howa sowap, ýere birnäçe ýagyn düşen hem bolsa, heniz gar ýagmandy. Ýöne ýigidiň göwnüne bu gezek Täze ýyl akja gara çolanyp, akja bäbek bolup geläýerli görünýärdi.

Düýnki gün bulut gelip, asmany gara keçe bilen lagambir ýapaly bäri tebigatyň bir hyýala münüp, diş gysyp, cygryp-cytylyp ugrany hem anyk duýulýardy.

Ýigit ýola saýlanyp durka howanyň öwzaýyny synlap: «Täze ýyly bir ýagaýady, asman-zemin agaryp, bar zat täzelener ýaly, ýöne ýagsa-da, men demirýola ýetip, ota müne-nimden soň başlasyn, şonda Aşgabada gary yzyma düşürüp, özüm alyp baranym ýaly bolar» diýip höwes edipdi.

Ol töweregiň depelerine, olary aralabrak dörän, häzir ümsümlige öwrülip, garalybrak oturan jülge-saýlara, onda-munda okaralaryny seresleşip, asmanyň nemine göwün ýüwürdişip oturan gelinbaldyr keýigokaralara-da üns bermän, özüniň yzynda küregenledip gar ýagdyryp Aşgabada barsy hakda, ak gary basgylap, täze tapylan gelin bilen ýöräp barsyny pikir edip, töweregine üns bermän, gümralyga beril-ýärdi.

Howanyň ýyly dældigine seretmezden, ýigit biraz ýöränsoň derçigip, onuň egnine geýen köýneginiň önünde-arkasynda bölek-bölek ýerleri tenine ýelmeşip

ugrady. Süňňünden ýeňiljek bug göterildi. Ýigit ädimini haýallatmady.

Birsalymdan çölüň arkasyny sypalaýana meňzäp ösýän aram şemal birýerlerden goýun ýüňüniň ysyna gatylan ýiti çör ysyny getirdi. Tizdenem golaýdaky göbek bolup oturan depäniň üstünde aňyrdan otlap, depäniň güney tarapyna agyl berip agyp gelyän goýun sürüsi görüldi. Öwez, belki, onuň çopan-çolugyny tanasa-da tanaýandyr. Sebäbi geologlar bu öwräniň çopanlarynyň köpüsi bilen tanysdylar, gatnaşykdadylar. Ol sesýetimlikde süriniň töwereginden oýtarlap, çopan taýa-gyny biline kese basyp, onuň her ujundan bir goluny geçirip, uçmaga ganat ýasanan ýaly bolup ýören çopany görse-de, häzir oňa üns bermedi, ýogsam çölde gowy görülýän zat dünýäde ýeke galan ýaly bolup ýörkän, kimdir biri bilen duşuşyp, gümür-ýamyr etmekdi, şeýle pursatda adam hamala ýene-de köpe goşulan ýaly gönençli-- özi üçin ýakymly bir duýgyny başdan geçirýärdi.

Häzir onuň hatda bu gowulyga saklanmaga-da wagty ýokdy. Indi birmahaldan bäri ýetişip münmeli otlusy onuň pikirinde, her menzili bir basyp, Kösäniň Bozdu-many ýaly güpürdäp, howlugyp badalga ýetip gelyärdi.

Häli-şindi ol özüni gözli-başly etmek üçin alada galyp ýören aýaldoganydyr giýewsini, janköýerlik edýändikleri üçin, täze tapylan gelinligiň pikiriniň ýany bilen minnetdarlyk bilen ýatlaýardy. Ol gelinligini heniz görmedik-de bolsa, ony öz höwes edişi ýaly eti-gany ýerinde, ortadan ýokarrak boýly, ýüzi hoşroý, gözastyndan özüne hyrydar seredýän maşgala hökmünde göz önüne getirýärdi. Täze ýyly mele gelniň huzyrynda garsylaýsyny özüçe süýjülik bilen ýatlaýardy. Öwez indi bireýýämden bäri beýle ýakymly duýgyny başdan geçirmändi.

Onsoňam, Täze ýyl her gezek şeýdip golaýlap gelende ýürekleri ersdirip, adamlary depesi şemally arzuw-höwes atlaryna ataryp, ýeldirgedip alaymasy bardy. Täze ýylyň öňüsy-rasynda ýene bir has ýiti duýulýan zat — o-da ýalňyzlykdy. Adam şeýle pursatda dünýäde özüne ýer tapanok. Öwez ýoldaşlary dync alsa gidende hem öýünde özüne garaşýan şu ýekelikden elheder alyp, Aşgabada gitmän, çölde galypdy. Gör, bu durmuşyň oýunlaryny! Täze ýylyň heseri galtaň ýigit heniz özüne taý boljak gelni görmedigem bolsa, onuň ysğyna berlip, aýagy ýere degmän, ýeňil gopup, çöl söküp barýar.

Ýigit ýöne näçe arzuw-islege berlip, özüni ganatlandyryp örän-de bolsa, barybir, ota ýetişip bilmedi. Onuň badalganyň sesýetimligindäki bir depäniň üstüne çykanam soldy welin, ol hatar gurup ugrap barýan otly kerweniniň soňky wagonlaryny görüp galdy. Indi bolsa ol hol, barýar temegine ýel alan taýçanak ýaly taýzaryp. Eden azabynyň ýerine düşmänligine Öwez diýseň lapykeç boldy. Ol şol duran ýerinde kejişip, goşaltasyny gapdalyna atyp, derini sylp, özünden güýçli ýaga duşan it ýaly, lapykeç lampa aşak oturdy. Otlynyň bu ýerden juda seýrek geçýänligini ýatlan wagty bolsa, ol hasam kejikdi. Derini sylp, hyrçyny dişläp otursyna, bolmanda, on baş minut, ýarym sagat öňräk deprenmänligine diýseň öküňdi. Ýigidi ät goýan otly tizden gözdenem sumat boldy.

Bu ýerde demirýol badalgasyna eýeçilik edip ýören bir gazak maşgalasynyň barlygyna ol ozaldan beletdi. Ötende-geçende otlulara degişli baýdajykdyr çyrajyk görkezip, olary ugradyp-garsylap duran gojany hem ol telim gezek görüpdi.

«Belki, gitmäniň ýene-de bir mümkinçiligi tapylar» diýen inçejik tama Öwezi ruhlandyrdy. Ol badalga jaýyna golaý gelen wagty, onuň alnynda bilet satýan jaýyndan çykyp gelýän bir demirýolçy lybasyndaky gelin maşgala peýda boldy. Ol gijä galyp gelen ýigidi görüp, kürtdürip durdy-da, biraz geňirgenmek bilen:

— Ovla geldiňmi? — diýip sorady.

— Hawa.

— Ol ýap-ýaňyja gitdi-dä! — diýip, gelin basyndaky papagyny çykaryp geýip, alada galanyny mälim edip, otlynyň giden tarapyna öwrülip seretdi.

Onuň halyna göwündeş gopmaga çalyşdy. Ýigit keserib-räk durşuna o gelni gözastyndan siňňin synlady.

Gelin orta boýly, boldumly maşgalady. Onuň biraz göwresine darrak bolýan penjegi gelni has sarç, täsirli görkezýärdi.

Töwereginiň giňligini alan şemal çöl ösümlikleriniň, ýag siňen demirýol salnanlarynyň ýanyksy ysny getirýärdi, onda gar ysam bardy.

Duluň gözüne zenan bolup ilerligi barmy? Öweziň önünde duran gelne syny oturdy. «Hä, sagrysyny sypaý-maly gelin ekeni...» diýip, höwese beslenip oýlanybam goýberdi. Piki-rinde Aşgabatda özüne garaşýan gelniňem şeýle hoşroý bolmagyny arzuw etdi.

— Sen geolog bolsaň gerek?— diýip, ýene-de gelniň özi hamala, otludan galanyny başga birinden görýän ýaly nägile bolup duran ýigide ýüzlendi.

— Hawa, solardan. Guşluk töweregi Aşgabatdan habar aldym. «Gel» diýipdirler...

— Sen geolog bolsaň, bilmel-ä haçan bu ýere otlynyň gelýänini? Siziňkiler onuň wagtyny mendenem sorap,

alyp gitdiler-ä. — Ýigidiň düşen ýagdaýyna berlip, gelin birden janygyp ugranyny hem duýman galdy.

— Indiki otly haçan gelerkän?

— Giç, ertir daňdandan bäri indi ýolagçy otlusyny gör-mersiň. Ýük otlulary bar, olaryňam diňe birisinden başgasy bu ýerde durman, okkessirim geçýär. Ol bi-rem sagat on bire geler. Şonuň maşinistleri bilen dagy gepleşip, bir adam, ýarym adam aldyrmak mümkin. Onda-da maşinisti bir gowy adam bolsa. Ýogsam: «Kada görä gadagan» diýer-de, ýüzüni kese sowup bidir gider.

Ýigit soňraky hereketiniň nähili bolup biljegi barada aýgyt edip bilmän biraz üýsendi. Eňegini sag eliniň syňragy bilen gapjap, gözlerini süzüp, birhowa oýlandy. Golaý-goltumda gatnawly garaýoluň hem ýoklugyny lapykeçlik bilen ýatlady. Bu ýerde kiçijik wokzal jaýyndan başga bir baraýara, garasyp wagt geçiräýere oňaýly ýeriň hem ýoklugyny ýatlap, hasam lapykeç boldy. Onam, ine, gazak gelin gulplap, ýygnanyp, öýüne gaýdyp barýar. Nä, indi şundan dolanyp, yzyňa gitjekmi? Eýsem-de bolsa, bäri-bärde geologlar düşelgesi barmy saňa?! Şol barmana-da ol nähili ýagdaý bolsa-da, özüniň yzyny gaýtmak islemeýändigine tiz düşündi.

Soňra ol ýene-de bir zat sorasy gelenini bildirip, gelniň ýüzüne seretdi. Başardygyndan başga perdeden gopmaga çalyşdy.

Özüniň zenan durkuna erkek kişiniň hyrydar synynyň düşenini duýan gelniň hem şundan soň nazaryny gizläp, uýalyp biraz gozgalaňa düşenligi belli boldy. Onsoňam nirede gören zady gelniň munuň ýaly hyrydar seredip, gurt deý ýalmanyp duran ýigit?

— Keliňsek! — diýip, ýigit bildiginden gelne has

düşnükli bolar ýaly, öz sözüne bilýän gazak sözlerini hem garyp geplemäge çalyşdy — Men ol ota şu ýer-de wokzal jaýynda garassam näderkän?

Gelin garaşmadyk soragyna birbada näme jogap berjegini bilmedi. Bir wokzal jaýyna, birem ýigidiň ýüzüne seretdi.

Ol pikirini jemläp ýetişip-ýetişmänkä, Öwez ýene-de sözünü şol öňki hörpünde oýun hasap edilse oýun, çyn saýylsa onda çynyňam hilesiniň yok dældigini mälim edip gepledi:

— Eger öýüňize çagyryp, ýyly ýerde myhman alsaňzam, men garşy däl. Ýogsam, men bu ýerde nirä baraýyn? Eýýäm gar hem uçganaklap ugrady — diýip, töweregine garandy.

Bu badalganyň töwereginde demirýol ugrunda işläp, mal bähbidini arap, töweregiň giňişligini alyp ýasaýan iki-üç sany gazak maşgalasy bardy. Gelnem şol maşgalalaryň birinden bolup, ýaňrakdan bäri hem ol öz goja kakasynyň ýerine badalga işgäri bolup işläp başlapdy.

Gelin zordanrak ýesersiremäge çalyşýan ýigide gözastyndan nazaryny aýlap goýberse-de, ýöne oňa bada-bat jogap bermäge howlukmady. Öweziň göwnine bolsa ol yzyna erkek adam düşürüp barmagyň zenan maşgala gelsiksizligi barada, adamsynyň özünden: «Munyň nä-mäý?» diýip, nägile boljagy hakda oýlanana meňzedi. Gelin soňra zenanlarça sypaýyçylykly gülümsiräp, ýigidiň pikir edişinden has merdemsini hereket etdi:

— Ýörüň onda, bizde garaşýarsyňyz!

Beýle nagt jogaba garaşmadyk Öwez gelin şeý diýen mahaly onuň ýaňagynyň al öwsüp gidendigini hem gördi we oňa gelin durdugyça tapmaça öwrülip barýan ýaly bolup duýuldy.

Garalyp-bürelip duran töwerek bu wagta çenli hyrsyzlanyp, hyrra yzyna öwrülerli, kellesi bulutlaryň aňyrsynda bir ýerlerde barlygy duýulýan, görülmedik bir äpet jandaryň göwresine meňzäpdi. Garaňky düşüp gelýän ýaly, töwerek kem-kemden garalýardy.

Özüniň oýunlyga salyp aýdan gepiniň çyna bitenini gören Öwez hem şundan soň, ýat öýe judabir barasy gelmeýänem bolsa, gelniň yzyna düşübmekden başga alaç galmady.

Gyzy aňyrdan bir nätanys bilen tirkeşip gelende, öýüň enesi — aksaç aýal Täze ýyl agşamyna niýetlenip bişiriljek başbarmagyň ugruna cykyp, onuň etini bir gazanda ataryp, indem oňa soňra atyljak hamyryň ýugrumyny ýetirip otyrды. Gyzynyň geler wagtynyň bolanyny ýatlap, ene oňa özüne kömek berdirmek üçin garaşybam otyrды. Ýöne ol soňky döwürlerde, göýä öýe aýagy çekmeýän ýaly, işde köp eglenerdi. Ejesi: «Eglendiň-le, gyzym?» diýse-de, oňa: «Iş köp boldy» diýip, göwün-siz, gysgaça jogap bererdi. Işe gidende-de öýden irräk çykaýanyny kem görmezdi.

Gelin demirýolçy bolup, ýaňyrak işläp başlapdy. Goja öz ýerine bu işlere belet, çagalykdan bäri işlerine kömek edip ýören gyzyny geçirip, arkaýynlaşypdy. Gelin iki-üç ýyllykda ejesidir kakasynyň soňra giç giýew edinäýme niýeti bilen peýlän ýigidine durmuşa çyksa-da, olar ön bir-birleri bilen halaşmasa-da, bir düşekden örüp ugransoňlar, ysnysyp giderler öýdülse-de, soňra ol tama-da çykmandy. Almata okuwa giden ýigit soň dolanyp, şol giden ýylam, ondan soňky ýylam gelmändi. Bir ýyla golaý mundan ozal, Kenjekeý ondan in soňky haty alyp, adamsyndan tamasyny doly üzüpdі.

Ýigit oňa: «Kenjeke, sen gowy maşgala, tüýs demirýol ýassanyp ýaşajak gazagynyň aýaly. Meniň bolsa ol durmuşda seniň ýanyňa-da aýagym çekenok, bilemok näme üçindigini. Maňa garaşma, Kenjeke! Bagtly bol!» diýip, bellisini edipdi. Şondan bärem ol durmuşda höwes-siz, keýpsiz ýaşaýardy. Garrylar hem öz ýeke çagalarynyň düşen halyna gyýlyp-gynanyp ýaşaýardylar. «Senem, gyzym, şähre okuwa git» diýip, onuň sol ýerde öz hyrydaryny tapyp, bagtly boljagyna göwün ýüwürdi, oňa maslahat hem berýärdiler. Kenjekeýiň düşen gününe ejesi has-da ýanyp-bişýärdi, gyzynyň ýalňyzlygyny ýatlap, mahal-mahal ol öýde ýeke galanda hiç kime görünmän, Hudaýa ýalbaryp aglaýardy. Häzir ol Täze ýyla hemişeki endigine görä taýynlanyp oturan hem bolsa, öýde baýramçylyga mahsus şagalaňyň bolmajagyny, iýlip-içilensoň, gyzynyň otagyna gidip, özüniňem irgözinden ýatyp galjagyny pikir edibem kemsinýärdi. Gyzy ýaş wagty Täze ýyllaryň soňky ýyllardakydan has höwesli, has şatlykly bolanlygyny gowulyk hökmünde kalbyna ýylylyk çäýip ýatlaýardy.

Daşky gapy açylyp, bir hümrüdi gulagyna ilende, ene işinden başyny göterip, gapa tarap seretdi, şonda ol gyzynyň bir adam bilen aňyrdan tirkeşip gelenligini gördi. Şol pursatda ene geleniň kimligini oňly görmäge ýetişmedigem bolsa, onda hamala gyzy öz taýyny tapyp, sonuň bilen gelip girä-ýen ýaly duýgy döredi. Ol: «Ahyrsoňy!» diýip, uludan bir demini alyp, maňlaý derini eliniň tersi bilen sylap goýberenini hem duýman galdy. Onýança-da ýigit aýak çekip, başy ak başatarly zenana biraz uýalybrak salam berdi. Ene ýigidi aýnada görülen ýaly tanamak isläp, salam alyp, ony aýratyn bir

yhlas bilen siňňin synlady. Onýança-da habaryny berip, Kenjekeyiň özi dillendi:

— Şeşe, men myhman getirdim!

— Gelen — rysgal, geçiberiň!

— Ol şu töweregiň gözlegçi-geologlarynyň biri. Ýaňy otludan gijä galdy.

— Haý, bolmandyr. — Garry ene birbada ýigidiň düşen haly barada oýlanyp, oňa nebsi agyrdy.

— «Ota çenli bizde oturyber» diýdim.

— Gowy edipsiň. Geçiber töre. Kakaňam maňa geçini soýup berensoň: «Mallara aýlanyp geleýin» diýip gidipdi. Indi o-da uzak eglenmez, geler.

— Garam ýagyp ugrady.

— Onda indi meýdanda uzak eglenmez, malyny ýataga gabar. Sen myhmany öz otagyňa geçirip, bir käse çay ber...

Men Täze ýyl saçagynam, giňräk görüp, seniň jaýyňda ýazandyryn.

Bu sözi ol myhman geljeginem aňypdyryn diýen äheňde aýtdy. Kenjekeye «Bolupdyr» diýip, myhman bilen öz ota-gyna geçdi.

Soňra ähli zat myhmanly öýüň adatyňa görä boldy. Törüne myhman gonansoň, gelniňem ýüzi açylyp, diliniň süýjöp ugrany belli boldy. Ol myhmanyna oturmaga ýer görkezip, çykyp gidensoň iş geýimini çalsyrynyp, özüne gelişyän uzyn etekli köýnegini, geýip başyna owadan ýaglyk baglap, gözleri balkyldap duran görmegeý gelin bolup geldi. Soňundanam Öweze süýtli çay hödür etdi. Onsoňam gazak gelinleri ol çayam öz elleri bilen özleri guýup bermeseler, göwünlerine jaý etmeýärler. Şol barmana-da gelin myhmanyna heniz oňly tanyşlyk bermänini ýatlap, sähelçe aşak bakyp uýatly ýylgyr-dy:

— Meniň adym-a Kenjekeý, seniň adyň näme?

Öwez içinden: «Kenjekeý, Kenjekeý. Türkmeniň «Kemje-kerdem däl» diýen gepi bilen utgaşyk eken-ow» diýip, garagol pikir bilen oýlanansoň: «Menem — Öwez» diýip, gelne olam öz adyny aýtdy.

— Öwez, bu gazakda-da ýörgünli atlaryň biri.

Şol barmana-da gelniň bu adyň manysy barada oý ýöredenligi belli boldy. Ol:

— Bizd-ä Öwez at, köplenç, ýitgisi ýatlanylyp, sonuň deregine gelen çaga dakylýar.

— Bizde hem şeýleräk öýdýän — diýip, çay içip derçigip oturan Öwez oňa öz adynyň manysy hakda henize çenli oýlanybam görmänligini duýdurmazlyga çalyşdy. Kenjekeý pikire berlip:

— Men bolsa seniň adyň Garlymyka öýtdüm. Sen gar ýagdyryp geldiň! — diýdi.

Öwez şol barmana gelniň gep saluwynda duýlar-duýulmaz henek gatanjynyň hem barlygyny duýdy.

Çay başynda Öwez, dymyp oturmazlyk üçin, on-ýigrimi kilometrlikdäki özleriniň geçirýän gözleg-barlag işlerini ýatlady. Indi iki ýyldan bäri şol ýerde gözleg geçirýändiklerini gürrüň berdi. Kenjekeý ony diňläp:

— Siz gözleýän zadyňyzy henizem tapanzokmy? — diýip, soňundan köpmanyly, ýeser ýylgyryp goýberdi.

— Siz, näme, gözleýän zadyňy tapmak şeýle aňsatdyr öýdýärmisiňiz, eýse? — diýip, gelniň gepiniň söz öwrümine düşünen Öwez hem dessine myssa ýylgyryp, oňa öz hörpünde jogap berdi we garşydasynyň muňa özüçe düşüniş, gyzaryp-bozaryp gidenini gördi.

Kenjekeý biraz oturyp, birki oýnam gep alsyp, myhmany bilen saldarlaşyp görensoň, Öweziň ýanynda özüniň

ärini gören heleý ýaly, birhili, düşnüksiz halda höwese berlip, süňňüniňem goram-gowşak bolup barýanyny duýanson, syr bildirmezlik üçin, bahana tapyp turmak bilen boldy.

— Men eneme-de biraz kömek edeýin — diýip, ejesiniň taýynlyk işlerine kömekleşmek üçin beýleki otaga geçdi. Telewizoryň önünde Öweziň birsalym bir özi galdy.

Öwez içinden: «Gazak gelinleri degişgen bolýar» diýip, esiden gürrüňini ýatlap: «Bu gelinde-de görýän weli, «Oýun kän-ow!» diýip küýlendi.

Her ýylyň ynsany ýakymly hyýala düşürýän Täze ýyl şemaly onuň gelmezinden iki aýa golaý dagy önünden öwsüp ugrardy. Bulut gelip, dereleri duman alyp, meýdanlary gyraw örtüp, dünýä höwesli güýzärdi. Şolbir wagtda hem bu adamlaryň Täze ýyl bilen bagly pikirleriniň döräp, isleg-arzuwa öwrülip, ýaýrap ugran pursady bolardy. Ine, şonda-nam onyň Täze ýylda ýazasy gelýän toý saçagynyň başynda özüniň görmek isleýän adamlaryny mahal-mahal pikirinde üýşürip-çaşyrmak möwriti başlanýardy.

Birsalymdan eginlerine, depesine gar alyp, garasylýan goja hem samyrdap, aýaklaryny bosagada, tarp-tarp kakyp, gapydan girdi:

— Haý, bu gurbany gitdigimiň ýagaýsyny? — diýip, gapynyň önünde duran ýerinde ýapbaş telpegini başyndan çykardy. Soň öwrülip, egnine geýen güpbisiniň eginlerindäki garyny kakysdyryp durdy. — Görýän welin, birki ýyllap dagy Täze ýylda ýagmansoň, ýagasy gelip giden ekeni munuň! Penje-penje torgaýlap küregenleýär...

Şol barmana-da onuň nazary gapynyň beýleräginde jüp-lenip goýlan del ädige düşdi. Begendi.

— Tümen-ä gelen däldir-dä? — diýip, geläýmegi ahamal garyndaşlarynyň biriniň adyny tutdy.

Kenjekeý aňyrdan gelip, kakasynyň çykaran güpbüisini asaçdan asmaga kömek edip dursuna:

— Ata, bizde myhman bar! — diýip, ony ýagdaý bilen tanysdyrdy.

— Myhman bolsa, ol Hudaň halanydyr. Otludan dagy galan bolsa gerek?

— Hawa, otludan galan.

Bu sözi aýdan mahaly gojanyň gyzynyň biraz gyzaryp-bozaranyňa ünsi düşmedi.

Ol garyň ýagmagyndan yrym tutup, şeýle günde myhmanyň gelmegine ýetip gelýän bir gowulygyň alamaty hökmünde öz ýanyndan begendi.

Aňyrdan gelsine-de öz öýüniň töründe oturan myhman bilen şolbir wagtda onuň nähili adamdygyna çenurma bilen iki elini uzadyp, mylakatly salamlaşdy. Aýal maşgalanyň yzyna düşüp geleni üçin biraz öýde müýnlüräk oturan Öweze gojanyň açykýüzlüligi ýarady. Gojanyň parahat ýüzi, şöhlesi gaýdysyp ugran ýakymly, boldumly ýüzüne mahsus nazary bardy. Öýüň içi ýylydy, ýakymlydy. Myhmanyň gapdalynda oturyp, goja ýaňybir onuň bilen sorasyp-idesip ugran mahaly, edil ýeňse ýanynda damja şytdyldysyny esitdi. Ol şol ýana öwrülende jaýyň üçeginiň iç ýüzünde çyg düwmeleri-niň örüp, indem ownujak damjalara öwrülip, iki-ýekeden damyp duranlygyny gördi. Bu gojanyň gurbaga kölüne kesek oklap, keýpini aldy. Onuň geçen ýyl şol ýerden çyg geçende, bir ussany tapyp, şol ýeriň döwürük şiferini täzeledeýin diýip pikir edeni diňe häzir ýadyna düşdi. Unudyp, onuň wagtynda aladasyny etmänligine ökümdi.

Garyň diňe bir ýagman, mundan soň onuň assa-ýuwaşdan ýeriň pessi bilen eräp ugrarlygy hem belli boldy.

Üçekden iki-ýekeden damýan damjalar eýýäm poluň ýüzüni ýalpyldadyp, oňa düşelen düşeginem bir bölegini ezmäge ýetişipdi. Goja ony görüp, adyny tutup, dessine gyzyny ýanyna çagyrdy.

— Kenjekeý, munda gel, balam! Taz bilen esgi-de alyp gel. Gar eräp, damyp ugrady!

Kenjekeý atasynyň sesini eşidip, oňa goňşy otag-dan «hä» berensoň, eline taz bilen bir bölek mata alyp içerik girdi. Soňra ol orta ýazyylan toý saçagyny biraz ýeňseräk çekmeklerini erkeklerden sorap, özi dessine, poly ezen ýagşy damjalaryny esgä siňdirip ýygnamagyň ugruna çykdy. Poly mazaly süpürensoň, her daman damja şyt-şytlap, ýürege düşüp durmaz ýaly, legeni ol ýere goýup, onuňam içine daşary äkidip sykyp gelen esgisini ýerleşdirip, ýaýraw alyp barýan çygyň öňüni aldy.

Öwez seretmäýin diýse-de, iş edip oturan gelniň ak bileklerinden, ygtyýarly hereketlerinden nazaryny sowup bil-meýärdi. Ol ýagdaýy görüp şol otursyna öz ýanyndan ho-wanyň maýyl günleriniň birinde ýoldaşlarynyň biri bilen gelip, gojanyň öýüniň üçegini bejerip bermegini pikirini etdi.

Kenjekeý myhmanyň ýüzüne uýalybrak seredip: «Şeýleräk ýagdaýymyz bardyr» diýensoň, ýene-de içerini tertibe salyp, ýeňil gopup, ýylgyryp çykyp gitdi. Daşarda bolsa ak bilen gara garylyp, dünýä barha goýalmak bilendi.

Goňşy jaýda mylgyryp bişip duran etiň tamsandyryjy, ýakymly ysy otaga dolupdy.

Nahar taýyn bolansoň, maşgala hiçneneňsi bolmadyk köne ýyly ugratmak niýeti bilen, pikirinde alysdan mon-

galap gelyän mähirli caga şekilli Täze ýyly garsylamak üçin myhman otagyndaky giňden ýazylan saçak başynada jemlendi. Bu wagta çenli içler syrylyp, ýagsy ajpgylyp-dam.

Hoş bolup, bir zady ýadyna düşürüp, turup giden goja ol ýerden bir eli dombraly, beýleki eli bir çüýse arakly gaýdyp geldi. Ol dombrany öz oturjak ýeriniň gapdalynda goýansoň, getiren çüýsesiniň boýnundan tutup, ony gök-den düşen ýaly edip, mazamlap, saçak üstünde goýdy.

— Mimanga aýap ýörgeň şölmegim!...

Kenjekeý kakasynyň bolşuny myhman birhiliräk görer öýtdümi-nämemi, gözastyndan ony synlap uýaldy.

Ilki olar bu ýylyňam özleri üçin hiçneneňsi ýyl bolmanlygyny, adaty guragrakdan gelen parahat ýyl bolanlygyny ýatlap, köne ýyl bilen hoşlaşyk hökmünde ilkinji badany göterdiler. Öwez munuň özüni ýat ýerde oňalyly duýmak üçin hiç neneňsi bolmanlygyny gönencilik bilen oýlady. İçginiň goja hem kemje-kerdem bolmanlygy belli boldy. Ol şundan soň özüniň selçeň geçi sakgalyny selkildedip, nahara has şdämen ýapysdy. Kenjekeý ak bilegini eýläk-beýläk uzadyp, myhmana, özüniňkilere nahar-şordan mürehet edip, saçaga beýemçilik edip otыр.

Öweziň şol barmana gelniň şargara saçlaryny gerişläp, gelsikli edip ýeňsesine düýrleşine ünsi düşdi. Ýakasy giň, uzyn köýnegem oňa gelsip galypdyr. Gelniň gözleriniň otlukly köräp, höwesli bulduraýanlygy hem onuň ünsünden sypmady. Kenjekeý ilki myhman ýigidiň indi maý tapsa, özüne içgin seredesi gelip durmagynyň sebäbini onuň kakasy bilen çakyşdyryp içýän içgileriniň täsiridir öýtdi: ol kakasynyň özi barada bir gadyrbilmeze düşüp, gadyrdan gaçyp galanyny oňa gürrüň bereninden

habarsyzdy. Goja muny ýaňy gep arasynda ýüregine sygdyryp bilmeýän derdi hökmünde, gyzy içerde ýok wagty, ondan gizlin, gyzynyň seýdip hyrydarsyz oturanyna ata hökmünde özüniň biraz kemsinýänligini mälim edip, ýaňy ýigit bilen sorasyp-idesip tansyp otyrka, köräp gürrüň beripdi.

Gelin ýigit nazarynyň özüni atymyna getirmek üçin kem-kemden golaýyna çekip barýanyny syzsa-da, birbada onuň hyrydarlykdygyna-da, oýundygyna-da düşünip bilmedi. Dogrusy, gelniň öz ýagdaýam häzir Öweziňkiden öwerlik däl di. Ol ýüzlenip, hödür edip, ol-bi zat barada gerek bolanda gysgaça dilleniپ oturysyna syny oturan myhman ýigidiň ýolagçydygyny, onuň tizden ugrap gitjekdigi barada biraz alada bilen ynjalykdan gaçýardy. Täze ýyl gijesinde dagy ýekeligi Hudaý görkezmesin!

Hezil edip iýip-içip, baýramçylyk keýpine berlip oturan goja birsalymdan derini gapdalyndaky süpür-gijine süpürensoň, höwes bilen dombrasyny eline aldy. İçerden oýmur-oýmur bulutlar göterilip ugran ýaly duýgular döräp ugrady. Uç-gyryksyz gazak sährasy bilen at ýorgaladyp barýanlar oturanlaryň göz önüne geldi. Bu saz Kenjekeýiň göwnüni göterip, gazaklaryň «Ýetip bilseň, posa al!» atly ýigitdir ýar höwesli gyzyň at üstünde gaçysyp-kowsup, heziller edip oýnaýan söýgi oýunlaryny göz önüne getirdi. Ol birazdan özüni nâz bilen posa bermejekden bolan bolup gaçyp barýan gyzyň keşbinde, Öwezi şol yzyndan kowup gelýän ýigidiň ýerinde göz önüne getiren wagty, hamala, höwesinden dörän bu gizlin pikir töwe-regine-de äşgär bolan ýaly, zenanlarça uýalyp, sülmüräp aşak seretdi. Adamlaryň seýdibem ýakymly sazyň jadysyna berlip ugranlygy belli

boldy. Goja soňra özüniň gyryljyk sesi bilen ýokarsyna gözläp, hamala dodagy bilen ol ýerden bir zat gözleýäne meňzäp, çygjaryp, aýdym aýtdy. Öwez saçak başyndan biraz çekilip, aýdym diňläp, gussaly oýlanyp otyrды.

Içeriniň gyzgyny göterilýän hem bolsa, daşarynyň howasynyň tenini gataldyp, sowaýanlygy belli boldy. Indi ýaňky üçekden damýan damjalaryň dammasy barha seýrekläpdi, soňra ol dammasyny düýbündenem goýdy. Üçege düşen gar eremez ýaly doňan bolmaly. Onsuzam ol «şyt-pyt» bir gapdalrakda bolansoň, indi oňa üns berýänem ýokdy.

Otly ýaly süýnüp geçip barýanlygy göz önüne getirilen, gezegini geçirip, älemden hoşlaşyp gidip barýan köne ýyly saçak başynda oturanlar aýdym-saz, hoş sözler bilen gapdalyndan çykyp ugradansoňlar, onuňam Öweziň ýaňky münüp bilmedik otlusy ýaly, gapdaldan geçip barýanlygy belli boldy. Ýa-da onuň geçip barýanlygy ýatlananda ol şuna meňzeş bir duýgy döretди.

Bireýýämden bäri gözleri bürlüp, ukusy tutup oturan garrylar telewizoryň şowhunyna goşulyp, Täze ýyly öz ýagşy niýetleri bilen Aşgabada goşulyp garsylansoňlar:

— Siz indi Moskwam Täze ýylyny garsylaman ýatmarsyňyz. Biz-ä halys uky бүрди, indi gidip ýataý-masak, halys bolar ýaly дәл — diýsip, ýerli-ýerden gozganjyrasyp tursup, öz otaglaryna gitmek bilen boldular.

Goja donuny gysymlap turan wagty myhman ýigidiň daňdanky otly bilen gitmelidigini ýadyna saldy, soňam ör galyp, özüni ugradyp duran Öweze ýüzlendi:

— Ana, onsoň gitseň, senem sag bol! — Pikirinde bolsa: «Biziň öýe bir sen ýetmeýän ekeniň, oglum!»

diýip oýlandy. Köpden bäri Täze ýyly şeýle göwnejaý garşylanym ýadyma düşenok? — diýdi.

— Menem şeýle?— diýip, özüniň bu öýde ak ýürekden myhman alynmagyndan göwni biten Öwez hem goja bilen hoşlaşyp durşuna mähirli ýylgyryp, onuň bilen bir perdeden deň gopdy.

— Geolog bolsaň, golaýda hem ekeniň, ýoluň düşse, bir gazak atam bardyr diýip ýatlap gelip dur. Özüň-de seniň şyragym bolýan ýigit-de ekeniň.

Ejesini otagyna ugradyp, aňyrdan gelen Kenjekeý kakasydyr Öweziň iki çüýsedes bolup, bir-birlerinden aýrylyşaslary gelmän, henizem hoşlaşyp duranlaryny görüp, başyndaky ýaglygyny düzedip, olara düşünmek bilen göwnühoş ýylgyrdy. Şol gelsine-de baýramçylyk, şatlyk-sagalaňyndan ýaňa ýarylaýyn diýip, uly sowhun bolup duran telewizoryň burmasyny burup, onuň sowhunyny biraz peseltdi.

Soňam gapdaly bilen ýöräp, kakasynyň dombrasyny göterişip, ony öz otagyna uzadyp geldi. Ol yzyna dolanyp gelen wagty Öweziň öňki oturan ýerinde oýurganyp, pikire berlip, sus oturanyny gördi. Kenjekeý gelip, saçak başyna täzededen geçensoň, Öwez: «Eneň-ataň bolsa, gör, nähili gowy!» diýip, uludan demini aldy. Onuň özüniň dünýeden ir giden ene-atasy barada oýlanandygy belli boldy. Kenjekeý gelip, Öweziň golaýynda atasy üçin atylan ýumşak düşekçäniň üstünde oturansoň, mylaýym ýylgyryp, ýene-de myhmanyna saçagyň üstündäki näz-nygmatlardan hödür etdi:

— Nämedir bir zat iýip otursana, myhman!

— Beýle-de bir iýmek bolarmy?! Köp iýdik, süýjem bolupdyr.

Gelin saçak üstündäki boşan arak çüýşesine göz aýlap oýberensoň, myhmana bir käse çay guýup uzatdy:

— Onda bir käse çay içäý!

— Çay — başga gürrüň? — diýip, Öwez gelniň uzadan çayyny göwünjeň aldy.

Käsäni uzadyp süýnen wagty ýigidiň ýyly demi haplap gelniň ýüzüne urdy. Soňra gelni erkek adamyň howurly deminiň öz halyna goýmanlygy belli boldy. Kenjekeý ýüreginiň urgusynyň güýçlenip, agzynyň balyk iýeniň agzy ýaly taplap, kepip ugranlygyny syzdy. Şeýle-de bolsa, ol syr bermezlige çalyşdy. Öwez käsäni boşadansoň, gelne hyrydar gözläp, ony gaýtadan uzatdy:

— Gowy çay bolupdyr. Ýene bir käse guýup goýber! — Soňra-da ol gelne seredip, taryna kakyp görmek üçin henek atandan bolup gürlledi. — Munuň ýaly gowy toý saçagyny taýynlap, demini berip, şunuň ýaly türkmeniň halaýan çaynam demläp bilýän bolsaň, men-ä gitmenem sizden! — diýdi. Ýylgyryp söz diňläp, käsä çay guýup oturan gelniň jogaby şundan soň duýdansyzdan nagt boldy:

— Seni gidirjek bolýan barmy?!

Bu gep Öweze dilden aýdylan däl-de, ýürekden çykan seda bolup eşidildi. Kenjekeýiňem häzir hut öz höwesinde, öz pikirinde oturanlygyny syzdy. Şundan soň, ol öz haly bilen bolmady-da, höwese berlip dünýäni unudyp, gelniň goşaryndan harsa tutdy-da, ony özüne çekdi...

Gelin birhaýukdan bir zat ýadyna düşüp: «Men häzir» diýdi-de, onuň golundan zordanrak sypyp, diwardaky her gözi düşende ýigidiň gitmelidigini ýatladyp duran sagady ornundan göterip aldy-da, gidip ony goňşy jaýa eltip geldi.

Bu wagt eýýäm moskwalylar telewizoryň sahnasyny toýhana öwürüsip, bir-birlerini Täze ýyl bilen gutlaşyp, uly şowhun, uly päl bolşup, hezil tapysyp otyrdylar.

* * *

Täze ýyl gijesi ýagan gar birki gün ýatanson eräp, zemin ýene öňki kaddyna gelip ugrady. Şol günleriň birinde geologlaryň maşyny iş saparyndan boşanlary otly badalgasyna alyp gelende Täze ýyly Aşgabatda garşylamaga giden öz kärdeşleriniň biri Öweziň golaýdaky demirýolçy gazagyň jaýynyň üstüne çykyp, ol ýerde üçek düzedip oturandygyny, bir nurana gelniň aşakdan gerek-ýarak zatlary alyp berip, oňa kömek berip durandygyny gördüler.

BERDI JEDELİN ATY

Nyşan aga bilen men Kislowodskiniň Narzan galereýasynyň önünde tanyşdym. O-da bu ýere ýüreginiň aladasyňy etmäge gelen ekeni. Garaýagyždan gelen dolmuş, başy könelişip ugran şlýapaly togalak adama men onuň gürrüňlerini diňläp höwrügdim. İlkiler ýekeräk giden ýerlerime hem soňra onuň bilen bileräk gidäýenimi kem görmedim.

Biz öz bolýan «Oržanikidze» sanatorimizden şäheriň ortasyndaky Narzan galereýasyna her gün günorta naharyndan soň biraz dynç alyp, pyýadalap gürlleşip giderdik.

Yzymyza gaýdanymyzda bolsa duralgada garasyp, ýörite taksi bilen dolanyp gelerdik. Maňa galsa-ha, şeýle gowy gürrüň bolsa ol ýerdenem pyýadalap gaýtjak-la, ýöne Nyşan aga: «Pyýadalap ýapy ýokary ýerlere çykybersem, demim ýetenok» diýensoň nalaçdym.

Şu gürrüňi aýdyp berende-de biz ýoldadyk. Biraz ýöränimizden soň Nyşan aga öz-özünden «hys» edip başyny ýaýkap güldi-de: «...Hä, biziň türkmen aga-da, bi munuň her töwre adamlary bolan...» diýip, meniň ýüzüme seretdi. – Sen esiden dälşiň, biz-ä oglanrakkak ol adamyň özünem görüpdik.

...Onuň bir gowy aty bar ekeni. Biz ony göremzok, ýöne obada kakam deňi ýaşulular ol atyň gürrüňini köp ederdiler. Görseň, gadamy gerimli, kellesi kiçiräk, balykbeden bir owadan, ýöne sygyryp synlap oturmaly atmysyn. Ol aty taýçanak wagty Berdi jedeliň ogluna bir ýola ejesi bilen gezelenje mamalaryna baranda babasy inji berenmişin.

Mamasy agtyjagynyň barmajygyny sorýanyny görüpdirde, ony adamsyna-da görkezipdir. O-da agtygyny synlap, oňa soraýan zadyny, inji bermelidigini duýupdyr-da: «Şol taýçanak, oglum, seniňki bolsun» diýip, öýüň töwereginde dabyrap çapyp ýören taýçanagy görkezipdir. Birki aý geçip-geçmänkä ýaşulynyň ogullary taýçanagy Berdi jedeliň öýüne getirip gidipdirler. Şeýdibem, Berdi jedel oguljygynyň arkasyndan gapysy atly bolupdyr. Taýçanak aňyrsy bir ýyldan aýagulag bolmaga ýarap ugrapdyr. Soňundan ony onuň-munuň toýunda baýraga çapyp ugrapdyrlar. Aňyrsy iki-üç ýyldan bolsa ol obada öňüne at geçirmändir. Deň-duşlary: «Berdi, sen beýle gowy aty nädip ýetişdirdiň?» diýse, ol: «Göroglynyňky ýaly ýerküme gazyp, Gün görkezmän kyrk gün sakladym» diýip ili gülüşdirýärmiş. Ol at üç-dört ýyl gazygynyň töwereginde depelänsoň, pukararak ýaşayan Berdi jedeliň egnini galdyranmyş. Goňşy obalaryň toýlarynda hem soňabakan onuň öňüne geçen at tapylmandyr. Ilki ugralan mahaly beýleki atlar bilen deňräk çapýan-da bolsa, pellehana sesýetim galanda, Berdi jedel bir ýapyrylan ýaly edermiş welin, ana, onsoň at hemmeleri tozanyna garyp süýnüp gidibirmiş. Oňa soňra: «Biziň obanyň aty» diýip ýaryş mahaly obadaşlary janköýerlik edişip ugrapdyrlar.

Berdi jedeliň atyna gözi gidip ony satyn almakçy bolan pully-mally adamlaram bolupdyr. Ýöne Berdi jedel atyny özünden başga hiç kime rowa görmändir. Elbetde ilçilik, onuň atynyň söbügini basyp pellehana gelýän, onuň at-abraýyna bäsdeşlik edýän atlar obada başga-da birdir-ikidir bolupdyr. Has-da Nurjuma atly bir ýigidiň demir gyr aty onuň bilen irginsiz bäsleşipdir.

Oba adamlarynyň arasynda «Ýene birki ýyldan bu at jedeliň atyny tozanyna garar» diýýänler-de bar ekeni. Berdi jedel bolsa «Nurjumaň aty ýene birki ýyldan däl, on ýyldanam meniň atymyň yzyndan ýetip bilmez... » diýip, olar bilen eňekleşer ekeni.

Berdi jedeliň «jedel» lakamyny almagyna-da hut şu atly, baýrakly gürrüňler sebäp bolupdyr. Ol gazy-haşar işlerine gidilen wagty hem atyny ýanyndan goýmaz ekeni. Ony golaýynda örkläp, otuna-suwuna seredip, şeýle gowy atynyň bardygyna öz ýanyndan begenip gezer ekeni. Bir gezek Gara mirabyň: «Haý oglanlar, ýetisiň, at gidendir how» diýen sesi gazıçylary ýabyň raýsyna çykarypdyr. Görşeler Berdi jedeliň atyna gözi gidip, amat peýläp gezen ogrularyň birisi ony münüp, jylawyny deňläp baýra bakan tutduryp barýarmysyn.

Haýal etmän atly adamlaryň birnäçesi onuň yzyndan kowgy bolup gidipdirler. Berdi jedeliň özi-de biriniň atyny münüp, olaryň birisi bolup gidipdir. At ogrusy bu ýerli däl bolarly. Ol ýol yzarlap, onuň egrisini egri, dogrusyny dogry basdyryp gaçypdyr. Şonuň üçinem gönüläp kowan ýola belet kowgular, ol bir düz meýdana ýeten mahaly arany has ýygrypdyrlar. Has-da Nurjumaňyň demir gyr aty ony özge kowgulardan saýlanyp kowupdyr. Berdi jedele soňabakan ol indi öz atyny kowup alarly bolup görnüpdir: «Ol Nurjumaňyň aty meniň atymy kowup ýetäýse, muny oba üýşüp gürrüň eder» diýip, öz mertebesi hakynda şübhä gidip ugrapdyr. Şol barmana-da, kimdir biri onuň ýüzüne: «Seniň şol öwgüli atyňy, ine, häzir kowup ýetýäs» diýen manyda gyjالاتly seredibem goýberenmişin. Berdi jedel atynyň yzyndan ýetilse özi bilen deň-deprenişip jedellesýän adamlaryň

soňundan: «Äý, sen goýsana, atyňy öwme, seniň atyňyha kowup yzyndan ýetse-de bolýar...» diýip, şu wakany ýatladysyp, özüne ýeň berilmejegini ýatlapdyr.

Bu bolsa onuň özündenem ileri görüp apalap ýören mertebesine howp salypdyr. Ol ýapyrylyp at çapyp barsyna, birdenem: «Haý, zaluwat ogry, penjäň bilen kak atyň sag gersine, pellehana golaý gelnenini duýdur!» diýip, janköýerlik edip, aty has tijenip çapmagyň wagty gelenini aýdyp, gygyryp goýberipdir. At ogrusy onuň diýenini edipdir welin, şundan soň onuň alyp barýan aty sapandan sypan ýaly bolupdyr-da, yzyndan ýetip gelýän goh-galmagally kowgulary tozanyna garyp gidipdir. Tizden indi onuň yzyndan hiç bir kowgynyň ýetmejegi kowguçylara belli bolupdyr. Kowguçylar at başyny çekipdirler. Berdi jedel garasuw bolan atynyň üstünde oturan ýerinden: «Dogry-da walla, Aty kowup ýetmek hara gelmez» diýip, aýtmadymmy näme? Meniň atym bu atlaryň çaky däldir» diýip, göwnühoşluk bilen töweregine seredip keýpihon ýylgyrypdyr.

ÇÖL KANUNY

Gyzyl goşun otrýady düýn özüniň onlarça esgerini pida berip, Garagumun jümmüşinde bolan söweşden dolanyp gelipdi. Şondan bärem gyzyl esgerler öz komandirleriniň biri Semýon Platonowy at ýatagynyň gapdalyndaky garaňkyja jaýjagazda gulp astynda saklaýardylar.

Ol söweş bolan ýerde, öň özüniň ýüzbe-ýüz dursup atyşan duşmanlarynyň birini öz eli bilen hormat edip jaýlapdy. Ýoldaşlary onuň gözlerinden togarlanan iki damja gyzgyn gözyaşyň çägäniň üstüne damyp gara nokat bolanyny hem görüpdiler. Hut şonuň üçinem, komissar gele-gelmäne ony ýaragsyzlandyryp, duşmana rehimdarlyk eden adam hökmünde tussag etdi.

Semýon Platonowyň tussaglygy tussag bolan güni däl-de, şol günüň ertesi irden başlandy. Düýn ol ýadawdy, uzak ýol süňňüni bogun-bogun söküpdi. Onuň hiç zat barada aladalanasy-da gelenokdy, oýlanasy-da. Aýagy-ny uzadyp, bir ýerde ýatsarazydy. Ol hütdüjek jaýyň burçundaky pahaly ädiginiň burny bilen seçişdirensoň pahal düşegiň üstünde gysardy. Ir ertir, oýanan mahaly ol ýene-de düýnki söweş meýdanynda bolan wakany ýatlap, öz eden hereketlerini aňynda saldarlamaga oturdy...

* * *

Jüneýit hanyň goşunyndan bölünip gaýdan bir toparyň Tejen etrabyňa gelendigi baradaky habar Mara ýeten mahaly, Maryda ýolbaşçy işgärleriň gyssagly maslahaty bolup geçdi.

Maslahat uzak çekeleşmän, «Merkeze sala salmaly

hem-de hüsgärligi artdyrmaly» diýip, gysgajyk netijä geldi. Bu ýagy ýöne-möne ýagy däl-di. General Galkin bilen bolan söweşden bäri at üstünde «möjek ýasaýys» edip ýören, içinden ýalyn öten ýagydy. Häzirki ondan bölünip gaýdan bu bölegiň maksady Marynyň üsti bilen Pendi welaýatyna aşyp, ondanam aňyrlygyna Owganystana – Balamurgap töwereginde jemlenen türkmenleriň arasyna özüni atmakdy.

Jüneyit hanyň aýry-aýry toparlara bölünip, göze-başa düşmezden, dürli ýollar bilen serhetden aşmak meýliniň barlygy, ýol ugruna bolşewiklerden dowul alyp, çöle çykan adamlaryň hasabyna hem öz sapyny berkitmegi göz önünde tutýandygyny Maryda bolan maslahat bel-läp geçdi.

Olaryň gonup-göçäýmegi mümkin hasap edilen guýularyň töweregine gözegçilik etmek bellendi. Ýörite ýanyna ýolbelet goşulan toparlar döredildi.

Semýon öz topary bilen iki gün ýol ýöräp «Kyrkgulan» guýa ýeten mahaly, jokrama günortandy. Inlärsiňeksiz töwerek çolady. Agyr ýol atlary horlapdy, has-da bili giden alaşalaryň eňkamy agyp, gözleri çlpyklapdy.

Esgerler guýy suwundan gereklerini edinensoň, onuň üstüni ýene-de öňküsi ýaly edip çöp-çalam bilen ýapdylar. Soňundanam Semýonyň görkezen ýerine – alaňlaryň arasyna çekilip ymykly ornaşdylar. Bu ýeri guýyny dürbüde ýakynyňa getirip synlamak üçin amatlydy. Ýolbelediň aýtmagyna görä, bu jelegaýda «Kyrk gulandan» özge ýerde süýji suwly guýy bolmaly däl-di. Şonuň üçinem bosgun şu öwrä sekäýse, onuň ýoly «Kyrkgulandan» sowa geçmeli däl-dir. Guýynyň töwerek-dasy tegelenip oturan tekizlikdi. Tekizligiň gutaran yerinden ýene-de beýikli-

pesli adaty çöl görnüşi özünü dowam etdirýärdi. Bir süri düýegeriş alaň bolup, guýynyň töweregine ýaýraýardy.

Atlar durup biraz sowaşansoň, esgerler olary guýynyň başyna getirip suwlardylar. Soňundanam syzadan ýasan sübseleri bilen guýynyň töweregine düşen yzlary bozup, gelen ýollary bilen yzlaryna dolandylar.

Semýon esgerleri bilen üç günläp, gündizlerine guýynyň töweregini dürbüde synlap, üýtgeşik atlylaryň gara bererine garaşyp oturdy. Gijelerine ýer diňläp, at toýnagynyň dükürdisini gulaklady. Dördünji gün hem töwerekde düýnki görnen suratlardan özge görnen del zat bolmady. Şol düýnki gyrgy bu günem guýynyň depesinde ýaltalyk bilen uçup ýör. Ol düýn hem Semýonyň pikirini özünde egläpdi. Töwerekde bir ölen malyň süňkleriniň pytrap, çalam-çaş bolup ýatanyny hemmeler görüpdi.

Gyrgy şol pytrap ýatan çakyrp ugran süňklerden çylka etiň ysyny alýan borly. Ol bu günem ürc edip öz aýlawyny dowam etdirýärdi.

Ilkinji gijedäki şagal bilen bolan duşuşyk diýäýmeseň, dört günün dowamynda ýatda galarlyk waka bolmady.

Şagal ilki atlaryň töwereginde bir ýerde uwlady.

Töwerekden hiç hili garaw görmänsoň, ol gohuny has-da köpelti.

Birnäçe wagtdan ol şeýle bir ýakyna gelip uwlady welin, şagalyň beýle batyrlyk etmegi esgerleri hem-ä geň galdyrdy, hemem olaryň gaharyny getirdi.

Geň görmezçe hem dälde, şagal mundan ozal gabat gelyän adam gördügi ot-çöpe siňip ýitmek bilen bolýan şagallara düýbünden meňzemeýär diýen ýalydy. Ilki bilen Haýrulliniň cydam käsesi çat açdy. Ol tüpeňine ok sürdide, sögünip şagaldan çenedi:

– Possunyňa ot bermesem bolmady.

– Haýrullin, Haýrullin, bu nä bolus! – Komandiriň buýruk äheňli dözümlü sesini eşitmedik bolanlygynda, ol şagaly bir oka tabsyrmakçydy. Bu ses niredede oturandygyny onuň ýadyna saldy. Tüpeň atmak, onda-da gijesine, bu bir günlük ýola özüniň şu ýerde bardygyny habar bermek ahyryn. Haýrullin tüpeňini gapdalynda goýdy-da, iki eplenip güberilip oturdy. Taranenko ses-siz hereket etdi, ol goşaltasyny sermenekläp, tut saply paltany alyp, бүкdekläp şagalyň söbügine mündi. Şagal diňe şundan soň rejäniň geň dældigini aňdy-da, garaňka goşulyp ýitmek bilen boldy.

Gündizlige çykylansoň ker şagalyň agşamky gözsüz batyrlygynyň sebäbi hemmelere mälim boldy. Esgerler gelip, şagal küreniniň gapdalynda goş düşürendiklerini gördüler.

Ýeňsede bir ýerde pöwhüldäp tüpeň atylan mahaly, dört günläp çölde söwür çeken esgerler gaýtmak aladasy bilen otyrdylar. Semýon Platonow gije salkynda ýol ýöremegiň topar üçin amatly boljakdygyny göz önünde tutupdy. Ol häzir çal-çul bolup ugran töweregiň ýagsy garaňkyramagyna garasyp otyrdy.

Ýol keýpi bolup oturan esgerler hem «atlanyň» diýip, onuň agzyndan eşidiljek ilkinji talaply buýruga garaşýardylar. Atlar bireýýämden bäri eýerlenip, ýola taýyn edilip goýlupdy. Tüpeň sesiniň yzysüre bir atly, at segredip gözýetimdäki alaňa çykdy-da, elindäki tüpeňini bulaylap gygyrdy.

– E-eý-eý bolşewik, kelläňe bek bol!

Sonundanam göz açyp-ýumasý salym içinde ol ýenede atyny debsiläp gözden ýitdi. Atlynyň bu hereketleri

özüne göwni ýetýän – öz güýjüne masaýynýan duşmanyň edäýjek hereketleridi. Esgerler ýerli-ýerden duşman bilen atysyp ugradylar. Oklar ikarada gaýmalasyp sykylyk atdylar. Goňşy guýa habara gitmeli Haýrullin emedek-läp baryp bir atyň üstüne towsup münse-de, ony ýüzin salyp çapmaga ýetişmedi. Basmacylaryň atan oky onuň öňüni dolady. Ikinji gezek bu tabsyrygyň ugruna çykan Taranenkony bolsa duşman oklary atlaryň ýanyna hem ýetirmedi, orta ýolda saklady. Ähli tama ýele sowruldy. Duýdansyz başlanan uruş uzak dowam etmedi, garaňka duwlanyp bukdaklap gelen seleň telpek basmacynyň oky komandir Semýon Platonowyň süňňüne hem sarsgyn berdi. Ol nili gyzan naganyny elinden gaçyryp, abat eli bilen ok degen çignini tutup, ýapydan aşak togarlandy. Ruslaryň row bolan sögünji bilen, kimdir biriniň ejesine ýetip sögündi. Bir mahaldan soň ol esger Çaryýewiň özüni bir ýere yzy bilen süýräp barýanyny gördi. Suw sorasy geldi, ýöne taplap kepän dili onuň diýenini etmedi. Onuň eden ümüne bolsa gyssagarada Çaryýew düşünmedi. Ol komandirini bir çukuryň gyrasyna getirensoň, özi yza çekilibräk ony iterip goýberdi. Tapan çöp-çalamlaryny onuň üstüne atysdyrды. Şondan soň ýene-de özi bir ýana çekildi-de, duşman bilen atysygy dowam etdirdi...

Semýon Platonow gözüni açan mahaly daş-töweregiň imisalalykdygyny, Günüň özüne seredip lowurdap duranyny gördi. Boljak iş bolup, apyla-sapyla sowlupdy, düýnki tanyş gyrgy bu günem hemişeki adaty göterilýän belentligine göterilip uçup ýördi. Ol aýak üstüne galan mahaly özüniň bir wagtlar çopanlar tarapyndan guzujyklar üçin gazylýan körpeçleriň birinde ýatandygyny gördi.

Şeýle körpeçleriň bu töwerekde başga-da birnäçesi bardy. Sapançasynyň öz ýanynda bardygyny gören wagty ol, bir tötänligiň özüni halas edendigini bildi. Ogry saly gowşak diýleni. Çaky, basmaçylar bu ýerde uzak eglenmändirler. Olar atlary, olja düşen ýaraglary alyşdyryp, gyssagly göterilen bolmaly. Onuň göreçleri ilki ýarpy göwresini çägeden çykaryp, hinden çykyp gelýän pysbagany ýatladyp ýatan suwgabynda saklandy. Onda bary-ýogy üç-dört owurt mylaýym suw bar ekeni. Semýon Platonow sähimläp daş-töweregine aýlanan mahaly, bir körpeje gaplanyp üstlerine çäge sürlen, öz wepat bolan esgerleriniň üstünden bardy. Olardan kimdir birisiniň çukura sygmadyk ýalaňaç aýagy somalyp görnüp durdy. Ol gum sürüp esgeriň aýagyny çägede gizlänsöň, birsalym näderini bilmän, bolan-goýany ýatlap, gözüne ýaş aýlap oturdy.

Ol guýynyň başyna gelip suwdan ganansöň, tä bu ýerde uzak galmagyň özi üçin howpludygy baradaky pikir kellesine gelýänçä, ýarasynyň derdini çekip, atylan bürgüde meňzäp, bir gapdalda serlip ýatdy.

Goňşy guýularda goýuşdyryp gaýdan ýigitleri barada, Mary hem ol ýerde galan gelni Polina barada üzlem-saplam oýlandy. Semýon gün gijigýänçä guýudan sesýetim uzakda ýerleşen iki alaňyň aralygyndaky jülgä çekilip görer gözden gizlenip, eglenç etdi.

Gün gijigip, garaňky gatlyşyp ugransöň bolsa, ol guýy bardyr diýip çak eden tarapyny yzarlap ýola düşdi.

* * *

Üsti basyrykly gum depeleri Semýon Platonowyň daş-töwereginde agyl bolup otыр. Şol birmeňzeş, türk-

men öýüne çalymdas düýegeriş depeler. Üsti adaty çöl tukatlygy bilen örtülen depeler.

– Heý, bu depeleriň yzy gelmezmikän? – diýip, Semýon bir alaňyň üstünde dünýäň aýagujuna ýeten adama menžäp, aýaklaryny sallap oturysyna oýlandy: – Indi men ýene-de näçe wagt şu depeleriň arasynda pysbaga bolup emedekläp ýörmeli borkam? Öňümde-de, gapdalymda-da şu depeler. Ýöresemem süri bolşup yzyna düşüşip ýörler...

Şol gijeki nadara şagal ýadyna düşen mahaly, ol birden hopukdy. Ony şol gezek esgerlerine ýok etdir-medigine öküdi. Sebäbi häzir şol şagal Semýonyň hyýalynda özüniň meýdanda galan läşine tumsugyny sokup, iç goşuny iýip durdy.

Ýokarda öwrüm edip ýören gyrgyny gören mahaly, ol ilki öz töwereginde bir janly-jandaryň barlygyna, özüniňem dünýäde ýeke dældigine begendi. Arkan düşüp ýatysyna, gyrgynyň öwrümlerini yzarlap sanady.

Hemişe çöle çykdygy, ol birki gezek, käte-de ondanam köpräk zemzen bilen pete-pet gelerdi. Zemzeniň özi ýakynda atly görse, ýat obanyň itine menžäp, hebs edip topulardy. Uzyn dili bilen monjuk gözleriňiň töweregini ýalaşdyryp, guýrugyny gamçy edinip ýeri saýgylap, topalaň turzardy. Zemzeniň ojar sahalaryna münüp, Güne çoýunyp-meýmiräp ýatanyny hem Semýon birnäçe gezek görüdi.

Ýaňy ýolda gelýärkä hem ol zemzeni birnäçe gezek ýatlapdy, onuň bilen duşuşmagy – ýüregine düşen ýekeli-gi paýlaşmagy arzuw edipdi.

Birsalymdan gyrgylaryň sany köpelip, ikä-üçe ýetdi. Gykylyk-zenzele köpeldi. Olar kem-kemden pesleşip,

ýere ýakynlaşyp ugran mahaly, Semýona gyrgylaryň her ardynmasy özüçe bir many bolup eşidildi.

- Gak – aşakda bir läş ýatyr.
- Gak – diri bolaýmasyn!
- Gak – sag gözi meniňki.
- Gak – çep gözi meniňki...

Semýon gara basan ýaly hopugyp ýerinden turdy. Ol elini somlap, özüniň diridigini, bet niýetliler bilen entekler gidişip biljekdigini gyrgylaryň önünde nygtady.

Şundan soň onuň bu ýerde uzak oturasy gelmedi. Bir salym ýöräp-ýöremänkä hem ol özüniň nireden gelip, niräk barýanyny unutdy. Haýsy tarapa ýöremek aňsat bolsa, aýaklary ony şol tarapa äkitdi, şeýle-de bolsa, ol öz ýanyndan, öz niýet eden guýusyna, şol ýerde goýup gaýdan esgerleriniň ýanyna barýanyna, olaryň özüne garaşandygyna ynandy.

Garry adam ýaly oturyp-turup barsyna, ol ýarym gijä çenli ýykylyp-sürsüp ýol ýöredi. Halys tapdan düşüp, çägäniň üstüne süýnen mahaly, asmandaky ýyldyzlaryň maslahaty has gyzysypdy – jöwheri ýitelipdi. Ol öz tanaýan ýyldyzy «Uly ýedigeni» ýyldyzlaryň arasyndan gözläp tapdy. Onuň ikinji bir tanaýan ýyldyzy, o-da Ömrüzaýady. Ömrüzaýanyň baryp bir wagtlar batyp, ýyldyzlar mähellesini taslap gideni ýadyna düşen borly. Semýon ony gözläp, nazaryny ýyldyzlaryň arasynda gezdirip azara galmady. Üsti gaýmaklap, sowap ugran çägäni sypalap, biraz oturansoň, çiş-arkan düşüp uklady. Ol gijäniň bir wagty üsäp oýandy. Töweregiň henizem gijäniň gysby agylynda oturanyny gördi. Bolup bilse, daňlawuk bolmaly, häzir sag tarapda bir ýyldyz gözüňi deşip barýan ýitilik bilen lowurdaýardy.

Bir ýerlerden mahal-mahal şemal bilen akyp gelyän it sesini eşiden mahaly, Semýonyň pikiri durlandy. Ynamy artyp, ýüregi tiz-tizden urmaga başlady. «Şu öwrede çopan goşy bardyr, bu üýrýänem hut şonuň goýun itleriniň biridir. Ýa ol meniň ysymy dagy alyp üýrýän bolmasyn? Hepbeli it del zady bir günlük ýoldan bilermişin». Onuň ilki hakydasyna gelen pikir şu boldy.

Sesi yzarlap gelyän Semýon birmeydan ýöränsoň, çäge tümmekleriniň arasynda ýitip oturan bir obajygyn üstünden geldi. Sesýetim gapdalda bir beýigiň üstünde ot ýakylýanyny hasap etmeseň, oba heniz ukuda ýatyrdy. Oňa bu obada ilki eli kündükli täret gylmaga çykan soky topbulý aýal gabat geldi. Ol aýal ilki kimdir biriniň ikindiniň kölegesini ýatladyp, on-on baş ädimlikde özüne seredip duranyny gören wagty biraz eýmendi. Aýak çekip, ýetişiş bildiginden doga sanady.

Eger Semýon ýene-de iki-üç ädim öňe ýöräýen bolsa, onda bu aýalyň jynssyz gygyryp, töwerege märeke üýşüräýmegi-de mümkindi.

Semýon gozganmady.

Soky topbulý aýal yzyna dolanyp, öýüne girmäge howlukdy. Onuň oturan ýerinde unudylan kündük somalyp galdy.

Iki-üç minut geçip-geçmänkä hem eli başatarly dörtgyraň pyýada Semýonyň önünde hatdara boldy:

– Kimsiň?

– Suw ber! – Semýon çalgırt dili bilen bildiginden patdyk-putduk türkmençeledi. – Men adam, ýara bar, gaty agyrdy bar.

Dörtgyraň pyýada töwerege aýlanyp, nätansyň ýekedigine hem-de ondan hiç hili garaw bolmajakdygyna göz ýetirensoň arkaýynlandy. Geýmäge howlugyp, aýagynyň burnuna sokup cykan çokaýyny düzedişdirip, täzeden geýdi.

– Suw ber! – Semýon öz haýysyny ikilenc ýene-de bir ýola gaýtalady. Soňundanam başy aýlanyp ugrany üçin duran ýerinde aşak oturdy.

Dörtgyraň pyýada gelip, elindäki başatarynyň gündagy bilen Semýonyň bykynyna çalarak hütületdi:

– Tur ýeriňden! Haýýarlyk etjek bolma. Suw içesiň gelse, ilin çölünde ne körün bar. Öz ýurduň dar boldumy saňa?

Dözümli ses Semýonyň pikirini durlady. Ol indi ölüme öz aýaklary bilen gelendigine ynandy. Onuň indiki etjek zalym hereketlerine garaşdy.

– Oglum, o bende suw soradur, suw ber oňa! – Şol arada gapdaldan bir ýerden pessaý zenan sesi eşidildi.

Dörtgyraň pyýada yzyna gözlän wagty özünden ynjalman daş cykan enesiniň gapynyň önünde duranyny gördi.

– Suw ber oňa, oglum, göni gelen keyiğin iki gözünden özge günäsi bolmazmysyn.

– Bu keyik däl, ene. Muňa guduz diýerler.

– Ol kimem bolsa, häzir delalat islöp seniň gapyňdan gelen adam. Ol seniň myhmanyň boldy, oglum, ejize gany bolmaweri! Myhman ynjydan ojakdan döwlet göterilermiş. Myhmanyň gargysyny almajak bol. Gargys alsaň, muramarsyň. Myhmany atasyndanam ileri görmek, türkmen agan asyl däbidir, oglum. Özün bilorsyň-a, ýogsa-da sen onda ýaşrakdyňam, ýazda Sertahda mal üstündedik. Orazgylyç agan öz myhmany üçin, aýmaklar bilen atysyp ölmedimi näme?

Enesiniň gepi özüniň hem şol myhmansöýer, gerek bolsa myhmanynyň üstünde janyňy berýän ata-babalaryň dowamydygyny dörtgyraň pyýadanyň ýadyna salan borly. Ol ýeňsesini tüňnerdip yzyna dolandy-da, enesiniň ýanyna baryp, mahal-mahalam Semýona seredip, pysyrdap gürrüň etdi. Soňundanam başataryny öýe söýäp gelip, Semýony egnine göterdi.

* * *

Semýonyň getirilen ýeri içi gözedürtme garaňky ýerkümedi. Sähel yöreseň, baryp haýsydyr bir zat bilen süsüşäýjeginiň ýalydy. Ýerkümäniň süňňüne ornan çölün ysy bu ýerde goýun-guzynyň saklananyndan habar berýärdi. Dörtgyraň pyýada Semýony ýerkümäniň bir burçunda depe bolup duran guran oty pytradyp sonuň üstünde ýatyrdy. Garry aýal ilki gelende keçe getirdi, ikinji gezekde iki sany ýassygy goltuklap geldi.

Garry aýalyň bir gyrasy döwür kersende getiren melhemi Semýonyň ýarasyny üýşürdi. Jany aram tapyp, derçigip meýmiredi. Ol ukudan oýanan wagty dörtgyraň pyýadanyň aýbogdasyny gurap, gapa golaý oturyp, mahal-mahalam eline tüýkürip, ýüp işip oturanyny gördi. Onuň egninde gyrmyzy dony, ak mytgaldan tikilen ezýaka köýnegi bardy. Başyndaky börügi haly bölegine meňzesdi. Semýon ony synlap ýatysyna oýlandy.

Bu adamlardan indi maňa ýamanlyk bolmasa gerek, bir gudrat aýny wagtynda meniň dadyma ýetişdi. Meniň diri galmagyma iki sany sebäp bolsa, onda olaryň biri şu ak hasa atynan soky topbulý aýaldyr. Dörtgyraň pyýadanyň öňki gylyg-a oňly dälidi. Şol garry aýal gapdaldan bizi synlamadyk bolaýanlygynda, onda ol pyýadanyň meni

alaňdan aşyryp ataýmagy-da mümkin ekeni. Bu aýal dörtgyraň pyýadanyň enesidir. Hut şeýledir, ýogsam, türkmenler öz aýallaryna aňsat gulak gabartmaýarlar.

Dörtgyraň pyýada Semýonyň oýadygyny görüp, ýüp işmesini goýdy.

Çykaryp, gapdalynda üýşüp duran kädileriň üstünde goýan silkmesini alyp geýdi.

– Orus, sen türkä gowy düşünomyň?

– Bildim, azacyk däl.

– Onda meni diňle...

– Bildim.

– Ýelheklenme-de, tagapyl et! – Dörtgyraň pyýada sözi bölüneni üçin ynjaý, azmlyrak gepledi. – Seniň çigniňdäki ýaraňy açmaly borus, däri-derman etmeli. Aýagyňy, bir elini ykjam daňmaly bor. Birden gorkup, ýüregiň ýarylyp öläýme!

– Bildim!

– Bilsen, mojudede gygyrmagam bolanok, tamda gulak bar, bu ýerde ýaşaýanlaryň hemmesi bolşewikden gaçyp çöle çykan adamlar. Bilseler seni atarlar, meniň bolsa öýümi otlarlar. Düşünmedik bolsaň aýt, ýene bir öwre aýdysdyraýyn.

– Düşdi, hemmesi düşdi.

– Hemmesi düşdi bolsaň bolor.

Şundan soň dörtgyraň pyýada gürrüni gutardy hasap edip, işiniň ugruna ugrabermekçi boldy. Ýöne Semýonyň bilesi gelyän bilesigelijiligi ony ýene-de birnäçe minutlap egledi.

– Seniňki ady näme?

Dörtgyraň pyýada gaňrylyp birsalym Semýona se-redip, böwrüni diňläp duranson jogap gaýtardy.

– Adymmy... Adymy Jumagylyç diý-de tutuber. Ol çykyp gidensoň, Semýon ýene-de öz pikiri bilen ikiçäk galdy. Maryny, gurban bolan ýigitlerini ýatlap oýurganyp ýatdy. Şol gün Semýony ilki gatykdyr çörek bilen naharlansoňlar, garry aýal bilen Jumagylyç, ýene-de bir on-on iki ýaşly oğlan üç bolup, onuň ýarasynyň daşyna geçdiler. Bu oğlanjyk Semýona nätanysdy. Onuň ol-bi zatlary alyp-goýmaga kömeginiň degjegi göz önünde tutulyp, bu ýere getirilendigi belli zat. Wagty bilen ýumuş buýrulmansoň, ol eýýäm çaga galjaňlygy bilen iki gezek soramaga hem ýetişdi. «Men näme edeýin?» diýen soragyna ol her gezekde «Ýüregiňi eliňe alyberme, özüm aýdaryn» diýen biri-birine meňzeş guraksy jogaby eşitdi.

«Operasiýanyň» beýemçisi Jumagylyç ellerini çyzgaşdyryp ykjamlanypdy. Ýörän mahaly ony biraz hopulsopul görkezýän dony häzir onuň egninde ýokdy. Ol ilki Semýonyň aýagyny nagdyn, göwnüne jaýlap daňdy. Üstüne hem bugdaýly çuwaly ýykyp, onuň aýaklaryny gozganmaz ýaly etdi. Oğlanjyk cyrany eline göterdi. Garry aýal usul bilen ýaranyň töweregini açysdyryp, ýyljak suw bilen ýuwup arassalaşdyrды.

Tenine tyg çümüp ugran mahaly Semýon çydamak üçin gözlerini ýumup, dişini gysdy. Soňabaka onuň ok degen eli şeýle bir agyrady welin, ol bu adamlaryň öz derdine dări-derman edýändigine hem şübhelenip ugrady. «Elimi öz ugruna goýuň. Baryň, baryň, jahenneme gidiň!» diýip gygyryberesi geldi. Ýöne onuň agzy ykjam saralgydy. Ol her gezek gözüni açan wagty Jumagylyjyň julk der bolan aladaly ýüzüni görýärdi. Mahal-mahal onuň garry aýal bilen pysyrdasyp, gysga-gysga edýän gürrüňlerini hem eşidýärdi.

Semýonyň göwnüne gaty uzaga çeken operasiýa ahyrsoňy gutardy. Şol kersende getirip ýene-de onuň eline gurbaga meňzeş atan-satan bolup duran bir otuň kökünü ýapdylar. Jumagylyç onuň aýagynyň üstüne ýyky-lan çuwaly ýene-de kynlyk bilen göterip diwara söýedi. Ýeňlerini goýberişdirip, Semýonyň ýüzüne seredip donuny geýdi. Soňundanam hiç zat diýmän, ýerkümeden çykyp gitdi. Garry aýal ýatar mahala çenli Semýony gyzgynja çorba bilen ýene bir gezek naharlady.

Bir gezek Jumagylyç halyndan habar almaga gelen mahaly, Semýon onuň aýak çekmegini hem-de biraz özi bilen gürleşip oturmagy sorady. Şu güne çenli olaryň arasyndaky ähli gürrüň baş-alty agyz sorag-jogapdan aňry geçmändi.

Jumagylyç gele-gelmäne onuň ýarasy bilen gyzyk-lanardy, Semýon hem öz çalgırt dili bilen onuň soragyna jogap bererdi:

- Orus, tabyň nähili?
- Ýakşi.
- Ýagsy borsuň, işsalla.

Şunuň bilenem olaryň arasyndaky ähli gürrüň gu-tarardy.

Jumagylyç kümede az-kem güýmenjirän bolardy-da, çykyp ýene-de öz ugruna giderdi, soňam uzynly gün gara bermän oňardy. Onuň bu bolsy Semýonyň böwrüni diňlemegine, onda özüne bolan birhili tukat öçli duýgy-nyň bardygyny çak etmegine sebäp bolýardy. Ol öňler öz ýanyndan «Çöl adamlary gümür-ýamyr edişmäge döwta-lap adamlar» diýip hasap edýärdi, olar has-da myhmany gepletmän, geplemegi gowy görýär... » diýip bilýärdi. Ol çölde, myhmanyň öz gosunda köpräk eglenerini dileg

edip, dillä gezek bermän gepleýän, «hä, hawa» diýilse dagy has-da öjügip gepleýän çopanlara köp duşupdy. Öz ýanyndan dilewarlygyň ümsümlikde – çölde öz-özün bilen gürleşip ýöreyänine ynanypty. Jumagylyja sataşanson, ol özüniň çöl adamlary baradaky önki pikirine biraz düzediş bermeli boldy. Ol çölün özüne meňzäp dymyp, onda-da syrly, köpmanyly dymyp bilýän adamlarynyň hem bardygyny gördi.

Jumagylyç bir penje saman alyp oturjak ýerine atanson, aýbogdasyny gurap ornaşdy. «Näme gepiň bolsa gepläber, diňlemäge taýyn» diýen manyda Semýonyň ýüzüne seretdi.

– Jumagylyç, niräk göçdi gitdi seňki?

Semýon sorag berip biraz gobsundy-da, arkasyny diwara berdi.

Jumagylyç ondan sen-men ýok, beýle zoňtar soraga garaşmadyk borly. Ol nazaryny üýtgedip aşak seretdi. Jogap bermek üçin ilki oýlandy. Soňundanam ýene basyny göterip, gürründeşiniň ýüzüne seretdi.

Semýon onuň ýüzünde gülkä meňzeş kinaýanyň gezmeleýänini görüp, özüniň in ahyrda berjek soragyny ilkibaşda diline alyp ýalňyşandygyny duýdy.

– Namysymy, din-imanymy saklamak üçin nirä bolsa gidibermeli borun-da.

– Gitdi gerek däl, men gördi, sen baý däldi. Şura seni ýakşy gördi bar.

Jumagylyja Semýonyň soňky sözünüň hem ýaramandygy belli boldy. Ol ornundan turdy-da, bir gözünü biraz ýumup, awuny nyşana alan awça meňzäp, Semýony dikanlady.

– Aklyň bolsa indi gaýdyp ele düşme!

Bu söz Semýonyň beýnisine sarsgyn berdi. Özi-de häki bir gep ugruna aýdylaýan söz hem däl di. Onuň aňyrsynda diňe bir Jumagylyjyňky hem bolmadyk, Gyzyly goşunyň halky bolup, onuň belli-belli böleklerini saýrykdyryp, duşman okunyň, yzyna düşüp gyryp-paýhynlap, zalymlyk edip ýörmegine bolan, halkyň göwnüne jaý edip bilmeýän ahmyrly hymy bardy. Rewolýusiýanyň jadyly meýine başy sämän Semýon häzirem ýagdaýa oňly düşünmeýärdi. Işi rowaçlanyp, öz ýeňişlerinden gylaw alan Gyzyly goşun indi bu wagt eýýäm atdanam asmana göterilip, uçar bilen halky asmandan gelip gyryp ugrapdy. Hut ýaňy-ýakynlarda hem gyzyly uçarlar Tejen aýagyna üýşen münlerçe bosgunlary, aýal, çaga, garry-gurrusy diýmän pulemyot okuna tutup paýhynlapdylar. Badhyzyň üsti bilen Owganystana bolşewikden gaçyp geçip barýan agyr göç hem gyzyly uçarlaryň halky oka tutup, ahyrzaman goparan ýerleriniň birisi bolupdy.¹

Bolşewik syýasatda özüni halk köpçüligine ýakyn, oňa gowulyk isleýänden edip görkezmäge çalyşýanda bolsa, bu görölüp-eşidilmedik zalymlyklary, halka gowulyk isläýjegin hereketlerine asla meňzemeýärdi. Täze hökümetiň ykdysady syýasatyny halk kabul edip bilmeýärdi. Ol düşnüksiz bolsy ýaly hem durnuksyzdy. Düşünmek üçin oňa wagt gerekdi. Ýöne hany öz ýyldyrym çaltlygyndaky ýeňişlerine ynanyan, gylyjy gan bilen kesmekläp gynyna sygmaýan bolşewikde beýle sabyr barmydy?!

Ýurduň ýagdaýy häzir ruslaryň ýygyn çekip gelip Gökdepe galasyny partladyp alanyndaky ýaly alasarmyk, ahmyrly aljyraňňylygy ýada salýardy. Millet duranduran ýerinden başyny gutarmak üçin dargap ümdüzüne tutduryp, gözünüň gören tarapyna gaçmak bilendi...

Düşünmek üçin öz eden synanysygynyň başa barmanydygy Semýona düşnükli boldy. Ol Jumagylyç ýanyndan turup gidendensoňam bu barada pikir köwsarladyp köp oýlandy.

Semýonyň ykbaly türkmen topragy bilen öňrädken bári baglydy. Onuň kakasy Orsýetden «Hindigus» GRES-ini işletmäge iberilen hünärmen-inženerdi. Ol Mara gelende onuň ýanynda özi bilen boý deňeşdirip duran, syratly owadan gözli aýaly bilen dört-bäs ýaşly saçlary galpak bolup selkildäp duran, ylgaşlap ýören oguljygy bardy. Semýonyň oglanlygy hem mahal-mahal ejesiniň telim aýlap Orsýete garyndaşlara görme-görse gidýänini hasap etmeseň Baýramalyda geçipdi. Şu ýerdäki rus mekdebinde okap bilim alypdy. Inžener Pawel Platonow döwlet tarapyndan berilýän hümmetli hak-heşdegiň hasabyňa bol-telki ýaşayan maşgalalaryň biridi. Ýöne onuň has gowy durmuş barada oýlanýandygyny tä onuň Orsýetden gaýdyp gelýän aýaly, Orenburgyň töwereginde otluda polisiýa tarapyndan «Rewolýusiýa çagyryan» listowka bilen tutulýança hiç kim bilmeýärdi. Owadan gözli aýal «Bu meniňki däl, muny meniň goşuma ýamanlyk etmek üçin salypdyrlar» diýip, mönsüräp näçe jibrinse-de, oňa şonda ynanmandylar.

Semýon şol wagt ýaňy Woronežiň hünärmen mekdepleriniň birinde okap ugrapdy. Aýaly ele salnandan köp wagt geçmänkä Pawel Platonowyň özüne ýerli polisiýa tussag edip ýygnapdy. Onuň bu ýerde dürli milletlerden bolan adamlary gizlin töweregine toplap, rewolýusiýa degişli wagz işlerini geçirenligi hem şundan soň belli bolupdy. Semýonyň özüniň hem hünärmen mekdebinden kowlup, gelibem Mary demirýolunda ýönekeý isgär bolup işläp ugramagy hem şu wakalar bilen baglydy.

Durmuş deňzinde rewolýusiýanyň göteren görnüp-
eşidilmedik harasady, tolkunlary soňra Semýon ýaly,
meýdana atylan balyk ýaly soňky deminde çyrypnyňanlara
hem nem bolup täzedan jan beripdi.

Rewolýusiýanyň atlylary geleninden, ol hem şolara
göşülpdy. Şonuň üçinem ol özüniň garyp gatlagyň
düşmanlaryna garsy göresýänine ynanyň ýaşayan, bady-
howa, göçgünli gyzyl komandirleriň biridi.

Jumagylyjy bolsa ol öz ýanyndan şol barly adamlaryň
yzyna düşüp, it gyran çölde iki göç, bir talaň bolup,
azasyp ýören hasap etdi.

Hatda onuň obanyň ortasyndaky gum depeleriniň
biriniň depesine göterilip, bolşewiklerçe «Adamlar, siz
baýlaryň yzyna düşüp juda ýalňysýaňyz, olaryň-a goýun-
geçi bähbidi bar, a siz näme üçin olaryň yzyna düşüşip,
hor-homsy bolup ýörsüňiz. Gidiň zyňyza, täze ýaşayşa
başlaň! Jumagylyç ýaly mertebe-mynasybetli adamlar
şura hökümetine az gerekdir öýdýäňizmi?» diýip gy-
gyryberesi-de gelyärdi.

Jumagylyç bilen bagly bu düşünişmezligi Semýon
soňra oňa özüniň dilini düşürmezlikden gördi. Ömründe
ilkinji gezek kakasyna meňzemänligine, türkmen dilini
oňly öwrenmändigine ökündi.

Ýeňsedan, ýakyn bir ýerden eşidilen hassyldy
Semýonyň gurbaga kölüne kesek oklady. Bu hassyldy
oňa arka tarapdan amat peýläp gelen düşmanyň uludan
dem almasy bolup eşidildi. Betgüman boldy. Jumagylyç
ýaňky gürründen soň ýüregine bulut toplan borly, «Ol
indi meniň ýoguma köýmeginiň ugruna çykan bolmasyn»
diýip oýlandy. Göreçler jöwherlenip hassyldynyň gelen
tarapyna howatyrly seretdi. Ýüreginiň urgusy daban
dünküldisi bolup gulagyna geldi. Şol barmana-da onuň

seredip ýatan tarapyndan bir ys peýda boldy. Gapdalda bir ýerde ot bilen dykylyp goýlan deşigiň bardygyny ol häzir, şol oty bir sygyr dili bilen ýalmap alandan soň görüp galdy. Ýerküme-de indi öňküsine görä ýagtylandy. Şu wakadan soň Semýonyň önünde dünýäniň ýene bir gapysy açyldy. Ol bu ýerden seredip, başly-barat dikilen öýleri, gäwüş çalyň ýatan düýeleri, öýüň kir-kilçigi bilen güýmenip ýören aýallary gördi. Jumagylyjyň öýi arka tarapda galyp görünmese-de, ol onuň hem obanyň çetindäki şu öýleriň biridigini bildi.

Gijöýlänler bir gapdalda selenläp oturan çage depesiniň üstüne atly adamlar üýşüşip ugradylar. Bir-birleriniň adyny agzasyp kim bar, kim ýok anyk etdiler. Semýon depäni ilki gören badyna üns bermedik-de bolsa, häzir depäniň bu ýerde togtan basmaçylaryň üýşüşip-çasysyp maslahat bişirýän ýeridigini çak etdi.

Töweregiň ygym-sagym hereketi ýapynyň ýüzüne ýigrimi-otuz atly ýygnaýança dowam etdi. Atlylar üýşüşensoň, çal atly öňe düşdi. Beýlekilerem şundan soň ikibir, üçbir bolşup, atlaryny debsileşip onuň yzy bilen sürdüler.

Çölde hadysalaryň duýdansyz, syrly bolşy ýaly garaňky hem symyssa duýdansyz aralaşýar.

Şapagyň ýüzi küljerip, könelip ugradymy, onsoň ak gündiziň bu jelegäýda durary bolmaz. Ilki gözýetim ümezläp, töwerekdäki gum depeleri salgyma öwrülüp ugrar. Soňam görseň garaňky eýýäm oýtarlap, seniň töweregiňi gysyp-gabalap gelýändir. Atlylar ýüzlerini garaňka tutup ýitip gidensoňlar, olar hamala gijäniň gara şalynyň eteginden girip gidiberen ýaly duýgy dörettiler.

Oba agyr tukatlyk aralaşdy.

* * *

Düynki giden topar atly bir gijäni üstlerinden ötürip, şol günün ertesi yzларыna dolanyp geldiler.

Oba ilki awçynyň itine meňzäp enesi bilen giden iki taýçanak dabyrdaşyp girdi.

Oglanjyklar depeleriň üstünde üýşüşip-üýşüşip, uzakdan atларыny gordurysyp gelýän adamlaryň arasyn-dan öz kakalaryny tanamak üçin ýola seredişýärdiler. Ojaklar ýalynlap, gyssag arada atarylan gazanlarda gowrulýan etiň ýakymly ysy töwerege ýaýrady.

Atlylar kowçum-kowçum bolşup, garasuw bolup ýadan atларыny debsişip, Semýonyň oturan ýerkümesiniň gapdaly bilen ötyän ýoldan sürüp geçdiler. In ahyrda oba giren üç atlyny synlan mahaly Semýon öz ýüreginiň «halk» edip, aşak gaçan ýaly bolanyny duýdy. Agzy açylyp, demi tutuldy.

Atlynyň yzy bilen eli tanaplanan, başaýyk, aýakýalaň bir adam ýykylyp-sürşüp gelýärdi. Semýon bu adamy tanamasa-da, onuň bolşewigiň adamsydygyny anyk bildi. Alaňda üýşüşip duran atlylar diňe şu üç atly baryp aralaryna goşulandan soň, gozgalaň tapysyp, dagasmak bilen boldular. Ol ýerde ýaňky süýrelip getirilen adam bilen ýene-de iki sany ýaragly sakçy galdy.

Obanyň bilesigeliji çagalary nätanşy görmek üçin üýşüşdiler. Olar ilki hol beýleräkden, soňundanam kemkemden ýakyn baryp, tümmekläp oturan çägeli depäniň ýüzünde çin arkan düşüp ýatan adamy synladylar. Çay içim salymdan ýene-de adamlar ondan-mundan gelsip, çägeli ýapynyň ýüzüne üýşüşip ugradylar.

Şundan soň oglanjyklar yzyna dolandylar. Hälişindi Semýonyň oturan ýerkümesiniň gapdalynda aşyk

silip oýnaýan oglanjyklaryň biri bolsa görüşmesiz ýerde görneni üçin bir sarpyk-ýarym sarpyk dadan borly, ol gözi ýaşly öwrülip geldi.

Semýonyň pikiri ýene-de çägeli ýapynyň töwereginde aýlandy. «Indi ol ýesir ýigidi näderlerkän?» diýen soragy özüne berip, ol ýigidiň kysmatynyň şum boljagy barada oýlanyp oturdy. Ýüregi ele düşen guşuň ýüregine meňzäp, bütin süňňüne täsirini ýetirip gürsüldedi.

Töweregini adamlar gallap durany üçin bendi ýigit indi Semýona görnenokdy. Ýöne bir zatdan, bir ädim öňe ätläp бүкүдip duran ak telpekli adamyň hereketlerinden onuň tutulanyň üstüne herrelip sorag sorayanyň bilse bolýardy. Ol tapdan düşen göwräni çöwüp depip ugran mahaly, Semýon onuň ýesir adamdan gulaga ýakymly söz eşidip bilmändigini bildi.

Ak telpekli elini howada gezdirip, hol beýlede duraň iki atla ýanyma geliň diýen ysarat etdi.

Märeke ikä bölünip, atlylara ýol berdi.

Az salymdan atlylar tussag ýigidi ata süýredip, alaňdan aşdylar-da, gözden ýitdiler. Semýona bu gezek ýüp ol ýigidiň eline däl-de, aýaklaryna baglanaýan ýaly bolup göründi...

Aram öwüsgin birazdan at toýnaklarynyň astyndan göterilen tozany getirip, obanyň üstünden sečeledi.

* * *

Gijöýlänler Semýon arkasyny däneli çuwala berip, içini hümledig otyrды. Ol tukatlygynyň erjellik bilen öz daşyny gabalanlygy barada, düýnki gözgyny edilip ata süýredilen ýigit barada oýlanýardy. Ýigidiň ýüz keşbini özüçe göz önüne getirýärdi.

Gapy açylyp, eli bir tabak palawly oglan gelip girdi. Palawyň ýakymly ysy ädimme-ädim içerik aýlandy, Semýon oglanjygyň özüne seredip, gözlerini uçganakladyp ýylgyrýanyny gördi. O-da ýylgyrdy.

Hemişe ol, köplenç, gürründeşine diýmeli hakyky jogaby gep-gürrüň gutarandan soň gijigip tapardy. «Wah, näme üçin ýaňy şeý diýäýmedimkäm?» diýip, pikir ederdi. Bu gezek welin, ol oglanjygyň satlygyna goşulmasa, onda onuň göwnüniň galjakdygy hakyndaky pikir aýny wagtynda ýadyna düşenine ynandy.

Semýonyň göwüdeslik etmegi oglanjygyň göwnüni göterdi. Ol egnine geýen donunyň ýakasyny serpdide, «Bärik seret» diýen manyda Semýonyň ýüzüne seretdi. Semýon ol ýerde öz papagyndan gaçan ýyldyzyň çoggyzyl bolup duranyny gördi. Semýon şol barmana oglanjykdan ýyldyzy nireden tapandygyny sorap, gürrüňe ýol açmakçydy. Ýöne şu arada Jumagylyjyň ardynjyrap gelip girmegi onuň pikirini bölde. Oglanjyk hem şundan soň çykyp gitmek bilen boldy.

– Kündügem getirip git, nahardan soň el ýuwlar
– diýip, Jumagylyç ýüz ugruna ýatdan çykan zady oglanjyga ýatladyp goýberdi.

– Häzir getirerin.

Jumagylyç ilkinji gezek Semýon bilen bir tabagyň başynda oturyp nahar edindi. Nahar iýen wagty ol öz öňüne süýşen et böleklerini barmaklarynyň ýeňsesi bilen Semýonyň öňüne süýşürip-süýşürip iýdi. Onuň hereketleri hemişekisi ýaly saýhally hem saldamlydy. Nahary ol guşagyny çözüp, telpegi gapdala atyp, gowy günleriň arkaýynçylygy bilen iýdi. Nahardan soň dogasanady. Turup, gapynyň agzynda duran kündükden eline

suw akytdy. Öl eli bilen agzyny, eňegini sypalady. Nas kädisini dyzyna urup nas atdy.

– Atjakmy? – diýip, Semýona hem ýerde ýatan nas kädisini görkezdi.

– Meňki nas iýmezdi.

– Atmaýan bolsaň, atma-da şuny. Nas tutsa erbet tutar.

Şundan soň Jumagylyç az salym nasyň keýpi bilen meýmiräp, dymyp oturdy. Semýon hem öz ýanyndan oýlanyp, muny häzir gürrüňe goşjak bolmagyň, ärlä zenana eýe çykmak ýaly gelsiksiz bir zatdygyny syzdy. Ikinjidenem, onuň jogap gaýtarjak bolup agzyndaky nasy ýuwdaýmagy-da ahmaldy.

Jumagylyç turup gidensoň, onuň yzysüre her gün iki gezek gelip, halyndan habar alyp gidýän soky topbuly aýal bu gün gün içinde üçünji gezek geldi. Öňki ýapylan ýapyny aýryp, onuň azary sowlup ugran ýarasyny täze ýapy ýapyp sarady. Soňundanam hemişeki endigine eýerip, elini «tap-tup» ýere kakyp, şol bir gaýtalaýan sözlerini gaýtalady:

– «Daglara git, daşlara git. Biziň elimiz däl, lukman Hekimiň eli. Emiň-ýomuň şu bolsun».

Semýon bu günki bolan duşuşyklary ýatlap, garry aýalyň hereketlerini synlap oturysyna, öz töweregindäki adamlaryň ýüreginde bir üýtgeşikligiň bardygyny ýa-da şol üýtgeşikligiň şu günde-ertede bir wagtda boljakdygyny çak etdi.

Garry köne ýapylary ýygnaşdyryp, kersene salyp oturysyna Semýona seretmän gürlledi.

– Bizden agyryp-ynjan bolsaň, günämizi öt, oglum! Ýogsa-da,razy bol. Gezen ýerinde sag gez. Ynjanam

bolsaň, onda-da hiç zady göwnünde saklama, çynyň bilen net edip biziň ojagymyza gargama, oglum!

Bu gürrüň Semýonyň ýadyna ejesini düşürdi. Ol az salym özüniň Garagumuň näbelli bir ýerinde ýerkümede heňläp ýatanyny hem unudyp, hyýalynda Orsýetde ýasaýan ejesiniň mährine çyýunyp oturdy.

Ýeke özi galan mahaly, soky topbully aýal onuň bilen sorag-jogap alyşdy.

– Eneň barmy, oglum?

– Ene, meňki ene bar.

– Häzir bir ýerlerde otly köýnek geýip otyr diýsene...

Wah, ene bolan gursun.

Jumagylyç şol gidişinden gijäniň bir wagty dolanyp geldi. Onuň elinde didiwany gije bilen goşulysyp duran ýapony başatar bardy. Bilinden hem egri gylyç asypdyr. Alas-gopas ukudan oýanan Semýon Jumagylyjyň bu bolşuny görüp birbada düýrükdi. «Bu adam ilk-ä ýaramy yhlas edip bejerdi, indem çete çykaryp ataýmak hyýaly barmykan munuň?» diýip oýlandy.

Çemini tapyp bu ýerden gaçmandygyny, bu adamlaryň ynsabyna bil baglamagyny häzir öz ýanyndan ýalňyslyk hasap edip ökümdi. Gözi ýaşly, gujagy bäbekli Polinanyň Marydan çykyp barýan otly bilen yzyna garap, Orenburga – öýlerine dul gelin bolup barsy gözünüň önüne geldi. Maňlaýy derçigip ýylpyldady. Jumagylyç özi bilen getiren geýimli düwünçegini oňa uzatdy-da, «geýin» diýen yşarat etdi. Onuň ädigi bilen papagyny bolsa düwünçege düwüp goltugyna aldy.

Semýon uzyn zenan köýnegini gören mahaly munuň özüni halas etmek üçin tapylan çykalgadygyny bildi. Ol Jumagylyjyň isleýşi ýaly geýindi, soňundanam onuň yzyna düşdi.

Soky topbulý aýal garasyp duran ekeni. Ol Semýony gapynyň agzynda biraz saklady: «Sag-aman eneňe, öýüňe gowuş!» diýip, ak pata berdi.

Semýon tolgunyp: «Ene, sag boldy, ene, sag boldy» diýip pysyrdady. Ol birsalymdan ikilenc yzyna gözlän wagty soky topbulý aýalyň gijä goşulyp ýitendigini gördi. Şundan soň ol yzyna gözlemän ýöredi.

Jumagylyç ony yzyna duşurip, obanyň gaýra tarapynyň daky bir beýik depäniň üstüne getirdi. Semýon depede ot ýakyp oturan oglanjygy gören mahaly, bada-bat ony tanady. Ol Jumagylyjynyň ogludy.

Semýon harby adamyň bilesigelijiligi bilen töweregine gözlän mahaly obanyň dört tarapyna ýörite adam goýlup goralýandygyny, bu gün bolsa bu depäni goramagyň şu öýüň paýyna düşendigini çak etdi. Jumagylyç bilindäki gylyjyny aýryp oglanjyga galdyransoň, aşakda – bukuda duran atyna atlandy. Semýony hem atyň ardyna mündürdi. Soňundanam birnäçe minut at başyny çekip, oglanjyga tabsyryklar berişdirdi:

– Oduňy öçür, goç ýigit! Akgaň nirede diýip sorasalar, şu töwerekdendir diý, atymyz boşanyp gidipdir, şony gözläp ýör diý. «Kör düýäni gördüňmi? Göremok» bol-sun. Nesip bolsa, men günortana galyp-galman gelerin.

– Bor, akga.

Uçganaklap duran at yzyna öwrülip jülgä gönükdü. Ýolda bir aty artlaşyp barýan iki ýolagçy bir-birinden hiç zat soramady, hersi öz ýanyndan oýlanyp gitdi. Semýon özüniň ýene-de sanly günden öýünde, Polinanyň ýanynda, Maryda boljakdygy barada tolgunyp oýlanýardy. Pikirinde şol bagtly boljak minutlaryna ýetmäge gys-sanýardy.

Olar gelip ojar tokaýlygyna giren mahaly, töwerek ýagsy agarmaga ýetipdi. Ojarlygy mesgen edinen çöl serçeleri howada ösýän kökleri ýatladyp oturan ojar agaçlarynyň üstünde pelesañ urşup, uçusyp ýördüler. Günüň dogar ýerinde peýda bolan al reňk barha örüsini giňeltmek bilendi. Semýonyň töwereginde ençe günläp gözünden uçan giňişlik ýaýrap otyrdy.

Ol atdan düşdi.

Jumagylyç suwly jürdek bilen azyk dolanan düwünçegi horjundan alyp onuň eline berdi.

– Indi mundan aňryk seniň özüň gidersiň. Ine, şol çelgilere seret, şolary yzarla-da gidiber. Olar seni bolşewikli obalaryň birine elter.

Jumagylyç gamçysyny uzadyp, Semýona ýol salgy berdi. Ol atynyň başyny öwürüp gidibermekçi bolan wagty, Semýon onuň adyny tutup saklady. Oňa özünüň minetdarlygyny aýtmak üçin söz saýlady.

– Jumagylyç, seňki adam sag boldy bar. Meniňki sen dogan boldy...

Jumagylyç ony diňläp cytyldy. Sag elindäki başataryny bökdürip çep eline geçirdi.

– Ýoluňa git, ýoluňa! Seniň bilen takal okaşyp durara mende wagt ýok. Sen meni göreňok, menem seni. Onsoňam men seni halas edemok, seni türkmen agañ arkama-arka aýlanyp ýören, ejize eýe durmak däbi halas etdi.

Semýon öz isleýşi ýaly bu adam bilen gujaklaşyp, hoşlaşyp bilmejekdigini, bu özdiýenli yňdarma adama gep düşündirip bilmejegini gynanç bilen ýatlady.

Jumagylyç atyny debsiläp ýoluna gönügse-de, ýene-de uzak gitmedi. Ol bir zat ýadyna düşüp atynyň başyny

yzyna öwürdi-de, çarpaýa galan atynyň uýanyny çekeläp soňky sözüni aýtdy:

– Şuny bilip goý! Sen meni nirede görseňem aýamagyn, gözümden urgun! Duş geläýseň, mendenem gowulyga garaşma...

At aýagynyň dükürdisi ýene-de esli wagt Semýonyň gulagyna eşidildi. Gün dogan wagty ol özüniň aňyrsynabärsine göz ýetmeýän çölde duranyny gördi.

* * *

... Semýonyň bu hereketi ýoldaşlaryna galmajak goly göterip, soňundanam ony öz depäňden indermek ýaly bir zat bolup görünse-de, ol ýüreginiň önünde müýnür-gemedi.

Öz hereketini özüne edilen düýnki ýagşylygyň jogaby hasap etdi.

Näme üçin Jumagylyja meni – gyzyk komandiri ölümden halas etmek bolýar-da, maňa onuň jesedini öz isleýşim ýaly jaýlamak bolmaýarmyş? Oňa çölüň kanunyňy ýatlap, ölümiň çukuryňa aýak sallap oturan duşmanyny alyp galyp, ata-babalara hormat etmek bolýarmyş-da, men näme üçin hiç bir kitaba ýazylmadyk şeýle ýagşylygy etmeli dälmişim. Onsoňam, galyberse-de, menem şu çölde ösüp ulaldym ahyryn.

Onuň ýüregine leňner berýän zat başgady. Indi ony eýesiz galan maşgalanyň soňky ykbaly oýlandyryýardy. Jumagylyjyň indi gaýdyp çagalarynyň arasyna dolanyp barmajakdygyny, onuň oglunyň bolsa kakasynyň uzak ýoldan gelen atyny eýläk-beýläk aýlap, deri gaýdysýança gezdirmejegini ýatlady. Her gün, ir ertir, gijä agşam köwşüni depeläp, döwür kersende melhem getirýän garry

aýal gözüniň öňünde gaýmalaýardy. Onuň bilen bolan iň soňky kiçiräk gürrüň ýadyna düşýärdi:

- Eneň barmy, oglum?
- Ene, meňki ene bar.
- Häzir bir ýerlerde otly köýnek geýip otyr diýsene...

Wah, ene bolan gursun...

Oglanjyk bolsa häli-şindi donunyň ýakasyny serpip, oňa öz tapan gyzyl ýyldyzyny görkezýärdi. «Seret daýy, seniň ýyldyzyň indi meniň ýyldyzym boldy» diýip ýylgyrýardy.

Semýonyň gözüniň öňünden aýrylman diýen ýaly durýan suratlaryň biri, o-da Jumagylyç bilen iň soňky bolan duşuşykdy.

...Onuň daş-töwereginde öňi-ardy görünmeýän Garagum gözýetime çenli ýaýrap otыр. Jumagylyjyň gana bulanan dogumly göwresi ak ýapynyň üstünde gara meýdan bolup ýatyr. Hemişe onuň halap geýýän gara mahmal buýrally silkme telpegi atylp bir gapdala düşüpdur, ol indi üstüne çäge syrany üçin çalarypdy, şemalyň öňüne düşüp, goldan-gola düwläp ýören peşmege meňzeýärdi.

Onuň bir ädim galdalynda ýere sanjylan ýalaňaç gylç haýsy tarapa agjagyny bilmän, iki gapdalyna sähelçe leňner atyp durdy.

1979

DEÑIZ NOTALARY

Umman, ol wagtlar seniň ýalňyz bir özüňdiň. Han özüň, soltan özüň bolup, jumle-jahany tutup otyrdyň. Ne çägiň bardy, ne-de bir kenaryň. Herne özüňden başlanyp, gelibem ýene-de özüňde gutarardyň. Okean bolubam, deňiz bolubam sen köp asyrlardan soň bölündiň. Has takygy, ýüregiň bölünenden soň bölündiň...

Erjellik maksadyna ýetdi. Şemala ahyrsoňy seniň ünsüň düşdi. Dogry, bu mahala çenli ýekelik seniňem ýüregiňe düşüp ugrapdy. Göwün bir täzeligi – del bir zady küýseýärdi. Göwün diýlen zat şeýle bir zat bolar ekeni, ol ýalňysam bolsa, öz pikirini ahyrsoňy hakykat ornuna geçirip bilýän ekeni. Häzir bolanlygyňda seniň ýüregiň hökman zenan maşgala deňelerdi. Zenanlara bolsa sen belet, sebäbi seniň özüň zenandyň. Ýöne sen ol günler özüňiň zenandygyňdanam, alnyňda ene bolmak bagtyň bardygyndanam habarsyzdyň. Şemal bolmadyk bolsa, sen, belki, bu syry hiç mahal duýmasañam duýmazdyň.

Sen görmegeý, bezemendiň, birde daraýy köýnegiňi geýseň, ýene birde syýareňk mahmal köýnegiň içinde oýmuldardyň... Görübem seni söýmezlik mümkin däl. Şemaly şol günler yşk ýoluna ataran seniň şu görk-görmegiň boldy. Eger şeýle görmegeý bolmadyk bolsaň, şemal, belki, saňa hiç mahal aşyk bolmasa-da bolmazdy.

Onuň söýgüsi ýöne-möne zadam däl ekeni. Seniň arzuw--höwesiniň gün-günden köpelmeginiň hem sebäpkäri şol Şemal boldy. Indi sen boşlukda sagrysyny, butlaryny göz edip, zenan bolup sülmüräp ýatan umman däl. Oýun-dalaş seniň hemraňa öwrüldi. Wagtal-wagtal

sen näzli gelin bolup näzirgäp, Şemalyň öňünden gaçýaň. Şatlyga seri göterilen Şemal bolsa, ýel bolup tüwdürilip, baş açyk, aýak ýalaň seniň söbügiňe düşýär. Şol barmana-da, sen birden aýak çekýäň-de, yzyňa öwrülip, özüňi onuň gujagyna oklaýaň. Hyjuw bilen güwläp, segräp asmana göterilýäň. Şemal seniň ýalaňaç boýnuňa gol salýar. Daraýy köýnegiň şundan soň onuň gujagynda pasyrdaýar...

Oýun-dalaş bilen näçe wagt geçeni saňa-da, Şemala-da belli däl. Ol wagtlar Günem ýokdy, Aýam, olaryň hasabam ýokdy. Aý-Günden çen tutup, kelle döwýänem ýokdy. Sebäbi bu zatlaryň ol günler hiç zada geregi ýokdy.

Kimdir biri şol günler senden ýaşan ýaşaýyşy soran bolsady, bilýän, sen oňa diňe Şemala duşan gününden bärki wagtyň salgyny bererdiň. Indi sen öz ýanyňdan şol duşuşykdan öňki ýaşaýyşyň ömür hasabyna goşubam sanamaýarsyň. Häzirki günün bilen deňeşdireninde, seniň üçin ol geçmişiň manysy bolmadyk bir boşlukdy.

Şemal saňa seredende, has jahankeşdedi. Ol hemişe barmaly ýerlere barmagy, görmeli ýerleri görmegi gowy görerdi. Bir görseň, ol at bolup seniň tolkunlaryňa sähel galtasyp çapyp barýandyr, ýene bir görseňem, tolkunlar bilen deň segreşip, galyp, gujaklasyp, süýjeşip ýörendir.

Arzuw-islege eýerilip edilen hereketleriň hemişe ýakymly bolsy ýaly, onuň üçin ikiçäk galyp, sessiz düşünişip oturmak, seniň zenan näziňi çekip ýaşamak, hemişe lezzetlidi. Söýgi dogurma höwesli zenan süňňüni öz gününe goýýarmy näme?

Ilki seniň süňňüň özüňde bir ýakymly agyrlyk syzdy. Şondan soňam sen: «Bu näme boldugyka, janlarym?» diýip, oturyp wagtal-wagtal böwrüňi diňlemegi çykar-

dyň. Müdimi syr bolup galýan zat barmy näme, ine, bir günem öz wagty--sagady gelende, sendäki bu ýagdaýam özüniň syr bolup ýaşamak möwritini ötürdi. Seniň ilkinji perzende, ýaşyl köýneklige ilkinji emele gelen ösüntgä gözüň düşdi. Şatlyk, tas ýüregiňi çat açdyrypdy. Muňa şatlanmazlyk hem, muny kiçi hasap edip, görmedik bolmak hem asla mümkin däldi. Ol özge ýerde däl-de, hut seniň ýüregiň üstünde ülpüldäp otyrды. Bu mahal Şemal asmandaky ala sygyr, gara sygyr bolsup ýören bulutlary çopan bolup, bir ýerlerik sürläp alyp barýardy. Sen Şemalyň önünden çykyp, şatlygyňy onuň bilen bölüşdiň. Sebäbi ol şatlyk bir özüň şatlanardan juda köpdi.

Üçünji artykmaçlyk etmedi. Gaýta ol hemişe asmana gidip, ygamlap, kaňkap gelyän Şemaly birneme öýdeçir etdi. Sen oňa sallançak bolduň. Şemal bat bolup, ony hiňlenip üwredi...

Ilkinji perzendiňi gujagyňa alan günleriň sen ol perzent hemişe öz etegiňe ýapysyp, ýanyňda ýaşar öýdüpdiň. Ýöne ýalňyşan ekeniň. Ony synlap ugransoň, onuň atasynyň Şemaldygy, Ene häsiýet bilen deň derejede çaga ataň häsiýetlerindenem geçjekdigi saňa belli boldy. Şeýle-de onuň saňa-da, kakasyna-da bagly bolmadyk öz göwresi, şol göwrede hem öz küýi bardy. Soň-soňlar ol Şemal öýden çykyp kaňkamaga gidenden «Menem gitjek» diýip, onuň synyna ýapysmagy cykardy. Arzuw ol ösüntgijigi öz gününe bir durkunda goýmady. Bir gün sen onuň janlanyp, ganatly balyk guýruklyja jandar bolup özüňden bölünip gidenini gördüň. Sonda ýene-de bir zat, perzendiň geçmişindenem, ene-atadanam gün-günden daşlaşyp gitjekdigini seniň ene ýüregiň syzdy. Ýöne boljak iş eýýäm bolansoň, indi alajyň näme?!

* * *

Üç Aý – üç tirkeş bolup gelen çagy seniň sol ösünt-giden ýaýran çagalaryň eýýäm äpet-äpet jandar bolşup ýetişipdiler. Olaryň käbiri şeýle bir mähnetdiler welin, onuň aňyrsy-bärsine seniň öz gözünem zordan ýeterdi. Özleri-de şeýle bir köpelişdiler, sen parahat mahalyňam endam-janyň agyn münňüldi bolar durardy. Üç Aý diňe saňa däl, seniň çagalaryňa hem ýarady. Üç Aý her gün gelip, getiren görk-görmegini, çoguny seniň çagalaryňa paýlap bererdi. Onuň çogy şeýle bir ýakymly, şeýle bir ýakymlydy welin, seniň çagalaryň her gezek üç Aý üç tirkeş bolup gelyän wagtlary olary görüp begenişerdiler, giden wagtlary bolsa, olaryň yzlarynda gamgyn bolşup galardylar. Saňa öz çagalaryň görmegeý bolýanyny, şadyýan bolýanyny görmek hemişe ýakymlydy. Üç Aýyň hem seniň çagalaryna göwni ýetdi. Olar her gün seniň çagalaryň bilen gosulyp hezil edişip oýun oýnardylar. Birde altyn çörejige öwürlip, üç Aý üç ýerden tigirlenip seniň çagalaryňy yzyna düşürse, ýene birde, olar tolkunlaryň arasynda galgap ýören gaýyga öwürüldiler-de, seniň çagalaryňy tä ýadaýançalar töwerege aýlardylar. Üç Aý saňa bolsa altyn çaýylan, geýseň çykarasyň gelmeýän, içi gor ýalyjak endama ýakymly sowsany köýnek sowgat etdi. Ol tizden seniň iň söýgüli köýnekleriň birine öwürüldi. Sen zenan bolanyň üçin gowy zady, owadan zady halaýardyň, has-da sowgat almak seniň üçin hemişe ýakymlydy. Şemal welin seni näçe eý görse-de, saňa sowgat etmezdi. Ol asyl sowgat etmelidirem öýtmezdi. Onuň özem kakynjyrap, üst-başyna esewan bolup ýören zat däl. Şol wagtlar ol bu häsiýetiniň

telim arka aýlanyp, soňra erkek adamlara häsiýet bolup geçjeginden habarsyzdy. Öňüni görüp gelen barmy?

Bir ýola sen köýnekleriňi tükellän mahalyň altynlaç öwüsýän köýnegiňi tapmadyň. Şonda Aýyň käte al öwüsýänini ýadyňa düşürip: «Şu alan bolmasyn» diýip göwnüňe güman getirdiň. Ine, hemme zat hem şu münkürlükden başlandy...

Tizden seniň kalbyňdaky betgümanlyk seniň çagalaryňa geçdi. Olaram şundan soň üç Aý bilen alagöz bolşup ugradylar. Sebäbi olar seniň ýüregiňden, oýhyýalyňdan iýmitlenerdiler. Münkürlük gazap döretdi. Bir gezek seniň çagalaryň birnäçesi, özleri bilen gosulysyp aýnamaga gelen üç Aýyň üstüne topuldy. Iki Aý bada-bat rejäniň geň dældigini aňyp, asmana göterildi. Üçünji has mähirli Aý bolsa galyp, munuň düşünişmeli zatdygyny seniň münkürligiňden gerk-gäbe bolan çagalaryňa düşündürmekçi boldy. Birnäçelerine hä diýdirmek oňa başartdy. Ýöne birnäçeleriniň welin ynanasy däl, ony diňläsleri-de gelmedi. Ine, onsoň Aýyň töwereginde Aýyň tarapdarlary bir tarap, münkürlige uýan beýleki topar ikinji bir tarap bolşup, üýşüşip ugradylar. Ine, şeýdibem dawa-jeň doguldy.

Bu söweş ýatar ýerde ýatmady. Güýç güýji ýok etdi. Jan jany öçürdi. Sen näçe ot-elek bolsaňam, soňra onuň peýdasy bolmady. Şemalyň hem bu gopan harasady ýatyrmak üçin, munuň oňluga eltmejegini ýatlap, elewremesi alga alynmady.

Seniň ýüregiňe münkürlük gelende, ýakyn duran jandarlar şol ýeke galan Aýy bölek-bölek edip, bölüşdirip iýdiler. Dünýä gan çaykaldy. Sen al köýnegiňi egniňe geýdiň. Beýleki iki Aý şol günden soň aşak, seniň

gujagyňa düşmedi. Ýere düşse, näme boljagyna olaryň gözleri ýetik. Olar seniň bilen uzakdan gatnaşmagyň kem dældigine düşündiler. Aýlaryň biri öňki durkuny saklady. Beýleki biri bolsa, öz çagasynyň düşen gününü görüp, şeýle bir lowurdap ýanmak ýandy, şeýle bir ýanmak ýandy welin, ýüzüniň telim gat hamy dökülýänçä ýandy. Sen onuň enedigine bada-bat göz ýetirdiň. Ol Aý tiz ýol-ýodasyny ýitirdi. Oňa soň-soňlar «Gün» diýip at berdiler. Ol heniz-henizlerem öz ýitgisine ýanyp-bişip ýör... Seniň çagalaň sansyz meýitleri telim mahallap gara meýdan bolşup üstünde ýüzüşip gezdiler. Birdir-ikidir bagty çüwüp, aman galanlar bolsa soň şol meýitleriň üstüne çykyp ony özlerine mekan edindiler.

Ençeme wagt geçip, ol meýitler durgunlyk häsiýete geçensoň, oňa Ýer diýip at berdiler.

Üç Aý bolsa şondan soň bolany-bolmadygy näbelli rowaýata öwrüldi. Häzirki wagtda Galaktikada diňe şeýle üç sany Aýyň bolandygy hakynda çaklama galdy. Müňkürlik saňa arzan düşmedi...

* * *

Seniň welin hemme zat ýadyňda. Dünýäni terslin-oňlyn aýlanyp çykýan Şemal hem her gün saňa ýene-de birgiden şum habarlary getirýär. Ol ýerde seniň süňňünden örnäp giden perzentleriň tarap-tarap bolşup, ýeriň öz geçmişlerindäki ata-babalarynyň meýitleridigini hem hasaba alman, biri-birleri bilen heniz-henizlerem öçli uruşlar edip, şol bir wagtlarky urşy dowam etdirýändikleri hem saňa mälim. Suwuň azalyp, oňa derek täze-täze ýitgileriň hasabyna ýeriň giňäp-galňayandygyndan hem sen habarly. Her gezek Şemal şeýle şum habar bilen

dolanyp gelen mahaly, sen ýüregiňe bäs edip bilmän, ot-
elek bolup güwlemäge başlaýaň. Balasyny ýitirenleriň
säher-säherler «hüw» diýip oýanyp, bagryny paralap
oturmaýany barmy näme? Onsoňam bu ýitgini ene bo-
lup çekmegi diýsene! Sen segräp-segräp asmana göteril-
ýärsiň, gelibem kenar daşlaryna özüňi urup pytraýaň.
Birmahalky eden ýalňyslygyňy ýatlap, öz-özüňden ar
alýarsyň. Güwläp-güwläp, ýüregiň gowzap, janyňa aram
giren mahaly, sen saclaryňy ýaýyp, merhum ogluňyň
başujuny alyp oturan enä öwrülýärsiň.

1981

ALABAÝ

Çopan Alabaýy özüniň üç-dört itiniň bardygyna seretmän, şindi alaka çagasy ýaly kicijik wagty, goňsy çopanlaryň birinden, telim gün gatnap edilen dilegden soň bir öweç bilen çalsyp aldy. Onuň enesi özüniň batyrlygy bilen bu etrabyň çopanlaryna ýakasyny tanadan itdi. Çopanlar hemişe şol itiň gürrüňini ederdiler. Çopany aradan çykyp, eýesiz galan sürini onuň birnäçe gün gurda-guşa aldyrman bakyp gezendigini, adam ýaly düşbi itdigini ýatlatdylar.

Ýañyrak çopancylyga başlan çoluk sürä möjek daran mahaly, garaňkyda ýalňysyp ol iti tüpeňläp öldürensoň, onuň iň soňky dogran üç sany güjüginini hyrydary has köp bolupdy. Alabaý hem şol güjükleriň biridi.

Çep bykynynda şapbat ýaly ak ýer iň del ýama menzäp kölçerip durany üçin, oňa Alabaý diýip at berdiler. Alabaý ilki horlugy bilen çopanyň lapyny birneme keç eden hem bolsa, aňyrsy iki-üç aýyň içinde, özüniň şol atly itdigini mälim edip ugrady. Ýöne goşdaky uly it Sarybaý, nämüçindir, Alabaýyň gelenini halamady. Barybir, Alabaýyň göwni bir ýaly, o-da töwerekden özüne güýmenje tapyndy.

Güne çoyunyp meýmiresip oturýan alakalary kowalamak soňra onuň halaýan oýnuna öwrüldi.

Bir gezek ýetdirmän hinine sümlen alakanyň hinini tumsugy bilen süsüp awunaly bári ol alakalary kowalassa-da kowalaýar welin, ýöne özüniň tumsugynyň hem bardygyny ýadyndan çykarmazdy.

Keýpihon guzuýyklar bilen hem böküşip, dänjiresip oýnamak onuň halaýan oýunlarynyň biri. Käte ol iki

yzky aýagyna agram berip oturýardy-da, owlajyklaryň selkildesýän gulajyklaryna öz gulaklarynyň ýokdugyna kemsinýän ýaly mönterilip seredip oturardy.

Alabaý hem güjüjek bolup doglan mahaly, gulaksyz, guýruksyz bolup dogulmandy. Onuň hem tüýjümeň, selkije gulajyklary bardy.

Ýöne Alabaýyň özi, özüniň şol gulajyklary hakynda hiç zat bilenok. Ony özüne goýun iti edinmegi arzuwlap getiren çopan könedən gelyän çopan däbine eýerip, Alabaýy şol günler – aňsyz güjüjek mahaly gulak-guýrukdan dync edipdi. Onuň edermen, jandyndaran ýoldaş bolmagyny arzuwlap, kesilip gowrulan garaja gulaklaryny hem özüne iýdiripdi.

Garsydaşyň möjek bolsa ykjam bolmalydygyny çopanlar oňat bilýär.

Çölde itler bilen möjekler çaknysyp çeýneşen mahalynda, möjeklere agyz salara amat bolmazy üçin hemişe itleri şeýle edýärler. Çopandan çekindimi ýa-da ýumruk ýaly güjüjegi özüne garsydaş hasap edip dalasyp, basalasyp ýörmegi özüne uslyp bilmedimi, nämemi Sarybaý birbada Alabaý bilen garpysmady. Ýöne bir gezek uly gazan düýbündäki galyndy çorba guýlan mahaly Sarybaýyň gahary beýnisine urdy.

Sarybaýyň güjüklere ylgasyp, ýuwundynyň dasyna egrilişdiler. Sarybaý bolsa birki ädim beýleräkde ululara mahsus sabyrlylyk bilen kellesini aýaklarynyň üstüne goýup, gözlerini süzüp ýatysyna, bir-birlerinden köp iýjek bolup basga düşýän güjüklere seredip ýatyrdy. Alabaý bu wagt hol beýlede pysbagany oýna goşjak bolup gara basyna gaýdy. Ylgap onuň öňüne bir, yzyna bir geçýärdi, tumsugy bilen ony sähelçe kakyp görýärdi.

Her zat etse-de, onuň diýeni bolmady. Oýun diýlen zadyň nämedigini bilmeýän pysdyl ýeriň ýumsakdygyny görüp dursa-da, Alabaý bilen basalasyp oýnamady. Ahyrsoňy Alabaýyň özi bu täsirsiz oýundan irdi. Birsalym pysdyla seredip, näderini bilmän duransoň, alan-aldy edip çorba içýän güjükleri gördi-de, aňyrdan ylgap gaýtdy.

Ol Sarybaýyň kellesini göterip dişlerini syrtardanyny görse-de, soňuny saýmady, gelsine tumsugyny ýalaga sokdy.

Ol ýuwundydan datmaga ýetişse-de ýetişdi welin, ýöne aňyrsyna bir zat düşürip lezzet almaga welin ýetişmedi. Gany depesine uran Sarybaý turup, ony gab-yrdadyp öz aşagyna basdy.

Çopan abaý edip taýagyna ýapysmadyk bolsa, onda bu turan topalaňyň soňunyň näme bilen gutarjagy belli däldi. Ady tutulyp, abaý edilensoň Sarybaý seňkildedide, ýeňsesini tüňnerdip öýkeli gitdi. Beýleki güjükler hem ýalagyň töwereginden dyr-pytrak boldular, diňe arkasy tutulan Alabaý ýalmanyp, çopanyň ýanynda galdy. Ol nahar aladasyny edip ýören çopana, süriniň ýeňsesinden aýlanyp ýören öýkeli Sarybaýa, ganňasy garnynyň aşagyna agan, häli-şindi burny bilen howany ysgap gyjynyp aňňyryň esege seredip duransoň, sähelçe sypjyrylan burnuny ýuwundyly ýalaga ikilenç sokdy.

Çopan gözünüň önünde bolup geçen şu wakadan soň Alabaýyň enesi kysmy men diýen it bolup ýetişjekdigine has-da ynandy. Oňa seredip, biraz ýylgyryp oturansoň, gazandaky gaýnap duran etli süňkleriň birini pýçaga dürtüp aldy-da ony Alabaýa eçildi.

* * *

Alabaý süriniň sagyndan öwrüm edensoň, golaýdaky depeleriň birinde süýndi. Bu ýerden biri-birlerini ýassanysyp oturan gyrlar, aşakdan ýokarlygyna ýazylyp gidýän ýapylardaky gül-günçalar, elleri okaraly dalbynyşyp bulutlara seredişip duran gelinbaldyr keýigokaralar diýseň göze ilginç bolup görünýärdiler.

Ýazda sähra gülleri ýüregiňi gopdurýar. Gijelerine olar cyga hasam terlenýärler. Şeýle döwürde asman gümmezekläp oturan türkmen öýüne, sähranyň gül-günçalary bolsa şol öýe düşelen ajaýyp haly-palaslara öwrülýärler.

Ol indi beýleki itlere goşulman ýeke gezmäge öwrenişipdi, ondan-mundan özüni görüp ökje göterýän tilkiler onuň güýmenjesine öwrülipdi. Badhyz baýyrlarynyň arasynda beýle-beýle güýmenjeler bolsa ýeterlikdi. Çopan hem indi itleri naharlanda olara ýaly üleşdirip beräýenini kem görenokdy.

Özüne tarap akyp gelýän süriniň birdenkä alagüsürdi bolup yza serpilmegi ýaňy Güne meýmiräp ugran Alabaýy ýerinden galyp, üserilmäge mejbur etdi. Ses ýetimlikde otlugyň içi bilen garagörnümdäki ýylgynlyga tarap tutduryp barýan, bir nätanys jandaryň kül reňkli gersi göründi. Itler gowurdaşdylar. Çopan taýagyny kellesiniň ýokarsynda bulaýlap, gopgun turuzdy.

Alabaý käte bir üýrüp, önden öz maýdalyna ylgap barýan Sarybaýdan ozup geçdi. Sarybaý, togalanyp barýan bujagaz güjükden galmagy namys bildimi-näme-mi, şundan soň o-da ädimlerini ýygjamlatdy.

Alabaý beýle äpet duşmany henize çenli görmändi. It gowurdylary özüne golaýlaberende, hälki önden

höltüldäp barýan jandar hyrra yzyna öwrüldi-de, itleriň üstüne topuldy.

Alabaý Sarybaýyň edişi ýaly wagtynda bir tarapa çekilmeginiň ýerine, onuň önünden çykdy. Ol golaý gelende, yzky iki aýagyna bat berip, onuň üstüne özüni zyňdy. Sarybaý gaçanson beýleki güjükler hem hol beýläk serçe pytran ýaly pytrasyp gidipdiler.

Bu kiçijik çaknysyk köpi gören Sarybaýa öwrüm edip, ýagyň yzyndan bökmäge kömek etdi. Ýöne Alabaý çopan tüpeň atyp, aýagyny ürküzip ýanyna gelýänçä yerinden galyp bilmedi. Çaknysyk mahaly jyzlap giden garny soňra gaty agyryp ugrady. Bu söweş Alabaý üçin ýatda galan söweşleriň biri boldy. Şol gezek ol özüniň ýekegapan bilen söweşenini bilmeşe-de, haýsydyr bir zabun duşman bilen çaknysandygyny welin syzdy.

Çopan dogtor çagyryp, Alabaýyň ýarylan garnyny tikdirenon, ony eşeginiň önüne alyp, özi bilen oba getirdi.

* * *

Alabaý obada birnäçe gün kümäniň alagaraňky törüne atylan ýorgaňçanyň üstünde hereketsiz diýen ýaly ýatdy. Islese, öý eýesi aýalyň süýde ezip giden ýally jamyna tumsugyny sokup, göwünli-göwunsiz tamsandy, ýogsa-da günün köpüsini ýatyp oýaly-ukuly, alagarjaw halda ötürdi.

Onuň her gün tanys ýüz çopany göresi gelýärdi. Çopan bolsa şol getirip giden gününden bäri bu ýere gara berenokdy. Alabaý her gezek kümäniň gamys gapysy syrylyp ugranda, ýagsy umyt bilen häzir gapyda görünjek adama garaşardy. Onuň göwnüne tanys ýüz çopany

görse, garnynyň bir ýerlerindäki käte-käte sanjyp-azarlap agyrýan, ýiti agyry hem aýrylaýjak ýalydy.

Onuň ýanyna her gün gelip-gidýän şol bir ýal getirýän aýaldy. O-da getiren zatlaryny goýdugy, yzyna gitmek bilen bolardy.

Ýarasy gutulysyp ugransoň, ýekelik Alabaýy has hem basmarlady. Ol näderini bilmän, dört diwaryň arasynda gezmemege çykardy. Her gün kümedäki goş-golamy telim öwre ysgaşdyryp cykdy. Garnynyň gijeýän tikin ýerini dişleşdirip, birde tumsugy bilen sypalap güýmendi. Öý eýesi aýal Alabaýyň kümede gezmeläp ýörenini görensoň, şol gündenem kümäniň işigini açyp goýdular. Oba Alabaýa ilki görnüşi ýaly şeýle bir hezilsizem däl ekeni.

Ol daşarda gezmeläp başlansoň tiz özüne dost hem tapyndy. Onuň dosty iki-üç ýaşlyja oglanjykdy. Ol her gün süýräp gelyän maşynjygyna süýji-köke salyp gelerdi-de, Alabaýy tapardy. Onuň üstüne atlaýyn münüp, getiren zatlaryny onuň bilen bölüşip iýerdi. Ýöne bu dostluk ilkinji duşuşykdan başlanmandy.

Alabaý ilki daş çykan günü güneşde ýatyrka kimdir biriniň dyrmysyp üstüne münüp gelyänini görüp gaharlandy. Gapdala çekilip hebs etdi. Oglanjyk ondan gorkup kemşerdi, soňam ýarym-ýaş bolup aglady. Alabaý özüniň kimdigine, niredeligine oglanjygyň agysyny eşidip, öýden çykan adamy görensoň gözünü ýetirdi.

Ol adam ilki oglanjygy göterip öýe äkitdi, soňundanam gelip sen-men ýok, ýatan pilsapyny göterip, gaýgyрман Alabaýdan saldy. Alabaý wagtynda sýcrap turup, taýagy agzy bilen howada gapsa-da, bat bilen depen ädikli aýak ony dessine ýöwselläp gacmaga mejbur etdi. Kümä gacyp girip, zordan janyny gutardy. Alabaýyň şundan

soň bu oglanjyga bir kest edäýse, dury gün görmejegine gözi ýetdi. Oglanjygyň bir gowy tarapy irginsizdi, öýkekinäni ýadynda uzak saklamazdy. Ilki-ilkiler ulular onuň ite münüp oturanyny görseler, göterip äkiderdilerde, eline başga bir güýmenje bererdiler. Ol bolsa ýene birsalymdan öz çaga dili bilen «gudul-gudul» bir zatlar gepläp, eline berlen oýunjagy bilen dolanyp gelerdi. Oýun täzeden başlanardy. Soňabaka oglanjygyň Alabaý bilen dostlaşandygyna ulular hem ynandylar. Ony Alabaýyň ýanyndan guş göteren ýaly göterip äkitmelerini goýdular.

Tomus golaýlady. Indi bu öýdäki ulular ir ertir, giç öýlän daşdaky agaç tapçana düşek atyp, sol ýerde hem nahar edinip, çay içerdiler. It bilen oýnap ýören oglanjyga lak atardylar, gülşerdiler. Oglanjyk ýa sesini çykarmazdy, ýa-da cytylyp siltenjirärdi-de, garsylyk görkezerdi. Ululara seredip dodajygyny çömmerderdi-de, Alabaýa düşnüksiz bolan bir zatlary jedirdärdi. Alabaýyň käte şunça zadyň bolunda aç bolýan gezekleri hem bolardy. Munuň şeýle bolmagynyň bir sebäpkäri oglanjyk bolsa, beýleki biri Alabaýyň hut özüdi. Alabaýyň öňüne üýşen hyýar, pomidordan datmasy bolmazdy.

Oglanjygyň özi bu zatlardan iýip bilenini iýerdi, özgesinem Alabaý bilen oglanjyk turup gidensoň, ýakyn gelip bilmän töwerekde käkeläp ýören towuklar «şaram-şark» bölüşip giderdiler. Özge wagt oglanjygyň öýden alyp çykýan kesemen-kesemen nanlary oňa hem, töwerekden oýtarlap ötüp ýören alabeder pişige hem ýeterlik bolardy.

Alabaý soňabaka oglanjyk bilen has hem öwrenişdi. Ol her gün ertir irden gelerdi-de, gapa seredip, oglanjygyň çykaryna garasyp ýatardy. Oglanjyk welin hemmelerden giç turardy. Käte içerden onuň sesi eşidilse-de, özi häli-

bärde gara bermezdi. Ýene birde ol işigi jarka açardy-da, bosagadan çykyp-çykman jüllüginini tutup dazladyp, ýene dünküldäp yzyna giderdi. Oglanjyk gün gyzyp ugranson masynjygyny idip, täzeden gelerdi. Alabaýyň hem her Güni şundan soň başlanardy.

* * *

Alabaý özüniň bu oglanjyk bilen diýseň ysnyşandygyny çopan gelip, birki günden soňam boýnuna tanap dakylp, tanapyňam bir ujy düýäň howudyna iltelensoň bilip galdy. Ýüregi ýakymsyz bir zady syzdy. Birsalymdan öýdäkileriň hemmesi çopany ugratmaga daş çykdylar. Oglanjyk Alabaýyň alnyp gidilýänini görüp, oňa elini uzadyp aglady. Bir zatlary jedirdäp, çarbaýlyk etdi.

Çopan düýesi lapbyldap ýöräp ugranson, oglanjygyň agysy has-da artdy. Oňy göterip öýe alyp gitdiler.

Ilki öý, soňam oba yza galdy, ýene-de alakaly, tomzakly sary çöl başlandy.

Gün özüne seredeni gynjyr edip gözünü süzgenekletmäge mejbur edýärdi. Küpürsäp, aýak astynda ýatan çäge mylaýym bolupdy, şeýle-de bolsa henizem baýyrlaryň depesinden sowujak şemal öwürýärdi.

Obadan ýagşy saýlanansonlar çopan Alabaýy tanapdan boşadyp, ony öz keypine goýberdi. Telim wagtlap gözünden uçan baýyrlary görmek häzir Alabaýa diýseň hoş ýakdy. Giden wagty gök pürçük bolup oturan meýdan indi sary sygra meňzäp saralypdy. Töwerekdäki samanly ýapylara Gün şöhleleri düşüp lowurdaýardylar. Seretseň gözüňi gamaşdyrýardy.

Kesesinden Alabaý häzir mamasy bilen goňşy oba bir ýere toýa barýan oglanjyga meňzeýärdi. Ylgap, towsaklap

iki ýana geçýärdi. Durup-durup, telpek atym ýokarda janserek bolup saýrap duran mollatorgaýy geňirgeýärdi.

Öňünden ýerden çykan ýaly duýdansyz hatdara bolan Sarybaýy görende, Alabaý öz gözlerine ynanmajak boldy. Aýak çekip, ony täzedden synlady. Sarybaý ýoluň ortarasynda keserip durdy.

Alabaý näçe içgin seretse-de, birbada onuň maksadyna düşünmedi, soňundan ahmal galaýmazlyk üçin gözi bilen Sarybaýyň hereketlerini sypdyrman yzarlady. Bu duşuşyk garaşylmadyk mähirli duşuşyk boldy. Sarybaý gelip ony ysgaşdyrды, Alabaý hem öz gezeginde köpi gören ýaşulusyny özüne meňzäp ysgaşdyrды. Birsalymdan olar tirkeşip, jaň sesiniň eşidilýän tarapyna at salsyp gitdiler.

Itleri çetden synlan çopan ilki gaşlaryny cytyp, abaý-syýasat bilen olary aralarman boldy. Soňundanam bu garaşylmadyk hereketlerden özüçe many çykardy. Ol Sarybaýy kuwwaty gaçan, ilki öz çakyny bilmedik, diňe häzir birnäçe wagtdan soň düşünen garry pälwana meňzetse, Alabaýy ýaňy ýeňşiň bir çetinden giren, mertebesini aýak astyna rowa görmeýän jahyl pälwana meňzedip guwandy.

* * *

Bu gezek ýaz düşende Alabaý eýýäm men diýen it bolup ýetişipdi. Süriniň baş iti indi onuň özüdi. Gijeler töweregi gorap, çirim etmän geçirerdi. Seňkildäp ikiýana gatnardy, üýrüp, özünüň bardygyny aýan ederdi.

Bir gije ol golaýda möjegini ysny aldy. Hemişe şeýle bolan mahaly ol üýrüp, beýleki itlere hem duýdurardy-da, duşman bilen çaknyşmaga giderdi. Bu gezek welin

hemme zat başgaça boldy. Alabaýa bu ys şeýle bir ýarady welin, ol şol pursatda dünýäsini unutdy oturyberdi. Özüniň itdigi, bu gelyäniň möjekdigi hem onuň hakydasyna gelmedi. Ysy halap, öwran-öwran şemaly ysgady. Ysgadygyça hem ol endamy gowşap, süňňüne süýji bir ysgynsyzlygyň aralaşýanyny syzdy. Soňundanam seňksenk etdi-de, şol ysyň gelyän tarapyna gitdi. Birsalymdan ol önünde möjegiň öz ýoluna seredip, gulaklaryny hegerdip höwesli ýalmanyp duranyny gördi.

Bu möjek iki-üç aýlykda Alabaý bilen Gaplaňa öz taýyny aldyryp, ýeke galan möjekdi. Onuň şu golaýda ýaşap, awlap-suwlaýany hem bellidi. Çopanlar onuň it yzyna meňzeş yzyny häli-şindi çägesöw ýerlerde, güzerleriň golaýynda görerdiler. Möjek yzlarynyň bir tapawudy, o-da dyrnaklarynyň uzyndan ýitiligidi.

Alabaý birmeýdan möjek bilen kowalaşyp, ysgaşyp oýnady.

Olar Gün dogup gelyärkä tirkeşip, möjegiň sürenine gelip girdiler. Şol günden soň Alabaý üçin täze bir durmuş başlandy. Alabaýyň ilki-ilkiler möjege meňzäp, sürülere çapawulçylyk etmäge it ynsaby çatmady. Ýöne açlyk oňa hem tiz öz diýenini etdirdi. Ol garnyny doýurýança ölenini-öçenini bilmän aw gözläp düwledi. Olar gündizlerini, köplenc, salkyn sürende ýatyp geçirerdiler. Diňe garaňky gatlysansoň, ýüzlerini garaňka tutup, tirkeşip giderdiler. Bir sürä çapawulçylyk edip, garynlaryny otarardylar. Ýöne haçanda Alabaýyň güjüklemeli wagty golaý gelende, ol sürenden uzaga gidip bilmedi. Indi awa gidýän möjegiň bir özüdi. Möjek, köplenc, yzyna boş gelmezdi. Bir gezek haýsydyr bir semiz goýnuň gulagyndan möjek emeli bilen dişläp, ýany bilen ylgadyp

getirse, ýene bir gezekde baryp bir sürä kürsäp urardy-da, iýip bilen guýruk ýagyny iýerdi, soňundanam sürene gelip gägirerdi-de, iýen zatlarynyň eslisini agzyndan dökerdi. Ene möjegi naharlaýşy ýaly, dert edip Alabaýy naharlardy.

Möjek awa giden mahaly, süreniň agzyna baryp, onuň giden tarapyna seredip oturmak Alabaýa endik boldy. Käte ol şol oturan ýerinde irkilip, haýsydyr bir mal-gara geçip ýa-da möjegiň özi basga düşüp bir ýerlerden tasap geläýmese, şol ýerde ertire çenli uklap galardy.

* * *

Tomsuň başlarynda Alabaý oturyp-oturyp tukat günleriniň aňyrsyna çykdy. Üç sany güjük dogurdy, özüne güýmenje tapyndy. Her gün aýagyna çolaşyp ýören güjükleri bilen tut-da-bas bolup ýakalaşyp oýnady. Güjükler bir-birlerinden kem oturmajak, haklaryny gidermejek bolşup çir-çitirdiler, gören hereketlerini özleriçe gaýtalap barha taplanýardylar. Alabaýy ýekesiremäge goýmaýardylar.

Güjükler ers-mers bolşup ugransonlar, olaryň gara-golluklary köpeldi, birini dişläp, indi has daryşgan bolup ugran süreniň törüne zyňdym etse, ýene beýlekisi daşaryk, açyk meýdana ylgardy.

Güjükleriň yzyna eýerjegine gözi ýetenson, möjek olary öz gününe goýmady. Yzyna düşürip, ikiýana at salyp elewredi. Maslyga gonan bürgütleri kowalap oýnady. Haçanda sürä çozulan mahaly hemişe Alabaý öňe düşerdi. Onuň möjekler ýaly kürsäp sürä urmasy, guýruk parçalap iýmäge gyssanmasy bolmazdy. Ordany çopanyň garaşmadyk ýerinden çykaryp, «ýurdy belet çapar» ed-

erdi. Birde sürini bölüp, mal tazykdyrsa, ýene birde göni goşuň üstünden inip, çopanyň zähresini ýarardy.

Häli-şindi sürä çozup, urdumsalyk edip ugransonlar möjekleriň meýlisi uzaga çekmedi. Obadan üç-dört mer-gen gelip, olaň ugruna ymykly çykdylar, yz çalyň töwerege gözleg saldylar. Yzlar kelek gyryň aşak etegindäki sürene ýetip tükendi. Ýöne Gün batyp, töwerek ýagşy garaňkyraýança görnen zat bolmady. Şemal ugruny üýtgedensoň, awçylar yga ötüň, ýene-de pursat peýläp ýatdylar. Ilki bilen süreniň töründen emedekläp diýen ýaly gelen daş-töweregi ünsli synlap diňşirgenen köpek möjeginiň özi boldy. Ol hiç zat aňmasa-da, meýdana çykyp gidibermäge gyssanmady. Özgeler hem onuň hereketlerini özlerçe gaýtalap, esli salym ysyrganysyp, garaňkylyga seredişip durdular. Diňe birhaýukdan tirkeş-tirkeş bolsup meýdana yöneldiler.

Duýdansyz yzly-yzyna çykan tüpeň seslerinden soň möjekler birnäçe sekuntlap okuň nireden gelýänini duýýançaýlar, sandyraklaşyp durdular. Zähresi ýarylan Alabaý ok degen çagalarynyň çyňsamasyňy eşitse-de, birmeýdan yzyna gözlemän gaçdy. Ok-tüpeňden saýlanyp, yzyna göz aýlan mahaly ol özüniň ýekedigine göz ýetirdi. Birmeýdan näderini bilmän ikiýana elewräp alňasady. Sesini süýkdürüp, uzyn-uzyn uwlap görđi. Ir ertire çenli garassa-da, Alabaýyň yzyndan gelen zat bolmady, dolanyp yzyna – sürene barmaga bolsa onuň bogny ysmady. Ol seçme degen ýerleriniň ganyny ýalap, guran otuň üstünde birmeýdan ýaralaryň barha syrkyrap agyrýanyňy syzyp ýatdy. Süňňüni nähilidir bir agyrlyk basmarlady, ýerinden turup gidere rowgaty ýetmedi, dikeliň-dikelmänkä aýaklary diýenini etmän, agyp gitdi.

Synanysyklaryň peýdasyzdygyna göz ýetiren bolsa gerek, ol özüne tarap gelýän adamlary görse-de, baş alyp bir tarapa gaçjak bolmady. Kellesini göterip, özüne tarap gelýänleri synlady. Öz gezmelän ýerlerinde gan tegmillerini gördi. Ýaragly adamlaryň biri göni Alabaýyň üstünden geldi. Ol ilk-ä geňirgendi, soňundanam nämedir bir zady ýatlap, gaşlaryny cytyp gaharlandy. Töweregine seretdi-de, elini bulap beýleden barýan iki ýoldaşyny hem ýanyna çagyrdy. Düşnüksiz bir zatlary hüňürdäp, Alabaýa sögündi.

Çakylyga gelen adamlaryň biri Alabaýy tanady. Alabaý bolsa bu adamy hol beýleden gelýärkä tanapdy. Bu adam şol çopandy. Eger ol tüpeň çenän ýoldaşyna «saklan» diýen yşaraty etmedik bolsa, tüpeň ýene birnäçe sekuntndan pöwhüldäp göçäymelidi.

Çopan Alabaýy özi bilen goşa getirdi. Ony goýun güýlen ýaly pugta güýlup, agzyny sarady-da, pýçagynyň ujy bilen onuň endamynda sümlup galan seçmeleri köwleşdirip aldy. Otda demir gyzdyryp ýaralary daglaşdyrdy. Şundan soň Alabaý sagalsa-da sagaldy welin, onuň bir aýagy biraz agsady.

* * *

Bu gün eşek öldüren aldajy gün boldy. Günüň ýüzi lowurdap duran hem bolsa, howa sowukdy. Telim günden bäri ýatan garyň üstündäki ýylpyldylar bu gün has-da ýitileşipdiler. Asmandaky onda-munda görünýän bulutlarda hereket ýokdy, olar şol ýerde müdimilik doňup galana meňzeýärdiler.

Giçlik welin aram şemal öwsüp, howanyň gylygy üýtgäp ugrady. Doňup duran bulutlara jan girdi. Birsalymdan Gün hem bir tarapa ýitirim boldy.

Asman buluda öwrülip, tutuşlygyna aşak inip gel-ýäne döndi.

Alabaý bir belanyň gopjagyny duýup, eşegiň üstünde tüýli possuna çolanyp, irkiljiräp oturan çolugyň töwereginde çyňsap aýlanyp başlady.

Çoluk Alabaýyň birahat hereketlerinden hiç zat aňşyrmady, gaýta, azgyrylyp ony ýanyndan kowdy. Alabaý häzir bu ýerde çopanyň özi bolanlygynda hemme işiň başgaça boljakdygyny, onuň sürini gyssagly toplap, ýataga sürjekdigini ýatlady. Çoluk welin howany synlamağa, Alabaýyň, Gaplaňyň howpy duýup çyňsamasyndan, elewräp ýörmeginden netije çykarmaga gyssanmady. Gaýta, barha possuna çümüldi.

Çopan oba gidipdi. Alabaý düýn ol düýeli barýarka onuň zyzndan ýetip, birki gyr ugradypdy. Diňe çopan düýeden düşüp, adyny tutup ýüz-gözlerini sypaşdyransoň, goşa tarap elini uzadyp, bir zatlar diýensoň, ol yzyna öwrülip gelipdi.

Ol hemişe çopan oba giden mahaly ony şeýdip ugradardy.

Garyň ysy gelyän harasat güýjedigiçe, çolugyň kejebesi daralyp ugrady. Sünňüne sowuk aralasyp, süri bir ýerde uzak saklanmady. Çolugyň garaşmadyk ýerinden böwsülip, aşaklygyna indi-de, tutuş süri şemalyň ugruna tarap eňiberdi. Çoluk bilen Alabaý soňra näçe elewräp ylgasa-da, peýdasy degmedi.

Tizden çoluk hem bir ýerlere ýitirim boldy. Indi süriniň zyznda Alabaýyň bir özi galdy. Alabaý gapdalap ylgap süriniň önüne geçdi, öňden gelyän boýny jaňly serkäniň üstüne üýrüp, ony saklajak boldy. Hemişe önüne geçip bir üýrdügi, serpilip yzyna gaýdýan süri bu gezek

oňa üýrýämiňem diýmedi. Ol zordan sil ýaly akyp gelyän süriniň önünden sowulmaga ýetişdi.

«Men bärde» diýýän ýaly, birki gezek üýrüp gördi, emma onuň dadyna ýetişen adam bolmady. Indi Alabaýa süri niräk gitse gidip, niräk sowulsa sowlup, olaryň başyny jem saklap ýörmekden başga alaç galmady. Gara daňdanlar şemal kiparlap, dünýä öz katedyna gelip ugrady. Ikiýana selpäp, halys surnugan Alabaýa şundan soň sürini saklajak bolmak hem gerek bolmady. Süriniň özi aýak çekdi. Töwerege ümsümlik aralaşdy.

Gün doganson töwerek has-da açyldy.

Goýunlar günortana çenli ýerlerinden gozganmady. Öýlänler töwerekdäki çöpleriň arasyna ýaýrap, şol ýerde biraz tamşandylar.

Alabaý nätanys gürrüldini eşidip, alaňa çykan mahaly iki sany del adamyň özüne tarap gelyändigini gördi. Olar it üýrüp, ot-elek bolup daş-töwereklerinden aýlanyp ugranson, Alabaýyň rejesiniň geň dældigini duýup aýak çekdiler. Öz aralarynda bir zat bir zatlar diýişdiler. Soň olaryň biri aldyrany bar ýaly, maşynyny sürüp yzyna gitdi, beýlekisi bolsa şol ýerde elini arkasyna tutup gezmelemäge başlady.

Birsalymdan Alabaý hálki giden maşynyň ýene yzyna göni özüne tarap gelyänini gördi. Maşyn gelip duranson ondan ýene-de iki adam düşdi, Alabaý olaryň birini hol aralykdan tanap begendi. O-da «Alabaý» diýip, onuň adyny tutup gygyrdy. Alabaý bilen çopan biri-birlerine tarap okduryldylar.

* * *

Bir ýola Alabaý sürä golaýlap gaçan şagaly kowalap, ýurtdan çykaryp, esli eglenip gelende çopan oňa bir zat-

lar diýip erbet sögündi. Alabaý çopanyň näme diýenine düşünmese-de, onuň hereketlerini synlap, bir bolmasy işiň bolanyny syzdy, hakykatdanam, it duýgusy ony aldandady. Çopan damagy çeýnelen goýnuň ilki birini, soňundanam başga birini süýräp onuň öňüne getirdi.

Alabaý möjegini işini dessine tanady, kimdir birinden gorkan ýaly kiçelip, aşak egildi. Halallamaga ýetişen malynyň derisini sypyryp duran çopan, birsalyndan gaňrylyp seredende, Alabaýyň gözünde buldurap duran ýaş damjalaryny gördi. Alabaý birsalym töweregi synlap duransoň, süriniň daşyndan öwrülibräk geçdi-de, möjek yzlarynyň giden tarapyna gitdi.

Alabaý yzyndan gelen mahaly möjek olja düşen goýnuň soňky süňklerini gemrip durdy. Ol ýapydan inip gelýän Alabaýy görüp işdäsini kemdi, eserdenlik edip gaýtargy bermäge taýynlandy. Aňyrdan gazap bilen gelen Alabaý özüni düýrmegi bilen möjegini üstüne zyňdy. Möjek hem çarpaýa galyp, ondan kem galmady, çem gelen ýerden agyz saldy. Birsalym ýakalaşykdan soň Alabaý güýjüň deň dældigine göz ýetiren bolsa gerek, yza – ýapa tarap çekilip arkasyny kerte diredi. Pursat peýledi. Ýakalaşylan ýerden kiçijik çal tozan ody tutasyp ugran tamdyr tüssesine meňzäp ýokarlygyna göterildi. Garpysyk ýene dowam etdi. Birden möjek aýylganç çyňsap, özüniň ejizlänini mälüm etdi, nirädir bir ýere gaçjak boldy. Emma indi giçdi, onuň bokurdagy Alabaýyň dişiniň astyna düşüpdi. Köpi gören Alabaý indi ony ýagdaý bilen dişläp, erniniň iki tarapyndan dem alýardy, möjegini bokurdagyndan pürkülýän ýyly gan onuň ýüz-gözünü öl-myžžyk edipdi. Alabaý etjegini edip, içini sowadansoň bir çete çekilip, möjegi arkaýyn

ölmäge goýdy. Ýene birsalymdan ol ganyny tasadyp ýatan möjeginň özüne birhili naýynjar nazar bilen seredýänini, kellesini göterip bir zatlar aňdyryp, çyňsajak bolýandygyny gördi. Alabaýyň it gözleriniň bir zatlar aňanlygy belli boldy, birazdan ol ot-elek boldy-da çyňsap, möjeginň töwereginde aýlanyp ugrady. Häliden gözlerinde ot bolup ýanan gazap ýitirim boldy.

Aýaklaryndan, ýüzünden akýan ganlaryny unudyp, möjegi ysgaşdyrdy. Onuň öz dogran güjükleriniň biridigini tanady...

Şol günden birki gün geçensoň, onuň yzyny yzarlap, gözleg salyp gelen çopan uruş bolan ýerden Alabaýyň maslygyny tapdy. Onuň ýanynda bolsa bir it pisint, bokurdagy çeýnelen peç kelle möjek hem dişine çaň syrady. Ýatyrdy...

1975

GOJA

Gurban mergen eşegini sürüp obadan çykanda, şindi jahan ýagtylmaga ýetişmändi. Diňe arka tarapdan, gijäniň etegi az-kem çyzgalyp, bir dilkaw açyk meýdan akjaryp görünýärdi. Mergen tanys jülge bilen ýene biraz gidenson, ukusyndan açylyp, süňňüniň ýeňläp ugranyny duýdy, donuny düzedişdirip, guşagyny dartysdyrды.

Indi oňa oba sarsgyn berip aňňyryňan eşekleriň sesi, bisayhal üýrýän itleriň gowurdysy, horazlaryň inçeden ýiti sesleri sähelçe eşidilýärdi. Soňabaka bu sesler hem gök eşeginiň aýaklaryna eýgermediler.

Ýezgeniň tanys ysy haplap burnuna uran mahaly, şindi daş-töwerek görünmese-de, mergen özüniň ýezgenlä gelip girendigini andy. Ulagyny saklap, gojalara mahsus goýazylyk bilen töweregini synlap birmeýdan durdy. Özüniň çöli diýseň küýsändigini syzdy.

Ol çöle mundan ön, birki ýyllykda dolanmakçydy, ony eglän, hemişe aňynda gezip ýören, ak köýneklige, başy tahýalyja oglanjyk boldy. Ol mergene hernä şu sypatda, şu geýimde görnerdi.

Oglanjyk kämahal uzynly gün onuň ýanyndan aýrylman, tirkeşer ýörerdi.

Mergen bujagaz oglanyň dünýä inerine köp garyşypdy. Öz pikir edişine görä, oglanjyk ata-babadan bäri nesilden-nesle geçip gelýän hyrly tüpeňe hem miras-düşerlik etmelidi, çerkezli-çetili, özünden öňküleriň süňňi goşulan çölde oýnap ösmelidi.

Goja käte özüniň çagalyk küýüne getiren oý-pikirlerini ýatlap, oglanjygy hem hut şol oý-pikirler bilen oýlandyrardy. Şundanam özüçe lezzet alardy. Häzirem ol

oglanjygyň: «Kimdir biri çölüň aşagynda ot ýakýandyr, sonuň üçinem çölüň üsti gyzgyn bolýandyr» diýip, bir mahalky öz pikiri bilen pikirlenýändigine birjik-de şübhe edenokdy.

Mergen öýden çykan mahaly salkynda birneme ýol geçmegi ýüregine düwen hem bolsa, ýezgenliden gidip, awuny agtarmaga howlukmady. Onun hiç mahal «Pylan derede-hä aw kändir» diýip, ýelesar ýere selpäp, özüni heläklemesi bolmazdy. Hernä, awuň ugruna çykmazdan öň, durup howanyň öwzaýyny synlardy, haýsy pasylda duranyny hakydasyna getirerdi, awlanjak haýwanyň hüý-häsiýetini ýadyna salardy. Ol diňe şu zatlary ýatlap, ölçerip-dökenden soň, awuň ugruna çykardy. Onuň pikir edişine görä beletlik her awça mahsus bolaýmaly esasy zatlaryň biridi.

Goja birsellem könelişen gözleri bilen äpet gämä menzäp gijelikden saýlanyp gelýän göre-gündizi synlansoň, ýene oýa batdy. Hemişe çöl bilen ikiçäk galanda bolsy ýaly, ýene-de onuň ýadyna çölüň bereketli döwri düşdi. Sürlenişip ýapylaryň ýüzüni tutup ýören keýikler göz önüne geldi...

Hakykatynda welin iş düýbünden başgaçady, soňky ýyllarda aw awlamak has rykgatlaşypdy. Ýyndam ulaglardan, atgyr ýaraglardan zähresi ýarylan keýikler adam aýagyynyň az sekýän ýerlerine ymykly çekilip, ýat bolupdylar.

Köp wagt geçen hem bolsa şol ýaz günü, özüniň ilkinji ýola awa giden gezegi Gurban mergeniň heniz hem ýadyndady.

Ejesi oňa şol gezek ýat oba, daýylaryna gidende geýdirilýän ak köýnegi sandykdan çykaryp beripdi.

Aýagyna çokaý, kellesine kakasynyň tahýasyny sokdular.

Mergen ol mahal on-on iki ýaşly ýigdekçedi.

Iki-üç awçynyň telim bir keýigi atyp, maslykdan küdam edenini hem, keýik kelleleriniň onda-munda pytrasyp ýatanyny hem ol şol gün ilkinji gezek görüpdü. Şonda kakasynyň çytylyp awçylara närazylyk bildirip diýen sözleri hem onuň ýadyndady: «Bu nähili pälazanlyk-how, adamlar! Bir-ikini atyp, nebis diýlen zada, haý diýläýse-de bordy ahyryn... Hasapsyz zat bolmazmysyn özün-ä».

Şol gezek Gurban bu urdumsalygy ýürek bilen ýigrenipdi. Ýöne birnäçe ýyl geçensoň «Ýylanyň ýigrenen çöpi narpyz, olam hininiň agzynda gögärmiş» diýleni boldy.

Uruş ýyllarynda kolhoz ony ýörite keýik atyp, et taýynlaýan awçylar brigadasyna ýolbaşçy edip belledi.

Şol günler her gün näçe keýik atýanyny, köplenç, onuň özi-de ýatdan çykarardy, atan keýigini ýykylan ýerinde siňek basmazlygy üçin çägä duwlansoň, bellik edip, başga bir awuň ugruna çykardy.

Bu zatlaryň hemmesi hakykat bolsa-da, indi onuň üçin düýş ýaly alasarmyk bir zatdy. Käte ol ak köýnekleje oglanjyga şol keýikli, bereketli ýyllar barada gürrüň berse, onuňam göräýmäge bu gürrüňlere ynanmajagyny, görkezeyin diýse-de indi beýle aw-awlagyň bu jelagaýda ýoklugyny ýadyna salyp gynanardy.

Goja ýezgenliden çykýança, daň hem atdy. Töwerek durlanyp, Gün çykdy, guran otlar arkasy ýalanan göläni ýatladyp ýalpyldady.

Mergen aýak astyndaky paşyrdap ýatan otlary synlap, çölde birneme ygalyň bolandygyna gözünü ýetirdi. «Ýagyb-a bilipdir, gurbany gitdigim» diýip, ýüregini diline aldy.

Eşegini saklap, birsalym öz öňündäki Hindiguş daglaryna çenli ýazylyp ýatan, kä ýeri ýaşyl reňk sary hala meňzeş meýdana elini gözünüň üstüne kölegeledip seretdi.

Eşekden düşüp, çay goýundy.

Çöplemä gaýnadandan çayyny içip oturysyna, daş-töwerekdäki sygyrysyp, bir-birlerine lak atysyp oturan alakalara seredip güýmendi. Zor bolup, ýüregine degip ugran çayynyň soňuny gapdalyna dökensoň, alakjap bir ýerlerden gelýän, agzy çöpli suwulgany synlady.

Suwulgan biraz aýak çekip töweregine ýaltaklan ýaly etdi-de, depeden aşak inip, ot-çöpleriň arasyna siňip gitdi.

Goja hemişeler bu maýdaja jandarlara kän bir üns hem berip ýörmezdi, hatda bularyň käbirini iýn-ýygryňç sypaty üçin ýürekden ýigrenerdem. Ýöne öýden çöle gaýdan mahaly, bu sapary iň soňky hasap edeni üçin bolsa gerek, häzir bu jandarjyklar hem onuň ünsüni özüne çekdi, hatda olara haýsydyr bir ýagsylygy hem edesi geldi. Bir mahaldanam özüne gelip, bu dözmezligini garrylykdan gördi. Haçanda ýylanlar ýadyna düşen mahaly ol bu adyň henizlerem özi üçin sowukdygyny syzdy. Ýylanlar bilen bagly bir waka onuň ýadyna düşdi.

Bu waka Gurban mergen Badhyz goraghanasynda goragçy bolup işlän ýyllarynda bolupdy.

Tomus günleriniň biridi. Gurban mergen Ojarla gelip çay-çörek iýip, günortanlyk edindi. Soňundanam bir ojaryň üstüne donuny бүрәп, kölegäniň süýsjek tarapyny peýläp birsalym pinek edip, dem-dynç almak üçin süýndi. Ol birhaýukdan garnynyň üstünde haýsydyr bir agramlygyň barlygyny duýup ukudan oýandy.

Bilesigelijilik bilen sähelçe basyny göterip, garnynyň üstüne seretdi. Ol ýerde, edil ýüregiň üstünde bir ýylan çörek bolup kölçerip ýatyrdy.

Gurban mergen ýylanlaryň adam ýüregini diňlemegi gowy görýändigini eşitse-de, özi bilen bu ýagdaý bolar diýip, hiç mahal oýuna-küýüne getirmändi. Ol birbada özünü ýitirip aljyradý, hopukdy. Ýylan görmesin diýýän ýaly, giňelen gözlerini süzüp usul bilen ýumdy. Endamy-na maýdaja saňnyldy aralaşyp, ýatan ýerinde julk-suw bolup derledi.

Ýüreginiň uruş kadasy bozulansoň, ýylan onuň üstünde uzak ýatmady. Ilki kellesini gapdala uzatdy, soňam garnynyň üstünde galan özünüň çörege menzeş beýleki bölegini dolap aldy-da, ýazylyp öz ýoluna gitdi.

Bu ýatlama şol gezekdäki ýaly gojany ýene oňaysyz ýagdaýa saldy.

Gurban mergen keýikler geler diýip çak eden ýerine gelende, yssy ýagşy düşüpdi. Gün şöhleleri ýeriň arkasyndan nähilidir bir garamtyl-akjymak sapajyklary sogurýardy.

Mergen horjunynyň gözünden hyrlyny sogrup alansoň, hemişeki edişi ýaly, oturan ýerinde gum sowrup, şemalyň nireden öwsüp niräk üfleýänini anyklady. Mahal-mahal Hindiguşuň yns-jynssyz kemerlerine dürbi tutup seretdi. Onuň pikir edişine görä, keýikler gelse diňe şol taýdan, dag tarapdan inmelidi.

Keýikler ýazyna pes ýerde otlasalar-da, Badhyzyň ýazy gutaryp gök ot azalyberse, daglara, heniz gök otuň bar ýerine giderdiler. Diňe gar ýagyp, howa sowap ugransoň, olar ýene-de guma, çägesow ýerlere dolanyp gelerdiler.

Mergeniň çaklamasyna görä, Gün ýagşy gyzansoň,

keyikler şu ýerden gelip, aşakdaky çeşmä suwlamaga inmelidiler.

Ol hyrlysynyň hatjasyny ýere dikip taýyn edensoň, bir gözünü ýumup, çenenip gördi. Ak köýneklige oglanjyk ýene onuň aňynda peýda boldy. Mergen ony ýakynjagynda duýup pysyrdady: «Atmasyny başarsaň, hyrlydan gowy tupeň ýokdur, oglum. Ýöne bir zady unutmagyn, aňyrsy taňrynyň özi saklasyn welin, özüňem habardar bolawergin!

Tupeň eýesine etjek zeledini ilkinji göterilen ýedi ýylynyň içinde edermişin».

Şol barmana, gojanyň çak etmeýän tarapyndan somalysyp iki-üç sany şah görüldi. «Süriniň önüni çekip gelýän goç bolsaň gerek» diýip, mergen tamakin boldy. Hyrlynyň nilini şol tarapa öwürdi. Ýöne goçuň özi welin wagty bilen görünmedi.

«Bä, bagtygara, meni göräýdimikäň ýa-da şemal ugruny üýtgedip dagy, bir zat duýduraýdymykan?» Goja ynjalyksyzlandy.

Näçe sabyrlylyk etjek bolsa-da, goç ýagşy görünýänçä sabyr edip bilmedi. Eliniň, gözünüň ýadaýanyňy, çenenip uzak ýatyp bilmejegini syzdy.

Şahlaryň ýarym garyş aşagyny – hyrlynyň didiwanyna mündürdi.

Tupeň pöwhüldedi. Ýanan däriniň ysy howany por-sutdy. Jülgelere ýaň düşüp, öňkä görä birneme pessay ses bilen, hyrly ýene bir gezek atyldy. «Ýör, oglum, ana, görersiň, hut diýen ýerimden degendir» diýip, mergen ak köýneklige oglanjygy ýatlap, okuň degen ýerine ýetmäge howlukdy. Ol oglanjygyň häli, çenenip ýatan wagty hem öz gapdalynda, öz hereketlerine syn edip ýatanyna şübhelenmeýärdi.

Goja şah gören ýerine gelende özüniň aldanandygyna göz ýetirdi. Şonda-da birsalym töweregine aýlandy, çägede yzlaryny, gan tegmillerini görmek isledi. Ýöne näçe gözlese-de, şah bolup gözüne görnen pürsüz ojaryň içinden geçip giden okuň zzyndan başga gören zady bolmady. Keýpi gaçdy. Hyrlyny gapdala atyp, birsalym öýkelän oglanjyga menzäp, ýeňsesini tüňnerdip oturdy. Öz yzy blen ylgap gelen oglanjyga keýik awlap berip bilmändigine kemsindi. Oturyp, oturyp, çöle sygyndy.

– Dostum, muny nädäýdiň-ä?! Soňky on ýylyň içinde sen meniň okumy boş etmändiň ahyryn. Ýadyňda bolsa, henize çenli meň atan awumyň ompa oturan ýeri-de ýokdur. Bu gun bolsa men ýeke däl, seret, ak köýneklige agtyjagymam meniň ýanymda. Seň bilen tanys etmäge getirdim. Oňa-da aw etini dadyryp, seniň bilen bilelikde ak pata bermekçidim. Ikimiziň dostlugymyzy dowam etdirjek indi şu oglanjyk ahyryn. Meni indi ýa görersiň, ýa görmersiň, a sen welin...

Mergen myhmansöýer adam bolsa-da, onuň atly-donly baryp, gelip gatnaşýan dosty ýokdy.

Jahyl wagtlary bir-birleri bilen äbede-jüýje bolup ýören adamlary görende, onuň özüniň şeýle dostlarynyň ýoklugyna kemsinen wagty-da az bolmandy. Ýöne tirkeş-tirkeş bolup ýörmek, iýgi-içgi, warsaky gürrüň... ony her gezek tiz irizdi.

Oňuň hakyky dost, dogan-garyndaş bala-çagalaryň diýip netijä gelen wagty hem bolupdy. Ýeri gelende bolsa, bularyň hem ýürek döküşmäge biçem bolýandygyny syzypdy. Ol özüniň hakyky özgä berimsiz dostunyň bardygyna birneme soňrak, ýasy otuzdan agansoň göz

ýetiripdi. Şundan soň ol özüniň dostsuzlygyna birjikke kemsinmedi, hakykatda welin onuň bu dosty eneden doglany bári hem bardy, ýöne mergen munuň şeýledigine diňe şonda göz ýetirdi. Begendi. Onuň dosty şu çöldi.

Bir ýerlerden emedekläp gelýän pysbaga görnende, ýene-de mergeniň ünsi bölündi. Öz ýanyndan hasap-hesibini ýöredip geňirgendi. Pysbagalar diňe Badhyzyň ýazyny ýazlardylar, bahar aýlarynda olaryň çanaklaryny ýagşa ýuwduryp, semala sypadyp ýörenini häli-şindi görse bolýardy. Ýazyň ahyrlarynda, tomsuň başlarynda pysbagalaryň aýagy bu jelegaýdan ýygnanardy. Häzirki howa Garagumda 130-160 günlük jokrama tomsuň başlanyndan habar berýärdi. Bulutsyz asmanyň şähdi açykdy. Goja niräk gitjegini bilmän ýaýdanyp duran pysdyla seredip, lak atdy. Özüniň kimdir birinden eşidesi gelýän sözlerini aýdyp, pysdyla göwünlik berdi. «Ýeri, ildeş, senem çöle hoşlaşmaga geldiňmi? Aý, ýok, sen entek gaty ýaş görüňýäsiň. Pysdyllar iki ýarym asyrdanam köp ýasaýamyslar ahyryn. Sen meniň kakam bendäniňem oglanlygyny gören pysdylsyň sen. Dogryňdan gel hany! Ýaşaber dost, entek sen köp ýazlary ýazlarsyň». Pysdyl jogap bermegiň deregine gasyn boýnuny ýygryp, kellesini daş çanagynyň içinde gizledi.

Goja hyrlysyny göterip, ör turdy. Dusakly eşegiň üstünden horjuny alyp, çeşmäniň boýuna geldi.

Dag bilen baýyrlaryň birigýän yerinde dömen bu çeşme Badhyz etrapynda «Injirli» ady bilen tanalardy. Bu yerde tebigatyň ýasan emeli howzy haçan gelseň suwdan dolar durardy. Ondan syrygyp dökülýän bir gulak suw jülgä düşüp, baýyrlara tarap akardy. Daş-töwerekde pes boýly dag injirleri ösüp otyrdylar.

Bu öwräniň çopanlary, köplenç, agyzsuwlaryny hem gelip şu ýerden äkiderdiler. Diňe gys, ýaz aýlarynda «Injirliniň» daşy birneme çolarardy. Meýdanyň cygy ýetik bolansoň keýiklerem birnäçe aýlap suwa inmezdiler.

Mergen tüňçesini iki gezek çaýkansoň, ot ýakynyp, çaý goýupdy.

Nan haltasyny çykarmak üçin elini horjuna sokan wagty, barmaklary bir sowuk ýylmançak zada degip geňirgendi. Bu içi gowurmaly çüýşe gapdy. Ol gojanyň has-da keýpini gaçyrdy. «Heleý meniň bu sapar awumyň oňmajagyny öýden çykmankam bilen ekeni» diýen pikir onuň kellesine geldi. Şol barmana-da, aýaly bilen baglanyşkly başga bir waka ýadyna düşüp, ol biraz ekezlendi.

...Gelnine çöli görkezmegi ol birçaklar öýlenen günlere ýüregine düwüpdi, ýöne ony alyp gidibermegiň welin wagty bilen ebeteyini tapmady. Kakasyndan çekindi, ejesinden utandy.

Bir gezek onuň gökdäki dilegi ýerde gowuşdy. Ejesi oňa gelni aşaky oba – atasy öýüne görme-görse eltip gaýtmagy tabsyrdy. Mergene geregi-de soldy. Ol ondan aňyrlygyna awa gitjegini hem aýdanson, gelni yzyna tirkäp ýola düşdi. Bir zat diýip onuň bilen degşesi gelse-de, obadan çykýançalar, agraslyk edip, gelniň ýüzüne hem seretmedikden bolan boldy. Ondan ep-esli öňden ýöredi.

Obadan saýlanyp, birki alaň aşansonlar gumak ýol saga öwürülip, baýýrlara tarap gönükdi.

Mergen şu ýerde atyny saklady. Ýaş gelniň «Il-gün görse näme diýer, oglan, seniň aklyň bir yerindemi?» diýip, garsylyk görkezmegi hem ony raýyndan gaýtaryp

bilmedi. Ol öz göwnüne gelenini etdi. Gelniniň münüp gelýän eşegini duşap, otluk jülgä kowanson: «Meniň babam bende jahyl wagty mamama şeý diýipmişin:

– Heleýjigim, janjagazym,

Mün syrtyma, hanjagazym» diýdi-de, gelnini atyň syrtyňa alyp bidir gitdi.

Al-elwan gülleriň içi bilen ýöräp gelýän natuwan gelnini synlamak, dünýäniň giňişligini alyp onuň bilen dyz degşirip, ikiçäk oturyp nahar-sor edinmek, şol gezek Mergene diýseň hoş ýakypdy.

Çigrek howada, bu çeşme kölüne hezil edişip, suwa düşüşleri-de onuň ýadyndady...

Goja bu süýji minutlary bir-bir ýatlansoň, kellesini yralap ýylgyrdy. Şol gezek ol gelnini iki günden soň obalarynyň çetinden eltip gaýdypdy, Bu süýji pursady ýatladýany üçin bolsa gerek, goja awa çyksa, aňsat «Injirlide» düşlemän geçmezdi. Her gezegem çöle çyksa bu waka käte birki gezek, käte-de birnäçe gezek onuň ýadyna düşerdi.

Gün yhlas bilen jokrap ugransoň, meýdanda hereket barha kemeldi. Owunjak tomzaklar bir ýerlerik ýitirim bolup ugradylar. Gün gyzdyryp ugransoň, kelle sokara deşik gözlemek cöl ýaşaýjylarynyň hemmesiniň endigidi. Olar günortany hinlerde, ol-bi ösümlikleriň kölegesinde kölegeläp ötüreldiler.

Gün aşak sallanyp, baýyrlaryň kölegesi uzalyp, töwerege serginlik aralaşonsoň, ýene-de münňüldeşip ýüze çyksyp ugrardylar.

Häzir meýdanda göze ilip, çapawulçylyk edip ýören diňe gögeýindi. Ol Badhyzyň bir süri gulanyny şatrym-sallak edip kowalap ýördi.

Howur bugaryp ugranson, meýdan onuň gözüne garamtyl bolup göründi.

Goja mergen tä Günüň ýitisi gaýdysýança çeşmäniň başyndan gopmady.

Irkilip turdy. Hyrlysyny süpürip güýmendi. Ol ýola düşen mahaly salkyn arap, dem almak ýenilleşip ugrapdy.

Goja biraz gidenson, hyrly tupeňi horjundan sogrup, öňüne kese basdy. Otlaryň pysyrdysyny eşitmek isleýän ýaly käte durup töweregine dinsirgendi.

Ol häzirki öz barýan jülgesiniň sülgün guşuň köp bolýan ýeridigini bilýärdi. Ýöne näler islese-de, hemişeki her on ädimden güsürdeşip asmana galýan sülgünler bu gün onuň eşegini ýeke gezegem ürküzmedi. Olary ýer ýuwdan ýalydy. Goja juda bir awy ugruna bolmadyk bolaýmasa, sülgüne dagy awmykanam diýmezdi. «Türkmenegabaragy» diýip, keýik urmagyň aladasy bilen bolardy. Häzir welin ol yzy bilen gelýän ak köýneklige oglanjyga nämedir bir halal aw awlap görkezse kaýyldy. Öýde ýüregine düwşi ýaly, oňa aw etini iýdirip, hyrlyny berip, çölüň özi bilen ak pata bermekçidi. Şunuň bilenem özi aw awlamasyny bes etmekçidi, «Bisähet gün ýola düşäýdimmikäm?» diýip, goja öňki eden hasabyna münkür gelip, wagtyň täzeden hasap-hesibini ýörüdip gördi. Hasapda ýene öňki günler gaýtalandy. Köneler «Çarşenbede çar tarapa» diýer ekenler, hakyt sähetli gün ýola çykypdyryn» diýip, mergen arkaýynlandy. Hyrlyny yzyna – horjuna dykansoň, goja esegini ýola debsiledi. Allowarradan ürküp gaçan 3-4 sany sülgün hem indi ony gyzyklandyrmady. Onuň hiç zada hyrlynyň nilini öwresi gelmedi. Keýpi gaçyp, esegin üstünde oturan ýerinde iki eplenip hükgerdi.

Giç öýlänler aşyrym-aşyrym öwsüp ugran şemal bir ýerlerde ölüň, porsan maslyk ysyny getirdi. Mahal-mahal töwerekde baýguş ardynmalary eşidildi.

Goja sazakyly meýdana gelip düşende garaňky ýaňy gatlyşyp ugrapdy. Pürli sazакlar garalysyp, töňňä çalyml edip görünýärdiler. Bularyň ýaz aýlary ýaşyl bürenjek atynyp, gelin bolsup, Mergene gelnini ýatladyp, ony öýüne tiz köwlenmäge mejbur eden gezeklerem az bolmandy.

Mergen açyklykda eşegini iltänsoň, ot ýakynyp çay goýundy. Galanja gowurmasyny käsesine atyp, çay çorba edinip iýdi. Mör-möjekler ody görüp ýakyn gelse-de, olara belet Mergen darygyp durmady. Ýogsam, suwulganlar gözi ýok ýaly seýle bir ýakyn gelýärdiler welin, horjuna giräýjek--giräýjegli bolýardylar. Ortadaky oduň ýalkymy, süýrenip bir ýerlerden gelen zemzeniň gözüne düşüp, şol ýerde ikinji göz bolup ýalpyldady. Goja çaydan boldum edensoň, ýakan oduna gum sepeläp söndürdi. Ýogsam, gije çölde ot ýakmagyň bu jandarlar üçin «Geliň bärlik!» diýen çakylykdygyna ol beletdi.

Ol ýatmak üçin kellesini ýere goýsa-da goýdy welin, uzak uklap bilmedi. Şemal ýatysansoň sazakylygyň içi has-da kapasady. Golaý bir ýere hüwi gonup, çyglyp jar çekip ugransoň, gojanyň ukusy hasam gaçdy. Hüwä belet bolansoň, onuň hele-bärde sesini goýmajagyny bildi. Uzyn gijesi bilen gygyryp, töweregiň ähli guşlaryny daşyna toplamak onuň edähedidi. Ol lakgyldardy, özge guşlar bolsa onuň töwereginde ýanýan jadyly gözlerine seredip, aňkaryşar otyrdylar. Hüwi diňe daň atyp, jahan ýagtylansoň guşlaryň arasyndan sogrulyp uçup giderdi.

Birsellem asmana seredip ýatansoň gojanyň bu ýerde irkilip bilmejegine gözi ýetdi. Birmeýdan syrkyrap agyrýan aýaklaryny owkalap oturansoň, şemal degerräk bir ýeri gözlemegi ýüregine düwdi. Ol gijäniň birwagty çaňjaryp ýatan açyk meýdana gelip düşdi. Ilki göwni çöpleme çöplenip, çay içip ýadawlygyny kowmakçydy. Eşekden süýrenip diýen ýaly ýere düşensoň, onuň çay-suw bilen hem kän bir seri bolmady.

Nas atyp egrelip oturdy, suwgabyndaky gan ýaly ýyly suw bilen agzyny çäykady. Owurdyny dolduryp, birki ýola göwünli-göwünsiz owurtlady. Ol aşagyna körpençesini düşäp, kellesini horjun-ýassyga goýansoň, tiz uka gitdi.

Ýöne beterinden beteri bar diýleni boldy. Bir ýalaňaç aýal geldi-de, gojanyň önünde çök düşdi. «Meni tanaňokmy, Gurban, men seniň gelniň ahyryn». Gelin ýylgyrjaklady, gujagyny hödürledi. Bu gelniň ne gasy bardy, ne-de saçlary, okara ýaly gözleri-de ap-akdy. Goja tisginip oýandy.

Bu görnen zadyň düýşüdigine gözünü ýetirip, öz ýanyndan begendi.

«Bela-beteriňden daş edeweri!» diýip, bir zatlary hümrüdedi. Hamala, şol şyksyz-bedroý gelin ýene-de gelip özüne süýkenäýjek ýaly, esli wagtlap gözlerini-de gyrypman oturdy.

Goja haçanda naskädisini almakçy bolanda, gapdala atylan hyrly gözi düşüp içini çekdi. Nas atasy gelip, dişleriniň syrkyramasyny hem unutdy. Ol diňe häzir özüniň duzly oýa gelip düşendigini bildi. «Duzuň üstünde ýatypdyryn, men munup ýörmükäm?» diýip, öz-özünden nägile bolup samrady. Duz eýýäm hyrlynyň ep-esli bölegini ýuwutmaga ýetişen ekeni, indem bolsa

onuň galan bölegi bilen gidişýärdi.

Duzuň öz üstüne düşen bölek-büçek zatlary ýuwudýanyny, kem-kemden özüne öwürýänini goja gowy bilýärdi.

«Duza gaçan duz bolar» diýlen nakyl hem onuň ýadyndady.

– Tüpeňi men agtyjagyma berjekdim ahyryn! – diýip, ol duza gark bolup barýan hyrlyny alarman bolup, ellerini uzadyp ejizledi.

Birdenem ak köýnekli oglanjygyň entek bu jahanda ýoklugy, onuň arzuw bolup, öz hyýalynda ýaşayandygy hakydasyna geldi. Hakykaty boýun almak goja agyr degdi. Gözi ümezläp aşak oturdy. Dişagyrysý tutan ýaly gaslaryny çytdy.

Goja birhaýukdan çaykanybrak ýerinden turdy-da, elini donunyň kisesine sokup çykardy...

Aýasyny açan mahaly ol ýerden iň soňky, göjege meňzeş togalak oklar duzuň üstünde paýraşyp gitdiler.

1976

PURSAT

Aşgabada, okuwa girmäge gitjegim barada obada onda-munda dilimden syzdyrmadyk bolanlygymda, bu gün meniň bir özümiň ýola çykaýmagym-da ahmal ekeni.

Ugramazymdan bir gün öň meniň Aşgabada gitjegimi eşidip, kolhozymyzyň goňsy bölümünde ýasaýan Tagan aga öýümize geldi. Ol öz gyzynyň hem şol meniň göwün ýüwürdyňan uçilişämiň tikiňçiligi öwredýän bölümünde okamakçydygyny aýdyp, soňundanam «Sen nähili görýäň?» diýip, maňa sala saldy.

Men näme, oňa, seň gyzyň okuwa meň bilen gitmesin diýeýinmi?

Şeýdibem, şol gününň ertesi Aşgabada özüme nätanys bolan bir gyz bilen ugramaly boldum.

Stansiýa çenli Tagan aga bizi öz maşyny bilen ugratdy. «Aşgabada barsaňyz, ol ýerde biziň bir garyndaşymyz ýasaýandyr, otludan düşüp, myhmanhana zat gözläp ýörmäň-de, göni sonuňka baryň diýdi.

Gyzyndan ekabyrrak görüp, bölejik kagyza ýazan adresini hem meniň elime berdi.

Otly ýöräp ugransoň, küpä salkyn aran ýaly boldy. Açyk penjirelerden howur gatysykly howa girip, otlynyň süňňüne ýaýrady.

Biz birmeýdan penjireden aňyrda görünýän dünýäni ses-üýnsüz synlaşyp oturdyk. Ýol uzak bolansoň, men birbada öz ýoldaşym bilen tanyşmaga gyssanmadym, o-da menden öňürdip dil ýarmady.

Dogrusy, tanyşmagyň ebeteýini tapmadym. Utandym. Bilet barlap gelen prowodnige biletleri görkezemsoň, küpedäki çolalykdan peýdalanyp, ýoldaşymy synla-

dym. Ol nämedir bir zadyň oý kölüni boýlap oturany üçin meniň bir gyradan özüni synlaýanymy duýmady.

Belki, ol häzir öz barjak ýat gapysy hakda oýlanýandyr, belki-de, obadan gidýänine biraz gynanýandyr. Mekdepe de okaýarkam, men aňrybaş utanjaň oglanlardan hem däldim.

Diňe ýekeje gyzdandan utanardym, o-da Suraýdy. Suraý menden iki synp ýokarda okaýardy. Ol orta boýly, tegelek ýüzli dykyzja gyzdy. Onuň bilen gürleşmeg-ä beýlede dursun, men ony görsem, bozaryp-gyzaryp üýtgäbererdim. Şeýle-de bolsa, «ýatyp galandan, atyp gal» edip, ol mekdebi gutarmanka men oňa hat berdim, Öz elim bilen eltip däl-de, bir diýenime «hoş» diýäýjek synpdasymyň üsti bilen ýetirdim. Suraý hatymyň jogabyna köp garaşdyrmady. Şol gün uly arakesmede, belki, ol meniň şu ýere girenimi görendir, okalga geldi.

Taryh sapagy özümiň gowy görýän sapagym bolsa-da, men şol gezek bir sapakdan galmaly boldum. Suraý okalgacy gyzyň öz boýdaşydygyndan peýdalanyň, kitaplaryň arasynda meniň bilen ikiçäk galdy. Okalgacy gyz bolsa, hiç zatdan habarsyz bolan boldy-da, bizi daşymyzdan gulplap sapaga gitdi. Suraý meniň bilen arkaýynçylykda, ine-gana gürrüň etmegi ýüregine düwen borly. Ol gürrüňini meniň özünden üç-dört ýaş kiçidigimi aýdyp nygtamakdan başlady. Gyzlara hat ýazyp ýörenden, okuwyma birneme üns bermegimi maslahat berdi.

Men utanyň onuň ýüzüne seredip bilmän, elime ilen kitabyň suratlaryny görüsdiren bolup durdum. Ýer bolup dymmak, bu meniň oýlanyp tapan ýeke-täk çykalgamdy. Onuň şol gezek özüme kakdyryp okan goşgusy bolsa, hemişelik ýadymda galdy.

Eşidip ululaň gyz söýýänini,
On ýaşda gyzlaryň ysgyna düşdüm.
Ululara meňzäp, kitap agtaryp,
Gyzlary wasp eden goşgular goşdum.

Gyzlara ýazdyrdym söýgi hatlarmy,
Okap görüp «Oňat goşgy» diýdiler.
Mydam ýanlarynla oýnanyň üçin,
Olar meni «jijim» diýip söýdüler.

Suray «Senem şu goşgynyň gülkünç gahrymanyna meňzeýän» diýýän manyda öz gürrüňini goşgy bilen tamamlapdy. Göwnüme bolmasa, bu gyzda hem şol Suraya bolan haýsydyr bir meňzeşlig-ä bar.

– Obamyzda meniň ýörgünli adym Esen pökgüçi. Eneme meňzäp, adym tutulan mahaly bolsa men Esen jan oglum bolýan. «Esen-esen, tasma kesen» diýýänlerem ýok däl.

Ine, indi şu atlaryň haýsy birine göwnüň ýetse, şony saýlap diliňe çolabermeli.

– A siziň adyňyz näme?

– Gülnara.

– Gülnara. Hüm, doly aýdylanda «Men ýaşajyk pioner Gülnara-da» onda!

«Hawa» diýmegiň ýerine Gülnara, «Meniň ýoldaş bolan zadym nähili adamkan?» diýýän manyda, biraz öwrülip meniň ýüzüme seretdi.

Meniň gülümsireýänimi görensoň bolsa, ýüzüne çogçaýyp gülümsiredi. Mylaýym ýylgyrma Gülnaranyň keşbini ep-esli üýtgedýär ekeni. Ýylgyran mahaly onuň gözleri täsirli buldurasyp, ýaňaklary duýlar-duýulmaz gyzaryýar-da, ýüzi hem giňän ýaly bolýar. Men ýene-de

penjirä seretdim. Ol häzir telewizor ekranyna menzedi. Men ol ekrandan biziň gaýdan ýerimize barýan baýyrlary, telegraf sütünlerini gördüm.

Goňşy küpeden ýene-de gülki sesi eşidildi. Ol küpede üç sany gyz bilen bir ýigit ýerleşipdi. Men gyzlary gören wagty «talyplar bolsa gerek» diýip oýlanypdym. Olaryň iki sanysy daryşgan edilip tikilen köýnegiň içinden çogsup çykaýjaga meňzäp otyrdy.

Uzynak, at ýüzli gyz bolsa sport geýimdedi. Olaryň arasynda oturan ýigidiň özüni alyp barsy, hamala deň-duş oglanlary bilen oturan ýaly arkaýyndy. Ol gyzlar bilen bälçiresýärdi, bir zatlar gürrüň berip, olary gülüşdirýärdi.

Ýigidiň gyzlaryň dykgatynda gazanýan üstünligine gözüm gitdi. Özüm-ä gyzlar bilen beýle ine-gana gürleşip oturmagy aňsat oňarmasam gerek.

Koridora çykan wagty men şol ýigidiň indi egni sport geýimli gyz bilen gysmyljyrasyp, gürleşip oturanyny gördüm. Beýleki iki gyz bolsa nirädir bir ýana ýitirim bolupdy. Prowodnikden bir çäýnek çay alamsoň, ýene-de yzyma, küpä dolanyp deldim. «Döwlet başy damak, yzysüre-de ýatyp uklamak, soňam näme bolsa görübermek» diýip bälçiredim.

- Gülnara, çay içäýsek nädýär?
- Geliň, naharlanaýalyň!
- Şeýdeliň.

Gülnara ýol üçin alnan zatlary stoluň üstüne çykaryşdyrды. Men gidip çañsyran stakanlary çaykap geldim. Ilki gowurma bilen çay içdik. Soňundanam ara biraz wagt salyp gawun kesinip, öňki iýlen zatlaryň üstüni ýetirdik.

Garryja rus aýaly özüniň dört-bäs ýaşlaryndaky ag-

tyjagy bilen gelip bize goňşy bolan mahaly men Gülnara bilen köne tanyşlara meňzäp, mesaýy gürleşip otyrdym. Şundan soň gyzjagaz ýadap, tä mamasynyň önünde irkilýänçä, bize özünden başga zat barada oýlanmaga maý bermedi. Jedirdäp san sanady, aýdym aýtdy, sorag baryny sorady.

– Onuň, mamasynyň «Akylyň nirände?» diýen soragyna beren jogaby bolsa maňa diýseň ýarady. Ol şonda «Akylym şu ýerde» diýdi-de, köýnejigini göterip garnyny görkezdi.

Bizi gürrüňe gyzykdyrды.

Dünýädäki hemme hünärler biri-birleri bilen doganmyda, doganoglan diýilmesi yöne ýerden-ä däl ekeni. Şeýle göräýmäge taryh sapagy bilen kebsirleýjilik hünäriniň arasynda hiç hili baglanysyk bolmajak hem ýaly welin, yöne bu baglanysyk hem bar ekeni.

Bir topragy iki dünýä bölýän Etrek derýasynyň üstüne köpri gurmak höwesi mende, taryh mugallymymyzyň otlukly gürrüňlerini diňlänimden soň döräpdi.

Biziň taryh mugallymymyz Ýemmek Şakyrow keltepaýçaragada saryýagyz, ýaňy saçynyň eteginden ak girip ugran adamdy. Sapakdan özge ýerde, hamala soňundan her aýdan sözüne jogap bermeli bolaýjak ýaly ol az hemde saýhally gürlärdi.

Birwagtlar onuň kakasy biziň obamyza mekdep gurmaga, mugallymçylyk etmäge gelenmişin. Atam dagy bolsa onuň açan likbezine gatnap sowat öwrenipdir. Ýemmek mugallymyň geçmişi barada meniň bar bilýän zadym şudy. Onuň sapagynda biz hiç mahal ýadamazdyk. Käbir mugallymyň sapagynda bolsy ýaly, «Haçan jaň bolaýarkan?» diýip, pallasyp, arakesmä garaşýanlar hem

ýokdy. Ol gelip, sapaga başlanyndan on-on iki minut geçip-geçmänkä, biz özümiziň klasda oturanymyzy hem ýadymyzdan çykaryp ýetişerdik.

...Moskwanyň eteginde Napoleonyň derbi-dagyn edilisini gürrüň beren mahaly ol biziň gözümize, taryh mugallymymyz däl-de, hut feldmarsal Kutuzowyň özi bolup görnerdi.

Ýene birde bolsa, ol dyzmaç atyň üstünde, Senat meýdanyna gelyän gaýduwsyz dekabristleriň birine meňzärdi.

Indi men käte hyýalyymda gurýan şol köprime «Dostluk köprüsi» diýen ady hem dakyp görýärdim. Şol köpriniň irde-giçde guruljagyna, özümiňem şol ýerde kebsirleýji bolup işlejegime bolsa men birjik-de şübhe edemok. Münlerçe dostluk köprülerini guran öz ýurtdaşlarymyň tizden bu köpriniň hem gurluşygyna başlajagynyň uýy iki däl.

Otly Aşgabada ir bilen, ümüs-tamyslykda gelip ýetdi.

Täze tansymyz garryja aýal bilen onuň agtyjagyny taksä mündürüp ugranymyzdan soň hem biz öz barmaly ýerimize gitmäge gyssanmadyk. Köçelerde aýlaň-çaýlaň edip, töweregiň ýagşy ýagtylaryna, säheriň ukudan oýanaryna garasyp güýmendik. Başagaý bolup ukudan oýanýan säher bu ýerde, biziň ýaly obalyalaryň ilkinji gözüne ilýän zatlaryň biridi.

Biz ýene biraz aýlanyp, derwezesi haňlap, açyk duran seýil бага gelip girdik. Indi ýapraklaryň arasynda süzülip gelyän maşyn sesleri bu ýerde basyksy eşidilýärdi. Daş-töwerekdäki ýere gaçan ýapraklaryň arasyndaky ak-jaryp görünýän kömelege meňzeş, başly-barat zyňlan doňdurma gaplary öten agşam bu ýerde agyr märekäniň bolanyndan habar berýärdi.

Biz birsalym häli-şindi şahalardan tänip, biraz howada galganson, gelip ýere düşýän alagury ýapraklaryň gacysyny synlap oturdyk. Ýapraklaryň bolşy täsindi. Olar asmana göterilen, indem öz keýpine asyrym atyp oýnaýan kepderilere meňzeşdi. Töwerek durlanyp, biziň giren derwezämizden eli uzyn sübseli bir aýal peýda boldy-da, köçäniň ýüzündäki sargylt çaň sineň ýapraklary bir ýanyndan syryp ugrady. Şundan soň Güne hem köp garaşmaly bolmady. Gün ilki belent jaýlaryň aýnalaryna düşüp, gyzylymtyk reňk bolup göz gamaşdyryjy ýalpyldady. Daş-töwerek öňki-öňkülik bolup hakyky durkuna geldi.

Men Gülnara bilen tirkeşip, köçä çykdy. Obadan gelim-gidimiň köplüğinden bolsa gerek, säher meni öz pikir edişim ýaly nätanys saýyp geňirgenmedi. Çar tarapymyz belent başly jaýlar. Ol jaýlaryň arasy bilen gidip barýarkaň, sen özüňi dag jülgesiniň arasy bilen barýan ýaly duýýarsyň.

Bir ýerlerden süňni ýumşasan asfaltyň, onda-munda bişirilýän çişligiň ysy gelýär.

Öz hat-peteklerimizi tabsyrmaga gelen okuw mekdebimize biz şol gün öýländen soň gözläp tapdyk. Dokumentler kabul edilýän jaýda maňlaý saçy düşen bir adam derläp çay içip oturan eken. Ol bizi görüp, önünde ýatan galyň aýnaly äýnegi bilen özüniň ýemsigräk burnuny: gaňňalap, soň sonuň anyrsyndan bize täzededen seretdi.

– Size kim gerek, ýaşlar!

– Biz-ä siziň okuw mekdebiňizde okamaga geldik. Men Gülnaraň hem ýüzüne seredip gepledim.

– Hany, ilki bir hat-petekleriňizi tabsyryň, okuwam soň görübersiňiz-dä – diýip, äýnekli adam meniň sözüme düzediş berip gepledi.

Men öz dokumentlerimi çykaryp, äýnekli adamyň öňüne süýşürdim.

– Meni kebşirleýjileri hasaba alýan sanawyňyza goşuň!

– Şeý diýsene, kebşirlejek-dä onda.

– Hawa.

– Şeýle bolsa näme, alaymaly bor-da onda. Äýnekli adam meniň uzadan resmi kagyzlarymy birin-birin görüşdirip oturysyna, «şeýle diýsene» diýen sözi ýene-de birnäçe gezek gaýtalady.

Ýöne Gülnara elindäki sumkasyny açyp gözlense-de, onuň içinden öz resmi kagyzlaryny tapmady.

Onuň stansiýanyň saklaw jaýyna berlen çemedanda galandygy belli boldy.

Meniň Gülnaradan öň hat-petegimi tabsyrasym gelmedi.

Äýnekli adama uzadan zatlaryma elimi uzatdym-da, sen-men ýok, yzyna aldym.

– Hä, näme?

Äýnekli adam geň galyp, meniň ýüzüme içgin seretdi.

– Menem dokumentlerimi ertir, Gülnara bilen bile getirin.

Äýnekli adam geň galyp, egnini gysdy. Soňundanam: «Eý, käbşirleýji! Ertir geleňde, suratyň ýok ekeni, suratyňam getirmelisiň, how!» diýip, biziň yzymyzdan gygyryp galdy.

Myhman bolup gelen öýümiziň öý eýesiniň, gelen wagtymyz bizi görüp: «Ýene-de adaty garlawaçlar» diýen sözüne men birki gün soňundan düşüniş galdym.

Öý eýesi garynlak pyýada, öz çep tarapynda ýasaýan goňsusynyň öýüne obadan her ýyl okuwa höwes edip

gelenleriň topar bolup gelyändiglerini, goňsusynyň bolsa tä ekzamenler geçip gutarýança onda-munda ýaban ýatyp gün görýändigini aýdyp, soňundanam öz sözüne hezil edip gülüpdi.

Şol gezek men bu sözleriň belli bir derejede özüme hem degişlidigini bilemsoň, näderimi bilmän müýnürgedim.

Uçilişsede okuwyň başlanmagyna indi bary-ýogy on-on bir gün galypdy. Okuwymyz başlanyp, ýatak jaý alýança biz şu öýde bolmakçydyk. Gülnara bilen ikiçäk maslahatdan soň, meniň gelen netijäm şeýledi. Şonuň üçinem men bu öýden başymy alyp gidibermäge howlukmadym.

Türkmeni dürtmeseň duýmaz diýleni-dä.

Eger biz wagtynda ýatak jaý aladasyňy edip gidäýen bolsak, onda bu günki goh, bu öýde turmasa-da turmazdy.

Şol gün öý eýesi, gijäniň bir wagty entirekläp gelen günü men süýji ukuda ýatan ekenim. Derwezäniň sakyr-dysy oýardy. Hojaýynyň sesini tanap turup, derwezäni açdym. Ol gele-gelmäne aýalyna sögünip, küpürsöp ugrady.

– Bu ýerinden gelmeleri sen henizem ugradaňokmy?

– ol şeý diýdi-de, elini sapança meňzedip maňa uzatdy.

– Bular indi şeýdişip meniň öýümde goş basysyp ýatjaklarmy. Ýa bular seniň körpe balaňmy? Indi meniň howlym obaly süpükleň jaýymydyr?

Men sessiz-üýnsüz geýindim-de, bu goha oýanyp, indem utanjyndan ýere giräýjek bolup oturan Gülnaranyň ýaýyna bardym:

– Gülnara, bar içerik gir-de, çemedanyňy alyp çyk!

– Gijäniň içinde niräk gideris ahyry? – Gülnara ejizligini edip ýaýdandy.

– Seni kakaň maňa tabsyrdy. Indi sen meniň diýenimi etmeli borsuň! Men niräk gitsem, senem şol ýere gidersiň!

Men önki pikirimi ynam bilen ýene bir gezek gaýtaladym. Gülnara sessiz-üýnsüz zatlaryny ýygnaşdyryp, meniň zyyma düşmek bilen boldy.

Käte bir maşyn geçýär diýäýmeseň, köçeler imisallaýkdy. Kümsük şäher itleriniň köçelerde ygyp ýörenini görse bolýardy. Käbir aňyrsy görünmeýän howlularyň içinde janygyp üýrýän gürji sesleri eşidilýärdi.

Men yzda galan gohy ýatdan çykarmak üçin Aşgabat hakyndaky aýdymlaryň ilki ýadyma düşen birine hiňlenip gitdim.

Başlanmyş bir mahal şäheriň düýbün,
Aşyklaryň çöpden eden kepbesi.
Indi bu gün ajap şäher Aşgabat,
Garagumyň göwher gasly gupbasy.

Biz bir sagada golaý ýol ýöräp şäheriň ileri çetine, baýyrylga ýetdik. Baýryň üsti sergindi, çolady. Gijäniň aňyrsynda oturan Köpetdag tarapdan sowujak şemal öwürýärdi. Telewizor wyskasyndan aňyrda bisaýhal şäher çyralary gyzyly-yaşyl bolsup lowurdaşýardylar.

Özüm üşäp ugramsoň, çemedanymy açdym-da, biraz ýygyrt atan penjegimi Gülnaranyň egnine atdym.

– Gerek däl, sowuk däl-ä.

– Şemal deger ýerdir, egniňden aýyrma!

Gülnara meniň bilen ylalaşdy. Men iki-üç sagat mundan öň bolan wakany ýatlap, bolan-goýan zatlary ýene-de bir gezek pähim terezimde saldarlap gördüm.

Men asmandaky, ömrüniň ýarysyndanam gowragyny geçip gutaran Aýy synlap otyrkam, Gülnaranyň aşaklyk

bilen özümi synlaýanyny duýup, düşnüksiz ýagdaýa düşdüm. Şeýle-de bolsa, syr bermezlik üçin onuň özüme seredýänini görmedik boldum.

Aýy, säher golaýlaşdykça, ýyldyzy azalýan asmany synlamagymy dowam etdirdim. Haçanda men Gülnara-nyň beýleräginde gezim edip ýören mahalym, bir garanyň özüme ýakynlap gelýänini gördüm. Bu mahal jahan ýagtylyp, töwerek aýyl-saýyl bolup ugrapdy. Men ol adamyň çykyp gaýdan jaýyny ilki gören mahalym, ony şu telewyska degişli bir zat saklaýandyr diýip, çak edipdim. Mahal-mahal şol tarapdan it sesi hem eşidilýärdi. Häzir bu gelýän adam, kimem bolsa şol jaýyň sakmany bolmaly. Ol ötüp barşyna deňime gelen wagty maňa söz gatdy:

– Tersleşdiňizmi?

Maňa diňe ýylgyraýmak galdy.

– Ynanmagyn, näz edýändir, gyz näzidir! Men hiç zada düşünmän egnimi gysdym. Bu pikiriň nireden kel-läme gelenini bilemok. Ýaban ýatan günümüzüň ertesi men Gülnarany yzyna tirkedim-de, göni şol äýnekli adamyň huzuryna geldim.

– Ýeri, kebsirleýji, indi näme üçin geldiň. Ýa-da hat-peteini yzyna almakçymy? Öýlerini göresi gelen ýigitleriň edäýýänjesidir şu özün-ä diýip, ol bizi tanandygyny mälim etdi.

– Ýok, agam, bize hat-petegimiz gerek däl. Bize jaý beriň!

– Jaý?

– Hawa, jaý beriň!

– O-ho-hoý, meniň näme artyk-süýşük jaýym barmy?

Jaýy myhmanhanalardan gözläň.

– Hemmesiniň berýän jogaby birmenleş.

– Ýer ýok.

– Edil özi.

– Onda şol jogaby ýene-de bir gezek eşitdim hasap edäý, kebsirçi. Meniňem size edip biljek kömegim ýok.

Birsalym biziň üçimizem böwrümüzizi diňşirgenip utulan komandanyň oýunçylaryna meňzeşip oturdyk. Äýnekli adam bizi ýene bir gezek synlansoň, onuň bize haýpy geldimi, nämemi, niräkdir bir ýerlerik jaň edişdirip ugrady. Kimdir birine biziň uçilişä girmekçidigimizi, indi üç-dört günden bäri şäherde onda-munda ýatyp, ygyp ýörenimizi aýdyp, öz gepleşýän adamsyna düşündirdi.

Häli-şindi «Hä, gaýrat ediň, ikisem uzakdan gelen» diýip, biziň aladamyzy etdi.

Gürleşip bolup trubkany ýerinde goýansoň, işleriň ugrunadygyny mälim etdi, küti äýneginiň aňrsyndan meniň ýüzüme seretdi-de ýylgyrdy.

– Kebsirleýji, zaluwat, seňki gelginne. Direktor-arazy bolaýdy.

– Näme,razy boldy?

– Ýoldaşyňam al-da, şu biziň oturýan jaýymyzyň çepine öwrül, öňünden üç gat jaý çykar. Şol ýerde bir aýal bardyr, bar-da, biz şol direktoryň jaň edip aýdany diý. Siz barýançaňyz ol hem jaň edip ýetişer.

Gülnara ikimiziň gökdäki dilegimiz ýerde gowuşdy. Garryja aýal bizi kabul edip, herimizi bir jaýda ýerleşdirdi. Hemem gaty akylly bolmagy, otagymyzy arassa saklamagy ýaş çaga tabsyran ýaly aýratyn tabsyryp gitdi.

Sergezdancýlyk meni halys ýadadypdy, aýaklarym laň durupdy. Men uzak gijäni sarsman ýatdym.

Ertir Gülnara gelip meni oýaran mahaly, her gün

şäheri gyzgyn howry bilen doldurýan Gün al-asmana göterilipdi.

Daşarda şemal öwürmeýän borly, penjireden görün-ýän baglar bagyr reňk daş bölegine meňzäp doňup durdy. Uzyn zalyň sag tarapynda, kimdir birine walalaýlap bir zatlar – bir zatlar düşündirýän garryja aýalyň sesi gelýär diýäýmeseň, daş-töwerek imisalalykdy.

Agsamlaryna bolsa bu boş otaglara ýüregedüşgünç tukatlyk aralaşýardy.

Men Gülnaranyň ýüzüne seredip, onuňam ine-gana dynç alanyna göz ýetirdim. Onuň ýüzi düýnküden dur- lanyp, göreçleri nurlanypdy.

– Siziň obada 10-15 sagatlap ýatýan adama näme diýýärler – diýip, Gülnara meniň özüme meňzäp gürlledi.

– Birinjiden-ä, öňki şertnama görä, sen diýip gepleş- meli. Ikinjidenem, biz obada, meniň ýaly ýaş ýigitler-ä, öz gelni mylaýym elleri bilen yralap, «Senem turaý indi!» diýip saclaryny sypaýar. Kempirler bolsa öz ärinini «Tur, turman geçen, gelin geler, gyz geler, ryswa bolup ýatma, hana täret gylsaň, ýyly suw» diýip, igenip turuzýarlar diýesim gelse-de, Gülnaranyň öz jogabym bilen utandyryn diýen pikire gelemsoň, başgaça gürlledim.

– Biz obada hem seň oýaryşyň ýaly gelip, seýdip oýaraýýalar.

– Ýuwun-da bar onda, öz jaýymyzda ertirlik taýyn- ladym.

– Ertirlik?

– Hawa, bir zat iýjek dälmi näme?

– Ine, häzir barýan. Men tabakdaky gowrulan kolbasa bölejiklerini görüp, Gülnaranyň garryja aýalyň göwnüni tapanyňy bildim.

Biz naharlanyp bolup tirkeşdik-de, şähre gezelenje

çykdyk. Gün barha gyzyardy. Adamlar ýol ugrunda suw satylýan ýerlerde üýşüşip suw içýärdiler. Uly köçelerden içi kapas trolleýbuslar hyňranysyp, biziň duşumyzdan geçip gidýärdi.

Onda-munda burunlaryny agaçlara sokaýjak bolşup, gysmyljyrasyp duran ýeňil maşynlary görse bolýardy. Magazineriň içi yssydy, ol ýerde uzak durasyň gele-nokdy. Magazineriň birnäçesini gördük diýäýmeseň, ol ýerde biziň eden söwdamyz bolmady.

Gülnara bir çaga geýimini jigisi üçin alarman görünse-de, belki, «Başga bir magazinde mundanam gowusy bardyr» diýen pikir kellesine gelendir-dä, söwdany soň bir gezege goýdy. Köçäniň gyrasynda gara der bolup söwda edýän aýaldan iki gap doňdurma aldyk-da, dync almak üçin bir bagyň kölegesine sowuldyk. Duşumyzdan ilki öten oğlan bilen gyzy men gözüm bilen on-on baş ädime çenli ugratdym. Ol gyzyň juda kelte tikilen ýub-kasy, isleseňem, islemesenem ünsüni çekýärdi. Onuň egninden gujaklap, gapdaly bilen ygamlap barýan saç-sakgaly ösgün ýigit derwüş sypatdy. Doýgundy.

– Baý, bu yssyny, ýüregiňe dagy düşüp gelýär-dä bi – diýip, Gülnara birsalym oturanymyzdan soň yssydan bez bolanyny boýun aldy.

– Bölünişikde, biz türkmenlere Günden paý birneme köprük düşüpdür.

– Kölegede janyňy saklap bolanok, meýdanda işläp ýörenler dagy nädýärkä. Göwnüme bolmasa, Aşgabat obadanam birhili yssy ýaly.

– Siziň obaň-a bilemok welin, biziň obada-ha yssydan dynma meselesi bir wagt çözüldi – diýip, men oýunlyga salyp gepledim.

– O nähili çözülenmiş? – diýip, Gülnara meniň täze bir zat aýdaryma garaşdy.

– Ýaba girmeli-de, kelläni suwdan çykaryp oturybermeli. Biz obada çay-naharyňam salkynda taýyn edip, kenara getirip goýýarlar-da, soňam islän wagtlary suwuň içinden ellerini uzadysyp iýişip-içişip otyrlar. Ine, bir hezillik.

– Onda bir gün biziň oba hem sizden bu açysyňyzy öwrener-dä.

– Gowusy, biziň oba göçüň-de geläýiň!

«Gülnara gep mundan çykd-ow» diýen manyda ýüzüme seredip goýberdi-de, şeýle-de bolsa, ol maňa ýagşydan-ýamandan hiç zat diýmedi.

Ýöne meniňem bu sözüň üçin ondan ötünç sora-majagym çynym. Belki, bu söz meniň irde-giçde Gülnara aýtmaly bolaýjak sözümdir. Şol aýdylmaly söz biraz öňünden aýdylaýan eken-dä.

Şkillendiriş muzeýinde bolup, yza dolanan wagty-myz Gülnara menden biraz öňräkden ýöredi. Göwnüme bolmasa, ol menden kinelirägem ýaly. Töweregi synlan bolup, oýlanyp barýar.

Gowy maşgala, özem ulumsy ýa bir süwümsizem däl ýaly, ýene üç-dört ýyldan maýa ýaly gelin bor bi – diýip, men onuň yzyndan ýöräp gelsime pikir öwürýärdim. Onuň gelin bolandaky sypat-syratyny özümçe göz önüme getirýärdim.

Şu barmana, nämüçindigini bilemok, meniň Gülnara Aşgabadyň döreyiş taryhyna degişli: bir obada bir-birl-erine göwün beren bir aşyk-magsuklar hakynda, olaryň müdimi bile bolmak üçin öz obalaryndan gaýdyp, şu ýerde kepbe dikip ýasaýyşlary hakynda, şol kepbaşem häzirki

Aşgabadyň başlangyjy bolsy hakynda, eşiden rowaýatymy aýdyp beresim geldi.

«Belki, ol bu rowaýaty bireýýäm eşidip goýandyr» diýen pikir öňki pikirimiň yzsüre kelläme gelmedik bolanlygynda men öz hyýalymy üýtgetmekçi däldim.

Ýatakhana golaý gelen mahalymyz Gülnara yzyna öwrülip, maňa sorag berdi:

– Esen, siziň öýüňiz Saparly ýegenleň nirräginde?

Men diňe häzir Gülnaranyň hem ýolboýy özüm hakynda pikir edip gelenini bildim.

* * *

Şu gün garaşylmadyk myhman, wahtýor daýza agşam biziň ýanymyza gürrüňçilige geldi. Gülnara ikimiz okap oturan kitaplarymyzy goýup, ikimiz iki ýerden onuň gelmegine begendik.

Onda-munda duşan wagtymyz beren salamymyzy ugurly almaýan adamyň bu günki gün bizi gözläp gelmegi, hakykatdanam, garaşylmadyk zatdy.

Öz ýanymdan men bu aýaly itgylyk hasap edip ýördüm. Çakymyz ters bolup ugranyna begenenim üçin bolsa gerek, men häzir wahtýor daýzanyň gelenine iki bolup bilmedim.

Dessine, Gülnaranyň özüme uzadan ýaşyl kitirini alyp çay gaýnatmagyň ugruna çykdim. Gülnara stoluň üstüni tertibe salyşdyrdy.

Biz üçleşip, çay içdik.

Wahtýor daýza ilki biziň okamakçy bolýan uçilişämiziň direktorynyň frontçy, gowy adamdygyny aýtdy, hol gün bizi ýerleşdirmek üçin hem onuň özüniň jaň edendigini ýatlady.

– Indi eýlekilerem tiz geler, ana onsoň, her günüň nähili geçeninem bilip bolmaz. Wahtýor daýza şeý diýip, uçilişäniň häzir kanikulda gezip ýören okuwçylaryny ýatlan wagty, men onuň ýekesireýändigini bildim. Ony şu güne çenli özümiziň «bärigel» etmänimize utandym.

Ol özi bilen getiren bankasyny açyp, ondaky kömelekden hödür etdi:

– Alyň, dadyp bir görüň, bu kömelek biziň Wýatkamyzyň kömelegi.

– Wýatka? – diýip, men wahtýor daýzaň aýdan sözünü gaýtaladym-da, hemem kartada Wýatkanyň nirede ýerleşýänini ýadyma saljak boldum.

– Hawa, Wýatkadan, häzirki Kirow oblastiýndan.

Alyň iýiberiň, gaty süýjüdür, siz üçin getirdim. Mundan her ýyl şol ýerde ýaşaýan aýal doganym birnäçe posylka iberýär. Soňundanam ol geçen ýyl özüniň hem Wýatkada bolup gelendigini, ýegençileri bilen gidip, çagalygyny geçiren tokaýlarynda aýlanyp, kömelek çöpläp gezendigini birin-birin ýatlap bize gürrüň berdi.

Öz dogduk depäni ýatlamak, onda-da ondan has uzakda bolup ýatlamak lezzetli bolsa gerek. Garryja aýalyň geplemekde agyzla gezek beresi gelmedi. Ýatar wagty biz hoşlaşyp dargaşdyk. Öz jaýyma gelip, ýene-de ümsümlik bilen ikiçäk galdym. Düýn şol gurasym gelýän köprim barada köprük oýlananym üçin bolsa gerek, gije köpri meniň düşüme girdi. Ol özüniň Symrug gusuň ganatlary ýaly äpet ganatlary bilen iki kenary – iki dünýäni birleşdirip oturan guşa meňzeşdi.

Ýene birde bolsa ol Saratow şäheriniň golaýynda Wolganyň üstünde gurlan köprü meňzeyärdi. Bu köprini men kakam bilen Moskwa gezelenje giden gezegim görüpdim.

Häzirki düýşüme giren köpriniň bir tapawudy, o-da şindi doly gurlup gutarylmadyk köprüdi. Köpriniň endamynda kebsirleýjileriň ýakýan ýyldyzjyklary ýylpyldaşýardylar. Ýyldyzjyklar ak nur bolup, aşakdan akyp duran derýanyň gujagyna dökülýärdi. Şol ýylpyldaşýan ýyldyzjyklaryň birisini ýakýan bolsa mendim.

Ukudan oýanan mahaly men özümiň köpriniň üstünde däl-de, bir jaýyň üçünji gatynda ýatanymy bildim.

Daş-töwerek ýagtylyp ugranda bolsa, Gün dogup, ýeriň ýüregine giňlik salmandy. Ynjalyksyz serçeler aýak üstüne örleşipdiler. Bu bolsa ertiriň ýakynlaşmagynyň alamatydy. Bir ýerlerde turba girip çykan bolsa gerek, serçeleriň içinde birisi has çarajürjendi. Ol bökjekläp, hemem guş dilinde jürküldäp bilýän jadyly daşjagaza menzeýärdi.

Men ýuwnup-ardynyp geldim-de, düýňki satyn alan kitabymy okamagy dowam etdirdim. Bu kitap şu günün esgerleri hakdady. Eseriň gahrymanlarynyň biri türkmen oglandy. Waka Türkmenistandan uzakda, Neman derýasynyň boýunda harby desantçy goşun bölüminiň birinde bolup geçýärdi.

Kitabyň gahrymany, bu ýerden uzakda bolsa-da, onuň ýüregi şu biziň yssy hasaplaýan ülkämizdedi. Onuň baýyrlaryň arasynda ýazylyp oturan obalaryny, ýüzi çyrşaklyja jigilerini göresi gelýärdi. Onuň duran postunyň golaýyndan başlary gülli öýmeli, aýdym aýdysyp geçýän litwaly gyzlar oňa işden gaýdyp gelýän obadaş gyzlary ýatladýardy.

Gün dogup, adam boýy ýokary göterilen mahaly men bu kitabyň gahrymanynyň yzyna düşüp, uzak ýurtdan

Garaguma görme-görse geldim. Ýigidiň uçarda uçup gelyän mahaly uçaryň gözesinden seredip, goňur-sargylyt öwsüp oturan Garagumy gören wagty tolgunmasy kitaby okap otyrkam meni ynandyrsa-da, soňundan ony ýazan bilen jedel edesim geldi.

Millet-ä tomsuna bu ýerini yssy görüp Kawkaza, Orsýetiň, bir ýerlerine gidýär. Esger ýigit bolsa şu jokrama yssa höwes. Şu ülkä gelenine bolsa, ol enesini gören ýaly begenýär.

Awtor öz gahrymanynyň gürrüňini asmanda uçarda tamamlayar. Eger ol gahrymanyny yzarlamasyny ýene-de dowam eden bolsa, uçar Krasnowodskä gelip düşen mahaly ol ýigidiň Hindistandan gaýdyp gelen rus syýahatçysy Afanasiý Nikitine menžäp: «Eý meniň eziz topragym!» diýip, ak çägäni gujaklap ogsaýmagy-da mümkindi.

Gerek-ýarak zatlarymyzy getirmek üçin dükana gidip gelen wagty, Gülnaranyň ýanynda oturan adamy görüp, men öz gözlerime ynanmajak boldum.

Onuň ýanynda kakasy Tagan aga otyrды. Ol meni görüp ýerinden turdy-da, «Ine, bu-da geldi» diýip, begençli iki elini uzadyp görüşdi.

– Obalar saglykmy, Tagan aga!

– Hol gün kakaňam daýhan birleşigiň dolandyryş sagynda gördüm, bir iş bilen-ä gelen eken. Saglyk-amanlyk sorasyp durduk. Agaň dagy hem guraw, işläp ýör diýdi.

– Ýola çykypsyňyz-la ýa Aşgabatlyk işiňiz dagy barmydy? Men Tagan agadan duýdansyz peýda bolmagynyň sebäbini soradym.

– Saglyk, obalar gül ýaly.

Tagan aga şeý diýdi-de, Gülnaranyň önündäki okalan haty maňa süýşürip, ýagdaýy düşündirdi.

– Şu hat baransoň, ejesi otly köýnek geýdi oturdy. Men-ä aýtdymam-la, ýogsam, öz obamyzdan Esen diýibem bir oğlan ýanynda bar diýdim, şonda-da bu habary eşidip durup bolýarmy näme? Hem-ä sizi görüp giderin, hemem bahana bilen Aşgabady gören adam borun diýdim-de gaýdyberdim.

Men önüme süýsürilen haty aldym-da, oňa gözümi gezdirdim.

«Salam haty.

Tagana hem çagalaryna biziň tarapymyzdan köp dog-aý salam bolsun. Çagalar, hemme gurgun oturanmydyr?

Tagan jan, dogan, sen bizi bagyşlaweri, biz-ä seň önünde ýüzügara bolandyrys. Baýak, gyzyň Gülnara bilen bir oğlan bize geldi. Iki-üç gün bir ýagşyja bolup ýaşadylaram. Ýöne bir gün giýewiňiz serhoş bolup geldide, ähli zady bulaşdyrды oturyberdi. Gijäniň bir wagty gelip, meň üstüme heňkirip ugrady.

Çagalar, daş-töwerek, hemmeler ördi. Ýeri, näme aýdyp, näme diýersiň? Çaga-çugaň däl, birki şapbat berip, sem edäýer ýaly. Ol şol zährimardan datsa, hemişe soň ýaly, adamçyl nere meňzäp gübürdäberýär.

Şol barmana-da, ol «Bu myhmanlaryň haçan gid-ýär?» diýip gygyryp ugrady. Muňa Gülnara-da, ol gelen oglanam birhili boldular. Ol oglana «Gijäniň içinde gitme!» diýsemem, Gülnarany yzyna tirkäp gitdi. Ertesi garassagam olar dolanyp gara bermediler.

Olar eýýäm baryp, bu zatlary size jikme-jik gürrüňem berendirler. Siz bizi bagyşlaweriň. Men-ä indi şu bolgusyz wakadan soň siziň ýüzüňize nähili seretjegimem bilemok.

Hoş sag boluň. Nabat.»

Tagan aganyň näme üçin geleni haty okamsoň, maňa belli boldy.

– Siz bizi nädip tapdyňyz? – diýip, men Tagan agadan özümi gyzyklandyrýan ikinji soragy aýdyp ýüzlendim.

– Hat-petekler kabul edilýän ýere geldim welin, siziňem hat-petegiňiz bar diýdiler. Bir äýnekli adam oturan eken. Ýöne, nämüçindir, tä şu haty okap görýänçä, siziň şu ýerdedigiňizi aýtmady, bir töwra adam eken.

Şol gün öýlän bizi görüp arkaýynlanan Tagan aga yzyna – oba gaýdarman boldy. Gülnara ikimiz hem «Özüm giderin» diýse-de, tirkeşdik-de ony ugratmaga wokzala geldik. Otlynyň ugrar wagty bolýança wokzalda güýmendik.

Otly ugrajak wagty Tagan aga: «Birek-biregi gözden salmaweriň, agzybirje boluň!» diýip, gyzly adamyň aladasy bilen aladalanyp sargady.

Otly ugranson, biz tirkeşip ýatak jaýymyza gaýtdyk.

* * *

Bu ýyl güýzüň gelşi meniň üçin üýtgeşik bir pursat boldy.

Gülnara üçinem, meniň üçinem obamyzdan uzakda täze bir durmuş başlandy. Güýzde biziň ikimizem hünär öwrenmek üçin okuwa giren oglan-gyzlaryň biri bolduk. Şeýdibem, biziň ömrümüzde täze bir döwür başlandy.

KÖL ÝAKASYNDAKY OBA

Aleksandr Bragine

Biz tirkeşip on-on baş öýli kiçijik obajyga gelip giren wagtymyz Gün ýaňy ilerik agyp ugrapdy. Sowujak şemal öwsüp, ýaňy boýugyp ugran otlaryň ýüzüni daraklap geçýärdi.

Moskwada häzir agaçlar ýaprak ýazmaga ýetişen hem bolsa ondan ýüzlerçe menzil demirgazykda ýerleşen bu obajykda ýazyň gozgalaňy ýaňy başlanypdy. Berýoza-laryň ýene-de haýsydyr bir maňa nätanys bolan agaçlaryň egni henizem Gyp ýalaňaçdy. Diňe eteklerde ösüp oturan gyrymsy maýdaja agaçlaryň ýokarsynda solak ýaz ýag-lygy ülpüldäp göze ilýärdi.

Menden on-on iki ädim öňden baryan Saşa bir alaňa çykanson aýak çekdi-de, ol ýerde maňa garasyp durşuna töweregine garanjaklady:

– Ine, ahyryn obamyza hem ýetdik! Ol şeýle diýdi-de, ýazgyn meýdanda guýrugyny bulaýlap, öz keýpine otlap ýören atyň aňyrsyndan görünýän obajyga elini salgap goýberdi. Ilkinji öýüň önünde bir aýal ýuwup, egnine atyp gelen geýimlerini serişdirip ýördi. Ol bizi görüp, şemalyň birden köýnegini ýokary göterip özüni uýada goýmazlygy üçin tä, biz duşundan geçýänçäk geriljiräp kir sermesini goýdy. Biziň bilen saglyk-amanlyk sorasdy hem-de bizden ýaňky duşundan geçip gaýdan obamyzyň dükanynyň işleýänini-islemeýänini sorady.

Kursdaşym Saşa meni bu çolaja obajyga öňräk bir gezekde alyp gaýtmakçy bolupdy. Bu obada onuň garryja mamasy ýaşaýardy. Ýöne ol sebäp boldy, bu sebäp boldy,

tä maýyň ahyrlaryna çenli biziň gurramyz duşmandy.

Biraz üşänim üçin bolsa gerek, men obanyň gyrasyndan girip ugran wagtymyz, häzir öýe gireris, ot ýakynyp ýylynarys, soňundanam birsellem gysaryp, aýaklaryň demini bereris diýip oýlanypdym. Häzir Saşanyň mamasynyň bu ýerde ýokdugyny, onuň indi birnäçe aýdan bäri Çerepowes şäherinde gyzynyň öýünde ýaşaýandygyny şindi Moskwadan gaýtmankak eşidipdim.

Jaýa girsegem, biziň ot ýakynyp çay gaýnadynyp içmek maksadymyz birbada başa barmady. Ot ýakmazdan öň biz pejiň tüsseçykaryna taýak sokup, şol ýerde öý edinen gargalary kowmaly bolduk.

Jaýyň gapysy jygyldap, ses edip açylan mahaly men ýaňy uka gidipdim. Gapynyň önünde egni akja plasly baş-altý ýaşlaryndaky gyzjagaz peýda boldy. Ol nämedir bir zada tolgunypdyr, onuň mähirli çaga gözleri begençli uçganaklaýardy.

– Hemişelik geldiňizmi, indi hiç-hiç gitjek dälmi? Nina daýza ertirki «Raketada» gelýärmi? . .

Gyzjagaz gele-gelmäne sorag yzyndan sorag berip, soňam sowallarynyň jogabyny eşitmäge gyssandy. Ol bu zatlary sorasdyransoň, gelsi ýaly ylgap ýene-de yzyna giderli görüldi.

Soň ol bize şu gün goňsy oba ylgap gidip gelendigini, daýylarynyň irden balyga gidendigini, özüniň hem mamasy bilen derýa çenňek atyp dört sany «karas» balygyny tutandygyny gürrüň berdi.

Haçanda Saşa pejiň tüsseçykaryndan kowlan gargalary ýatlan mahaly, gyzjagaz hem bir gargaly gürrüň tapyp, bizi ýylgyrmaga mejbur etdi. Ol özüniň köne küdäniň ýanyndan garga ýumurtgasyny tapandygyny,

onam getirip pejiň üstünde goýandygyny, ondanam garga çagajygynyň cykandygyny çaga dili bilen jedirdäp gurruň berdi.

– Soň ony nätdiň?

Saşa özüniň kim bilen gürlleşip oturanyny hem ýadyna salman ynanmazçylyk etdi.

Şeýle-de bolsa, bu sorag gyzjagazy aljyratmady.

– Men ony ýola çkaryp goýdum, gargalar geldiler-de, tanap onuň ganatlaryndan dişläp, özleri bilen uçuryp äkitdiler.

Soňundanam «hana, şeýläk» diýýän manyda ýokarsyna bir ýerlerik seretdi.

Gyzjagaz bize ýene-de ejesiniň hem indi ýakyn günlerde bu ýere geljekdigini, ony özi bilen Leningrada äkidip, mekdebe berjekdigini begenip gurruň berdi.

Ol gidenson Şaşa Lýudajygynyň bu obada özünden başga deň-duşunyň ýokdugyny, onuň bu ýerde diýseň ýekesireýändigini, geçen, tomus bolsa öz gelni Nina bilen jora bolup, tirkeşendigini gurruň berdi.

Lýudajyk giden mahaly: «Men ýene-de gelerin» diýen hem bolsa, bu gün ol gaýdyp gara bermedi.

* * *

Lýudajygynyň mamasy ak saç, dişleri gemrik-gemrik aýaldy. Ol her gün ir bilen biziň ýaşaýan jaýymyzyň arkasyndan geçýän ýol bilen gidip goňşy obadan, haýsydyr bir Kuzminiçnalardan süýt alyp gelerdi.

Ýolda tanyşlarynyň biri duşup, ondan nirä barýanyny soraýsa boldugydy, onuň ody ölçerilerdi. Häzir özüniň aýagyny süýräp, ýaramaz janyny ýarydyp, iki owurt süýt üçin bir obadan başga bir oba gatnamagyna,

ýakynda süýtli sygryny satan bir obadaşynyň günäkärdigini aýdardy.

Oňa goňşular bolubam sygryny satmazlygy maslahat berendiklerini, onuň bolsa sygryny satyp, öz isleýşi ýaly edendigini, şol sygyr obalarynda barkan blin bişirinip, gaýmaga batyryp iýmegiň lezzetli bolandygyny birin-birin ýatlardy.

Gelen günümüzüň ertesi ol bizi balyk çorbasyna çagyrdy. Onuň daşyndanam ýene gowrulan balyk hem hödür etdi.

Bulgurlara guýlan içgi bir gezek göterilensoň öýüň atasy, mis kelle goja gürrüňi gyzysdyrdy.

Ol uruş mahaly özüniň, bir söý bilen bombalanan çakyр zawodyna gabat gelsini, şol ýerden bir boçka çakyry öz sürýän masynyna atyp, ýoldaşlarynyň arasyna getirendiklerini, aýazly howada ol şerabyň oganlara hezil berendigini gürrüň berdi.

Häzir biziň garşymyzda özümüz ýaly iki degenek bolşup Lýudajygyň daýylary otyrdy. Olaryň birisi domma Petkady. Ikinjisi bolsa bir toýda kellesininden pýçaklanan, bir eli bilen bir aýagy ýarym şel bolup galan äýnekli Andreýdi.

Lýudajyk elini eňegine diräp, edilýän gürrüňleri dykgat bilen diňläp otyr. Ol şu oturyşyna oturyberen bolsa, belki, oňa hiç kim üns bermese-de bermezdi.

– Baba, onsoň saňa medal berdilermi?

Ol sorag berip özüniň henizem bu ýerde oturandygyny mälim etdi.

Şundan soň mamasy oňa pejiň bir ädim beýlesinde ýatan pişigi görkezip, ony ugratmak bilen boldy:

– Hana, pişigiň bolup ýatysyna seret! Erte ýene gowy

gün bolar, Günem çykar, häzir bolsa gitdejik ýat!

– Bu daýylaram bizde ýatýarlarmy?

Lýuda sorag berip nazaryny biziň ýüzümüzde gezdirdi.

– Özi galam ýaly welin, ähli zat bilen işi bar – diýip, mamasy ony önüne salyp diýen ýaly goňşy otaga geçirdi.

Uly adamlar bolsa şu günki ýaly şemallyja gün bolanlygynda, çeňňeklije balyk tutmagyň amatly bolýandygy hakynda gürrüň edişip ugrapdylar. Andreý tolkun bildirgiçleri biraz çörňeşiklige düşürse-de, onuň badyna çeňňege ötürilen aldawajyň iki ýana hallan atyp, ötegçi balyklara gowy görünýändigini barada beletlik bilen gürrüň berýärdi.

Men her gezek töweregime gözümi gezdiren mahaly garsymdaky stoluň üstünde arkasyny pejiň diwaryna berip oturan bulasyk saçlyja gyzygazy görýärdim. Her gezegem ol Lýudajygy meniň ýadyma düşürerdi.

Petýa birsalym dünýäde geplemän oturansoň, zöwwe ýerinden turdy-da, başga bir otaga geçdi. Soň ol gaýdyp gelmedi.

Özüniň bir kohozda agronom bolup işläň günlerini ýatlan mahaly Andreý has-da gyzdy.

Ol bir gezek kolhoz üçin raýon merkezine iki sany eýer almak üçin gidenini, eýer alynjak puly hem arabakes bilen içenlerini ýatlady. «Hut şuna gelyänçäk ikimizem içipdiris» diýip, barmaklarynyň birini bokurdagyna süýkäp görkezdi.

Soňundanam başlykdan utanyp, birnäçe gün onuň gözüne görnüp bilmänini, bir gün başlygyň özüni gözläp tapanyny, onuň «Sen kän içýäň» diýip, ilki käýänini, soňam galanja pula arak getirdip, özi bilen bir brigadir

aýalyň üçeginde içişendigini, brigadir aýalyň bolsa özerine süýji blin taýynlap berendigini gürrüň berdi.

Lýudalaryň öýünden çykan mahalyňyň daşardaky sowujak şemal inimi tikenekletdi. Çep tarapdan ötegçi gäminiň ýoňtar sesi eşidildi. Men birnäçe minutlap özümi haýsydyr bir äpet gämide, nirädir bir ýere ýüzüp barýan ýaly duýdum.

* * *

Biz derýada biraz gezenç etmek meýlimiziň bardygyny aýdyp, gaýygyny soran mahalyňyň Andreý muňa garşy bolup durmady, gaýtam, «Gezmäge geldiňizmi, gezmeli-dä» diýip, kenarda daňylgy duran gaýygyna seredip, biziň pikirimizi özüçe goldady.

Saşa kürek başyna geçdi, men gaýygynyň burnunda ýerleşdim. Lýuda bolsa mamasynyň sargap goýberişini ýaly ortaky oturgyçda oturyşyna elleri bilen oturgyjyny tutup, töweregini synlaýardy. Birde asmandaky Güne, birde suwuň ýüzündäki lowurdaýan Güne seredip, gözlerini ýumjukturýardy.

Haçanda üsti ýolagçyly «Raketa» biziň duşumyzdan dazlap geçip giden mahaly, Lýuda mamasynyň sargydyňy ýadyndan çykardy. Ol ornundan turdy-da, üserilip raketany synlady. Onuň raketada barýan adamlaryň arasyndan kimdir birini göresi geldi.

«Raketa» iki tarapyna tolkun ýaýradyp biziň duşumyzdan geçdi-de, daşlaşyp gitdi. «Raketa» gözden ýitensoň ol ejesiniň Leningraddan şunuň ýaly ýyndan «Raketa» bilen gelip, özüni hem äkitjegini, ol ýerde bolsa özüniň mekdebe gatnajakdygyny, öňem bize birnäçe gezek gürrüň berenini unudyp, ýene-de bir gezek ýatlady.

Soňam:

– Leningrad daşmy, Moskwa? – diýip, biziň ýüzümize seretdi.

– Leningrad ýakyn bolsa gerek! – diýip, men öz jogabym Lýudajygyň göwnünden turar diýen nýet bilen ilki dillendim.

– Menem şeýle pikir edýärdim.

Biz mahal-mahal ornumyzy çalsyp, gaýygy gezekleşip sürdük. Ýöne, nämüçindir, gaýygy men süren wagtyň daş-töwerege küreklerden suw sycraýardy, gaýyk birhili çaykanybrak ýüzýärdi. Men muny özümiň öwrenjeligidenden gördüm. Hem-de gaýyk sürmegiňem kinolardaky ýaly ap-aňsat zat dældigini öz ýanymdan boýun aldym.

Günortan naharymyzy biz gaýygyň üstünde edindik. Emma, nämüçindir, Lýudajyk biz bilen naharlanmakdan çürt-kesik boýun gaçyrdy. Ol «Iýesim gelenok, men dok...» diýip, birnäçe gezek ýüzüni başga tarapa sowanson, ahyrsoňy dogrusyndan geldi.

– Mamam söger-ä.

– Ol nireden bilsin, biz oňa seň özümiz bilen naharlanyňy gürrüňem bermeris.

– Ýok, bilýär.

– Nädip?

Saşa geňirgenip onuň ýüzüne seretdi.

– Mamam bilgiç, ol hol gün Serafima mamalardan tort iýenimi hem bildi. Men öýe bararyn. Hiç zat iýesim gelmez, o-da biler.

– Sen öýde hem iý – diýip, Saşa oňa seredip ýylgyrdy.

– Onda garnym goçalýar-da.

Lýudajyk çagalygyny edip, köýnegini göterip garnyny görkezdi.

Biz onuň iýmese goçak gyz bolmajagyny, goçalmasa bolsa onuň Leningradda okuwa kabul edilmejegini aýdyp ynandyranymyzdan soň, ol biziň bilen nahar edindi.

Yzymyza gaýdyp gelyärkäk, sag kenarda duran tanyş aýala gözüm düşdi, men ony Saşa hem görkezdim.

– Belki, goňşymyzam özümüz bilen äkideris?

– Kim ol goňşy?

Saşa meniň ümläp tarapyma seretdi. Ol gelen günümüz bize ilki duşan kir serip duran aýaldy.

Ýöne ol, nämüçindir, biziň ýolumyzdan sowlup, özüne tarap yzyna ýüzüp ugranymyzy gördi-de, hol beýlede oturan ýeke jaýa tarap öwrülip, ýöräp ugrady. Biz birbada hiç zada düşünmedik:

– Tonýa, esidýänmi, ýör, biziň bilen gitseň! Tonýa Saşanyň sesini tanap aýak çekdi-de, gaňrylybrak bize tarap seretdi. Şeýle-de bolsa, ol gaýykda oturanlary birin-birin synlaýança ses bermedi.

Gaýyk ilerki kenara – allowarradan sähelçe görünyän oba tarap ýüzüp ugran mahaly, Tonýa bizden gaçmagynyň sebäbini düşündirdi. Gaýyk Andreýiňki bolansoň, ol bizi Andreýdir öýdүpdir.

Ol Andreý bilen aýal bolup bir gaýykda ýüzmegiň mümkin däldigini aýtdy. Bir ýola onuň özüni ogşajak bolup, gaýygy dünđerenini aýdyp güldi.

Biz gaýyk doly adam bolup, kökleri damar-damar bolşup duran agajyň ýanyna gelen wagtymyz, kenarda balykçylaryň has köpelendigini gördük.

Lýudajygyň mamasy, babasy, daýylary Andreýdir Petka hem derýa dört ýerden çeňňek gurýan ekenler.

* * *

Ir bilen meniň eýläk-beýläk gezmeläp ýörenimi gören Andreý ýanyma geldi.

– Student, irki maşklary ýerine ýetiresiň gelýärmi?

Ol sorag berdi-de, boýnuny gysardybrak seredip durşuna gülümsiredi.

– Näme hyzmat?

– Sen-ä gaýygy sür, menem çeňňeklerimi barlaýyn. Gaýyk sürşümiň ýagdaýlydygy ýadyma düşse-de, men onuň bilen razylaşdym. Derýa gurlan gurnama çeňňekleriň uzyn sim-tanap kenardaky töňňeden başlanýan ekeni.

Bize her iki ädimden bir çeňňek gabat gelýärdi. Her çeňňekdenem barmak ýaly ululykdaky bir balyjak asylyp durdy. Bu uly balyklary aldawa salmak üçin gurlan hiledi.

Telim çeňňegi özüne birikdirýän ýogyn sim, kenardan sesýetim daşlaşyp, köne labyra birigip gutarýan ekeni. Biz çeňňeklere düşen balyklary alyp, kenara dolanyp gelen mahalymyz, oba aýak üstündedi. Ähli jaýlaryň diýen ýaly gapysy açylypdy. Meýdana ýaýran towuklar ak nokat bolşup göze ilýärdiler.

Gapysy gyzyly reňk bilen reňklenen agaç jaýyň öňündäki oturgyçda oturan iki kempir kellelerini birbirine degraýjek bolşup, nämedir bir zadyň gürrüňine gyzysypdylar. Gapdalym bilen agsaklabrak gelýän Andreý meniň töweregimi synlaýanymy görüp düşnüksiz ýylgyrды.

– Biz obada gözüň dokunara zenan ýokdur, dost jan. Bularyň hemmesi sübse ýaly süýrenişip ýören kempirlerdir. Gys golaýlap, howa hem bir sowap ugrasyn, bu garry-

gurrularam bu ýerde görmersiň, hemmesi şäherlere siňer. Bu ýerde hol kolhozyň hasapçysy bilen men galaryn...

Ol soňundanam gysda bu ýeriň lyža sürmäge amatly bolýanyňy, özüniň mahal-mahal hasapçy gelin bilen lyža sürüp gezelenç edýänini, doňan derýanyň üstünde oturyp, balyk tutýanyňy aýtdy.

Men Andreýi işikleriniň önünde galdyryp, pes boýluja alma agaçlarynyň arasyndan gönüläp, indi köpden bäri ertirlik edinmän özüme garasyp oturan Saşanyň ýanyna ýetmäge gyssandym.

Men Andreýiň yzyna düşüp giden mahalyňy Saşa dünýäden bihabar ukusyny alyp ýatyrdy...

Ýöne ön ýanymda oýnap oturan Lýudajygy gören mahalyňy, bu ýerde biraz eglenc etmeli boldum.

Ol babasynyň özi üçin ýörite oňaran agaç tagtynda oturyp, saçlary çasyk gurjajyga akyl berýärdi.

Öz aýdasy gelen sözlerini birnäçe gezek gaýtalaýardy:

– Men indi tiz Leningrada giderin. Leningrad uzak däl, ol Moskwadan ýakyn. Sen bolsa bu ýerde galmaly borsuň, ýöne aglama, Nataşa! Mamamyň aglak gyzlary gowy görmeýänini sen bilýän-ä. Men gidemsoň mamamyň iň gowy görýän gyzy sen bolarsyň. Sen ulalaňsoň, ejem geler-de, senem «Raketa» bilen Leningrada, öz ýanyňa äkider. Senem onsoň meniň bilen mekdebe gatnarsyň. Seniňem köp suratly kitabyň bor, ejem galamam alyp berer. Suratam çekersiň. Tomus gelende kanikul bolar. Kanikul okuwçylara daýylaryna-daýzalaryna, özge ýurtlara gezelenç edip gelmek üçin berilýän uzak rugsatmys. Onsoň ikimiz hol ýerdäki, derýanyňam aňyrsyndaky, tokaýyňam aňyrsyndaky Türkmenistana gideris. Ol ýer şeýle bir yssymyş, şeýle bir yssymyş. Sebäbi ol ýeriň Güni

hemme obalardaky günlerdenem ulumysyn. Ol ýerde Güne gowrulan düýeler, bişen sygyrlar iki ýana ylgasyp ýörenmişler. Kim aýysa şol bişen düýeleriň etinden azajyk iýse doýaýýamys. Ynanaý, Nataşa. Hut şeýlemişin. Men muny Sasa daýy bilen gezelenje gelen gara daýydan eşitdim. O-da şol Türkmenistandanmys.

Men Lýudajygyň gürrüňinden, onuň Garagum hakyndaky menden eşiden gürrüňlerinden özüçe netije çykaranyny bildim. Ýöne Garagum hakyndaky önki gürrüňimi gaýtalap, Lýudany öz häzirki ýaşap oturan dünýäsinden äkidesim gelmedi. Ol häzir meniň gürrüňim esasynda dörän täsin Türkmenistanda ýaşap otyrdy.

Men oňa görünmän, jaýyň daşy bilen öwrüm edip gaýtdym.

* * *

Men bu gün hemişeki turşumdan has ir turdum. Belkem, bu gün bu obadaky adamlaryň hemmesinden ir turandyryn. Hemmelerden ir turýan mis kelle goja hem içde-daşda görnenok. Belki, meni ugramazymyzdan ön ýene-de bir gezek bu obajygy synlamak höwesim oýarandyr.

Golaýdaky depäniň üstünde durup sanadym-da, bu obajykda bary-ýogy on alty öýüň oturandygyny anykladym.

Töwerekde torgaýlar jürküldeşýärdiler. Düýnki sürülen ýerlerde gargalar joňkuldasyp gohlasyp ýördüler.

Mahal-mahal serçeleriň hem gatyraw guraksy sesleri eşidilýärdi. Gün çog-gyzyl bolup uzakdan görnen wagty asmanyň gümmesinde birnäçe reňkli halkalar emele geldi.

Halkalaryň ýer tarapkysy tutuksy kül reňkdedi. Ol baryp özüniň ýokarsyndaky gyzylymtyl guşaga gosulysyp ýitýärdi. Bu iki reňkden ýokardan bolsa gögümtil öwsüp asman gümmeziniň özi başlanýardy.

Gün birsalymdan meniň garsymdaky agajyň sahalarynyň arasyna düşüp, tora atylan pökgä meňzedi.

Bu ýerden ýene-de depesinden taýak çykyp duran ot üýsmeklerini, ýalpyldap öwsün atýan köli, birsalym görnen ýaly bolup gözden ýitýän äpet gämileri synlasa bolýardy. Tirkeş-tirkeş bolşup barýan balykçy gaýyklary bir süri it goşulan sanýalary ýadyňa salýardy. Kölüň aňyrsyndaky tokaý ertir irden äpet haýata meňzese, töwerek durlananson berýoza, ýel, dub agaçlary gargöjele bolşup görünýärdi. Men dolanyp gelen mahaly Saşa içerde gezmeläp ýanymyz bilen ýola aljak goşgolamlarymyzy ýygnaşdyryp ýördi.

Çaý içip otyrkak, düýn bizi öz gaýygy bilen ol kenara, «Raketanyň» gelyän ýerine äkitmegi wada beren mis kelle goja işigi kakdy.

Sagadyna seredip, bizi gyssady. Derýa ýakyn gelen wagtymyz meniň gözüm Lýuda düşdi. Ol çözülmelik gaýygyň üstünde bize garasyp otyrды. Men onuň geleline begendim. Eger ony görmän gitsem, dogrudanam, gynanjakdym. Ýaňy öýleriniň duşundan geçip gelyärkäk, men Lýudajyga häzir süýjüje uklap ýatandyr – diýip oýlanypdym.

– Sen näme beýle irläpsiň, entejik ýatyp ukyňy alsaň bolmaýarmy?

Saşa Lýuda dözmezlik bilen dillendi.

– Men sizi ugratjak. Men düýn bildim-ä, siz şu gün gidýäňiz. Men düýn ir ýatdym, ine, irdenem turdum.

– Gör, sen nähili akyllýja – diýip, Saşa ýüksüz eli bilen onuň egninden gujaklady.

Goja bizi o kenara geçirensoň hem «Raketa» gelip, biz ugrap gidýänçäk gapdalda garasdy.

Biziň «Raketada» ugranymyzy görensoň o-da Lýudany alyp, ol kenara, biziň yzymyzdan seredip duran obajyga tarap ýüzüp ugrady.

Lýudajyk häzir gaýygyň üstünde dik durdy hem bize ak ýol arzuw edip goluny bulaýlaýardy.

Saşa «Raketanyň» gyraky ýaplangyjyna tirsegini goýup, Lýudajygy alyp, özümizden daşlaşyp barýan gaýygyň yzyndan seredip, biraz oýurganyp duransoň, hasylap uludan hasratly dem aldy. Soňundanam ol maňa hamala öz hasratyny düşündirýäne meňzäp, Leningrada giderin, okuwa gatnaryn... diýip arzuw edip, gylkyldap ýören Lýudajygyň ol ýerde hiç kiminiň ýoklugyny, adamsyndan aýrylan ejesiniň üç-dört ýyllykda ýogalyp, onuň syrdam ýetim galandygyny, barara ýeriniň, batara kölüniň ýoklugyny, sonuň üçinem onuň bu çagasyz, mekdepsiz, doktorsyz ömrüni paýawlap barýan obada özüniň ömrüniň soňky günlerini ýasaýan garry-gurrular bilen ýaşamaga alaçsyzdygyny ýatlady...

Ara ýene biraz açylansoň Lýudajygy alyp, bizden daşlaşyp barýan gaýyk, haýsydyr bir ýeri gyratlap suwuň üsti bilen ganat ýaýyp göterilip barýan guşa meňzedi.

Ol guşam ümürläp ugran gözýetime goşulyp, ýene bir meýdan öz maýdalyna ganat ýaýyp ucansoň, asman bilen goşulysyp ýitip gitdi.

Wologda - Aşgabat, 1975-1978

ZENAN BAGTY

Aýbölek her gezek adamsy sapara gidende bu pursady başdan geçirýärdi. Ol ýene-de çagalaryny naharlap ýatyransoň, ertir irden okuwa gitjekleriniň geýimlerini alyp, goňşy otaga ütük etmäge geçdi. Haýsy geýimi ütüklese, gylygy-häsiýeti bilen şol çagasy onuň göz önüne geldi.

Çagalarynyň geýimlerini ütüklesdirip bolansoň, ol adamsynyň ýuwulgy geýimlerini ýatlady-da: «Gelip işe gidende gerek bolar...» diýip, olary hem duran ýerinden alyp ütüklesdirdi.

Aýbölek halymsyraýan gelinlerden däl-di, hemişe öz işlerini özi etmäge çalsardy. Ol çagalaryna, adamsyna hyzmat etmekden lezzet almagy başaýan gelinleriň birisi-di. Adamsy öýde günleri «Getir, kömekleşeli» diýende hem ol juda bir işi başyndan agdyk bolaýmasa, elinden işini bermezdi.

Aýbölek ütüklik işlerini boldum edensoň, ýatmak üçin ilkagşamdan uklap galan dört ýaşlyja oguljygynyň gapdalyna geçdi.

Düşekde bir gowuja bolup ýatan oglanjygy synlap, höwesine bäs gelip bilmän, onuň çyrşaklyja ýañagyndan ysgap ogsady. Oglanjyk ýañagynda bimazalyk duýup, düýrügip gozganjyrady.

Aýbölegiň wagty bilen ukusy tutmady. Her gezek Akmyrat gaýdyp geler uçurlary ol birnäçe günläp oňly uklap bilmezdi. Häzirem ol hut şol pursady başdan geçirýärdi. Moskwa giden adamsy indi şu gije ýa-da ertiriň bir ýerlerinde gara bermelidi. Gije jemlendigiçe, töwerek suslanýardy. Ol birsalym Akmyrat bilen geçiren

hoş günlerini ýatlap, onuň boý-syratyny göz önüne getirip, melul bolup oýurganyp ýatdy.

Hatda pikirinde onuň eli diplomatly, plaşyny eliniň egremçesine atyp, uçardan düşüp gelsini-de gördi. Ony aeroportdan özüne golaý, gapynyň önüne getirdi.

Ýüregimi elime alýan bolaýmaýyn diýip, öz bolsy hakynda oýlanansoň bolsa ol uýalyp, öz-özüne käýindi.

– Ýaş gelin bolsaň käşgä... Şu ýüregiň gizlin ýerde bolup, görünmeýänem bir gowy zat, ýogsam, men ýalylar tüýs ile masgara bolaýmaly-da...

Garasamak, garsy almak Aýbölek üçin täzelik däl. Ol ýaş gelin mahaly goş goşanlaryna bir ýyl geçip-geçmänkä, Akmyrat gulluga alnypdy. Gaýyn ene, gaýyn ata, ýüwürjileridir baldyzlarynyň arasynda bolup, ol üç ýyl ýola gözläp, adamsyna garasypdy. Bir ýola ol ýazan hatlarynyň birisinde: «Ol-bi oglanlar rugsada gelýär, sen haçan geljek?» diýip ýazypdy. Akmyrat bolsa oňa: «Men, Aýbölek, il ýaly ýarym-ýalta gulluk edip gidip-gelip ýörjek däl, başladymmy, şu badym bilenem gutaryp barjak» diýip ýarym oýun bilen oňa jogap beripdi.

Aýbölek şol gezek alan hatyny adamsynyň uçardan böken mahaly döwlen aýagyny bejerdip, harby gospitalda ýatan ýerinden iberenini, soň onuň özi dolanyp geleninde eşidipdi. Harby gullukdan öwrülip gelensoň hem Akmyrat obada Aýbölekli örüde uzak eglenmedi. «Meniň iberen işlerim konkursdan geçipdir...» diýdi-de, Moskwa okamaga gitdi. Şeýlelik bilenem, Aýbölek ýene-de baş ýyllap çülpeje çagajyklaryny gujaklap, ýola gözledi. Atsyz-sorsuz ýaş suratkeş Akmyrat Moskwadan, agza-dile düşüp ugran halypalaryň geljegine uly umyt baglaýan suratkeş bolup, öwrülip geldi.

Aýbölek garasdy, bagtyna sarpa goýdy, oňa guwandý. Özi-de hiç babatda hiç kese syr bermän, ýüregini açsa, öz bagtyna kimdir biriniň gözi-dili ýetäýjek ýaly, pikirini ýüreginiň çuňnynda pynhan saklap begendi.

Adamsynyň öýdäki ussahanasyna geçen mahaly ol ähli zadyň şol bir goýlan ýerinde duranyny gördi. Akmyrat ussahanasyndaky zatlaryň ellenibermegini, geçilip-göçürilip tertibe salnybermegini halamazdy. Muny Aýbölegem, çagalaram gowy bilýärdiler. Bu ýer onuň reňkdir kistleri bilen, çeken we çekjek suratlarydyr oý-pikirleri bilen ikiçäk galyp oturýan ýeridi.

Aýbölek onuň täze çekýän suratyny öň hem telim gezek gören-de bolsa, ony Akmyradyň oturýan oturgyjynda oturyp, ýene-de bir gezek täzeden synlady. Suratdaky üç gözeli synlanson, birsellem pikire batdy. Iki çetki gyzlaryň biri üýtgeşik owadandy. Ol ýöne bir adam çagasy däl-de, hakykatdanam, surat ýalydy, beýlekisi bolsa gedemjedi, Aýbölek olary tanamaýardy, tanajak hem bolmaýardy. Ortadaky, boýnuna aslyşyp duran oglanjygy gujaklap oturan gelin onuň özüdi. Özi-de bu suratda ol häzirkisinden has ýaş görünýärdi, çalaryp ugran saçlar suratda şar garady. «Onuň özi meni şeýle görýändir-dä» diýip, suraty synlamagy dowam etdirip oturysyna oýlandy. Bu hasap hakynda pikir eden wagtynda, adamsynyň özüni şu duruşda görýänligine begendi. Suratda üç gelniň arkasynda äpet tanyş tut saýa salyp seleňläp otyr. Bu tudy Aýbölek ilki gelin bolup Akmyratlara düşen gijesiniň ertiri penjireden görüpdü. Onuň Akmyrat bilen ýeke galan otagynyň bir penjiresi şol tut tarapa açylýan ekeni.

– Muny kakamýň dogany Aganazar akgam ekip-

dir, uruşdan öň ol muny ine, şeýdip, serhetçiler zasta-wasyndaky dost komandiriniň birinden alyp, aýasynda göterip gelipdir – diýip, Aýbölege aýasynyň birisini görkezipdi. Şonda bu tuduň aýratyn tutdugy, onuň ýok esgerden ýadygärlik hökmünde bu öýde eý görülyändigini Aýbölege öz-özünden belli bolupdy... Aýbölek öwrülip ikilenc düşegine geçen wagty, gije ýarymdan agypdy. Oguljygynyň myslap ýatysyna gözi düşüp, ýene-de onuň ýañagyndan ogsasy geldi, ýöne oglanjygynyň halaman düýrükjegini, ynjalygynyň gaçjagyny ýatlap, öz höwesine basalyk etdi. Ol Akmyradyň bu gün gelmese erte, daş gitse, birigün gara berjegini ýatlap, ýüregine giňlik berip, gündiz kiri köp ýuwan elleriniň syrkyrap agyrýanyny syzyp, birsalymdan uka gitdi. Gije indi bir wagtdan bäri biri gapdalda durup, Aýbölegi synlaýardy. Ol haýsy otaga geçse, o-da gelip, şol otagyň penjiresiniň önüni eýeleýärdi. Hemme ýerde-de gije şol bir çagalary, adamsy bilen bagly ähli zatlary aýratyn zenan mähri bilen synlap ýören, söwer ýarynyň didaryny küýseýän, göz dikip ýola seredýän maşgalany görýärdi. Hemişe gowyny göreňde oňa gözi gidisi ýaly, gijäniň bu pursada hem ýene-de gözi gitdi. Ähli çyralar sönenden soň hem synyny süýräp ýören garaňky gije öz gören pursadyny ýene bir sapar görmek üçin, jaýlaryň töwereginde galdy.

ILKINJI GAR

Mergen ir ertir oýanyp, penjiräniň önüne baran mahaly duýdansyz ýagan garyň töweregi ak reňk edip oturanyny gördi. Öýüň sag tarapyndaky hatara oturan, her tomus düşek atylyp kölegesinde oturylýan üç düýp tuduň üstünde üç-dört sany garga ardynjyrasyp otыр. Öwrülip mal ýatagyna sereden wagty, Mergen ol ýerde hemişe özünden öň turýan kakasynyň mal-garaň önüne ot atyşdyryp, indem sygyr sagyp oturan ejesiniň biraz beýle ýanynda çarşaga söýenip, «mahorka» tüsseläp duranyny gördi.

Şol arada, agşamky - uzakly gijesi bilen hyýalynda göç edip gezen, janyňa ýazgynlyk bermedik Aýperili pikirler ýene-de onuň ýadyna düşdi... Inçesagt, ýaşyl kepderi köýnekli gyz peýda bolup, onuň gözünüň önünde gezmelledi. Häzir onuň ýüzi düýnki mekdepdäkisi ýaly gaharly hem kineli däl di. Gaýta şadyýandy. Ala gözler mähirli balkyldaýardy. Soňra Aýperi klubuň ýeňsesindäki gytyjak ösen agaçlaryň arasyndan çykyp, ulugyzlara mahsus ýöriş bilen sallanyp ýöräp, mekdebe golaýlaşdy. Jaýa girip barýarka bolsa aýak çekdi. Mergeniniň yüzüne täsirli seretdi. «Diliňi ýuwutmadyk bolsaň, diý, oglan bir zat!» diýen manyda gyjytly gülümsiredi. «Her niçik-de bolsa, Aýperi gowy gyz» diýip, Mergen birsalym hyýalyndaky gyzy synlap duranson, düýnki «Harasatdan» soň hem ol baradaky pikiriniň üýtgemändigini öz önünde boýun aldy. Aýperini gowy görüp, ýüreginde özge gyzlardan ony ilerläp ugraly bäri bu ýagdaý onuň gözünüň önünde häli-sindi gaýtalanardy.

Düýn arakesme mahaly Mergen Aýperiniň okuw

otagynda bir özüniň depderine dümtünip oturan wagtyna gabat geldi. Bu pursat onuň köpden bäri çemesine getirip bilmän ýören pursadydy. Mergeniň häzir gabadyna gelen bu amatly çolalykdan peýdalanasy geldi. Ol biraz ýaýdanc bilen gyzyň golaýyna bardy.

- Aýperi - diýip, onuň adyny tutdy.

- Näme? - Gyz edip oturan işinden başyny götermän onuň habaryny aldy.

- Aýperi, sen bilýänmi?

- Nämäni bilmelimişim?

Aýperi başyny göteren çagy gapdalynda synpdaşy Mergeniň derçigip, dert-azar bolup duranyny gördi.

- Gelsiklem bolsa, gelsiksiz hasap etseňem, ony özüň bil, ýöne men seni gowy görýän...

Şu arada garaşylmadyk bir ýagdaý ýüze çykdy. Aňk-taňk bolup Mergeniň sözüni diňlän gyz birden näderini bilmedi-de, ýüzüni asyp gaharlandy.

- Häzir öýe bir baraýyn. Onsoň kakam seniň gowy görýäniňi gözüne görkezer! - diýip, ýüzüni partasynyň üstüne egdi.

Mergen aljyrady. «Synpdaşlar bilse, gör, nähili mas-garacylyk» diýen pikir kellesine geldi. Şu minutda onuň daşary çykyp, yňan tarapyna ylgap gidesi geldi. Ýöne gaçara-da pursat bolmady, gapa yönelenem soldy welin, daşardan klasa girmäge çagyryňan janyň sesi eşidildi. Başa gelenini göräýmekden başga alaç galmady.

- Aýperi, saňa näme bolýar? - Synp žurnalyndan başyny göteren mugallym aşak bakyp, perişan bolup oturan Aýperiniň halyny sorady.

Aýperi başyny göterip ýuwardy. Mergene häzir ol geplese, bolan ähli zady şol bolsuna aýdysdyraýjak,

deň-duşlaň arasynda özüni utanja goýaýjak ýaly bolup duýuldy.

- Aý, dişim agyrýar - diýip, Aýperi gümürtiksi hy-myrdady.

- Onda git-de, dogtora görün!

- Indi ganymat, okuwdan soň bararyn.

Bu gürründen soňam, aýby açylar öýdüp, ruhdan düşen Mergen wagty bilen özüni ele alyp bilmedi.

Atdan ýykylan ýaly esli salym özüni oňaýsyz duýdy. Hatarlaryň arasynda aýlanyp, özüniň tagta ýazan mysallarynyň işlenilişini barlap ýören mugallym Mergeniň bireýýäm işlenmeli meseläni hem işlemän, itinip oturysyny görüp nägile boldy.

- Dänäýew, sen häzir özüňiň nirede oturanyň bilýärmiň?

- Hawa, bilýän.

- Bilýän bolsaň, saňa rugsat, bar bilýän ýeriňe git! Sapak wagty başga dünýäde gezip ýören okuwçy maňa gerek däl!

Mergen özüniň sapakdan kowulmagyna ýüzüni asyp, il ýüzüne gaty gören ýaly hem bolsa, öz ýanyndan welin, ol muňa begendi.

Okuw otagyndan çykansoň, ol umumy korpusyň töwereginden ötse, direktora ýa-da beýleki mugallymlaryň birden birine duşup özüne: «Näme sapak mahaly entäp ýörsün?» diýiljegini ýatlap, mekdep haýatynyň ýykylan yerinden geçdi. Haýatyň bu ýerine mekdep ýolbaşçylary her ýyl telim gezek kerpiç ördürýärdiler. Ýöne sanlyja günden ýeňseki köçeden gatnaýan çagalar ony ýene-de öňki ötük hetdine getirýärdiler.

Mergen ýabyň boýunda bolan wakany arkaýynlykda

ýatlap, pähiminde saldarlap aýlanyp ýörkä, suwy ýatyrylan ýabyň içinde bir topar ýata suwuň balygyny tutup ýören oglanjyklara gabat geldi:

- Eý, näme palçyga bulasyp ýörsüňiz? - diýip, ol garabaşlaryna gaý bolşup ýören oglanjyklara habar gatdy.

- Balyk tutýas. - Oglanjyklaryň arasyndan biri oňa bada-bat jogap berdi. Beýleki biri bolsa «Ine, bulary gör!» diýýän manyda, guwanç bilen elindäki çöpe düzen balyklaryny depesine göterdi.

- Balyk köpmi?

- Tutup bilseň köp.

- Tutuşsam, menem paý edermisiňiz?

- Bolýar, gel, seniň diýeniň bolsun!

- Üşäňzokmy?

- Balyga bir gyzyssaň, soň üşemersiň. Mergen ilki suwuň gyraragynda durup, özüne golaý gelen balyklardan tutdy. Tötänlikde aýagy suwa gidenden soň bolsa, çyzgany suwa girip, o-da oglanjyklaryň biri boldy. Mergen üst-başyny gara läbik edip birtopar balyk bilen öýlerine gelen mahaly onuň elleridir aýaklary üsemekden ýaña gök nil bolup gögeripdi.

* * *

Mergen mekdebe göwünsiz ugrady. Ol öz ýanyndan «Aýperi agşam kakasyna «Şol oglan meni öz günüme goýanok» diýip, arz edendir. O-da häzir mekdepde meniň bilen gürleşmek üçin mugallym bilen gelerime garasyp oturandyr. Klasa girip-girmänkäm, kimdir biri: «Dänäýew, sen mugallymlaryň otagyna barmaly» diýer, ol ýerde bolsa utanyň gyzarmaly bolar...» diýip, pikir etdi.

Ol mekdebiň howlusyna gelip giren wagty, oglangyzlar üýşüşip, garly meýdanda uly gowur bolsup, gar zyňsyp oýnaýardylar. Bir-birleriniň atlaryny tutuşyp gykylyklasýardylar. Şatlyk dik asmana göterilýärdi.

Aňyrdan keýpsiz ýöräp gelýän Mergen girelgä golaýlaşan mahaly, galdalda gar zyňysýanlaryň biriniň tokgalap zyňan gary gelip, patlap onuň arkasynda pytrady. Ol çytylyp kibtiniň üstünden yzyna sereden mahaly, boýdaşlary bilen goşulysyp gar zyňsyp duran Aýperiniň ýylgyryp, hiç zatdan habarsyz bolandan, bolup aňyrsyna öwrülenini gördi...

ÇABDARY

Golaýlaşyp gelýän ýat at toýnagynyň güpürdisini baýyrlaryň süňni hemmelerden öň syzdy.

Bu güpürdi ilki öz toparý bilen otlap ýören Çabdara ýeriň aşagyndan bir ýerlerden gelýän ýaly bolup eşidildi. Baýyrlary arkasyna alyp oturan çöl duýlar-duýulmaz gozganan ýaly boldy. Öz sürüsini gapdallap, otlap ýören Çabdary güpürdini eşiden mahaly işdäsini kemdi-de, howany diňşirgendi.

Keýerjekläp göz-dürbüsini del güpürdiniň gelýän tarapyna tutup, üns bilen gözýetimdäki baýyrlaryň arkasyny synlamaga durdy...

Gylýallar Badhyzyň degre-düzüne ýaýraşyp, özbaşlaryna aýratyn-aýratyn toparlara bölünüşip otlardylar. Her topara hem bir höwür at serdarlyk edip gezerdi.

Çabdary hem şol serdarlaryň biridi. Ol öz sürüsindäki gunanlara belet bolsy ýaly öz otlamaly meýdanyna hem beletdi.

Onuň özboluşly örüsi ilerki dag eteginden başlanyp, aşakdaky şora çenli uzalyp gidýärdi. Çägiň ýokary tarapy bolsa üç-dört kilometre çenli uzalyp, derwezä meňzäp duran iki sany baýryň depesine gelip gutarardy.

Toparlaryň arasyndaky bu serhet änsat bozulmazdy, bozulaýsa hem jedeli, könlenc, iki serdaryň çaknysygy çözerdi. Çabdary kämahal, şu golaýda öz goňsusy Mele at bilen birnäçe minutlyk duşuşardy. Olar bir-birleriniň üstüne zyňaýjak, bir-birlerini düýt-müýt edäýjek horazlara meňzeşip, serdarlarça öz-özlerine göwnüýetijilik bilen keýrjekleşip durardylar.

Soňundanam ysgaşyp-düşünüşip, hersi ýene-de öz toparlarynyň yzyna düşüp giderdiler.

...Del güpürdi barha golaýlaşdy. Çabdary bu gelyän atyň üsti boş atdygyny: onuň kä otlap, kä çapyp gelyändigini gulagyna eşidilen ses boýunça anyklady. Serdarlara mahsus sabyrlylyk bilen oňa garaşmagyny dowam etdirdi...

Çabdary özüne göwni ýetýän atdy. Ýaz aýlary dagy ony görmäge göz gerekdi. Onuň bedeni balyk teňňesine meňzäp lowurdardy. Üç günden bir, bäş günden bir gelip ýylkylardan habar alyp gidýän çopanlar Çabdarynyň baýyrlaryň arasynda baýdak bolup ýörşüni guwanç bilen synlardylar.

Şeýle-de bolsa, çopanlar oňa ýakynlaşman, öten mahallary onuň duşundan oýtarylyp ötäýenlerini kem görmezdiler. Çabdary öz toparyny diňe bir özi bilen bäsdeş atlardan däl, çopanolardan hem gabanardy. Ýeke-ikidigini bilse, ol gulaklaryny ýapyryp üstüne eňäýmegi hem hiç zatça görmezdi. Şonuň üçinem çopanolara gäläni bir ýerden başga bir ýere sürmek gerek bolan mahaly, olar ilki özge toparlary üýşürerdiler. Getiribem, ony Çabdarynyň toparynyň üstünden indererdiler. Diňe şundan soň olara Çabdaryny gäle bilen öz islän ýerlerine sürmek başardardy.

Owadan atlar gözilginç bolýarlar. Olary tutup, des-sine aýagulag edinmek bilen bolýarlar. Ýöne Çabdara wagty bilen hiç zat diýmediler. Has dogrusy, ony hem dört-bäş ýyllykda bir ele saljak bolşup, dört-bäş sany atly uzynly gün elem-tas bolup ellerine tanap alsyp yzarlap baýyrlaryň arasynda kowalapdy. Barybir, Çabdary olara el bermändi. Atlylar oňa derek başga iki sany münüş öwredäýmeli taýy alyp gitmek bilen bolupdylar.

Olar Çabdaryny tohum at edinmek pikirine gelen

bolsalar gerek, şundan soň ony öz gününe goýdular.

...Öz güpürdisini kowalap gelyän gelmişek ahyr gara berdi. Ol aňyrdan çapyp gelyänem bolsa, Çabdaryny gören mahaly kürtdürdi-de, sürä garjasyp bilmän, bir gyrada saklandy. Çabdara meňzäp gulaklary bilen howany gaýçylady. Iki at gazap bilen biri-birine tarap topulan mahaly, otdan doýup ýatan baýtallar hem aýak üstüne örüşip, bir ýere üýşüşip, bilesigeliji tomaşaça öwrüldiler.

Iki at birsalym asmana segreşip, haýkyrysyp, gazap bilen biri-birlerine agyz salsyp harçaňlaşdylar.

Çakysýan kelleleriň hütdüldisi her gezek atlaryň süňňüne yza bolup ýaýraýardy. Töwerekdäki tüssä meňzäp oturan gök otuň basgylanmadyk ýeri galmady. Beýle çaknysygy ömürlerinde ilkinji görýän taýçanaklar götinjekleşip, enelerine gysmyljyrašýardylar.

Birdenem ýaňky gelmişek gyr at aldyrany bar ýaly bolup ýazzyny berip, gelen yzyna gaçmak bilen boldy. Çabdary soňra näçe cynyny edip kowsa-da, onuň yzyndan ýetip bilmedi. Ýogsam, gyr atyň güýji az hem däldi, belki, ol Çabdarydan güýçlüdirem. Gyr at Çabdarydan has ýaşdy, häzir onuň aýny diýen wagtydy.

Çabdary garşydasyny ýeñenem bolsa, toparyň ýanyna ümürli dolanyp geldi. Ýogsam, ol baýtallaryň özüne guwanç bilen seredýänini görmänem duranokdy. Taýçanaklar bolsa oňa gözügidijilikli, ýeñiji hökmünde buýsançly seredişýärdiler. Çabdary sürüden saýlanyp belende çykdy. Pytrasyp töwerekde arkaýynlyklaryny alsyp otlap ugran baýtallara, bökjekleşip ugran taýçanaklara seredip, öz sürüsine serdarlyk etmegini dowam etdirdi.

Çabdarynyň bu arkaýynlygy uzaga çekmedi. Ol birki günden şol gelmişek atyň ýene-de sürini oýtarlap,

uzak gitmän töwerekde otlap ýörenini gördi. Ýöne näçe garassa-da, gyr at wagty bilen çaknysmaga gelmedi. Oňa özi ýakynlaşan wagty bolsa, gyr at ümdüzine tutduryp gaçmak bilen boldy. Çabdary ömründe beýle namart ata duş gelmändi Onuň çaknysan atlary, hawa, ol öz ömründe bary-ýogy iki gezek janyny orta goýup, «ýa sen, ýa men» edip çaknysypdy.

Emma onuň toparyndaky baýtallara eýelik etmäge meýil eden atlar başga-da az bolmandy. Olar aýny wagtynda Çabdary bilen birki gezek dikleşip hyňranyşansonlar özlerinden göwünleri geçişip, raýyndan gaýtmak bilen bolupdylar. Şonuň üçinem bolaýmaly onlarça uruşlar bolman galypdy.

Birinji gezek ol öz toparyndan serdarlyga ymtylan atlaryň biri bilen öz mertebesini gorap çaknysypdy, şonda ol öz garsydaşyny ömürlik maýyp edip taşlady. Ikinji çaknysyk çetden gelen ýat atlaryň biri bilen bolupdy. Ol at harçaňlaşan mahaly mertlerçe durup harçaňlaşypdy. Güýjüniň pesdigine göz ýetiren mahaly bolsa gaçan gutular edip gaçypdy, soňam gaýdyp bu jelegaýda gara bermändi.

Çabdarynyň pikirine görä, bu iki söweşiň ikisem hakyky mert söweş bolupdy. Ýöne bu saparky söweşe ol nähili düşünjegini bilmedi. Sürini oýtarlap ýören gyr at onuň janyna ynjalyk bermedi. Çabdary onuň öz mertebesiniň deň dawagäridigine ýüregi bilen ynandy. Şonuň üçin hem onuň şu pursatdan başlap arkaýyn gezi-bem, otlabam mazasy bolmady.

* * *

Düýn öylänki ýagma hyýal bolşup, baýyrlaryň ýokarsynda göç edişip gezen bulutlar daňyň alagaraňkysynda bujagy çözülip, paýrap-paýrap Badhyzyň süňňüne sarsgyn berdiler.

Onuň sesi jülgäni dolduryp, dabrasyp gelýän gäläniň güpürdisini ýadyňa saldy. Ir ertir bolsa howa ýene-de gülala-güllük bolup açyldy. Otlaryň üstünde oýnaklaşyp duran ýagys düwmejiklerine Günüň şöhesi düşüp lowurdady. Ýagysda ot-çöpleri saýawan edinen mör-möjekler Günüň çoguna ymytlylyşyp, ýene-de otlaryň depesine dyrmaşyp ugradylar.

...Gyr at bu gezek aldyrany bar ýaly bolup, aňyrdan tasap gelen wagty Çabdary öz toparynyň bir gapdalynda otlap ýördi. Baýtallar hem ine-gana otlamak üçin ikibir, üçbir bolşup daş-töwerege ýaýrapdylar. Taýçanaklar eneleriniň gözüniň önünde, bisäýhal uçýan garlawaçlary ýatladyp, pelesañ urşup, bolmajysyny bolup dänjiresýärdiler.

Çabdary gyr atyň maksadyny aňyp, ony sürä ýetirmän jülgäniň ugrunda garşylamaga gyssandy. Atlar haýkyrysyp, bir-birleriniň üstüne gaýtdylar.

At toýnaklarynyň sesleri şarkyldaşyp, jülgäniň ümsümligini gapdala süýşürdi. Bu iki at diňe bir jülgäniň arasynda däl, bir göwrä öwrülip, sabyrlylyk bilen gabahatlygyň soňuny görmäge gyssanyp duran süriniň göreçlerinde hem tutda-bas bolşup söweşmäge başladylar. Çabdary birnäçe gezek gelmişegi ýeňdim-ýeňdimem etdi, ýöne gyr at her gezegem bir ýol bilen ýeňilmekden özüni sypdyrdy, biraz gaçyp, dönüp ýene-de söweşe girdi. Bir

dikleşikde gyr atyň kellesi Çabdarynyň burnundan ik ýaly gan getirdi. Töwerekdäki gyzyl çog bolup oturan çigildem gülleri şundan soň ep-esli köpelen ýaly boldy.

Çabdarynyň tutuş durky saňnyldap ugrady. Aýaklary ömründe birinji gezek onuň isleýşi ýaly hereket etmediler. Bäsdeşiniň asgynlap ugranyny duýan gyr at şundan soň hasam gylaw aldy. Çabdary näçe islese-de, soňra özüni ele alyp bilmedi. Haçanda gyr at onuň ahmallygyny alyp gelip bat bilen göwsüne urlan mahaly bolsa ol entirekläp, birnäçe sekuntlyk ýere ýazyldy.

Toparyň öňünde duran garry baýtalyň gözi sol wagt gepläýjek-gepläýjek boldy. Ol baýtal Çabdarynyň ýaşlygynyňam, güýjüniňem şaýadydy. Çabdary onuň öňünde hiç mahal seýle masgara bolup görmändi. Ol ýeňildi. Mertebe epelendi. Indi onuň öz süňňünden dörän sürä serdarlyk etmäge hem haky ýok. Ýaş baýtallaryň kinaýaly garaýsy, taýçanaklaryň aladaly nazary Çabdaryny ýene-de aýak üstüne göterdi. Bu gezek ol özüniň garsydaşyndan utulandygyna düşündi. Namys ony gysypgowrup mertebeli ýüregini çişirdi, şundan soň ol birden bar güýjüni jemläp, bir tarapa çapyp gitdi. Hemişe onuň yzy bilen dabyrda ylgamagy halaýan taýçanaklaryň biri hem şu pursatda temegini ýellendirip jaýtardy-da, Çabdarynyň zyndan eňdi. Ol tasap bir baýryň ýokarsyna çykan mahaly öňden çapyp barýan Çabdarynyň baýryň depesinden aşaklygyna, ýumak bolup togarlanyp barýanyny gördi. Taýçanak tisingindi-de, götinjekläp yza tesdi.

Soňundanam ol biraz bir Çabdara, bir yzda galan topara seredip duranson, howany endiredip kişňäp goýberdi.

INNER ÝÜKI

I

Agam Nurlynyň şol gezek ýüzüme seredişi hele-bärde meniň ýadymdan çykyp gidibermedi. Ol maňa şeýle içgin hiç mahal seretmedik bolsa gerek, özümiň-ä ýadyma düşenok.

... Şol gün tomsuň ilkinji günleriniň biridi. Bu wagta çenli biziň maşgalamyz ýurdumyzyň bir ýerlerinde gidip duran urşuň şatysyndan ýeterlik dadypdy.

Kiçi gelnejem Aýsonanyň adamsy Döwlet kakamnyň patasyny biz geçen ýyl, heniz ejemiň özi aýak üstünde gezip ýörkä alypdyk. Uly agam Agamyrat urşa giden uçurlary yzly-yzyna üç-dört hat iberenem bolsa, o-da indi hat ýazmasyny kesipdi. Diňe işçi batalýonyndaky kakam mahal-mahal hat ýazyp, bize göwünlik berýärdi.

Agam Nurly bolsa biziň öýden «urşa» diýip çykan dördünji adamdy. Kakam bilen iki agam gideli bäri ol öýüň kethudasy bolup galypdy.

Gelnejelerimiň ikisi-de ony özleriçe sylardylar, oňa guwanardylar. Ol guwanjy men gelnejelerimiň göreçlerinde görerdim. Her bir işde maslahat salyp, öý eýesi hökmünde onuň pikirini diňlärdiler. Gelnejelerimiň bu akylynyň aňyrsynda men olaryň öz ojaklaryna bolan hormatyň ýatanlygyny bilýärdim. Ýogsam, olaryň hersi bir ýaňa çekäýenlerinde-de, Nurlynyň elinden näme gelerdi.

Nurly hem öz gezeginde hakyky öý eýesi bolmak üçin çir-çitirdi. Gıc ýatyp, ir turardy. Bizi kakamdyr agalarymyň yzynda hor-homasy etmezligiň ýollaryny agtarardy.

Käte ol meni özi bilen derýa boýuna äkidip, gizlinje

çeňňek gurnup, balyk tutýan ýerlerini görkezerdi. Bu onuň kakamdyr agalarym gidensoň, biziň üçin ýörite tapan azyk çeşmeleriniň biridi.

Çeňňekleriň birine ulurak balyk dagy düşäýse dagy, bar onsoň, biz hezil edinerdik, bir ýerden ýag tapynyp gowuryňyp, daş-töweregimiz bilen üşüşip iýerdik. Ýöne, köplenc, çeňňeklere şapbat ýaly ýa-da ondanam kiçi balyjaklar düşerdi. Gelnejem, köplenc, olary daşlaryna palçyk çalyňp, közde bişirerdi.

Nurly obadan çykýança ony bir özüm ugratdym. Gelnejelerimiň bozulysyp aglaýyşlaryny göresi gelmedik borly, ol iki gelnejem, jigilerim, Donly aga, goňsy-golamlar bilen işigimiziň önünde hoşlaşdy. Şol gezek ol birinji gezek meniň hakyky adymy hem tutdy, ýogsam bolsa, öýde ýörgünli adym «Ýazly akga» ýa-da «Ýemşik bedredi». Maňa şeýle jana degiji lakamlaryň dakylmagyndan ýakyn adamlarymyň her biri özüçe lezzet alardy. Ejem «Ady kemsidilip tutulan adama göz degmezmiş» diýen yryma ynanyňp, köplenc, meniň lakamymy gysgaldyp, «Ýemşik» diýip tutardy. Hakyky adymy tutýan diňe iki adam bardy, o-da kakam bilen uly gelnejemdi. Kakama käte özüme ýakymysyz lakamlaryň dakylýanyny aýdyp arz edenimde: «Ýagsy ýigidiň ady köp bormuş, oglum» diýip, göwünlik bererdi. Ýöne kakam agalarymy ýanyna çagyrrar, käýýär, gerek bolsa olara birki şarpyk hem çalaýmakdan gaýtmaz, emma gaýdyp olary meniň lakamymy diline almaz ýaly eder diýen tamam welin ondanam çykmaýardy.

Maňa dakylan bu lakamlaryň hersiniň kiçijigem bolsa öz taryhy bardy. «Ýemşik bedre» lakamy burnumyň adaty burunlardan biraz ýemşik bolany üçin diýilse, «Ýazly

akga» adym, özüüm-ä bilemok welin, aýdylysyna görä, üç-dört ýaşly oglanjyk mahalym «Näme akgama «akga» diýýäňiz-de, maňa diýeňzok, menem ullakan adam ahyryn» diýip, aglamjyrap ters dawa tutanmysym. Hatda ýüzüme seredilen wagty boýumy uzynrak görkezmek üçin daraklygyma hem galanmysym.

Agalarym şeýle wakalary ýatlaşyp, bu lakamlaryň döremegine meniň hut özümi günäkär ederdiler.

Dogrudanam, şol günler meniň wagtyndan öň uly adam bolasym gelýärdi. Ýöreýşimi-de, oturyşymy-da, gepleýşimi-de kakamdyr agalaryma meňzetjek bolup çirçitirdim.

Obamyzda toý bolsa gazan-gazan palawy hemişe meniň kakam bişirerdi. Özge obalar-a bilemok welin, on-on baş gazanda palaw taýynlap, milleti sowmak biz obada erkek kişileriň işi hasap edilýär. Kakam eli kepgirli palaw taýynlaýan mahaly ýaş-ýeleňlere «Ony eýdiň, muny beýdiň» diýip, gazanlarda ýanýan ýaglara esewan bolup ýörşüne buýruk berişdirerdi.

Oba ony sylardy, bir diýenini iki gaýtalatmazdylar. Öz ýanymdan men şeýle abraýly kakamyň barlygyna begenerdim.

Uruş turman, hemme zat önki-öňkülik bolup duranlygynda näsini aýdýaň, meniň bagtymy görüp, höwes edýänler kändi. Günüm çaga pişigiň güni ýalydy. Üç agasy, iki ýeňňesi, ata-enesi üstünde bolan adam, ýogsam, nähili bolmalymysyn.

... Ýazly, gol doly maşgala indi saňa galdy, inim. Jigileriňe, gelnejeleriňe göz-gulak bol. Tüweleme, on üç, on dört ýaşapsyň, indi senem oglan-oglanjyk däl. «Ýagşy niýet – ýarym döwlet» diýer ekenler, ýagşy niýetde

bolgun! Özüm öwrülip gelsem-ä ne hop, bu aladany hiç kime ýetirmerin, ýöne pelek işidir, bilip bolmaz, eger gaýdyp gelmek miýesser bolmaýan wagtynda, meniň boýnumda duran karzlary seniň özüň üzmeli bolarsyň. – Ol ýuwdundy-da, uly gelnejemiň bilezigini, kiçi gelnejemiň sümsülesini, gyz gupbasy bilen bilezigi – hemmesini bilelikde «kömek fonduna» eltip tabsyrandygyny aýtdy.

Tylla çaýylan şol şaý-sepleriň eýýäm topa-tanka öwrülip, telim duşmanyň bize tarap gelýän ýoluny kesendigini lezzet almak bilen ýatlady.

Urus-galmagal gutaransoň, elim agzyna ýeten mahaly Mary bazaryna gidip, şol zatlary täzedden satyn alyp, getiribem eýeli-eýelerine gowşuryp, olary razy etmelidigimi ýatlatdy. Mary bazarynda tapylmajak zadýň bolmajakdygyny, gerek bolsa ol ýerden guş süýdünem tapyp bolýandygyny nygtady.

Şaý-sep bilen baglanyşykly soňky sözler diýäýmeseň, Nurlynyň aýdan köp sözlerini men ozalam bir ýola eşidipdim.

Ol sözleri öň kakam bilen uly agam Agamyratdan bir ýyl soň urşa giden Döwlet kakam aýdyp gidipdi, Nurly häzir onuň sözlerini özüçe gaýtalap, ony meniň gulagyma guýýardy.

Onuň ýene-de bir zatlar aýdasy geldi, ýöne näme üçindir, dodaklar münküldesseler-de, Nurlynyň aýdasy gelen zadyny geplemedi. Ýogsam, kimdir birinden talke etdi diýer ýaly hem däl, häzir orta ýoluň üstünde duran bir biz, aga-ini ikimizdik.

Ýok, ol maňa aýdasy gelen zadyny aýtdy. Hawa, özi-de adaty aýdylyşyndan birneme başgaçarak, gözleri bilen ýüregini meniň gözlerime daşap aýtdy.

Şeýle-de bolsa, men wagty bilen onuň özüme näme diýenini anyklap bilmedim. Hut sonuň üçin bolsa gerek, Nurlynyň sol gezekki özüme seredişi meniň wagty bilen ýadymdan çykyp gidibermedi...

II

Gelnejem, Sarygyz üçimiziň üç bolup suw tutýan ýerimiz obadan ses ýetimlik meýdandy. Bu ýer ýazyň ahyrlarynda brigadanyň suwçularynyň arasynda bolan paýlanyşyk mahaly kiçi gelnejem Aýsonanyň bijesine düşüpdü.

Gowaça ösüp, iş köpelip ugransoň Sarygyz bilen meni hem oňa kömekçi edip bellediler. Sarygyzyň meni mylaýymrak bir çakany bolaýmasa, iş oňat ugrugyp gitdi. Ol ilki göräýende maňa göwniýetmezçilik edipdi.

– Erkek diýip ýanymyza goşýanam şumuka? Suw çeken gamşa meñzeşräk diýäýmeseň, bolýar eken-dä...

Günler has tiz geçip ugrady. Suwçynyň hysyrdysy özüne ýetik bolýar, bir atyzy suwaryp, göwnüme jaýladym etseň, başga bir atyz suwsap-süllerip oturandyr. Şeýle-de bolsa suwçulardan boşlagragy bir mendim. Hälişindi oba gidip gelýänem, ol ýerden gerek-ýaragymyzy getirýänem, obamyzyň ortasyndaky garakelle radionyň habarlaryny diňläp gelýänem ýene-de mendim.

Agsamlaryna biz brigadiriň ýylgyndan oňaryp beren teläriniň üstüne çykyp, sol ýerde serginläp ýatardyk. Ýyldyzlary, süýtli okara bolup görünýän Aýy synlap, uka giderdik.

Ilki-ilkiler meni günüň-güni töwerekdäki köne ýaplaryň içinde metgi bolsup uwlaşýan şagallar üýşendiren hem bolsa, soňabaka bu zatlar adaty bir zada öwrüldi ötägitdi.

Bu gün ýene-de oba gidip gelmek meniň paýyma düşdi. «Diliň süýjöp geläýediň-dä» diýip, erkek kişi deýin dogumly, zeberdes bolany üçin, ady obada «Diň gyz» diýlip tutulýan Sarygyz öýe äkitmek üçin ýüpe çykan otumy eşege ýükleşip durşuna ýagsy niýet etdi.

Men düýn däl, öňňin obada bolup, hoş habar bilen dolanyp gelipdim. Bu habar hemmeleriň köpden bäri eşidesi gelip ýören habarydy. Diktor biziň goşunlarymyzyň gitlerçi basybalyjylary Watanymyzyň çäginde kowup çykarandygyny aýdyp, meni begendiripdi. Menem öz gezegimde gelip, Aýsona gelnejem bilen Sarygyzy begendirdim.

Diktoryň in soňky aýdanlaryny bolsa, sesimi onuň sesine meňzedip, dabara bilen, her sözüme agram berip gaýtaladym.

– Türkmen ýigitleri hem dürli frontlarda ýüzlerçe gahrymançylyk görkezip, bu beýik ýeňşe öz mynasyp goşantlaryny goşdular...

Gelnejem begenjine bäs gelip bilmän sessiz aglady. Sarygyz bolsa: «Onda indi soldatlar üçin keşdeli börük tikibermeli-dä?» diýip, der-çaň siňeň saçlaryny sypalan bolup durşuna, birhili meniň sözlerime ynanmaýan äheňde gözlerime seredip ýaňsyly gülümsiredi.

– Eliňden näme gelse ediber, Gitler hanyň-a yzyna şakyrdyk dakylady – diýip, men öz sözüme ynamsyzlyk edilenini halaman, Sarygyzyň soragyna gaharlanybrak jogap gaýtardym.

– Diliňe guwan, başlyk, agzyňdan Hudaý eşitsin. – Sarygyz şeý diýdi-de, bizden beýleräkde güýmenen bolup aglap ýören gelnejeme seredip, cynlakaý görnüşe geçdi.

Men günortanyň önüsyrasy dolanyp geldim. Gel-

nejem teläriň kölegesinde gawun iýip oturan ekeni. Ol meniň eşekden düşenimi görensoň, dyzyna çenli cyzgalan köýnegini dabanyynyň aşagyna çekdi. Men gele-gelmäne suwuň ýagdaýy bilen gyzyklandym, ýöne gelnejem soragyma jogap bermäge gyssanmady, ilki bilen jigilerimiň, uly gelnejemiň saglygyny sorasdyrды, obanyň täzelikleri bilen gyzyklandy. Meniň soragyma bolsa, ol öz sowallaryna kanagatlanarly jogaby alandan soň dolanyp geldi.

Häliřäk Sarygyz bilen dykynyň öňüne birki gujak buýan atyp suwy birneme azaldandyklaryny, ýogsam, onuň özlerine eýgerderden artyk bolandygyny aýdysdyrды.

Men saýanyň gapdalynda ýatan pilimi aldym-da, saka gidip, suwy köpeldip gelmekçi boldum. Ýöne gapdalyndaky gawunlary sypasdyryp ugran gelnejem, birki dilim gawun iýip gitmegi meniň ýadyma saldy.

– Öz ekenimizdenmi? – diýip, men horjunyň gözünden torluja tumsuklaryny görkezip ýatan gawunlara seredip gyzyklandym. Gelnejem:

– Özümiňkiden. Ýaňy bir sowujak zat isledim-de, gidip kölegede duranraklaryndan baş-alty sanysyny getirdim – diýdi.

Gelnejem gürrüň arasynda, bu ýyl gawunyň başyna göreňdigini, isrip etmän ýygnap bolsa, onuň kak ederede, sök edere-de, goňşulara paýlara hem ýetjekdigini aýtdy. Indiki oba giden wagtyň äkidip, jigilerime hem dadyrmagy ýatladyp goýdy.

Ol käseläp iýip oturan gawunynyň suwuny gyryp, gyssanybrak içensoň, elindäki tygyny maňa uzatdy.

– Hol-ha, horjuny al, düýnki zagara nandanam el ýalysy bardyr. Meniň-ä işdäm almady. Sowujak bir zat

bolaýmasa, agzyna zat ýaranok. Wiý... Ýogsa-da... – Bir zady ýadyna duşurip, gelnejem töweregine garanjaklady:

– Ýazly, şäher tarapa seret hany, Sarygyz-a görünýän dälidir, alla. Oňa-da gyz, şol ala iş bolaýdy. Görünýän bolsa telpegiňi bulap goýber, birki dilim gawun iýsin, ertirkije içen bir owurt süýdüdir oň.

Men iki-üç gezek telpegimi bulaýlamsoň, hol al-lowarrada löňnüldäp suwa esewan bolup ýören Sarygyz saýa tarap öwrülip, pilini ýokarsyna göterdi. Bu onuň «Gördüm, ine, barýan» diýdigidi.

Gawun dilimläp iýip oturysyma pikirim ýene-de gelnejemde saklandy. Onuň günäli guş ýaly muňtaryp oturysyny görüp birhili boldum. Keýpim bozuldy. Agamyň patasyny alan günümüzden bäri gelnejem tanalmaz ýaly üýtgäpdi. Onuň al öwsen ýañaklary çekilişipdi. Balkyldaýan mylaýym gözleri hem mese-mälim goçalypdy. Nazary öçügsidi. Göwnüme, gelnejem eräp-eräp gutaryp barýan ýalydy. Mahal-mahal ol edýän işini ýadyndan çykaryp, bir nokada serederdi-de, öweler oturardy. Men onuň Saparguly düýeçin aýaly ýaly agyr ýitgini ýüregine sygdyryp bilmän, birden bir zyýan tapynaýmagyndan, aýakýalaň-başaçyk, obany aýlanyp, it bolup üýrüp gzmeginden howatyr edýärdim: «Derdi-belaňy dep edeweri» diýip, ejemiň ürc edip gaýtalan sözlerini gaýtalaýardym. Ýüregim bilen kimdir biriniň kömegini sorayıardym...

Gowaçalaryň arasy bilen her ýerden bir ätläp gelýän Sarygyz meniň pikirimi böldi. Ol maňa seredip gülüm-siredi:

- Başlyk, gelibildiňmi?
- Hawa, geldim. Arma-da!
- Öwsüp otur, başlyk!

Bu Sarygyzyň «Iýen-içeniň özüňki, gören-eşideniňden habar ber!» diýdigidi. Ol herna öz pikirini adaty aýdylyşdan biraz başgaçarak edip aýtmany kem görmezdi. «Başlyk» bolsa maňa ýakynda dakylan täze lakamdy. Meniň bu lakamy alşyma öz brigadamyzyň adamlar-a beletdir.

Lakamy maňa gelnejem, Sarygyz üçimiz şu meýdana suw tutup ugran günümüz Dostmuhammet başlyk dakypdy. Ol köpçüligiň arasynda meni bu iki suwça başlyk beläp, indi şulara bir zat bolaýsa, başym bilen jogap bermeli boljagymy nygtap, meni oglansyratdy. Eger biziň suw tutan kartamyzdan köp hasyl alynsa, ýyl ahyrda meni hem Moskwa, medala ýazylýanlaryň arasyna gosjakdygyny aýdyp beleň berdi. Şunuň ýaly kesä çekere gep tapsa, Sarygyza başga zat gerekmi näme?! Şol günden bäri onuň dilinde meniň yörgünli adym «Başlyk».

Sarygyz suwly salmadan ýüzüni ýuwanson, aňyrsyna öwrülip, etegi bilen ýüzüni süpürdi. Gelibem, erkek adamlaryň oturyşy ýaly, aýbogdaşyny gurup, meniň garsymda oturdy. Gülümsiräp, lak atdy:

– Başlyk, ýaňy biziň öýüň düşundan geçip gelýärkäň, gazygymyzda del eşeg-ä gören dälsiň?!

– Aý, ýok. – Men ýeňsämi gaşap, olaryň düşundan geçip gelýärkäm gören zadymy ýadyma saljak boldum.

Gelnejem Sarygyzyň näme diýjek bolýanyna bada-bat düşünen borly, ol barmaklary bilen saçynyň bir bölegini sanaýan ýaly, bölüp-bölüp oturyşyna: «Oglan bolýañ-a» diýýän manyda meniň ýüzüme seredip goýberdi. Sarygyzyň gürrüňinde bir aýlawyň bardygyny çak etsemde, bada-bat hiç zady aňsyryp bilmedim. Birde gelnejemiň ýüzüne seretdim, ýene birde Sarygyzyň ýüzünden bir zatlar aňjak boldum.

Şol barmana-da, olaryň öýüniň golaýynda gören zadym hakydama geldi.

– Ýogsa-da, Körje maman-a gördüm, ol arkasy bir goltuk buýanly geçip barýan ekeni.

Sarygyz meni diňläp, ilki ýylgyrды, soňundanam perişan bolup, eşidiler-eşidilmez pysyrdady.

– Görýän welin, şu Torly keliň gyzy ikimiziň maňlaýymyza erkek geýimini ýuwmak ýazylmadyk borly...

Çöl bol-a, çöl bolmuş.

Ol şeý diýdi-de, birdenem oýunlyk bilen başlanan gürrüniň çyna ýazyp gidenini duýup, gülümsiredi-de, ýene bälçiredi:

– Ýazly jan, seniň bar ýeriň bolýar, şu günlerde erkek adamyň ysyny alyp ýöreniň nämä degenok.

Soňundanam ol «Şeýle dälmi?» diýýän manyda gelnejemiň ýüzüne seretdi. Gelnejem özüniň utanandygyny ýüzünde alamatlandyryp aşak seretdi.

Men gawundan boldum etdim-de, pilimi egnime atyp, suwa aýlanmak bilen boldum. Sarygyzyň perişan keşbi hem meniň bile gaýtdy.

III

Gözýetimden salgym bolup görnen üç atlyny men bada-bat tanadym. Ýogsamam, bu üç atlyny biz obada tanamaýan bir barmydy? Öňden gelýän çal atly Dostmuhammet başlyk bolmaly. Ol her gün, Gün ýeri mazaly gyzdyrandan soň ata çykyp, pagtalaryň üstünden aýlanýar. Bu onuň endigi. Men Dostmuhammet aganyň gowaçanyň üstüne salkynda aýlanman, günortanyň jokramasyny saýlap almagynyň sebäbini biraz soňrak, özüm suwçulyk edip ugramsoň bilip galdym. Yssyda suwsan gowaçalar reňkini

öçürip, «Ine, men» diýsip oturýanyňa indi men belet.

Atlylaryň ikinjisi bolup bilse, Mele şeýtanyň hut özüdür. Ol obada tebigaty agras Dostmuhammet başlygyň ugruny tapýan, gerek ýerinde ony öz isleýşi ýaly hereket etdirmegi başaryan iki adamyň biri hasap edilýär.

Üçünji atly repide ýüz, Sumsar wagadyr. Men bu iki ülpetiň adamsy urşa giden ýeňlesräk gelinler bilen ara sazlaýandygyny telim ýola eşidipdim. Olaryň çola ýerde goçmyratlyk edip ýörüşleri göwnüme ýaramasa-da, alaçsyz, bilmediksirän bolup ýörenleriň menem biridim.

Her gezek olary görenimde ýadyma düşýän bir waka häzir ýene-de meniň ýylgyrmagyma sebäp boldy.

Bu waka kolhozomyzyň gurlan ilkinji ýyllarynyň birinde bolanmysyn. Ony men bir gürrüňçilikden eşidipdim. Bir gün, niredendir bir ýerden, obada bir agaç oturgyç peýda bolupdyr. Şol güne çenli beýle oturgyçda oturyp gören-ä beýlede dursun, hatda şeýle oturgyjy gören adam hem az-az eken.

Her gezek ýygnak bolanda, oturgyçda hondanbärsi bolup, başlygyň özi oturypdyr. Şundan soň özüni ýap gazyp, ekin ekip ýören daýhanlardan bir gez ýokary saýýan Sumsar waga hem ýygnaklarda suwkädiniň üstünde oturmany çykarypdyr...

Atlylar ýakynyma gelen mahaly, ýaşkiçidigimi ýadyma salyp, olara salam berdim.

– Saglykmy? Arma-da, başlyk! – Meniň salamymy Dostmuhammet aganyň bir özi aldy. Hany, başlyk, beýleki işgärleriň niredede?

– Olar-a, ana, hol çiginden aňyrdadyr. Öýläňki suw aljak ýerimize çil çekip ýörendirler.

Men sagyma öwrülip, gelnejem bilen Sarygyzyň hars

urup işleşip ýören tarapyna elimi uzatdym hemem Dostmuhammet aganyň yssyda julk der bolup derlän dyzmaç atyny höwes bilen synladym.

– Sen näme köwejekläp ýörsüň, baryp çil çekiberseň bolmadymy, ýa bu gün sähet dälmi?

Repide ýüz Sumsar waga, waga-waga gepläp, meniň üstümden döküldi:

– Başlyk, muny ýok edip, gelnejesiniň ýanyndan aýyrmagymyz gerek. Muň mysalasy jan gynap işlejek adama menžänok.

Jel-jelleýän düşnüksiz nazary bilen meni synlap duran Mele şeytan hem Sumsar wagany mamla tapyp, maý bolanda onuň gepine gep goşdy.

Müýnsüz wagtyň, özi-de ýetiksiz günde ser-sepil bolup hars urýan wagtyň bu sözleri eşitmek maňa agyr degdi. Ýatan keseklerden alakgetdin Sumsar waganyň ýazzy maňlaýyna beräýesim geldi. Ýöne kakamyň, agalarymyň obada ýoklugy ýadyma düşüp çekindim. Olar bar bolanlygynda, kimdir birinden çekinmek, kimdir biriniň minnetini çekmek meniň ýadyma hem düşmezdi. Meniň aýlan kesegim Sumsar waganyň maňlaýynda ýa-da ýüzüniň bir ýerinde pytrardy.

Bu etmişim üçin mamladygymy düşündirip bilsem, agalarym mana «şeydipsiňem» diýmezdiler. Yrsarap geleniňem jogabyny özleri maňa ýetirmän nagt bererdiler.

Ýogsa-da, men näme üçin bolsady ekip otyryn-a, olar bolanlygynda häzir men palçyga bulanyp, bir garnym aç, bir garnym dok suw tutup ýörermidim?

Dostmuhammet aga meniň ynjaý düýrügenimi görde, elindäki jylawy eýeriň gaşyna taslap, at üstünden töweregi parahat synlap oturysyna, Mele şeytan bilen

Sumsar waganyň sözünü hasaba alman gepledi.

– Başlyk, hol-ha suwsan bölejik-bölejik ýerleri görýäňmi? Ana, indi haýal etmän şol ýerlere suw almaly. Güýjüňizi şol ýere jemläň, çiginden ýokarlygyna bolsa erte öýländen soň hem suw alsañyz bolar.

Ol eýeriň üstüne biraz eglibräk oturysyna gamçysyny uzadyp, suwsan ýerleri salgy berdi. Ýolugra brigadirimizi gyssap geçjegini, bize kömege ýene iki adam iberjegini hem aýtdy.

Men bulary tizräk başymdan sowmak üçin başlygyň her sözüne göwünjeňlik bilen «hoş» diýýän hem bolsam, pikirim Mele şeytan bilen Sumsar wagadady. Elimdäki pilimi olaryň güpesinden inderäyesim-inderäyesim gelýärdi.

– Bu ýeriň ýandagy ne guran? – diýip, henizem töweregi synlamagyny dowam etdirýän Dostmuhammet aga meniň palçykly aýaklarymda nazaryny egledi. – Başlyk, agşam bar-da ysgylatça aýt, maňa bir jüp çaryk bersin diýdi diý! Hyk-çok edäýdigem, kontora gel-de, maňa aýt!

Gelnejem bilen Sarygyz hem, şol barmana, onuň ýadyna düşen bolsa gerek. «Üç çaryk diý» diýip, Dostmuhammet aga ýüzugra öz sözüne düzediş girizdi.

– Düşnüklimi?

– Düşnükli.

Şol gezek birbada üç çarykly boljagymyza az begenmedim. Täze çarykly bolanymdan soňra, köne çarygymy suw tutan mahalym geýmegi, täze çarygymy bolsa apalap, oňa-muňa giden mahalym geýmelidigim hakynda hem oýlandym.

Ýöne bular gidensoň hem Mele şeytan bilen Sumsar waga beýnimden gitmedi, ganyň gyzyp hereketlerim üýtgedi.

Giç öýlänler, her gün biziň ýanymyzdan bir eşek ýüki ot äkidýän Donly aga gelip gidensoň, meniň gazabym has-da artdy. Ol maňa mekdepden gelyän uly gelnejemi Mele şeýtanyň oglunyň helabas berip itine ýardyranyny aýdyp, gonjuma gor guýup gitdi.

– Senjagaz sokudaşy, ekinimize giren Oraz agsagyň eşegini ýenjişim ýaly, öl cybyk bilen ýenjip, içimi sowat-masam bolmaz – diýip, men işläp ýörşüme Mele şeýtanyň ogluny ýatlap gyjyndym.

– Nätmeli? – diýip, özüme sorag berip, öwran-öwran böwrümi diňledim. Gözümiň önünde Nurlynyň keşbi peýda boldy. Ol ýene-de şol gezekdäki ýaly düşnüksiz nazary bilen meniň ýüzüme seredip dur. Gözleri bilen ýüregindäki pikirlerini meniň gözlerime daşayar...

– Gaýrat et, inim, öýümiň eýesi bolup galandygyňy unutma, gaýrat et...

Ikinji bir gezekde ol gözler maňa «Eden tamamyz-a çykmady, inim, sendenem bir öý eýesi bolarmy?..» diýip, gyjالاتly seretdi. Onuň bu garaýşy meni ýene-de heýjana getirdi.

– Agam, seniň gözleriň näme diýýär, türkülesene, menem bir bileýin-le?! – diýip, oňa ýalbarasym geldi.

Agsama çenli Nurlynyň şol garaýşy meniň bilen ýene-de birnäçe gezek ýüzbe-ýüz boldy.

IV

Iki-üç gün geçse-de, Donly aga bilen bolan gürrüň gulagymdan gitmedi. «Bu doňuzlar wagtyndan peýdalanyp, depä çykdy, oglum. Ite ýardyrsalaram, gije-girim öýüňe gelip, ejiz masgalaň sagrysyny sypaýanlarynda hem bularyň towugyna «tok» diýjek ýok. Urşuň gidip du-

ran mahaly, döwletiňem bu wenezzynalara eli süýşmeýän borly».

Donly aga bu gürrüňi Mele şeytan bilen Sumsar wagany göz önüne tutup aýdypdy. «Men bütüki ýerinden gelme şeytanyň atasyna beletdirin, o-da arryk sygryny urup-urup, janaweriň endamyna çiş ýöränsoň: «Sygrym bogaz, bu gün-erte gölelejek» diýip, satanlaryň biridir ol». Donly aga şonda şey diýdi-de, Mele şeytany pisindi oturmazlyk bilen ýatlap geçdi.

Bu sözler şu iki-üç günün içinde, telim gezek meniň beýnimde gaýtalandy. Her zatlar göwnüme geldi. Indi gijelerine hem oňly uklap bilmeýärdim.

Şol günleriň birinde men gije öýe bir horjun gawun getirdim-de, ir ertir öýden oýandym. Göwnüme, şu gezek men onuň oglunyň bu etmişini görmedik bolaýsam: «Aý, entek bujagaz agzysary ekeni, her iş edäýenimde-de mundan maňa garaw ýok» diýip, gelnejelerimiň töwereginde aýlanybererli göründi.

Şeytanyň oglunyň bu etmişiniň aňyrsynda men onuň özüniň bardygyna birjik-de şübhelenmeýärdim.

Elim paltaly Mele şeytanyň howlusyna giren mahaly, onuň heleýi abşarylyp sygyr sagyp oturan ekeni. Poşşuk heleý boýnuny süýndürüp, meniň gelýänimi görse-de, dilegçilige gelýändir öýtdümi-nämemi, birbada üns bermedi.

– Hany, bar, heleý, ol sokudaş ogluňy getir, itini küşgürüp, gelnejemi ýardyrary üçin men ar aljak!

Biraz tolgunanyň üçin bolsa gerek, geplän wagtyň sesim sandyrap eşidildi. Meniň paltamy sypalap duranymy gören mahaly poşşuk heleýiň tas ýüregi ýarylypdy. Gulagynyň eşiden zadyna ynanman, alarylyp-alarylyp meniň ýüzüme seretdi.

– Bar, oğluňy getir diýilýär saňa ýa-da öýüňe girip, ukuda ýatyrka çapaýynmy?! Men poşşuk heleýiň üstüne ikilenc herreldim.

Aýal bilen ýokaryk göterilen süýtli bedre alaşakyrdy bolup onuň elinden gaçdy. Sygyr ürküp, ýüpüniň ýeten ýerine çenli ylgap gitdi-de, şol ýerdenem möle gözleri bilen meniň hereketlerimi howpurganyp yzarlamaga durdy.

– Heý, waý, oglum, oglum bilen näme işiň bar, gelnejeňi nä meň oglum ýardymy, it ýardy ony, it. Hol-ha it, zoruň bolsa şoňa görkez – diýip, niräk gitjegini bilmän aljyrap duran heleý eli bilen maňa ot küdesiniň gapdalynda ýatan iti görkezip walalaýlady. Gopguna başyny göteren it meni ýat gördi-de, ýüzüni mojuk edip, ýakynlap hyňrandy. Men paltany itden salsamam saldym welin, o-da wagtynda towsup, öz agramy bilen meni ýere ýazmaga ýetişdi. Alagowurdy bolup dyzanyp durşuna tutsaply paltany hatladyp-hatladyp dişleşdirdi.

Men şol barmana, itiň badyna serlip ýatan ýerimden janhowluma sag elime ilen bir penje gummy itiň ýüzüne okladym. Onuň gazaply lowurdaýan gözleriniň öňi garalyp gitdi. Maňa itiň az wagtlygam bolsa, garagynyň gapylan wagty şol arada tasap turup hol beýledäki ota dürtülgi duran çarsagy almaga maý boldy. Sançmak ýadyma düşmän, ýokarymda aýlap-aýlap ony itiň depesinden inderdim. It bir çaykanan ýaly etdi-de, iki-üç ädim ädip-ätmänem kese ýykyldy. Men düýrmekligim bilen onuň üstüne özümi okladym. Soňundanam üstünde atlaý oturyp, bar gahar-gazabym bilen onuň demliginden bogdum.

Töwerekde goh-galmagal köpeldi. Şol arada kimdir biri meni ýeňsämden penjeläp, itiň üstünden göterdi-de, beýläme öwrülmäge ýetişmänkäm, owurdyma doňdurdy.

Men galgap, hol beýläk düşdüm.

Meni uran heleýiniň galmagalyna ukudan turup gelen, Mele şeytan ekeni. Men birsalymdan Dostmuhammet başlygyň hem töwerekde üýşüsen märekäniň önünde özüme tomaşa edip duranyny gördüm. Üstbaşymy kakysdyryp, ýerimden turdum-da, gaharyma Mele şeytanyň ýerde togalanyp ýatan bagana telpegini top depen ýaly bat bilen depip, pyzyp goýberdim.

– Häzir men seniň itiňden gelnejemiň aryny aldym. Meni uranyň üçin bolsa seniň otuňy, soň bir günem gelip öýüňi otlajak. Bir çeträk ýerde duşsa bor, ogluňyň hem depgi sanyny ýüze ýetirip, garnyny ýaraýmagymam mümkin.

Men şey diýdim-de, onuň otuna topuldym.

– Wiý, büý-ä bir duran gyzylym däli ekeni – diýip, poşsuk heleý alawlap ot alyp duran ot küdesini göz önüne getiren borly, ylgaşlap gelip, meniň aýagymdan ýapysyp nadaralyk etdi. Aglamjyrady.

– Il-gün-uw, tutuň, tutaweriň-uw bu ýaşlary kesilmişi!

Meni ýerli-ýerden gelip tutdular. Mele şeytan töwerekde köwejekläp yörsüne yangynly hüňürdedi. Gaharyna bäs gelip bilmän saňnyldady.

– Goýberiň hany şony, näme edýän bolsa edenini göreýin! Bolduň meň başyma Pilmahmyt. Otuny saňa otladyp, şu adamlaryň içinde jany ýokdur öýdýäňmi, sümükli poh.

«Agzyndan süýt ysy gitmedik» diýen wagty ol burunlarynyň deşiklerini giňeldip, hamala meniň agzymdan süýt ysyny alýan ýaly hereket etdi.

– Barybir, bir gije il ýatanson gelip, külüňi göge sowyryn. Ertir şu köçeden gelnejem geçen mahaly itiň üýräýse-de, soň oňlulyk tamasyny etme!

Men bu sözleri Dostmuhammet aganyň duranyny hasaba alman, Mele şeýtanyň gözüne seredip aýtdym.

Şol arada bir ýerden Donly aga hem hasasyny süýräp peýda boldy. Meniň elimi gysymlap, hiç kime seretmän gepledi:

– Men siziň toparyňyzda galan ýeke-täk garry töňňe, sen mana «hä» diýäýmelisiň, oglum. Men seniň ataň bilen basalaşyp ulalan adam. Demiňden düşüş, oglum! Gyssanmazlar, kasas kyýamata galmazmysyn, bu gün şarpyk iýen bolsaň, erteki gün sen ony eýesine, taňryýalkasyny bilen iki edip gowsurarsyň. Oglanlar sag-aman başbitin gelsinler bakaly...

Töwerekdäki adamlar hamala gepläp-gepläp dilleri ýadan ýaly, erjellik bilen dymýardylar. Üserilisip, meniň hereketlerimi gözleri bilen yzarlaýardylar:

– Ala-mula şeýtan, entek ikimiz hasaplaşarys!

Men ýene-de depilen telpeğine ýapysan çöpleri çöpläp, aýryp duran Mele şeýtana gözümi alardyp, onuň adyny ýaňsa aldym.

Başlygyň duran ýerine sereden wagty onyň heniz hem elini arkasyna tutup, sol duran ýerinde duranyny gördüm.

Donly aga bilen tirkeşip, düz ýola çykamsoň, ol meni öwdi.

– Şir ýigitleriň hemmesi Orsýete, Meskewi goram-aga gitdi diýip ýördüm weli, hudaýa şükür, ýek-ýarym obada galanam bar ekeni. Ömrüň uzak bolsun! Şeýtanyň-a agzyna uçuk gaýnan bolsa gerek...

Meni işigimiziň önünde köpden bäri ýoluma seredip duran uly gelnejem garsylady. Onyň nazarynda «Hemme görkezjek oýunlaryňy görkezip gutardyňmy?» diýen äheň

bardy. Ýöne ol dili bilen maňa ýagsydan-ýamandan hiç zat diýmedi.

Häzir onuň ýerine ejem pakyr bolanlygynda hemme zatlar başgaça bolardy.

– Näme, dälirediňmi? Heý, başlygyň «güjügi» bilen-em bir agyz deňäp menjeşerlermi. Başlyk başlykdyr, onuň adamlary bilen ýaka tutuşyp mamla bolasyň ýok... Garaz, barara gapy goýma-da» – diýip, käýinip küpürsärdi.

Gelnejem meniň it bilen urşan mahaly, sallam-sajak bolan köýnegime seredip biraz duranson, içerik girdi-de, agamyň negada bir egnine geýen ajarly köýnegini getirip berdi.

– Al, egniňdäki sylhaňy çykar-da, şuny geý. Onsoňam Ýussyny çagy, eliňdäki ýaralaň üstüne siýsin!

Bilesim gelse-de, bu etmişime gelnejemiň garaýsyny aňyp bilmedim. Onuň ýüzi adatdakysy ýaly parahat hem durnuklydy. Hereketleri goýazy hem ynamlydy. Uly gelnejem hiç mahalam, kiçi gelnejeme meňzäp mähirli ýylgyryp, alçaklyk etmegi başarmazdy. Az geplärdi, çagalaryny berk tutardy.

Gürrüňçilige gelen goňsy aýallar ejemiň ýanynda ony «Gala sesi ýok, işine ygtyýar gelin» diýip öwerdiler.

Meniň üçin bolsa ol tapmaça ýaly adamlaryň biridi. Şeýle adamlaryň pikirini ýüzünden okamak hemişe kyn bolýar.

Içerden bir işlere güýmenip çykan gelnejem, henizem meniň ýanymda jigimiň ýokdugyny görüp, onuň gözlegine özi çykdy.

– Ýussy. Ýusub-uw...

– Mäme, eşege mündiýjekmi? – Öýüň arkasyndan bir ýerden Ýusubyň sesi eşidildi.

– Hawa, gel bärlik, ine, agaň Görogly bolup gelipdir. Gelnejem ahyr ýaryldy. Jigim ylgap, begenip gelen wagty gelnejem: «Hany dyz-z et, köşek» diýip, başardygyndan mylaýym gepläp, oňa meniň ganjaran ellerimi görkezdi.

Beýle ýumşa garaşmadyk Ýussujyk yza tesdi-de, «Ä-ä, dyz-z edesim gelenok» diýip ýüzüni çytdy.

– Gerek bolsa, şu-da tezegini derman eder. Utanan bolýar-a. Görülmedik zadyň barmy diýsene – diýip, gelnejem Ýusupdan tutup duran elini silkeläp: «Bol!» diýip, ony gyssady.

Gelnejem el-aýagymdaky ganjaran, häzir bolsa sowasyp biraz agyryp ugran ýaralaryma «em edensoň» men yzyma, gelnejem hem Sarygyz bilen suw tutýan ýerime köwlenmek bilen boldum.

Jigilerimi obanyň çetine çykýançaň taýharyma mündürip, olaryň göwnüni awladym.

Özümem geň galýan, Donly agaň sol aýdan sözleri ýadyma düşse-de, indi ol sözler maňa öňküsi ýaly täsir etmedi. Öz-özüme sorag berdirip, ýüregimi aldym-berdime salmady. Agalarymyň göz önüme gelen keşbi, indi olaram maňa minnetdaryk bilen seretdi.

Men häzir öz ýüregimiň owunjak tolkunly parahat Murgaba meňzeýänini çak etdim. Özümçe içini sowatmak şu bolsa gerek – diýip oýlandym. Oturyp, oturyp bu agyr harasatly derýadan çykanyma begendim.

V

Brigadir suwuň azalmagyny ýabyň hanasyny dolduryp ösen gamyş-gajawlardan göreni üçin, biz öz suw alýan ýabymyzy çöpsyrdy etmeli bolduk.

Gelnejem bilen Sarygyz meniň daş ýoldan tapyp gelen

çaluwdaşym bilen ellerindäki oraklaryny ýitilänsoňlar, gelip suwa girdiler.

Ir ertirdigine seretmezden, suw meniň çaklaýsým ýaly däl ekeni, onuň içi ýorganyň içi ýaly mylaýymdy hem-de ýakymlydy. Iş gyzysdy. Ep-esli mahallap, hiç kim, hiç zat barada dil ýarmady. Geň galaýmaly, ol-bi aýlawly gep atman oňmaýan Sarygyz hem häzir öz diliniň eýesi boldy. Oraklar biri-birleriniň hereketlerini gaýtalasyp, sazlaşykly işlediler. Eger häzir biziň önümüzden bir agzy diri gurbagaly suwýylan ýüzüp geçmedik bolsady, onda biz bu işi hä diýmän, günortana galyp-galman gutaraý-jagam ekenik. Ýylan suwuň ýüzi bilen taýyp barýan bat berlen taýaga meňzäp, ýabyň ileri ýüzünden gaýralygyna ýüzüp geçdi. Biziň elimizi işden sowatdy. Sarygyz bilen gelnejem şundan soň özleriniň ýabyň raýsyna çykaýan-laryny kem görmediler. Kalbyma gorky aralaşanyny olara bildirmezlik üçin: «Suwýylanyň zäheri bolmazmys, onuň bize edip biljek zyýany ýok» diýsem-de, şundan soň meniňem işläp mazam bolmady.

Ýöne Sarygyz bilen gelnejemiň yzysüre ýapdan çykmagyň ebeteýini tapmadym. Häzir meniň ýapdan çykmagym gönüden-göni özümiň gorkandygymy olaryň önünde boýun aldygymdy.

Içimden öz-özüme käýindim, ýüregime basalyk berdim. Bular-a iki sany ejiz maşgala, a saňa näme, sendenem bir erkek bormy. Eger hälki ýylan aňdarha bolup geläýende-de, suwdan çykaýygy bolma!

Göwnüme welin şol ýylan suwuň aşagy bilen bir ýerlerden gelip, aýagymdan hatladaýjak ýalydy. Şeýle-de bolsa men syr bildirmezlik üçin gürlän mahalym arkaýyn-syrap gürlädim.

– Ýylanyňam akyly gözündedir-le, sähel päliniň aza-ýdygy alaw ýaly oragyň özüni tike-tike edip dograýjagyny bilýändir-le.

Endamyna ýelmeşen öl köýnek Sarygyzy göz-ilginç hem-de gyzykly edip görkezdi. Häzir onuň köýneginiň ýeňsesindäki gyz göwüsleri dynçasyp, bili inçelip, baldyry baldyr, omzy-omuz ýerinde aýyl-saýyl bolşup gözýagyňy iýýärdi. Erkek adamdygyňy ýadyňa düşürýärdi. Ýüregimiň hoşamaý duýgular bilen dolany üçin men özümiň suw boýlap duranymy hem, hut birki minut mundan öň ýanymdan suwýylanyň bir kenardan beýleki bir kenara ýüzüp geçenini hem unudyberen ekenim.

Häzir meniň önümde zeberdes Sarygyz däl-de, inçes-agt uzyn, diňe gözleri hem hereketleri bilen meniň tan-aýan Sarygyzyna çalyň edýän başga bir Sarygyz çöplüğe gaçyran iňňebagjygyny gözlän bolup, güýmenjiräp dur.

Eteginini sykyp duran gelnejemiň, aşaklyk bilen özümi synlaýanyny duýan wagtym bada-bat özüme geldim, soňundanam utandym.

Şundan soň tizräk olaryň ýanymdan gidäýenlerini kem görmedim.

– Gelneje, bolmasa siz gaýdyberiň, ýabyň içinde indi bary-ýogy dört-baş sany çöp galdy, olaram özüm çalgy-laşdyryp çykaryn.

Men ilki gelnejemiň ýüzüne, soňundanam şu gep saňa hem degişli diýýän manyda Sarygyzyň ýüzüne seretdim.

– Ýör, senem biz bilen gidäý. Oňa-muňa güýmenen bolalyň, ýaňky ýeksurun biraz ýatdan çykyşansoň, täzedan gelip başlabiris!

Sarygyz şeý diýdi-de, meniňem suwdan çykyp, özleri

bilen gitmegimi isledi.

– Ýör, şeýdäýeliň! – diýip, gelnejem hem Sarygyzyň pikirini unady.

Gelnejem bilen Sarygyzy arkaýyn edip ýanyndan ugratsamam ugratdym welin, şundan soň meniňem işläp wejim bolmady.

Gyssanmaç ýabyň içindäki görnüp duran gamyşlary çalak-çalak kakysdyryp, ýapgyra çykyp arkaýynlandym. Soňundanam özüme «Gaty tiz geldiň-le, ýa senem gorkup gaýdyberdiňmi?» diýläýmezligi üçin şu golaýda biraz eglenmeli diýen netijä geldim.

Gün depä ýarmaşdygyça kölegesi kemelýän hyşalaryň biriniň kölgeliräk tarapyny peýläp ýerleşdim.

Ýöne daş-töwerekdäki sygyr lapbaçlarynyň töweregine üýşüşen mör-möjekler meni bu ýerde uzak oturtmadylar. Assa-ýuwaş ýöräp yzyna dolanmak bilen boldum. Emma saýa ýetip-ýetmän otuz-kyrk ädimlikde ýene-de biygtyýar saklanmaly boldum. Hyşalaryň arasy bilen gelenim üçin saýada oturan Sarygyz bilen gelnejem meni görmedi. Bu ýerde töwereginiň çolalygyny alan Sarygyz gelnejemiň börüginini öz başyna geýip, gelin bolup görýän ekeni. Ol «Hany seret, gyz, ýapy ýaly gelin bolaýandyryn görseň!» diýip, özüni gelnejeme güjeňleýärdi, bälçireýärdi.

Gelnejem börüksiz, mojap oturmagy gelsiksiz hasap edip, mahal-mahal ellerini Sarygyzdaky börügine uzadyp:

– Getirsene gyz, şol ireniň nämesine höwes edýäň-ä, kelläne soky geýen ýaly edip, nämedir öýdýäň şol sebili!? Saýanyň gamsyna sokulgy aýna bölegini alyp, öz gelin ýüzüni görýän Sarygyz bolsa gelnejemiň börüginini özüne bermäge gyssanmaýardy. Aýna seredip oturysyna,

ol saçynyň maňlaýyna düşen tarlaryny aýasy bilen sypalaşdyryp, tertibe salysdyrýardy, gozganan wagty ýeňsä agan börügini dikeldip, şahyna geýen bolup gülümjireýärdi. Börükdäki ýaşmagy dodaklarynyň arasynda gysyp, gelinsiräp, kimdir birine eglip salam beren bolýardy.

Gelnejem Sarygyzyň gyz höwesine düşünip, bu gezek oňa göwünlik berip gepledi.

– Gyssanma, gyz, uruş-gykylyk bir gutarsyn bakaly. Oglanlar uruşdan gaýdyp gelerler. Ana, onsoň seniňem gurduň gündiz uwar. Olar bize: «Hany, heleýler, orak-piliňizi bäri beriň-de, öz heleýligiňiz bilen boluň. Besdir, esli mahal erkeksiräp gezdiňiz, indi ýene-de çaga dogurmagy ýadyňyza salyň, arlyk-kirlik ýuwuň» diýerler – diýdi.

Sarygyz gelnejemi diňläp, ynamsyz gürlledi.

– Hullasy, ýag iýip-ýalaňaç ýatybermeli boljak-da onda!

– Sabyr edeli, bolar enşalla.

– Torly keliň-ä är tapylmadyk Käkiliginiň başyny düýn-öňňinlikde yrym üçin boganmyslar...

Şundan soň gürründeşleriň hersi özüçe oýlanyp, birnäçe minutlap sessiz-üýnsüz oturdylar.

Gelnejem boýnuny uzadyp, daş-töweregine sere-den wagty, men özümiň ýatlananymy çak etdim. Ýöne gamyslaryň arkasynda duranym üçin men onuň gözüne ilmedim. Dymyslykdan soň, Sarygyz öz gürrüňini menden başlady.

– Tüweleme, gelneje, gudumanja ýüwürjiň-ä bar. Muny gyzlar halasa gerek.

– Biraz gyzmarak diýäýmeseň – diýip, gelnejem öz

makullaýjy gürrüňini meniň kemçiligimden başlady. – It haýyr görmez züwwetdin-ä däl, şoňa-da şükür. Haýsy iş bolsa-da, güýji ýetse-ýetmese tomalanypjyk ýör. Öýe düşen günlerim munuň läliksiredilişini görüp, meniň-ä agyzlarym açylypdy, gyz. Şol günler öz ýanymdan, mundan önde-soňda hem oňly adam çykmasa gerek diýip oýlanardym. Döwlet neresse bolsa: «Ýazlynyň ýüregi uly, şo-da muny kakabaş görkezýär. Hemişe ýüregi uly adamlar serkerde bor ekenler» diýip, oňa özüçe guwanardy.

– Özge zadyňy-ha bilemok welin, gelneje, bi Mele şeýtanyň-a hut hakyndanjyk çykypdyr. Şol günüň ertesi şeýtan baryp, Akjemal tebibe ýüregini görkezenmiş. O-da şeýtana ýüreginiň süýsenini aýdyp, aýagyny göterdip, daş bilen dabanyňa uranmys. – Mele şeýtanyň gülkünç ýagdaýy göz önüne gelen borly, Sarygyz sözünüň arasynda guwançly ýylgyrdy. – Hälem Donly aga wagtynda baraýan ekeni, ýogsam ol şeýtanyň öýünem otlaýjak ekeni. Şeýdäýen bolsa, ana, bir iş bitiren ýigit bordy.

Ol soňra bir tarapa seretdi-de, hamala, şol oda çoýunyp durana meňzedi.

– Mele şeýtan şol gijäni çirim etmän geçirenmiş. Uzakly gije «häli geler, şindi geler» bilen öýüniň töweregiňde aýlanyp geçiripdir. «Şuny bir bahana tap-da, tizräk obadan ýok et, boýa esli bar, bolmasa-da ýaşy ýetdi edip munam urşa ibereliň, bu bulam-bujarlykda kim bu zatlaryň yzyny derňäp dur» diýip, başlyga hem ýalbaranmys.

Açlygymdan içegelerimiň jugurdaşyp durany üçin, saýada edilýän gürrüňleriň gulagyma ýakymlydygyna seretmezden, hyşanyň kölegesi bolup bu ýerde uzak durasym gelmedi.

Gelnejemiň börüginı geýip, gelin bolup oturan Sary-gyzy utandyrmazlyk üçin yzyma gidip, hol allowarradan «Ine, men barýan!» edip, haýsydyr bir ýadyma düşen aýdyma gygyryp gaýtdym.

VI

Gijäniň birmahaly kimdir biri adymy tutup meni yralady. Gözümi açan wagtyň uly gelnejemiň üstüme abanyp duranyny gördüm. Men işden gelen wagtyň ol öýde ýokdy, diňe kiçi gelnejem ýorgaňcasynda süýnüp, uklar hyýal bolup ýatan Ýussujygyň arkasyny sypalaşdyryp oturan ekeni.

Uly gelnejem indi iki günden bäri Ogulnäz mama bilen agyz-dilden galyp ýatan Donly agany saklaýardy. Indi iki günden bäri men işden gelip, «Donly akgaň taby nähili, bäri bakarlymy?» diýen soragyma «Şol bir ýatysy» diýen gysgajyk jogaby alýardym. Her gezek Donly aganyň halyny sorap gaýdamsoň, onuň kesel zerarly tapdan düşen ýüzüni, bulançak göreçlerini göz önüme getirip, Donly akganyň ogly Ýakubyň gelerine garaşyp bilme-jegini gyýlyp ýatlaýardym. Gelnejem töwerekdäkileri oýarmazlyk üçin pysyrdap diýen ýaly gepledi:

– Olaryň-a haly pes, kimdir birini gözläp, gözünü işige dikip ýatyr.

Men ol ýerde özümiň gerekdigimi bilip, gözlerimi owkalaşdyryp, gelnejemiň yzysüre daş çykdy.

Ol ýerdenem meni Söýünaly oba, Donly aganyň aýal doganyny getirmäge iberdiler. Ýolboýy men Donly aga bilen bagly pikirlerden başga hiç zadýň pikirini edip bilmedim. Her gezek ol Görogly begdir, onuň kyrk ýigidi hakynda gürrüň edende, men öz ýanymdan, Donly aga hem onuň ýigitleriniň biri bolan bolsa gerek diýip

oýlanýardym. Sebäbi ol Görogly beg barada şeýle bir beletlik bilen gürlärdi welin, şun özem Görogly bilen at segredişip, bile gezen bolsa gerek diýen pikir biygtyýar kelläne gelýärdi.

Donly agany diňleýän mahalymyz bizem hyýalymyzda gyr atlara münüp, Görogly begiň yzy bilen Çardagly Çandybiliň daşyny gaban Hüňkaryň üstüne at goýardy. Ol bir ýola şähre parada giden gezegim maňa özüniň silkme telpegini hem geýip gitmäge beripdi. Beýle gowy telpek ol günler meniň ýaly oglanjyklara ynanylýarmydy näme? Ol bolsa sorap baran mahaly, söz hem gaýtarman, sandygyň üstünde duran telpegini alyp beripdi. Şol gezek şäherde hemmeleriniň gözi meniň telpegimde bolupdy.

Men Donly aganyň dogany bilen öwürlip gelen mahaly, eýýäm boljak iş bolana meňzeýärdi, ýaşulynyň öýüniň töwereginiň märekese köpelişdi. Onda-munda üsti gaňňaly del eşekler daňylgy durdy. Başlaryna köne bürenjek bürenen aýallar Donly aganyň ýatan jaýy bilen gamys kepbe aralygynda gatnaýardylar. Obanyň ýagsysyna, ýamanyna ýarap ýören Abdylly çolak, Gurt milise dagam eýýäm bu ýerdedi.

Bu zatlaryň hemmesi gönüden-göni şumlugyň alama-tydy. Sapar lal bilen Çerkez hem gelip, ikisi iki ýerden ses etdiler.

Donly aganyň jesedi çykarylan wagty ýaşulular, häzir onuň ogly Ýakubyň bu ýerde kemlik edýänini ýatlaýyp, onuň ýakyn garyndaşy hökmünde, tabydyň önüni götermegi maňa ynandylar.

Dogrudanam, men öz serdarlar toparymyzyň erkek göbeklileriniň arasynda iň ekabyrragydym. Toýlam meniň

ýasytdaşym, o-da biziň serdarlarymyzdan, ýöne näme üçindir, onda hiç kimiň gözi eglenmedi. Tabyt göterilen wagty, ähli agram bir özüme düşýän ýaly, iki dyzýmam birden sandyraklady. Ýöne Donly aganyň indi eşegini dik-girdedip, her gün salkynda öz ýanyma ota barmajagyna, Görogly beg hakynda aýdyp berýän gyzykly gürrüňlerini diňlemejegime birbada ynanmadym.

Donly agany baýra-öwlüýä getirenimizden soň, üst-başyny ala çaň edip, jaý gazan adam çukurdan çykyp, bir gapdala çekildi.

Serdarlardan girip görjegiň barmy?

Men daş-töweregime seredip, häzir bu ýerde serdarlardan bir özümdigime ýene-de bir gezek göz ýetirdim. Bir pursatlyk üýşüşip göz önüme gelen, «Sen dur, men öleýin!» diýsip duran hajraw ýaly serdarlaryň häzir bu ýerde hiç birisi ýokdy. Olar duşman üstüne okdurylyp barýan ýagyrynysy ýyldyzly tanklaryň yzy bilen «urra» gygryşyp çozup barýardylar.

Hawa, men olaň gözleriniň öçli ýalpyldasyp gidenini hem gördüm...

Men ol ýerde gazylan gubur jaýyny näme etmelidigimi bilmesem-de, toparymyzyň erkek göbeklisinden häzir bir-özümdigimi ýatlap çukura yöneldim. Ýöne Gurt milise çukura girmänkäm meni saklady. Görejini gözokarasynda eýläk-beýläk togalap, eli bilen «Sen çekil, özüm!» diýen ysarat etdi. Donly aga üçin gazylan uly jaýda süýnüp uzynlygyna ýatyp gördi. Biz etrapda däp bolan düzgün boýunça merhumyň in ýakyn hossarlarynyň biri onuň üçin gazylan jaýa girip görmeli, ony synlamaly hem-de öz göwnüne görä jaýlamaly ekeni. Men öz etmeli işimiň hut şudugyna göz ýetirip, duýdansyz bir bedre

suw başymdan eňterilen ýaly erbet hopukdym. Bogazym dolup, gaňsyrawugym tütäp gitdi. Aglap, ejizlemelik üçin asmana, ak bulutlaryň arasyna bir ýere seretdim.

VII

Baslygyň kontora çagyryýanyny eşiden mahalym, elim işden sowady. Pilimi egnime atyp ýapgyra geldim-de, dabanyma, baldyrlaryma ýelmenen palçyk böleklerini ýuwuşdyrdym, bolan-goýan wakalary ýatlap, «Baslyg-a öz dostunyň aryny almakçy bolýar-ow» diýip oýlandym.

Dogrusy, men häzirki çakylyga bu gün däl, şol Mele şeýtanyň howlusynda goh turzan günümiň dek ertiri garasypdym. Ýöne başlyk sabyrlylyk edipdi. Belki, ol meniň işimde bir kemçiligiň ýüze çykaryna garaşýandyr, amat peýleýändir. Belki-de, gijeden-gije bukdaklap, kolhoz harmanyndan däne ogurlap ele düşerime garaşýandyr. Baslygyň öýümizi her günki adam başyna berilýän däneden kesmändigini ýadyma düşen mahaly bolsa, men ýene-de öz pikirime garsy boldum. Kontoryň howlusyna giren mahalym ýürek urgym güýçlendi, birbada baslygyň oturan jaýynyň. bosagasyndan ätlemäge aýagym çekmedi. Ýaýdanjymy gizlemek üçin gapynyň önünde eýläk-beýläk gezmeledim. Ýarym-ýaş bolup aglap jaýdan çykan, indem başyndaky köne çabydynyň etegi bilen gözünüň nemini süpürüp barýan aýalyň yzyndan «Uruşdan bir erbet habar gelen bolsa gerek» diýen oý bilen seredip durdum.

Men jaýa giremsoň gapynyň golaýyndaky oturgyçlaryň birine çökdüm. Çekinibräk ýüzümi göterdim-de, töweregi synladym. Meniň gelenime bir howa Sumsar wagadan başga hiç kim üns bermedi. Sumsar waganyň ýürek urgusynyň üýtgändigini onuň hereketlerinden

mälim boldy. Ol barmaklarynyň arasynda pyrlap oturan galamy bilen temegini gaşan boldy, soňundanam ony agzyna sokup müşdük edinjek ýaly etdi-de, ertibem gulagyna gysdyrды. Häzir bu ýerdäki üýşmelen, ýygnak bolup ýygnaga hem meňzäp baranokdy. Adaty, mesaýy gürrüňçilik hem dälди. Ortada, ýüzi güne garalan bagyr ýüz aýal solak alaça köýnegiň içinde eginlerini sallap, uly günä eden ýaly, bir ýere seredip durdy, öňdäki üstüne gyzyly mahmal ýapylgy stoluň aňyrsynda Sumsar waga bilen Dostmuhammet başlyk ýerleşipdi. Men göz astyndan syn eden mahalym Dostmuhammet başlygyň ýüzüniň ytygsap, horlanandygyny gördüm. Baýyndaky sur bagana telpegi indi oňa uly bolýana meňzeýärdi. Ol öz adatyňa görä ýüzüni aşak salyp, geplemän otyrды. Garynlak Aýaz birgat bilen ýanaşyk oturan Mele şeýtan, gözlerini jeljelledip, ortada duran aýaldan sorag sorayardy. Ol aýal men şindi gapydan girmänkäm, «Keselledim» diýen borly. Mele şeýtan «Seni kesel näme etsin, sen itdenem sag» diýip, ortada birtopar itiň arasyna düşüp, indem näderini bilmän bir gysym bolup kiçelip duran aýalyň üstüne kükreýärdi. Aýal öz ýanyndan «Bulary geplemedik ýeňer» diýen netijä gelen borly. Ol ýene-de erjellik bilen dymmagyny dowam etdirdi. Onuň ýer bolup dymmagy Sumsar waganyň ýüregine düşen borly, ol elini salgady-da, ur-tut gepe goşuldy.

– Patma, näme gara sygyr bolup gazaryp dursuň. Geple-dä bir zat!

Sygra meňzedilip kemsidilme Patmanyň därisine ot berdi.

– Eneň gara sygyr, iki çagasy bilen ärinten aýrylyp gelen bajyň gara sygyr!..

– Sem bol!

Sumsar waga ornundan gobsunyp, Patmany öjük-dirdi.

– Sem bolman, sem edip bilşiňi et-dä, ýüzi gotur, ýerçeken! Men öz topragymyň üstünde ýasaýan, her bir atasy at torbada gelen meni sem edip bilmez.

Patma soňky jümläni Sumsar waganyň kakasyny göz öňüne tutup diýdi. Bary-ýogy sanlyja sekundyň içinde, ýaňky ýüzi bilen ýer diläp oturan biçäre indi meniň gözümiň öňünde gaýduwsyz, merdemsiz zenana öwürüldi. Men bolsa öz ýanymdan ol barada bu aýal ýene-de sanlyja minutdan tüsse bolup çaşar, ýarym-ýaş bolup aglap başlar diýen netijä gelip otyrdym. Patmanyň häzir güýç-gaýrat tapyp, özüni goramagy meni begendirdi.

Bu galmagal başlygyň ýüregine düşen borly, ol kellesini sähelçe göteren ýaly etdi-de, henizem gahardan ýaña sandyraklap duran aýala seretdi.

– Patma, bar öýüňe gaýt, özünem her diýlen zada janyňy ýakyp ýörme! Günortana çenli öýüňdäki işleriňi edişdir-de, öýlän iş ýerinde bol!

Patma çykyp gidensoň, jaýda oturanlar gyssaga düşende onuň bolubersinden hezil tapysyp wakyrdasyp gülüşdiler. Hatda Dostmuhammet aganyň hem küti doklary biri-birinden daşlaşyp, dişleri akjaryp görüldi. Sumsar waga gülüp bolansoň gözünüň nemini süpürdi-de, görejinini meniň töweregimde gezdirmäge başlady. Bu onuň «Indi nobat seniňki, goç ýigit» diýdigi bolsa gerek. Dişini çokalap oturan Mele şeytan bolsa meni görmedik boldy. Yöne içki harasady ony öz gününe goýmady. Ol ardynjyrap, iki ýana oýkanjyrady. Men birnäçe sekuntadan özümi nazara aljak, bulançak, soranjaň gö-

zler barada oýlanyp otyrdym. Şu arada hem ýüregimiň bir ýerlerinde bir garagol höwes döredi-de, ynjalygymy gaçyrdy. Bu höwes, Mele şeýtanyň ýüzüne «Ar almakçy bolýañmy, şeýtan?» diýen manyda seredip, baş atmak, onuň gaharyny getirmek höwesidi. Şeýle ýagdaýyň özüm bilen öň hem bir gezek bolany meniň ýadymda. Ol gezek bu ýagdaý hemişe saçymy agyrdyp syrýan Ahmet aga bilen baglanyşykly bolupdy. Bir gün men Ahmet aganyň kölegede uklap ýatanyny gördüm. Şonda onuň sakgalyny şeýle bir syrasym gelipdi welin, tas göwnüme düwen zadymy isleýşim ýaly hem edipdim.

Dostmuhammet aga gözi bilen meni oturgyçlaryň arasyndan tapdy. Birnäçe minutlap ses-üýnsüz üst-başymy synlap oturdy. Ýuwdundy.

– Geldiňmi, başlyk?

Gowaçalaryň ýagdaýy nähili?

– Oňat. Suwsatmajag-a bolýas.

– Pagtalary suwsatmaly däl. Ýogsam-da, näme üçin ol meniň al diýen çaryklarymy sen henizem almansyň?

Men sesimi çykarmadym. Dostmuhammet aga Sumsar waga tarap öwrülibräk sorady.

– Getirdiňmi?

– Hawa, getirmelimi?

– Äkel!

Sumsar waga öwr turup gitdi-de, goňsy otagdan üç jübüt çaryk bilen dolanyp geldi. Men özüme uzadylan çaryklary aldym-da, rugsat berlenine mähetdel gapa yöneldim. Hamala, şol itli waka eýýäm hemmeleriniň ýadyndan çykan ýalydy. Hiç kim meniň garaşan zadym barada dil ýarmady. Men jaýdan çykanymdan soň hem gapydan uzaklaşman, birnäçe minutlap ýeňsämden eşi-

diljek gülki seslerine garasyp durdum. Hiç kim gülmedi.

Men welin özümiň şu üç jübüt çaryk üçin ýörite kontora çagyrylanyma henizem ynanyp bilemokdym.

VIII

Giçlik işden öýe gelen mahaly uly gelnejemiň jigim Ýussujygy gujagyna alyp, arkasyny diwara berip perişan oturanyny gören wagty, süňňüm bir ýakymsyz zady syzdy. Gelnejemiň beýle ýanynda bolsa, her gün towuk ýaly ir ýatýan gyz jigim mysylap, süýjüje uklap ýatyrdy.

Gelnejem biraz mundan öň haýsydyr bir zady ýüregine sygdyryp bilmän aglan bolarly. Ortada jynyň ysýgy ýaly bolup ölügsi ýanyp duran çyranyň ýagtylygyna, men onuň gabaklarynyň biraz ýellenendigini gördüm.

Iki gelnejem bir zadyň üstünde bir-birleri bilen hyň-ranyşan bolmaga çemeli, şeýledir. Kiçi gelnejem öýkeläp, turup öz jaýyna ýatmaga gidendir. Ilki kelläme gelen pikir şu boldy. Ejeleriniň önünde oýaly-ukuly ýatan Ýussujyk meniň gelenimi görüp begendi. Ylgap gelip, boýnuma böküp jedirdedi.

– Ýazly kaka, Ýazly kaka, biziňkä sakgallak baba geldi!

– Hany!

Men Ýussujygyň çyrşaklyja ýañajygyny ysgap durşuma, onuň özüne sorag berdim.

– Ol gelnejem bilen heý-läk... daş ýere gitdi. Ejemem aglady, gelnejemem meni köp-köp ogşap aglady.

Bir bolmasy işiň bolandygyna indi kemsiz yrandym. Ýüregim jigläp gitdi.

– Gelnejeň-ä kakasy gelip äkitdi, ýaňyja gitdiler, çykan bolsalar ýaňy obadan çykandyrlar.

Uly gelnejem şeý diýdi-de, ýerinden gobsunjak ýaly

edip, ýene-de aglady.

– Näme üçin?

Men öýümizi ýañlandyran soragymyň jogabyna hem garaşman, dazlap gapydan çykdym.

Uly gelnejemiň yzyndan bir zat diýip gygyranyny eşitsem-de, onuň näme diýenini seljermedim.

Obadan çykyp ýene biraz ylgamsoň, hol öňden öz maýdalyna tykyrdap barýan eşegarabany gördüm.

Aý süýt ýaly aýdyň bolansoň, şol arabanyň gelnejemi alyp barýan arabadygyny seljermek kyn bolmady.

– Gelneje, gelneje!..

Men ylgap barsyma, iki gezek zowladyp gygyramsoň, garaňky tolkunyp giden ýaly boldy, tykyrды galyp, araba saklandy. Men olaryň yzyndan ýetip, özümiň nämenameler edýänimi hem unudyp, arabanyň yzynda bir gysym bolup oturan gelnejemiň köwşüne kellämi goýup, ýalbaryp agladym.

– Gelneje, gitmesene, gelneje... Ynha Döwlet kakam geler, Aýlyň daýysam öldi diýlensoň gel-dä, gelneje...

Gelnejem gepläp bilmän, ýüzüni gapdalyndaky düwünçege goýup, içigip-içigip, silkinip aglady.

Arabany sürüp barýan gürzelek sakgally adam arabadan düşüp geldi-de, köpi görenligini edip, meni köşedirmek üçin göwünlik berdi. Ol maňa tanyş adam. Uruşdan ön häli-şindi bizinkä gelip, kakam bilen çaýlaşyp giderdi. Men tudumyzyň aşagyndaky sypada onuň kakam bilen ondan-mundan edýän gyzykly gürrüňlerini köp eşidipdim. Ojagyň başyndan olaryň önüne çaý-nahar daşapdym...

...Ejem bilen gelnejemi gerekläp olaryň öýlerine sö-

zaýdyjylyga barsymyz, gelnejemi arabaly şatlyk-şowhun bilen öýümize alyp gelsimiz, bagsynyň aýdym aýdyp toýy dabaralandyryşy... hemmesi ýadymda.

– Goý, oglum, aglama, agaň geler enşalla, oglum... Ana, şonda sen bize söýünjilemäge gel, şonda sen gelnejeňi özüň bilen al-da gaýdyber. Ýa-da arabalyja özüm getirip giderin. Söýünaly bilen Gaplaň obaň arasy daş ýermi näme?!

Ýene ol maňa: «Sen, oglum, erkek kişi ahyrym, mert bol!..» diýip, bir zatlar diýişdirdi welin, ýöne meniň birnäçe minutlap depme ker bolan gulaklarym onuň sonky sözlerini eşitmedi.

Näderimi bilmän, özümden barha daşlaşyp barýan arabanyň yzyndan seredip, aglap galdym. Soňundanam bir tarapa, aýagymyň öz giden tarapyna ylgap gitdim. Tutuksy dymşyp oturan baýyrlar, süňňüne çakyr tomsy siňdiren meýdan, häzir bularyň hiç birisi meniň ünsümi özüne çekip bilmedi. Men ýüzin düşüp ýatysyma, içigip-içigip agladym.

Gelnejemi alyp takyrdap barýan araba, indi meniň gözümiň içi bilen öz maýdalyna gidip barýar.

Aglap ýüregimi gowzatdym. Şundan soň birhili göwnüm giňän ýaly boldy.

Men häzir bu barada pikirlenip, aýaklarymyň özümi bu ýere getirenine begendim. Öýe baraýan bolsam, ýüregime bu ýitgini sygdyryp bilmän, bozulyp aglardym. Gelnejemiň, jigilerimiň hem aglaşmaklaryna sebäp bolardym.

Şeýle-de maňa aglamak bolanok ahyryn, men bir öýüň eýesi, türkmençilikde öý eýesiniň ejizlik etmeginiň, söweşde serdaryň dyza çökmegi bilen deňeşdirilýänini

men bilýän ahyryn.

Öýdäkiler indi ýatýsan bolsalar gerek diýen netijä gelemsoň, baýyrlaryň etegini ýalap akýan ýaba inip, ýüz-gözümi ýuwuşdyrdym-da, ýüzümi garaňka tutup, yzyma dolandym.

IX

Pagta ýygymynyň ahyrlarydy. Üsti münder edilip gannar ýüklenen arabadan ýykylyp aýagymy döwdüremsoň, meniň örim daraldy. Uzynly gün güýlünip öýde ýatmaly boldum. Daş-töweregi indi men, köplenç, aýnadan seredip görýärdim.

Hälem meniň bagtyma uly gelnejemiň çagalary bar, indi bar güýmenjäm şolardy. Olaryň öz dillerinde gep-leýişlerini hezil edip diňleýän. Men bolsa öz gezegimde olara bilýän ertekilerimi aýdyp berýärim, käte-de öýkel-edip, soňundanam olaryň öýkesini ýazýaryn. Jigilerimiň öýkesini ýazmagyň meniň ýanymda hiç bir kynçylygy ýok. Olara aýagym gutulansoň jeňňele gidip şol ýerden şagal çagajygyny tutup getirjegimi aýtdygym bolany. Olar şonda öýkäni ýatlaryndan çykarýarlar-da, sorag bersip, şol tutuljak şagal çagajygy bilen gyzyklanyp ugraýarlar.

Gelnejem işden gelen wagty olary synlamak has-da hezil. Her hili soraglar sorasdyryp, olar gelnejemiň ýüregine düşerdiler. Birisi: «Eje, senem jana bäbek alsana, menem göterjek, Şekerlerem alypdyr» diýse, beýleki jigim: «Ýok, men göterjek» diýip, özünden uly uýasy bilen ýok bäbegiň üstünde basdaşlyk ederdi.

Gelnejem öý işlerini edip yörsüne, jigilerimiň tükeniksiz soraglaryna birki gezek «hä», «hawa» diýensoň ýa-ha dymardy, ýa bolmasa-da «Bar, oýnasaňyzlaň, men-

ä bäbeksizem başymy çaramok» diýip, abyr-zabyr edip gatyrganardy.

Kä gijeler uzak wagtlap meniň gözlerime uký gelmezdi. Kakamy, agalarymy göresim gelerdi. Ýatlamada olar bir ýerlerden gelip, meniň gözümiň önünde üşüşerdiler. Men ýene-de birnäçe minutlap bagtyýar bolardym.

Maňa has agyr degýän ýatlama öz ynanmaýan zadyma kiçi gelnejemiň ynanmagydy. Barybir, men henizlerem Döwlet kakamyň gaýdyp gelmejegine ynanamok.

Meniň gijelerine ýatyp bilmeýänimiň ýene bir sebäbi Mele şeytan, Sumsar waga ikisi bolsa gerek. Hut, şu iki ülpetdir. Olary heniz hem şol öňkim ýaly keşdim çekip baranok. Hatda özümiň ile ryswa bolup ýakalaşan itimem Mele şeytan bilen Sumsar wagadan on esse gowy görýärin. Ýöne näme üçindir, Dostmuhammet başlygy bu ikisi bilen bir hatarda goýasym gelenok. Dostmuhammet aga birhili düşnüksiz adam. Emma Mele şeytan bilen Sumsar waganyň onuň arkasyndan bolmajysyny bolup ýörmegi welin göwnüme ýakanok. Ýöne alajym ýetenok, uruş gutaranson, agalam gelensoň, bu iki doňzy bir ýüpe çatyp, obaň ortasyna eltip ýençmek arzuwym-a bar.

Şu gün Sarygyz bilen Nurbibi daýza hem meni ýolugurlaryna sorap geçdiler. – Sen jögülik edýän, Mele şeytany mazalyja ýençmäge güýç toplaýaň – diýsip, degsip gülüşdiler. Ýarym degişme bilen, obanyň owadan gyzlary hakynda azrak pikir etmegimi, şu ýylyň bol çöpi, köpräk «Waharman» iýmegi sargap gitdiler.

Ilkagşam kapas bolsa-da, ýarygijeler şemal öwsüp, töwerege birneme salkyn arap ugrady. Gara cyranyň ysygyna jigim Ýussujygyň balajygyny ýapap güýmen-

ýän, hemişe hemmämizden giç ýatyp, ir oýanyň gelnejem hem işini boldum edip, çyrany üfläp söndürdi-de, ony hemişeki goýulýan ýerinde, gapydan sowarak ýerde goýdy.

Salkyn düşensoň jigilerimiň yssylap oýan-buýan togarlanmalary galdy.

Meniň daşaryk, aý aýdyň meýdana çykyp gidesim geldi. Aýyň aşagynda oturyp kakamy, ejemi, agalarymy, Donly agany, häzir bir ýerde duşmana zarba urýan Gyzyly Goşuny ýatlap, tä ukym tutýança oturasym geldi. Soňky döwürde içimi hümläp oturmak meniň häsiýetime siňipdir. Şu agzan zatlarym barada bolsa men has köp pikir edýärdim.

Mahal-mahal duşman bilen söweşip ýören obadaşlarym göz önüme gelýär. Men şonda öz agalarymy hem şolaryň arasynda görýärim. Olaryň hersi meniň gözlerimiň önünde birnäçe sekunt sakanaklan ýaly edýärler-de, ýene-de köpçüligiň arasyna gosulyp, gözümden ýitýärler.

Asmana galdygyça kiçelip barýan Aýy göz önüme getirip ýatysyma irkilipdirin. Gijäniň bir mahaly, «Ýazly» diýip adym tutulan wagty men muny düýşüm hasapladym.

Ol ses ikilenç ýene-de bir gezek gaýtalandy. Ýöne bu gezek meniň adymyň yzysüre gelnejemiň hem ady tutuldy. Özi-de birhili gyryljyk, sandyrawuk ses. Göwnüme erbet bir pikirň geleni üçin ukym bada-bat gözümden uçdy.

Öz ýanymdan, hemişe bir bahana tapyp, uly gelnejemiň gözünü-başyny aýlamak üçin geläýjek ýaly bolup ýören Mele şeytan bolsa gerek diýip oýlandym.

Töweregimi sermeläp, içe-daşa girip çykan mahalym söýget edinýän tut taýagymy tapyp aldym. Şol arada hem,

kör ýarasyndan basylan ýaly, gelnejem «Heý, waý...» diýip, sýcrap ýerinden turdy.

Garaňky içerde nämedir bir zat şakyrdap, goh turuzdy. Men emedekläp diýen ýaly işige ýetip, diwary daldalap ör galdym. Taýagymy çemeledim.

Işik açylan mahaly ilki Aý aýdyň gijäniň bir bölegi ak meýdan bolup içerik girdi. – Ýazly jan, inim!..

Gapyda hatdara bolan göwre meni gujaklady-da, bagryna basdy.

Agamyrat kaka... – Men ony tanadym-da, birdenem näme üçindigini bilemok, onuň däri ysly gimnastýorkasyna gysylyp, möňňürip aglap goýberdim.

Indi maňa aglamak aýybam däl. Indi meni hiç kim geňläbem bilmez, meniň öňümde öýümiziň eýesi, dört ýyllap gözümden uçan agam ýyljyraklap dur.

Öň meniň oňa gaty köp zatlar barada gürrüň beresim gelýärdi, ýöne häzirki minutda ähli zat ýadymdan çykdy oturyberdi.

Meniň häzir ýadyma düşen zat diňe şol ýola salan mahaly özümü düşnüksiz nazary bilen synlap, gözüme seredip duran agam Nurly boldy. Onuň şol gezekdäki dikanlap seretmeginiň sebäbini men indi bildim.

Ol bu pikiri maňa dil bilen aýdandan, göreçleri bilen has täsirli edip aýdan ekeni.

Onuň gözlerini bu gezekki okaýşym öz göwnüme hem jaý boldy. Nurlynyň gözleri maňa: «Inim, seniň ornuňda galmak, iner ýüküni görtermekdir, sen döz gelip, şol ýüki göterip biläýseň-ä!?» diýen manyda sereden ekeni.

Şol gije agamyň gelen günü, bu ýük ýene-de meniň gerdenimden düşdi.

Moskwa-Aşgabat, 1976-1978 ý.

ÝEDI DÄNE

Ilkinji purýja

Ýaz günleriniň birisidi. Men polkumyzyň gyzyl ýyldyzly ýaşyl derwezesinden çykdym-da, ilerligine dolanyp, şähre eltýän ýodajyga düşüp gitdim.

Esger kemerini bilime guşanalym bäri, bu meniň ilkinji gezek rugsada gidip barsymdy. Şähre golaýlaşdygymça, näme üçindir, aýaklarymyň biri-birinden ýeňil gopýandygyny syzyp ugradym.

«...Suratyňy iber, oglan, nähili esger bolduňkaň, göresimiz gelyär!» diýip, her hatynda diýen ýaly sargyt edýän enemdir gelnime tizden suratymyň gowuşjagy, olary begendirjegim ýadyma düşüp ýylgyrjaklaýardym.

Gönimden gelsem, öz esger geýimli suratyma özümiňem seredesim gelmän duranokdy.

Şähre gelip, surata düşülýän jaýa girip çykanymdan soň, men öz ýanymdan, bu aladamy biten işleriň hasabyna geçirip arkaýynlandym. Şu aralykda şähriň naýza boýy ýokarsynda gaýmalasyp, bir-birlerine süýkenişip ýören ýalta bulutlar hem aýalaryny sähelçe açmaga ýetişen ekenler. Garsymdaky baglara seredenimde, dür guraw akja damjalaryň ýaňy pyntyk ýaran baglara düşüp, ondanam aşaklygyna «taýdym-taýdym» oýnaýandyklaryny gördüm.

Köçelerde şäherlilere goşulyp birmeýdan gezme-lämson, бүдүр-сүдүр kerpiç düşelen ýoda gelip düşdüm. Ýodajyk şähriň gündogar etegine, jaýlaryň barha seýrek-läp tükenýän ýerine alyp barýardy. Ol ýerden derýanyň ürken aty ýadyňa salyp, şähriň daşyndan öwrüm edip

akýanyňy men ozaldanam bilýärdim. Şindize çenli kenarda oturyp, derýany ine-gana synlamadygam bolsam, bireýýämleň men ol derýa bilen dostlaşmaga ýetişipdim. Biz, harbylar, häli-şindi maşynly onuň üstünden geçerdik. Şonda men edil bir ýakyn adamymy göräýjek ýaly bolup boýnumy süýndürerdim-de, oňa hyrydar serederdim. Kenar häzir tomusdaky şadyhorramlygyny birneme ýitiren ekeni. Indi bu ýerde gülsüp, pažžyldasyp öwhä atysýan gyzlaram göze ilmeýärdiler, derýanyň içinde kebeleklesip ýören gaýyklaram görnenokdylar. Şeýle-de bolsa, ünsüňi çekäýjek zatlaryň bu kenarda entegem ýetikdigini, ýalaňaç daşa münüp, az-kem oturaňsoň duýsa bolýardy.

Kenardaky tolkun ugruna sähelçe hallan atyp duran balykçy gaýyklary, onda-munda çeňňekleri bilen başagaý bolşup ýören gojalarydyr şaňňy seslije oglanjyklar, häli-şindi güzerlere gelip gidýän eli bedreli gyz-gelinler häzir bu kenara başga bir täsinlik berýärdi.

Garşy kenardaky etegini ýokaryk çeken ýolka agaçlary, suwdan girip geçmek hyýalyna münen baldyrlak gyzlary ýadyňa salyp, süýji-süýji hyýallara münmegiňe sebäp bolýardy.

Men kenardaky yranysyp duran balykçy gaýyklarynyň birine giremsoň, ýene-de esli wagtlap töweregimi synlap, süýji hyýala çümüp oturdym. Käte-de kenardan gysymlap alan owunjak daşlarym bilen, töweregimdäki tolkunlary kesekläp, hiç bir maksatsyz dänjiredim.

Ýöne mendäki bu arkaýynlyk uzaga çekmedi.

Jübülerimi sermelän ellerim boş çykmadyk bolsady, onda meniň entejikler bu kenarda çekenämi ýaýradyp oturjakdygym çynymdy. Mundan soň içime şetdaly

salnana döndi. Ynjalygym gaçdy. Ellerime ynanman, jübülerimi çöwrüşdiribem seredişdirdim, rugsat kagyzym weli, edil ýer ýuwdan ýalydy, hiç ýerde-de ýok.

Ine, şeýdibem meniň ir ertir alçy gopan keýpim günortana ýetip-ýetmänem, tükgerdi ýatyberdi.

Egin-eşiğiň-ä barlanma kemi galmady, hany indi deriňi sypyryp, oň aşaklaryna-da bir seredip gör. Haý-haý, seniň kelle bolaýşyňy... – diýip, men özüme käýindim.

Şundan soň bu ýerde uzak eglenmäge meniň gurbatym çatmady. Gaýykdan düşdüm-de, ýeriň pessi bilen yzyma dolanmak bilen boluberdim. Derýanyň boýuny syryp birmeýdan ýörämsoň, kenardan başlanýan ýapy-ýokary köçeleriň birine düşüp, ýokarlygyna ýöräp gitdim.

Meniň pikir edişime görä, bu köçe patrul dabanlarynyň örän seýrek, negade bir düşýän çolaja köçeleriň biri bolmalydy. Çaklama pikirim bilen ylalaşanym üçin bolsa gerek, töweregime ýaltaklamamy goýup, birneme arkaýynlanypdyryn. Şeýlelik bilen, diňe bir özümiň müýnlülügimi däl, nireden gelip niräk barýanymy hem unudyberen ekenim.

– Desantçy!.. Gwardiýaýy, aýak çekin!

Diňe häzir ýeňsämden şu merdemsy sesi eşidip, hüşgärligiň elden gidenligi hakydama geldi. Aýak çekip, sesiň çykan tarapyna gaňrylyp seretdim. Ol ýerden bolsa ýany iki esgerli bir inçemik uzyn serkerde ýeňil-ýeňil ädimläp, maňa tarap gelýärdi. Häzir olaryň menden ilki bilen rugsat kagyzymy talap etjekleri ikuçsuzdy.

– Nätsemkäm?..

Göz açyp-ýumasy salym men öz ýüregimiň barha güýçlenýän gürsüldisine diňsirgendim.

Az-kem özümi ýitirenligimi hem duýdum, aýaklarym sähelçe sandyraklaşýardylar. Ýöne kelläme bu hyýalyň nireden gelenligi welin belli däl, men birdenkä merdemsilendim-de, «Duran tutular» edip, baryan köçäm bilen atylyp gitdim.

Menden beýle jogaba garaşmadyk patrullar hem paýyrdasyp meniň söbügime mündüler. Birhaýukdan yzyna seredenimde, üçlükden saýlanan leýtenantyň aralygy ep-esli ýygyma ýetişenligini gördüm. Şundan soň maňa başga bir çykalga gözlemelidigim anyk boldy. Ýogsam, olaryň ellerine düşüp, boýnumy sallap, önlerinde gitjegim ikuçsuzdy.

Öňümde keseren köp gatly äpet jaýa ýetip, men onuň girelgeleriniň çem gelen birine kürsäp urdum.

Ol ýerde-de ilkibada özümi nirede gizlejegimi bilmän, iki ýana elewredim. Şol barmana-da gapylary sermeläp ýörsüme, ahyram bir açyk gapy tapyldy. Itdim. Tasap giren jaýymyň içinde üç adam nahar stolunyň başynda günortanlyk edinip oturan ekeni. Olar çagyrylmadyk myhmany görenlerinde, «Bu kim?... Bu kim..?» diýen manyda geňirgenişip, bir-birleriniň ýüzlerine seredişdiler. Ortada oturan adam stola elini diräp ornundan turanynda, men ony kimdir bir tanyş adama meňzetdim. Ýöne onuň peşeneli ýüzüne dikanlap näçe seretsem-de, nirede görenim welin wagty bilen hakydama gelmedi.

Sag tarapda oturan çit köýnekli dolmuş aýal äm-säm bolup henizem meniň ýüzüme seredýärdi. Örülmelik zire saçlaryny bir gujak edip, ýaýyp ýeňsä goýberen gyz jaýda oturanlaryň üçünji biridi. Ol agzyna salmak üçin ýabaga mündüren kolbasa bölejigini hem unudyp oturysyna, mylaýym gözleri bilen meni geňirgeýärdi.

Häzir men özüme dikilen bu gözleriň garsysynda eräp duran buz tümmegi ýaly bir zatdym.

Bedenimden çeşmeleýän der düwmejikleri aýamy zol-zol maňlaýyma ýetirmäge mejbur edýärdi.

– Bagyşlaweriň... mümkin bolsa, men şu ýerde üç-dört minut duraýyn... – diýip, gapynyň agzynda haslap durşuma, ahyry dillendim.

Ornundan turan dogumly adam meni kimleriň kowalaýanyny aňan bolsa gerek, ol ýakyn bir howandaryma menžäp, eýemsiräp käýindi:

– Sizem birwagt akyly-başly adam bolarmykaňyz? Öz bolup ýörşüňize özüňiz bir düşünsediňiz...

Dolmuş aýal azajyk gobsunanson, adamsyna seredip, meniň tarapymy çaldy.

– Kolýa! Gerek дәl... gerek дәl-le.

Elini arkasyňa tutup, jaýyň içinde дәhedem-des-semläp başlan dogumly adam, näme üçindir, şundan soň bir sözem diýmedi. Onuň ýene-de bir zat diýmäge hyýallanan küti dodaklary diňe münküldeşmek bilen oňaydylar.

Tizden gapa golaýlaýan aýak sesleri eşidilip ugrady. Olar gelişlerine, gapylary gezekli gezegine kakyp, meni sorayardylar. Soňundanam ötünç sorasyp, başga bir gapa ýönelýärdiler. Men şindizem işigiň agzynda ädigimiň burnuna seredip durun. Käte-de stoluň aşagyndaky kepleri topuk zenan aýajyklaryna hem gözümiň gytagyňy aýlanymy duýman galýaryn.

Suw içim salym geçip-geçmäňkä, kakylma nobaty meniň duran jaýymyň gapysyna ýetdi. Häliden bäri meniň bu ýerde peýda bolmagymy düýş hasaplap oturan gyz ejesiniň ümlänini görüp, dessine onuň näme diýjek

bolýanyňy aňdy. Ýeňillik bilen ornundan turup, goňşy otagyň gapysyny iterdi:

– Giriň!

Men mürähede ýakyn bolamsoň, bu sözi iki gaýtalamadym. Gyz maňa oturara orun görkezip, güýmener ýaly gazet-žurnallary hem öňüme suýsürişdirdi. Şundan soň onuň özi-de «Ogonýok» žurnalyndan birini alyp, meniň garşymdaky oturgyja geçip oturdy.

Men bu giňiş, tämiz jaýda az-kem oturamsoň ynjadym. Açyk penjireden jaýyň içine girýän sergin şemal, bu gyzyň saçlarynyň arasyndan süzülip geçýärdi-de, haýsydyr bir ajaýyp gülüň burk urýan ysny meniň burnuma getirýärdi.

Ýöne gulagym gapyda bolansoň, meniň gazet okabam, surat görübem şeýle bir wejim bolmady.

Içeri gezip ýören gözlerim bolsa, meni ýene-de oňajsyz ýagdaýa saldy. Gapynyň çep tarapynda duran asajy görüp, men özümiň oýunda utulanymy boýun almaly boldum. Ol ýerde täzeje serkerde lybasy asylgy durdy. Bu öýüň öz komandirlerimiziň biri maýor Tarasowyň öýüdigini maňa diňe häzir mälim boldy. Ýaňy gacyp gelip, tasap öýe girenimde-de, men ony bir tanyş ýüze meňzedipdim-le, ýöne beýle oňajsyz ýagdaýa düşerin diýen oý welin, kelleme-de gelmändi. Egninde harby geýimi bolaýan bolsa, men ony dessine tanaýjagam ekenim.

Ýeri gelende, eneli-gyz ikileşip, meniň bu günki «towsan» bolmagymyň sebäbini hem sorasdylar. Eden işim ýatlanylanda, birneme utanan hem bolsam, meniň bu hoşgylaw adamlardan syr saklasym gelmedi. Bolan wakany «a-syndan başlap ýa-syna» çenli bolsy-bolsy ýaly edip aýtmaga çalyşdym.

Eneli-gyz meniň gürrüňimi diňläp oturyşlaryna bir-birleriniň ýüzlerine seredişip, keýpihonluk bilen ýylgyrjaklaşýardylar. Daşky jaýda bolsa, ýeke galan komandir, haýsydyr bir nätanys aýdymjygy burnuna salyp hiňlenýärdi.

Harby biletimi sorap alan eneli-gyz goňsy jaýa ötensoň, ümsümlik ýene-de meniň depämde agramyny saldamlady. Boýnumy uzadyp, açyk penjireden sereden mahaly, meniň bir ýerden gara bererime garaşyp, peteň bolan harbylaryň parahat ädimleşip dolanyp barýanlaryny gördüm.

Goňsy jaýdan dolanyp gelen aýalyň elinde öz ýitiren kagyzymy göreminde, ilki geňirgenenem bolsam, soňundan utandym. Şol bada-da ony nirede gizlänim ýadyma düşdi. Men ony ýitiräýmekden çekinip, harby biletimiň arkasyna salyp gizläpdim ahyryn. Şundan soň biziň gürrüňimiz has-da gyzysdy. Çit köýnekli dolmuş aýal meniň önümde kitap sahypalaryna meňzäp açyldy. Ol özleriniň adamsy Tarasowyň leýtenant ýyllary, meniň dogduk mekanym Gusguda iki ýyllap ýaşandyklaryny aýtdy.

Badhyzyň, onuň üsti çigildemli baýyrlarynyň ýatlanmagy meniň bu maşgala bilen has-da içgin ysnyşmagyma sebäp boldy. Bu aýala Nina Ýewstigneýewa diýilýänligini, gyzyň adynyň Tanýadygyny men diňe häzir bildim. Birhaýukdan, öý aladalary ýadyna düşen bolsa gerek, Nina Ýewstigneýewa bizi jaýda ikiçäk galdyryp, aşhana geçdi. Az-kem gürlleşensoň, men Tanýanyňam özüm ýaly kitaphon-jedelkeş ekenligini syzyp ugradym. Eger sagat bölüme köwlenmeli wagtymyň ýetip gelýänini habar bermedik bolsady, onda men entekler Tanýa bilen köp

gürrüňiň başyny agyrtmakçydym.

Men öý eýelerine eden hyzmatlary üçin minnetdarlyk bildiremsoň, hoşlaşyp öz ýoluma gaýtdym. Geýmäge gysanan plasyny eline alan Tanýa köçä çykyp barýarkam, ylgap meniň yzyndan ýetdi.

– Meniňem ugrum siz tarapa...

– Örän gowy, ýörüň, birden iki ýagsy diýipdirler.

– Joram siziň golaýyňyzda ýaşaýar, üstünden gelerin, bile kino gideris diýipdim.

Ýagys köljagazlarynyň üsti bilen öwüsýän mylaýymja şemal töwerekdäki hemme zatlary göwünjeňlik bilen sypalaýardy. Tanýanyň saçlaryny bulaşdyryp oýnaýardy.

– Men soňky döwürde bir zatlar, bir zatlar ýazyp-bozmany çykarypdyryn – diýip, gürrüňimiziň kesilmegini halamadyk Tanýa täzedan dillendi.

– Näme, edebi eser dagy ýazýaňyzmy, ýazyp gutarsaňyz bize-de okadaweriň! – diýip, men degişmä saldym.

– Ýo-ok, ýok-la, mendenem bir eser ýazan bolarmy, men ýöne gyzyklanyp obalaryň, şäherleriň döreýşi hakyn-da öz görüp-eşiden gürrüňlerimi ýazýsdyran bolýaryn. Depderimiň ep-esli bölegini bolsa gyz atlarynyň gelip çykyşy tutýar.

Tanýa bu zatlary çöpleýşi barada aýdanson, gürrüňini öwürüp öz sorasy gelýän soragynyň üstünden getirdi. Ol meniň diňe bir diňleýji bolman, geplemegimi hem islän bolsa gerek, maňa garaşmadyk soragymy berdi.

– Siziň pikiriňizçe, haýsy at gyz atlarynyň iň oňady?

– Ýazjema! – diýip, men berlen soraga bada-bat ilki öz gelnimiň adyny tutup jogap berenimi-de duýman galdym. Tanýa nobatdaky soragy bermeginiň deregine, aşak seredip, köpmanyly ýylgyrdy. Ýene-de ümsümlük Tanýa

ikimiziň aralygymyzda hiňňildik guranyp uçdy.

Gyzyl ýyldyzly ýaşyl derweze önümi kesensoň, Tanýa ikimiz aýak çekdik. Birsalym biziň bölümimiz tarapdan gelýän aýdym seslerine diňsirgenişip durduk.

– Rugsat alsañyz, bize gelersiniňiz-ä, ind-ä näme, ejem, kakam bilenem ildes bolup çykdyňyz?

– Nesip bolsa! – Men ynamsyz dillendim.

– Eger gelmeseňiz görüň-dä, gaty görjegimiz-ä hakdyr ýa-da ine, şu adrese hatjagaz ýazaýyň, rugsada çyksañyz, özüm sizi gözläp tapaýaryn.

Men Tanýanyň öý adresini ýazyp uzadan kagyz bölejigini alyp hoşlaşdym.

Gulagyma ýene-de bölümimiz tarapdan bir perdeden gopýan ädikli aýaklaryň tarpyldysy esidilip başlady.

Ýer, Asman, ýer

Rot...a-a, podýom... trewoga!

Bu buýruk sagat üç bilen dördüň aralygynda, ukynyň bala dönen wagty üç mertebe yzly-yzyna gaýtalandy. Krowatlaryň pružinleri naýynjar jygyldasyp başlady. Oglanlar krowatlardan atylysyp-atylysyp turýardylar. Birnäçeleri odeýallary bilen penjireleri perdelemäge gyssansa, ýene birnäçeleri gidip barsyna geýnişip, ýarag saklanylýan jaýa howlугýardylar. Köýnek diýip jalbaryny başyna sokup... öz-özüne käýinýänlerem häzir hiç kimiň gülküsini tutdurmaýardy.

Komandirimiz kazarmanyň önünde biziň başymyzy jemlänsöň, paraşýut saklanýan ýere ýetmäge howlukdy. Garaňkylygy gar süýşüren ýaly, öz ysýklary bilen süýşürüp gelýän ýük maşynlary biziň yzmyz süre

hokranysyp, ammaryň öňüne üýsüşip ugradylar.

Parasýutlary masynlara daşamak işi indi diňe ylgawuna ýerine ýetirilýärdi. Uky bolsa bireýýäm-ler biziň gözlerimizden düşüp, bizar bolup gidipdi. Onuň deregine gabaklarda mylaýym der düwmejikleri sandyraklaşýardylar.

Ädik astyndan gopýan tapyrdylar haýsydyr bir şowhunly, düşnüksiz Afrika sazларыny ýadyňa düşürýärdi. Ýüki ýeten masynlar bu ýerde uzak eglenmän, hokranysyp, ýene-de ýola düşmek bilen bolýardylar.

... Daň atmazynyň öňüsyrazy biz eýýäm polkumyzdan has uzakdadyk. Çyg çeken gyrymsy otlaryň üstünde arkamyz parasýutly oturyşmyza uçara münmek nobaty-myza garaşýardyk.

Uzak dymyslygy halamaýan oglanlar ileri-ileri omzasyp, ýene-de burnunyň aşagyndan tüsse goýberip oturan Mişanyň daşyna tegelenýärdiler.

Häli-şindi «Bilýäňizmi onsoň näme bolanny?» diýip, gürrüňini süýjetmegi halaýan Anapriýenko, küleje murtларыny dyrmalap oturysyna, dosty Mişanyň ejesine ýazmadyk hatyny ýazdy edip, ýatdan okap, oglanlary gyzyl-gyran gülüşdirýärdi.

«Eje, ýagysly ülkede çyg çekip ýatan Mişulýaň saňa köp salam iberýär. Eje, ilki bilen-ä, saňa aýtjak zadym, her aýlyk alaňda 10-15 manat iberseň iber-de, posylka zat diýip azara-da galjak bolma, aýda birki ýola iberseň, şolam ýeterlik.

Eje, meni hiç gaýgy etme, indi men öz bölümimiziň uly komandirleriniň biri. Ýakynda maňa ýefreytor çinini berdiler. Guwan, eje, guwan öz didäňe!

«Generalam bol» diýdiler welin, özüm göwnemedim». Oglanlar Mişa seredişip, gyzyl-gyran gülüşýärdiler.

Mişa-da olardan kem galarly däl, kellesini sallap oturyşyna, gözlerini ýaşardyp, sandyrap gülýärdi. Onuň tegelekden bereketli ýüzi bir nokada çekilişip, ýemsiğrāk burny bir-birlerine golaýlaşan duluklaryň arasyndan çalaja dürterip görünýärdi.

Mişa bir biziň rotamyza däl, ähli polkumyza belli oglanlaryň biridi. Onuň käbirleri ýaly degişmä-gülüşmä çydaman, gyzaryp-bozarmasy bolmazdy.

Ýefreytor Anapriýenkonyň saýlap-seçip ony gep ýassygy edinmeginiň sebäbi hem şundan bolsa gerek. Ýogsam, bu iki esgeriň diňe bir daşky görnüşleri däl, gylyk-häsiýetleri-de hil-hildi. Mişa geplemäge ýaltansa, Anapriýenko «eňegi jaňly» diýilýänlerdendi. Boýy uzyn bolansoň, ol mydama garpyz ýaly togalanyp ýören Mişanyň depesinden seredip gezerdi. Oglanlar olaryň bile tirkeşip ýörenini görseler, «Iwan Iwanowic bilen Iwan Nikiforowic gelyär» diýsip gülşerdiler.

Ak guşa meňzeş äpet uçar gelip bizi garnyna salansoň, ýene-de özüniň howa ýoluna gönügip gitdi.

Biz paraşýutlarymyzyň toýnuga meňzeş ilgençeklerini halkajyklardan geçirişdirdik. Şundan soň bir-meýdan penjireden bulutlaryň üstündäki ak meýdança seredip oturdym. Häli-şindi öýümize gidýän pikirlerim ýene-de baryp bosagamyzdan ätledi.

...Ir ertir gözlerini eliniň tersi bilen owkalasdyryp, ýorgandan çykyp gelyän jigilerim göz önüme geldiler. Her hereketi guwanç döredýän Ylýasjygy ýatlamda: «Çök-çök, towugym, mykga ber, çök, çök, towugym, mykga ber...» diýip towuklary kowalap-düwdenekläp

ýörşi göz öňüme geldi. Onuň bilen ýakalaşyp, «Kim ýeňýär» oýnasym geldi.

Uçar birmeýdan agyp-dönüp uçansoň, bökülmeli wagtyň golaýlany belli boldy. «Taýynlanmaly» buýruk eşidilensoň, ilkinji bökmeli biziň hatarymyz ör galdy. Menem ýoldaşlaryma meňzäp, sag elimi paraşýut açyjy halka berkitdim, çep elimi zapasnoý paraşýutynyň aşagyna ýetirip, birneme eglibrak durşuma, beriljek buýruga garaşdym.

– Gitdik!

Buýrugyň yzysüre oganlar patrak seçilen ýaly bolup, bulutlaryň ýokarsyndan seçelenip ugradylar. Aşak inen badyma, daşarda howanyň çigreginiň barlygyny duýdum. Inim tikenekläp gitdi. Sowujak damjalar «sit-de, sit» bolşup, meniň ýüz-gözüme, tüňňüden uzynak burnuma pitikleşýärdiler. Az wagtdan, onda-munda süýnüşiپ-sarkysyp ýören çal bulutlar, kellämiň ýokarsynda ak öý bolşup, meniň paraşýutyma gabal-gabal bolşup ugradylar. Gezekli-gezegine onuň owurdyna girip, çekilişip demre dönen tarlara süýkeşip--süýkenişip gördüler, özleri bilen meni-de nirädir birýana alyp gitmäge hyýallandylar.

Men ýere gelip düşenimde, başagaýlyk indi bu ýerde höküm sürýärdi. Özlerini alas-gopas paraşýutlardan boşadýan oganlar serkerdeleriniň töweregine ýygnanyş-ýardylar. Rota «söweşe» geçensoň, ep-esli aralygy süýşenekläp geçmeli boldy. Waggal-wagtal pilçämizi alyp, ýatan ýerimizde kelle sokar ýaly çukur gazynmaly bolýardy, «duşman küreni» atlandyrylan ýerler granat bilen keseklenilýärdi. Tüsse derýalary öňümüzden çykanda, biz dessine protiwogazymyzy geýýärdik-de, onuň içinde ýitip gidýärdik.

Günortan nahary mahalynda her kim ýanyndaky azygyny goşaltasyndan çykaryp, gökje otlaryň üstünde garbanmaga oturdy. Soňundanam, hemişe bolşy ýaly, çilim çekişlik başlandy.

Bu arada meniň nazarym edil garsymda oturan Petýa Bobokine düşdi, ol ysytma tutan ýaly galdyraýardy. Ol meniň ýakynymda oturan bolsa-da, men onuň bir aýagynyň ädiksizligini diňe häzir görüp galdym.

– Petýa, hany ädigiň?

– Men-ä sol ädigiň niredeligini özümem bilemok, ýaňy asmandan inip gelyärkäm, aýagymdan sypyp, bir ýerig-ä ýitirim boldy, içigar, gyssag arada gözläre-de wagt bolmady.

– Bä, munyň-a bolmandyr-ow.

– Bolmasa nätjek-dä indi, ýyljak bolar diýip, geýýänimden bir belgi uluragyny alaýypdym-da içigaryň – diýip, Petýa ýagdaýy düşündirdi.

– Häzir, indi ädigi nireden aljak, zadyňa ygtyýar etmeseň, şeýle-de bolýandyr – diýip, hol beýlede oturan Boçkow, biziň hümrüdimizi esidip, ýerliksiz igendi.

Onuň hüňürdisi öňdenem jany ýanyp duran Petýa ýaramady, ol Boçkowa tarap öwrüldi-de, onuň ýüzüni aldy:

– Öcsene, Baçok, seňki näme-äý, mydy-mydy edip, maňa akyl berenden, gara çörek gemir, garnyňa peýdasy deger!

Men goşhaltamdaky dolagymy çykardym. Ýeňsesini tüňnerdip öýkelän ýaly bolup, ýerinden turup giden Boçkow bir agajyň gabygyny soýup, ony köwşe meňzedip getirdi. Şundan soň ony Petýanyň aýagynyň aşagyna sarap, «Taýak gelyäncä ýumruk» diýlenini etdik.

Anapriýenko bolsa gäwüş çalyp oturyşyna, Mişanyň bir gazetde gören gyzyna ýazan hatyny özünden toslap,

oglanlary gülüsdirýärdi.

«Salam, mähriban Maşa. Men gazetde seniň suratyňy görüp tapyr-tupur aşyk boldum. Indi şol günden bäri çilim çekip, suhary gemrip, ýüregimi köşesdirjek bol-samam bolmady. Men seni Romeonyň Julýettäni söýşi ýaly, böwregim bilen söýenime göz ýetirdim. Her gün seniň gazetdäki suratyňa seredip, ýüzüňi protiwogazymy süpürişim ýaly mähir bilen sypalaşdyrýaryn.

Hol gün bolsa men seni düýşümde-de gördüm. Seniň gataňsyrak saçlaryňy elim bilen öwran-öwran sypadym. Şol arada – wah, bolmady – kimdir biri burnuma pitikläp, ukudan açdy. Seniň sacyň diýip, ýefreýtor Anapriýenkonyň murtuny sypalap ýatan bolsam näme?..»

Agaja ýaplanyp, çilim sorup oturan Mişa gözlerini süzüp oturyşyna, Anapriýenka seredip ýyljyraklaýardy. Süýji ýatlamalar ýene-de meni öz ugruna alyp gitdi.

Meniň göz önümde tegelek ýüzli, mylaýym gözlerini özüme dikip duran gelnim peýda boldy. Ol häzirem iň soňky gezek wokzalda görenimdäki ýaly gülli ýaglykly, gözleri bolsa biraz gaýgylydy. Göwnüme bolmasa, onuň pysyrdap, maňa bir zat aýdasy gelýän ýalydy.

Birdenem onuň «Senden aýrylanyma 197 gün boldy» diýip, hatynda ýazan jümlesi gulagymyň agzynda ýaňlanan ýaly boldy...

Täze tabsyrygy alan biziň bölümimiz nahardan soň ýene-de ýola düşdi.

Ýoly kesen ses

Ümüs-tamyslykdan çykan basyk iňňildi howsala-lydy. Ol tokaýyň içi bilen atysyk meýdançasyna gys-sanyp barýan biziň wzwodymyzy aýak çekip, töweregi diňsirgenmäge mejbur etdi.

Bu ses sag tarapdan, dub agaçlarynyň arasyndan bir ýerden gelyärdi. Aram-aram iňňildi kesilýärdi-de, oňa derek agyr hassyldy eşidilýärdi.

Tizden, yzarlap gelen iňňildimiz bizi batga çümüp barýan şahlak sygryň üstünden alyp geldi. Sygryň möle gözleri gorkudan has-da giňelipdi. Ol delmirip, töwerege seredýärdi.

Biz buýruk berlen ýaly, dessine işe girişdik. Birnäçeleri agaç sahajyklaryny döwürşdirdiler. Mişa bilen oglanlaryň ýene biri bir uzyn nawy tapyp getirdi. Garaý bolup batgany dörüşdirýän Anapriýenko sygryň guýrugyny batgadan çykaransoň, biziň azabymyz ýerine düşüp ugrady.

Şahyndan, guýrugyndan çekilen sygyr az-kem ornundan gozgandy. Diňe şundan soň uzyn agajy onuň garnynyň aşagyndan geçirmäge maý boldy. Soňra ony batgadan çekip almak şeýle bir kynam düşmedi. Çekeçeke, ahyram onuň göwresini bir ýana süýrüp çykardy.

Aýaklarynyň batgasyny ýuwup duran leýtenant sagadyna seredensoň, bizi gyssady:

– Janlyrak, janlyrak hereket ediň, otuz baş minut eglenc edildi, meýdançada eýýäm bize garaşandyrlar, janlyrak...

Oňsuzam ýuwnup duran oglanlaryň öz gyssaglary özündedi. Geplemese dili gijäp duran Anapriýenko ýene-de dilini gaşamanyň çemini tapdy:

– Ýoldaş leýtenant, şu gezek Mişany jezalandyrmasaňyz, men sizdenrazy dälidirin. Ýaňy onuň göle bolup sygry emenini gördüňiz-ä, görmediklige salmaň, ýoldaş leýtenant, ony jezalandyryň. Ýaş göläniň hakyny emeni üçin diýip jezalandyryň. Eger meniň sözüme ynanmaýan bolsaňyz, onuň dodagyna seredäýiň.

Ol şey diýdi-de, hemmämizi Mişa tarap seretdirdi.

Dogrudanam, onuň dodagyna bir ýerden-ä palçyk ýokan ekeni. Oglanlar ony görüp gülüşdiler.

Biziň gyssagly ýola düşenimizi gören sygyr, zyzmyzdan seretdi-seretdi-de, birdenem «mo-o-o» edip, süýndürip goýberdi. Oglanlar bir-biriniň ýüzüne seredişip, keýpihonluk bilen ýylgyrysdylar. Gyssanmaç esger ädimleri bizi bu ýerden tiz daşlaşdyrды.

On üçünji

Bu gün iki-üç hepde mundan ön taýyn edilip goýlan paraşýutlary çözläp, täzedən gözden geçirdik. Hemişe şeýle edilensoň, biz ertede-birigünde ýene-de täze böküşligiň boljagyny aňladyk.

Bu biziň garasysymyz ýaly hem boldy. Şol gününň ertesi ir bilen komandir Tarasowyň münen «Gaz-69» masyny üsti desantly, paraşýutly masynlaryň önüni çekdi. Ýerde güýzüň soňky günlerinde düşen gar henizem çañjaryp ýatyrды.

Gys das-töwerekdäki ýalaňaç agaçlaryň tüňni-saňňy ýerlerine gar goýup ýylman ekeni. Ýüwel ýel ýüz-gözüne gar seceläp alada goýýardy, iniňi tikenekledip, gaşlaryňy cytdyrýardy. Töweregi buzly gysymyna gysan sowuk, awuly dişleri bilen, gulaklary, burunlary, güjügiň telpek çekeleýsi ýaly çekeläp oýnaýardy.

Ýetmeli ýerimize ýetilip, uçarlara münülensoň, inimize birneme ýyly ýöräp, ýaňaklar sowugyň çalan gyrmyzy reňkinden sabap ugrady. Birhaýukdan zapasnoý paraşýutymyň üstüne goýan elime iki-üç sany damjajyk yzly-yzyna damdy. Bular meniň murtuma münüp, şol

ýerde doňup galan gar siňjikleriniň ýylynyp, eräp durşy ekeni. Uçar birmeýdan asmanda ýazylyp-ýaýrap uçanson, garnyny açyp, biz bilen hoşlaşmakçy boldy. Onuň içine sowujak howa girip, ýyla meýmiresip oturan esgerleri gozgalaňa saldy. Biz ýene-de birsalym ucaryň açyk gar-nyndan aşakdaky bulutlaryň üstüne biperwaý seredişip oturdyk.

Tizden «Bökmeli» buýruk hem eşidildi. Men aşak inen badyma, hekgal taýagyna menzäp birki gezek pyr-landym. Özümi ýitiren bolsam gerek, paraşýutymyň aýygy halkasyny wagtyndan ep-esli öň çekipdirin. Bir görsem, aýaklarym kellämden ýokarda somalysyp durlar.

Men aýaklarymyň paraşýutyň tanaplaryna çolaşan-lygyna göz ýetirdim. Birnäçe gezek aýaklarymy sypdyr-mak üçin kemerlerden asylysyp, özümi ýokaryk çekdim, bu bolsa maňa aýaklarymyň birini çolaşykdan boşatmaga maý berdi. Ikinjini sypdyrmaga welin indi mende güýjem ýokdy, gaýratam. Şonuň üçinem hemme synanysyklarym biderek boldy.

Ýer bolsa aşakdan maňa tarap uçup gelyärdi. Şu gelsime başasak inäýsem, menden tebibe zat galmajagy ikuçsuz. Şol arada ýerden güňleç ses eşidildi:

– Aljyrama, gwardiýaýy, pyçagyňy al, kes stropany, aljyrama, pyçagyň kemeriňde... aljyrama...

Pyçagym ýadyma düşdi. Esger ýaragyna berekel-la aýdaýmalydyr-la, pyçak nokadyny basan badyma şarkyldap açyldy. Şemal kesilen tarlary galgadyp ýokary göterenson, ýüregim biraz ýerine gelen ýaly boldy. Kel-läm kem-kemden aýaklarym bilen öz ornuny çalyşdy. Indi men öz paraşýutymyň kemsiz çişen owurdyna, ak kepäni ýadyma salyp ýere ýetip barýan beýleki paraşýutlara

keýpihon seredýärdim.

Ýer bilen aralyk indi şeýle bir uzagam däl ekeni. Häлки goltgy beren günleç ses ýene-de ýaňlandy. Bu gezek ol has-da günleçdi:

– Gyssanma... aýaklaryňy jüple... yzky tanaplary ýene-de birneme çek, şemal gündogardan, şemal gündogardan...

Şemalyň ugruna düşmelidigini unutma... Aşak seredenimde, hümer adamlaryň özüme seredişip duranlaryny görüp utandym. Olar bilen ara bolsa barha golaýlaşýardy...

50 metr...

30 metr...

10 metr...

... ýer.

Oglanlar ylgasyp, meniň daşymy galladylar. Göni özüme tarap gelyän eli ses güýçlendiriji turbaly komandir Tarasowy, onuň ýanyndaky goja kişini görenimde, olaryň ýüzünden nämäniň-nämeligini aňlap bilmän, birneme aljyradym.

Içimden bolsa, zor etsen 10 günlük gaupstwahta berersiňdä, gys günleri sowukdyr öz-ä, çydamaly bolar-da – diýip oýlandym. Paraşýutdan özümi boşadyp ýetişmedik-de bolsam, olar hümerlenişip golaý gelen wagty men aýagy-my jüpläp esgerlerçe dillendim:

– Gwardiýa ýefreytory Nazarow 13-nji böküşigi ýerine ýetirdi.

Komandir töweregine gözläp, komanda berdi:

– Batalýon, gönел! Asmanda tutanýerli hereket edenligi üçin, gwardiýa ýefreytory Nazarowy «Ussat paraşýutçy» diýen nyşan bilen sylaglamaly.

– Watanyňa gulluk edýäriň!

Şu sözi aýdamda, boýnumyň dikelip, kükregimiň birneme öňe çykanyny bilýäriň.

Ýöne Tarasowyň özüme düşnüksiz nazar bilen seredip duranyny görüp, birhili müýnürgedim. Öz ýanymdan komandir «Garpyz ýarsaň içinden çykýanlardan ekeniňow, oň ýerde-hä görneňok!» diýýän bolsa gerek diýip oýlandym.

Şol günden bäri on-on baş gün geçipdi, men naharhanada çemçe-çanak ýuwulýan ýerde nobatçydym. Şol arada hat gatnadyjy esger ýylgyrjaklap içerik girdi.

Ol elindäki gazetleriň birini açyp, «Desantlar üçin 13-nji böküş hem gorkuly däl» diýen makala barmagyny basyp görkezdi. Bu makalany komandirlerimiziň biri men hakda gazete ýazan ekeni.

Iň kelte gije

Saklaw orunlaryna bölüjiniň yzyna düşüp, on-on baş minut ýörämsoň, öz durmaly ýerime gelip ýetdim. Bu ýerde polkumyzyň kartoşka saklaýan ammary ýerleşýärdi. Onuň ýerleşen ýeriniň çetligine görä bolsa gerek, bu ýer biziň aramyzda «çet post» ady bilen bellidi. Onuň daş-töweregi giň, açyk, boşluk meýdandy. Bu meýdanda ýazyň başyndan, tä güýzüň soňky günlerine çenli ýaşyl gultakly otlar malah bolar ýatardylar.

Gündizlerine bu ýeri saklamaga gelsem, men her gezek şu töwerekde goja tokaýçyny görerdim. Ol sag tarapdaky agaçlaryň arasyndan çykardy-da, biziň çeken demir çitenegimiziň arkasyndaky ýodajykdan töweregine parhsyz gözläp geçer giderdi. Käte-de haýsydyr bir

düşnüksiz aýdymjyga hiňlenerdi. Ony ýeňil ganat kebelejikler-de, ýaşyl otlaryň arasynda saýraşýan bedeneler-de geňirgendirmeýän ýalydy. Ol bar zada parhsyzdy.

Men bu gün şu ýere gelenimde, tokaý agaçlarynyň arkasyndan göterilen Aý lummurdap akýan derýanyň içinden özüne meňzeş ikinji bir süýt reňk Aýy tapan eken. Töweregem öňküden birneme ýagtylypdy. Indi saç ýaly seçelenen agaç şahalarynyň arasynda hereket edýän garanyň hem gyz masgaladygyny saýgarmak kyn bolmady. Ol mahal-mahal derýa boýundan uzalyp gidýän ýodajyga eglip seredýärdi. Aýak çekip, daş-töwerekden eşidilýän çybsyldylara diňsirgenýärdi.

Tizden derýa boýy bilen kimdir biriniň tasap gelýänine gözüm düşdi. Onuň ýaş adamdygy ylgap gelsindenem bellidi. Ol gelsine, gyzyň ýanyna ýetmänkä, derýa tarap saga öwrüldi. Ol ýerde düýbünü suw köwen agaç sacyny derýa ýuwduryp otyrды. Ýigit agaja çykды-da, suw içdi. Soňundanam gyzyň ýanyna gelip ötünç sorady:

– Laýma, bilýänmi näme, ejem goňşy kolhozda ýaşaýan aýal doganyňy görüp git diýip peteň etdi, özi ýarawsyz ýatan ekeni. Myhman bolup barsaň, stoluň başyna geçirmän goýberýärlermi näme! – diýip, gyzyň elinden tutup dursuna, gijä galmagynyň sebäbini hetjikläp başlady.

– Gün dogýança-ha garaşjakdym – diýip, gyzam öz gezeginde mylaýym pysyrdady.

Ýigit birsellem gyzyň Aý ogşan ak ýüzüne seredip duranson, aşak seretdi-de, bir zat diýmäge hyýallandy:

– Laýma... hat ýazarsyň gerek. Ýa-da...

– Hawa, ýazaryn, ýöne ol «ýa-daň» näme? – diýip, gyz onuň özüne sorag berdi.

– Ýa-da diýýänim, ýüzüm aňry bolansoň, Ýanutäniň edişi ýaly edäýme diýjek bolýaryn, şeýle boljak bolsa, häzirden gitmänkäm düwnämi üzseň diýjek bolýan!

Oglanyň gödeksiligi gyza ýaramady, ol gaty görüp, ýigidiň ýüzüne çînerildi:

– Diliň diýenini gulagyň bir eşidýärmä, oglan? Pikir etme, hemme gyz Ýanute däldir. Ähli ýigidiň göwnüni görmek, özi gyz bolan gyzyň ýüreginde ýokdur. Azajyk pikir edip bilýän gyz özüniň Gün däldigini, hemmeleri ýyladyp bilmejegini bilýändir.

Gyz öýkeläp, beýlesine öwrüldi.

– Laýma, bagysla, ezizim, men az-kem içgilirägem; ertir meniň gulluga gidýänimi sen bilýän ahyry... azajyk içmeli boldy... sen bagysla, ýör, azajyk bileje gezmeläli, gör, howa nähili sergin...

Gyz sessiz razylasyp, oglanyň gapdaly bilen ýöredi.

Ýigit aşak sallanyp barýan Aýa seredip barsyna ýene-de dillendi:

– Bu gije ýatdan çykmasa gerek, otluda gidip barýarkamam, gulluk etmeli bölümimize baramda-da, bu gije göz öňüme geler durar...

– A... meni, meni ýatlarmyň? – diýip, öýkeli gyz onuň ýüzüne seredip boýurgandy. «Sensiz gije-de bir ýatda galarmy?» Ýigidiň ýürekden syzylan jogaby ýene-de gyzyň ýüregini awlady. Şundan soň ol birnäçe minut mundan öň siltenjiräp çekip, alan eli bilen oglanyň elini aldy-da, «Ýüregimiň urşuny gör» diýýän ýaly, ony kükregine gysdy.

Olar birmeýdan Nemanyň kenarynda oturyp, onuň lummurdysyna diňşirgenişdiler, ýapraklaryň pysyrdysyna gulak saldylar. Gije uzak-da bolsa, iki juwan üçin

bu gije iň kelte ýaly bolup duýuldy.

Jahan ýagtylyberende, eli bedreli aýal gelip, güzere indi. Hoşlaşmaly wagtyň gelendigi belli boldy. Oglan bilen gyz ör galyp, esli wagtlap bir-birleriniň ýüzüne gep-sözsüz seredişip durdular. Gyz oglanyň ilki dillenerine garaşdy. Oglan birbada hiç zat diýmedi-de, öz göwnüne gelenini etdi. Gyzy gujagyna çekip, pisse dodaklara dodagyny basdy, soňundanam göz açyp-ýumasy salym içinde nätjegini bilmän aljyrap duran gyzyň maňlaýyndan, her ýaňagyndan, razylyk bilen süzülip ugran gözlerinden oğsamaga ýetişip, ýene-de dodagy sordy. Gyz tisginse-de, garsylyk görkezjek bolup durmady.

– Garaşgyn, Laýmam!

– Haty tiz-tizden ýazawer, oglan!

Ýigit jogap ýerine başyny atdy-da, soňundanam «Goý, meniň şu şekilim görejiňde galsyn» diýýän ýaly, mylaýym ýylgyrdy.

Gyz öz ýüreginiň üzülip, aşak gaçan ýaly bolanyny syzdy. Gözüniň okarasynda başga bir «göz» buldurap görüldi.

Şu pursatda gyz saçlaryny üfläp sanaýan ýel biziň polkumyz tarapdan aýdymyň göçgünli sesini getirdi.

... Ne plaće Wy menýa prowożaýa,

... Uhodit w zapas soldat.¹

Oglanyň giden tarapyna seredip, delminip duran gyz aýdym gulagyna ilen mahaly, hamana, oňa jogap berýän ýaly öz ýanyndan esidiler-esidilmez pysyrdady: «Aglamok, aglap nädeýin. Adam başyny alyp durjak gün ýokdur... ».

Gyz ýene esli wagtlap oglanyň giden tarapyna ses-sedasyz boýurganyp durdy.

Çogly gün

Tanýadan gelip gowşan soňky hat meni ahyrsoňy öz gatnaşygymyz barada çynlakaý oýlanmaga mejbur etdi. Onuň hatyndan käbir setirler häli-şindi ýadyma düşüp, meni oňaysyz ýagdaýa saldy.

«Käte-käte şeýle bir sizi göresim gelýär welin, ne oturyp karar tapýan, ne-de oýlanyp. Ýumruk ýalyjak ýüregim öýe-de syganok, dünýä-de... Şeýle bolanda men öýden çykýan-da, gelip siziň gyzyl ýyldyzly ýaşyl derwezäňiziň hol beýleräginde birsellem gezmeleýärin. Aýak çekip, siziň aýdýan aýdymlaryňyza gulak salýaryn».

Bu hatyň yzy bolsa «Ah, meniň esgerlerim, gör, men sizi nähili gowy görýärin» diýen köpmanyly jümle bilen gutarýardy. Men şundan soň, bu sözler söýginiň diýdirýän sözleri bolsa gerek diýip, özümçe netije çykarýardym. Az wagtdanam ýene-de özüm öz pikirime garsy çykýardym.

Ýok, Nury han, sen ýalňysýan bolaýma, burnuňdan birneme aňyrraga seredip bir gör, beýle däl bolaýmasyn. Sen gözüň ýok ýaly patrullardan gacyp, öýlerine giren gününň olar seniň harby biletiňi gördüler ahyry. Onda bolsa hemme zat, tä gelniňiň doglan ýylyna çenli mese-mälim ýazylgy. Gelnimiň gözünü ýola dikip garaşýanam belli. Tanýa, çakym çak bolsa, öz bähbidini arajak, özgä kast etjeklerden däl bolsa gerek.

Ýogsa-da seň ýaly esger gytm-aý, özüňi bal edýäň – diýip, ýüregimi köşesdirýärdim. Ýöne, barybir, ýene-de uzak ynjalyp bilemokdym.

Ahyram ýakyn günleriň birinde ýene-de şähre rug-sada gidip, Tanýa bilen ymykly düşünişip gelmegi öz göwnüme jaýladym. Şeýle etsem, bu oýlardan sabaryn

diýen pikirim bardy. Ýöne, nämüçindir, men onuň bilen duşuşýanymy hem hiç neneň görmeýärdim. Aslynda, näme üçin ýigrenmelimişim? Açyk ýüz berip, mylaýym garsylaýany üçinmi ýa esgerler, men sizi gowy görýärin diýýäni üçinmi?

Şundan soň men rugsat hatyny ele salmagyň ugrunda boldum. Rota komandirimizden rugsat sorasam, «Ýoldaş ýefreytor, siz geçen aýyň soňky günleriniň birinde rugsatda bolduňyz ahyryn, rotada bir özüňiz däldigiňiz-ä gözüňiz ýetýän bolsa gerek, entek size nobat ýetenok, nobatyňyz geler, gidersiňiz» diýip, jogap berjegi ikuçsuzdy.

Biraz oýlanamsoň, birneme gelşiksizrägem bolsa, bu haýys bilen kombata ýüzlenmegi ýüregime düwdüm. Munuňam özüne ýeterlik kiçijik sebäpleri bardy.

Birinjiden-ä, bu hili haýys bilen oňa, gaty bir zerurlygy çykaýmasa, ýüzlenibem durmazdylar. Bu meseläni, köplenc, batalýonyň ştab başlygy çözerdi. Ikinji sebäbi bolsa, bu meniň bir özüme degişli sebäpdí. Golaýda atysyk meýdançada geçen barlag wagty kombat meniň üstünligimiň şaýady bolupdy. Şondan bári ol meni has oňat tanaýar diýäýsem, ýalňysmasam gerek.

Öz ýanymdan şu pikirimi ýerlikli hasap edemsoň, onuň bilen duşuşmagyň ugruna çykdy. Şol günün ertesi men ony kazarmanyň önündäki gülleri suwaryp ýören esgerleriň arasynda gördüm. Ol gülleri ýazyň başynda komбатыň özi biz bilen ekipdi.

Men esger kadasyny saklap, bärden aýagymy tarpyldadyp-urup bardym-da, ýüzlenmäge rugsat soradym:

- Ýoldaş maýor, ýüzlenmäge rugsat ediň!
- Hany, näme diýerkän, eşideli! – diýip, kombat

degismä saldy. Onuň keýpiniňem hiç nenenä dälidiği belli boldy. Maňa-da geregi şol.

– Ýoldaş maýor, siz meni öňümizdäki dynç alyş günü şähere goýberip bilmersiňizmi? – diýip, soňundanam onuň: «Jogap size nämüçin gerek boldy?» diýen adaty soragyna garaşdym. Amatly jogap gözledim.

Ýöne kombat düýbünden garaşylmadyk del habar aýdyp, meni geňirgendirdi:

– Ýoldaş ýefreýtor, men sizi gysga wagtlaýyn kiçi komandirleri taýynlaýan kursa ýollamakçy, ondan soň ýene-de öz rotaňyza gaýdyp gelersiňiz, seržant Koritkonyň ýerine bölüme komandirlik edersiňiz – diýip, golaýda gulluk möhletini dolduryp, öýlerine gaýdan seržantyň adyny tutdy.

Duýdansyz habar meni birneme aljyratdy. Birbada näme jogap berjegimi-de bilmedim. Jogap gözläp, ýere seretdim.

– Dymmakrazylygyň alamaty diýýärler. Gepiň gysga ýeri, siz gitmeli bolarsyňyz, ýoldaş ýefreýtor. Bu bir. Dynç alyş günü irden ştaba geliň, size rugsat hatyny ýazyp bererler.

Maňa taýynlygymy mälim edip, beretkamynyň etegine elimi ýetirmekden başga alaç galmady.

Dynç alyş günü men ýene-de şähere çykdim. Mazaly, gyssagly ugradan hatym Tanýa baryp gowsan ekeni. Şäheriň seýil bagyna gelemsoň, ony köp gözlemeli bolmadym. Ol bu ýerdäki suw çüwdürimleriniň golaýyndaky ýaşyl oturgyçlaryň birinde kitaba güýmenip oturan ekeni.

Biz az-kem gürleşip oturanymyzdan soň, bu günki gezelenjimizi tokaýdan başlamakçy bolduk. Tirkeşip çolaja ýodajyga duşup gitdik. Agaçlaryň arasynda öwrüm

edip ýören ýodajyk bizi birmeydan, ümsümligiň agyr dasyny boýnundan asyp oturan gül ysly tokaýa aýlady, Bize bir öwrümde başagaý belkajyklar duşsa, ýene bir öwrümde agaçlaryň arasynda satyrdasyp ýören sarç sugunlar gabat gelýärdiler. Birhaýukdan ýodajyk bizi aýlag ýasap akýan mele suwly derýanyň kenaryna aýlap getirdi.

Derýanyň içinde kiçiräk balykçy gaýyklary gaýmalasýardylar. Birnäçe oğlan-gyzlar şadyýan gygyrysyp, haýsydyr suwda oýnalýan oýunlaryň birini oýnaýardylar.

Kenardakylar bolsa ýazylan düşekleriniň üstünde agynasyp, tenlerini Güne çoýýardylar. Tanýa birmeydan das-töweregi lezzet almak bilen synlap duransoň, maňa öz hyýalyny aýtdy.

– Desantçy, şu gün-ä suwa düşüläýse-de, kem bolmasa gerek, gör, nähili oňat gün, ylla şu Gün ýörite dogayan ýaly.

Dogrudanam, bu ýagysly ülkede Günüň gülüp durmagy seýrek hadysady. Menem ony synlap, içimden Garagumuň cogly günü azasyp geläýen bolmasyn diýip oýlanýardym.

Uzak dymmagymdan özüçe netije çykaran Tanýa meni utandyrmazlyga çalyşdy:

– Düşesiň gelmeýän bolsa haýyr, sen kenardan seret-de oturyber, men siziň ölkäňizde suwuň azlygyny bilýän ahyryn... özüň birki gezek çümer-de çykaýaryn!

Men ony diňläp: «Ýüzüp bilmeýän eken» diýen netijä gelenini aňdym-da, oňa seredip ýylgyrdym.

Soňundanam, «Aksam halas edeweri, Tanýusa!» diýip, suwa düşermen boldum. Tanýa maňa garşy bolmady. Ýöne boý berýänräk ýerlerde bolmagymy ýüreginden syzdyryp haýys etdi. Suwa giremsoňam, ol «Şundan aňry

gitme» diýýän ýaly, meniň derýadan tarapymy gabalap ýüzdi. Men suwuň aşagyna çümdüm-de, Tanýanyň hol beýleräginden çykyp, o kenara tarap pažžyldap ýüzüp gitdim.

Öwrülip onuň seredip galan kenaryna ýüzüp gelemde, az-kem kineli Tanýa biraz menden öýkeli şadyýan dillendi:

– Bor-a şun ýaly aldamak, ýüzüp bilýänem diýenok-da bu oglan, men bolsa gark bolaýmasyn diýip, uly aladada... Suw bilen gujaklaşansoň, Tanýanyň düýbünden özgerendigini men häzir bilip galdym. Oňa seredip doýup bolar ýaly däldi. Gülen-de sähel owsunjyraýan gar reňk ak beden, gümmezekläp duran mämeler häzir ony meniň gözüme ertekilerdäki göreni beýhuş edýän perilere meňzedip görkezýärdi. Biz birmeýdan suwda ýüzüp, soň kenara çykdyk.

Tanýanyň sumkasyndan çykaran düşegini aşagymyza ýazynyp, tenleri güne gorsamakçy bolduk. Men şu güne çenli suwa düşüp, soňundan Güne ýanmagyň lezzeti barada oýlanmadyk bolsam gerek, öz ýadyma-ha düşenok, ýöne şeýtmegiňem özüniň aýratyn bir lezzeti bar ekeni. Meniň soňabakan Günüň aşagyndan turasym gelmedi. Ukym tutup, endamyma agyr ýaltalyk aralaşdy. Hälişindi uludan dem alyp, süýji-süýji tamsandym. Şu arada Tanýanyň ýene-de suwa düşesi gelen bolsa gerek, ol meniň Günden goranmak üçin başyma ildiren beretkamy kakyp aldy-da, «Tut, ýyndam bolsaň!» diýýän ýaly, yzy-na gözläp, meniň önümden gaçdy. Men onuň hyýalyna düşündim-de, yzyndan ylgaşdym. Ol ýuwaşja ylgaýardy, özem şo barsyna keýpihon gülýärdi.

Meniň göwnüme bolsa, ol häzir öz bogazyndan çykýan

mylaýym gülküsini kowalap baryan ýaly bolup duýuldy.

Onuň çözenip goýberilen saclary ýalaňaç endamy gujaklap, düşnüksiz sandyraklaşýardylar. Maňa onuň gülküsi diýseň hoş ýakýardy. Ony gyssanman kowalap, köpräk güldüresim gelyär. Şonuň üçinem baldyrlara zor salman ylgaýardym. Şeýle-de bolsa men ahyr onuň yzyndan ýetip, golundan tutdum. Ol haslap durşuna, gözünü ýumdy-da, meniň kükregime ýaplandy. Bedenimde nämedir bir zat owsunyp giden ýaly boldy. Onuň saçlarynyň arasyndan kükeýän hoşboý ys meni humar etdi.

– Sizi nähili eý görýän, meniň eziz esgerlerim...

Tanýa şu sözleri meniň has güýçli urmaga başlan ýüregimiň ýanynda pysyrdady.

Tokaý agaclary bolsa häzir bize düşnüksiz seredişip, başlaryny yralaşyp durdular...

Sagat günüň ikinji ýarymyndan ýöräp ugransoň, biz tirkeşip yza dolandyk. Kenaryň märekese welin barha köpelyärdi. Menin entegem bu ýerde bolmak, kenardan derýanyň üstündäki örküç-örküç tolkunjyklary synlap oturmak niýetim ýok däl. Bu derýany häli-şindi görýänem bolsam, ony synlamak meni asla irizmeýärdi. Gaýta, ony görmegi mahal-mahal ýüregim küyseýärdi. Ony synlasam bolsa, dünýäm giňäne dönýärdi, özümi keýpihon duýýardym. Bu ysnysygyň sebäbini welin anyk bilemokdym. Ýöne öz ýanymdan edýän ýönekeýje çaklamam ýogam däl.

Derýam, bizi bir-birimize ysnysdyran zat, seniň Murgabyňa meňzeşligiň bolsa gerek – diýip oýlanýardym. Belki-de, şeýledir.

– Şeýle günler köp bolsady... Biraz dymyslykdan soň meniň elimden tutup gelýän Tanýa dillendi:

– Diýýäniň bolsa, örän gowy bolardy. Sen maňa ýüz-mäni öwrederdiň...

Biz bir-birimize seredişip, düşünişip ýylgyrysdyk.

Asmana seredemde, ak bulutlaryň agraslyk bilen agysyp--dönüşip ýörenlerini gördüm. Men bu günem bölüme ýetip gelyärkäm, özümden nägiledim. Sebäbi Tanýanyň ýüregini bilmek bu gezegem maňa başart-mandy.

Meýdanda galynan gije

Öň bellenişi ýaly, biziň rotamyz bu gezek böküşige gidilende, ilin önünden uçara münüp, ilin önündenem asmandan indi.

Biz bu gezek meýdanda galyp, özümüzden soňky böken bölümleriň paraşýutlaryny toplamalydyk. Bu işiň kömelek çöplemek dældigini bilsek-de, biz kimdir birinden nägile bolduk.

Paraşýut daşap ýören Mişa bolsa, şol gezip ýörşüne kimdir biri bilen gürleşýärdi:

– Ýoldaş komandir, bizi näme saz bölümiň titijeleridir öýdýäňizmi. Hemişe ilin yzyny şolar ýygnaýardy-la. Meniň pikirimçe, ýoldaş komandir, siziň bu edişiniz hakykata ketje gelyär. «Buýruk» diýýäňiz-de, gepe nokat goýýaňyz. Goý, do-re-mi-fa-sol – diýip, paraşýuty muzwzwod çöplesin, bu olara gelişän iş...

Bökülip gutarylansoň hem paraşýutlaryň hysyrdysy ýene-de üç sagada golaý çekdi. Ýöne welin bize paraşýutlary ýükläp alyp gitmeli, «Tiz barýar» diýlen maşynlar wagty bilen gara bermediler.

Rota komandirimiz toplanan paraşýutlary anyklap,

depderçesine bellik edişdirdi. Oglanlar bolsa çilim çekmäge oturdylar. Rota komandirimiz paraşýutly işini tamamlanson, maňa öz bölümimizi düzmegi buýurdy.

Men öz ýanymdan, bizi «söweşýän» goşuna kömege iberjek bolýandyр» diýen oý bilen galkynjakladym. Oglanlary nyzama düzüp, ikinji bölümniň buýruga taýynlygyny mälim etdim.

– Häzir siz şu ýerde paraşýutlaryň ýanynda galýarsyňyz, biz bardygymyz, maşynlary bärrik ugradarys.

Ýene-de biziň çakymyz çykmany.

Bu ýerde etmeli kem-käs işler edilensoň, bir esgeri nobatçy goýup, öňnelere rugsat etdim. Oglanlaryň birnäçesi wagtdan peýdalanyр, kömelek gözlärmen boldular. Mişa bilen oglanlaryň ýene birki sanysy bolsa selkildäp ýörenlerinden otlaryň üstünde arkaýyn, ine-gana agynasyp ýatanlaryny gowy gördüler.

Tokaý bizden uzakda dälди. Onuň etegindäki dünýäni tutup owsunyp başyny ýetirip, oraga gelip oturan bugdaýly meýdan häzir meniň gözüme diýseň owadan bolup göründi. Tokaý agaçlarynyň arasyndan syzylyp öwüsýän şemal, çüýrän ýapraklaryň ysny bugdaýlygyny ýokarsyndan seçeläp geçýärdi. Olary iki ýana yralap sypalaýardy.

Bir sümmüli alyр, aýama salyp owkalamsoň, pahallary üfleşdirdim, ine, şundan soň, her birini atyp sanaýmaly ýalaňaç däneler aýamda togalanysyp galdylar. Bugdaýly meýdanda aýlanyp ýörkäm, ýatlamalar meni häli-şindi öz ugurlaryna alyр gitdiler. Birde okarama salyp datlyja dänik iýenimi ýatlasam, ýene birde elim sapanly diňe çykyp, bugdaý goranym ýadyma düşdi.

Men oglanlaryň ýanyna dolanyр gelemde, Gün batyp-

dy. Tokaýdan oljaly gelen oglanlar ot ýakynyp, çöpe düzen kömeleklerini bişirinýärdiler. Oda tutulan kömelekleriň ýakymly ysy meniňem aýjyganlygymy ýadyma saldy. Golaý bir ýerde obaň barlygyny bilsegem, gidip dileg salmagy gelsiksiz gördük. Ýogsam, oglanlaryň käbiri duzy bahanalap oba gidip gelmegi meniň ýadyma-da saldylar.

– Häzir oba gidip, duz getiräýsedim. Duzlap iýseň, bilýäňmi, kömelek nähili lezzetli... şun ýaly – diýip, başam barmagyny görkezýänler hem bardy.

Kömelekler bişensoň, her kim ýetdik hakyny alyp tamsandy. Ýürekse edindi. Maşynlar welin şindem gara berenokdylar.

Meniň sabyr käsäm doldy. Eýýäm ýatar wagty hem golaýlap ýördi. Men kim-kimleriň näceden-näçä çenli nobatçylyk çekmelidigini aýdyp, özümem bir çetde elimi ýassanyp gysardym.

Gijäniň gaýry bir wagty nobatçy meni howsalaly yralady:

– Ýoldaş seržant, maşynlar, maşynlar gelýän ýaly-la, oglanlary turzaýynmy?

Dogrudanam, sag tarapda gara gijäniň bir ýerlerinden güwwüldi eşidilýärdi, yöne ol göwnüme bolmasa, maşyn sesine meňzemeýänem ýalydy.

– Traktor bolsa gerek – diýip, men öz ýanymdan çak urdum.

Şol arada, biziň hümrüdimize oýanan oglanlaryň biri dillendi:

– Eý, tank gelýän ýaly-la, eý-ýý!

Tank sözünü eşidip, zöwwe ýerimden galanymy-da duýman galdym. Şundan soň meniň yzym sozanguýruk boldy.

Tanklar bolsa göni bugdaýlyga tarap süýşüp, kerwen gursup gelyärdiler. Meniň yzym bilen bugdaýlyga kürsöp giren Anapriýenko, özümize tarap münzeşip gelyän tanklara seredip, sesiniň eşidilmejegini ýadyna düşürmän, ellerini göterip talaply gygyrdy.

– Dur! Dur-r-r!

Bizi gören bolsa gerek, hataryň önünden gelyän tank kürtdürip saklandy. Onuň yzy bilen bolsa beýleki tanklar hem togtadylar. Tanklardan çykan komandirler nämäniň nämedigini tiz anykladylar.

Bir goja komandir bolsa bizi mylaýym nazar bilen sylaglady. Soňundanam biziň tarymyza kakyp gördi.

– Ýeri desantlar, bugdaý goraýaňyzmy?

– Hawa, mukaddes zatlary goramak desantlaryň borjudyr, ýoldaş komandir.

Şeý diýdi-de, dilewar Anapriýenko ýene-de hemmeden ön dillendi.

Uly komandir daşyna ýyganan komandirlerine sere-sap bolmagy sarganson, öwrülip öz tankyna tarap gitdi.

Tanklar ýene-de janlandylar. Biziň önümüzde duran tank hem hyňrandy, soňundanam duran ýerinde pyrlanyp öwrüldi. Şu ýerde, hiç kimiň ýadyna-oýuna düşmedik emgek meniň dünýämi daraltdy duruberdi. Tank öwrülen mahaly zynjyrlarynyň arasyndan zyňlan şapbat ýaly palçyk geldi-de, meniň tanklary ýola salyp duran gözlerimiň birine palçyldady.

Men, bir «ha-a» diýdim-de, gözümi tutup bugdaýlyga togalandym. Oglanlaryň gözümi süpüreni-de peýda etmedi. Olar «agla, agla» diýsip, meniň daşymda elewreşyärdiler. Men her näme-de bolsa, aglamagy birhili görüp, çydajak bolýardym. Kä dişlerimi, kä dodaklarymy dişleşdirýärdim.

Anapriýenko bolsa meniň awunmagymy Mişadan görýän ýaly oňa igenýärdi:

– Mişa, hany aýtsana-ow, indi näderis, bu golaýda suwam-a ýok. Oba adam iberip, dogtor çagyrsakmyka? Hany... bir zat diý how, diliňi ýuwutmadyk bolsaň!

– Doktor çagyraýmasak, men näbileýin nätmelidigini. Belki, seržantyň özi bir zat diýer...

– Suwa gitmeli bolsa, men gideýin – diýip, oglanlaryň biri öz hyzmatyny ýatlatdy.

– Ýok, Grinýa gitsin. Şol oňat ylgaýar.

Oglanlaryň hersi bir zat diýensoň, olar geler ýerde belli netijä gelip bilmediler.

Jahan ýagtylyberende uzakdan ýene-de bir gara salgym görüldi.

Bu gelyň ýeke at goşulan arabajyk ekeni. Arabada iki sany adam bardy, olaryň biri ýaşı 40-45-i töwereklän arabakesdi. Öňdäki oturgyçda onuň bir özi joňkaryp otyrды. Ýolagcylaryň ikinji biri bolsa zenan maşgalady. Ol araba atylan otuň üstünde aýaklaryny uzyn salyp, çagasyny gujaklap otyrды. Aňyrdan tykyrdap gelyň araba biziň deňimize ýetiberende, gyra sowlubrak saklandy. Arabakes meniň gözümi görüp, başyny ýaýkady:

– Göreje zeper ýetmedigem bolsa ýagsy.

Keltejik arabakes birbada bize näme maslahat berjegini bilmedi. Ýanyna suw göteräýmänligini ýatlap gynandy. Şu ýerde, meniň gözümi görüp ýagdaýa düşünen dolmuş aýal biziň hemmämizi aňk-taňk etdi. Ol: «Soldatas, eýkişçe!»¹ diýip, meni ýanyna çagyryp alansoň, elindäki gundagly çagasyny emäý bilen gapdalynda otuň üstünde ýatyrды-da, meniň aladama berildi. Bir eli bilen meniň gözümi açdy, beýleki elini bolsa köýneginiň ýa-

kasyndan sokup, ol ýerden güberip duran ak göwüsleriň birini çykardy. Şundan soň «çasyrda meniň dertli görüme mylaýym, ýakymly süýt sagylyp başlandy.

Oglanlar bolsa häzir töwerekde bu nurana sary saç aýala seredip, onuň ediberisini görüp aňk-taňk bolşup durdular. Ol aýal şeýdip meniň gubar baglan gözümi iki-üç gezek göwsünden süýt sagyp ýuwanson, onuň agyrysyz azalan ýaly boldy. Haçanda men ýene bir azdan dogumly zenanyň egninden üstaşyry aňyrlygyna sereden mahaly, bugdaý deňziniň tolkun atyp oturanyny gördüm.

Iki hat

Epilog deregine

Geň göräýmeli, gözümiň agyrysyz azaldykça, men ýüregim gysyp ugrady. Ilki gelenimde, gospitalyň penjirelerinden garap, ýele etegini kakýan agaçlara seretmegi halanam bolsam, indi olaram meni irizip başladylar.

Häli-şindi rotamyzyň oganlary ýadyma düşdi durdy. Birde olaryň parasýut rejeläp ýörüşleri göz önüme gelse, ýene birde nyzam bilen polkumyzyň baýdagynyň önünden geçip baryşlaryny görýärdim. Öz içimden, gözümiň sargysyny aýyrsalar bolany, dessine yzma goýbermeklerini soraryn, eger goýbermeselerem, onda-da bir alajy tapylar, oganlaryň biri bilen sene-mene ederin, onsoň özlerem çanymy kakarlar – diýip oýlanýardym. Bu ýerde meniň bar güýmenjäm jübimde galan iki hatdy. Olaryň biri gelnim Ýazjemalyň iberen hatydy. Ony jüýk burun poçtalon bökülişige barýan wagtymyz masynyň üstünde otyrkak getirip beripdi. Haty okap-okap ýat tutan hem bolsam,

ony gaýtalap okamak meň üçin lezzetlidi.

«...Haçanda saňa ýazmaga otursam, seni gapdalda, ýakyn bir ýerde duran ýaly duýýaryn.

Öý-içler görüp gidişiň ýaly sag-salamatlyk. Kakaň traktory bilen gymyldap ýör.

Jigileriň şu günler kolhozyň pagta ýygymyna kömek berýärler. Men bolsa mekdep hysyrdylary bilen başagaý.

– Hysyrdy kän bolsa, men ýada düşýänmi bir diýäýme-giňem mümkin? Seniň göz önümden gidýän wagtyňam ýok. Jigileriň poçtalon gelende, «Nury akgamdan hat getirdiňmi?» diýip, ylgaşyp önünden çyksalar, meniňem ýüregim olar bilen ylgap, hemmeden ön haty garbaýar.

Ine, şu gün bolsa senden aýrylanyma dos-dogruja 542 gün geçipdir. Nesip bolsa, indi, hä diýmän dolanyp gellersiň.

Hoş, sag bol. Gezen ýerinde sag gez. Haty tiz-tizden ýazaweri, oglan! Hatyňa bir irikgä etme!!! Ýoluňa göz dikip oturan gelniň Ýazjemal.»

Hatyň ikinji biri, Tanýadan gelen in soňky hatdy.

«...Bu-ýä dereksiz ýitäýdi» diýýän bolaýmagyň-da ahmal. Men indi sizden şeýle bir uzakda welin, dolanmaly bolsam, yzymy tapaýjagymam alagümana. Ykbal tüweleýi meni Pribaltikadan, Uzak Gündogara alyp geldi.

Hol öňräk köne gala gezelenje gidenimiz ýadyňda bolsa gerek. Sen şonda kukürt almak üçin sumkamy açanyňda, bir surat görüpdüň. Ol kursant ýigidiň suratydy. Seniň şol gören kursantyň indi artilleriýanyň leytenanty. Şol gezek men saňa onuň bilen joramyň doglan gününde tanyşlyk açysymyzy gürruň bermekçidim.

Ol şonda öýlerine kanikula gelen ekeni. Ýöne sen suraty görseň-de, görmezlige saldyň. Bu barada hiç zat

soramadyň. Belki, geregem däldir, ikimiz diňe bir dost ahyryn.

Golaýda bolsa biz toý etdik, indi meni gutlabam bilersiň. Ýaşayşymyz häli-häzirä-hä erbet däl, oňat, iki otagly jaýjagazymyz bar. Şäher bilenem assa-assadan öwrenişýärin. Boş wagtlarym kitaplara dümtünýärin.

Sen meniň instituta girmek hyýalymyň barlygyny bilýäň ahyryn. Meniň girmek isleýän institutum şu ýerde-de bar. Indi bir girmek alajyny edäýmek galdy. Şäherimiziň aýaz-gary hem ýeterlik, ýöne öýüň üstünde bolsa ýanynda ýüregiňi ýylydýan adam bolsa, sowuk kär edýärmi näme?

Men-ä indi hatymy tamamlamakçy, sag-salamat gulluk et, Nury. Gullugyňy gutaryp, gelniňe gowuşmagyňy arzuw edýärin. Seni tüýs ýürekden hormatlaýan, Tatýana Iliçenko».

«Oglanjyk gyssanar, tudana wagtynda bişer» diýenleri boldy. Gözüм oňat bolýança näçe howlugsam-da, doktorlar meni gospitaldan goýbermediler. Diňe ýigrimi günden soň maýor lukman mende hirret keseliň ýoklugyna gol çekdi.

Şol günüň ertesi men paty-putymy ýygnap, ýene-de öz bölümimize tarap ýola düşdüm.

Moskwa, 1972-1973.

GYR ATYŇ HOWALASY

Ýigidiň myrady atdyr.
«Görogly».

...Howalasy belent Gyr at ýene-de bir ýerlerden çykyp, gözýetimdäki öýe meňzäp oturan baýyr depesinde peýda boldy. Baýyr şundan soň işigi atly, dokuzy doly öýleriň birine meňzedi.

Gyr at her ýerden bir basyp, göwün imrindirip çapan mahaly, ony görmäge göz gerek. Agzybir inişip düşýän toýnaklaryň aşagyndan uçgun sycraýar. Töweregiň süňňünde maýdaja saňňyldy peýda bolýar. Gyr at şemala ýazylyp, pasyrdaýar. Ol haýsy menzile ýetse, bada-bat şol menzil özgermek bilen. Töwerek, lowurdap öýe täze gelin giren ýaly, göze ýakymly alamata öwrülýär. Gyr at selen meýdan bilen otlary göwüsläp gelyän wagty, ol kükregi bilen tolkunlary önüne salyp, daş-töweregine suw sycradyp, suwdan çykyp gelyän suw atyna meňzeýär.

Her gezek Gyr at şeýdip dagy-dag, düzi-düz yzyna tirkäp gelyän mahaly, men ilki özümi, soňundan bolsa dünýäni unudyp oturýaryn...

Gulagyma özüme ýakynlap gelyän Gyr atyň güpürdisi eşidilýär. Soňundanam şol güpürdä meňzeş sazlaşykly urgular kem-kemden meniň ýüregimi eýeläp ugraýar. Her gezek şeýdip ýüregim at toýnaklarynyň sesi bilen bir perdeden gopup ugran mahaly, Gyr at dabyrap, meniň ganymda aýlanyp ugraýar...

* * *

Howada ýeriň ysy bardy, bu gysyň gutaryp, zeminiň süňňüniň gowşasyp ugrandygynyň alamatydy. Şu gar

indi üstümüzdeki gysyň in soňky gary bolaýsa gerek diýlip oýlanylýardy. Obada sallam-sajak bulutlary döw münen ýaly münüp geljek ýaz ýagmyryna garasylýardy.

Begençli waka bilen bagly bolany üçin, bu gün meniň ýadymda galypdyr. Şol gün ertir öýden çykyp giden kakam, giç öýlänler at münüp, eselip geldi. Eli kersenli öýden çykan enem atyň maňlaýyna urba çalyp, ýagşy niýet etdi. Öňlerem käte kakamyň öýe atly geläýýän mahaly bolardy. Ol, köplenç, öz sürýän traktory üçin, haýsydyr bir demir gerek bolanda, kimdir biriniň atyny münüp, öýde apalap saklaýan demirleriniň yzyndan gelderdi. Dörünip, gerek demirlerini tapandan soň atlanardy-da, ýene-de yzyna giderdi. Men näçe islesem-de, kakamyň münüp giden aty gijara yzyna dolanyp gelmezdi.

At gelip öýümüziziň ata çykmagy bilen bagly ýakymly pikir meniň göwnümi galkyndyrdy. Şatlyk meni bir ýerde goýmady. Dünküldäp, goňşy gapylaryň hersinden bir çykdim. Söýünjime berlen süýji-kökeden kiselerimi tümmerdip geldim. Atlanyp göräýmesem meniň oturypturup ynjalygymyň bolmajagyny kakam duýan borly. Ol maňa uzaga äkitmän, aty birsellem öýüň töwereginde gezdirmäge hem rugsat etdi.

Atly bolmak, at münmek höwesi mende heniz emedekläp ýören wagty hem bar ekeni. Öýümüziziň gapdalyndan geçýän ýolda atly adam görsem, men ganatymy kakyp-owsunyp, öz halym bilen bolmaz ekenim. Şonda enem elinde göterip, ýola çykyp, atly ötegçiden meni biraz ýere çenli atyna mündürmegini sorar ekeni. «Kakasyna, ejesine çeken ogul däl bi, atasynyň agynjak özi. Şo-da ili atly etjek bolup, dert-azar bolup ötdi bende» diýip, enem meni atama meňzedýärdi.

Aýallar üýşüsip gürrüň eden mahallarynda, adatça, çagalaryndan söz açylsa, olary öz erkek doganlaryna menzedip taryplamagy halaýarlar. Emma bu meselede enem ol aýallara menzemeýär. Ol meniň göwnebatnykly hereketlerimiň hemmesinde hemişe atamy ýatladýan alamatlary görýärdi.

Atam uruşdan dolanyp gelenden soň, telim ýyllap kolhozyň ýylky sürüsini bakypdyr. Dört ýyllyk uruş onuň üçin iki ýylda gutarypdyr. Top okunyň oskolkatikesi topugyny owradansoň, ony «Ikinji derejeli maýyp» diýip, gosun hataryndan çykarypdyrlar. Ol ýörän mahaly ýaýkanyp, bir aýagy bilen az-kem ýer sürpöp ýöreyän eken. Ýöne ata münen çagy onuň maýyplygy hiç kimiň gözüne ilmandir.

Atam on-on iki ýyllykda, men ýedi-sekiz aýlyk çaga wagty, öz kömekçisi bilen sürüden bölünen bölējigi derekläp ýörkä, çölde suwsuz galyp heläk bolupdyr. Gözlege çykan garyndaşlary bir aýdan soň onuň galyndysynyň üstünden barypdyrlar. Ol ýerde eýere kellesini goýup ýatan adam meniň atam ekeni. Ony özi bilen uruşdan getiren, hemişe bilinden aýyrman guşanyp gezen ýasy teletin-esger kemerinden tanapdyrlar.

Enem ilki-ilkiler, atam ýaňy çopancylyk edip ugran günleri onuň öýderäk bolmagyny isläp, çemesi gelende, oňa töwella hem edipdir. «Kakasy, senem il-halk ýaly ertir gidip, agşam gelmeliräk bir işe geçäýseň nädýä, özüňem ýarty adam, öýderäk bolsaň, men borun, çagalar bar, otur-turuňa ýarardyk» diýipdir. Atam hemişe enem bir zat diýse ýok diýmez ekeni. «Bir amaty gelende, başlyga aýdyp işi çalşyraýaryn, sen biraz tagapyl et» diýer eken. Söz bersed-ä berer ekeni welin, ýöne ol hemişe

iş edende, öz pikirinde galar ekeni.

Men her gün irden turup çay-çörek iýdigim gaýramyz-daky gamysly köwüň boýuna ýetmäge howlugýardym. Çay-çörek datman gitsemem giderdim, ýöne iýip-içmesem enem halanok.

– Oglum, seniň gaçgynyň öý-le, näme bu ýerde seniň arkaňa duz ýükleyän barmy? – diýip nägile bolýar. Enem oýurganyp gamlanyberse, bu maňa ýakanok. Sonuň üçin enem ýüzüme sereden çagy, men öňüme goýlan zatlary has-da işdämen iýen bolardym.

– Iýeňde şeýdip, güpüledip iýseň, ana, onsoň hele-bärde ajygmarsyň, oglum – diýip, enemem monça bolýar.

Öýümüzde meniň ertir irden turmagymy halamaýan bir adam bar, o-da ejem. Onuň pikirçe, ir turmak çaga mahsus häsiýet bolmaly däl. Özüne galsa, ol meni her gün towuklar bilen ýatyrjak, ertirem günortanyň öň ýanlarynda palladyp, geriljiredip turuzjak.

– Ýat-da, Gün ileri agýança, näme seniň kolhoz işiň galýarmy – diýip, käte-käte ejem maňa janygybam hüňürdeýär. Özüne meniň aladasyz ýaşymy arzuw edip, şonda gözüniň tä özi cyzylýança ýatyp hezil etjekdigini aýdýar.

Ejem kiçijik gyzzagaz wagty örän köp ýatar eken. Bir gezek ejemiň säher turup işe giden kakasy günortan ara öýüne çay içmäge gelse, ejem şonda-da şol ýatan ýerinde daş düşen ýaly ýatanmys. Babam göwnüne ýakymсыз güman getirip howatyrlyanypdyr.

– Bar, heleý, gyzyňy gör, demi bir barmy oň? – diýip, mamamy ylgadypdyr.

Meniň gamysly köw diýýänim öýümüziziň gabat gaýrajygy. Öýden cykyp, taý bolup bir bökdüгим, men eýýäm

şol ýerde. Gamysly köw obanyň mal-garasyny getirip kowýan otluk meýdany. Tomsuna bu ýere suwçular artan-süýsen suwuny gaçyryp kowardy. Suwy ýetik bolanson, gamysly köwüň gür çöpi güýzüň soňky günlerine çenli egsilmezdi. Daşyndan seredene, bu meýdan mal jelladyň saraýyna meňzeýärdi. (Mal-garany gören ýeriňden toplap äkidip, «Pagta girdi» diýen bahana bilen telim günläp ot-suwsuz gabap saklaýan adamlara biziň obamyzda «mal jellady» diýýärler.

Gamysly köwe gelseň, bu ýerde çölden dync almaga gelen çopanyň garagulak düýesiniňem ýüpüniň örüsini aýlanyp otlap ýörenini görersiň. Eýesine al salyp gaçan üsti gaňňaly eşeklerem bardyr. Bölejik bolup ýören goýun sürüleri bolsa bol çöpüň içinde çala görünüşip, suwda ýüzüp ýören ördek sürüsini ýadyňa salýar. Ýöne ot-çöpi dökün bolanson, bu ýerde mal jellatlaryň ýatagyndaky ýaly, garnyny gapjyk ýaly edişip, gözlerini çylpykladyp, tezegine timisgenip duran maly görmersiň.

Meni her gün gamysly köwe getirýän zat, bu ýerde örklenilýän atlardy. Irden, heniz daýhanlar işine ugramanka bu ýere gelseň, bir aty däl, telim aty hem birbada görse bolýardy. Sähel gijä galsaň, her kim atly atyna atlanyp gider, gamysly köwde diňe Hommat aganyň çal aty galar. Meniň ilkinji dostlaşan atym hem hut şu çal atdy.

Käte men ol atyň ýanyna baryp, enemden ogryn jübime salan gandym bilen onuň agzyny süýjüderdim.

Ata gant berjek diýsem, enemiň gyrjyny. «Ata-ite iýdire meň öýümde hasapsyz gant ýok. Kesek-daş däl, ol köpüge-pula berilýän zat. Görüp ýörsüň, puly bolsa kakaň gije-gündiz traktory bilen ýakalasyp, sowuk demri gysymlap, nä günlük bilen gazanýar. Iýseň-ä,

otur-da işdän alanyny iý, ýogsa-da, kakaň daban azaby bilen hanlyk satjak bolma. Ata-ite gant oklap duranyňy görsem, örän gaty degerin» diýip käýinýärdi.

Aýama goýup uzadan gandymy çal at özüniň salpy dodaklary bilen süpläp alýar. Şonda maňa ol gant bilen elimem süpläp alayjak ýaly bolup duýulýar. Ýere bir zat atsaň, ony almaga itler ökde, çal at bolsa öňüne gant atsaň, göwnüň üçin onuň ýüzüne-de seretmez. Egilse oňurgasy ýazaýjak ýalydyr. Oňa gant berseň, hökman aýaňa göterip bermeli. Goýup gitseň, şol goýan gandyň haçan gelseň, şol goýan ýerinde mör-möjege ýal bolup ýatandyr. Ýa-da cyg çekip, pide-pide bolup, ota-çöpe goşulyp gider.

Hommat daýy frontçy, özi-de bir aýagy agaç adam. Ol hemişe giden ýerine at münüp gidýär. Uruşda hem ol atly goşunda gulluk edipdir.

Köplenc, gamysly köwden onuň atyny inileri Gök bilen Asman gelip äkidýär. Olaryň haýsy birisi gelse-de, ýüpi çözüp toplan bildikleri depýäler atyň böwrüne. Çal at sürlen ýeriň içi bilen oba tarap düwdenekläp, atylyp gidýär. Obanyň çetinden giriberenlerinde, olar aty hökman saklaýarlar, aňyrlygyna ony gyssaman, öz maýdalyna ýöredip äkidýärler. Bärden alagüpürdi bolup barsa, olaryň Hommat daýydan almytyny aljagy belli. Hommat daýy heý bolmanda: «Näme yzyňdan ýagy gelyärmi, deýýus!» diýip azgyrylýar.

Inileriniň öýde ýok wagty köwe, atynyň yzyndan Hommat daýynyň özi gelyär. Men ony garagörnümden tanaýaryn. Ol ýörän mahaly sag aýagyna agsap ýöreýär. Gapdalyndan çykyp oňa salam berýän. Hommat daýy aýak çekýär.

– Ýegen, saglykmy? – diýip, açyk ýüz bilen aleyik alýar. Atlar çolaşman durlarmy?

– Hawa, çolaşmandyr.

Hommat daýynyň «Atlar çolaşman durlarmy?» diýmeginiň sebäbi bar. Öňräk daýysy gezmäne gelende, Gara onuň münüp gelen atyny getirip köwde örkläpdi. Gara nä gondybagy salyp bilýärmí. Mal daňanda, onuň eli ýaglykly ýalydyr. Iki gezek çigen bolup gidipdir. Ol atam boşanyp, gelibem Hommat daýynyň Gyr aty bilen harçaňlaşyp, segreşip çolaşypdyr. Ertir irden güýlünip heläk bolup ýatan aty ilki men gördüm. Öýden münüp gelen çybyk atymy yzyna öwürüp, «Niredesiň Hommat daýylar» diýip, basdym «ata» gamçyny.

Hommat daýy meni diňläp, bada-bat inileriniň ikisinem aýaga göterdi. Özi bolsa maýdalyna ýöräp, soňundan geldi.

– Berekella, ýegen. – Hommat daýy gele-gelmäne maňa hoşamaýlyk etdi, soňundanam goltuk jübüsinden gapjygyny çykaryp, bir onluga maňa uzatdy.

– Bu seniň baýragyň, ýegen!

– Hä-ä, gerek däl.

– A-al, al, ýegen, kino gidersiň, onsoňam göwünden çykarylyp berlen zady almalydyr.

– Aý, gerek däl – men başymy silkip, yza çekildim

– kino gidemde, enem pul berýär-ä.

– Onda, onda... – diýip, Hommat daýy puly yzyna, gapjygyna salyp durka oýlandy.

– Gök, bar aty mün-de, ýegenem syrtyňa mündür, ony äkit-de, waratadan bäri aýlap gel.

Hommat daýynyň bu sözi meniň göwnümden turdy. Ýolda Gök maňa igendi. «Puly alsaň bolmadymy, hezil-

lik, ana, onsoň bordy, men magazine gidip, bir gowy zat alardym, ikijigimiz bölüşip iýerdik, indi Hommat akgam pul berse algyn, ol juda eçiläýmese, aňsat adam ogluna pul berýän däldir» diýdi.

Men welin pul alman, dokmädelik edenime birjigem gynanamok, gaýtam, begenýän. Puly alan bolsam, at mündürip aýlamak Hommat daýynyň ýadyna düşermidi näme?!

Bir gezek bolsa, Hommat daýy meniň özüme Gyr aty münüp aýlanmaga ygtyýar berdi. Gyr at meni şüdügär ýeriň içindäki sygyrlaryň gatnap ýasan ýodajygy bilen ýorgalap oba getirdi. At münüp bilýänimi deňduslarymyň görmegi, töweregiň özüme gözügidýänini duýmak maňa diýseň ýakymly bolupdy.

...Enemiň gözüniň okarasy bulduraýar. Bu onuň bar begenip bilşi. Men bir zady bilýärim. Enem indi köpden bäri özi üçin begenmeyär. Ol begenen begenjini meniň üçin, kakam üçin, jigim üçin begenýär. Enemi diňleseň, bu aty biziň öýümize meniň atama çeken, bedew atlara bolan yhlasym getirenmiş. Öz diýýän sözüne bolsa enem hemişe kemsiz ynanýar.

Enem häzir biziň öýümiziň ýene-de ata çykany üçin begenýär.

Gije kem-kemden daş-töweregi ümsümligiň törüne geçirip ugrady. Atyň bedeni sowasandyr hasap edensoň, kakam onuň eýerini arkasyndan aýyrady. Eýeri eltip, gys günleri odun saklanýan kümämize saldy. Kakamdan galyp, oňa häzir barýan diýsemem, meniň atymyň ýanyndan aýrylasym gelmedi. Ikinji gezekde, enem meni derekläp, eýwana çykyp çagyrdy.

– Gel, gel-uw indi. Gel, at ýatakda ýatmajak bolsaň!

– Häzir, ine, barýan.

Wagty bilen gara bermämsoň, on-on baş minutdan enem ikilenç eýwana çykdy.

– Eger sen şeýdip, sol atyň ýanyňy alyp dikilgazyk bolup durjak bolsaň, onda men kakaňa aýdyp, aty gije atýataga eltip tabsýrar ýaly etdirerin. Ýogsamam onuň sygyr üçin toplanja otumyzyňam soňuna çykmagy ahmal – diýip, göwnüme ünji salyp, meni içerik ýygnady.

Agsamlyk çay başynda, enem soralmasa-da, ýüregini diline aldy.

– Boýnuňa dakylan birgat deregi dargandyr özi-hä, olar seň ýaly ýumry-ýumsak oglany heläk eder, olara Şemmet ýaly demi zagara bişirýän zabun birgat gerek. Şol bende olaň hakyndan çykýan ekeni, indi ol kölegesini ýygnaly bäri, şol birgadyň kolhozçylarynyň hersi bir kelle. Birki ýyldan bäri her ýyl birini saýlap gelýärler, peýdasy ýok. Agzalalyk bar ýerine-de bir, heý, oňatlyk saýasyny salarmy.

– Göreris-dä. – Kakam tirsekläp çay içip ýatysyna, göwnübirlik bilen jogap gaýtardy.

– Oglum-a atyň gelenini görüp, begenip, iki bolup bilmedi...

Enem gürrüňi meniň üstümden getirdi. Ýöne birinji gezek suw dilände arzy diňlenmedik jigim aglap, gep-üýne gezek bermedi. Şeýdibem, bu gürrüň şu ýerde galdy. Çay içişlikden soň, her kim öz otagyna ýatmaga gitdi. Enem ikimizem öz otagymyzda galdyk. Ýatmak üçin çyrany öçürüp, ýerime girsemem, at meniň gözümiň önünden gitmedi.

Ussa Gurbandurda äkidip, onuň toýnagyny nallatmak hakynda oýlandym. Körük basyşsam, onuň ýok diýmejeği belli.

Enemiň sazlaşykly dem almagy eşidilip, uka gidenligi belli boldy. Men pişik basysyny edip ýerimden turdum-da, aýaguçdan aýlanyp penjiräniň önüne geldim.

Daşary gum-gukluk. Ähli zady gije öz süňňüne siňdiripdir. Mal ýatagyň gapdalynda depe bolup oturan ot küdesi häzir gamys kepä meňzäpdir. Sapar aganyň çyrasy bolsa gerek, çep gabatdaky penjireleriň birinde henizem ýagty bar. Meniň atym ümsümlige gosulyp, dört aýagynyň üstünde ukusyny alyp duran eken.

* * *

Bu ata Gyr at diýip at goýdum. Sebäbi men öz ýanymdan, at iň gowy at boljak bolsa, onda onuň ady Gyr at bolmaly diýen pikirdedim. Eneme aýtsam, o-da: «Bolupdyr, oglum, atyň adyna mynasyp bolsun!» diýdi. Enemiň beýle diýdigi, atyň Göroglynyň Gyraty ýaly özüne wepaly bolsun, guş ýaly ýyndam, ynsan ýaly düşbi bolsun diýdigidi.

Kakam hemişe her gün ir bilen ertirlik edinmezinden öň, ýatakdaky mallaryň halyndan habar alardy, olaryň otuna--suwuna seredişdirerdi. Gyr at öýümize gelensoň, bu işler hem öz-özünden meniň pişäme öwrüldi. Oýanybildigim, mal ýatagynyň arkasyndaky aşagy ýaýbaň, ýokarsy aýlaw, çürel dip basylan ot küdesiniň ýanyna gelýärin.

Her gezek küdeden sogran otumy Gyr atyma radalap sogurýanam bolsam, ol her gezek gök eşek bilen onuň özüne meňzemeýän ak kürresiniň nesibesi bolardy. Otuň şytyrdysyny eşitdikleri ýaňky eşekleriň ikisi iki ýerden hynçgyrysyp, düşerdiler bir gara güne. Ana onsoň, bu nadaralary sem etjek bolup, gysym-çaňňal ilki küdeden sogranja otuňy şolaryň önüne atmaly bolýardy.

Enemiň bolsa ähli aladasy, doýrubilmezi äwmezek gara sygry. Un elener. Elekde galan kepegi gara sygry iýer. Gawun iýler, garpyz iýler, jam-jam gök paçak ýene-de sygryň hakydyr. Men öýden çykyp, mallara ot dökmäge ugrasam, enem ýene-de bada-bat gara sygryň bardygyny meniň ýadyma salar:

– Oglum, sygryňa oty köpräk bergin. Atyňdan, haram eşekden bize peýda azdyr.

Mekdepde wagtymam Gyr atym häli-şindi meniň ýadyma düşerdi. Öýümizde Gyr atyň bardygyny ýatlamak meniň üçin hemişe ýakymlydy. Onuň gazygynyň töwereginde gezmeläp ýörşi gözümiň önüne gelerdi.

Hyýalymda ony men segredip, terslin-oňlyn obanyň içinden geçerdim.

Bir ýola «Türkmen dili» sapagynda mugallymymyz meniň tagta ýazan üç sözlemimi okap igendi.

– Seniň Gyr atsyz kelläňe gelýän sözlem barmy ýa-da şu bar bolup bilşiňmi?

Ikilenç synp tagtasyna seredip, men ol ýerden öz ýalňysymy gözledim.

«Gyr atym meniň – ganatym meniň». «Pereňden Gyr atyň owazy geldi».

Ýazan üç sözlemimiň ikisini bozdum. Täze sözlem tapmaly. Ýöne ony bada-bat nireden aljak, içinde Gyr atyň ady agzalmaýan sözlem-ä asla-da ýadyma düşenok. «Meniň kakam kolhozda traktor sürýär» diýen sözlem kelläme gelýär. Bu-da meniň oň ençeme gezek synp tagtasyna ýazyp derňän sözlemlerimiň birisi. Ikinjidenem, indi kakam brigadir. Tagta «Meniň kakam brigadir» diýip ýazmak – bu-da birhili süwümsizlik. «Kakasy brigadir saýlanany üçin hondan bärsi bolýar, gomalýar» diýiljek.

Atymy münüp, her gün bir sapar suwa ýakyp, aýagyny ýazyp gelyärim. Onuň men okuwdan gelyänçäm durup-durup peteň bolýany belli zat. Maňa galsa, ony günde telim gezegem suwa ýakjak-la, ýöne Gyr at meniň göwnüm bolup bilenok. Gün içinde ol bary-ýogy ýeke gezek suw içýär. Näçe sygyrsaň sygyryber, içesi gelmedik wagty sykylygyň onuň suw içmegine peýdasy yok. Gury dert-azar bolup, sygyranyň galýar. Onsoňam näme kän, töwerekde göz kän, atymy ikinji ýola suwa ýakmaga äkitsem, men kimdir biriniň gözüne-de iläýýän.

- Eziz, indi niräk ugradyň?
- Atymy Derbent ýapdan suwa ýakyp geljek.
- Hälirägem-ä bir barýan ýalydyň.
- Ýene bir gezek ýakjak.
- Aýlap-öwrüp suwa ýakyp durar ýaly, näme onuň içinde şaly ekilendir öýtdüňmi?

Gyr atymy münüp, ony her gün bir ýola suwa ýakyp, aýlap gelmegime hemmeler razy.

Hataryň arasy bilen gidip barýarkam, özümiň häzir enesi yok mahaly, ýumurtgadan çykan gedemje jüýjejige meňzeýänimi çak edýärim. Şeýle jüýjejige men bir ýola ýumurtgadan çykan wagty satasypdym. Oglanlar bilen «gizlenpecek» oýnap ýördüm. Eşekçiden bukulyp, elemtas bolup samankümä giren mahaly, pasyrdap daş işige uçup çykan, ýumurtga basyp oturan kürk towuk daş işikde durup birsalym: «Şu ýere biri urduryp girdi, indem çykan gamsyň arkasynda gizlenip otyr» diýen manyda wakgyldap töwerekde aýlandy. Şol barmana-da towugyň, indi telim günden bäri bagryny oýkap basyp oturan ýumurtgasynyň biri çat açdy. Ýumurtga iki ýarylan wagty, onuň aşaky akja okara meňzeş böleginde

kicijik jüýjejik peýda boldy. Ýumurtga bölegi ýene birde akja gaýyjaga, jüýjejik bolsa onuň kapitanyna menžedi. Özi-de bir ýerlerden ýüzüp gelip, täsin ada duşan kapitana menžeş.

Jüýjejik birsalym töweregi hondan bärsi bolmak bilen synlap duranson, «Bu ýerde ýaşasa boljak» diýip pikir eden bolarly, ol akja gaýykdan ýere düşdi.

Gyr atymdan habar almak üçin, onuň ýanyna baran mahaly, gazygyň boş duranyny görüp, keýpim bozuldy: Eşekler meni görüp, ýene-de ot-suw tamakin bolsup hynçgyrysdylar. Gün geçdigiçe şah çykaryp, enesine menžäp barýan göle-de meni görüp ör galdy. Ol iki öň aýagyny öňe uzadyp, süýnüp gernen wagty öjügip kimdir birini bat bilen süserli görüňdi. Ýöne ol beýtmedi-de, agyr ýagdaýa düşen ýaly, toplan bilen howasyny içine toplan, haşlap dem aldy.

Hemişe özgelerden ileri tutulýan sygryň däl, ýatak-daky özge mallaryň hem önünde o ýanyndan, bu ýanyndan, burun sokulan ot üýşmekleri tümmeklenişip durlar.

Bu eli açyklygyň sebäpkäriniň enemdigigi maňa belli.

– Gysda malyňyzdan ot-iýmiňizi gysganmaň, mal dok bolsa, oňa sowuk kär etmez – diýip, häli-şindi biziň gulagymyzdan geçirýänem şol. Diňe sygryň däl, eşeğiň arkasyny tutýanam ýene-de enem.

– Eşeğiň bolmasa, eşekçe abraýyň bolmaz, «Özüňde ýok, älemde ýok» diýipdirler, özüňde bolmasa bir ýerden bir goltuk ot getirjigem bolsaň, ýüzüňi saraldyp, ilden dilemeli. Dilegem bir ýagsy, iki ýagsy...

Enem hemişe diýen ýaly giden ýerine eşeklije gidýär. Öňler menem onuň bilen goňsy obalara, garyndaşlarymyzyň bäbegini gutlamaga, gelin mübärekl-

lemäge bileje giderdim. Enem ogul bolan öýe barsa, gundagda gyp-gyzyl bolup ýatan bäbejigi meniň ýüzüme sylardy. Gelin gutlasagam, ýene-de ilin owadan gelnine elini uzadyp, onam meniň ýüzüme sylardy.

– Meň ogluma-da sarpaly-sarmykly, agzy otly, süňni botly, Aý gelin nesip etsin! – diýerdi. Enemiň dünýäsine düşünmämsoň, bu yrymlar ulaldygymça, maňa ýokuş degip utrady. Ahyr bir gezek enem özi bilen toýa äkitjek bolanda, men oňa gidesim gelmeýändigini aýtdym.

– Söýünem gidýär, oglum. Enem meniň ýasytdaşlarymyň biriniň adyny tutup, gapdalyndan göç geçirip gördi.

– Gitjek däl, ýüzüme gelin sylýaň.

Ýeke enemiň däl, enemiň üstünden gelen, enem bilen işigimizde goşulysyp toýa gitjek bolşup duran aýallaryňam meniň sözüm ýüregine düşdi, hemmeler hezil edip gülüşdiler.

– Häý, oglum. Senem şu görülen ata-babaňdan üýtgeşik dälşiň. Güýz geler, bişisersiň, gyz-gelnem süýjär, ana, onsoň gara saçly mollajygyňy ata-eneden ileri görüp oturan ýigit borsuň. Görüle-görüle gelinýänsiňiz, gitmeseň gitme, oglum, ölmesek senem göreris.

Enem şondan soň «Ýör, gitseň» diýip, maňa ýalbar-mady. Jigimi öňüne mündürdi-de, ešejigini dikgirdedip bidir gitdi. Orta ýolda oňa-muňa gidilende azar bor öýdülip, bir bahana tapylyp, hemişe öýde galdyrylýan jigim hezil etdi.

Geyindim-de, atymyň gözlegine çykdim. «Şol ýerdehä bar bolaýsaň gerek» diýen pikir bilen, ilki gamyşly köwi baryp gördüm. Öwrenilen endik-dä, ýogsam, gysyň gününde bu ýerini suw basyp, gamyşly köwüň üsti ýal-

dyrap duran buzly köle öwrülýändigini meniň bilmeýän zadym dälidi. Depä çykdyň-da, birmeýdan çalaryp oturan töweregi synlap durdum. Garly meýdanda üç-dört sany özlerini ýeriň giňine atan oba itleri kowalasyp, dänjiresip ýör. Myrat aganyň adaty oba itlerine meňzemeýän endam-jany agyn buýra-buýra tüý bolup duran iti Waska meni tanap, golaý geldi-de, hoş söz tamakin bolup, ýüzüme seretdi.

Derbent ýabyň böwür berip, gamysly köwüň gaýra etegine gelip gysmyljyraýan ýerinde bir gara aýlanyp ýör. Ol bolup bilse, awuň gyzygyna düşenleriniň biridir.

Ýabyň boýuny syrýp, gysy basyndan geçirip oturan gyzygylt ýylgyna meňzeş uzyn ösen buýan tokaýlygynyň arasy bilen birmeýdan ýöredim. Önede tut agaçlarynyň gabawunda oturan brigadanyň meýdan düşelgesiniň bas-syrmalygy göründi. Ol ýerem gysda mal-garanyň ykys gözläp barýan ýerleriniň birisi. Gyr atyň sol ýerde bolaýmagy ahmal diýen pikir bilen gidip barýan, göwnüme bolsa, her hili ýakymyz pikirler gelyär. Mahal-mahal obamyzyň ilersindäki öwliýälige zyýarata gelip-gidýän ýolbars Gyr atymy äkidäýdimikän diýip oýlanýaryň. Gyr atam kiçi janawar däl, ýolbarsam aw awlasa, uly haýwanlary awlarmyz, kiçi haýwanlary özüne aw sanmagy ol kiçilik bilermiş. Öwliýäniň golaýynda ýaşaýan Myrat aga ýakynda onuň sesinem eşidenmiş. Aman gök bolsa çekenesiniň yzyna düşüp ýörkä, öwliýäniň töwereginde, ýolbarsyň yzyny gözi bilen görükdir. Yzlap görse, ol yz üç gezek gonamçylygyň üstü gümmezli gonambaşysynyň guburynyň daşyndan aýlanypdyr. Soňam Hindiguşy nazarlap, ýene-de yzyna gidipdir. Oba adamlarynyň çakyna görä, birçaklar ýolbarsyň öwliýä şärikli bolan bolmagy

mümkin. Sebäbi ýolbarslar adamdan azanmysyn, şonuň üçinem olar adam ýaly akylyly jandarmys.

...Bir gezek bir adam märeke ýygnap, dabara bilen özüniň ýekeje ogluny öý-işik edipdir. Onuň bir görüp goňsusy hem bar ekeni. Ol gije gelin bilen ýigide naharly tabak äberilen mahaly, öý eýesiniň tabagyny ýygnapdyr-da, özüniň ýörite taýynlan naharyny äberipdir. Ertesi: «Gelin köp ýatdy-la» diýip, gelip eňsini serpip görseler, içerde iki sany ýolbars biri-birine hyňranysyp ýatanmysyn. Işik açylansoň, olar tirkeşip çöle siňip gidenmiş. Ýolbars bolansoňlaram, ýigit bilen gelin ene-atasynyň ojağyny ýatlap, telim gezek oba gelenmiş.

Ýolbarslaryň ýene-de könäni ýatlap, dagdan oba inen bolmaklary mümkin. Ýöne mal ýatagymyzyň töwereginde şol Aman gögüň göreni ýaly düýäň dabanyndan kiçiräk, ortasy dyrnaçak yzly alamat meniň nazaryma ilmändi.

Gyr atymdan derek tapman, öýe lapykeç dolanyp geldim. Enem saçak ýazyp, jigimi naharlap oturan ekeni. Hamala, Gyr at hokranyp ýatagynda duran ýaly, enem gaty arkaýyn. Gaýta, gözläp gelenim üçin: «Üşäp, gyzyly şugundyr bolupsyň» diýip, menem ýazgarýar.

– Gel, oglum, çay-süýt sowamanka, senem iýip-iç, Hana, kündügi gör, mylaýym suw bolmaly eliňi ýuwsaň.

– Kakam gözlemäge gitdimi?

Saçak başynda kakam bolmansoň, men enemden onuň nirededigini soradym.

– Kakaň-a häliräk «kontora» diýip çykdy. Gara daň bilen sazanaklap, özüni horlap ýörmeseň bolmadymy, oglum. Şol gaty ýaby gidende niräk gider öýdýän, bir ýerlerde kimdir biriniň küdesini yklap durandyr-da. Geç, geç indi, bejit köp aýtdyrman pejiň başyna. Bu sowukda

adam idili bolanlygynda, itini meýdana goýberýärmi?!

Iýip-ıçdim. Gün günorta boldy. Henizem gördüm-bildim ýok. Kakam obanyň günortasyndaky jeňňeliň töweregine seretmäge gitdi. Gyr atyň ýiteni onuňam parhyna däl, ol ýany bilen tüpeňini alyp gitdi! Tüpeňinem äkitdimi, awa kellesi gyzar, at göni öňünden çykaý-masa, onuň öýden nämüçin çykany-da ýadyna düşmez. Gyr atyň özüniň bolsa kakamy tanap: «Meni gözläp ýörmüň?» diýip, onuň öňünden çykmaýagy belli zat. Enem diýmişleýin, kakam bu gün aýagyndan irýänçä, it kimin ygar.

Şol gün Myrat aganyň Waskasynyň dogran, soňundanam yscy bolup ýetişýän güjükleriniň birini saýlap tutmanyma oturyp-oturyp öküdim. Yscy itiň bolanlygynda, bu mahal Gyr aty on ýerde tapsa bolardy.

* * *

Giclik, şam düşende, Gyr at gazygyny tapdy. Ony Şemmet aganyň Çarysy idip getirdi. Gyr atyň köne gazygyny ýatlap gideni, onuň uzakly gün şol ýerde bolany belli boldy. Öňüne suw goýsam ysgan boldy, ýöne içmedi. Üýşmek otuňam yüzüne seretmedi. Onuň uzyn gün, köne ýatagyny ýatlap, wepalylyk edeni üçin, Şemmet agalardan aýratyn hezzet-hormat göreni öz-özünden belli boldy.

Her ýyl şeýle bolýar. Mart geldigi, obanyň aladasy iki esse köpeliýär. Ýagysly ýyl dagy bolsa, bar onsoň! Gowaçanyň üsti ykjam gapaklar, onsoň oňa barananyňam peýda etmeýän wagty köp bolýar. Ýere atylan çigitler çüýräp gider. Ana onsoň, ol ýerleri täzedden sürmelidir, täzedden ekmelidir. Gysdaky ýazgynlyk ýazyň ilkinji günlerinden, hemmeleriniň ýadyndan çykar.

Kakam indi her gün irden ümüs-tamysda işe ugrayar, onuñ çaý içmäge-de wagty ýok, ol indi brigadir, özgelere-de «ýör, how» etmeli, ilin önüne düşmeli.

Gyr atymy men indi her gün ekiş ekilýän ýere – kakam dagynyň işleýän ýerine gidip görýärim. Okuwdan gelip, çaý-çöregimi iýip, bir haltany dolap goltugyma alýan. Eneme bolsa çaýyr çöplemäge gidýänimi aýtsam bolany, onsoň meniň çar tarapym açyk. «Döwletli çöp ýygnar, bidöwlet gep, getiriber, oglum, bir zat getirip bilseň, onuñ zyýany degmez. Guruja çaýry sygryň latjasy bilen goşup eýleseň, ojara gaýra dur diýjek odun bolýar. Özüni salsaňam, onuñ tamdyr odun kemi ýok» diýer.

Bahanam çaýyr bolsa-da, niýetim Gyr atyň golaýragynda bolmakdyr.

Gözi ildigi bes, Gyr at meni allowarradanam tanaýar. Ana onsoň, ol tä ýanyna baryp, hoşamaýlyk edip ýalyny, ýüz-gözlerini sypalaşdyrýançam, meni görendigini mälüm edip, gulaklaryny keýerdip hokranar. Onuñ ýanyna gelenimde, meniňem aňsat elim boş däl. Elimi kisäme soksam, iki-üç bölek asyk ýaly gant çykar. Çaýyr haltama dolap, ýylyjak tamdyr çöregini getirip, Gyr atym bilen paýlaşyp iýýän mahaly mam az däl. Bu häsiýet maňa enemden geçen häsiýetleriň biri bolmaly. Enem myhmançylykda bolan mahaly, önüne del-dül nygmat goýulsa, özi datmasa-da meni ýatlar, şol zat süýji zat bolsa, onda ol şol zatdan jübüt edip iki sanysyny «ogluma» diýip, öý eýesine aýdyp alar. Eger şol zat tursuja bolsa, onda ol göz eder-de, üç sanysyny alar. Öýümize myhman gelende-de, enem aňsat ony boş çykarmaz. Ogluňa-gyzyňa radalap ýaglyjak berer, köýnejik berer. Bişip ýetişen gök-akdan berip goýberer, garaz, öz göwnüne jaý eder.

Üstüne seker sepilen gatlamany kitirdedip iýseň nähili gowy! Emma meniň Gyr atym gatlamanyň gadyryny bilýän janawar däl. Ol gatlamany iýilýän zatdyram öýdenok. Gatlama getirsem, her gezek onuň hemmesini «Öýkeläniň paýy süýji» diýip, özüm iýmeli bolýaryn.

Meýdanyňam öz hezili bar. Traktora münüp, plugyň yzyndan galman, joňkuldaşyp, oýmuldaşyp ýören gargalary synlaýaryn. Türkmeniň kiçisi bolsaň, her ýerde saňa borluk ýumsam tapylýar. Her eliňe bir taňkany alyp, ilerki ýapdan suw daşaýanam sensiň. Ýene birde eliňe arabany bererler, kolhozçynyň üýsüren çaýyrlaryny äkidip gyra döküp gellersiň. Kolhozçylaryň günortan çaýyna ýetisseň-ä bu ýerde mahal-mahal atlar hakyndaky gyzykly gürrüňçilige hem gabat gelse bolýar. Ýakynda jyns at hakyndaky edilen gürrüň hem şol gyzykly gürrüňleriň birisi. Ol jyns aty galtamanlar bilen Garabilde bolan çaknysykdan iki gün geçeninden soň, obamyzyň oba Şurasynyň başlygy Bally ele salypdyr. Mahlasy, ol at ony zordan ilki bir günläp Ballyny-da töweregine getirmändir. Söweş bolan meýdanda uýanyňy süýräp, ikibaka çapyp gezipdir. Mahal-mahal aýak çekip, eýesini küýsäp, baýyrlaryň süňňüni sandyradyp kişnäpdir. Kesekä at bolmany özüne namys bilipdir. Ony üstünden ýylky sürüsini inderip, al bilen ele salypdyrlar.

Galtamanlar ýazzy maňlaýyndan bir oky bermek üçin ýolda ýatyp, Ballynyň ötjek ýerini, köp garamlapdyrlar. Emma jyns atyň betbagtlygy öňünden duýmak häsiýeti bar ekeni. Ol eýesini ýeke gezegem ok-ýaragyň üstünden getirmändir. Duşmanlar oňa: «Seniň özüň ýeser däl, atyň ýeser gelen» diýsip, diş gyjaşypdyrlar...

Bu ýerde her gün telim gezek ady agzalýan briga-

danyň öňki brigadiri Şemmet agany menem görüpdim. Ol şampa telpek, galife jalbar, uzyn gonçly ädik geýip gezerdi. Döwek döwýän ýaly, günün köpüsini at üstünde oturyp, brigadanyň ekin meýdanyny terslin-oňlyn aýlanardy. Edilen işiň hili göwnüne jaý bolmasa köwe-jekläp, günuzyn, tä göwni ýetýänçä, sol işiň başyndan aýrylman erjellik görkezerdi. Adamlar ol hakda:

– Bäý, muň erjeldigini, munuň guýy ussasy dagy bolmadygy bähbit bolupdyr. Ýogsam, bi bu bolsy bilen ýeri deşip, onuň o başyndan çykardy – diýşip gürrüň edýärdiler.

Şemmet aga iş wagty gelin-gyzlaryň ellerini tutuşyp gürrüňe gyzysyp oturanlaryny görse-de, olara ýüzüň üstünde burnuň bar diýmezdi. Oňa derek töwerekde işleşip ýören çemliräk oglanlaryň birki sanysyny ýanyna çagyryp, solaryň üstünden dökülip, ýelini boşadardy.

– Näme, uzynly gün kesege süýkenişip otyrasyňyz, işläň-dä, işlemäge gelen bolsaňyz. Ýok, gün geçirmäge gelenem bolsaňyz, onda ondakysyny aýdyň. Ýa-da zähmet gününüzü kesdirip, ýyl ahyrynda eliňizi burnuňyza sokup, boş çykasyňyz gelýärmí? Öýünüzden-ä işe diýip oran tutuşyp gaýdýaňyz. Bu ýere gelip bolsa, kesege gonuşyp otyrasyňyz.

Ol kime abyr-zabyr etse-de, hiç kim onuň ýüzüne gelip, sözüne söz gaýtarmazdy. Onuň oglanlara käýinen bolup, «Gyzym, saňa diýýän, gelnim, sen eşit» edýänine hemmeler düşüňärdi.

Şemmet aga öz deň-duşy, brigadanyň çaýçysy Ogulboldy eje bilen bolaýmasa, özüni gaýyn saýyp, gelin ugry bilen ýüzbe-ýüz durup gepleşmezdi. Türkmencilikden çykman, buýran işini ýaş ýelenleriň üsti bilen buýruşdyrardy.

Dine Ogulboldy eje onuñ bilen agyz deñäp, uly goh bolşardy.

Şemmet brigadir çayyñ gaýnap duranyny görse-de: «Näme üçin çay wagtynda gaýnamady?» diýip, Ogulboldy ejäni gepletmek üçin käýinen bolardy. Ýa-da kimdir birine: «Ogulboldy ýaly durşuñ bilen goh» diýip, Ogulboldy ejä eşitdirip igenerdi. Ogulboldy eje-de öz gezeginde, Şemmet brigadirden gep alyp galmazdy.

– Çaçylygyňy al-da, başyňa ýap, birgat. Hol ilerki ýapdan suw daşay-daşay egnim-ä düşürdim. Uruş biziñ-ä haýymyzam alypdyr, waýymyzam. Onsoňam Ogulboldy-sogulboldy diýip, diliñi goýberip walalaýlaberme, birgat! Birgat bolsañ, özüñe ötmezegiñi maña süýkejek bolma. Getir-de, goý öz heleýiñi, ýyldyza toýnak salyp, taý bolup, oba gezip ýören mes heleýiñ bar. Men seniñ minnetiñi çekip iş işlemen. Eşegimi münerin-de «Sen bolmasañ, Senem jan» diýip başga brigada gidibirin. İşlejegin iş bolsa, ony her ýerdenem taparyn.

Brigadiriñ öz sözlerini kiçi dilden bärde, Ogulboldy ejäniñ öwrenişilen aladasyny eşitmek üçin aýdýanyny, Ogulboldy ejäniñ hem edil aýdan sözleriniñ yzyna düşüp, iş-aladany başyndan aýlap gidibermejegine hemmeler düşüş. Gohlaşarlar, töweregi gülüşdirerler, ýene-de görseñ, hiç zat bolmadyk ýalydyr, göwne degenem ýokdur, göwnüne deglenem. Her kim bu gürrüňlerden öz gereğini alar, şonuñ bilenem, wessalam. Şemmet agadan çen tutsañ, kakamyñ bolup ýörşi brigadire-de menzänok. Ol öň traktorçydy, ýene-de traktorçy ýaly. Ony gözlesseñ, göni traktorlaryñ ýanyna baraýmalydyr. Traktor döwülse, gollaryny çyzgap, ýaga bulasyp, oňaryp durandyr. Ýa-da özi ýer sürüp, barana basyp işläp ýörendir. Ol kolhozçylaryñ

ýanynda Şemmet aganyň traktorçynyň ýanynda görnüşi ýaly käte bir görünýär. Kolhozçylara «Ony et, muny et» diýip, iş paýlap ýören bolsa Jumaty zwenowod.

Şemmet aganyň traktorlaryň töwereginde köp görünmeýänliginiň sebäbi, öň bir gezekdäki ýaly ile ikilenc güлки bolmazlyk üçin bolmagy mümkin.

Şol gün Paýzy traktorçynyň dişi erbet agyrypdyr. Brigadir gelip, traktoryň durmagynyň sebäbini soran wagty Şemmet aganyň demir-dümürden «gazykdan ýöretmedigini» ýadyna salyp, ol şeýle jogap gaýtarypdyr:

- Traktoryň-a ýegen, nigroly döwüldi.
- Oňarmaz ýaly erbet döwüldimi?
- Iki omrully-da.
- Häý, bolmandyr-ow. Ýogsa-da, gyt zatmydyr ol?
- Ammarda bolmagy mümkin, ýöne beräýseler.
- Ammarda bolsa alarys ony.
- Beräýseler-ä, ammarçam ýüz görýändir özüň-ä.
- Zat onuň atasynyň maly däl. Traktoram döwletiň

zady, işem döwletiňki. Döwlet oňa traktoryny ıssız ýa-tyrtmaz. Häzir özüm baraýyn, şol demri berip, başyndan sowsa, zor boldugy!

- Aý, gör-dä. ýegen, beräýse-hä şony?!
- Bermän tans eder. Sen men gelýänçäm çay-paý içip güýmen, onsoň günortany bilen işlemeli borsuň.
- Men onda şeydäýerin.
- Sen şeydiber.

Şemmet aga ile gep bolmasa-da bolmazdy. Ýöne ol baryp ammarça ýüz tutan mahaly, onuňam «Migrol bizde ýok» diýen jogabyny eşiden mahaly: «Bu bolgusyz ammarçy şol demri maňa bermän, «ýok» bilen başyndan sowjak bolýar» diýip, şeýle bir goh turzupdyr. Onuň

üstüne: «Sen diňe bir meniň brigadamyň işine garsy däl, sen hökümede-de garsy adam, hakyna seretseň, sen bu häsiýetiň bilen Sibirde agaç kesip ýörmeli adam. Nädersiň eneň ellik iberjek diýip, oba aýlanyp, ýüň diläp ýörse» diýip, onuň üstüne gygyrypdyr.

Ammarçy ýigidiň nigrolyň demir däl-de, ýangyçdygyny, ol ýagyňam ammarda ýokdugyny, onuň Myrat aganyň ammarynda näçe diýseň bardygyny aýdasy gelse-de, dyňzap gahary gelen Şemmet aga oňa geplemäge ýol-nobat bermändir.

Ahyry bu dawa kontora ýetip, ony başlygyň özi çözmeli bolupdyr. Şondan soň ol ikilenç şol ýagdaýa düşmezlik üçin, traktorçylar bilen gürrüň etse, aňsat «arma», «bar boldan» aňryk geçmändir.

Şemmet aga ýok. Ogulboldy ejäniň dili gijeýär. Oňa gohlaşara adam gerek. Onuň bir gezek: «Bi täze birgat öz ýüwürjilerimdenem welin, ýöne dogrusyny aýtjak, bi Şemmetçe ýok, onda-da daş ýok. Munuň bolup ýörşi, birgada meňzänok. Bu birgat bolany bäri aýtjak-diýjegim içimde heňläp ýatyr» diýenini öz gulagym bilen eşitdim. Onuň pikirice, brigadir brigadir boljak bolsa, ol Şemmet aga ýaly tutup-tutup, özgelere göz edip, kimdir biriniň üstüne gygyrmalymyş.

Oglanlyk edip, bu gürrüňi öýde ýatlan mahalym kakam-a ýylgyrды, ejem bir zat diýse diýerdi, ýöne ol jigimiň gohy bilen gürrüňi anyk eşidip bilmän galdy. Oglunyň adyna bir zat aýdylsa, enemiň gulagy jam ýalydyr. Meniň getiren gürrüňim onuň gaharyny getirdi.

– Ogulbolda Şemmediň warsakysyna öwrenişen heleý diýerler, oňa bimanysyny eşidip, onusyny-munusyny agzadyp durmasa bolmaz, seýtmese nanyny gury iýýändir

ol heleý. Birgat bilen ne işiň seniň, başlyk bilen ne işiň. Indi akýal heleý bolupsyň, işde ne körüň bar, otur-da öýünde, agtyklaryňy dasyňa üýsürip.

Enemiň bu gepleri maňa pent boldy. Şundan soň gaýdyp, meýdanda eşiden gürrüňlerimiň birinem öýe gelip dilime almadym.

* * *

Güýzüň gelmegi bilen obanyň aladasy has-da köpeldi. Diňe bir kolhozçylar däl, bu aladadan çagalar bilen sandan galan garrylar-da öz ýetdik paýlaryny aldylar.

Pagta ýygymynyň şüweleni günsaýyn artdy. Ýygym döwri kolhozçylaryň hem arzy göz-görtele artyar. Hemişe zähmet hakyň ujundan çay puly sorap baranyňda, salamyňy zordan alýan kassir indi puluňy üstüne getirip berýär.

Kolhozyň okalga müdiri Taýyr aga-da birtopar edebi kitaby araba ýükläp getirip, brigadirden alan köne ganarlarynyň üstünde al-elwan edişdirip goýdy.

Kitaplaryň beýdip durşy, ganarlara pagta dykýan adamlaryň käbiriniň gaharyny getirýär.

«Il ne günde, sen ne günde, heý, şu gyssag dara-direlikde-de bir kitap okap bormy. Bu kitaplaryň-a nämemiş, il şu mahal «Göroglyny» getirseňem, soňa-da gyzyklanyp biljek däl. Gyşa çenli sen äkit-de, bularyňy ile görkezmän goý. Eller boşasar. Gysyň uzyn gijelerinde oğlanlar onsoň bu kitaplaryňy şerek iýen ýaly eder. Häzir bolsa delalat etjegiň çynyň bolsa, onda atyza bar-da, birki partyk pagta ýyg» diýýänler-de tapylýardy.

Taýyr aga bir hepde geçip-geçmänkä, bazçylaryň igenjinden dynmagyň ugruny tapdy. Ol kitaplaryň ýany bilen

dasy mahmal dolagly dutaryny getirip ugrady. Şeýdibem, ol özgeleriň ýanynda özüniň arzyny artdyrdy.

Günortan arakesmede, daýhan çaýa çykyp, guşagyny çözüp, aýagyny uzyn salyp, bir salym dynç alan mahaly, Taýyr aganyň derçigip, dert-azar bolup çalyan sazalaryny diňläp meýmirärdi. Saza şeýle bir ähmiýet bermeýän, şeýle bir düşüňibem barmaýan oglanlar bolan biz öz aramyzda gatyrak gepleşibersek, ulular ýerli-ýerden lal bilen gepleşýän ýaly, sessiz ellerini bulaýlaşyp, üm bilen bizi başga bir kölegä kowardylar. Otursaňam burnuň deşilen ýaly, sulhup oturmalysyň.

Brigadamyz pagta tabsyrmak planyny ýarpydan agdaranson, onuň ösüp ugry bolmady. Ilki-ilkiler biz kolhoz boýunça oňat netijeler görkezip, öň hatarda barýan brigadalaryň biridik, pagtanyň ilkinji ýüzi ýyglyp-ýygylmanka, ýokardan ortagürpde barýan brigadalaryň derejesine çenli peseldik. Bu ýerden bolsa indi yzdaky – halanmaýan orunlaram uzakda däl di.

Suwçy Haky aga bilen ýene-de birki adam brigadamyznyň depgininiň gowşamagyny kakamyň başarnyksyzlygyndan görýärdiler.

«Biziň brigadymyz ýüzsüz, polady ýumşak oglan. Munuň pagtasy köp, ýöne häzir diýseň el güýji gerek. Şemmet ýaly ýüzi gatan bolmasaň, brigadirlik aňsat kär däl di, kyn kär. Häzir Şemmet bolanlygynda, ol başlyk bolsun, raýkom bolsun, hijisini gününe goýmaz di. Şäheriň ähli uly-kıçisini topladyp, gyzył mataň ýüzüne hat ýazdyryp, «Subbotnik» diýdirip, ýerden ýöränini öz brigadasyna sürdüräýse nädersiň. Hany her düýp gowaça bir adam goý, göreýin onsoň, prosentini ösmäbilsinde-de bir ösmesin. Ösme diýibem bir gör onsoň.

«Sag sagynýança, däli ogluny iki öýär» diýenleri, holha Soltan köre seret, gözüniň çorbasyny akdyryp, bela ýaly. Ondan-mundan gelen ähli kömek şon brigadasyna diýip, gapdalyňdan geçip durandyr».

Haky aganyň bu meselede mamla bolaýmagy-da mümkin. Mümkün ol brigadada pagta biziňkiden köprükdir. Nähilem bolsa, kakama igenýänligi üçinmi, nämemi, meniň-ä Haky aga «hä» beresim gelenok. Bu geplerini ol kakama duşan mahalam bir tapaýsady. Içinden indi aýdar, şindi aýdar diýersiň welin, tamaň çykmaz. Halalyň bolsun, gaýta, başga-başga gepler tapar-da, salam-helik, arma-bar bol alsyp, gowusyran bolup durandyr.

Üç tuduň oýunda pagta ýygyp ýörkäk goňşy brigadanyň oganlary bilen bolan çaknysyga hem hut pagtaly-planly brigadalaryň arasyndaky bäsdeşlik sebäp boldy.

... Del sykylyga baş göteren mahaly, üç tuduň oýuny iki bölüp akýan ýabyň ilerki raýsynda üýşüsip, gohlaşyp duran birentek ogan göründi. Gyzlar şunuň ýaly ýerlerde hemişe akyllly bolup galýarlar. Ýogsam, hemişe pagtany köp ýygýanam şolar. Köp oganlar özleriniň az ýygýanyny brigadire bildirmezlik üçin, hemişe diýen ýaly ýygan pagtalaryny uýalary bilen goşup çekdirýärler. Goňşy brigadanyň gyjالاتynyň bir bölegi şulara-da degýän ýalamdyr welin, olar oganlaryň gohuna ünsem bermediler.

Goňşy brigadanyň plan hasaby iki-üç günlükde biziň brigadamyzyňkydan ozup geçipdi. Raýysda duran oganlar partyklaryny kelleleriniň ýokarsynda bulaýlaşyp, telpekdir papaklaryny ýokaryk-ýokaryk zyňysýardylar.

– Ozup geçen brigadanyň zähmetsöýer, edermen

daýhanlarynyň tarapyndan, liçna öz adymdan, yzagalak brigadanyň isýakmaz çlenlerine, kölegesöýer brigadire, onuň attutary Jumaty hülügene ýalkymly...

Söz şu ýere ýetende, bu sözleri gelsirip sanap duran oglan sözüne dyngy beren ýaly etdi.

– Salam!!! – Bu sözi oglanlar köpçülik bolup, birbada zarp bilen aýdýarlar.

– Yzagalak brigadanyň gyzlaryna, ýeňen brigadanyň oglanlarynyň tarapyndan gyzgyn...

– Salam!

Gyzlaryň ady agzalansoň, biziň brigadamyzyň oganlary mundan artyk saklanyp bilmediler. Geçirimliligiň çäginde çykyldy. Her kim duran-duran ýerinde partygyny zyňyp öňe okduryldy. «Komandirimiz» Saparyň yzynda uly ýygyn peýda boldy. Töwerekdäki aýallaryň «haý-küşide» häzir hiç kimiň gulagyna ilmedi.

– Goý, gitsin, bir salym ýakalaşyp, göwün-solpudan çyksynlar, üç-dört partyk pagta ýygylman eken-dä. Ýakalaşyp, idenekleşip ýagşy ýadansoňlar, aralamaga soňundan bararys.

Şunuň ýaly zat bolsa, Jumaty zwenowodyň gözi ýitelyär. Oglanlaryň dilini tapyp, olara «hä» diýdirmegi oňarýan adam. Özi-de hemişe bize harby okuwy gutaryp, komandir bolmagy wagyz edýär. Esger bolup gulluk edýän ýyllarynda, komandirleriniň bir gezek özüne-de: «Sen harby uçilişä git, özümiz ýerleşmegiňe kömek ederis, sende komandir bolmaga ukyp bar» diýlenini ýatlaýar. Şol wagt özüniň oba oglany bolup, çekinjeňlik edip gitmändigine indi ökünýär. Ýogsam, bu mahala çenli gosunda gulluk edip ýörenliginde, özüniň uly komandirleriň biri bolaýmalydygyny ahmyrly ýatlaýar.

Maý tapylsa, oglanlary biri-birleri bilen göreşe öjük-dirip, hezilini görýär. Töwerekde gowadaklap ýörsüne «eýt-beýt» diýişdirip, oglanlara emel öwredişdirýär. Bu gezegem Jumaty aga ýüreginde biziň hereketimizi gol-dapdyr. Kadyr Çörliň bizden galyp, bukulyp pagta ýygyp ýören nebisjeň ogluny gören mahaly, oňa:

– Eý, bihepbe, sen näme güýmenen bolup ýörsüň, ýigitleri ol ýere iberip, özüň nä munda tohumlyk galaryn öýtdüňmi? Haý seniň, bir ýygan pagtaň bilen... – diýip, oňa ite diýmezini diýipdir.

Taraplaýyn gysga wagtlyk kesekleşmeden soň iki «goşun» garpysyp, jalka-da-jalka girdi. Maňa öz klasymyzda okaýan Agaberdi gabat geldi. Ýok, ony «Şuny-ha ýeňäýsem gerek» diýen niýet bilen özüm çemäme getirdim. Sebäbi mekdepde billessek, köplenç, men ondan rüstem gelerdim.

Ozan brigadanyň baş pälwany Aba biziň oglanlaryň ikisiniň ýakasyndan tutup, özüni ýakynda görülen kinodaky Kotowskiý saýyp, kelle çakysdyryp, öz güýjüni göz eden bolýardy.

Oňa Saparyňam gözi düşen ekeni, ol idenekleşip duran garşydaşyny syrta çekip, ýere ýazdy-da, gazap bilen Aba pälwanyň üstüne topuldy. Mekdepde bularyň gara güýji deň hasap edilýärdi. Ýöne häzir Saparyň Abany ýeňjegine men ynanyan. Üstünden gülmen mahaly, adamyň ýüregi çişýär. Ar almak höwesini onuň süňňüne güýç-gaýrat bolup gosulýar. Adamyň mümkinçiliginden has uly gahrymançylyk görkezmeğine sebäp bolýar. Ýaka tutuşlyk başlanýşy ýaly hem duýdansyz gutardy. Oglanlar birden ortalaryna ary kökesi düşen ýaly, duran-duran ýerlerinden dyr-pytrak bolup gaçmak bilen boldular.

Biziň ile ryswa bolup, garpysyp duranymyzy görüp, ilerki brigadanyň Jumaty ýaly kolhozçylara setir paýlap berýän zwenowody Anys aga aňyrdan ýalaňaç ýabyny çapdyryp gelen ekeni. Ol «Bir süri iş ýakmaz itler...» diýip, käýinip ýörsüne elindäki çybygy bilen gaýgyrman çem geleni saýgylaýardy.

– Hany göreýin, agşam gapan başyna öňkiňizden az ýygyp bir geliň, onsoň gözüňiz näme görýärkä – diýip, eýýäm uruş-gykylygy unudysyp, gowaçalyga siňişip barýan oglanlaryň yzyndan elini bulaýlap gygyrýardy. Anys agany ýabyň boýunda görüp, Jumaty zwenowodam bilindäki käte bir hana salyp ýören partygyny çözüp, ýabyň o başyndan geldi.

Ulular ilki özleriniň ýaş tapawutlaryny ýatlasyp, biri-birleri bilen salam-helik alyşdylar.

– Sen ýakynrakda ekeniň, bulary aralaýsaň bolmadymy, Jumaberdi! – Anys aga atdan düşüp durşuna, Jumaty zwenowoda igendi.

– Ýa senem-ä, Anys, oglandyr-da, goý, birsalym geýdirilişsin, hezil etsinler.

– Häý, Jumaberdi, seň henizem şol «etsem-petsemiň» bar-ow. Hany onda bir nas ber!

Anys aga bilen Jumaty aga ýaby orta alyp, hersi onuň bir tarapyndan commalysyp oturdy.

Jumaty aga jalbarynyň jübüsinden çykaran nas gutusyny dyzyna kakyp, ony Anys aga oklansoň, depesi güne agaryp ugran telpegini çykaryp, çep dyzyna geýdirdi. Taýparyp ugran çal kellesini sypalaşdyrды. Iki zwenowod ýeriň giňinde öz oglanlykda eden garagolluklaryny ýatlasyp, gürrüňe gyzyşdylar. Görüp otursam, olaram biz ýaly ýakalaşa-ýakalaşa ulalan ekenler. Olar gürrüň ara-

synda oglan uruşlaryna käte uly adamlaryň hem goşulyp, ol urşuň hatar bilen hataryň aralygyndaky çaknysyk bolmagyna sebäp bolan wagtlaryny hem ýatlaşdylar. Ýöne şeýle özara çaknysyklar bolan mahalynda, namysa agram berýän iş ýüze çykaýmasa, aňsat ele sowuk ýarag alynmaz ekeni. Türkmen geçirimli halk bolsa-da, özara çaknysyklarda sowuk ýarag ulanan adamyň günäsini geçmändir. Şonuň üçinem beýle çaknysyklaryň agyr ýaragy gamçydyr çybyk bolupdyr.

Şol barmana, Jumaty aganyň meniň bir gapdalda balagymyň ýyrtylan ýerine güýmenen bolup, gep dinläp oturanyma gözi düşdi. Ol:

– Eý, beýtmesene, dost, bar, senem indi mugt gürrüň diňläp oturma-da, gysym-penje ýygjak bol. Ýara düşen bolsa, agşam ýyldyz göreňde gutular. Göroglynyň jigidisiň.

Kakam her gün giçlik ýygymçylaryň ýygyp getiren pagtasyny çekip alanson, oturdardy-da, panus çyranyň ysygyna çot kakardy. Pagta az ýygylan günleri onuň el-leri maňa çot kakman, nägilelik bilen çotuň düwmelerini mynçgalaşdyryp oturan ýaly bolup görünýärdi.

Kakam hasap-hesibe güýmenýärkä, uzynly gün elewräp çöpüň içinde gezen adamlar, pagta serilýän meýdançanyň demirgazygyndaky basdyrmanyň aşagyn-da, üýsmeklenip goýlan pagta tûmmekleriniň üstünde ornaşyp, hyýallarynda tizräk öýe, ýazgynlyga, ýyly nahara ýetmegi arzuw edişip oturyşlaryna, ondan-mundan gürrüňleşip, kakamyň işini gutararyna garaşardylar.

Kakam çot kakyp bolanson, her kimiň näçe ýyganyny okap bererdi. Tapawutlananlara hoşamaýlyk edip, az ýyganlary ökde bilen deňäp utandyrardy. Hemişe-de iş gününü şol bir sözler bilen jemlärdi.

– Tijeneliň, adamlar, häzir ýagys, gar ýok mahaly alanymyz alanymyzdyr. Ygal bolsa, bu bereket tap-dyrmaz!

Meniň kakama kömek edesim gelýär. Onda-da adam oglunyň elinden gelmejek kömegi edip, onuň brigadasyny öwgüli brigadalaryň deňindenem aňyrlygyna ötüresim gelýärdi. Mahal-mahal «Nädip kömek etmeli?» diýen soragy pikirimde, oýan-buýana togarlap görýärdim. Bir gün ahyry meniň pikirim «Goşa derwezedede» saklandy.

Bir mahallar Çardagly Çandybile ýagy dökülen çagy, Görogly beg hem öz ýigitleri bilen şu derwezededen ötenmişin.

...1941-nji ýylda oba ýaşululary urşa ugraýan ýigitleri hem hut şu ýerden ugradyp, olaryň ýeňse bolan ynamlaryny has-da ulaldanmyşlar. Ynanýan, Goşa derweze şol adamlara, ýeňiji bolmaga kömek edipdir. Onuň kakamýň brigadasyna hem delalaty deger.

Birki ýyllykda taryh mugallymymyz biziň klasymyzy özi bilen «Goşa derwezä» gezelenje äkidipdi. Ýaz günleridi. jülgäni dolduryp ösen ot-çöpler guşaklyga cykypdy. Gapdaldan sereden mahalyň, Goşa derwezäniň biri-birine çalyň edip oturan iki sütüni derýa kenaryna, onuň iki aralygyny dolduryp ösen ot-çöpler bolsa tolkunyp akyp ýatan suwa meňzeýärdi. Töwerekde ýapylara ýaýrap ösen çigildem gülleriniň süňnünden ýakymly ys göterilýärdi. Şemal ösen mahaly bu ys has-da möwjeýärdi. Ol şonda Hindigus dagy tarapyndan akyp gelýän ýaly bolup duýulýardy.

Biz şol gezek giç öýlänler, ýagşa süllümbaý ezilip, ýadaw, şeýle-de bolsa, diýseň şadyýan halda oba dolanyp gelipdik.

Ikinji gezek Goşa derwezä gidenimde, ýer alagardy. Erez-erez gulaklyja ir ýetişýän melewşe gülleri garyň aşagynda ýaňy ikigulak bolup ugran ekeni. Biz üç bolup, Hommatjanyň eşegine syrtaşyp gidipdik. Ýola beledimizem, içimizde ekabyrragymyzam Sapardy. Ýöne üşär öýdüp, dözmezlik edip, gök eşegin kürresini obada kümä gabap gaýdanymyza soň ökündik. Biz pilçämiz bilen melewsäniň ýumurtga meňzeş akja kösügini köwläp ýörkäk, böke-böke duşagyny üzen eşek hyzzynlady-da, bidir gaýtdy...

Goşa derwezä bolan ynamym ahyr bu gün meni ata çykardy. Şol gün men Gün guşluk ýerine galýança, başymy ýerden götermän, hars urup pagta ýygdy. Guşlukda gawun iýmek bahanasy bilen gyra çykyp, tutly atyzyň gyrasynda örklengi duran Gyr atymyň ýanyna geldim. Birsalym oturyp, gawunymy dilimledim. Hem özümi, hem Gyr atymy naharladym. Hyýalymyň bu başyndan girip, o başyndan çykyp esli oturdym.

Ýapdan geçip, kolhozçylardan ýagşy arany açýança, Gyr atymy idip yzma düşürüp ýöredim. At aýagynyň aşagynda pyýada üç-dört sagatda geçilýän ýol ýolmy näme. Gyr at birsellem ýorgalansoň, hä diýmän Goşa derweze önümüzden çykdy.

Aralykda araba ýol goýup, gapdallaşyp, egin deňeşdirişip, Hindiguş daglaryndan gelyän jülgäni dolduryp, depesi bilen gök diräp oturan iki deňeçer depe üstüme abandy. Ýaz aýy ýaşyl öwsüp oturan otlar saman bolup töwerekde pytrap ýatyr. Atymy sürüp, Goşa derwezäniň aralygyndan geçip barýarkam, men öz ýüregimiň uruş kadasynyň üýtgeýändigini syzdym. Goşa derwezäniň bir o depesine, bir beýleki depesine seredip barsyma,

Goşa derweze hem öz gezeginde: «Seniň yhlasyň hasyl bolar, oglum!» diýip içini gepledýän bolsa gerek diýip oýlandym.

Şol barmana-da arkamdan kimdir biriniň: «Maksat--myradyňa ýetersiň, oglum, omyn» diýen sözi gulagyma eşidilen ýaly boldy. Mende Goşa derwezäniň her depesinde bir aksakgal ýaşuly peýda bolup, ýeňsämden ak pata berip duran ýaly duýgy döredi. Bu pikir meni tisgindirdi. Dolanyp yzma, Goşa derwezä gaňrylyp sedip bilmedim. Ýakymly ynam meni öýe howlukdyrdy. Men gelip atymy baýyrdan pagtaly meýdana indiren mahalym töwerek çal-çul bolup garaňky gatlysy ugrapdy. Kolhozçylar töweregi aýlanysyp, onda-munda goýan pagtaly partyklaryny dereklesdirip ýördüler. Uzak bir ýerden sagallaryň, gygyrysyp, ertir ýene-de gowy güneşli günün boljagyny habar berýän sesleri eşidilýärdi.

Köjap, ýere ýykan haltasynyň üstünde terne gemrip oturan Töre meni gördi-de, eňnerede, oslanmadyk ýerde galan gawunyň üstünden baran ýaly: «E-heý, ine, Eziziň özi geläýdi!» diýip, kimdir birine başlaýan ähende örturup gygyrdy. Şeýdibem, ol meniň aňyrdan ölçäp-biçip gelýän planymy bulaşdyrdy oturyberdi. Meniň niýetim duýdansyz gidişim ýaly hem ýene-de duýdansyz gelip goşulyp çekime barmakdy. Az ýygmagymyň sebäbini «Başym aýlandy, keşiň ugrunda ýatdym» diýen bahana bilen düşündirjekdim. Şeý diýsem, kakam ynanar. Sebäbi meniň öňem başym aýlanýardy. Burnum ganaýardy. Meni gözden geçiren lukmanlar köpräk üzüm iýmegi maslahat beripdiler.

– Eý, näme gygyrýaň?

– Seni adam bary gözläp ýör-eý!

- Hä, näme üçin gözleýärmisler?
- Üçini şol, ýitseň gözlenmeli borsuň-da.

Gykylygy üçin Töreden göwün etmegiň geregem ýok ekeni.

Meniň at münüp, gyra tutduryp gidenimi Ogultaç diýen bir gelin ýaba suw içmäge baranda gören ekeni. Geler ýerde gelmämsoň, kakam ilki adam iberip öýden habar aldyrypdyr. Ol ýerdenem meni tapmansoňlar, ulag tapyp, Jumaty zwenowody meniň gözlegime ugradypdyrlar.

Kakam meni gördi-de: «Bu nä boluş, han ogul, gidilen ýere aýdylyp, arkaýyn edilip gidilmez eken-ä?» diýen manyda seretdi.

- Bar, atdan düşmän, göni öýe git. Eneňe bir görün! Enem meniň gürüm-jürüm bolanymy esidip, howsala düşen ekeni. Hydyr-Ylýasyň ýoluna jüp çöregem aýdypdyr. Ol meni daş işikde görüp gujaklanson, aglap içerik girdi. Oňa derek, enemiň ýanyna göwünlik bermäge gelen goňşymyz Kümüş enem maňa käýindi.

- Aýdyp gitseň bolmadymy, oglum, eneň-ä önem bir çölden gözi gorkan adam - diýip, atamy ýatlatdy...

Hemmeler: «Aýdyp gitseň bolmaýarmy?» diýişýärler. Aýtsam meniň ol ýola ýeke özümi goýberjek gümanlary barmy näme?! Ýöne Sapardyr Hommatja dagynyň birine gitjek ugrumy aýdyp gidäýmelem ekenim. Kim bilýär munuň ýaly bolajygyny.

Agşam kakam işden gelip, nan-çaýyny iýip-içensoň, kontora gitmek üçin geýnip durka, meniň niräk gidenimi sorady. Men öz bitiren işimi gürrüň berip, indi öz brigadamyzyň ýeňiji boljakdygyny, hiç brigadadan yza galmajakdygyny, «Goşa derwezäniň» bu meselede bize kömek etjekdigini kakama düşündirdim.

Gülüp ýören adamam-a dälde welin, nämüçindir, meni diňläp kakam ýylgyrdy. Enem bolsa meni diňläp, ýene-de köne heňine tutdy.

– Ýatsañ-tursañ ýadyňa düşmejek bir hyýala münendir diýip aýtdym-a. Munuň tohumyna beled-ä men. Ömürboýy gulagyny gazap-gazap, munuň sakgallysarmyklýsyna gep düşündirip bildimmi men? Aty, çöli wagtynda taşlanlygynda, öýüň töwereginde gymyldap ýören aksakgal bolmaly. Ah, bolýa-da, ýöne galanlary sag bolsun...

Enem soň Ýazgül ejäniň Akmyradyny ýatlap, biziň taryh mugallymymyzyň üstünden döküldi. «Ýazgülüň agtygy Akmyratjygyň dagy müçesi nämejik, şo-da, «Ulalsam Magtymguly şahyr ýaly Hindistana gitjek» diýýämiş. Ýazgül bolsa: «Gitme oglum, hor borsuň, bäri-bärde Hindi barmy?» diýip ýalbarýamyş. Ol bolsa: «Ene, maňa ýalbarma, men barybir gitmeli. Türkmen derwezesini, Magtymguly şahyryň gören ýerlerini hökman görmeli» diýýämiş.

Ulalyp, özüni oňaransoň gidenin-ä indi olrazy bolupdyr. Ýöne kellesiniň ugruna häzir bir gün niredesiň Hindi diýip tutduryp gidiberermikän diýip gorkýar.

Belanyň körügi Allaýar çopanyň Aşgabatdan getiren kiçi oglunyň gelni Mährijemaldamysyn. Şol gelin oganlara ony-muny gürrüň berip, olary öz gününe goýanokmys. Ýogsam, ýumruk ýaly çaga Türkmen derwezäni näbilsin, Magtymgulynyň Hindä gidenini näbilsin?!

Ol ýyl Nazar Gowsagyň ogly nätdi? Hol ilerki gyryň üstünde oturan ýüzi hatly daşy atasynyň işikde goýan traktory bilen ýykmadymy näme? Şonda-da Mährijemalyň eli barmyş. Mährijemal şol daşyň ýüzündäki haty

okap, ol daşyň keseki ýurtly basybalyjynyň başujuna goýlandygyny anyklap, okuwçylaryna gürrüň beripdir.

Nazar Gowsagyň ogluny tutup, «Näme üçin beýtdiň?» diýip sorasalar, ol: «Duşman ýadygärliginiň biziň ýerimiziň üstünde oturmaga haky ýokdur» diýenmiş. Ana, oňa näme diýjek? Heý, şu sözler şol oglanyň tapjak sözlerimidir?!

Jigim öýüň içinde uçup-gonup dükürdäp ýör. Adyny tutsaň durup, mylaýym çaga nazary bilen ýüzüne ýylgyryp seredýär. Şonda onuň ýüzi birhili kakama çalym berip gidýär.

– Çüçüwe münjekmi, jigim? – diýip, men Gyr aty onuň ýadyna saldym.

– «Ho-ho» – diýdi-de, jigim özüniň maňa düşünen-digini, elini mal ýataga uzadyp mälim etdi. Soňundanam sallançakdaky ýassyga münüp, at çapyp ugrady. Jigim büdräp dökmez ýaly käsesini diwar gapdalda goýup, çay içip oturan enemiň ýüzi parahatdy. Ýöne jigimiň ýassyk saýgylap bolubersä, ýene-de onuň içini gepletmegine, uludan dem almagyna sebäp boldy.

... Gije-gündiz ylgasagam, biziň azabymyz ýerine düşmedi. Tabsyrylan tonna hasaby geçen ýyldakydan ep-esli artyk bolan-da bolsa, brigadamyz pellehana ýetip bilmedi. Ýogsam, biz kakamyň abraýy üçin elimizden gelenini etdik. Iki eplenişip, üst-başymyzy agyn şire edişip, telim aýlap, güýzüň başyndan, tä eňňerä çenli gowaçalar bilen ýakalasyp, pagta ýygdyk.

Bilagyrysý sebäpli enem indi iki-üç ýyldan bäri pagtaly atyzyň töwereginde görünmezdi. Bu ýyl o-da: «Bir partyk ýygşam, bir peýda» diýip, sypynsa gelip, biline partyk dakynyp atyza girdi. Beleň berip, jigilerime-de

öz gapdaly bilen äkidip ýygdyrды. Barybir, ýylahyrda kakamň brigadasy kolhoz boýunça planyny doldurmadyk baş brigadanyň biri boldy.

Gyr at elden gidensoň, men kakamyn brigadirlikden aýrylanyna diňe şondan soň gynandym. Kakam brigadirlikden aýrylyp gelen gününüň ertesi Gyr aty äkidip, atýataga tabsyryp gelipdir. Gyr atyň öýden gitmeginiň meni gynandyryjagyny kakam göz önüne tutupdyr. Ol Gyr aty öýläň, men mekdebe gidenimden soň, öýden äkidipdir. Gyr at kişňäp gazygynyň töweregini aýlanyp durka, men öýümiziň ýetmezi bardyr öýtmezdим.

Wezipe hiç. Men kakama belet, ol demre demini ýöredip bilýän adam. Demre düşüňän adamyň bolsa her ädimde gerekdigi-de belli. Ol traktor sürer ýa-da ýene-de ony traktor brigadirliğine saýlarlar. Traktora gezek gelende, onuň öz önüne adam geçirmejegine men ynanyan.

Bir ýerini omrup ýa-da başga bir kem tapynyp, süýrenip gyra çykan traktoryň kakamň eli degensoň, ýene-de öwrülip meýdanyň üstüne çöwjäberýänini, kakamň traktor brigadiri bolup işleýän ýyllary, ýanyn-dan ot-odun ýükledip alyp gaýtmak üçin baranymda köp görüpdim. Traktorçy daýylar käte meni traktora mündürüp begendirerdiler. Traktorçy daýylar ýag ýokly bedrä guýlan suwdan içseler menem olara öýkünip, suwuň ýokarsyndan ýukajyk ýag perdäni üfläp içerdim. Sebäbi meniňem ýer sürüp traktorçy bolup işläsim gelýärdi. Men häli-şindi ýene-de bir zadyň saýady bolardym. Kakam obanyň töwereginde ýer sürüp, alaň tekizläp ýören traktorlaryň sesinden, ony kimiň sürýänini anyk bilerdi. Haýsydyr bir traktoryň sesi göwnüne ýaramasa, ol käte kimdir birine käýinerdi.

– Kolhoz muña traktor ynanýar, hakyna seretseň, bu korly adama eşegem ynanmaly däl. Häzir düşüp, şol gowsan nurbatlary on ýedilik açary alyp, birki gezek çekäýse boljak welin. Aňmaz... – diýip, oturan ýerinden janyny ýakardy. Bir sagada galyp-galman bolsa, mellegiň aýagujundan itden çekinip öýe ýakyn gelip bilmän duran traktorçynyň sesi eşidiler.

– Ýazdurdy aga, aý, Ýazdurdy aga.

– Bar, ine, çykýa diý – diýip, kakam, köplenç, ilki maňa özüne derek «hä» berdirerdi.

– Kakaňa aýt, bäri çyksyn.

– Häzir barýan diýýär.

Sürüm mahaly ýer sürýän traktorlaryň işi başdan agdyk bolýar. Olara ýekeje minutam bihuda geçirmäge rugsat edilenok. Kakam daş işikde asylgy duran güpbü-sini egnine atar. Ozalagşamdan taýyn edilip goýlan içi gaýnag suw guýlan termizli çay-çörekli sumkasyny eline alyp ugrar...

* * *

Men indi Gyr atymy hemişe ot küdesiniň aralygyndan gelip, bukulyp görýärin. Atbakanyň jaýyndan çykyp özümi göräýmeginden çekinerdim. «Kakaň brigatlykdan aýrylanson, indi näme atyň töwereginde köwejekläp ýörsüň, bar, ugra şu ýerden, bu ýerde seň işiň ýok!» diýip ýüzüme geläýse, näme diýip bor?

Gyr atym meni gördügi atlaryň arasyndan sogrulyp ýanyma gelýär. Oňa meniň ýalyny-mañlaýyny sypalap hoşamaýlyk etmegim däl-de, odujak-budujak iýdirmegim hoş ýakýar. Kakamyň ornuna täze birgat saýlananson, meniň bu mydarymam uzaga çekmedi. O-da Gyr aty

özünüňki hasap edip, äkidip öýünde saklap ugrady. Hawa, şol ýagysly gün Gyr at bilen meniň in soňky duşuşygym bolan ekeni.

Men bärden süllümbaý ezilip baran wagty Gyr atymyň basdyrmadan boýnuny görkezip ýagşa seredip duranyny gördüm. Belki, ukusy tutup, irkilip durandyr. Ýagşy birsydyrgyn ýagan mahaly ukyňy tutdurýanyny men bilýän. Pessaý ses bilen ilki adyny tutan mahaly, Gyr at meniň sesimi eşitmedimi ýa-da eşitse-de, ol sesiň meniň sesimdigini aňsyrmady. Ikinji gezek howada ady eşidilen mahaly, Gyr at öwrülip, sesiň gelýän tarapyna, bassyrma bilen ot küdesiniň aralygynda ösen tutluga tarap seretdi. Ol meni görüp, ýagşy hasaba alman, basdyrmadan çykyp ýanyma geldi. Ýöne meniň ony ýagşyň astynda uzak saklasym gelmedi. Jübimden oňa niýetläp getiren patragymy aýamda tutup ýýdiremsoň, Gyr aty yzyna ugratdym.

– Bar, Gyr atym. Gün çykanda, men ýene gelerin, bar!

Bir gezek men Gyr aty görmek niýeti bilen täze brigadirleriň öýüniň düşündän geçdim. Gyr aty göremsöň, meniň ony gorduryp bir ýerlere gidesim geldi. Bu garagol pikiriň şol wagt nireden kelläme gelenine men henizlerem haýran.

Ýandak küdesiniň arkasy bilen bukdaklap bardymda, Gyr atyň kellekili ýüpüni gazykdan boşatdym, gapy ornuna keseligine goýlan keltegiň üstünden onuň diriňne bökjegi maňa bellidi. Gyr atyň uýanyny gözledim, ýöne ýakyn elýeterde gözüme ilen zat bolmady... Çakym uýan, üstüne eýer atylyp goýlan töňňäniň töwereginde bolmaly, emma ol ýer gapa golaý, golaýlabersem, kimdir biriniň çat maňlaýdan çykaýmagy mümkin. Kellekiniň

ala ýüpüni gamçy edinip, bir gezek çalarak suňsurdym. Gyr at segräp öňe atyldy. Ýalyndan pugta ýapysanym gowy bolan ekeni, tas Gyr at aşagymdan çykyp gidipdi.

Gapdaldaky o ýerine, bu ýerine arlyk serlen gowaça küdesinden bir aýal gowaça sogrup duran ekeni, oňa ata çykamsoň, gözüm düşdi.

– Hi, hi, oglan, ol ýabyny niräk alyp barýaň? – Gyr at ol aýalyň gykylygyny piňine-de almady. Iki ädende atylyp, hataryň çetine çykdy. Sürlen ýeriň gyralaryndaky çaran-ýodajyga düşüp, gamysly köwüň ýaýrap oturan ýerine tarap süýnüp gitdi.

Gamysly köwe arkalanyp ösen ot-çöpleriň arasynda gyzylinjik bolşup oturan buýanlaryň ýakymly ysy bardy. Daş-töweregimi synlap, golaý-goltumda hiç kimiň ýokdugyny görüp atdan düşdüm.

Gapdaldan Juma mergeniň garrap süýegini zordan süýräp ýören yscy iti ötüp barýan ekeni. Ol meni görüp sägindi-de, ýüzüme dikanlap seredensoň, ýene-de ýoluna gitdi. Hemişe-de ol it Juma mergeniň yzyna düşüp awa barýarka ýa-da awdan gaýdyp gelýärkä häli-şindi bize gabat gelderdi. Ýol üstünde oýnamagy gowy görýän oglanlar bolan biz ýoluň gyrasynda durup awdan göwnühoş, üç-dört ýabany towugy kemerinden asyp gelýän Juma mergeni, onuň itini gözigidijilik bilen synlardyk. Bu pursat hemişe biziň Juma mergen ýaly awçy bolmagy, yzmyza yscy it tirkäp aw awlap gezmegi arzuw etmegimize sebäp bolýardy...

Sarybaýyň ön köp gezen ýerlerini aýlanyp, Juma mergen bilen aw awlap gezen bagtly pursatlaryny ýatlap gelýän bolmagy mümkin. Juma mergen indi ýok, ol iki-üç ýyllykda tarpa-taýyn ýogalyppy. Ýogsam, häzir onuňam

bu ýerde maňa gabat geläýmegi-de mümkin ekeni. Eden işim hakynda oýlanamsoň, ýene-de biraz bileräk bolany-myzdanda soň, Gyr atymy at ýatagynyň bäri ýanyndan eltip gaýtmagy mamla bildim. Derbent ýabyň boýy bilen önümde egrelip-dogralyp barýan ýodajygyň yzyna düşüp barýarkam, ýabyň önündäki depeden oýtarlap aýlanýan ýerindäki güzerde biriniň birzatlara edişdirip ýörenini gördüm. Üç-dört ýyllykda ir bilen Gyjan aga ota geçip barýarka, şol güzerde jork-batga batyp galan ýabany doňzuň üstünden gelipdir.

Ýene-de bir doňuz batga batyp galaýdymykan? Güzerdäki adamy görüp, ilki kelläme gelen pikir şu boldy. Güzerde menden üç klas ýokarda okaýan Meret uzynyň bir özi suwy ýatyrylan ýabyň balyklyryny tutup ýören ekeni. Ol meni görüp, kömege çagyrdy.

– Gel, ganaryň bir gapdalyndan tutuşsana! Şu suwda şunňalak bir mähnet balygam bar – diýip, bir satanyny görkezdi. Men Gyr aty ota goýberip, Meret uzyna ýoldaş boldum. Meret uzynyň özi suwuň çuňrak ýerinden ýöred-i, menem mahal-mahal suwa gaçyp onuň gapdaly bilen ýöredim. Ortasy iki ýarylan ganar-tora el ýaly, ondanam ulurak balyklardan eslisi çolaşdy, ýöne wagty bilen «Satan ýalak» balyk gabat gelmedi. Belki, ol suwda däl-de, Meret uzynyň pikirindäki kölde ýüzüp ýörendir. Meret uzynçylykdyr-da, meni gyzyklandyrmak üçin diýip goýberendir.

Ol tutulan balyklary iki bölensoň, onuň bir bölegini maňa galdyrdy. Awy oňan Meret uzyn şundan soň hiňlendi-de, oba tarap gitdi. Menem garagörnümdäki hyşalaryň arasynda otlap ýören Gyr ata tarap ugradym. Gyr atyň ýanyna ýetip barýarkam, ýeňsedäki hyşalaryň

biri sygyrdady-da, onuň arkasyndan täze brigadyň ogly Tally çykdy. Ine, saňa gerek bolsa. Ol meniň yzyndan gelen bolmaly. Tally sekizinjide okaýar, menden üç synp ýokary, sonçaragam onuň güýji hem menden üstün.

– Ýeri, at ogrusy, aty näme ogurladyň?

– Ol biziň atymyz – meniň ilki dilime gelen sözüm şu boldy.

– Ol siziň atyňyz bolupdy. Indi bolsa däl. Düşündiňmi? Seniň iş oňarmaýan kakaňy wezipeden kakyp düşürdiler. Düşündiňmi?

– Seniň kakaňam täze ýyl pyzarlar. Meniň jogabym Tallynyň gazabyny çäginde çykardy. Biz tutluşyp gitdik. Zora-zor diýmeli, ol meni mydyrtmam etdirdi. Elimi gaňryp her ýaňagyma-da bir gezek suňsurdy:

– Gör bujagazy, edenim ogurluk diýenok, gaýta, lammy--lammy edip gep nokatlan bolýar – diýip, haş-haş etdi.

Burnum ganap ugranson, çekindimi nämemi, ol gitmek bilen boldy. Tally ata çykan wagty, menem bir gezek soňundan ýatlap göwün aldarlyk ýeňiş gazandym, sögünip gahar bilen aýlan kesegim Tallyny buruljyrap, ýagyrynysyny tutmaga mejbur etdi. Ýeňsim göwnümi gösterdi. Men ýene-de töweregimi sermeläp, aýlap salara amatly bir zat gözledim. Tally at çapdyryp gacyp barsyna:

– Entek sen mekdebe barman oňmarsyň, şol ýerde seni görerin – diýip, meni mekdepde boljak çaknysykda gazanjak üstünligi bilen gorkuzjak boldy.

Elimde birtopar gamşa düzülen balyk bolanson öýdäkiler köýnegimiň çäk açylan ýerini, palçyk degen ýerlerini görselerem, meni kimdir biri bilen ýaka tutuşyp gelendir diýip çak etmediler.

Günä özümde bolansoň, meniňem bu wakany ýatlasym gelmedi.

Tallynyň «Ertir mekdepde görşeris» diýen sözi balyk iýip otyrkam hem, öýe berlen meseläni işläp otyrkamam ençe gezek ýadyma düşdi. Elbetde, onuň ýadynda-da, güýjünde-de artykmaçlyk bar. Ýöne ol bir depende ýeri godukladýan-da bolsa, meniňem-ä ýöwselläp ötünç sorap, onuň önünde kiçelmejegim çynym. Meniňem uly synplarda okaýan, tarapymy çalaýjak adamlarym ýok däl.

Şol günüň ertesi sapak gidip duran mahaly kimdir biri gapyny kakdy-da, mugallym bilen gepleşdi. Ol meni gapa çagyrdy. Tally eken. Ol mugallymy bir zatlar diýip aldan bolmaly. Ýogsam, mugallym gidip uruşmak üçin rugsat berermidi?! Tallynyň hemmeler okap oturan mahaly ýeriň giňinde ar almakçy bolany belli boldy.

– Ogry, bärlik gel! – Ol maňa gapydan çykyp-çyk-mankam yzyna düş diýen manyda baş atyp, ysarat etdi.

– Ejeň ogry – diýip, menem onuň yzyna düşüp barsyma onuň özüniňkidenem teýeliräk jogap gaýtardym. Meniňem önürdip bir gulagynyň düýbüne ýelmäp bilsem, ýeňerin diýen tamam bar. Çaknysygyň boljagyny önünden bilenim üçin, daýymyň gullukdan dolanyp gelende guşanyp gelen kemerini-de köýnegimiň aşagyndan guşanyp gelipdim. Meniň häzir ýüregimi suwly edýän zat hem, ine, soldy. Öneden barýan Tally saklanan mahaly, menem kemerimi elime çolap çemelenmäge ýetişdim.

– Kimiň ejesi ogry, ä?

– Seň ejeň ogry – men önki aýdan sözümi ýene-de bir gezek gaýtalap, garşydaşyma önki depen ýerimi depýändigimi, ýöwsellemeýändigimi mälim etdim. Baryýogy men ýekeje gezek Tallynyň arkasyna elimdäki ýasy

kemer bilen ýelmemäge ýetişdim. Ol meniň çak edişimden tiz hemem batyrgaý hereket etdi. Goç bolup süsen mahaly men serrelip arkanlygyma ýykyldym.

– Eý, eý. Hany, bäri duruň!

Bir seretsem, mekdebiň sport mugallymy bize tarap ýetip gelýär. Ol geçip barýan eken-de, biziň urşup duranymyzy görüp sowlupdyr.

– Hany, ikiňem ýakynrak geliň, näme gowaça paýlaşyp bileňzokmy?

Men mümkinçilik tapyp gaçmaga hyýallandym, hälem onuň önünden gaçyp gutulmajagym, onuň çişik Ýakup mugallym däl-de, ylgasyk boýunça uly ýaryslara gatnaşyp ýören sport mugallymdygy wagtynda ýadyma düşäýdi. Ol herimiziň bir golumyzdan tutup, bizi ide- nekledip, mugallymlaryň arakesmede üýsüşip oturýan otagyna saldy. Biz öz urşumyzyň sebäbini mugallymlaryň önünde birin-birin aýdyp bermeli bolduk. Ýöne düýäň ulusy köprüde taýak iýer diýleni boldy, igenjiň köpüsi Talla degdi. Meni sapakdan çagyryp alany üçin bolsa oňa has ykjam käýeldi.

Ahyrda, biz indi gaýdyp birek-birek bilen uruşmaz- lyga ant içip, mugallymlaryň deminden zordan sypdyk.

Zalda maňa Meret uzyn gabat geldi. Ol düýn tutulan balyklara şaýat etmek üçin meni gözläp ýören ekeni. Onuň sözüne oglanlar ynanmadyk bora çemeli. Meret uzyn şonda şaýat hökmünde meniň adymy tutupdyr.

– Düýn ikiňiz bir halta balyk tutduňyzmy?

Ýok diýsem, gülmäge çemelenip duran tegelek ýüzli Seýit soragy ilki berdi.

– Hawa, tutduk. – Men baş atyp, Meret uzynyň ýüzüne seretdim. Sebäbi men ol ýerde bolan önki

gürründen bihabardym. Gepimiz iki çyksa, Meret uzynyň ýoldaşlarynyň önünde diliniň kelte boljagy belli.

– Soraberiň, soraberiň, ine, meniň gözlüje şaýadym – diýip, Meret uzyn meni görkezip, sözüne ynanmazlyk eden ýoldaşlarynyň üstünden hökümli seretdi.

– Şol satan ýaly ullakan balygy görübem, onsoňam ony tutman gaýtdyňyzmy?

– Üşedik. Onsoň gaýtdyk.

Ine, gördüňizmi, bu adamlaryň yrýa gepi bolmaz diýen manyda Meret uzyn ýoldaşlarynyň ýüzüne seredip, kibtini gysyp ellerini serdi.

Meret uzynyň menden göwni bitdi. Şundan soň ol meniň näme üçin kontordan çykanymy sorady.

– Kontora özüň bardyňmy ýa-da eltip dykdylarmy?

– Eltip dykdylar.

– «Är başy gowgasyz bolmaz». – Meret uzyn ol ýeri köp gördüm manyda gürlledi.

– Gyzlaň saçyndan çeken-ä dälsiň?

– Ýok.

– Şolara degmäweri. Gyzlara degseň, şu ulular asyl halanoklar.

– Ýok-la, olar bilen işim ýok. Men Tally bilen uruşdym, bedenterbiýe mugallym bizi görüp tutdy.

– Haýsy Tally ol? Hä-hä, sekizinji «B»-lerdäki Tal-lydyr ol.

– Kakasy ýakynda birgat bolan Tally-da.

– Hä, boldy, ol näme üçin seň – Merediň dostunyň göwnüne degýärmiş. Güýjüne baýrynyýardyr ol. Senem Ýaza aýtsaň bolmadymy? – Meret uzyn meniň doganoglan agalarymyň biriniň adyny tutdy.

– Hany onda, sen şu ýerde biraz dur!

Meret uzyn meni zalyň gutaran ýerinde galdyryp, özi

hasanaklap gitdi-de, birsalymdan Tallyny önüne salyp geldi.

– Ine, günäkäri getirdim. Özi näçe gezek saňa el salan bolsa, senem ýelme sonçany, men arkaňda durkam çekinme, deminem almaz!

Meret uzyndan göwnüm bitdi. Onuň gözünü görüp durka, Tallynyň «byt» etjek gümany ýok.

– Me onda! – Men garaşylmadyk ýagdaýda gapdalda gözlerini balkyldadyp kaýylyk bilen ýuwdunyp, alaçsyz duran Talla elimi uzatdym. Töwerekde bizi synlap, bir hezilligiň bolaryna garaşyp duran oglanlar şundan soň meni Tallynyň özüne bir ýerlerde ýeke gabat gelmekden gorkýandyr öýtdüler. Meniň bolsa ýadyma meseläniň başga bir tarapy düşdi.

Tallyny birki gezek çalanym bilenem, barybir, indi ýerine geljek zat ýok. Men nätsemem, Gyr ata indi Tally müner. Sebäbi nä, oň kakasy brigadir.

– Çynyňmy? – Tally kibtini gysyp, ynanmazlyk etdi.

– Ile gülki bolmaly!

– Menemrazy.

Biz hemmeleriň gözünüň alnynda el gysysyp, geçeni geçdi bildik. Men öz hereketim Meret uzynyň gaharyny getirer öýtdüm. Ýöne ol çykalga tapdy.

– Gördüňizmi, men ýöne-möne adam bilen ýoldaş bolup balyk tutýan dälidirin – diýip, amaty gelende meniň hereketimi makullap, ýene-de bir gezek köpün önünde özüni magtady.

Epilog ornuna

Men ukudan oýanan mahaly, Günüň dogar ýeri al reňke boýalyp, ýaňy gyzaryp ugrapdy. Garsymdaky pen-

jire açylypdyr, ondan daşarynyň ýakymly howasy akyp gelýär. Penjiräniň açylmagy bu indi bireýýämdeň bäre enemiň aýak üstündediginiň alamaty. Häzir onuň özi içerde ýok. Enem meni oýaraýmazlyk üçin usul bilen çykyp, öz hysyrdylarynyň ugruna giden bolmaly. Penjiräniň önünde meniň agşam ýatar mahalymyň önüsyraýyndaky güýmenip okan kitabym açyk ýatyr. Çaky, men ýene-de kitap okap oturysyňa uklap galypdyryn. Ol kitaby penjiräniň önünde enem goýan bolmaly. Häzir şemal şol kitabyň iki-üç sany sahypasyny tazykdyryp, pişigiň ýumak çekeleýşi ýaly çekeläp, sygyrdadyp oýnaýar.

Men hemişeler edebi kitaplary ürc edip okamazdym. Klasymdaky kitaphonlukda ýakasyny tanadan, eli kitapsyz hol ýerigem çykmaýan, wagtal-wagtal sapak mahalynda hem partasyna bukulyp edebi kitaplary gyzygyp okaşdyrýan Aýna diýen bir gyzyň bolup ýörşi bolsa meniň hemişe gözüme däl bolup görnerdi. Ol barasynda öz ýanymdan: «Şu-da bir ýoknasyz gyz-ow» diýip oýlanýardym.

Bir gezek Aýnanyň kitaphonlugy hakynda, onuň arakesme aralygynda hem haýsydyr bir kitaby okaýanlygy hakynda, okap-okap gözünem eýýäm garry mamalaryňky ýaly äýnek dakynma derejesine ýetirenligi hakynda, onuň matematikadan hemişe ölüp üçlük baha alýandygy hakynda, taryh bilen edebiýatdan bolsa, munuň tersine, hemişe başlik alýandygy hakynda onuň bolup ýörşüni ýaňsylaý, enemiň ýanynda hem gürrüň edenim ýadymda.

Aýnanyň äýnegiň aňyrsyndan balkyldap ynanjaňlyk bilen seredýän nazaryny, geçiniň guýrugy ýaly jotdaja uly lentaly saçlaryny enem gözünüň önüne getiren bolsa gerek. Enem meni diňläp, ilki ýylgyrdy. Bu onuň meniň

ýanjama gürrüňlerimden ýene-de özüçe netije çykarandygynyň alamaty. Onuň ýylgyrmagyna Aýnanyň gülküň gözleriniň däl-de, maňa häli-häzir näbelli bolan başga bir zadyň sebäp bolan bolmagy mümkin. Ululara indi men bellet bolup barýaryn. Olar ýylgyrmaly zada däl-de, hemişe şol zadyň gapdalyndan bir zat tapyp, şoňa ýylgyrýarlar. Bu ýagdaý meniň bireýýämler ünsüme düşen zatlaryň birisi.

– Geňlemäwer, oglum, geňlän çöpüň alnyňdan çykarmys – diýip, kine gatysykly sesi bilen maňa ýene-de akyl berdi.

– Wah-eý, delil üçin daşa gitmegiň nämä geregi bar, seniň kakaňam birçaklar ejeňe «Gözi şummuk gyz...» diýip at dakan bordy. Şondan on, on iki ýyl geçdi welin, «Şol gyzdan başgasy gözüme görnenok» diýip, ýer depdi durdy. Ykbalyň oýny kändir, oglum.

Edebi kitaplar bilen men diňe Gyr at elden gidensoň, ymykly dostlaşdym. Kitaplar maňa oýlanmaga kömek edýärdiler. Oýlanmak, bu bolsa hemişe meniň üçin ýakymlydy. Öz oýlarymda men ýene-de öz islegim, Gyr atyma gowuşýardym. Şeýlelik bilenem öň negada bir ýolum düşen mahaly sowlup geçýän ýerim bolan kolhozyň iki sany insizje jaýda ýerleşen okalgasy meniň üçin arzyly ýere öwrüldi.

Irginsizlik bilen okalga gatnaýardym. Käte bir, käte bolsa, iki-üç kitaby hem birbada öýe okamaga alýardym. Her gezekde men kitaby mundanam köp alsam alardym, ýöne Taýyr aga hiç kime üçden köp kitaby almaga rugsat etmeýärdi.

– Häzir-ä şolary bir okaşdyryp çyk, onsoň gelip ýene alybirsniň, okalganyň obadan çykyp gacyp gitjek ýeri ýok

– diýip, jylawdan çekerdi. Taýyr aganyň özüme okap görmegi maslahat berýän kitaplary maňa ýaraýardy. Urusly hem-de atly kitaplary gowy görýändigimi öňräk bir gezekde meniň özüm oňa aýdypdym. Ol indi maňa okamaga kitap salgy beren mahaly, hemişe meniň şol sözümden çen tutýardy.

Bir ýola Taýyr aga maňa ynamsyzlyk bilen seretdi. Meniň iki günde okap getiren «Göroglymy» elinde saklap, onuň agramyna çak urýan ýaly bolup birsellem saldarlap duranson, ýüregini gizlemän nazaryndaky manyny söze geçirdi. Meniň häli-şindi gelip kitap almagym onuň böwrüni diňlemegine, «Şu oglan alan kitaplaryny okaman, suratyny görüp getirýän bolaýmasyn» diýip, pikir etmegine sebäp bolandygy mälim boldy.

– Şu ýassyk ýaly kitaby eýýäm okadyňmy?

– Okadym.

Men özümde müýn duýmanym üçin pert jogap berdim. Göroglyny men enemden erteki hökmünde esidenlerimi hasaba almanynda-da, öňem birki gezek okap çykypdym.

Enem aýtmyşlaýyn, atamda onuň latyn elipbiýinde çykan neşirem bar ekeni. Atam onuň daşyna mata tutduryp, mollaçar adamlaryň kitap saklaýsy ýaly apalap saklar ekeni. Gijeler orta kersen düňderilip, onuň üstüne pelteli çyra çykandan soň, atam ony ýanyna oturmaga gelen adamlara okap berer ekeni. Ýazyr ýegen bolsa namasyna gezek gelende, ony özüniň labyzly sesi bilen aýdym edip aýdypdyr. Ýöne uruş turandan soň, tiz ol kitap biziň öýümüzden gürüm-jürüm bolupdyr. Atam urşa giden günleri kimdir biriniň ol kitaby sorap, okamaga alany enemiň ýadynda. Ýöne ol adamyň kimdigini enem asla ýadyna düşürip bilenok. Arnageldi aganyň gepinden

çen tutsaň, ol uruşda Ýazyr ýegen bilen bile bolanmys. Ine, şol wagtal-wagtal töweregine türki kowumlardan bolan esgerleri üýşürip, daşlary sylha-sylha bolan bir «Göroglyny» okar ekeni.

Ol Kanotop diýen ýerde wepat bolanmys. Bir üýsmeleňde şu gürrüňi eşidelim bári, şol Ýazyr ýegeniň ýanynda göterip okan «Göroglusy» atamyň kitaby bolsa gerek diýen pikirem kelläme gelmän duranok. Sebäbi nirede Watan üçin jeň bolsa, Görogly hem şol ýerde bormuş.

– Hany onda, ýigit, birsalym atysyp içeli. – Taýyr aga meniň bilen, hamala, gapdaly ýeke çemçeli – bir tabak unaşyň başyna geçen äheňde gürlledi. – Yzyňa bir seret oglum, kowgular nä halda?

– Ata, ol köp atlar tozana bulasyp galdy. Ýöne bir al atlynyň kowşy gaty.

– Reňki al bolsa, ol çakandyr, Güniň aşagyna gaç, oglum, ol basym yzyňdan galar. Çakan atyň gözi Güne bolmazmysyn.

– Ol atlam galdy. Indi bir ýyndam gara dor atly kowýar, ata!

– Gara dor bolsa, jeňňelden-jeňňele, tokaýdan-tokaýa tutduryber. Beýle reňk, köplenç, ozaly gotur bolan atda bolýandyr. Onuň ýedi ýylsyz gijisi galmazmys.

– Ata, indi hälki atlam galdy welin, bir ýyndam boz atly gaty kowýar.

– Oglum, hany töweregiňe bir seret, heý, şu golaýda dag barmy?

– Bar, ata.

– Onda daga-daşa tutduryber. Boz atyň toýnagý dag-daşa bolmaz.

– Ata, öňkem galdy welin, ýene-de bir demir gyr atly gaty kowýar.

– Sap gyr-a dälidir, oglum?

– Ýok, ata.

– Halys gyr bolmasa bolýar. Sürüber. Bizi kowup ýetmek demir gyra ýarasmaz!

Taýyr aga, Jygaly beg bolup sorag berip, meniň kitaby okanymy, okamanymy barlady.

Menem oňa öz gezegimde atasyny atyna artlaşdyryp, Hüňkaryň netinden gaçyryp, Üçgümmez dagyna göçürip alyp baryan Röwsen-Görogly bolup, onuň soraglaryna jogap berdim. Şundan soň Taýyr aga bilen meniň aramda beýle sorag-jogap bolmady. Men muny öz ýanymdan kitaplaryň suratyny görmek üçin almaýanlygymy. Taýyr aga subut eden hökmünde kabul etdim.

...Penjiräniň önüne barmak hakyndaky pikirime dolanyp gelen mahaly, düýn ir ertirki bolan waka ýadyma düşüp, birdenem ýylgyryp goýberdim.

...Ýakynda öýe düşen gelinleriň birisi iki eli bed-reli ýapdan suw alyp dolanyp gelýän ekeni. Atlaz-parça çolanan gelniň çola köçe bilen sallanyp gelsini synlamak ýakymlydy. Onuň bolup gelsi ýeri gytratlap uçup gelýän zer-zerbap dolagly ýabantowugy ýadyňa salýardy. Boý-nundaky Güne meňzeş gülýakasynyň şelpeleri agzybirlik bilen şyňnyrdaýardylar. Ol biziň öýümüziziň deňine ýeti-berende, garsydan pilini önüne kese basyp gelýän eşekli adam görüldi. Gelin ol gelýäni tanadymy, nämemi, ýoldan sowuldy-da, bedrelerini ýere düşürmek bilen boldy. Eşekli gabada gelen mahaly bolsa, ony özüne gaýyn saýyp, eglip oňa eda bilen salam berdi.

Ol adam gaňňanyň üstünde eýläk-beýläk oýkanjyran

mahaly, onuň gyzyl-çyzyla bolmaýan adamdygy äsgär boldy oturyberdi. Bu ýerden tizräk ötmek niýeti bilen eşegiň boýny diýip salýan taýagy hem net eden ýerine degmän, dik depeden inip, gök eşegi duran ýerinde ters aýlady. Eşekli adamyň gelni görüp aljyrap, elden-aýakdan galyp, üýtgäp bolubersä bir rowaýatdaky çopany meniň ýadyma salyp, gülkimi tutdurdy. Enem maňa at müneniň hemem jübüsi altynly adamyň ýüreginiň suwly bolýandygy hakynda gürrüň beripdi.

Gadymy adamlar baran ýerlerinde ýürekleriniň suwly bolmagy üçin giden ýerlerine at münüp, jübülerine hem bir bölek altyn atyp, eselip gider ekenler. Çopan hakyndaky rowaýaty bolsa men oba toýlarynyň birinde eşidipdim.

... Bir ýola bir pukara çopan baýdan hak-hesdegini soramak üçin onuň ýanyna gelipdir. Baý çopany öýe salyp, ojak başynda oturdyp, onuň habaryny alypdyr.

– Baý aga, biz-ä hiç kime dözmän oturan gujagy gor bir maşgalaň bar diýip, eşidip geldik. Indi şony berip, ikimizi maksat-myrada ýetiräýseň diýip geldim!

Şeý diýipdir-de, çopanyň dili onuň pikirindäki dileglerden başga zatlary diläp ugrapdyr. Ýogsam, ol aňyrdan gelende: «Baýdan un dilärin, çörek dilärin, berse bir laý geým-gejim dilärin» diýip, päli peslik bilen muňalyp gelýän ekeni. Baý öz öýüne belet bolanson, dessine nämäniň-nämedigine göz ýetiripdir-de, çopana ojak başyndan biraz beýleräk çekilip oturmagy maslahat beripdir. Çopan gapdala çekilipdir welin, ine, onsoň ýaňky «gyz» diýip, «gujak» diýip kükräp oturan adam «duz» diýip, «biýz» diýip mysapyr gepleri tapyp otyr diýýär. Soň görlüp oturylsa, çopanyň oturan ýerinde bir torba altyn gömlen

ekeni. Ony galgadyp ýokary perdä çykaryp, hetdinden aşyryp, gep-sözüni üýtgedip oturanam şol altyn ekeni.

Penjiräniň önüne barasym gelse-de, düşekden welin galasym gelenokdy. Oýalykda ýylyjak ýorgana çümüp, hyýala berlip, göwün islegiňe ýetip, bagtly bolup ýatmak ýakymlydy.

...Howalasy belent Gyr at ýene-de bir ýerlerden çykyp gözüetimdäki üsti keçe basyrylgy öýe meňzäp oturan baýryň depesine göterildi. Baýyr işigi şundan soň ýene-de atly, dokuzy doly öýe meňzedi...

Onuň bilen ilki haçan duşuşanymy, haçandan bäri oňa guwanyp ýörenim anyk hakydamda ýok. Ol atyň kitaplar bilen iç döküşip ugranymdan soň, öz aňymda peýda bolanyny welin bilýärim. Özi-de ol at meniň jaýyň diwaryna kakyp goýan, wagtal-wagtal oturyp guwanç bilen synlaýan iki deňemik bolup duran suratdaky Gyr atyma diýseň meňzeş. Ol Gyr atlaryň biriniň üstünde egni galkanly, bili düýrme gylyçly Çardagly Çandybiliň soltany Görogly beg otыр. Suratlaryň ikinjisini men mundan üç-dört aý öň daýymyň beren altyn çaýylan peroly awtoruçkasy bilen çalsyp alypdym. Ol surat marşal Žukowyň Göroglynyň atyna meňzeş Gyr atyň üstünde – 1945-nji ýylda Moskwada Ýeňiş paradyny kabul edýän pursadydy. Onuň Ýeňiş paradyny türkmen atyna atlanyp kabul edendigini gazetler ýazypdylar. Şol iki ata meňzeş üçünji bir Gyr at hakynda bolsa häli-häzire özümden özge hiç kim zat bilenok. Men ony hemmelerden gizlin saklamagyň pikirinde. Ýogsam näler, ol hakynda eneme gürrüňem beresim gelýärdi. Ýöne beýtsem, enemiň meni bir derde ýolugandyr öýdüp, howsala düşü bermegi mümkin. Gowusy, goý, o-da häli-häzire bu barada hiç

zat bilmesin. Onsuzam ol maňa: «Oglum, näme şol gaty alaşa diýip oý-pikire gark bolup ýörsüň. Münülmedik şol at bolsun!» diýýär. Enem üçünji Gyr at, meniň öz Gyr atym hakynda bir gün hökman biler. Ýene-de begener-de, «Tüweleme, oglum. Sen agynjak ataň özi. Sen öýümizi ýene-de ata çykardyň» diýer.

...An-ha, meniň Gyr atym ýene-de gözüetimde peýda boldy.

Ol selen meýdanlaryň otlaryny göwüsläp, her ýerden bir basyp çapyp gelýär.

Her gezek Gyr at şýdip dagy dag, düzi düz yzyna tirkäp gelýän mahaly, men özümi, soňundanam bütin dünýäni unudýaryn. Gulagyma özüme ýakynlap gelýän Gyr atyň güpürdisi eşidilýär. Soňundanam şol güpürdä meňzeş sazlaşykly urgular kem-kemden meniň süňňümi eýeleýär. Her gezek ýüregim şýdip at toýňaklarynyň sesi bilen bir perdeden gopup ugran mahaly, men ýene-de özümi Gyr atyň üstünde görýärin.

DÜWLEN

«Asman aýdar, zemin aýdar, ýel aýdar...»
(Magtymguly)

*«Söýgüde hem edil uruşdaky
ýaly hemme zat mümkindir»*
(Nemes nakyly)

UMMAN

Mundan bary-ýogy ýarym ýyla golaý ozal hem, indi bireýýämden bäri gojalyk menzilini depeläp-torç edip ýören goja Balkan üçin dünýäniň gadyr-gymmaty hiçneneňsi däldi. Onuň her aýda kempiri bilen alýan pensiýa hakynyň, mahal-mahal deňze tor taşlap tutup alýan ownukly-irili balykdyr guşlarynyň hasabyna, gojalarça diýilýän şol birsydyrgyn aýlanyp duran gün-güzerany bardy.

Goja Balkan 1941—1945-nji ýyllaryň agyr söweşleriniň içinden geçen, onuň görer ýaly görgülerini birkemsiz gören, ýene-de bagty çüwüp, agyr ýitgiler çekilip gazanylan şanly Ýeňşe hem ýeten esgerleriň-de biridi.

Sowet goşunlary faşistleriň in soňky süreni bolan Berline zarba urýan günleri batalon komandiri kapitan Balkan Çapakow hem öz batalonynyň tanklary bilen şol agyr söweşlere garylyp-gatylyşyp ýören türkmen ýigitleriniň birisi bolupdy...

Onsuzam goja Balkan şükürli-kanagatly adamdy, beýle adamlaryň bolsa, aňsat kem zady bolmaýar, bo-

laýanda hem olar muny, ýaşlar ýaly, şeýlebir ýiti duýup hem barmaýarlar.

Ýöne ýanyňda höwrüň, hyzmatyňa ýarap ýören kempiriň dagy bolanlygynda, onsoňam ýaşlygyň, orta ýaşlaryňam bolmadyk ýerinde gojalyk hem şeýlebir oňuşmazça menzil-mesgenem däl ekeni. Goja munuň hut şeýledigine baryp birmahal öz mysalynda göz ýetiripdi.

Galyberse-de, ol indi ömrüniň soňuna çenli kempiri bilen özüniň şeýdip, çagalaryny özleriniň uçuryp goýberen guş-gumrularyna meňzedip ýaşaşyp ýörjekdiklerine, aýalynyň şol wagtky saglyk ýagdaýyndan, özüniň bar bolan gurbatyndan çen tutup, ömrüniň aňyrsy diýilýän çägiň hem entek-entekler ýakyn däldigine ynanyp ýasaýardy.

Emma, soň görlüp oturylsa, ömrüň ol «dert» atly çägi şeýlebir uzakda hem däl ekeni.

Ýazyň başlarynda Balkan gojanyň kempiri Umman mama birden, duýdansyz bir dert tapyndy oturyberdi, ilki birki gün: «Hut şu ýerimi ýakyp gelýär-dä» diýip, iki eli bilen kükregini tutdy, ana, onsoň, şondan soň onuň galyp-gopup edip ýören öý işlerini etmesi, gideýin diýen ýerine gidip-gelmesi barha kynlaşdy.

Ilki ol özüniň bu derdini ýazyň her ýyl gelende özi bilen getirýän pasyldyr howa çalyşmasy bilen bagly, ýogynyň incelýän, inçäniň üzülýän döwrüne degişli adaty dümewleriň biridir öýtdi, onuň gelşi ýaly ýene-de bir hepde- on gün «ah-wah» etdirip geçip gitjegine, özüniň hem gaýtadan, «hä» diýmän öňki öý bikeligine dolanyp geljegine ynandy. Bu, elbetde, hemişeler, hakykatdanam, şeýle-de bolardy.

Emma Umman mama bu gezek ýalňysan ekeni. Ol soňra bir hepde-on gün geçeni bilenem, aý geçeni bilenem öz isleýşi ýaly aýňalyp gidibermedi, şeýdibem, bu gezekki gelen derdiň wagtlaýyn dümew-sümewiň çaky dældigi belli boldy. Sonda-da Umman mama ilki adamsyny artyk alada goýmazlyk üçin, mümkin boldugyça, ondan öz derdini giz-lemäge çalyşdy, içinden bolsa: «Häý, garry, meniň-ä yzymdan şol ahyrsoňy gelmeli Ezraýyl han geläýenem bolsa gerek, men gidemsoň, bu hanwar jaýlaryň içinde seniň ýeke özüň guga-ryp galaňsoň ne gün görerkäň, çagalar ýygnap, eýe çyksalar-a ne ýagsy...» diýip pikir edýärdi. Soňabaka welin Umman mama hemişeki ýenillik bilen, eliniň ujunda edip ýören öý-içeri bilen bagly işlerini etmek hem agyr düşdi. Göwün diýenini göwre etmedi, asla soňra onuň ýagyrynysyny ýerden göteresi gelmedi.

Umman mama näçe mertsirese-de, töwereginde bolup, onuň çekýän derdini duýmazlyk asla mümkin däl. Ýaşy birçene baran-da bolsa, Umman mama eti-gany ýerindäki, ýüzi zenan nuranalygyny saklan, gitjek ýerine gidip, geljek ýerinden gelip bilýän, durmuşda gowy saklanan, berdaşly aýaldy. Ýöne bu dert ony tiz sykyp-saýdy. Goja kapitan hem şundan soň öz kempiriniň adaty, wagtlaýyn zenan hyk-çokuna däl-de, haýsydyr bir jana dawa salyp gelen derde uçranlygyny duýdy.

Gojanyň deňiz kenaryny ýakalap oturan jaýynyň gurlanyna ýigrimi, otuz ýyl geçenligine seretmezden, töweregiň göze gelüwli jaýlarynyň biridi. Bu jaýy onuň Moskwanyň Gubkin adyndaky nebitçilik institutyny tamamlap, birsalym işe iberilen ýeri Tümende islänsoň, ýerli hünärmen hökmünde Nebitdaga derejeli wezipä çagyrylyp getirilen ogly her tomus çagalary

bilen ejesidir kakasynyň ýanynda bolmagy niýet edinip gurup beripdi. Ol ogullaryndanam başga gojadyr Umman mamanyň ýene-de iki gyzy hem bardy, gyzlaryň ulusy Krasnowodskiniň lukmançylyk mekdebinde okan ýyllary bir ýigit bilen tansyp, durmuş gurupdy. Indi ol ogully-gyzly, agtykly oral aýal bolup, Gazanjykda adamsynyň dogan-garyndaşlarynyň arasynda ýaşaýardy. Gyzlarynyň kiçisi goňsy oba durmuşa çykypdy. Hälişindi iki garrydan gelip habar alyp, aýlanyp gidýänem şoldy. Kempir kiçi gyzynyň bolsundan çen tutup: «Wah, beýlekilerem şu golaýda bolsa bolmaýarmy, ir ertir, giç agsam köwlenip durardylar» diýip, pikir edýärdi. Olaryň didaryny küýseýärdi. Hemişe işinden sypynyp bilmeýän nebitçi ogly bu ýere hemmelerden seýrek gelerdi. Köplenc garrylar ogullaryny juda küýsänlerinde ony gidip, özleri görüp gaýdýardylar. Oňa derek agtyklarynyň weli hemişe arzuw edýän ýerleri enesidir atasynyň ýanydy. Olar mekdepde okaýan ýyllary her tomus dync alysa çykdyklary gelip, arly tomsy bu ýerde geçirip, ejeleridir kakalary yzlaryndan gelýänçäler bolup, gidenlerinde hem gujaklaşyp: «Ýene geleris, ata, ýene geleris, ene!» diýse-diýse giderdiler.

Wagt diýeniň aýlanyp-öwrülip geçip dur, agtyklar ýetişip, yzly-yzyna öýli-işikli bolşup gidipdiler. Birki ýyllykda kiçi gyzynyň çagalykdan öz ýanlarynda bolan gyzzagazy hem durmuşa çykyp gidipdi, şundan soň garrylaryň daşy gysda deňiz boýunyň çolarysy ýaly, hasda çolarypdy. Bu tebigatyň ynsan boýnuna birwagt goýan kada-kanunydy, jüýjeler ýetişmelidi, ýetişensoň uçmalydy, olary ekläp-saklanlara bolsa: «Nirede gezseňiz, aman-sag boluň, balalarym!» diýip galaýmak galýardy.

Şondan bärem töwerekləri gugaryp galan är-heleý deňiz boýunda «Balykçy we tylla balyjak hakyndaky» hekaýatyň gahrymanlaryna meňzäp ýalňyzlykda, ikiçäk ýaşaýardylar.

Ine, şeýdibem, ýeňil bolmadyk bir derdiň gelenligi, Umman mama üçinem, onuň goja kapitany üçinem yn-jalygy bolmadyk selhä-selli günleriň başlananlygy belli boldy. Goja ilki kempirini oba lukmanlaryna görkezdi, soň şäher lukmanlaryna alyp gitdi, çagalaryna azar bol-majak bolup, onuň ugrunda hemişe özi ylgap ýörýärdi, nirä gitse-de, öz maşynynda alyp gidýärdi. Hemişekisi ýaly: «Ýanymda otur, keywany, goý, görenler gelnaljydyr öýtsünler, bizi ýüzlerine sylsynlar» diýip, könäniň bagtly pursatlaryny ýatlap, oňa göwünlik bermäge çalşardy.

Derdi lukmandan gizläp bolmaýsy ýaly, ony çagalar-dan hem gizläp bolmady. Birýola gojanyň agtygy Aman iş bilen bu ýere gelende, hemişekisi ýaly, ýene ilki en-esidir atasyny görmäge howlukdy. Ol öýe gelende, gapy gulply durdy. Soň ol garrylar bärde bolaýmasyn diýip, goňşy obadaky aýal doganlarynyň öýünden habar aldy. Ol ýerdenem enesiniň indi bir hepde-on gün bäre şäher keselhanasynda ýatanyny eşidip, şol ýere howlukdy.

Aman gelip, palata gireninde, öňküsinden has gar-rap, has horlanan enesini gördi. Agtykdyr ene gujaklasyp görşen wagty enäniň gözünden bir gysym gözýaş paýrap döküldi. Garaşman otyrka agtygynyň gelmegine, ony görüp, arkasy alnan ýaly bolan ene monça boldy.

Şol günüň ertesi enäniň ogludyr gelnem ýetip geld-iler. Çagalarynyň şeýdip ýerli-ýerden gelsip, töwereginde pyrlanysyp duruşlary enäni birde guwandyrsa, birde onuň sagalmaga, entejik öz mähribanlarynyň arasynda

ýaşamaga bolan arzuw-islegini artdyrdy. Birnäçe günden agtygy Aman: «Güýçli lukmanlar görseler, belki, ýagdaý has tiz gowulaşar» diýen tama bilen enesini Aşgabada äkitdi.

Bu ýerde oňa Aşgabatda ýaşaýan gyz agtygy Sonajemalyň adamsy hem onuň kakasy --ýurda belli lukmanlaryň biri professor Rahmanow dagy hossar çykdylar. Ene Aşgabada gelip ýörmedigem bolsa agtygynyň bu ýerde okanyndan, durmuşa çykyp, ýaşap ýöreninden habarlydy. Sonajemal ozal olary telim gezek öz öýlerine myhmancylyga hem çagyrypdy. Umman ene öňdenem bir maýy bolanda Aşgabada gelip, agtygynyň ýaňrak bolan gyz bäbejigini gutlap gitmegi, ony begendirmegi niýet edinip ýördi. Emma «hesip edeniň däl-de, nesip edeni» diýenleri boldy.

Rahmanowlar Umman mamany ilki bir keselhana, soňra ýene bir keselhana salyp bejerdiler. Bir gezek irden Umman mama däri-dermanyň güýji bilen özüne gelip ugran günleriniň birinde, häli-şindi öz ýanyna gelip, halyndan habar alyp duran oglany öňem bir ýerde göreline meňzetdi, içinden: «Öz-ä bir gowy ýigit ekeni, men muny nirede gördümkäň ýa agtyklarymyň ýanyna gelýän dostlarynyň dagy birimikän?» diýip oýlandy. Haçan-da lukman ýigit ýene bir gezek aýlanyp, öz halyndan habar almaga gelende, Umman mama ony tanarman boldy. Onýança lukman ýigit:

— Ýeri, ene, ýagdaýlar niçik? — diýip, mylakatly dillendi.

— Şu günler-ä hiç neneň däl. Agşamam gowy ýatdym.

— Bizem şol pikirde. Indi gowulaşarsyňyz.

— Belki, Hudaý!

— Men häzir öýe gaýtjak. Nobatçylygym gutardy. Size iýere-ıçere näme getirmeli, belki, «bolaýsa» diýip, iýesiňiz gelýän zat bardyr? — diýip, lukman ýigit içgin soran wagty, Umman mama bu ýigidiň, ozal pikir edişi ýaly, diňe özüne seredýän lukmanlaryň biri däl-de, agtygy Sonajemalyň adamsydygyny bildi.

— Wiý, huşum gursun! Sen Sona janyň ýoldaşymy ýa, oglum? Men adaty gelip, aýlanyp gidýän lukmanlaryň birimikän öýdүpdirin.

— Hawa! — diýip, giýew ýigit gülümsiräp, biraz uýaldy.

— Maňa zat gerek däl, oglum. Sonama aýt, azar edinmesin! Ýöne meniň gojam bolmalydyr, şoňa biraz gözgülek bolsaňyz. Syňsyrap ýörmez ýaly, öýe gitse-hä, has gowy. Gitse-hä, şony, oglum, Sonajemal bilen ugradyp goýberin! Men indi gowy...

On-ýigrimi günden lukmanlardyr dogan-garyndaşlaryň alada-yhlasy bilen ýene-de enäniň ýüzüniň reňki ýerine gelip, nazarynyň durlanyp, bäri bakyp ugranlygy belli boldy. Taby gün-günden gowulasyp barýan Umman mama keselhanadan, «hä» diýmän gojasy bilen öýüne ýetse, wagt geçip, däri-dermanlaryň ys-koklary endamyndan aýrylysyberse, öz ýagdaýynyň has hem gowy boljagyna ynanyp, tamaly çykdy.

Aşgabat hassahanasyndan gaýdyp geleninden soň, ýene-de üç-dört aý Umman mamanyň saglyk ýagdaýy hiçneneň bolmady. Ol ýene-de içe-daşa girip-çykyp, özüniň güýji yetdiginden öý-öwzar bilen baglanyşykly aladalara hem goşulyşyp ugrady. Onuň bu bolsy töweregindäkilerde ýagdaýynyň gün-günden gowulasyp, kempiriň gutulyp gitjegine ynam döretdi.

Maý aýynyň başlaryna Umman mamadyr goja Balkanyň ýakynlarynyň aglabasy 9-njy maý — Ýeňiş günü öz atalaryny, uruş weteranyny Beýik Ýeňiş bilen gutlamak üçin onuň öýüne üýşdüler. Bu maşgalada Ýeňiş gününüň şeýdip, öz-özün bolup üýşüp bellemek öňden gelýän kadady. Indi birnäçe ýyldan bäri ýaýrawlar öňkülerden giňänsoň, ýakynlary — Balkan gojany diňebir ogul-gyzlary däl agtykdyr çowluklary, ogul hataryna gatylsan giýewleri hem — gutlardylar. Şeýdip, toý bahanasy bilen üýşüşmegiň hemişe lezzeti-de başgaça boldy. Myhmanlar gelip, Umman mamadyr goja Balkanyň töwereginde gelin-gyz, gaýyn-gelneje, daýy-ýegen... bolşup, toý üçin niýetlenilen tagamlar çagalaryň guwandyrjy sowhuny astynda taýynlanardy.

Erkek adamlar hemişe egnine elsüpürgiç atan Elman başlyklaýyn çişlik bişirişip, gijäniň bir wagtyna çenli bir-birleri bilen mesawy gürrüňler edişip, deňiz boýunda gezmeleşip ýörerdiler. Diýseň ýakymly duşuşyklar boldy.

Bu gezegem Ýeňiş baýramçylygynda şeýle boldy, gojanyň uly agtygy Amanyň çagalary bilen gelen gününüň ertesi, Umman mamanyň özüçe: «Daş balam» diýip atlandyryýan Gazanjykda ýaşayan uly gyzy hem çagalarynyň birnäçesi bilen gelip ýetdi. Günortanlar gelerine judabir garaşylmadyk gojanyň ogly aýalydyr Aşgabatdan gezmäge gelen gyzydyr lukman giýewsi, mamalaryna ilkinji gezek gezdirilmäge getirilen agtyjagy bilen goşulşyp gelip, garrylary hasam begendirdiler. Ine, saňa ýene-de kiçiräk toý!

Toý saçagynyň başynda agtyk-çowluklaryny daşyna üýşürüp, biriniň başyny sypap, beýlekisiniň ýañagyny

ysgap, ýene birini gujagyna alyp, olar bilen mylakatly gürleşip oturan Umman ene häzir jüýjelerini daşyna üýsürip, däne çokmaga çykan ene towugy ýada salýardy.

Goja Balkany her gezek şeýdip çagalary Ýeňiş bilen gutlamaga gelenlerinde, Umman mama üçinem öz ýanlary bilen sowgat getirerdiler, atalaryny gutlanlarynda, onuň bilen enelerini hem bile gutlardylar. Şonda goja Balkan özüniň sowgat alanyna hoş bolup oturan kempirine gülümsiräp seredip: «A-how, çagalar, maňa-ha näme üçin sowgat ýapýanyňyz düşnükli. Biz bir Ýeňiş esgeri. Ýöne, eneňize näme üçin sowgat ýapýanyňyza men düşünemok. Ýeri, ol nirede, haýsy nemisi gaýtaranmys, şoňa düşünemok?...» diýip, Umman mamanyň çetine degip geplärdi.

Her gezek gojasy şeýdip degsende, Umman mamanyň ýüzi göz ýumup-açasy salym göýä bulut kölegelän ýaly bolup üýtgäp giderdi. Şonda Umman mamanyň biraz uýalyp, ynjany belli bolardy. Ýöne ol ýene-de tiz özüni ele alardy hem öz heneginiň täsirini görüp, kempirine gop berenine monça bolup, ýeser ýylgyryp oturan gojasynyň jogabyny onuň öz hörpünde dessine nagt ederdi:

— Eý-ho, eý-ho, görüň-ä munuň hondanbärsi bolup, diýip oturan gepini.!? Bolduň meniň başyma demir donly Görogly! Siz-ä gitdiňiz mundan «urşa» diýip, syrtyňyzy çalyp. Görer ýaly görgini yzda galyp, kim gördi? Biz gördük! Gämi baryny dolduryp, ýokdan bar edip, azykiýmit iber size, geým-gejim iber size, iki keçämiz bolsa, şonuňam-a birini iberdik, özümüz bolsa işledik öleýin diýip, açlykdan çişip öldük. Aý, şol artyp urşam-a şonda gutarar ýerde gutarmady... Eger siz gaýratly bolýan bolsaňyz, heý, urşam şonça ýyla çekermidi? Size onda-

munda bukulyşyp, zzyňyzdan baran zatlary iýip, orsuň aragy bilen başyňyzy dumanladyp ýatan hanlar diýerler...

Özi-de Umman mama bu sözleri nazaryny töwereğine aýlap, çagalarynyň, gelinleridir giýewleriniň hem özüne hä beriji nazarlaryndan beleň alyp aýdardy.

...Umman mamanyň derdi birbada aýrylyp giden ýaly hem bolsa, ol uzak gitmän ekeni. Tomsuň ahyrlaryna onuň «hyk-çoky» artyp, biraz sowluşan ýaly bolan aldajy derdiň ýene-de yzyna dolanyp gelenligi belli boldy. Sanlyja gündenem ýanyny ýere berip, onuň dertden azar iýýäni belli bolup, gün-günden horlanyp ugrady. Alaç ýok, onsoň ýene bir- salym eneleriniň gutulanyna begenişip giden çagalardanam ogryn-dogryn lukmanlara sygynmak başlandy. Goja ýene-de Asgabady, agtygy Sonajemaldyr onuň uly lukman gaýynatasy Rahmanowy ýatlap, onuň ýanyna gitmegi pikir etdi, ýöne soň oýlanyp, ol ýerdäki bejerginiň hem bu derdi ymykly ýok edip biljegine juda ynanmady.

Umman mamanyň ýagdaýy häzir suwda gark bolup barýanyň hem halas bolmak üçin gabat gelen zada gol serip, penjäni urup, dalda gözleýäniň bolsuna meňzeşdi.

Syrkawy soramaga gelenleriň birnäçesi onda-munda ady eşidilýän lukman-tebiplere baryp görmegi maslahat berensoň, goja soňra onuňam ugruna çykdy. Ol kemprini ýanyna alyp, öz maşynynda nirede bir gowy tebib bar diýilse, şol ýerden çykdy, öýe gelibem şolaryň buýran emlerini maksadyna ýetirip, aýdyslary ýaly edişdirmäge çalyşdy. «Çykmaryk janda umyt bar» diýleni-dä... Belki...

«Jaňnada» güýçli bir tebib gazak aýalyň barlygyny eşidip, onuň ondan-mundan salgyny alyp baran mahaly,

Umman mamany gözden geçiren tebip aýal goja igendi... «Aý, sen, türkmen, tüýs «türkmeni dürtmeseň duýmazlary» ekeniňiz-ä, şu wagta çenli niredede bolduň ahyyry sen? Keýwanyňy öňräk getirseň bolmadymy, özün-de bolsa, seniň golaýda, aýakýeter ýerde-de ýasaýan ekeniň... Erkek garrasa, onuň mydary kempiri bilendir, heleý ýaşlykda-da gerekdir welin, ol gojalaňsoň has gerekdir. Heleýiň saglygynyň aladasyňy etmek gerek, ol öläýse, görerin şonda, onsoň meni alaýmasaň, saňa heleýem tapylmaz» diýip käýindi.

Tebip aýal şol ýeriň özünde iki-üç sany ot-çöpden melhem ýasap berensoň, goja kempirine deňizden düwlen tutup getirip, onuň bagryny gyzgynjagy bilen, gany doňmanka, birki gezek çigligine iýdirmegi, Hudaý: «Her derdiň dermanyny, bendäm alsyn-ulansyn» diýip, onuň ýasaýan ýeriniň töwereginde bitirýändigini, töwerekde bolsa näme kän, suw kän, deňiz bar, deňiz bar ýerde bolsa, düwleniň barlygyny aýdyp, oňa ýene-de bir em hem salgy berip goýberdi.

Balkan tebip aýalyň ýüzugra maslahat berip goýberen düwlen bilen bagly emine, onuň öz kempiriniň derdine em boljagyna şeýlebir ynanyň hem barmaýan bolsa-da, aýalynyň soňuna galyp: «Hä, şol gezek buýrulan emi edäýen bolsam, belki, beýle bolmasa-da bolmazdy...» diýip puşman etmezlik üçin, ol tebip aýalyň diýenine «hä» diýmeli boldy.

Goja şondan soň telim gün tora-sora düşen düwlen taparyň diýen tama bilen kenar boýundaky balykçylaryň arasynda sorag salyp aýlanyp gezdi. Ýöne, hany, saňa häli-şindi balyk bolup tora çolasyp ýören düwlen barmy, onsoňam gereklenýän zat saňa aňsat tapylaýarmy

näme? Bary-ýogy bir gezek oňa baran ýerleriniň birinde öli ýatan düwleni görkezdiler. Oňa bolsa düwleniň garsa garnyny ýaryp, bagryny alyp beräýer ýaly, dirisi gerek. Ahyrsoň goja düwleniň ugruna özi çykmasa, bu işiň aňsat bitmejegi belli boldy.

Şol günleriň birinde olar bir gün irden är-aýal bolşup nahar başynda otyrkalar, Umman mama özüniň indi telim bir wagtdan bäri öz derdi sebäpli ser-sepil bolup ýören adamsyna nebsagyryjylyk bilen seredip: «...Sen indi maňa däri-derman gözlejek bolup azara galma, maňlaýdakyny görüberýäs... Indi alty-ýedi aýyň içidir, senem ser-sepilä şondan bäri, örän hor bolduň. Biraz özüňe seret, men gazak tebibiň şu ýasap beren dermanyny içibereýin, şeýtsem acylaýjagam ýaly» diýdi.

Umman mama bu sözleri şeýlebir mähirdir minnetdarlyk bilen aýtdy welin, goja öz gadyrynyň bilinýänligine monça boldy. Şundan soň onuň kempiriniň derdine derman etmek höwesini has-da artdy. Soňra ol häli-şindi deňzi synlap, onuň tolkunlarynyň arasynda bir ýerlerde gezişip ýören, nakys murtluja düwlenleriň pikirini has köp edip ugrady.

* * *

Goja Balkan şol gün kenardaky öňden ýola taýynlap goýan gaýygynyň duran ýerine gelen mahaly heniz hem oňly agaryp ýetişmedik töwerek gijäniň çal-çul perdesiniň astynda bugaryp otyrды. Bu pursat, hakykatdanam, Ýerdir Asmanyň öz dünýälerini biri-birleri bilen gatysyp, gijäniň gara ýapynjasynyň aşagynda, çolaja ýerde galan gelindir ýigide meňzäp, gysmyljyrasyp, çolasyp-çyrmasyp, şöwür çekişip oturýan pursatlarydy.

Dünýä her gün dag-u-deňiz, zemindir asman, çöl bolubam soňra, jümle-jahan ýagsy ýagtylandan soň bölünýärdi. Häzir töwerek diýseň asudady, deňziň üstünden sorumtyk suw ysly, edaja säher ýeli öwüsýärdi hem entek ýakyn günlerde deňziň ýüregine salyp bilen howsalasyny salyp, onuň agdar-dünder bolup basga düşüberjeginden habar berýärdi.

Goja deňze çykmagy ýüregine düwen gününden bäri mahal-mahal kenara --gaýygynyň ýanyna gelip, kempirinden ogryn-dogryn, eger bir hyýala münenini duýsa onuň: «Heý, goja kişi, syrtyňy tana, segsene ser urup, deňizde düwlen kowalap tutmak indi seniň işiňmidir?!» diýip, özüniň deňze çykmagyna göwnemejegini ýatlap, gaýygynyň töwereginde gowadaklaýardy.

Ýola gerek boljak küreklerini, motora gerek boljak ýagyny, ýüpdür ilgençekli syryk taýagyny assyrynlyk bilen assa-ýuwaşdan gaýygynyň içinde jemleşdirýärdi.

Goja düwleniň ugruna ozalragam çykça çykardy, ýöne ýele-yga sargyt edensoň, özi-de dermanlyk diýlensoň, töwerekden ony kimdir biriniň: «Ine, aga, dermanlyk diýip, sargyt eden ekeniňiz, meniň toruma çolasypdyr, şony getirdim...» diýip ýa-da: «Kenarda güneşläp ýatan ekeni, ýeňsesinden gelip, ahmallygyny alyp, ele saldym...» diýip getirjegine tama edipdi. Ýöne tama edilen düwlen wagty bilen gelmändi. Ýogsam, «Dertlä derman» diýseň, gapysyndaky göz dikip oturan ýekeje çallyk akmaýasynyň owsaryny: «Al, beýle bolsa, em bol-sun!» diýip, dileg salyp geleniň eline tutduryp goýberen halk-a bi...

Balykçy gaýygy tolkunlar bilen ýakalaşýan ýaly bolup, burny bilen önünden çykan tolkunlary bölüp, ýüzüp

baryar. Onuň yzyna berkidilen süňni benzin ysly motor häzir joňkaýyp, eýesi bilen deňze çykanyna begenip oturan, guş-gaz atsaň, ony dessine özüni suwa urup, tapyp getirip berýän salpygulak ite meňzeýärdi.

Goja kenardan ýagşy saýlanýança gaýygyny kürekle-di, şonuň üçinem häzir onuň gaýygy adaty bir gaýyga däl-de, birden bat alyp, suwuň ýüzi bilen ganat kakyp, asmana göterilip barýan haýsydyr bir guşa meňzedi. Gaýygyň motory saz işleýärdi, goja ony düwlen gözlegine çykmagy niýet edinen gününden bäri telim gezek yhlas bilen gözden geçiripdi, ýola çykanynda ät goýaýjak saýlaryny ýörite satyn alan saýlary bilen çalsyryp, ony, balykçylar aýtmyslaýyn, suw görse «Ýüzeýin» diýip dyzap duran edipdi. Ol guratdy, ýöne Balkan gojanyň il örmänkä motory otları bolup, kenary alatapyrda öwürüp ili biynjalyk edesi gelmändi, esasanam, ol motor sesiniň öz dertli kempirini alada goýjagyny pikir edipdi.

Önem-ä goja öz kempirini hiçneneňsi görýän adam däl-di welin, ol derde ulaşany bäri onuň ýanynda kempiriň gadyry hasam artypdy. Ýaşy birçene baran adamlaryň özleriniň telim ýyl bile ýaşap, çaga öndürüp-ösdürüp höwrügen, durmuşdaky taýy seýdip, dert tapynyp peslände: «Bu gitse, men gugaryp ýeke galaryn-ow...» diýen aladaly pikiri indi ep-esli wagtdan bäri gojanyň hem başynda birsyhly köwsarlaýardy. Bir bolmasy iş bolaýjak ýaly bolup, onuň kalbyna wehim salýardy.

Iki-üç günlükde goja Balkan her gün birki gezek gelip, ejesi keselläni bäri öýlerinden habar alyp duran, goňşuçylykda ýaşayan gyzyna hem howanyňam birgowy açyk bolan gününde awa-sıkara çykmagynyň mümkindigini aýdyp, oňa hem özüniň haýsydyr bir hyýala münen-

ligini mälim edipdi. «Sen ejeňe göz-gulak bolawer!» diýip tabsyrypdy.

Şonuň üçinem häzir ol: «Ýene birsalymdan gyzymam öýe gelip, özüm gaýdyp gelýänçäm ejesine eýe bolar» diýen pikirdedi. Ol gyzy bir sebäp bilen eglenen ýagdaýynda hem kempirine gerek bolaýjak iýer-içer ýaly zatlaryny, halaýan gara çäý demlenen termosy bilen gaýt-mazyndan ozal onuň elýeterinde birkemsiz jemleşdirip gaýdypdy. Şeýle-de bolsa onuň kempiriniň töwereginde pelesañ urup, umman depesindäki çaldöş çarlak bolup aýlanyp ýören pikirleri henizem aladalydylar.

Goja kenardan ýagsy saýlanyp gaýygynyň motoryny otlan mahaly, ol süýji uklap ýatyrka, jeňnelde atanlykda garnyndan basylyp ynjan ýekegapany ýatladyp, suw ýüzünde çaykanyp, ot-elek boluberdi, soňundanam ol taýzarylyp ýola düşen mahaly ýaňy münüş öwredilýän sarç aty ýatladyp, jylaw çeynäp, per bermän, ýyldyrym ýaly süýnüp gidibererli göründi. Howada bir pursat tanys benzin ysy kükäp gitdi.

Deňiz birki gün mundan önem, duşan ärinden göwni bitmedik hyjuwly-hasratly gelne meňzäp, bir küpürsäp, çaykanyp, bolubilenini bolup alypdy. Gazap bilen sycraşyp asmana göterilýän dälibaş tolkunlar önlerinden gabat gelen zady gabsyrysdyryp, dünýä bilen tizden belisini edäýjege meňzäpdiler.

Wagtal-wagtal şeýdip küpürsäp almak deňziň önden gel- ýän belli häsiýetidi, has-da howada güýzüň dagy ysy peýda boldugy, bar, onsoň, ýöne, her gezegem ol apy-tupan bolup näçe kükrese-de, ýene-de bir hepde-baş günden onuň özünü sol giňgöwrümlü ümsümlük adasyna atanlygy her gezek hakykat bolýardy. Deňziň häzir hut

şol imi-salalygyň, şol gowulygyň gujagynda meýmiräp oturan pursatydy. Onuň üstünden akjymak-çalymtyl, tutup ige salaýmaly alayüň sapajyklar buruljyraşyp asmana göterilýärdiler.

Töwerege seredip, üns beren wagtyň, deňziň şol iki-üç günlükde gahar ugruna öz goparan harasady üçin töwerekden uýalyp, ýüze seretmäge utanyp, indi bolsa özüniň ýaşyl ýapynjasyny dişläp, ýaşmak edinip, ýere gözläp, sülmüreýän gelne meňzeýärdi.

Goja bu pursady birde öz ýanyndan soňky döwürde ýoň bolan tar-tar edilip öýleriň işiklerine tutulýan, oňa özbolusly gelşik berýän gapylyga meňzetse, ýene-de birde ony ummanyň öz töründe syrlar dünýäsini saklap oturan ymaratynyň boldan edilen tutusyna meňzetdi.

Şonda onuň göwnüne indi ol tutynyň aňyrsyndan tizden egni yzynda süýrenip duran uzyn, ak ýatys köýnekli, sary saçlaryny egnine seçeläp döken Berta, onuň şol Bertasy, aňyrdan sahna çykan ýaly, çykaýjak ýaly bolup duýuldy. Heniz-henizlerem Berta, şol biçäre Berta ol her gezek deňze çykyp, töwereginiň giňişligini alanda onuň ýadyna düşerdi...

* * *

Uruş başlanan günleri Balkan eýýäm çagalykdan saýlanyp, on ýedini dolduryp ýören ýigitdi. Onuň obadan Krasnowodskä gelip, agasynyň öýünde bolup, gämi mehanigini taýýarlaýan tehnikumda okap ýörenine eýýäm üç ýyl dolup barýardy. Indi onuňam tiz wagtdan Krasnowodsk portuna degişli gämileriň birinde işe başlajak günü uzakda dälde. Alysdan ýüzüp gelyän äpet gämilere

hemişe onuň gözi gidýärdi. Pikirinde käte ol özüni hem şol gämilerin biriniň ähli zady hemmeden gowy bilýän, hökmürowan, buýsançly kapitany höküminde göz önüne getirýärdi. Agasy-da Balkanyň hem öz on-onki ýyllykda gaýda gark bolan kakalaryny ýatlap, kakalary ýaly gämi kapitany bolmagyny arzuwlaýardy. Agasy Balkana: «Kapitan boljak bolsaň, ilki tehnikany ele almaly, kapitanlyga soň, onsoň öser ýörersiň» diýip, ony özüçe ugrukdyrýardy, inisiniň ertirki ýetmeli derejesiniň aladasyňy edýärdi.

Balkan her gezek şäherden özleriniň adada ýerleşen obalaryna, ejesiniň ýanyna görme-görse gelen mahaly obadaşlary, onuň yzy ykjam duran goşa bagly, maňlaýy ýazgyly papagyna, egnine saplaşyp duran deňiz-harby, matroslarça gelsikli geým-gejimlerine guwançly, gözügidijilik bilen seredişerdiler. Ol her gezek şeýdip, obalaryna kiçijik kapitan bolup gelende, ony boýdaşlarynyň iki-üçüsi bilen baryp görmäge, onuň ejesine «Gözüň aýdyň!» diýip, mylakatly, guwançly sözler aýtmaga isleglilerin biri-de, Balkanyň klasdaşy, Umman gyzdý. Soňky gezek Balkan okuwyny tamamlap, Krasnowodsk gämi duralgasyna degişli gämilerin birine kömekçi ussa edilip, işe bellenen günleri heniz işe başlamazyndan bir hepde-on gün ön ýene-de ol oba ejesi bilen görme-görse geldi. Wagtal-wagtal şäherden ada dükanyna haryt getirip gidýän gämi ony gijöýlänler obalaryna getirdi.

Dükanyň önünde on-on iki adam, aýal-oglan-usak bolşup hümerlenişip, üýşüp duran ekenler. Haýsydyr bir delräk haryt geläýse «Menem ondan galmaýyn» diýip, dükanyň töwereginde üýşüşmek oba adamlarynyň endigi.

Balkan ululara salam berip, ýüküni göterip dükanyň

duşundan geçiberende, mylaýym zenan gülküsini esidip aýak çekdi. Haçanda ol ýeňsesine gaňrylyp gözlän wagty öz klasdaş gyzlary Aýtuwakdyr Ummanyň iki boýdaş bolşup, köpüň beýleräginde ýylgyrysyp, dükana gelen täze harytlaryň düşürilişini synlandan bolup, gözlerini balkyldadysyp özüne höwesli seredişip duranlaryny gördi. Ol hem öz gezeginde gyzlary tananyňy ýüzünde mälim edip, begençli ýylgyrды:

— Hä, aýmamalar, sizmisiňiz?!

— Näme, oğlan, indi: «iki gün obadan gitdim» diýip, bizi tanamajak bolduňmy? — diýip, saçynyň ujuny oýnap duran ýerinde, basan ýeriniň özüni saklajagyny-saklamajagyny anyklajak bolýan ýaly ikibaka ýaýkanyp duran Aýtuwak ilki jammyldady.

— Aý, şäherli bolan oğlan-da, indi onuň bizi tanaýasy ýok! — diýip, Umman özleriniň hem hasapda bolmaklaryny kem görmeyänligini aňdyryp, boýdasynyň ýaňsyly igenjiniň yzyny dowam etdirip goýberdi.

Balkan birbada garaşylmadyk wagtda degişmä salyp öz üstüne hüjüm eden klasdaşlaryna asla näme jogap gaýtarjagyny bilmedi. Ýöne klasdaşlarynyň ikisiniňem öňki görenindäkiden ýetişip, has görkana bolanlaryny welin, ol öz ýanyndan belledi. Hasam olaryň ýuka köýnekleriniň arkasynda gizlenip, indem şol ýerden, sähelçe açylan ýakadan jyklasyp duran, Balkanyň gözünüň önünde ýylba-ýyldan ösüp-ulalan gyz mämeleriniň ýetişip, ýumralanysyp has täsirli bolanlygyny gördi.

— Eýle bolsa getir-dä, oğlan, onyňy oba, bizem göreli-dä ony!

Balkana tötänden duşan klasdaşlary hamala ondan, öňden alyp galan gepleri bar ýaly, kinaýaly ýylgyrysyp

gürleýärdiler. Duran ýerlerinde sähelçe yraň atysyp, gözlerini balkyldadysyp, bu ýere dükana haýsydyr bir haryt almaga däl-de, öz boý-syratlaryny, gyz gözelliklerini ýörite göz etmäge gelene meňzeýärdiler. Häzir sorag berýänem, oňa öz göwünlerine gelsi ýaly, durmuşda bolaýmagy ahmal zatlaryň töwereginde köwsarlap: «Hi, oglan, öýlenmeli bolanyňda biziň bardygymyzy unudaýmagyn!» diýen äheňde jogap berýänem ýene olaryň özleridi.

Balkan bolsa henizem şol klasdaşlaryny görüp, aýak çeken ýerinde ýylgyryp, klasdaş gyzlary oýunlyga salyp näme diýseler: «Şu aýdýanyňyz-a ugrunda hem ýok däl...» diýýäne meňzäp, ýylgyryp durdy.

— Ol Tuwakmämmediň dyrjyn münjek ýaly bolup, hemişe çyzganyp ýören dogmasy, hemişe toý-tomguda küşt depende:

— Dostlar, men-ä ors aljak,

«Ýüzi-gözi aý ýaljak»

-diýip, wagyz edip, ahyrsoňy ol-a ors alyp oturyberipdir, gyz!

— Maksadyna ýetipdir-dä!

Gyzlaryň bu gürrüňleri bu toýy olaryň göwünlerine jaý edip bilmändiklerinden, ol öýlenen ýigidiň mylakatyna olaryň hem bellibir derejede garaşandyklaryndan habar berýärdi.

Aýtuwagyň-a jibrinse, jibrinmäge sebäbi-de bardy. Oba bireýýäm Tuwakmämmediň ogly bilen Aýtuwagyň bir-birlerine göwünlidiklerinden, olar öz ýanlaryndan bu duýgularyny näçe pynhan saklaýandyrysam öýtselerde, ondan habarlydylar.

Şol arada ol klasdaşlarça bälçiräp, Balkana tarap bir elini uzatdy:

— Hany, oğlan, senem gelinligimiziň suraty bolsa görkez-dä ony bize-de, ol owadanmykan?

— Indiki gelenimde getiräýerin.

Balkan şonda bu sözi nädip diline alanyny hem bilmän galypdy.

Balkan bu gezegem öýlerine gelensoň, özüniň gelenini eşidip, gözaýdyňa gelenleriň içinde Ummanyň telwasly balkyldaýan gözlerini näçe göresi gelse-de, nämüçindir, ol gelmändi. Ýigidiň ähli göwün ýüwürdip oturany biderek bolupdy. Agşam düşeginde ýatyrka hem ol özüniň Umman bilen gabatlaşanyň ýatlap: «Näme, ol şol görenini gözaýdyňa geldigi hasap edäýdimikän? Belki-de, bir işi çykandyr, o-da indi köpün adamsy bolan adam-a» diýip oýlanypdy.

Balkan indi birnäçe aýdan bäri Ummanyň oba sowetde, şol oba sowetiň başlygy bolup işleýän daýysy Gartagan aganyň hatdaty bolup işleýändigini eşidipdi. Soň ol ýene-de: «Men şonda bir zat diýip, ony gapydan garamaz ýaly eden bolaýmaýyn?» diýip, dükanyň gapdalyndaky bolan şol gürrüňçiligi ýatlapdy. Onda aýdylan sözleri aýylsaýyl etmek üçin, olary pikirinde töweregine ýaýradyp, geýimleriniň birnäçesini önüne ýazyp, indem şolaryň haýsy birini alyp geýende özüniň has görmegeý boljagy barada pikir edip duran gelne meňzedi. Iň soňunda hem oýurganyp, Umman gyzyň kükreginden iteräýjek sözi şol gürrüňleriň arasyndan gözläp tapdy.

— Suraty bolsa görkez-dä, oğlan, göreli, owadanmykan?

— Indiki gelenimde getirin...

Soňra ol Ummanyň hemişeki özi gelende ýeňsesinden itip getirýän höwesiniň kükreginden iten gepiň hut şudugyna ynanypty.

Ýöne gaýa-gopuz ýok ýerinden şol ýerde «orus gelinli gürrüňiň nähili bolup, nireden çykanlygyna, adaty deň-duşluk degişmesiniň garaşylmadyk öwrüm alyp, hakykata öwrülip barýanyna welin, ol näçe pikir etse-de, düşünip bilmedi.

Balkan öýlerine geleninden birki gün geçensoň, kakasyndan galan balykçy torunyň eýlesine-beýlesine seredip, berkitmeli ýerlerini berkidişdirip, depjemeli ýerlerini depješdirip sazlansoň, deňze çykdy. Ol toruny atyp kenara gelen wagty ol ýerde deň-duşlarynyň biri Araz uzyna düşdy. Araz uzyn ýaňyrak münüp deňizden gelen gaýygyny kenarda gazyga baglap, ýany bilen egnine atyp öýlerine alyp gitjek, ütülen äpet guşuň ganatlaryna meňzäp duran kürekleri gaýykdan alyp, ýüp bilen gapjap daňyp durdy.

— Kapitan, geldiňmi? — diýip, Araz Balkany görende bir zady ýadyna düşüp, mesawy ýylgyrdy. Soň klasdaşlar kenarda, adaty duşulanda edilişi ýaly, saglyk-amanlyk sorasyp durdular. Araz klasdaşynyň egnindäki ýol-ýol matros maýkasyna, onuň sähelçe başyny gysardybrak geýen ýeňse etegi goşa baglyja papagyna, bu zatlaryň oňa gelsik berýänini pikirinde belläp, gözügidijilikli seredip gürläp durdy.

Araz uzyn hoşlaşan mahaly ýene-de şol duşan wagtyndaky ýaly köpmanyly ýylgyrdy. Soňundanam: «Hany, onsoň, toý haçan?» diýip sorady.

Birbada bu garaşylmadyk gepiň nireden çykanyny bilmän, Balkan geň galdy:

— Ol nämäniň «toýy»?

— Aý, bir gürrüň-ä meniň gulagyma degdi. «Kapitan öýlenýämiş, şol okap ýören ýerinde biri bilen halaşýamys,

tizdenem toý edýämişler. Balkan häzir şony ejesine geňeşmäge gelenmiş» diýýärler.

Balkan Arazdan esiden gürrüňini ýatlap, ol aýdyp ugran mahaly dessine özi üçin bu gepiň nireden çykyp biläýjegini hem onuň haýsy depäni çaňadýandygyny anyklady. Bu gürrüň başga kimdir birinden däl-de, Balkany ilden gizlin halan, ony özi üçin ähli gyzlardan gabanyp ýören gyzyň aýdaýjak gepidi. O-da, elbetde, ilki bilen Ummandy.

Gep arasyna ors gelin bilen bagly aýdylan degişme gürrüňiň indi öz-özünden aýlanyp-öwrülip, çyna ýazyp barýanyny görüp, Balkan böwrüni diňläp, munuň nämüçin beýle bolýanyna düşünip bilmän oýlandy.

Ol Umman bilen henize çenli ikiçäk, çola ýerde pynhan duşuşmadygam bolsa, onuň gyzgyn, ýakymly gyz demine ýüzüni çöýduryp görmedigem bolsa, bu pursadyň haçanam bolsa bir wagt bolmagynyň welin arzuwyndady.

Umman gyzyň özüne göwünlidigini ol indi bireýýäm-den bäri syzýardy. Şu gezeg-ä obadan gidende, gezip-okap ýören ýerinde hem Balkan Ummany öňkülerinden has köp ýatlapdy. Onuň adaty klasdaş gyz bolmakdan özüne has ýakyn adamlaryň biri bolup barýanynyň hem pikirini edipdi.

Aňyrdan gelyärkä hem ol özüniň oba barýanyny ýatlap, ol ýerde Umman gyzyň barlygyny, oňa şu gezek amat tapyp, öz hyrydarlygyny mälim etmek barada ýakymly pikirler oýlanyp, kalbyna ynamdyr höwes tolkunlaryny ýaýrada-ýaýrada gelyärdi.

Barybir, Balkan ýene-de tä dolanmaly gününe çenli Ummana duşaryn, ondan ösdüren gepiniň jogabyny soraryn, o-da: «Beýle zat ýokdur-la, oylan...» diýip,

gaýynöýüniň bosa-gasyndan ilkinji ätlän gelne meňzäp, özüne uýatly, tolgunyp seredip, öz garagollugy üçin gelinlerçe ötünç sorar diýip, göwün ýüwürdip gezse-de, telim günün içinde oňa hiç ýerde duşmak miýesser etmedi. Göýä Umman gyz indi özüniň sol ile ýaýan gürrüňinden utanyp, Balkana görünmän, bukulyp ýören ýalydy.

Balkan yzyna - şähere gaýdyp baryan günü özüniň bir- salymam bolsa Ummany görmese, gidip bilmejegini düşündi.

Ol ejesidir gelnejesiniň ugratmagynda gämi duralgasyna gidip baryarka, oba sowetiň jaýynyň duşuna ýetenlerinde, ol ýerde häzir Ummanyň işde oturanlygyny ýatlap, onuň bilen aýak üstündenem bolsa birki agyz söz alysmak isläp aýak çekdi. Soňundanam elindäki goşaltasyny gelnejesiniň eline berip: «Siz assa-assa baryberiň, oba sowete bir hat diýipdim, şony men derrew alyp çykaýyn, iş ýerime gerek» diýip, ýadyndan çykan bu aladasyny häzir täzedan ýatlandan bolupdy.

Oba sowetiniň jaýynda Gartagan aga özüniň gowaldaň şempa telpegini stoluň bir gyrasynda güberdip goýup, bir- zatlar ýazandan bolup otyrды. Ol duýdansyz peýda bolan Balkany görüp: «Sen bu ýerde näme isläp ýörsün?» diýen manyda onuň ýüzüne seredip geň galdy:

— Aý, oglan-a, bu senmi?

— Näme, tanamajak bolduňmy, Gartagan aga?

— Tanab-a... seniň dädeňi-de, eneňi-de tanaryn men... Saňa sprawka gerekdir?

— Hä, hawwa...

Balkan oba sowet başlygynyň nädip öz pikirini bilenligini aňyp ýetişip-ýetişmäňkä, ol ýene-de sözünü dowam etdirip, elini gapa tarap salgady-da:

— Aý, oğlan-a, sprawka gerek bolsa, öňräk gelseň bolmaýamy? Ýaňyja Umman ýegen öz ýazan sprawkasyna maňa gol goýduryp, möhür basdyryp: «Gämiň gider wagty bolup gelýär, ol oğlan sprawkasyny ýadyndan çykardy öýdýän, men şony yzyndan eltip bereýin, entek gämi ugran dälidir-ä» diýip, gitdi elewraöp... — diýip, Balkany yzyna ugratmaga howlukdy.

Balkan gyssagly dolanansoň, Gartagan aga onuň yzyndan seredip ýene dillendi:

— Hä-ä-ä, sprawka gerekdir saňa? Şu ýegen gyz hatdat-kömekçi bolaly bäri sprawka alýan-a köpeldi özün-ä... Bähbit bolsun-da hernä...

Balkan ne Gartaganyň soňky sözlerini eşitdi, ne-de onuň ýeserlik bilen murtuny towlasdyryp, köpmanyly ýylgyranyny gördi.

Balkan aňyrdan howlukmaç ylgaşlap gelen mahaly gämi duralgasyndaky şähre gitjek adamlar eýýäm elgoşlaryny göterişip, özlerini ugradýanlar bilen hoşlaşyp, gezekli-gezegine gämä münüşip durdular. Umman hem öz getiren sprawkasyny gowşurmak üçin Balkany bu ýere ugratmaga gelen onuň ejesidir gelnejesi bilen bir çeträkde şol ugradýanlaryň biri bolup duran ekeni.

Gün bolsa eýýäm göwresini ilerik atyp, öýläne sanyp baryardy, ýöne, barybir, ol tomus günlerinde gys günlerindäki ýaly bir görnen ýaly edip, soňundanam tapur-tupur batmaga howlugarly dälidi. Tomusmy--durar ol hol bir çetde, kimdir birine garaşýan ýaly gadalyp, ot goýberilen tamdyryň agzyna meňzäp. Ana, onsoň, tä garaňky gatlyşýança howur alyp duran dünýäň bardyr!

Ummandyr Balkanyň nazarlary biri-birleri bilen

kaklyşan mahaly, olaryň ikisem tolgunysyp, gyzarysyp-bozarysyp, soňundanam öz kalplarynda gopan harasady töwerekde duran beýleki adamlardan gizlemäge çalsyp, nazarlaryny başga-başga ýerlerde gezdiren bolşup, oňaýsyz bir ýagdaýa düşdüler.

Balkan, elbetde, pikirinde Ummanyň soralmadyk sprawkany toslap ýazyp, ugur tapyp, özüni ugratmaga bahana arap geleni üçin, ýetişen uly gyza hiç bir hilesiz kimdir biriniň oglunyň zyzyndan beýdip elewräp gelmegiň aňsat däldigini, bu ýere ony özüne bolan gyz yhlasynyň, höwes-duýgusynyň elewredip getirenini ýatlap, minnetdar boldy.

Hemme zat eýýäm belli bolupdy. Umman gyz özüniň bu hereketleri bilen özüniň söz bilen aýdasy gelen zatlarynyň barysyny aýdyp, kalbynyň haýsy perdeden gopýanlygyny mälim edipdi.

Balkan gämädäkileriň ugramak üçin bir özüne garaşýanlaryny görensoň, ejesidir gelnejesi, nazary bilen özüni delmuryp ugradyp duran Umman bilen hoşlaşmaga howlukdy.

Haçan-da Balkan goşhaltasyny göterip gämä münül-ýän ýanama köprüjigiň üstüne münen mahaly, ýene-de ýeňsedan Ummanyň biraz aladaly, ýakymly sesi eşidildi:

— Wiý, oylan, Balkan! Men seniň şol soran sprawkaňy getirdim-ä...!

Umman eli sprawkaly, ony ýanynda durka gowşurmany ýatdan çykaranyň ýatlap, uýalyp, zyzyndan ýeten mahaly olaryň nazarlary ýene-de biri-birleri bilen uçaşdy.

Häzir Ummanyň nazary onuň ýaňy aňyrdan gelende gören: «Hä, oylanman gürläniň üçin seni nädäýdim-käm?» diýip, özüçe ar alanyna hoş bolup duran garagol

gyz nazary dälidi, indi ol gözler aýratyn bir mähir-muhabbet, hyrydarlyk duýgularyny, aýralyga gynanýanyny duýdurýan zenan nazary bolup oňa seredýärdi.

Gämi ýola düşensoň, häliden bäri hol beýlede topbak tutuşyp oturan çaldöş çarlaklar hem ýokary göterilişip, öz dillerinde jagyldaşyp, gäminiň ýokarsynda gaýda-gaýmalasyk bolşup, gelnalyjy kesekleýän oba çagalaryna meňzediler.

Gäminiň üstünde henizem öz obalarynyň galan ýerine tarap hyrydar seredip duran Balkan ol ýerden ýagşy ara açansoň, saçlaryny deňiz ýeline sypaladyp durşuna Ummanyň yzyndan ýetip gowsuran, özüniň bolsa ony henizem gysymynda saklap duran hatyny ýatlady.

Oňa bary-ýogy ikije jümle hat ýazyлан ekeni:

SPRAWKA

Sprawka berildi 1924-nji ýylda doglan Balkan Çapak ogluna. «Balykçy» obanyň oba soweti, ýagny, bu ýoldaşyň şu obanyň adamsydygyna güwä geçýär.

«Balykçy» oba sowetiniň
başlygy G. Tuwakmämmedow.

Sprawkanyň aşak etegine bolsa gol goýlup, möhür basylyp, onuň berlen wagty görkezilipdir:

12 iýul, 1941 ýyl.

Balkan Ummanyň ýazyp getiren güwänama hatyna ýene bir gezek bilesigelijilik bilen ýüzugra göz aýlap tiz okansoň, ikinji gezek ony ýene okady, ýöne bu gezek

gyzyň gelip hoşlaşmak üçin, soralmadyk sprawkany ýazyp, seýdibem sep bildirmän gämi duralgasyna gelmäge şonuň öz-özüne mümkinçilik döredenini: «Şu gyzlarda oýun kän-ow» diýip ýylgyryp, kalbyna Umman bilen bagly ýakymly pikirleri çaýyp, howlukman okady. Öz ýanyndan haýsydyr bir işden sypynmaga mümkinçilik bolan wagty ýene-de tizara oba dolanyp gelmegi, gelibem güngeldikçe özge gyzlardan ilerläp, özüne eý görnüp barýan Umman bilen duşusyp gürleşmegi, degişmedäki ors gelniň ornuna onuň özünü geçirmegi arzuw edip, şol pursatda onuň hasam owadan boljagyny göz önüne getirdi. Ummanyň il içinde gürrüni edilyän, juda görmegeý bolan Şirwan mamanyň neslindendigini ýatlap, gelin lybasyna çolansa dagy onuň has hem gözəl boljagyny höwes bilen göz önüne getirdi.

«Balykçy» obasynda Ummanyň daýy toparý esasanam Şirwan mamanyň neberesi hökmünde tanalardy. Aýdyşlaryna görä, bu adyň döremegine öňräkki döwürleriň birinde bolan güýçli deňiz harasady sebäp bolupdyr. Döw ýaly-döw ýaly äpet uly tolkunlar döräp, ol Ogurjaly adasyny gujaklap, ony ýeňsä--kenara äkidip, pylçap urarly görnүpdir. Ýat gämini hem şol gezek hut şol tolkunlar getirenmiş. «Gämi» diýere ol gämi hem dälmiş, tolkunlar zyňsyp-gapysyp onuň süňňünden derek goýmandyrlar. Deregi dagan gämiden Ogurjala diňe onuň sala meňzeş bir bölegi gelip düşүpdir. Şol sal-gäminiň üstünde hem bir goja kişi bilen on dört-on baş ýaşlaryndaky bir gyz maşgala bar eken. Ogurjalylyar betbagtçylyga uçranlara hossar çykyp, olary öz aralaryna goşup, öz biri-birlerine öwrүpdirler.

Olar şonda özleriniň şirwanlydyklaryny, gämileriniň

hem şol Şirwan ýurduna degişli bolandygyny gürrüň beripdirler. Soňra şol şirwanly gyza adada ýaşayan bir ýigit öýlenipdir. Şirwan gyzy öz gosulyşan ýigidine soňra birkyýama özüne, ýene bir-de adamsy ýigide çalym edip duran oguldyr gyzlaryň birnäçesini öndürüp-ösdürip beripdir.

Bu öwrede: «Garalyberseň saryýagyz düýeji gyzyna öýlen, agaryberseň garaýagyzdan gelen şirwan gyzyna öýlen. Ana, şonda öňki özüňe mahsus syrdam-sypaty saklarsyň» diýen gep hem hut şol döwürlerde döräpdir.

Ol hadysadan bäri indi esli wagt geçen hem bolsa, Şirwan mama diýip at alan dogumly, görmegeý aýalyň keşbi indi onuň agtyk, çowluk, ýuwluk, gowluk bolup ýaýrap dowam edýän neslinde ýaşayardy.

Gartagan aga bilen Umman gyzyň ejesi hem şol belli Şirwan mamanyň bir oglundan ýaýran çowluklarydy. Sonuň üçinem Gartagan aganyň adyny oba, köplenç, onuň şirwanly mamasy bilen baglap, Şirwan obasowet diýip tutardylar.

Umman hem öz görk-görmeği, dogumlylygy, edenliligi bilen şo-ol özüniň geçmişdäki Şirwan mamasyny ýada salýan nebereleriniň biridi.

* * *

Balkanyň hä diýmän oba dolanyp gelmek arzuwy welin, wagty bilen hasyl bolmady. Ol heniz balykçy gämisinde işläp başlap-başlamankada köpleriň garaşmadyk, dünýäniň süňňüne sarsgyn beren uruş başlandy. Şundan soň mahal-mahal deňze çykyp, dünýäň giňliginde balyk tutýan balykçy gämileri hem bada-bat öz öňki pişelerini

unutmaly bolupdylar. Indi gämiler Astrahana, Kazana azyk harytlaryny alyp gidip, ol ýerden göçürilýän zawod-fabrikleriň gurnama şaýlaryny alyp, Krasnowodskä gaýdyp gelýärdiler. Şeýle-de indi gämiler aldymgaç howlukmaçdylar. Baran ýerlerinde uzak eglenmän, ýüklerini düşürip bolduklary ýene-de ýük alyp, tizara yzlaryna dolanmak bilen bolardylar. Nemes goşunlarynyň özleri görünmese-de, olaryň önlerinden çykarylan SSSR-iň agyr goşunyň satyrym-şallak edip, kowalap gelýänligi duýulýardy. Indi bu günler gämiler öz gujaklaryny dolduryp, Krasnowodskä ýaraly esgerleri daşýardylar. Jany bokurdagyna gelen ýurt: «Stawaý, strana ogromnaýa!» diýip, öz ogul-gyzlaryny kömege çagyryp bagyrýardy.

1942-nji ýylyň güýzünde Balkan eýýäm Uralyň Mýas şäherindäki tankçylaryň kiçi komandirlerini taýynlaýan gysga wagtlyk okuwda okap ýördi. Nemesler Moskwadan yza çekilen ýalam bolsalar, eýýäm olar başga-başga ýollar bilen Stalingrady alkymlap gelipdiler. Öz ýeňişlerinden göwnühoş bolan nemes esgerleri şol günler stalingradly gelin-gyzlara joşgunly nama üstüne namalar gönderip, göwün hoşlaýardylar:

— My priýedem, damoçki,
Podgotowte ýamoçki!

Balkan dagynyň tankçylar polky hem şu günlerde galmyk sährasynda nemesler bilen darkaş gurmaga taýyn bolup duran goşun bölümleriniň biridi. Ýöne şol günlerde ady dünýä dillerinde ýaň bolan Stalingrady, oňa öz pikir edişi ýaly, uzak goramak nesip etmedi. Onuň tanky hem şonda ilkinji hüjümde top okuna gabat gelip, sandan

çykan tanklaryň biri boldy. Bärden gahar-gazap bilen dyzanyp baran sowet goşunlaryny saklamaga we soňra olary ursup yzyna gaýtarmaga nemes goşunlaryna baryýogy bir hepdä golaý wagt gerek bolupdy hem nemes sundan soň diňebir Wolga däl, ýene bir sürende Kawkaz nebitine, Hazar deňzine hem ýeterli görnüpdi...

«Stalingradda nemes generallary özleriniň elli müňe golaý esgeri bilen ýesir alyndy» diýen habar ýaýranda, Balkan Omskdäki harby hassahanalaryň birinde, tenine çümen snaryad böleginden dynyp ýördi.

Smolenskiniň eteginde, harby gospitalyndan öz bölümlerine dolanyp gelen leytenant Balkan, tankçylar rotasynyň ýakynda söweşde wepat bolan komandiriniň ýerine bellenildi. Duşmany Stalingraddan, onuň önüsyrasynda bolsa Leningraddan, Moskwadan güýç bilen serpikdiren, temegine alysdaky ýeňşiň mylaýym demi uran sowet tanklary bu günler nemeslere ýekegapan bolup topulyp, arslan bolsup asylysyp, bat alýardylar. Sowet tanklarynyň Smolenskiniň köçelerinde nemes esgerleriniň myžžygyny çykaryp ýenjip, kowalap ýetip mynjyradyp, guduz açyp ýörenini alysdan dürbüde gören general Manşteýn şol günler öz gündeligine hasrat bilen şeýle sözleri ýazypdy: «Indi ruslar Stalingrad ýeňşinden soň, diňe bir uruşmaga däl, Stalingrad ýeňşinden soň, ýeňiş gazan-maga hem endik etdiler...»

Şol günler öz tanklary bilen önünden çykan duşman goşunlaryny depgiläp, Günbatara tarap tüwdürilip barýanlaryň arasynda uly leytenant Balkanyň hem tanklary bardy.

BERTA

1945-nji ýylyň ýazynda kapitan Balkan öz tankçylar batalony bilen Berliniň bary-ýogy 75-80 kilometriginde aldym-berdimli agyr söweşler alyp barýardy. Nemesler sowet goşunlarynyň Moskwanyň, Stalingradyň üstündäki söweşleri ýaly her daban ýer üçin diýseň gaýduwsyz garsylyklar görkezýärdiler. Ýogsam, oýun bireýýäm gutarypdy, Gitleriň bu gün bolmasa, erte aman diläp el göterjegi-de bellidi. Germaniýa başy alnan äpet aždarda, onuň üçin häzirki in soňky söweşleri alyp barýanlar bolsa şol aždardanyň he-nizem başynyň ýoklugyndan habarsyz o ýeri-bu ýeri diri tirpildeýän ýerlerine meňzeýärdiler. Howada däridir çaň-tozanyň ysy bilen häzirki pursatda tutuş Germaniýada her sagatda patrap açylýan baglaryň gül yslary bardy. Berlin geçilmez günä iş edip, indem ah-mallygyny aldyryp, özüni burça gabadan guduz möjege, onuň üçin hälki in soňky söweşleri alyp barýanlar bolsa şol burça gabalan duşmany daşlap, taýaklap öldürmäge onuň daşyna üýşen gahar gazap-ly adamlara öwrülip-diler...

Apreliň ortalaryna Sowet goşun ýolbaşçylary Berlin üçin söweşýän birnäçe goşun bölümlerini söweşden gys-sagly yza çekdi. Berliniň ýeňsesinden ýaran Amerikadyr inlis goşunlarynyň yetip gelenligi anyk bolupdy.

Emma Kremliň pikirçe, Berlini haýsydyr bir urşa ýaňy giren başga ýurt däl-de, urşuň ähli keşigini çeken Sowet goşunlary eýelemelidi. Ýöne ýaran goşun bölümleri hem Berline Staliniň goşunlaryndan öz goşunlarynyň ön giräýenini kem görmeýärdiler. Bir ýoly tapylmasa, nemesleriňem öz baş şäherini SSSR alandan Amerikadyr

inlisiň alanyny kem görmeýändigleri üçin, gyssagly bir çäre görülmese, munuň şeýle boljagy, ikuçsuzdy. Sowet goşunlarynyň serkerdeleri öz ýeňişlerini özgelere elerinden aldyrmazlyk üçin, Berliniň daşyny goşun bilen halkalamaly diýen netijä gelipdiler.

Balkan dagynyň tankçylar polky hem şonda Berlin söweşinden yza çekilen goşun bölümleriniň biridi. Olar şol günüň özünde Berliniň daşyndan aýlanyp, onuň 75 kilometr ýeňsesinde öz salgy berlen orunlaryny eýelediler.

Balkanyň öz batalony bilen eýelemeli diýlen ýer heniz top oky düşmedik, adaty nemes ussatlygy bilen sünnälenip gurlan şäherçeleriň birisi eken.

Uruş bu şäherçäni hem garry-gurtularyň, çagalaryň, erkek kişileri gözlerinden uçan söýgi höwesli aýal-gyzlaryň gonalgasyna öwüripdi. Olar bu ýerde öz tanklary bilen süsneşip gelen esgerlere müýnli hem gorky bilen seredýärdiler. Öz esgerleri Russiýany depeläp ýörkäler, olaryňam şol ýerde edip bilen zulumlaryny edendiklerini olar bilýärdiler. Şonuň üçin hem olar indi sütem etmekde Sowet esgerleriniň hem şol nemes esgerlerinden kem oturmajagyny, öz hökmürowanlyklaryna tabyn edip, halkdan ar aljakdyklaryny pikir edişip howatyrlanýardylar.

Esgerler bu nemes şäherçesinde, komandirleriň buýrugyna görä, töwerekdäki adamlaryň şol öz topraklaryny torç edip, depip-debsilän duşmanlaryň gönüden-göni ildeşleridigine seretmezden, ol ýere baryp duşmançylyk edenleriň arasynda bu adamlaryň bolmandygyny özlerine ýatladyp, talap edilýän sypaýyçylygy elden bermän ýaşamaga çalysýardylar. Ýöne ýaralar täzedi, entek täzedi. Käte nemes snapsyndan gähnän harbylaryň

kellesi göçüp, özleriniñ urşa aldyran mähriban adamlaryny elenip ýatlap, ýaraga ýapysýany hem bardy:

— Siz faşistleriňmi... Siziň tohumyňyzy tüketsen hem azdyr... Siz gabyrdan başga ýerde dek ýatjak halk däl... — diýip, guduz açyp alýanlary hem bolýardy.

Şonuň üçinem bölüm komandirleri häli-şindi jylawy silkip, özleriniň garakçylar toplумы däl-de, akyllы-başly Sowet esgerleridiklerini, şol nemesi kowalap, Berline getirip dykan Ýeňiş esgerleridiklerini, ol esgerleriň nemes esgerlerinden öz edermenliginden başga-da, hakyky mertebeli ynsanperwerlikligi bilen tapawutlanmaly esgerler bolmalydyklaryny ýatladýardylar.

Şäherçäniň adamlarynyň ilkinji günlerde özlerini alyp baryslary tokaýda bukulyp ýatan ýerlerinden tutulyp öňe salnyp, bu ýere getirilibem garasylmadyk ýagdaýda bir gazan nahar: «Alyň, iýiň!» diýlip önlerinde goýlan, indem şol nahar iýlip bolnansoň, öz başlarynda ne ykbalyň barlygyny biraz ynam, ýene biraz gorky bilen pikir edýäne meňzeýärdiler. Adamlar nemes esgerleriniň Russiýadaky etmişleri bilen gönüden-göni özleriniň bagly dældiklerine seretmezden, şol esgerleriň ildeşleri hökmünde biraz gorkuly, biraz müýnli alasarmyk bir duýgulary başdan geçirýärdiler.

Ýöne adam niredeligine, nähili ýagdaýa düşenligine, özüniň haýsy diniň, haýsy diliň adamsydygyna seretmezden, hemişe adam. Adamzat tebigatyna mahsus ähli zatlar şolbir wagtda onuň ähli perzentlerine hem aýry-aýrylykda mahsus bolýar.

Tizden esgerleriň adaty bolmadyk ümsümlige, töwer-ekdäki abadançylyga, gün-günden täsiri artyp, gül-gunça öwrülip barýan ýakymly ýaza, gapdaldan özlerini biraz

müýnli, biraz höwesli synlaýan gyz-gelinleriň nazaryna öwrenişip, imrinişip ugrandyklary belli bolup ugrady. Indi göwünler söýgi küýseýärdi.

Telim ýyllardan bäri uruş ýollaryny söküp, ýolda bolup, zenan mähriniň nämedigini hem unudyberen, ony ýatlamaga mümkinçiligi hem bolmadyk esgerlere nemes gelin-gyzlary bu günler özleriniň galgyn göwüsleri, hyjuwly-hyrydar balkyldaýan owadan gözleri bilen lezzetli söýgi oýunlaryny ýatladýardylar.

Balkan Bertany ilkinji gezek öz syýasy işler baradaky orunbasary kapitan Astahowyň ýörite wagtyhoşluk üçin taýýarlan oturlysygynda gördi. Astahow oňa, öň bir mümkinçiligi bolanda, şeýle oturşyk etmek meýliniň bardygyny aýdyp, şeýle içgili oturlyşyklardan hemişe özüni çeträkde saklamagy gowy görýän dosty Balkany hem oňa goşulmaga razy etmek başardypdy. Balkan şonda oňa: «Bolýar. Oturjak bolsak, men aýlanyp, eýelenen ýerleri ýene bir gezek gözden geçirip, hal-ýagdaýlary anyklaýyn, ana, onsoň, şondan soň barmaly bolsa baraýaryn» diýipdi. Soňundanam: «Ýöne ol ýerde artyk adam bolmasyn» diýip tabsyrypdy.

Astahow göwün küýsän oturşygyny öňi gül öwrümçeli, ozal kimdir biriniň göwün islegine görä ýaşanlygyndan habar berýän iki gatly jaýda gurnapdy. Iýlip-içiljek zatlar eýýäm bir-birden stoluň üstünde öz orunlaryny eýeläpdiler. Häzir ol zatlaryň üstünden konserwalara goşulyp taýynlanan haýsydyr bir datly tagamyň tamsandyryjy ysy burk urýardy.

Balkan hem köp garaşdyrman ýetip geldi. Ýöne ol gelip giren badyna içerde üç näzenin gelniň bezenişip-beslenişip oturyşlaryny görüp, diýseň geň galdy. Nahar

stoly taýynlanan giňiş jaýyň töründäki diwanyň üstünde üç sany görmegeý ýaş zenan eginlerine durmuşa çykýan gyzlaryň ak toý geýimlerini geýip, owsunysyp otyrdylar. Elbetde, ol dessine munuň kapitan Astahowyň işidigine düşündi. Kapitan Astahow diňebir özüniň dilewarlygy, ugurtapyjylygy bilen däl, şeýle zatlary garaşylanyndanam ýokary derejede gurnamagy hem oňarýan ýigitdi. Balkan içerik giren dessine göz aýlap, bu ýerdäki ýagdaýy komandirlerçe özi üçin anyklady, soňundanam özüni görüp, duran-duran ýerlerinden köýnekleriniň synlaryny çekişip, harbylarça garaşylan ýoldaşlaryna ýüzlendi:

— Bäh, beýdäýipsiňiz-ow, ýigitler!

— Ýürek şagalaň küýseýär, ýoldaş kombat! — diýip, Astahow hem duran ýerinde oňa göwnühoş ýylgyryp jogap berdi. Soňundanam öz garaşsynda duran daýanykly, kelte boýly kapitana: «Şeýle dälmi näme?» diýýän äheňde, ýeserlik bilen bir gözünü gypyp goýberdi. Kapitan hem geplemän ýylgyryp, jogap ýerine murtuny sypalap goýberip, Astahowyň sözünü özüçe tassyklady.

— Ýoldaş kapitan, onsoň, biz kimiň toýuna geldik?

— Bu sözleri Balkan gelinleriň oturan tarapyna seredip aýtdy.

Astahow bu gezek komandiriň soragyna jogap bermezden öň kalbyny towusdyryp, «häh» edip göwnühoş güldi, soňundanam:

— Ýoldaş kombat, hemmeler siziň geleriňize garaşyp otyr, hany bir stol başyna geçeliň, öýlenjek ýigidem, näme, onsoň tanalybir-dä — diýdi.

Astahow öz sözlerini diwanyň üstünde bakraýsyp oturan gelinlere tarap seredip, özüniň ýap-ýaňyja kombatyna aýdan sözlerini nemes dilinde gaýtalan mahaly,

olar hem ýerli-ýerden gop berlen ýaly bolsup, zenanlarça uýatly ýylgyrysyp, onuň sözlerini göwünjeň makulladylar.

Şundan soň hemmeler agzybirlik bilen nahar stolunyň başyna geçdiler. Iýşip-içişip oturan gelinler öz biri-birleri bilen, ýigitler bilen ýylgyrysyp, mähirli nazar alyşdylar.

Balkanyň göni garsysynda Astahow dilewarlykda özünden kem oturmaýan inçesagt, uzyn boýly gelin Luiza bilen ýerleşipdi. Luiza häli-şindi gazyňky ýaly uzyndan gelen boýnuny güjeňleýän ýaly edip, bir oňa, bir muňa öwrüp oturysyna, nazarynda beýleki iki tutulan guş ýaly bolsup gürlемеýän diýen ýaly, meýlise bap gelmeýän ýygralyga çolanyşyp gürlänlerinde hem öz gürrüňlerine üns hem berilmez öýdüşip, çekinişip-uýalysyp oturan joralaryna-da: «Siz näme, girişiberiň-dä!» diýen äheňde seredip goýberýärdi.

Datly nemes şapsyndan birnäçe gezek «Ýeňiş üçin!», «Hyjuw bilen kükräp gelen ýaz üçin!», «Dört ýyl içinde juda küýselen gyz-gelinler üçin» bada içilensoň, biraz resmiräk, biraz tutuksyrak başlanan şagalaň şundan soň öz-özünden kem-kem möwjedi. Başlar dumanlap, şagalaň artdy. Ýaňky diwanda üç gelinligiň ortasynda oturan, sary saçlaryny secelendirip toý köýneginiň egnine döken, gözleri bilesigelijilik bilen töweregine seredip balkyldaýan gyz indi onuň gapdalynda otyrды. Ol gyzy ýaňy nahar başyna geçilen mahaly Astahow elinden tutup, getiribem öz gapdalynda oturdan mahaly Balkan bu tosunja gelinligi dostunyň gönüden-göni özüne niýetländigine düşüniпdi.

Luiza ýeňillik bilen gopup, gapdaldaky stol üstünde duran patefony aýtdyran mahaly, içeri ýakymly saz

bilen dolup, ýürekleriň ersip gideni belli boldy, şundan soň ýigitleriň hersi öz bildiklerinden patdyk-putduk nemesçeläp gepleşip, mylakat alsyp eräp-akyp oturan gelinlikleri bilen dyzanyşyp tansa çykdylar. Oturanlar şeýdişip ýene birsalymdan özleriniň haýsydyr adaty bir öýde däl-de, haýsydyr bir kenardan bölünip ýüzüp baryan giňiş salyň üstündediklerine ynandylar... Gelinler indi çilim tüssesi bilen ümürläp duran jaýyň içinde bol edilip tikilen ak köynekleriniň eteklerini yzlarynda süýreşip, göwnühoş ýylgyrysyp, ýigitlere hyrydar seredişip, hyjuwlarynyň ýigitleriňkiden kem dældigini mälim edişip, sünnüşip, boýunlaryna gol salsyp tans edýärdiler.

Berta Balkanyň kükregine başyny goýup, onuň süňnünden göterilýän derdir temmäki ysyna eýlenen, her haçan zenanlary öz halyna goýmaýan erkek ysyna meýmiräp, gelerine arzuw edip, gelerine köp garaşan ýaryna duşan zenana meňzäp, ony gujaklap tans edýärdi. Gapdalda tans edip ýören iki gelin indi onuň bolsuny görüp: «Goýberme kapitanyňy, goýberseň, eliňden alarlar... ýa-da, gyz, uklaýdyňmy?» diýen manyda degşip, söz gatýardylar.

Bir gezek Berta şeýdip tans edip ortada aýlanyp ýörkä aýak çekip, biraz daraklygyna galyp Balkana ýüzlendi:

— Indi näme «gorka» diýlenok?

Balkan gelinliginiň göwnüne düşündi. Duran ýerinde ony kükregine göterip onuň ezmiljiräp duran gyrmyzy dodaklary höwesli öpdü.

* * *

Balkan endigine görä ertir ýene-de ir oýandy. Berta henizem şol uzakly gije torç edilen iki adamlyk giňiş

düşegiň üstünde dünýäden bihabar süýji ukuda ýatyrdy. Içerde ýigitdir gelniň derçigişen bedeninden göterilen goýry, gül ysna berimsiz ýakymly müşk ysy burk urýardy. Beýle müşk hemişe ýigitdir gelin höwesiniň bir-birleri bilen baldyr-da-saryýag bolup gosulysyp ugran günlerinde bolýardy. Hemem ol hyjuw bilen par-patrak bolup gülläp ugran gülli ýorunjanyň hoşboý ysyny ýatladyp, ýaňy tapysan ýigitdir gyz bedeninden göterilýärdi. Ýöne ol hem, umuman alanyňda, ýagysdan soň asmandan görnüp, soňundanam uzak eglenmän ýitip gidýän älemgoşara menzeş gowulyklaryň biridi. Şonuň üçin bolsa gerek, köplenc, bu pursady söýgüden serhoş bolup ýörenleriň özlerem duýman galýarlar. Häzir Bertanyň ýatysy hem hut sol müşk-anbara beýhuş bolup ýatana menzeýärdi.

Balkan geýnip, gulluk aladalarynyň ýumagyny düýrläp çykyp barýarka, ýene-de bir gezek gapynyň önünde aýak çekdi. Berta tarap keltejik nazar aýlap «...Bir gowy bolubam ýatyr ekeni, men muny turuzsammykam-turuzmasammykam?...» diýip oýlandy.

Häzir Bertanyň gapdalynda düýnki egnine geýen hemem özüne biraz bol bolýan, şeýle-de bolsa toý köýnekleriniň bol edilip tikilýänligi üçin, ol bolluk gatybir duýdurybam barmaýan, görene: «Özüne laýyk tikilen köýnek ekeni» diýdirýän toý köýnegi, mahal-mahal deňiz tolkunlarynyň kenara getirip taslaýan parça ak köpüğine menzäp, üýşmek tutup ýatyrdy.

Birdenem ol golaýda özi bilen goşun sapynda bolup söweşip ýören türkmen oglanlarynyň birinden gürrüňçilik mahaly eşiden degişme äheňli gürrüňini ýatlap, özüniňem häzir halynyň bu meselede sol uly ile gep bolan sada ýigidiňkä menzeşligini ýatlap: «Hih!» edip ýylgyryp goýberdi.

Ol gürründe telim ýyl uruş meýdanynda bolup, öýüne dolanyp baran bir oba ýigidiniň bir gije aýaly bilen ýatyp turanson, ertesi çyny bilen oňa: «Taňryýalkasyn, Altynjemal!» diýip, diýseň minnetdar bolandygy ýaňsylanlyýardy. Sebäbi bu günler esger ýigitleriň şol ýaňsylanýan ýigit ýaly, öýüne, söýgüli gyz-gelinlerine duşmagy halys ýürekden arzuwlap gezyän günleridi. Balkan biraz gapynyň agzynda köwejekläp duranson: «Hany ugra senem taňryýalkasyn aýtmajak bolsaň!» diýip, özüni barýan ýoluna gyssady.

Kombat ştaba gele-gelmäne özünden kiçi çinli nobatçy komandiriň maglumatlaryny diňläp, gijäniň umuman parahat geçendigine göz ýetirdi. Nobatçy ikinji rotanyň birnäçe esgerleri gijäni frau-hanumalar bilen bögürişip-hahahaýlasyp geçirdiler diýen jümlesi oňa Stalingradyň eteginde durkalar, Wolganyň o ýanyndan nemes esgerleriniň, göwünhoşy bolan gyz-gelinleriň säheri ýaňlandyran şady-horram seslerini eşidenini ýatlatdy. Şonda ol görmese-de, seslerden çen tutup, tokaý içinde aýakýalaň, başaýyk, ýukajyk köýnekli söýgi höwesli gelinleriň ikibir-üçbir bolsup, guýruk bulasyp, köpeklerini yzlaryna düşürüp aýlanysyp ýörüşlerini göz önüne getiripdi.

Balkan soňra bu bolýan wakalaryň biri-birine meňzeşdigini ýatlap: «Bä, türkmen aganyň: «Ýazan düşeginde oturarsyň» diýen akyly, asyl, şu bolmalyow...» diýip oýurgandy.

Ýöne şol wagt Stalingradyň eteginde, hyrçlaryny dişleşip: «Öňe!» diýen buýruga garasyp dyzanyşyp, namysa bogluşyp-ýuwdunysyp duran ýigitleriň köpüsi häzir bu ýerde ýokdy, olar öz topraklarynyň dürli ýerlerinde

gabrystan bolup, Berline hemişe hüjüm edýänlere öwrülip galypdylar.

Bu waka ýene birnäçe ýyldan durmuş sahnasynda, nemes esgerlerine derek sowet esgerleri, rus gyz-gelinleriniň ýerine nemes gyz-gelinleri bilen orunlaryny çalsyp gaýtalanar diýen pikir welin hiç wagt onuň kellesine gelmändi.

Balkan ştabda umumy ýagdaý bilen tanys bolansoň, bu ýerde uzak eglenmän, öz yzysüre ştaba howlukmaç gelip giren Astahowy hem ýanyna alyp, tanklaryň eýelän sepgitlerine tarap gitdi. Bölümiň tanklary şäherçäniň eteginde, gyrymsy tokaý agaçlarynyň arasynda ýerleşdiler.

Balkan sepgide ýetensoň, özüni görüp, harsa önünden çykan ikinji rotanyň togalakdan gelen dörtgyraň, gözleri gyzaryp duran komandiri jylksary uly leýtenantyň habaryny diňledi. Hakykatdanam, ýagdaýlar bu ýerde hiçneneň dälidi. Esgerler ýeňse garaşýardylar, uruşdan sogrulyp çykyp gaýdan tankçylaryň pikirçe, Berlin eýýäm dyza çökmelidi, wagt bolupdy. Emma uruş welin henizem dowam edýärdi, yöne onuň indi uzakda dældigi hem bellidi.

Balkan kombatlýga geçirilmezinden ön öz komandirlik eden 1-nji rotasynyň tanys esgerleri bilen ot başynda mesawy gürrüň edişip, çilimleşip otyrka gürrüňler aýlanyp-dolanyp, ýene-de şol gijikdirilýän ýeňiş bilen bagly gep-gürrüňlere syrygdy. Woronežli uly leýtenant, batalonyň in goja esgeri hasaplanýan, woronežli ozalky traktorçy Ýewgeniý Nowiçihin ýüzünde bir zat aýtjagyny mälim edip, ýaňyrak gazap syran çüri eňegini sypalap, kombatnyň ýüzüne seretdi:

— Ýoldaş kombat, bu agza-dile gelen ýeňşiň ýaman syrty agyr boldy-la? General Çuýkowýň oglanlary henizem Berliniň eteginde, tekerleri batgalykda boş aýlanýan maşynlar ýaly, şol itinişip durlar-la bular?

— Her zadyň öz wagty bardyr. Biraz sabyr ediň! — diýip, Balkan köşesdiriji sözler aýdan-da bolsa, onuň özem hut öz esgerleriniň pikirindedi. Şonuň üçinem onuň aýdyş hörpünde hem gazanylmaly ýeňşiň gazanylmaýanyna alada duýuldy.

— Belki, olara biz--tankçylaryň kömegi gerekdir? — diýip, agaja söýenip, elini-eline gowşuryp gürrüň diňläp duran Sasa Lisnýak hem özüniň mekdep mugallymlaryna mahsus bolýan mähirli, soranjaň gözlerini güldürip gürrüňe goşuldy.

— Gerek bolsa, çagyrlar — diýip, Balkan oňa hem gysgaça jogap gaýtardy, soňundan bolsa: «Aý, indi biziň ol ýerde judabir gerek bolup durasymyzam ýok-la» diýip, indi ýeňşiň uzak däldigine ynanýanlygyny mälim edip, öňki sözünüň üstüni doldy.

* * *

Uzakly gije bir düşekde bile bolnup, birek-birege mylakat bary edilip, söýgi oýunlary keýpden çykylyp oýnalan hem bolsa, muny wagtal-wagtal uruş ýollarynda duşuşylyp, aýal-erkek bolnuşyp, goşulysyp alynýan, ot başynda bir pursat oturyp, ýylnyp soň ýene, turlup gidilýäne meňzeş adaty tötänlikleriň birisi hasap edeni üçin, ol Berta bilen ýene-de tizden duşuşjagyny pikir etmändi.

Emma ol özüniň bu meselede ýalňysýandygyna tiz

düşünip ugrady, asla Bertanyň pikiri onuň kellesinden çykmasa näme.!? Bir-de Berta onuň pikirinde, ýatys düşeginiň üstünde, diwar taýa çekilip, üstüne ýeňiljek ýorgany çekip, çolanyp otursa, ýene bir-de ony toý geýiminde göz önüne getirip, öz ýanyndan bu gyza bu lybasyň gelişýändigini belledi.

Indi bolsa onuň Bertany ýene-de göresi gelip ugrady. Ol şonda özi bilen hiç wagt beýle dolup-daşyp barýan duýgynyň bolmandygyny ýatlap: «Bäh, men öz duşmalyma duşaydymam öýdýän?..» diýip oýlananyny hem duýman galypdy.

Şol günüň ertesi Balkan giçlik ştaba gaýdyp gelende, oňa öýländen soň, bir gyzyň iki gezek gelip, sorap gidenligini: «Haçan geler?» diýen soragyna hem belli jogap alyp bilmän gidendigini aýtdylar. Balkan oglanlaryň gep saluwyndan onuň Bertadygyny bildi.

Şol günleriň birinde «Söýgi meýlisine» gatnaşanlaryň birisi--kapitan Astahow yzyndan gelende, Balkan öz ot-agynda herdemhyzmaty (ordinaresini) nahar getirmäge ugradyp, agşamlyk edinmekçi bolup otyrdy. Onuň bu ýere geleni bäri halap içýän al şerabynyň birnäçe çüýşesi hem häzir stoluň bir gyrasynda bir-birleri bilen boý deňeşdirip durdy.

Adaty harbylarça salamlasykdan soň Astahow gülümsiräp, Balkana ýüzlendi:

— Ýoldaş kombat, size garaşýarlar!

— Kim?

— Baýramçylyk dowam edýär. Şol önki ýerinde...

— Berta-da barmy?

— Hemmesi önki başybitinlikde.

Bertanyň ol ýerde barlygy Balkanyň süňňüni ýenletdi,

ol onsuzam: «Berta ertir ýene meni sorap, ştaba gelse gerek...» diýip oturan ýerinde öý köwsarladyp otyrды.

Balkan Astahowyň yzyna düşüp, gapynyň ýeňsesindäki papagyny ýüzugra kakyp alyp, asyrma kemeriň aşagyndan çogup çykyp duran köýneginiň etegini düzedişdirip tertibe salyp barýarka, togalakkele herdemhyzmat hem her eli bir nahar salnan kotelokly aňyrdan ýetip geldi. Ol komandiriniň geýnip çykyp barýanyny görüp, onuň ýene-de nahary gyzgynjaklygyna iýip bilmejegini ýatlap, lapykeç bolup cytyldy:

— Bilýän, ýene bir gyssagly iş çykandyr!

— Seniň özüň otur-da naharlanyber!

— Ýoldaş kombat, kaşany gyzgynlygyna iýmeli, so-wasa, ol tagamyny ýitirýär...

Balkan bu sözleri öz herdemhyzmatynyň halys ýürek-den aýdýanyna düşüniپ, öz ýanyndan onuň yhlasyndan minnetdar boldy. Oňa:

— Zeleli ýok, naharyň tagamy gaçmaz ýaly, meniň paýymam özüň iýip goýber — diýip hoşamaýlyk etdi.

— Ýoldaş kombat, esger bolup kombatyň naharyny iýmek maňa aňsatdyr öýdýäňizmi? Ýene-de, nätjek-dä, kynam bolsa, komandir aýdanson, iýmeli bor-da — diýip, onuň yzynda eli goşa kotelokly samrap galdy.

Balkan bilen kapitan Astahow tirkeşip gelende, gyzlar bilen birinji rotanyň rota komandiri, kapitan ýigit şol gowulygy ýene-de öňki adamlar bolşup, dolulygyna gaýtalamak üçin olara garasyp otyrды.

Gelinleriň üçüsiniňem egninde ýene-de şol düýnki geýen toý köýnekleri bar eken.

Berta Balkany görüp, höwrügen ýigidini tananlygyny mälim edip, ýylgyryp ör turды, soňra köýneginiň

öň etegini bir eli bilen ebsitläp tutup, ýörände aýagyna çolasmaz ýaly, biraz ýokary göterensoň, gözlerini balkyldadyp, onuň öňünden çykdy:

— Meniň kombatym!

— Edil sonuň özi!

Aňyrdan owsunyp gelen gyz Balkanyň ellerine öz näzik, tosun zenan ellerini berdi. Soňundanam başyny atyp, nämedir bir zatdan göwni galanyny mälim edip, müýnli gürlledi:

— Kombat, maňa göwnüň ýetmedimi?

Bu soragyň näme üçin berilýänine, wagtynda şeýle-de yzyna köwlenmänligi üçin gyzyň özünden biraz göwün edenligine Balkan dessine düşündi.

Jogap ýerine ol öňünden owsunyp çykan gelni höwes bilen gujaga göterip öpdi.

* * *

Balkan indi şol soňky toý gününden bäri öz gijeleriniň köp bölegini Berta bilen geçirerdi, sanlyja günde birbirlerine ýakyn adam bolup galanlaryny olaryň özleri hem duýman galdylar. Dogrusy, bu ilkiada asla şeýle bolaram öýdülme-ýardı. Hemmeleriniň göz öňüne getirişi ýaly, ol adaty zenan küýsän ýigitleriniň hemem ýigit küýsän gelinleriniň duşusyp, iýip-içişip wagtyhoşluk edýän bir pursady bolmalydy.

Dünýä baryp, ozalbaşda bir düşnüksiz ýaradylan zatda bi! Onsoňam nireden tapyp, nirede ýitirjegin—o-da belli däl. Ýogsam, deň düýnem birek-birek bilen ganym duşman bolnan ýerde, şu duşmançylyk sebäpli özleriniň iň ýakyn adamlaryny ýitirip, kalby sarsan adamlaryň

arasynda bu ýakynlyk, bu birek-birege bolan isleg-höwes aslynda bolmajak ýalam welin, ýöne söýginiň henizem şol köne endigi bolsa näme, ol hakyky bolanda hemişe ähli zatdan bir gez ýokary göterilip, onsoň, şol ýerdenem täze sahypa bolup gidiberýän eken.

Berta özüniň ejesiniň dogany Melaniýa daýzasy bilen babasyndan galan, barly ýaşayyş üçin niýetlenip gurlan, içinde, töwereginde durmuşa gerek bolan ähli mümkinçilikler döredilen jaýda ýaşayardy. Häzir goldoly maşgala niýetlenip gurlan jaý, onda ýaşamaly adamlaryň aglaba köpüsiniň ýoklugy üçin, giňişden gelen boşlaň bolup görünýärdi. Bu jaýy giňiş görkezýän ýene bir zat-da onuň içindäki ähli zadyň rejelenip, nemeslere mahsus juda tertip-düzgün bilen goýulmagydy. Sowet esgerleri indi german topragyna aralaşanlary bäri bu ygtyýarlylygy görüp, ony özlerine hem arzuw edýärdiler. Bu tertiplilik barada hemişe kombatyň töwereginde onuň berjek tabşyryklaryny ýerine ýetirmäge taýyn bolup ýören, judabir gerek bolmasa gepläbem ýörme-ýän herdemhyzmaty Kriçenko hem dillenenini duýman galypdy. Ol:

— Eý, öýüne, ýurduna şeýle tertip etmäge hötde gelen ygtyýar halkyň özüni tertibe getirip bilmän, ýeteniň üstüne düwläp topulyp ýörmesi geň... — diýipdi. Bu söz şonda hemmeleriň göwnüne diýseň jaý bolupdy, sebäbi ol bu ýere gelip, nemes häsiýetini, onuň saýhallylyk bilen bagly aýratyn yhlas siňen ygtyýarlygyny pikiriňde deňeşdireniňde döreýän pikirdi.

Öý eýesi Melaniýa kempir Berta ilki Balkanyň goltugyna gol geçirip, oňa eýemsiräp gelende ony halamandy. Gaşlaryny cytyp, boş otaglarda bir zat gözleýän ýaly bolup ýörşüne eşidiler-eşidilmez kineli hüňürdäpdi, ýöne

soň ölçerip-döküp, köpigören zenan hökmünde ýagdaýa tiz düşüňipdi, galyberse-de, Berta üçin onuň öz zenan höwesine goşulyp, kalbyna ýakyn adamdygyna, Balkanyň duşman bolan tarapynyň adamsydygyna seretmezden, onuň ar almak üçin kest edip durjak adam dældigine hem ol tiz göz ýetirdi.

Onsoňam bu ýerde düşüňip-düşünmez ýaly zat hem ýokdy, Berliniň doly dyza çökmegine indi sanlyja gün galypdy. Gitler öz bunker-süreninde bu günler hä diýmän, sowet esgerleriniň öz boýnuna syrtmak atyp Staliniň önüne süýräp eltjegini ýatlap, otly köýnek geýip, girere deşik gözläp elew-reýärdi.

* * *

Balkanyň ştabynyň ýerleşen ýeri Bertalaryň öýlerinden şeýlebir uzakda hem däldi. Ştab şäheriň ortasynda howalanyp oturan, depesi asmana uzan iki sany temen görnüşli kostýolyň gapdalynda ýerleşipdi. Howalanyp oturan, töwerekdäki ähli öýlerden özüniň kaşaňlygy bilen tapawutlanýan bu kostýol bulutlar ýagarman bolup şäheriň depesinde göç edýän günleri, özüniň din öýüdigini hem unudyp, asman bulutlarynyň joşgunly keýpine goşulyp, eteginde ýel köwsarladyp, pyrlanyp tansa göteriliberjege meňzeýärdi.

Sowet esgerleri bu ýeri üstünden daş-töweregi synlap oturmaga amatly bolany üçin saýlap alypdylar.

Balkan sypynsa, aýlanyp-öwürlip, az wagtlygam bolsa ýene bir gezek Berta bilen didarlaşmak üçin gelip-gidip durdy, hasam aňsamlyk naharyny gelip bu ýerde edinenini kem görmeýärdi.

Urşuň ýoly özüniň ähli gabahatlyklary bilen bu şäheriň üstünden düşmedigem bolsa, uruş özüniň doýmaz-dolmazlygy bilen ony hem halys surnukdyrypdy, hemme ýerde bolsy ýaly, hasam iýmit-azyk meselesi bu ýerde hem bardy.

Herdemhyzmat Kriçenkonyň «Kombatýň samlygyna» diýip, her gün bu öýe getirýän kaşasydyr mahal-mahal şineliniň jübülerini pökgerdip, birki buhanka nan bilen getirýän konserwalary hem bellibir derejede bu öýüň maňlaýyndan diräpdi.

Amerikan esgerleriniň özleri gelmese-de, soňky döwürde olaryň iýýän konserwalary eýýäm gelip ugrapdy. Herdemhyzmat esger her gezek olaryň birnäçesini gujaklap getirip, soňundanam olary sanaýan ýaly, bir-birden stoluň üstüne goýup dursuna intipis edip, olaryň daşyna näme diýip ýazylanyny bilmäge jan edip, hetjikiäp, ol ýerdäki hatlary sesli okap durýardy. «Urdurylyp ýetip gelyär...» diýlen amerikandyr inlis esgerleri bolsa wagty bilen gara bermändiler, olar soňam gelmediler.

Şäherçede hem indi ýerli halk bilen sowet esgeriniň arasynda bir-birege bolan raýdaslygyň alamaty bolan gamys- köpri peýda bolupdy. Köpler eýýäm dek häzir sowet esgerlerine olaryň ahmallygyny alyp kast etjek bolup durmasaň, diýleni edip, dek gezseň, olaryň hem ar almak maksady bilen özlerine sürnüsip durmajaklaryna ynanyň ugrapdylar.

Sowet esgerleriniň mahal-mahal gurnaýan aýdym-sazly şuwelenlerine höwes bilen gelyän nemes gelin-gyzlarynyň indi sany barha artýardy.

Nemes topragynda bolsa ýaz, öz süňňünde tanklaryň müňňüldeşip ýörendiklerine seretmezden, aýratyn bir

höwes, ähli gözelligi, ähli güýç-gaýraty bilen kükräp möwç urýardy. Ýurt ýakymly Gün şuglalaryna, hoşboý ysly ot-çöp yslaryna çolanyp, uly höwes bilen täzededen dünýä inýärdi. Garagol ýaz gyz-gelinleriň gulagyna ýakymly, imrindiriji höwesler pysyrdaýardy. Ana, onsoň, ynsan tolgunyp, owsunyp oturan tamaly gulaga öwrüler. Onsoňam ýazyň gyzlary öňküsinden has owadandyklaryna, ýigitleri bolsa olara mynasypdyklaryna, indi alynmajak galanyň bolmajagyna hemmeleri ynandyrandanmy ýa-da bu toprakda hoşboý ysly owadan gülleriň bollugyndanmy-nämemi, bu döwür söýginiň diýseň küýselyän pursady bolardy.

Galyberse-de, bu günler german topragynda dogumlydan ýerlikli rus sözleri bilen kesgitlemiden gatraw nemes sözleriniň bir-birleri bilen gatysyp-garysyp, bahar demi ýaly mylaýym ýaňlanýan bir döwrüdi. Ýaz heseri galtan seri dumanly toprak hem bu günler aşagyna kesindi atylyp, bugaryp oturan äpet gazanyň üstüne meňzese, ýene bir-de ýazyň mylaýym demine goşulyp, indem ýaryna onuň özüne meňzeş ogul dogurmak höwesine berlen hamyla gelne meňzeýärdi. Nemesler bu döwri: «Dulda ýatan azalyň meýdana çykyp, ýer sürmegi arzuw edýän döwri» diýip atlandyrýan ekenler.

* * *

Goşun ştabyndan: «Ertir sagat ona syýasy orunbasaryň bilen gelmeli!» diýen buýrugy alan wagty Balkan: «Kombat özüne tabyn komandirleriň birnäçesi bilen aýalgyzlaryň ýubkasyna çolasyp ýör» diýen ýaly bir şugul habaryň polk komandirine ýetenligini, onuňam indi

özleriniň ol ýere suwuna degmek üçin çagyryanlygyny pikir etdi hem komandiriň öz bölümi bilen gije-gündiz arzuw eden Beýik Ýeňsiniň alkymyna gelenine, özüne millionlarça esgerlere nesip etmedik bagtyň nesip edene öň ýanyndan begenip ýören polkuň komandiriniň ol ýerde gaharyny ýazaýjak gepleri pikirinde bir ýere jemläp oýurgandy. Pikiriniň arasynda polkownik Strelkowyň özüni erbet görmeýänligini hem ýatlady. Sebäbi ol: «Eger men söweşde agyr ýaralanaýsam ýa wepat bolsam, ýatlaň, polka ýolbaşçylyk etmegi şol pursatda, birinji batalonyň komandiri Balkan oňarar» diýip, oňa uly ynam edýän adamdy.

Üsti şemally ýeňil maşyn obajyklaryň deňinden, tokaý agaçlarynyň içinden, goragda duran tank birleşmeleriniň gapdaly bilen ýeňil galgap, ýüzýän ýaly bolup barýardy. Töwerekde gül-gunçalary patrap açylan miweli agaçlaryň indi hemmesi ak toý köýnegini geýen gelinlere öwrülipdiler. Tereň ýaz howasy bilen goşulyşan gül yslary diýseň ýakymlydy, olar hut sowet esgerlerini garsylamaga çykan anbar ysly, kalby telwasly ter çemenlere meňzeýärdiler.

Polk komandiri Balkandyr Astahowy olaryň öz pikir edişlerinden has aýyk, has gadyrly garsylady. Ýigitleriň hersi bilen el gysysyp, özüniň tebigatyna mahsusdygy henize-bu güne çenli bilinmeýän göwnaçyklyk bilen halahwal sorasyp durdy. Başyna bireýýäm ak sepilen polk komandiri häzir şol öňki merdemsini, dyzanyp öz esgerlerinden talap edýän komandire däl-de, ýakyn günlerde öýüne ogly bilen goşulyşyp, birgowy bolup, gelni geljek, şonuň bilen bagly bir-birinden ýakymly duýgulary başdan geçirmäge kalby guwançly ata meňzeýärdi.

Aýdylşy ýaly, sagat ona polk komandiriniň ýörite

çagyran ähli batalon komandirleri öz syýasy orunbasarlary bilen jemlenişdiler.

Polk komandiri gelenleri jemläp, olara diwiziýa komandiriniň özleri bilen duşuşmak islänligini aýdyp-aýtmanka, generalyň hem gelip düşeni belli boldy. Daşarda kimdir biri ony görüp, duran ýerinden haýkyryp buýruk berdi:

— Polk, galk, gönel!

Polk komandiridir onuň gapdalynda oturan iki orunbasary şundan soň ýeňillik bilen tarsa-tarsa ýerlerinden gopuşyp, generaly garsylamak üçin gapa tarap howlukdylar.

General ýeke däl ekeni, öz orunbasarlarynyň dördüsi, şeýle-de diwiziýa degişli bolan ýeneki tankçylar polkunyň üçüsiniň polk komandirleri onuň yzysüre gelip gapydan girdiler. Ähli ýokary çinliler toplanysyp, wajyp bir mesele ara alnyp maslahatlaşyljaga meňzedi. Balkan oturan ýerinde öz töweregindäki maslahata gatnaşýanlaryň derejelerinden çen alyp: «Hany, ýigitler, tanklary yza öwreliň, ýogsam, biz barmasak, Berlin hezil bererli däl!» diýen ýaly täze bir buýruga garaşdy. Sebäbi alkymlap gelen ýeňşe sabyrсызлык bilen garaşýan tankçy esgerler, hamala, häzir ol ýerde özleri bolanlygynda Berliniň bireýýäm dyza çökjegine ynanyp, ony top bilen atyp däl-de, tank bilen süsüp-süsüp almagyň wagty gelenligini ýatlaşyp: «Bizi dolap, täzedden urşa salaýmazlarmykan?» diýen inçejik tama bilen gürrüň edýärdiler.

General Harçenko diýilýän altmysdan bireýýäm geçen, urşuň ähli kesdi-hyýanatyndan öz hakyny alan, eginlekden gelen aksaç, saryýagyz, goýungöz adamdy.

Ol gele-gelmäne öz önünde hajraw bolsup duran

ýigitler bilen umumy salamlaşanyňy az görüp, soňra olaryň bir başyndan, hersi bilen ýekeme-ýeke elleşip, nazarynda şeýle ýigitleriniň barlygyna guwanýanlygyny mälim edip, ýörite aýlanyp görşüp çykdy.

Hemmeler ilki öz komandiriniň bolşundan çen tutup, ony başga bölüme işe geçirendirler, bu-da gitmezinden ön özleri bilen hoşlaşyp durandyr diýip çak etdiler. General häzir olaryň öňki gören: «Pylan ýere sürmeli, pylan ýeri eýelemeli!» diýip, aýgytly gepleýän komandirlerine asla menzemeýärdi.

Soňundanam ol stol başyna geçip oturyp-oturmanka, şatyrda düwlen ýumrugyny duýdansyz «tarkyldadyp», stol üstüne inderdi:

— Ýigitler... Ahyr duşman pälinden tapdy!... — Ýöne ol birden garaşylmadyk ýagdaýda bozulany üçin, sözünüň yzyny aýdyp bilmän, aşaky dodagyny sandyradyp ham-sykdy...

Oturanlar generalyň näme diýjek bolýanyňa birbada oňly düşünişip bilmän, bir bolmasy iş bolandyr, Marşal Žukowa ýa-da Staline bir zat bolandyr diýşip pikir etdiler.

General suw guýlup, gapdaldan özüne uzadylan stakandan birki owurt suw owurtlanson, ýene-de tiz özüni ele aldy:

— Ýigitler, bagyşlaň, goja ýürekler halys ýukalypdyr. Men size bir habar aýtmakçy, ýöne entek aýtmaly hem däl habar, ýöne aýtmanam durup bilemok. Öz ýanyňyzdan bilip goýuň. Emosiýa berilmän! Iki gün mundan ön Berlin doly dyza çökdü...reýhtagynam. Dün ýörite gidibem özüm ony gözüm bilen görüp gaýtdym. Biziň Gyzyl baýdagymyz Berlinde, Brandenburgýňam depesinde owsun atyp, pasyrdap duran ekeni... Indem

ýakyn günlerde Moskwanyň ol Beýik Ýeňşi öz adyndan jar etmegine garasylýar.

Şatlyk beýnä urdy. Hemmeler duran ýerinden guwanç bilen bir-birlerini garsa gujakladylar.

Balkan generalyň ejizlemegini: «Onuň öz süňnünden önen iki ogluna şu günü görmek miýesser etmänligini ýatlap bozulandyr» diýip oýlandy. Bu barada köpler bilýärdi. General uly ogluny mundan bir ýyla golaý öň, Smolenskiý azat edilende ýitiripdi. Onuň tankçy general Rybalkonyň aýratyn bil baglaýan, gönüden-göni öz garamagynda saklaýan tankçylar polkunyň rotalarynyň biriniň komandiri, kapitan ogly bolsa ýaňy-ýakynda, apreliň başynda Kenigsberge hüjüm edilende gahrymanlarça wepat bolupdy. Ony general Rybalkonyň hut özüniň Moskwa in ýokary döwlet sylagyna hem ýazyp berenligi esidilipdi.

Balkanyň hem birkiýama kakasyna çalym berip duran togalak, murtluja ýigit ýadyndady. Ol bary-ýogy üç-dört aý mundan ozal Balkan bilen bilelikde general Rybalkonyň elinden «Söwesjeň Gyzyl baýdak» ordenini kabul edip alypdy. General şonda: «Wladimir Wasilýewiç Krawçenko mynasyp ogul ösdürip ýetişdiripdir» diýip, onuň kimiň ogludygyny hem ýatlap, taryp aýdypdy.

General şatlygyny bölüşip, birneme köşesenem bolsa, indi ol şatlygyň önünde oturan ýigitleriň kalbynda tüweleý bolup harasat turýanyny gördi, ýigitler gozgalaň tapysyp, gözlerini nemlendirip, tolgunysyp otyrdylar. Häzir olaryň daşary çykyp, telpeklerini göge zyňyp, asmana ok atyp, gujaklaşyp, ogşasyp, bir-biregi telim ýyl sabysyzlyk bilen garasylan Ýeňiş bilen gutlaslary gelýänligi bellidi. Ýöne ýap-ýaňyja öz şatlyk habaryny

aydanynyň yzysüre general ýigitlere ýörite döwlet habary bolýança bu şatlygy esgerleriň arasynda ýaýratmazlygy tabşyrdy.

General bir öwrümde öz nazaryny birnäçe sekunt göni garsysynda oturan Balkanda egledi:

— Oglum, sen nireden?

Balkan tarsa yerinden turdy:

— Men, ýoldaş general, Türkmenistandan.

— Otur, oglum!

Soňra ol öz oturan hataryndaky polk komandiri — elek ýüzli, kirpisaçly podpolkownik Turdyýewe tarapa öwürlip: «Seni-de tanaýan» diýen äheňde oňa hem baş atanson, gaýtadan öz pikirine öwürlip geldi:

— Hawa, biz faşistleri ähli sowet halklary bilen bilelikde ýeňdik. Ýogsam, ol bir halkyňa-iki halkyňa eýgertjek düşman däl di, şeýle-de ony Kawkazsyz, Orta Aziýasyz, Sibirsiz ýeňmek asla mümkin däl di. Gör, nemes halkynyň özi nijembir ýitgiler çekdi, halk ene ýalydyr, degerli perzent bolanda, ol oňa guwanýandyr, dälibaş perzentler bolsa, oňa ýamanlyk üstüne ýamanlyk getirýändir.

Bir paýhasly kitapdan şeýle sözleri okanym ýadymda: «Degme, degseň — deglersiň!» Okamasyna-ha bu kitaby Gitler hem okandyr, ýöne, paýhasa gulak salsa, Gitler bolýamy ondan?

Maşyn ertirki geçen ýoluny yzarlap giçlik dolanyp gel-ýärkä kapitan Astahow bu syr hökmünde saklamaly şatlygyny tizden kimdir birine aýdyp kalbyny egsäýmese, özüne agyr düşjegini aýtdy.

Häzir bu meselede Balkanyň öz ýagdaýam dosty Astahowyňkydan öwerlik däl di. Ol hem syr saklamagyň

aňsat dældigi baradaky gadym rowaýatlardaky Isgender Zülkarneýniň saçyny syryp, onuň şahlydygyny göreninden soň, «aýtma» diýlen syry saklajak bolup azar baryny gören, ahyram guýa girip, hiç kim esitmejek ýerde: «Haý, adamlar, eşidip goýuň-how, Zülkarneýniň şahy bar eken!» diýip, tüýdüge salyp, zowladyp içini sowadan ýigidi ýatlap gelýärdi.

Ýolda bir açyklykda durup aýak üstünden naharlanansoňlar, dostlar ýolboýy aýdyma zowladyp gaýtdylar. Astahow-a rus, ukrain dillerinde, Balkan bolsa öz bilýän türkmen aýdymlaryna gygyrýardy. Şeýdibem, guýa gygyran şol ýigide meňzändiklerini olaryň özlerem bilmän galdylar.

* * *

Tankçylar bu gelen ýerlerinde öz çak edişlerinden has köp durdular. Ýogsam, sowet goşunlary tarapyndan eýelenmeli Berlin bireýýäm eýelenilip, ýeňiş otlulary güle bürenişip ýurda dolanyp barypdylar. Ýeňiş toýunyň yzysüre esgerleriň arasynda: «Bizi indi Hytaýy halas etmek üçin, Ýaponiýa ugradýarmyşlar» diýenem bir gürrüň bolupdy, ýöne, barybir, ol gepiň-de soňy bolmandy, ýogsam, esgerler bu ýerdäki öz öňlerinde goýlan tabsyrygy doly ýerine ýetiripdirler, indi urup-ýaryp sowet goşunlaryndan öň Berline ilki girmäge geljek, SSSR-iň ýeňşini elinden aljak güýç hem galmandy. Arkadan gelmeli amerkanlardyr inlisleriň hem telpeklerini göge zyňsyp, Elba, Oder boýlarynda sowet esgerleri bilen duşuşyp, gujaklaşyp, gazanylan ýeňşe deň begenişip ýörendikle-rinden habarly esgerler: «Indi bu ýerde biziň geregimiz ýok» diýsip,

Watana gaýdyp barmak bilen bagly oýlaryň töwereginde pikir ýöredişip gezyýärdiler.

Gün-günden gowulanýan parahat durmuşa telim aýdan bäri öwrenişip ýören tankçy esgerleriň özleriniň hem indi bu ýerden judabir gopaslary gelmeýänleri hem az däl. Ýerli halk hem indi özleriniň sowet esgerleri bilen bagly durmuşlaryna öwrenişipdir. Ilkinji günlerdäki gorkudyr ýigrenç indi ynama, arkaýynçylyga, dostluga öwrülýärdi. Halkyň içinde sowet tankçylarynyň hemişelik öz şäherçelerinde galmagyny, onuň göwnaçyk, syratly ýigitleriniň hem hemişe öz töwereklerinde bolup durmagyny arzuw edýänler-de bardy.

Berta hem şolaryň biridi, ol Balkany barha möwjeýän, barha birek-birege golaýlaşdyrýan zenan söýgüsi bilen söýýärdi. Ýanynda bar wagty onuň barlygyna begense, ýok wagty alada galyp, onuň geler ýoluny gözläp oturardy. Balkan aňyrdan görnen wagty bolsa, özüne haýsydyr bir eý görýän oýunjagy beriljek çaga ýaly owsunyp, ýürekden begenerdi.

Balkandyr Bertanyň ysnysygy göräýmäge soňky döwürde bu töwerekde row bolan esgerdir frau-froýlin gatnaşyklaryna meňzese-de, ýöne ol ikitaraplaýyn bir-birege bolan höwesini barha artýanlygy bilen, özüniň yhlasdyr yzygiderliligi bilen mese-mälim tapawutlanýardy.

Indi batalonyň esgerleriniň Bertany kombatyň gelinligi hökmünde tanaýyşlary ýaly, azyk paýlanmaly bolanda, olaryň ýaşayan öýüni hem öz hasaplarynda saklaýardylar. Muňa uruş ýyllarynda açlyk-horlugy çeken maşgala Balkandan minnetdar bolýardy. Komandir paýy gelip ugraly bäri maşgalanyň ýagdaýy mese-mälim özgerip, gowulanypdy. Munuň üçin garrylar öz agtyklary bilen çyndan ysnyşan Balkana minnetdar bolýardylar,

indi ony her gezek gelende, ozalkylary ýaly atyljak ýaý ýaly dartylysyp däl-de, öz ýakyn garyndaşlarynyň biri hökmünde gülerýüz bilen garşy alýardylar.

Balkanyň belli gelyän wagty ýokdy, şonuň üçinem garrylar oňa islän wagty gelip-gidip durar ýaly, öýüň daşy, umumy gapysynyň açarlarynyň hem birini beripdiler. Ol giç gelse, gapyny özi açary bilen açyp, özleri üçin ýörite bölünip berlen otaga göni geçerdi. Onsoň birsalym ol ýerden uky arasynda Bertanyň, üstki geýimlerini bir-bir çykarynyp duran Balkanyň özgeleri oýadaýmazlyk üçin pysyrdap gepleşýän gürrüňleri eşidilerdi:

- Sen entegem ýataňokmy?
- Sen gelmesen, oňly uklap bilemok...
- Hümm... Ine, onda men...
- Gel onda, ornuňy eýele!
- Häzir, bir pursat tagapyl etsen, onsoň bolany.
- Sen açsyňam-a?
- Agsamlygy oglanlaryň ýanynda edinipdim.
- Aşhanada seniň nahar paýyň-a bolmaly.
- Işdäm yok...

Şeýle mähir-aladadan doly är-aýal pysyrdylary eşidilip ugranson, beýleki bir otagda ýasaýan iki garrynyň birisi turup, giýewleriniň gelenini bilmek üçin ýörite sähelçe açyp goýýan gapylaryny ýuwaslyk bilen ýapyp, süýji pursadyň soňky pysyrdylaryny olaryň özlerine galdyrdylar.

* * *

Ýazda sowet esgerleriniň önünden gül bolup çykan nemes baglary indi miwe getirisiş, almadyr üljä öwrülişip, töweregine datly miweler paýlaşyp otyrdylar.

Tankçylaryň durmuşynda göräýmäge hiç hili üýtgeşiklik bolmaýan ýaly hem bolsa, ýöne duýlar-duýulmaz, ownukly-irili üýtgeşiklikler welin hemişe bolup durýardy. Iň uly, hemmeleriniň gözi giden wakasy kiçi seržant Feýferowyň Moskwada geçiriljek dabaraly Ýeniş paradyna gatnaşmaga mynasyp görülmegi bolupdy.

Hemişe tankçylyk üçin saýlanyp alynýan keltepaýçarak saýlantgy ýigitleriniň arasynda biraz uzynrak hem-de tagaşyksyzrak görünýän, tanka girende-çykanda hem onuň bir ýeri bilen «hütde-gütde» bolup süsüşip alýan ýigidiň bagty bu gezek, hakykatdanam, getiripdi. Uzyn boýuňam tanka gerek ýeri-de bar ekeni diýdiripdi. Feýferowyň boýy hut aňyrdan, parada gatnaşmaly esgeriň boýy şunça bolmaly diýen görkezmä gabat gelýärdi, galyberse-de, ol «Şöhrat» ordeniniň hem üç derejesini döşünde göterýän tankçylaryňam biridi.

Ol birsalkyn indi özi üçin urşuň doly tamamlananlygyny ýatlap, ýolşaýyny tutansoň, zyýndan ýörite gelen maşyna münüp, öz komandirlerine, bile bir-biregi goldaşyp söweşen ýigitlerine guwanç bilen seredip:

— Tankçy doganlar, arkaýyn boluň! Size deregem, tanklarymyza deregem özüm hemmähizi ýatlap, Gyzyl meýdandan mynasyp geçerin! — diýip, ýigitleriniň ýüreklerini ersdirip, dabaraly hoşlaşyp gidipdi.

Kapitan Astahow bir gezek Balkana osobistiň mydama seňrigini ýygryp, ýakymсыz bir zadýň ysyny alan ýaly bolup, baş deşigini bir ýere birleşdirip, hemişe ysyrғанyp gezyýän gotduja kapitanyny görkezip: «Kontur soňky döwürde biziň töweregimizde ysyrғанyp gezyýär» diýenine köp wagt geçmänkä, Astahowy duýdansыз batalondan goňsy säherde ýerleşen polkuň ştabyna işe geçirdiler.

Astahow şondan soň bir gezek Luizasynyň yzyndan şaherçä gelen günü, özüniň bu ýerden gitmeginiň sebäbini «konturdan» görýändigini Balkana dosty höküminde mälim edip: «Senem şundan ägä bol!» diýip maslahat berdi. Soňundanam bir ýyla golaý mundan öň onuň: «Siziň araňyzda nemes goşuny gowy ýaraglanan, gowy uruşýar» diýip, münkürlük edip, oglanlary yzarlap, sorag-ideg edip bizar edýän mahaly oglanlaryň ony ýeneki garma-gürmelikleriň birinde «düşman oky degdi» etmeke bolanlaryny ýatlady.

Uruş mahaly käte yrsarap yzarlanýlýan, özüniň hakyky edermenligi gümana alnyp kemsidilýän esgerleriň konturlar bilen şeýle hasaplaşýan ýerleri-de az bolmaýardy.

Astahow şonda kontury ýigitleriň «kim kakdy?» etmegiň ugruna çykanlaryny duýup, iş-işden geçmänkä, olaryň her birini ýekelikde çete çekip çilimleşip, beýle etmeli dældigini özüniň syýasatça mahsus süýji dili bilen hiç kime duýdurman, dostlarça düşündiripdi.

Ol indi şol gezekdäki boljak zady boldurmanlygyna, eden ýagсыlygynyň bu günki özüne ýamanlyk bolup gaýdyp gelenligini, şol gezek görmedikden-eşitmedikden bolanlygynda ýüregi çişirilen ýigitleriň onuň tepbedini okandan boljakdygyny, ana, onsoň «konturyň» öýlerine: «Siziň ogluňyz düşmana garsy söweşde gahrymanlarça wepat boldy» diýip ýazaýmagyň galanlygy hakynda aýdyp, diýseň janagyrlý, ahmyrly gepläpdi.

* * *

Batalondaky şol üç kapitanyň üçünjisi, rota komandiri Nikolaý Gladýşew ilkinji söýgüsinden soň indi dykyzja, urşuň açlyk-horlugyndan bir özi aman galyp, bol-telki

iýip-içip, gaýgysyz ýatyp gezene meňzeş, mawuş gözli gelin bilen mähriban bolsup ýördi. Ol gelin her gezek Berta bilen duşuşanda, ýürekden hal-ahwal sorasyp, hezil edip öz zenan gürrüňlerini edişip durýardy. Gelinleriň boý deňeşdirip, ýylgyrysyp mahal-mahal gaňrylysyp, ýeňselerine gözleşip, öz kapitanlarynyň çilimleşip duran tarapyna göz aýlasyp duruşlaryndan buýsançlydyklary, öz dünýälerine höweslidikleri duýulýardy.

Balkan kapitan Gladýsewi bu tyňkyja bilen ilki görende: «Sen bular ýaly boldumly baýtalçany nireden tapyp ýörsüň?» diýip degsipdi. Kapitan şonda öz kombatynyň bu sözi biraz ýañsyra brak aýtmak bilen: «Seniň öňki tirkeşen iki gelniň tyňkyjaňdan-a has görmegeýdiler, temeni sabyna çalsaýan-a dälsiň?» diýýänine düşünýärdi.

Tyňkyja gelin Gladýsewiň töwereginde iki-üç aýlykda Elbanyň üstünden geçilýän köpriniň ýanynda nemes gaçgaklarynyň birki sanysy bilen ikitaraplaýyn atysykda ýaralananson peýda bolupdy. Gladýsew ilki beýleki ýaralananlar bilen goňsy şäherdäki gospitala iberilen hem bolsa, ol doly gutulman, bir hepde-on günden bölüme dolanyp gelip, bejergini indi şu ýerde, özüne juda yhlasly şol tyňkyja gelin bilen dowam etdirip ýördi. Şonda kapitanyňam kombatyna onuň özüne meňzäp jogap beresi geldi: «Ýoldaş kombat, meniňki ýaly boldumlyjasyny edinmegi, eger maňa gulak salsaňyz, size-de maslahat berýärim, ýataňda ýumşak düşek küýsetmez, onsoňam-how, ony göreniňde tüýs heleý görenem ýaly bolýaň». Soňundanam haýsydyr bir syr ýadyna düşüren ýaly, ol myssa ýylgyryp, gürrüňi dolap, Balkanyň öz üstünden getiripdi:

— Ýoldaş kombat, bu meselede biz deňeçerräk bar bolmaly, men tyňkyjamyň torunda balyk bolup çyrypnyňan bolsam, sizem-ä froýlen Bertanyň toý köýneginiň etegine ymykly çolaşana meňzeýäňiz!

Şonda Balkan:

— Hawa, Berta-da indi heleýlige barha uýgunlaşýar...
— diýip, Gladýşew bilen göwünjeň ylalaşypdy.

— Indä-hä, froýlina Berta size iň gowy sowgady taýynlansonň...

Ýöne şol gezek howlukmaç gelen ýörite çapar habaryny aýdyp, iki kapitanyň özara ýakymly gürrüňlerini soňlamaga goýmandy.

Balkan telefonda polk komandiri bilen gürlleşip bolansonň, pikirinde ýene-de täzedden ýaňky ýakymly gürrüňçilige dolanyp geldi. Sebäbi Gladýşewiň: «Froýlina Berta size gowy sowgat taýynlandyr» diýen sözi onda birbada: «O nähili sowgatka?» diýen pikiri döredipdi. Şolarada onuň henize çenli üns bermedik birki sany zadynyň bir-birleri bilen baglanyşygy bar ýaly bolup göründi. Bir-ä bir aýa golaý mundan öň Berta gep arasynda: «Indi biz seniň ýoluňa iki bolup seredýäris» diýip, bagtly ýylgyrypdy.

Şonda Balkan Bertanyň ilki gelende, özüni halamazlyk bilen tursarysyp garsylan kempirleriň indi özüne ýakyn adamlarynyň biri ýaly seredýänine begenýändigini pikir edipdi.

Ýöne, beýle satlykly ýylgyrysý Balkan şol wagt Bertanyň hemişeki özüni görende döreyän satlykly ýylgyrysýlaryndan tapawutlandyryp bilmändi.

Ýene bir gezek gelende, ol Bertanyň öz garrylarynyň jaýyndan olar bilen gygyrysyp, göwnüçökgün, aglajak-

aglamak bolup: «Men öz islänimi ederin...» diýip, nägile bolup çykyp gelyänini görüpdi.

Gladyşewiň gürrüni Balkany ýakasyndan tutup, silkeläp özüne getiren ýaly etdi. Wakalary degşirip, nämäniň-nämeligine düşünen wagty, birden onuň kalbyna guwanç tüweleýi kürsäp urdy. Bertanyň şol gezek öz garrylary bilen hem çağa dogurmak niýetiniň üstünde dartgynlylygyň bolanyny, onuň şol gezek uzakly gije köşeşip bilmändigini ýatlady.

— Näme boldy?

— Aý, hiç-le.

— Onda köşeş!

— Eýýäm köşeşdim. Ýöne men, barybir, islänimi ederin, men isleýän!

— Nämäni?

— Seni! — diýip, Berta ýene-de gepini gutaryp-gutarmanka, öz daýzalary bilen şol hyňranysygyň sebäbini düşündiresi gelmän, jogap ýerine Balkany gujaklady.

Balkan Bertanyň: «Biz seniň ýoluňa indi iki bolup seredýäs...» diýenine düşünensoň, häzire çenli öz üns-süzligi sebäpli bu şatlykdan çetde galyp gelenini ýatlap, çyny bilen özüne käýindi: «Tüýs türkmeni dürtmeseň duýmazlary-da» men...» Hoş habary aýdan gelni garsa gujaklap, onuň begenjine goşulmagyň ýerine, özüniň oňa seňrik ýygran ýaly bolanyňa düşündi.

Herdemhyzmat ýigit bir iş bilen gapydan gelen mahaly ol öz komandiriniň gözlerini uçganakladyp bir zada begenip, nurlanyp oturanyny gördi.

* * *

Bir ýola Balkan Bertanyň ýanyna gelende, onuň ýüzüniň birhili aladalydygyny gördi, ol hal-ýagdaý

soran mahaly Berta oňa biraz tolgunma bilen, ýaňrak bir ýat ofiseriň gelip, sorag baryny berip, ilki özi bilen, soňra daýzalary bilen gürlleşip gidenini aýtdy. Balkan Bertanyň gep saluwyndan bu gelip gideniň şol, hemişe esgerlerdir komandirleriň osal-ýagal kemçiliklerini gözläp gezýän «konturdygyny» dessine aňdy, öz ýanyndan: «Bu kümsük indi meniň töweregimde aýlanyp ugrapdyrow...» diýip oýurgandy. Dosty Astahowyň öz başga ýere işe geçirilmeginiň sebäbini «konturdan» görüp: «Şu melgundan habardar boluň, başarsa, ýamanlyk edýän milletdir bular...» diýip, ýöne ýere jibrinmän ekenligini hem ýatlady.

Berta Balkan bilen ikiçäk galan mahaly konturyň özüne beren soraglarynyň birnäçesini seňrigini ýygryp, halamazyk bilen ýatlady:

— Siz, onsoň, gören badyňyza tapur-tupur sowet ofiserine aşyk bolupsyňyz-da? — Özi-de ol özüni bu ýagdaýy makullaýan hökmünde görkezmek isleýän wagty samsyklaç ýylgyrýar.

— Ilkinji garaýysda söýsülýän wagty azmy näme?

— Bolýan zat, seýregem bolsa... ýöne onuň sowet ofiseridir nemes gyzynyň arasynda bolmagy welin, gatybir ynandyryp hem baranok. — Onuň bu sözleri: «Iki düşman tarapyň adamlarynyň arasynda-da ikitaraplaýyn hakyky söýgi bolarmy?» --diýen äheňde ynamsyzlyk bilen aýdylýardy.

— Size edilen zorlugam ýok-da onda. Ýogsam, kükregine ýarag gezelende, döreýän «söýgi» hem az bolmaýar...

— Maňa edilen hiç hili zorlugam ýok...

— Siz, onda, muny maňa hata hem ýazyp bermeli bolarsyňyz.

— Size hat ýazyp bermegiň hökmanlygy ýok hasap edýärin. Onsoňam tassyklama gerek bolsa, çagyryň, men bar.

— Siz nemes gyzy bolup, sowet ofiserine heleý hyzmatyny edýäniňize şat-da onda...

— Men bagty başgaça göz önüne getirip bilemok... Onsoňam baş ýyllap sowet topragynda bolnanda, rus gyzlarynyň nemes ýigitlerini öz bagty hasap edenleri az boldymykan eýsem?

— «Ilkinji görüşdäki söýgi, köplenç, aldawçy-betbag-tragam-a bolýar» — diýilýändir özün-ä.

— Görüberýäs onam...

Berta öz gürrüňleriniň Balkany oýlandyryp, onuň keypini gacyranyny görüp, oňa bu zatlary gele-gelmäne däl-de, ol gitjek wagty aýdaýmanlygyna öküdi. Soňundanam: «Goý, sorasa sorabersin, menden kim sorasa-da hemişe şol jogaby eşider, men seni görenimden söýdüm-ä» diýip, onuň boýnundan gujaklap, kükregine gysmyljyrady. «Ine-de onuň subutnamasy...» diýip Balkanyň eliniň daşyndan gysymlap, ony indi togalanyp, ulalyp, äsgär bolup ugran garnynyň üstünde goýdy, özünde jemlän gowulyklary bilen öz söýgülisiniň başynda köwsarlaýan ümür-dumany kowmaka, ony şol öňki hyjuwly söýgüden serhoş ýigidine öwürmek isledi.

Şol gününň ertesi Balkan öz bölümlerine aýlanyp ýörkän «kontura» gabat geldi, onuň bilen ýüzugra bir oýnam gep alsyp geçdi:

— Ýoldaş kapitan, ysyrğanýas öýdýän?

— Kärimiz şol-da! — «Kontur» endigine görä ýene-de özüniň ters yz çalyandygyny ýatladyp, öz alyp barýan gepleşiklerinden kombatyn biraz nägile bolýanyny görüp:

«Edýänim şol-da...» diýýän manyda içýakgýç, keýpihon, syrly ýylgyrdy.

«Konturyň» gelip, Berta bilen gepleşip gidenine bir hepde bolup-bolmanka, polk komandiri öz garamagyn-daky komandirler bilen geçiren bir ýygnanysygyndan soň: «Birinji batalonyň komandiri, sen biraz aýak çek!» diýip, Balkany saklady. Haçanda kabinetdäki adamlar çykyşyp, özleri ikiçäk galan wagty, ol biraz gaşyny çytyp, Balkana ýüzlendi:

— Ýoldaş kombat, wagtyňyzy şady-horram geçirýäňiz öýdýän?

— Ýeňen goşunyň keýpi-dä, ýoldaş polkownik.

— Dogry — diýip, polkownik makullamak bilen Ýeňşiň ýatlanmagy bilen kalbynda mylaýym duýgynyň çaýylyp gidenini mälim edip, sözünü biraz aladaly dowam etdirdi:— Ýöne, maňa berilýän maglumatlara görä, seniň oglanlaryňa ol ýerde söýgi ýoň bolup möwjänmiş. Tankyň üstünde hem o-tüki froýlin-gelinleriň ýalaňaç omuzlaryny güjeňleşip oturyberýämishler. Görýän weli, seniň eýelän şäherçäň gyz-gelinleriniň şory depesine çykyp, juda ärsirän ýerleri ýaly-la.

— Adam-da, ýoldaş polkownik.

— «Biz ýaly-da» diýjek bolýaňmy? — diýip, komandir hem onuň sözünü kesip, pikiri takyklady.

Hoşlaşylanda polkownik oňa bu zatlaryň ýeňiş joşgunydygyny ýatlap, ondanam habardar bolmalydygyny, düzgün-tertibi, harby häzirligi, öňki derejesinde «hä» diýlende, «me» diýmäge taýyn bolmalydygyny nygtap... Berta ikisiniň söýgüsi ýaly söýginiň häzirki döwür ýeke-iki däldigini, olaryň arasynda öýlenişip, goşulysyp ýörenleriň hem bardygyny, munuň ynsan kalbynyň telwas

oýnudygyny ýatlap, her bapda sowet esgeri hökmünde mynasyp bolmak bilen birlikde, gep-gürriündenem mümkin boldugyça daşrak durmagy atalarça maslahat berip goýberdi.

Bertanyň sowet ofiserinden agyraýak bolanlygy mälim bolanson, birnäçeleriň hut syrtyňa ot basylan ýaly bolany belli boldy. Ilki komandir diwiziýanyň ýörite iberen üç ofiserden ybarat toplумы gelip, Bertadyr onuň daýzasy bilen: «Size zorluk edilen bolaýmasyn?» diýen hörpde gürrüňler geçirdiler. Gyzylyň haç we gyzylyň ýarym aý jemgyýetiniň wekilleri hossarsyrap, bu ýere alty-ýedi bolup geldiler. Olaryň topary amerikanlardan, inlislerden, nemeslerdir rus milletiniň iki sany wekilinden ybaratdy.

Olar hem öz soraglaryna Bertadyr onuň ýakynlaryndan ýene-de munuň tebigy söýgüdigini baradaky şolbir jogaby eşitdiler.

Gyzylyň haç we gyzylyň ýarymaý jemgyýetiniň adyndan gelen adamlar gitmek üçin hoşlaşyp durkalar, häliden bäri edilýän gürrüňleri bir çetde aýaklaryny aýaklarynyň üstüne atyp diňländen bolan bolup, özi welin başga-başga zatlaryň pikirini edip oturan amerikan ofiseri ör galyp Balkanyň ýanyna geldi. Soňundanam onuň egnine dostlarça kakyp, gadyrly elleşdi:

— Ýoldaş kapitan, biz — esger, galyberse-de, Ýeňiş esgeri. — Ol bu sözleri öz töweregine: «Sizem şuny bilip goýuň!» diýen manyda: «Biziň ähli zada ýeňiji hökmünde hakymyz bardyr!» diýen äheňde guwançly aýtdy:— Dogrusy, saňa gözüm gidýär. Sen — söýülýän ýigit! Men bilemok, kime näme bu ýerde?.. Şatlanmak. Guwanmak gerek... Tizdenem indi çaga dünýä inmeli. Mundan ulam bir gowulyk bolarmy?! Şeýle gowulyklar üçin uruşmandykmy eýsem?!

Amerikan ofiseri Balkan bilen diýseň hoşamaý, ýürekdeş hoşlaşdy. Soňam garagolluk bilen: «...Elbaň o tarapynda hem diýseň gowy gelin-gyzlar bar, gel, tanysdyraýyn!» diýip, ony myhmançylyga çagyryp, wäsilik edip gitdi. Şundan soň Balkana şu amerikan ofiseri aralarynda bolsa Gyzył haç we gyzył ýarymaý jemgyýetiniň ters yz çalyp, özlerine zeled etmejegine ynandy.

Bu döwür Sowet-amerikan gatnasyklarynyň aýratyn-bir gerim alan dostlukly pursatydy.

Ýakynda Elbanyň boýunda Amerikan we Sowet goşunlarynyň taryhy duşuşygy bolupdy. Ilkinji bolup, Normandiýa tarapdan gelen Amerikan goşunynyň ofiseri Robertson bilen bärden baran Sowet goşunynyň ofiseri Seliwaşko ikisi duşuşyp, gujaklaşyp bir-birlerini ýeňiş bilen gutladylyr. Olaryň şatlykly gujaklaşyp duran, dostlugyň simwolyna öwrülen suratyny häzir ähli ýerde görmek bolýardy.

Balkan Gyzył haç we gyzył ýarymaý jemgyýetiniň abraýly toplумы gelip gidensoň, bu sorag-idegli kella-gyrydan dyndymmykam diýse-de, ýöne aladaly günler ýene-de uzakda däl ekeni. Tizden ony dwiziýa komandiri bu mesele bilen ýörite öz huzuryna çagyrdy.

Balkan şonda generalyň şol Ýeňiş buslanyndaky kalby joşgun-sarsgyn bilen möwç alyp duran adamlygyndan biraz düşüşip, ýene-de öňki parahat-kesgitli komandire öwrülenligini gördi.

Balkan generalyň ýüzüniň bir ýerde goýmaga niýetlenen ýörite heýkele meňzeş üýtgeşsiz agyrlygyndan çen tutup, häzir bu ýerde özi üçin ýeňil bolmajak gürrüniň boljagyny çak edip aladalandy.

Balkan häzir ol ähli zatdan beter meseläniň soňuny saýman, kesgitli buýruk hökmünde çürt-kesik, harbylarça çözülmeginden çekinýärdi. Eger mesele Balkanyň öz pikir edişi ýaly çözülse, onda onuň hem dosty Astahow ýaly ol şäherçeden cykarylyp, başga bir bölüme göçürilip goýberilmegi: «Nemes gyzynyň töwereginde garaň görünmesin!» diýlip talap edilmegi-de mümkindi. Ýöne uruş gutarypdy, parahatçylyk, onuň bilen bagly gowulyklaryň häzir barha artýan, ynsanyň arzuw eden adaty ynsan ýaşaýşyna tarap öwrülen döwrüdi.

General öňündäki zerur kagyzlara ýüzugra gol çekişdirip, gapdalynda ol kagyzlary alyp gitmäge häzir bolup duran uly leýtenantyň eline berenson, ýene-de Balkana tarap öwrüldi.

«Oglum» diýip gürrüňe başlan mahaly, birden ilki onuň mizemez bolup görnen ýüzi hem herekete gelip, nurlanyp, bulutlaryň arkasynda aýlanyp ýören Aý birden, bir aralykdan görnüp giden ýaly boldy. Şundan soň Balkanyň kalbynda ýakymly gürrüňçiligiň boljagyna bolan biraz ynam döredi. Ol generalyň ýüzüne umytly seretdi:

— Seniň ol nemes gyzy bilen ýakynlygyň örän uzaklara aralaşan ýaly-la!.. Onsoň, bu seniň çynyňmy, ýoldaş kapitan?

— Çynym, ýoldaş general!

— Çynyň bolsa bolýar. Onda, başga sowal ýok saňa. Bolaýan-da hem söýginiň bar ýerinde onuň geregi hem ýok... Ýöne seniň bir etmeli zadýň bar indi, gadyrdan.

— Men taýyn, ýoldaş general.

— Toý etmeli, toý etmeli, gadyrdan!

Generalyň özi bu maslahatyň bir tarapynda bolanson, Balkan bilen Bertanyň toý meselesi uzaklaşdyrylmady.

Muňa has-da soňky döwürdäki sorag-ideglerden soň ynjalygy gaçan, mähribany elinden gaňrylyp alynjaga dönen Berta, onuň Balkan bilen ömürlik goşulysyp bagtly bolmaklaryny hemişe arzuw edip gezýän mamasydyr daýzasy hem şundan soň özleriniň hem bolgusyz sorag-ideglerden hem halas boljaklaryny ýatlasyp, begenişdiler.

Toý günü Bertanyň egninde ýene-de şo-ol, Balkan bilen ilkinji duşuşandaky äpet ak köpüge meňzeş hem şol wagt biraz özüne holpugrak bolan, häzir bolsa ol biraz doluşyp, togalanansoň özüne şaplasyp duran, zyzyndan süýrenip ýören boldan tikilen toý köýnegi bardy.

Ýöne ol bu gezek Balkan bilen orta çykyp tans edende howlukman, indi arada dünýä injek üçünjiniň hem bardygyny göz önünde tutup, tümmeren garnyny buýsanç bilen Balkana sähelçe süýkeşläp mähirli ýylgyryp, özüniň dünýädäki iň bagtly gelinleriň biridigine halys ýürekden ynanyptans etdi.

Toýdan soň iki-üç aý geçip-geçmänkä Balkany öz bölümi bilen ol ýerden Berliniň etegindäki sowet goşunlarynyň Germaniýada galmaly edilen goşunlarynyň jemlenilýän ýeri bolan Karl-Hosda geçirdiler. Balkandyr Berta bu ýere gelip, üç-dört aý ýaşap-ýaşamankalar olaryň ilkinji perzentleri dünýä indi. Oňa ejesiniň Elba boýunyň gyzydygyny, kakasynyň hem Elbadan çykan sowet esgeridigini ýatlap, Elman diýip at berdiler. Gowulygam ýeke gelmeýän ekeni, 1946-njy ýylyň maý aýynda, Beýik Ýeňşiň birinji ýylynyň dabarasy mynasybetli bolsa Balkany goşunda bolmak möhleti tamamlananlaryň hasabynda gullukdan boşatdylar.

DÜWLEN

Goja Balkan soňky döwürlerde deňze çykmagy, has-da kenardan alyslara gitmegi känbir halap-da barmazdy, dogrusy, häzirem onuň aladaň bilen süssenekläp asla ýola düşesi gelmändi, ýöne gitmelidi, düwleni tapmalydy, soňundanam şol gazak tebibiň salgy berşi ýaly, ony geçi getiren ýaly bagyrdyp öýe getirmelidi, onuň gany damyp duran, heniz ýylysy gitmedik bagryny şol bolşuna gowurman-bişirmän, dertli Umman mama iýdirmelidi. Şeýtmek ertirki gün Umman mama bir zat bolaysa: «Hä, şeýdäýen bolsam, belki, kempirim diri galsa-da galardy? Düwlen bagry oňa em bolsa, bolar giderdi...» diýip örtenip, ahmyr etmezlik üçin, soňundanam öz ynsabyň önünde böwrüni diňläp, müýn çekmezlik üçin gerekdi. Belkäm, bendäm bendäme sebäp» diýleni, onsoň kempir assa-ýuwaş taplanyp, özüne geliberse nädersiň, ana, onsoň, ýene goja hyrydar seredip: «Dädesi...» diýen sözi mähir-höwes bilen, gelin bolup aýdyp duran Umman periň bardyr-da!

Gojanyň öýünden alysa gitmäge gorkýanlygynyň sebäbi göýä erbetlik hemişe: «Häh, öý eýesi bir gidäýse bor!» diýip, beýleräkde amat peýläp ýatan, öý eýesi gidensoňam, pursatdan peýdalanyň, kürsäp towuk ketegine girýän ýalman sagala menžäp onuň giderine garaşyp duran ýalydy. Ol agasyny özi öýde ýok mahaly, söwer ýary Bertasyny bolsa Baku, Astrahan, Mahaçkala diýip, alyslarda ýüzüp ýörkän ýitiripdi. Şol gezek ol Berta niýetläp hem oňa ak zadyň gelişýänligini, ak toý köýnegini geýendäki ýaly mähriban, näzenin gözele öwürüländigini ýatlap, Astrahanda düslänlerinde oňa şol

ýeriň taryply sütükli, ak ýaglygyny alypdy. Beýle gowy ak ýaglygy atynyp Bertanyň begenjegini ýatlan mahaly, bu pursat Balkan üçinem diýseň ýakymly bolupdy.

Emma şonda düýbünden garaşylmadyk bir waka bolupdy. Balkan Krasnowodskide goş-golamlaryny alyp, öýlerine gitmek üçin, ýaňyrak alys ýoldan gelip, öz mähriban kenarynda labyr taşlan gäminiň üstünden düşüp gelyärkä, gämidir kenar aralygyna gerňelen agaç köpri-düşelgäniň üstüne çykan mahaly, garaşylmadyk ýagdaýda onuň sag elindäki hemişe ony-muny salmak üçin ýanynda göterýän çeme- danynyň ilgençegi açyldy. Onuň içindäki zatlar bolsa dyr-pytrak bolsup, «jülp-de-jülp» bolsup paýapyl köpriniň ikiýan gapdalyndan suwa gaçdylar. Suwa gaçan zatlaryň biri-de şonda onuň Berta niýetläp alan ak — Astrahan ýaglygy bolupdy.

Ýaglyk ilki suwuň ýüzüne ýazylyp, birsalym ol ýerde eremän galan ak gar bölejigine meňzäpdi, soňam tovlanjyrap, heniz Balkan özüni dürsäp-dürsemänkä, ony şonda haýsydyr bir balyk aşagyndan gelip, guýrugyna çolaşdyryp, suwuň düýbüne alyp gidiberen ýaly bolupdy. Ol wagtal-wagtal şeýdip sere sypdyryp, ýazaýma «keseli» bar bolan çemedanynyň wagtynda ugruna çykyp, ony ussa oňardaýmandygyna diýseň gynanypdy. Has-da beteri-de ol Berta üçin saýlap-seçip alan ak ýaglygyna gynanypdy.

Balkan öýlerine gelensoň bolsa indi ol ýaglygyň asla geregem däl ekenligini bildi. Ol gelende öýleri deňze balyk tutmaga gidip gark bolan Bertanyň ýasyny tutup otyrды. Berta göwrelidi, ol ýene çağa garaşýardy, özi-de ol, öz çagalygyndaky ýaly, pişigi bilen oýnaşyp oturan mele saçlyja mähriban gyzjagazyň arzuwyny edýärdi.

Bertanyň jesedini onuň gark boldy diýlen ýeriniň

töwereginden tapyp, adam şekilli ýere bermek üçin, ony oba adamlary bir hepdeläp gözlediler. Ilki üç günden ödi ýarylan adamyň çişip, suw ýüzüne çykýandygyny ýatlasyp, tapylar diýip tama etdiler. «Tolkunlar göterip zyňan bolaýmasyn?» diýşip, kenary torç etdiler, goňşy obalara hem «gören-goýan bolsa» diýip, ýörite habar iberdiler.

Şol günler adamlar Berta bilen bir gaýyga münüp balyga giden Umman gyzyň ýüzüni gara ört edip, dymyp, doňnaradaşa öwrülip, özi bilen äkiden adamsyny tolkunlaryň talaňyna aldyryp gaýdanyna hasrat çekip oturanyny görüpdiler. Ol diňe Balkan ýanyna ýagdaýy anyklamaga gelende: «Ýüzügara boldum-eý...» diýip, möňňürip aglapdy.

* * *

Balkan şol gezek sapardan gaýdyp gelende, şäherdäki öýünden çagalaryny tapmandy, goňşulary oňa Bertanyň on-on iki gün mundan ozal: «Biziň-ä enemizi göresimiz gelýär, adadaky öýmüze gitjek, içe-daşa çykanyňyzda, biziňem öýe göz-gulak bolaweriň, kakasy geler uçurlarynda bizem ýetip geleris» diýip gidendiklerini aýtdylar. Balkanyň özem aňyrdan: «...Boşlag bolýan günlerim çagalaram oba äkideýin, ejem bendäniň gözi ýoldadyr... hasam agtygyny küýseýändir, bir bagryna bassyn» diýip, niýet edip gelýärdi.

Berta bilen Balkanyň ejesiniň gatnaşygy hem «gaýyn-gelniň topragy bir ýerden» diýleni bolupdy. Ilkinji duşan günlerinden olaryň bir-birini sulhy alypdy. Otaga agtyk, ogul, gelin bilen bagly öz bagtyna guwanyp doýup

bilenokdy. Bularyň hersi oňa özüçe mähribandy, gadyr-dandy. Berta gaýynenesinden ürc edip türkmen edimgylymlaryny, türkmen dilini öwrenýärdi, ol Balkan bilen türkmen dilinde gürleşip, oňa türkmen gelin bolup bermegi diýseň arzuw edýärdi. Balkanyň gelnejesiniň tikip geýdiren uzyn etekli köýnegem oňa halys gelsip durdy.

Bertanyň gark bolanyna bir ýyl geçensoň, Ummanyň gyz halyna telpegi agana durmuşa çykanyny adamlar onuň boý ýigide durmuşa çykmaly halynyň bolanlygyna seretmezden, Balkana durmuşa çykmagyny, şol nemes gyzy-türkmen gelni Bertanyň gark bolmagynda müýni bolany üçin, sonuň ornuny tutmaga onuň kalbynda talap bolandygyna ynandylar. Şeýle-de onuň öz zenan mähri bilen Bertanyň ýetim galan oguljygyny ýetimsiretmezligini isläpdiler.

...Goja şeýle-de deňze çyksa, onuň bilen ikiçäk galsa, özüni ýene-de Berta bilen duşurjagyny bilýärdi.

Balkan öňem onuň bilen gämide bir ýerden bir ýere ýüzüp gelýärkä, kapitan bolup töweregini synlap durka hem köp duşuşypdy, özi-de Berta her gezek gäminiň önündäki, onuň badyna çolaşýan tolkunlaryň arasyn-dan: «Ine, men!» diýýän ýaly, gernip ýokary göterilerdi. Egninde-de hemişe onuň şol, Balkana ilki duşandaky uzyn toý köýnegidir.

— Meniň mähriban Bertam... — Goja ýüregini ezer...

— Meniň söýgim! Kombatym...

— Sen, näme, bizi—ogluň ikimizi taşladyň?

— Hakyň halanydyr-da...

Her gezek ol şeýdip göz önüne getirmeden soň, ýene-de gözünden gaýyp bolansoň, Balkanyň göwnüne ony häzirki tolkunlary böwsüp barýan gaýygy öz çünki

bilen kükreginden itip, tolkunlara garyp goýberen ýaly bolýardy.

Goja kem-kemden munuň ozaldan öz maňlaýyna ýazylan ykbaldygyna, indi nädende-de Bertasy bilen duşuşmagyň ýoklugyna, onuň bolup-da bilmejegini ynanyp kaýylylyk tapypdy.

Goja şolbarmana ilki ozallar ol ýerde düwlen neberesiniň goýun-guzy ýaly mäleşip, ýere gurt düşen ýaly bolsup ýatýanlygyny, özüniň häzir hut şol «Garadaş» adyny alan adanyň gapdalyndan geçip barýanlygyny ýatlap, şol ýerden habar almak üçin gaýygyny günorta öwürdi. Ada görnenden, ol ýerdäki hemişeki bolýan nagdyn depilip-dykylan, janly gara haltalara meňzeş, güneşläp ýatan düwlenleri görmek üçin, boýurganyp gözyetimi synlady. Önler düwlenleriň öz aralarynda hemişe bolýan «gyk-baklary» dagy allowarradan eşidilerdi. Golaý barybere niňdenem olar towsusyp, togalansyp, bagyrysyp tizräk suwa girmek üçin düşerler bir gara güne:

— Eý-how, bir bela-ha süssenekläp ýetip gelýär.

— Ötüp barýan dagy dälmiäkän?

— Däriň ysa ýok ýaly-la?

— Onda onuň atmak niýet-ä ýok borly.

— Şoň üstünde oturan adammy özi?

— Adam özüň-ä.

— Adam bolsa, sen adamy tanaňokmy, onuň, nä, aly-ýoly gytmy?

— Biziň töweregimizde aýlanýan bolsa, bizden tamasy bardyr.

— Tüpeňi bolmasa-da, tory bardyr.

— Gaçalyň onda. Tora düşmejek bolalyň! — diýsip, olaryň ýerli-ýerden suwa inip baryslaryna, ýat atlyny

gören oba itleri ýaly, janagyrly üýrüşip ugrajakdyklaryny ýatlady.

Düwlenleriň endamy bolsa şol wagtda ýag çalnan ýaly bolup, has-da ýalpyldar, kenary ýaplanyp ýatan — ýuwlwan bir- topar gara daşra jan girip ýüzşüp ugran ýaly bolar.

Häzir ada diýseň boşlag ekeni, onuň günbatar eteginiň golaýynda, gadymy äpet adamlaryň çüýräp gopan dişine meňzeş gara daşlaryň ikisi bardy, hemişede düwlenleriň halap oturýan ýeri, nämüçindir, hut şu ýer, şu gara daşlaryň töweregi bolardy, häzir bolsa älem-deňiz, olaryň hemmesini nas atan ýaly öz tolkunelleriniň aýasyny dolduryp agzyna atana meňzeş. Goja nazary bilen tanyş adanyň habaryny alyp, onuň çöl bolup ýatanyny görensoň, kenaryň golaýyndaky daşlar bilen gabatlaşmazlyk üçin, adanyň töwereginden oýtarylap-aýlanyp, ýene-de günbatara tutdurdy.

Goja uly gämide ýüzen günleri bu ýerleri kapitan köprüsinden synlap köp geçipdi, şonda onuň gämisi topragy agdar-dünđer edip ýer sürüp ýören kuwwatly, tizdenem gözýetime ýetensoň, şol ýerden hyrra yzyna öwrülip düwläp gaýdyberjek traktora, töwerekdäki birsydyrgyn, sep-sep bolşup duran tolkunlar bolsa sürlen ýere meňzeýärdiler.

Töwerek asudady, deňziň ýokarsyndan mylaýym, öz süňňüne ençeme ýowşan, selin ýaly tanyş we nätanyş otlaryň müşgüni siňdiren şemal öwürýärdi. Şeýle ýakymly ys hemişe öwürgin demirgazyk-gündogardan — Garagum çöli tarapdan öwsende deňiz üstünde peýda bolýardy, onuň bu bol suwdan, depesindäki seleň-serginlikden uzakda däldiginden habar berýärdi. Krasnowodski şäheriniň

deňiz kenaryna egele bolup oturan jaýlarynyň, şäheri eýemsirenip, onuň üç tarapyňy gallap oturan çal dag gerişleriniň aňyrsyndan Gün göterilipdi. Häzir Günüň altyn saçlary deňiz tolkunlarynyň egnine dökülip, onuň gözelligini özüniň mylaýym, guwançly nazar bilen nygtaýardy. Bu gowulyk gojanyň eý görýän pursatydy. Ol şol barsyna ýene birsalym gaýygyny owsunyp oturan parahat deňziň üstünde aldymgaç galgadyp sürensoň, töweregindäki gowulygy ine-gana synlap garbanmak üçin, onuň badyny gaýtardy. Ol eýýäm, hakykatdanam, çaýsyrapdy, onuň kempiri bilen kiçi gyzy aýtmyslaýyn: «Iki dost» bolşup çaýlaşýan wagtlary bireýýäm geçipdi. Goňşuçylykda ýaşap, häli-şindi olary görmäge gelýän kiçi gyzy köplenc aňyrdan gelende: «Onsoň, şeýdip, iki dost bolşupjyk, hymmyldasyp otyrmysyňyz?» diýip, degişme bilen ýylgyryp gelerdi. Goja kempiri bilen hamala wajyp bir işleri galyp barýan ýaly, sag bolsalar, hemişe ir turardylar. Umman kempir yraw-daraw ýöräp, aşhana baryp, gazpeje çaý goýup, ertirlik taýynlamagyň ugruna çykardy, goja daş çykyp, öýüň gapdalynda saklaýan baş-on sany towuklaryny iýmlemegiň ugruna çykardy, itini naharlardy, käte bolsa ol itinem yzyna tirkäp, özüne ýoldaş edinip, deňiz boýuna baryp, şol ýerde oý-hyýala berlip oturardy. Şeýle bolanda, köplenc, ertirlik taýynlap garaşyp oturan Umman mamanyň ýeňseden eşidilen sesi onuň nirede oturanyny ýadyna salardy:

— Aý, dädese, ol deňzi gözüň bilen iýip gutarmajak bolsaň, gel indi, çaý-nahary sowatdyň! — diýip çagyrdy.

Goja gaýyk ýagsy togtandan soň ýerinden turup, içi azykly goşaltasynyň duran ýerine — gaýygyň or-

tam bilinde gurnalan oturgyç-köprüjigiň üstüne geçdi, goşhaltadan ilki biraz howlугybrak ozalagsam demläp goýan çayly termosyny tapyp aldy, hiç zada üns bermänem demini alyp duran çaydan bir käse içdi. Teşneligini biraz gandyransoň, uzyn, dyzyna düşüp duran gögüş-garamtyl, boldan tikilen köýnegiň üstünden wagtal-wagtal agyry-yza öwrülýän bili bilen tutuş gabsalyp gysby guşalan guşagyny gowsatdy. Diňe şundan soň ol käsesini ikilenc dolduryp, öň ýanynda goýan, gaýygyň süňňündäki maýda sarsgyna çaykanyp, içindäki çayyny «dökdüm-dökdüm» edip duran, käsesini döküp, binesip galaýmazlyk üçin oturan ýerinden usul bilen gernip öň ýanynda duran azykly goşhaltasyny iki dyzynyň üstüne aldy. Goja soňra wagtal-wagtal käsesindäki barha goýalýan, barha täsiri artýan çayyndan owurtlap, ýany bilen göteren peýniridir çöregine güýmenip, töweregini synlap otyrды, häzir ol deňze çykyp, bir özi onuň ortarasynda çeňnegini suwa atyp, hükgerip, balyk tutup oturan balykça meňzeýärdi. Töwerekdäki epin-eplin, mahmal-mawuda çolanyp ýatan tolkunlar bolsa häzir arzuw-höwes bilen çagasyny gujagyna alyp, guýma guşaklygyny gümmezlekledip, süňňüniň hyjuw-lezzete öwrülenligini mälim edip, sähelçe oýnakyrladyp ýanyň ýatan gelne meňzeýärdi.

* * *

Şolbarmana gojanyň nazary çep gapdalyndaky, Gün şöhleleriniň tolkun depejikleriniň arasynda oýnaklap, altynlaç öwüsýän ýerinde eglendi. Ol ýer häzir ýaz aýlarynda millionlarça çapraz balyjaklarynyň öz zerteň-

zerbap teňňelerini ýalpyldadysyp, süýji suwly derýa işbil taşlamaga çykýan mahallalaryndaky hyjuwly göz gamasdyryjy çogluşmasyny ýatlatdy. Haçan-da ol şol lowurdap, altynlaç öwüsýän ýeriň bir böleginiň bölünip, özüne tarap topar tutup, ýüzüşiپ gelyänlerini gören mahaly, olaryň şol ýerdäki oýunlara gatnasyp, indem gaýdyp barýan balyk sürüsidigine ynandy, olaryň agyzlaryny asmana tutuşyp baryslary hersiniň Gün şöhleleriniň bir taryndan sähelçe aslysyp, ony agyzlary bilen alyp barýana meňzäp, hondanbäri bolşup, dünýäni hasaba alman, gerinjiräp, ýüzüşiپ gelyärdiler. Aňyrdan owsun atysyp gelyän topar gaýygyna golaýlan wagty goja olaryň öz çak eden çapraz balyjaklarynyň sürüsi däl-de, Gün çoguna baýrynysyp, ýüzüşiپ ýören suwýylanlarydygyny gördi.

Dogrusy, goja olar araky bir hepdä çeken sowukdan soň bu jelagaýda galandyр öýtmändi. Şonuň üçinem olary görüp, geň galdy: «A-how, bularyň ýere girip ýitirim bolmaly wagtam-a bolan bolmaly». Soň ol bu günler ýene-de Güniň öz şöhlelerini jomartlyk bilen Ýere dökýänini ýatlap: «Bu ýylan zaluwatlar şondan arka tapynan bolmaly, kimiň mundan gidesi gelyär? «Goýsalar bu ýagty jahan ýagsydyр» diýmänmi, nä, şahyr?» diýip oýlandy.

Goja ýolşayyny kemsiz tutupdy, onuň ýanynda toryda bardy, tora düşen aş güýçli bolup, urnup, jana howp salarly bolsa, ony çisläp, gaňryp alar ýaly, ujy peýkam görnüşli, uzynsaply syhy hem bardy, ol: «Adamçylykdyр, belki, geregi deger?» diýip, goşa tüpeňi bilen on-onbäs oky hem ýany bilen alypdy. Ýylanlaryň gözleri ýok ýaly, gorkman-ürkmäni bilmän, nadaralyk bilen gaýyga ýakynlap gelyänini gören mahaly goja bulara göz görkezmek gerekdigine düşündi, aw tüpeňini goşaltadan çykar-

yp, ýanynda häzirläp goýmanyna ökündi. Ýöne indi giçdi, ýylanlar ýakyn gelipdiler, olar ýene-de barha ýakynlaşýardylar. Goja iýip oturan hursuny gapdala süýşürüp, gerek bolanda ahmal galman ýylanlaryň depesinden inderäýmek üçin, gaýygyň düýbündäki kakaýmaga şapbat bolup çemelenip ýatan kürekleriň birine elini ýetirdi. Onýança ýylanlaryň özleriniňem önlerinde keserip duran gaýyga, onuň üstündäki, depesine göteren küregini indermäge çemeleşip, leňner atyp duran goja ünsleri düşen borly olar hem howlukmaç ýanyn taşlaşyp, gaýygyň hol beýlesinden aýlanysyp, oýtarlaşyp geçdiler.

* * *

Köne maýagy nazarlap ýüzüp barýarka, ol ýene-de dertli aýalyny ýatlady, onuň gapdalynda taýyn edilip goýlan çäýly termosy tapdan düşen ellerini uzadysyny, soňam ýanyn ýatysyna ondan kynlyk bilen çäý guýnup alsyny: «Bu nirä gitdikän?» diýip töweregine gözleýşini, gapdalynda üýşüp duran, indi birwagtdan bäri juda ýeterlik täsiri bolmadyk dermanlardan alyp, her dermany ilki kepän dodagynyň üstüne, şol ýere tikiljek ak ilige meňzedip goýup, ynamsyzlyk bilen: «Derman içene peýda boljak bolsa, maňa bolardy» diýip içişini, ýene-de doly üzülmedik «belki» diýen innejik tama bilen öz-özüne em edip otursyny göz önüne getirdi.

Umman mama soňky döwür-ä mese-mälim horlanypdy, ýüzi çekilişip, gözleri höwelenipdi, şeýle-de bolsa onuň şol önki gollary batly, geýen geýimi egnine gelsip duran, öz görk-görmegi bilen, pynhan-pynhan zenan hyzmatlary bilen Balkana hemişe özüniň gelinleriň

gowusydygyny nygtap hem subut ede-edede gelyän gelindigine saýatlyk edýän şol gözlerdi.

Kempirini ýatlan mahaly gojanyň ýene-de onuň golaýynda bolasy geldi. Gojasy ýanynda mahaly ol, hamala, ajal gyssan mahaly gojasy ýetişip, özüni Ezraýylyň elinden alyp galaýjak ýaly arkaýyn duýýardy. Onsoňam, näme, ýene ýanyň-da mährem hümrüdi, elli ýyl bir gapydan girip-çykyp, bir düşegi depelän är-aýalyň ýanynda ýatlara zat gytmýdy näme?

Balkan goja hemişe kempirine öz maşgalalary bilen bagly könäni ýatlamaga, ony ýene-de hyýalda bolsa-da öz bagtly gelin döwürlerine dolap eltmäge çalysýardy. Gowulyklaryň arsyz wagt geçenden soňam ýatlan mahalyň ynsan kalbyny ekezlendirmek, oňa maza bolup çaýylmak häsiýeti bar. Şeýle pursatda Umman mama hemişe Umman gelne öwrülip, çagalarynyň töwereginde pyrlanyp, sapardan gelen äriň mährine çoýunyp, bir salymam bolsa özüniň derdini unudardy. Goja oňa amadyny tapyp: «Heleý, öz gämimde äkidip, saňa Astrahany, Kazany görkezdim-hä... Şol gezek Gorkä-de degip gaýdypdygow. Şu Bakuwa-da bir äkitjekdim seni pasyrdadyp... ha, ol ýerde özüňe meňzäp, gözlerini balkyldadyp duran bir syrtman-syrtman gelinleri görerdiň. «Sen dur, özüň ölem!» diýşip, süýji dil bilen janyňy alarlar. «Myhman dagy bolsaň, oturan ýerlerinden, hamala, ýagy gaýtarjak ýaly gygyrysyp: «Ha, Wahyt, gyzyň horazyň başyny kes!» diýip, gygyrýan murtlak daýaw-daýaw, howasy belent adamlary hem görerdiň. Bakuwyň köçelerinde aýlanyp ýörkän azasyp, öz barmaly ýeriň salgyňy almak üçin, golaýda gabatlaşan gelinleriň birine ýüzlenýärsiň:

— Hala!

O-da saňa:

— Jana, bala! — diýip, gözlerini balkyldadyp, mähir bilen jogap berer — diýip, Umman mama ýarym oýun-ýarym çyn bilen süýjüdi, öz gören Bakuwynyň gürrüni bererdi.

Goja köne maýagyň töwereginden taparyn öýden düwlenlerine heniz ol ýere ýetmänkä, onuň ýolunda duşdy. Ol dessine gaýygynyň motoryny öçürip, badyny gaýtardy, motory arlatsa, onuň öz ýakymsyz sesi bilen düwlenleri ürküzejekdigini ýatlap, aýak astynda ýatan kürekleri alyp, olary ýeke-ýekeden öz orunlarynda pugtalady.

Aňyrdan gaýygyny kürekläp, ýaňky düwlen tumsugy gözüne kaklysyp giden ýerine aýlanyp gelen wagty, ol ýaňky ýerde bir däl-de, iki sany düwleniň suwdan sähelçe başlaryny çykarysyp, özleriniň adam garanyň gara bermejek ýerine atanlaryna ynanyşyp, suw boýlaýana meňzesip, gaýkyldasyp ýüzüşip ýörenlerini gördi.

Düwlenler garaşylmadyk bir gaýygyň tolkunlaryny bagyrtlap, dyzanyp-dyzanyp özlere tarap golaýlap gelýänini gören mahallary olaryň ikisi iki ýerden birbirleriniň ýüzlerine: «Bu näme boldugy?» diýýän manyda soragly seredişip, geňirgenişdiler. «Hany, onsoň, näme bolarkan?» diýýän manyda aňyrdan kürek ýaýyp ýetip gelýän gojany bilesigelijilik bilen synladylar. Goja awa berildi. Öz ýanyndan: «Hudaý jan, bir işler ugruna bolaýady-da...» diýip dileg etdi.

Düwlenler suwuň badyna elenişip duruşlaryna ýüzügra öz aralarynda maslahat äheňli ýene iki oýnam gep alyşdylar:

— Dogrudanam, bu nireden çykdy-ay?

— Görýän-ä, gaýygyň üstünde adam otyr.

— Oňa näme gerekkän?

— Adam deňze çykan bolsa, belli zat, oňa ýa balyk gerekdir ýa-da guş...

— Görýän welin, oňa şu gezek balygam däl, guşam däl, biz gerek ýaly-la...

Goja aňyrdan düwleniň atyma geler amadyny peýläp, olaryň adamdan judabir gorkubam barmaýandyklaryny, mahal-mahal deňze çykylan wagtynda olaryň itlere meňzesip, gapdaldan üýrüşip çykyp gaýyga erişýändiglerini hem ýatlap, olar nadaralyklaryna tutdurysyp, gaýyga süýkeniberenlerinde, kürek bilen gabat gelen biriniň kempaýyna berip, ony seňseledensoň öz gapdalynda, aňyrdan häzirläp gelýän, şeýle halatda suw ýüzüne ýaýyp, düwleni tora gabap almaga, soňundanam ony gaýygyň içine çekip almaga özüniň güýç-gaýratynyň ýetmejegini, onda-da aýak astyňda deňziňem beýdip çaykanyp duran mahalynda, sol tory bilen tirkäp, haýsydyr bir ýana, aýak diräp bolar ýaly gury ýere aşyrmagy, soň hem sol ýerde düwleni seňseledip, gaýyga gapgarmagyň pikirini edýärdi.

Goja iki-üç ädim gapdalynda henizem özüni gözi bilen okap duran düwleniň geňirgenýän nazaryny gördi. Olaryň birini alyp gitmek üçin öldüräýmeli hem dældigini ýatlap, küregini elinde jaýlady, bir pursat gaýygy özbaşyna goýberdi. Özüniň düwlene barha golaýlaýanyna ynandy. Başbütün düwlenli pikire berildi. Howpy aňan düwlenleriň sesi howsalaly çykdy:

— Dogrudanam, bu biziň kastymyza çykan ýaly-la!

— Çüm, gaçdyk!

Düwlenleriň ilki birisi tolkunlaryň süňňüne goşulan

ýaly bolup, duran ýerinde aşak çümdi, soňundan beýleki düwlen hem önündäki tolkun depejigini süsüp goýberen ýaly edip, gürum-jürüm boldy.

Goja tama bilen olaryň ýene bir ýerden tizara, zompa çykaryna garaşdy, küregi düwleniň depesinden indermek üçin ör galypdy, häzir ol sähelçe çaýkanýan gaýygyň üstünde küregini egnine atyp durşuna gaýyk baryp kenara burnuny urdugy, ylgap, onuň üstünden düşüp gidiberjege meňzeýärdi. Düwlen başyny görkezer diýen tama bilen, eserdenlik bilen deňze seredýärdi. Barybir, deňiz çuňlugyna çekilen düwlenler soň dolanyp gara bermediler, bir ýerlerde ýüze galkanam bolsa, goja olary görmedi. Gaýygyň üstünde birsalym uzyn söm bolup duransoň, ol dodaklarynyň tebsiräp barýanyny duýup, suw içmek üçin egnindäki küregini öz bolmaly ýerinde berkidip, aşak oturdy. Suw gabyny alyp, ilki biraz ajan agzyny çaýkady, soňundanam kimdir birine şeýdip suw içip bilýänini mazamlap görkezýän ýaly, bokurdagyndaky tüňni bolup, ýumralanyp duran düwni aşak-ýokary herketlendirip, «gulk-gulk» etdirip, hezil edip suw içdi. Şypakerdem suwuň içegelerini yzarlap gidenligini duýdy.

Düwleni ele salmak üçin ilkinji edilen synanyşyk şowsuz bolan hem bolsa, goja bosagada bitäýmeli işiniň bitmänligini, tizara öz dert çekip ýatan kempiriniň ýanynda bolaýmaly mümkinçiligiň hem bolman galanyny ýatlap, biraz keýpi gaçan hem bolsa, ýöne pikir ýumagyny ýene-de aňyrlygyna çözläp, bolan-goýany deňeşdirip, paýhas edip, öz awuny indiki barjak ýeri bilen baglansoň, tiz özüni ele aldy.

Düwleni elindäki küregi bilen göwnejaý kakyp, ony seňseleden pursadyny pikirinde hakykat hökmünde göz

öňüne getirip, şondan soň ony wagtynda tora dolamaga ýetmese, onuň agramyna suwa çümüp, özüni mat goýmagynyňam juda mümkin ekenligini, onsoňam daş-töwerekde muň ýaly suwuň çaykanyp-oýkanyp duran mahalynda düwleni ele salmagyň asla mümkin hem däldigini ýatlap, şowsuzlygy bähbide ýorup, özüne göwünlik berdi.

Gojanyň köne maýagy nazarlap, suwuň ýokarsyndaky tolkunlara sähelçe galtaşýan ýaly bolup dyzanyp barýan gaýygy öz şu bady bilen indi tizden, gözyetimiň öňüne gerlen çal-goňur perdesini böwsüp geçerli görünýärdi. Gaýygyň badyna köwsarlap göterilen ýel gojany künjege ykjam dykmak isleýän ýaly, alahasyrды bolup onuň kükreginden iterýärdi. Gözyetimdäki suwuň derejesi bu ýerden ep-esli belent ýaly bolup görünýänligi üçin, häzir gojanyň gaýygy kem-kemden şol belentligiň üstüne asyp barýana meňzeýärdi.

Köne maýagyň ýerleşen adajygyna goja öz pikir edişinden has ir geldi. Dyzanyp duran motorly gaýygyň ýanynda, eýsem, ýoluň gaçary barmy näme?

Bu maýak orus patysalary Hazaryň günorta-gündogar eteklerine aralaşyp ugran döwürleri gurlan ilkinji maýaklaryň biridi. Soňra birzaman bu adada hem Krasnowodskdir beýleki barmaly kenarlara ýetmän hökmany saklanmaly bolaýanda, wagtlaýyn labyr taslaýmak üçin gerek bolan çaklaňja gämi duralgasy bolupdy, ýöne maýak, esasan, hemişe aňyrdan gelýän gämilere çençak almaga mümkinçilik berýän ýolgörkeziji wezipesini ýerine ýetiripdi.

Köne maýagy gören wagty gojanyň biraz keýpi bozuldy. Onuň öňünde birmahal deregi tike-tike bolup dargap ugran maýak, häzir öz süňnünden gopan,

birmahal bir ýerlerde ýörite bişirilip bu ýere getirilen goňras-gyzyl kerpikleri bilen töweregini kesekläp, aňyny ýitiren goja meňzäp, eräp, oburylyp, inçelip otyrды. Wagtyň ony ýene-de aňyrsy birnäçe ýylyň içinde halys talap-tozduryp, ýok zatlaryň hasabyna goşmagyň ugruna çykanlygy bildirýärdi. Goja özüniňem garrap, çagsan, şu oturan köne maýaga meňzäp ýörenini pikir edip, esli wagt bu ýere näme üçin gelenini hem unudyp otyrды. Köne maýak, dogrudanam, häzir şol gojanyň göz önüne getiren ykbalyna kaýyl bolup, muňalyp oturan goja diýseň meňzeşdi... Onsoň, neneň oýlanmarsyň?...

Töwerek çolady, bary-ýogy bir gezek niredendir bir ýerlerden sapardan gaýdyp gelýän bir ak gämi suwuň içinde öz maýdalyna akyp ýören buz dagyna meňzäp, köne maýagy oýtarlap geçip gitdi. Bu gün çarlaklaram görnerek, olaram düwlenlere goşulysyp, pynhan bir çolaja ýerlere çekilene meňzeýär, häzir olaryň şol ýerlerde üýşüsip, belki, ýene-de bir hepde-on gün mundan ozal güwläp-paglap, çaykanyp, çöwrüläýjek bolan deňziň täzededen däli-porhan bolaryna garasýandyrlar? Deňiz joşguny olary hem her gezek öz günlerine goýmaýardy. Çarlaklar şeýle günlerde deňziň depesinde pelesan urşup, bolmajysy bolşup, bir aýlanmak aýlanýarlar welin, hamala, öz çuňluklarynda hars urup dörünýän deňiz, şolbarmana ol ýerden haýsydyr bir bahasyna ýetip bolmajak zady tapyp, ony segräp asmana göterilen tolkunlaryň eli bilen çarlaklaryň agzyna tutduryp goýberäýjege meňzeýärdi.

Bu ýerden her gezek sereden wagtyň töweregiň agyn suw bolup, çaykanyp ýatysy görünýär. Goja bireýýäm naharlanýan wagtynyň bolanlygyna seretmezden, ýene-de naharlanmaga howlukmady, onuň häli-şindi dodagy

kepäp, agzy guraýardy, häzirem onuň diýseň çay içesi gelýärdi, ol çay içse başyndaky ýañyrak döräp ugran ysmyk agyrynyň hem aýrylyp gitjegini bilýärdi, goja bu kellagyra beletdi, ol çay içmeli wagtyňy geçiren mahalyň çaysyzlygyny döredýän kelle agyrysdy. Jandurmaz diýleni-dä, onsoňam «Belki!» diýen inçejik tamada bar, özem gojanyň pikirine görä düwlenleriň bir ýerde boljak bolsa bolmaly ýeri şudy, bu ýerde düwlenlere agaýana çykyp ýatara kenaram bardy, içini çekip oturan ümsümligem.

Ol — Güne gölerişip ýatan düwlenler indi haçan duşsa duşaymalydy.

Goja termosyny acyp, demini alyp duran çäýyndan aýak üstünden bir käse içensoň, ýene-de ýola düşdi. Deňiz ýakasyny syryp, demirgazyga — adanyň barha beýgelip, suwuň ep-esli ýokarsyndan seredip oturan tarapyna gitdi.

Kenar diýseň gözilgiçdi, ol häzir Gün çoguna meýmiräp ýatan, öýe adamsynyň bir ýerden gaýdyp gelinini bilip, indäm süýji gernip, pallap, höwes bilen onuň önünden çykjak gelne meňzeýärdi.

Wagtal-wagtal hol beýleden ýorgalasyp gaýdýan adaja tolkunlar ymyzganyp ýatan gelin deňziň Gün çoguna ýalp berip ýalpyldaýan köýneginiň giňiş eteginiň aşagyndan çykyp gaýdana meňzeýärdiler, tolkunlar kenara ýetiberenlerinde biraz iki gapdalyna uzalyp, balykçynyň düýrülen toruny ýada salýardylar, şu pursatda ol toruň arasynda töwereginde sansyz balyjaklar öz tylla teňňelerini Gün çoguna ýalpyldadysyp, keýpihon bökjekleşýäne çalym edýärdi.

Goja kenarda omalyşyp-omalyşyp ýatan äpet, kenary berkitmek üçin birwagt birýerlerden getirilip taslanan garamtyl-goňur daşlary uzakdan gördi. Häzir olar gara

bürenişip, öz jigerbent ogullaryny, söwer ýarlaryny deňizde geçen harasada aldyryp, indem öýe sygman kenara gelip, ýer ýumruklaşyp, zar aglaşyp oturýan gözleri ýaşly, ýürekleri ýaraly zenanlary ýada salýardylar.

Goja her gezek deňizde gark bolanyň ýasynda bolanynda, deňiz çöreginiň adamlara ýeňil düşmeýänligi barada, onuň öz peşgeşi üçin olardan diňebir agyr zähmedi, sabyr-takatlylygy, irginsizlikdir ugurtapyjylygy talap etmän, mahal-mahal ynsanyň in eziz zady şirin janyna hem dawa salyp, gurban talap edip durýanlygy barada oýlanýardy.

«Deňizçiniň öwlüýäsi ýeke bolmaýar» diýen gürrüň hem diňe şu deňiz eteginde ýaşayan adamlaryň arasynda bardy hem ol ynam hökmünde ýaşady. «Deňizçiniň iki öwlüýäsi bardyr, onuň birisi öz obalarynyň töwereginde ýerleşse, ýene birisi deňiz gujagydyr» diýilýärdi.

Gojanyň indi köpden bäri deňiz düýbündäki göz önüne getirýän öwlüýäsindäki guburlaryň birisi onuň öz Bertasynyňkydy. Her gezek ol şol ýeri göz önüne getirip ýatlan mahaly, onuň Bertasy öz tümmek bolup ýatan guburyndan bugaryp çykana meňzäp, sozulyp ýokary göterilerdi, egninde hem onuň ýene-de etegi giň şol toý köýnegidir, özem, diri ýaly, şol ilkinji gezek görenindäki ýaly buldurap, ýuwdunyp, tolgunyp durandyr.

Goja Bertasyny ýurdundan, dogan-garyndaşlarynyň arasyndan hamyrdan gyl sogran ýaly edip, ähli zady çeýelik bilen sazlap alyp gaýdanyna ilki-ilkiler öz ýanyndan begenen bolsa, ýöne ony bu ýerde «doýmaz-dolmaza» aldyrany bäri welin öz eden işine ökünýärdi. «Eger-de ony alyp gaýtmadyk bolanymda, Bertam onda häzirem ýaşap ýörerdi» diýip pikir edýärdi. Soňundanam ol:

«Şeýdäýenem bar ahyry» diýip, özüne on-on bäs ýyllykda, uruş weteranlarynyň bir dabarasyna Aşgabada baranda duşan, özi ýaly, Germaniýada nemes gyzyna öýlenen tejenli tansyny ýatlaýardy.

Şol gezek tötänleýin bu ýerde bir-birlerine duşan iki dertdeş, iki goja Germaniýany, öz söwer ýarlaryny ýatlasyp, uzynlygije oturyp, bir-birleri bilen derdinişip, iç döküşdiler.

Tejenli, garaýagyndan gelen daýanykly goja nemes gyzyna öýlenip, ondan üç çagasynyň dünýä inendigini, olara Arslan, Abadan, Gurt diýip, türkmen atlaryny-da dakysdyryp guwanandyklaryny, aýalynyň işine ygtyýar, özüne yhlas bilen hyzmat eden zenan bolandygyny ýatlap, ýöne alty ýyldan ýurda gaýtmaly bolanda, aýalynyň özüne özelenipler: «Gal!» diýip ýalbaranyna seretmezden, Watany küýsöp gaýdanlygyny, onuň hoşlaşyp ugradan mahaly, goşaltasyna içki eşiklerden, jalbar-beýlekilerden özüne niýetläp hersinden gat-gat edip, on-ondan salyp, telim ýyl geýjek geýimini hem ýany bilen berip goýberenini aýdyp, onuň yhlasyny nygtap-nygtap, indem aýalyny, çagalaryny küýseýändigini mälim edip gürrüň beripdi.

Bertasyny ýitiren günleri, onuň säwlik bilen şol güne düşenine «wah» diýenem bolsa, barybir, aýdylan gürrüňlere şeýlebir ynanasy gelmändi, onda, birhili, çiglik bar ýaly bolup duýlupdy, ýöne bolan iş üçin kimdir birini günäkärlemäge-de hiç hili esas ýokdy. Şonuň üçinem ol her gezek pikirinde Berta duşanda, oňa özüniň kalbyndaky şolbir jogapsyz galan soraglaryny berýärdi. Häzirem Bertasy onuň ýanyndady:

— Bertam, mähribanym meniň! Ýeri, bu seniň näme etdigiň boldy ahyryn?!

— Şeýle boldy-da, nätjek... — Berta geplän wagty her gezek onuň şol mähriban sesi ýene-de bir gezek gojanyň aňynda ýaňlanan ýaly bolardy.

— Ýoo-ok... bir sebäp bolandyr-a? Ýa menden göwnüň galdymy? Ejemden ýa gelnejemden bir gep ýetdimi?... Hany, näme boldy, aýt ahyryn?

— Elbetde, bu ykbaldyr-da, Balkan, onuň ikimizi aýra salmak pikiri ozaldan bolan borly...

— Barybir, sen oňarmadyň, Bertam... Seniň ogluň Elman jan mertebeli adam bolup ýetişdi... Hä-ä, muny men saňa öňem telim aýdandyrn-a... Agtyklaryň bar, gyz agtygyň-a, birhili, saňa meňzäbem dur... Indi biziň biri-birinden mähirlije, süýjüden-süýji dört sany çowlygymyzam bar... Men-ä olaryň hersiniň elinden suw içip, köneleriň bagtly goja hasap edilýäni hem boldum, a sen, sen bolsa...

Her gezek diýen ýaly hem şindi gürrüň gutaryp-gutarmanka, gojanyň damagy dolup, onuň gözleriniň öňüni ýukajyk gözýaş perdesi tutardy. Şu pursatda, öz mähribanynyň ejizlänini görmek islemedige meňzäp, Berta hem gelşi ýaly, ýene-de duýdansyz gözden ýiterdi. Goja bolsa soňam bir- salym ýas-ýaňy derdinişip, ýanyn-dan giden Bertasy dolanyp yzyna geläýjek ýaly bolup durardy.

Gojanyň garran süňkleri eýýäm ýadapdy, onsoňam indi köpden bäri, özem bir günüň dowamynda alys bir ýerlere gitmek bilen bagly arylyp-ýorulmaly şeýle ýol azaby onuň nirede gören zadydy? Onuň ýüzi ýadawlyk-danam başga aladalydy, ol haýsydyr bir asla bitmejek işiň galasynyň töweregine at aýagyny salyp, indem oňa girmek üçin amatly bir girelge gözläp, dert-azar bolup ýörene meňzeýärdi.

Gojanyň göwnüne häzir özüniň aňtap, ele salmakçy bolup ýören düwlenleri özleriniň juda ýiti bolýan haýwan üşükleri bilen üstlerine abanyp gelýän gara howpy duýup, duran-duran ýerlerinden özlerini suwa urup, türkmen kenarlaryny taşlap, süri-süri bolşup Baku tarapa ýüzüşip giden ýaly bolup duýulýardy.

Ol soňra ýene birsalym öz yzarlap ýören düwlen bilen bagly pikirlerine halys berlenini hem duýman galdy: «Baku töwerekler-ä deňziňem hapa ýerleriniň biridir özün-ä, nebit böleklerinden suwuň ýüzi gaýmaklap, gaýkyldap duran bolmaly» diýip, mundan amatly mesgen gözleşip, el-hal diýşip ýüzüşip barsalar, ol ýeriň düwlenlere amatly bolup bilmejegini haýpygelijilik bilen ýatlady.

— Öň-ä balyklar, düwlenler, suw guşlary topar-topar bolşup, beýleki kenarlardan biziň arassa, Gün çoguna baý kenarlarymyzy küýseşip gelerdiler — diýip oýlandy.

Düwlen aladasy bilen adany terslin-oňlyn aýlanyp ýörkä, goja ýene-de öz dertli kempirini onuň ýolugan derdiniň, hamala, ary bar ýaly, ony asla gaýgyрман, özüniň ähli güýç- gaýraty bilen gabra tarap çekýänligini, Ummanyň gözi bilen kömek sorap, delmirip, töweregine seredip, naýynjar bolup ýatysyny «ömrümiň soňunda somalyp, bir özüm galaýmasam ýagşydyr» diýen gorky bilen ýatlady.

Elbetde, gojanyň kempirine nebsi agyrýardy, näler onuň derdine tizden-tiz em edesi, onuň gözleriniň ýene-de özüne balkyldap, göwnühoş gelin bolup seretmegini, öňki halyna gelip, jüýjeli mäkiýan towuga meňzäp, agtyklaryny töweregine üýşürip, käkeläp oturmagyny isleýärdi.

Goja çay-nahar edinip, biraz kuwwatlanyp, özüni

tutmak üçin goşlaryny galdyran ýerine aýlanyp gelen wagty, naharlanýan wagty bireýýäm geçen hem bolsa, onuň: «Pylan zady iýsem» diýip, isläp duran işdäsi ýokdy, ýöne çaýsyrapdy, häli-şindi töweregine ot aýlap, böwrüni ýalna ýanap lakyrdap duran tüňçe ýadyna düşýärdi. Goja gaýygyny galdyran ýerine gelip, iki gatlap geýen geýimleriniň üstki bölegini aýryp, biraz ýeňledi, ol özüniň deňze çykýanyny ýatlap, gaýtmazyndan ön egnine judabir suwdur çygy ýüzüne hem alyp barmaýan geýimlerini saýlap geýişdiripdi, onuň egninde adaty plaş diýilýän sarymtyl-goňur, pasyrdap duran gatly matadan esger geýimleriniň biçüwinde tikilen penjek-jalbary, aýagynda hemişe deňze tor atmaga çykanda halap geýýän ýaglanyp, ýalpyldadylan gara ädigi bardy, eger basyndaky çöp slýapasy bolmadyk bolanda, ol hasam esgerlere meňzeş boljakdy.

Goja guşagyny çözüp, ýakasynyň iliklerini ýazdyrysdyryp, ýene biraz giňänsoň, köýneginiň ýeňlerini gezekli-gezegine çyzgap, çommaly otursyna ýany bilen göteren birýarym litrlik ýelim çüýşeleriniň birinden howlukman, el-ýüzüni ýuwdy, her gezegem ol elleri bilen ýüzüni sypan wagty süňňüne çolanýan ýadawlygyň bir gatynyň syrylan ýaly bolýanlygyny duýdy. Soňundanam ýenebir salym, aşakda iltelgi duran gaýygyndan üstasyry birýerlere seredip, hamala hemişekisi ýaly, ýeňseden ýene-de keýwanysy: «Aýu, dädese, sen nahar-çaýyňy unudyp durjakmy indi, seýdip dikilgazyk bolup?!» diýip, gygyranyna garaşýana meňzäp durdy.

Nahardan soň gojanyň gözleri ümezläp, ukusy tutup ugrady, onuň her gün günorta naharyndan soň garran süňklere, seýdip talap bolan mahaly birsalymlygam bolsa

rahatlyk bermek üçin, öýde öz ýatýan diwanynyň üstüne geçip, aýaklaryny uzyn salyp pinekläp alaymasy bardy.

Köp halatda bolsa ol turup ýerine geçmäge hem ýaltanyp, şol naharlanan ýerinde çay içen mahaly tirseklän ýassygyna ýaplanýndan uklap galardy. Şeýdip, meýmiräp ugransoň, ol ukynyň öz diýenini etdirmän goýmajagy barada oýlanyp, pallap otursyna, gapdalyndaky duran ýerinde çykarylyp gidilen balaga meňzäp üýsmek tutup duran goşaltasyny ýassyk edinmek üçin kellesiniň aşagyna çekdi, başyna ýany bilen göteren polotensasyny oransoň, gözüne Gün düşmez ýaly, onuň aşak etegini burnunyň üstüne çekdi.

Goja meýmiräp biraz ýatansoň düýş gördi, onuň telim günden bäri düwlenler barada edip ýören pikirleri hakykata öwrülip ugran ýaly duýuldy. Deňiz çyrpynyp tolkun atýardy, şolbarmana tolkunlaryň birisi segräp, beýleki tolkunlardan has ýokary göterildi-de, soňundanam şol ýerde, onuň gözünüň önünde äpet bir düwlene öwrüldi. Ýerden bat alyp uçmaga hyýallanan mähnet gara uçaryň bar-da, iki gapdalyna tolkun ganat ýaýradyp, ýer depip, dyzanyp, önünde duran ähli zatlary ýüzüniňugruna mynjyradyp geçerli howp bolup, gojanyň üstüne gaýtdy...

Goja beýle äpet düwlene duşub-a däl, hatda henizebu güne çenli duşdum diýeni hem eşitmändi. Onda bu mazardat beýdip, nireden peýda bolup ýörkän aslynda? Ýa bu düwlenleriň bir wagt öz doganlaryndan öýkeläpdüwölüp küýzä girenler döwründen galyp, ulalyp-haňalyp, aždarha-ýuwha çykyp

ýörenimikän?... Goja ondan elheder alyp, janyny gutarmak üçin gaçarman boldy, ýöne hiç gaçyp bolanok, duran ýerinde aýaklary taýyp, gaçyp bilmän dur, düwlen

ähli labyry bilen güwläp üstünden inen mahaly, goja hopgyp, kömek sorap, mojudede gygyrdy...

Goja julk garadere batyp, ümürläp oýandy, ol gorkupdy, eger oýanmadyk bolanlygynda, ýene sanlyja sekuntndan eýýäm dag bolup depesinden inip gelyän äpet düwlen ony düýt-müýt etmelidi... Hälem kömek sorap gygyran öz sesi ony halas edipdi. Şundan soň goja ýetip gelyän howpuň önünden gapdala sowulmaga ýetişen ýaly, özünde ýenillik duýdy. Tüñçesinde galan sowuk çayyny käsesine sarkyryp içip, biraz özüne geldi.

Ol gaýtadan gaýygyna münüp, ony ýola salan mahaly Gün eýýäm öýläne sanyp, ak öýläniň depesinden öwrüm berip geçip barýardy. Gaýyk töwerekdäki owunjak tolkunlara ýakynda özüne çalnan ýaşyl reňkini ýokdurjak bolýana meňzäp, süýkenjiräp ýüzüp barýardy. Agşamyň barha golaýlaşyandygy belli boldy. Ol öz gelen tarapyna gaňrylyp sereden mahaly Gün sallandygyça, arka tarapyň öňküsindenem ümürleýän ýaly bolup, garalýanlygy görünýärdi.

Bäri-bärde oljasy oňmasa, goja ýolugruna öz obalaryna sowlup, düwlen bilen bagly aladasyny garyndaş ýigitlere berip, şol ýerde birki gün-- tä düwlen ele salynýança myhmanlamagy hem aňyrdan niýet edinip gelýärdi.

Ol ejesi ýogalansoň obalaryna gelmegini mese-mälim seýrekledipdi, agasynyň masgalasyny hem ol özi Krasnowodskde ornaşyp, işläp ugransoň, hossarlyk edip, ýanyna-- şähäre göçürip alyp gidipdi, ondan bäri bolsa indi köp döwür-döwranlar geçipdi. Obada onuň dolanarlarydyr babadaş-obadaşlaryndan başga ýakyn adamsy galmandy. Häzir onuň doglan öýünde hem agasynyň gyzynyň giýewleriniň biri ýaşaýan bolmalydy.

Herki zadyň öz wagty-pursady bolýan ekeni. Balkan goja hem indi keywanysy bilen judabir hut özleriniň baryp görünmeli zerury bolaýmasa, aňsat ýola çykmazdylar, görnüp otu-rylsa, bu aladalar soň-soňlar öz-özünden ähli zatlaryň özünden soňkulara geçişi ýaly, çagalara geçýän zatlaryň birisi ekeni. Dogrusy, bu ýagdaý barha gojalygyň törüne aralaşýan garrylaryň özleri üçin hem kem bolmandy, şeýle-de çagalarynyň ýerli-ýerden enenata bolşup, öz borçlaryny, orunlaryny bilip, olaryň ile goşulyp, iliňem gowularynyň birine öwrülip barýanlaryny görmek olar üçin ýakymly bolupdy.

Obalary hakynda oýlanyp ugransoň Balkan gojanyň ýene-de şol uruşdan soň öz obalaryna gelni Berta bilen bir-birege mynasyp goşa gumry bolşup gelişlerini ýatlady. Olaryň ellerinde bolsa bökjekläp oturan oguljyklary Elman bardy...

Bu pursat, elbetde, gojanyň ýadyna öňem mahalmahal düşüp durardy. Tolgundyryjy pursat bolupdy. Başaltý ýyldan dogduk obaňa dolanyp gelmek, onda-da uruşatly sakar dowzahyň içinden dolanyp gelmek, galyberse-de, ýanyňa söýgüli gelniňi alyp, bagryňa söwer balaňy basyp gelmek bagt dälmi diýsem?! Şol ýyllarda ogluny urşa ugradan eneleriň içinde, ol gaýdyp gelen mahaly: «Sag-aman geldiňmi, balam?» diýip gujaklamak diňe Otaga ýaly iki-ýeke juda bagty çüwen enelere miýesser edipdi.

...Balkan şonda uruşdan gelip, Krasnowodsk portunda çagalary bilen paromdan düşen mahaly dessine bu ýerde ýaşayan agasydyr onuň maşgalasyny ýatlap, öz gelmegi bilen ilki olary begendirip, soňundanam oba-eyesiniň ýanyna olar bilen goşulysyp gitmegi niýet edinip,

agasynyň ýaşaýan ýerine howlугypdy. Urşa gitmezinden ozal onuň agasy balyk zawodynyň golaýyndaky, ýörite zawodyň işçilerine niýetlenip gurlan jaýlaryň birinde ýaşaýardy. Bu ýer şäherde okap-işläň döwürleri Balkanyň özüniňem agasynyň maşgalasy bilen goşulysyp ýaşan mesgenidi. Balyk kombinatynyň işgärlerine niýetlenilip gurlan bu jaý deňze keserdilip, ýakyn duran depeleriň biriniň üstünde gurlupdy, bu ýerden hemişe deňziň ow-sun atyp durşuny, çarlaklaryň gaýda-gaýmalasyk bolsup, balyk ýükli gelýän gämileri, gelnaljy kesekleýän çagalar ýaly bolsup uly goh bilen kombinata alyp gelişleri, porta gelip, ýüküni düşürip ýenläň gämileriň ýene-de kenardan bölünip, deňze tarap, ýüzüşip gidişleri görünýärdi.

Balkan aňyrdan agasynyň maşgalasynyň özlerini görüp, begenişip uçaýjak boluşlaryny özüçe göz önüne getirip, tolgunyp gelýärdi.

«Agam-a häzir öýde däl, yöne, gelnejem bilen jigilerim-ä öýde bolsalar gerek» diýip oýlanýardy. Gelnejesidir ýa jigileriniň biriniň gapyny açan mahaly, öz önünde boýurganysyp duran harby adamdyr eli çagalyja rus aýalynyň birbada öz gelnejeleri, öz jigileridigini bilmän, tanaman kürtdürişip, geň galysyp seredişjeklerini, tanansoň bolsa maşgalanyň ýerli-ýerden gelip, özlerini gujaklaýşlaryny, soňundanam jigileriniň duran-duran ýerlerinden agalarynyň uruşdan gaýdyp gelenini tizden-tiz kakalaryna hem eşitdirip-buşlamak üçin zawoda tarap ylgaşyp baryslary barada ýakymly göwün ýüwürdip, göz önüne getirip, tolgunyp gelýärdi.

Tanyş ýaşyl gapy kakylan mahaly ony düýbünden bir garaşylmadyk, otuz bäs-kyrk ýaşlaryndaky, zeberdes, elekýüz gazak aýaly açdy, soňundanam kükreginiň ýary-

syny çykaryp, bir eli bilen açyk gapysynyň eltutaryna, beýleki eli bilen diwary tutup dursuna, näme-nämeligi-ne-de düşünmän, gapysynyň önünde goş-kötelleri bilen üýşüşip duran nätanys adamlara geň galyp soragly seretdi:

— Size kim gerek?

— Şu ýerde ön Çapakowlar ýaşayardylar... — diýip, Balkan ol aýala biraz özüni tanadarman bolup, mylaýymlyk bilen söze başlady.

Ýaňy, agasynyň jaýyndan çykan nätanys aýaly gören wagty Balkan: «Agam uruşdan soň has oňaýlyrak jaýlaryň birine geçen bolsa gerek, bu aýaldan soraýyn, belki, onuň täze göçen ýerini salgy berer...» diýip oýlanypdy. Agasynyň ýarawsyz hökmünde uruşdan boşadylanyny, ýene-de zawoda gelip, bu ýerde öňküsi ýaly balyk duzlaýjy bolup işläp başlanyny oňa bir ýyla golaý mundan ön hatda ýazypdylar.

Balkanyň soragy, nämüçindir, «içerik hiç kimi goýbermen» diýýän ýaly gapyny germeçläp duran aýala ýaramady, onuň ýüzi kiçelip, bitdik gözleri öçli, jel-jelläp hyrsyzlandy. Süňňüni saklap bilmeýäni mälim bolup, duran ýerinde saňnyldady:

— Men direktora aýtdym-a: «Çykman!» diýip?! «Çykman!» diýdimmi, çykman bar, ol bize hödürlän keteğinde onuň özi ýaşabersin... Tapdyň sen näme diýseň, «hä» berip ýören egni howutly çarwa gazagy! Zawodda işleýäsmi, onuň jaýynda ýaşamaga biziňem hakymyz bar. Göçüribem bir görsün, men Aşgabada, ol bolmasa, Moskwa arz ederin...

Balkan agasynyň indi bir ýyla golaý wagt bäri bu ýerde ýaşamaýanlygyndan habarsyz bolsy ýaly, onuň

jaýynyň üstünde beýle dawa bolup ýörenliginden hem habarsyzdy. Agasynyň uruşda gazanan şol agyr derdinden aýňalyp bilmän ýogalanyny, onuň çagalarynyň ýene-de oba gaýdyp barany, ony gynandyrmazlyk üçin, hatda ýazmandylar. Şonuň üçinem ol heniz-henizlerem agasynyň sag-aman öz ojaklaryna eýe bolup ýaşap ýörenligine ynanyň ýördi.

Zawodyň direktory ýakynda bu jaýy täze işe gelen bir ussa, onda wagtlaýyn ýaşamaga rugsat eden maşgalasynyň barlygyny hasaba alman, ygtyýar edipdi. Ýöne bu maşgala özlerine başga ýerden görkezilen jaýa gitmejegini aýdyp, gelen maşgalany uly goh bilen yzyna gaýtarypdy.

Öňünde duran ýanlary goş-kötelli maşgalany gazak aýalyň öz jaýlaryna direktor tarapyndan täze iberilen ýaşaýjylar hasap edeni belli boldy. Ol elini bulaýlap, barha batly gepledi.

Balkanyň özüniň jaý dawagäri bolup gelmändigini düşündirjek bolup eden synanysyklarynyň bary biderek boldy, Şol bir aýdanyny iki aýdyp, asmandan bir zady ýolup alýana meňzäp elini ýokary uzadyp-çekip duran aýal wagty bilen oňa gezek bermedi.

Onuň sesine: «Bu nä hikmet gopdukan?» diýen pikir bilen töwerekdäki jaýlardan hem birnäçe adam çozuşyp çykdy. Şolbarmana gapa cykanlaryň arasynda Balkanlar bilen ozal goňsuçylykda ýaşan garryja aýal içgin seredip-seredip, ony tanady?

— Weý, bu Balkan jan ýalydaý, ballym! — diýip gelip, onuň bilen gadyrly görüşdi. Soňam birnäçe aýal gezekli-gezegine gelip tanyşlyk bersip, begenişip olar bilen görüşdiler. Ýerli-ýerden olara öz köne goňsudyklaryny ýatlaşyp, öz öýlerine çagyrdylar.

Balkan özüniň öýlerine ýetmäge howlugýanlygyny aýdyp, töweregindäki aýallar bilen aýak üstünde gürleşip, hal-ýagdaý sorasyp duran mahaly, häzirki topalaň baryny turzan aýalyň özüniň öte geçenini duýup, şol duran ýerinde äm-säm bolup geňirgenip duranyny gördi. Balkan öz duran tarapyna öwrülen mahaly ol aýal uýatly seredip, basyny egdi, soňundanam ýuwaşlyk bilen göwresiniň gapydan çykyp, kükräp duran bölegini aňry çekip, gapyny emañ bilen öz zyzndan ýapdy.

* * *

Balkan dagy ada-obasyna günortanyň jokrama yssysynda gelip ýetdiler. Bu wagta çenli Gün eýýäm göterilip-göterilip, ýetjek derejesine ýetipdi. Indi ol şol ýerden ot goýberilen tamdyryň agzyna meňzäp, howur alyp jyzyrdaýardy. Gaýygyň burny gelip kenara degen mahaly Balkan onuň üstünden ýeňillik bilen böküp düşdi-de, Bertanyň elindäki oguljygyny gujagyna alyp, beýleki elini uzadyp, oňa düşmäge kömek etdi. Töwerek çolalykdy, dükanyň gapdalynda onuň diwaryny kölegeläp iki sany goja kişi özara gürleşip otyrdy, boýurganysyp seretseler-de, barybir, olaram birbada Balkany tanamadylar. Harby geýimden, gaýykdan düşüp gelýän aýalyň geýnişinden çen alsyp, olary bu ada haýsydyr bir işe ugradylan rus masgalasydyr öýtdüler.

Gapdaldan geçip barýarka Balkan aýak çekip, ellerindäki ýüklerini ýerde goýup, özüni tanaman duran tanys gojalara salam berdi:

— Tagan дәde, salawmaleýkim! Tuwak daýy, salawmaleýkim!

Häliden görüp, rus adamsydyr öýdüp oturan adamlarynyň tanap, öz atларыny tutmagy gojalary ilki birbada geň galdyran hem bolsa, soňra üşerilişip içgin seredişensoňlar, olar hem Balkany tanadylar:

— Ahow, bu biziň orus hasaplap oturanymyz Otaganyň ogly ýaly-la!

Gojalar Balkanyň ýanyndaky aýaldyr çagany geňrägem görseler, ýerli-ýerden gelsip: «Gözüň aýdyň-da, gözüň aýdyň!» bolşup, begenişip onuň bilen görüşdiler.

— Gelen ýeriň bolupdyr, han ogul, eneň bende: «Uruş gutarsa-da, meniň oglum henizem gelenok» diýip ýördi.

Soňra olaryň ikisi iki ýerden boýurganysyp duruşlaryna gözleri bilen töwerekden Balkanyň öýüne buşluga ibermäge ýeňil oylan gözlediler. Şolbarmana olaryň nazary ejesiniň yzyna düşüp gapdaldan geçip barýan tyrryk köýneklige gyzjagaza düşdi. Gojalar ony dessine el bulaşyp, ýanlaryna çagyrdylar, soňam oňa:

— Haý, gyzym, bar, Otaga neneňe buşla. Ogly uruşdan gaýdyp gelipdir!

Gyzjagaz özüniň näme etmelidigine düşünensoň, bir zatdan tazygyp gaçyp barýan ýaly bolup, obanyň günorta etegine tarap ylgap gitdi.

Balkan hoşlaşyp, çagalary bilen ýene-de ýoluna gönügensoň, gojalar olaryň yzyndan gözügidiçilik bilen seredişip galdylar.

— Ol heleýem aýalymykan? — diýip, eli hasaly, uzyn, arryk goja, gazakýüz, gözi bitdik, maňlaýy gasyn-gasyn bolup, gözlerini süzgekledýän ýoldaşyna seredip, seljeriçilik bilen dillendi.

— Şeýledir! Ýogsam, ýeten heleý, beýdip, seniň yzyňa düşýämi?

— Ol, oglanjygam şularyňkymyka, nasýja zat eken özüň-ä...

— Heleýiniň syrtynda-dama kiçi geýimi ýok ýaly-lan onuň?

— Heý, orus maşgalalary kiçi geýim geýýänmidir, nä, eýsem?

— Onsuz keçede, ilin arasynda nädip oturjakkan? Otagan öýünde stol-stulam-a ýokdur... Oň ýaly bolsa heleýligem-ä: «Ine, men» diýip, ýalçaýyp görnüp durar.

— Heý, munuň pikir edip ýören zadyny, kişiniň heleýiniň etegini ýapmak, gel-gel, indi saňa galypmy diýsene! — diýip, eli hasaly goja ýoldasyny ýaňsýlap igençli hüňürdedi.

Şol arada ýyrtyk donundan ýalaňaç egni görnüp duran goja, bir eli bilen şol ýerini görkezmejek ýaly bolup, ebsitläp tutup durşuna Balkan bilen bagly ýene bir eşiden gürrüňini ýada saldy.

— Eý-ho, gör, bu bolýan zatlary! Otaganyň ol ogluna şirwanlylaryňam-a bir gyzy, gudacylyga geleni gaýtardyp, göwün besläp garaşyb-a oturan bolmaly.

— Şeýle diýen gürrüň meniňem-ä bir gulagyma ilipdi...

— Ol gyz şol gün maňa-da duşdy. Ýalpyldap, ýazgynlanyp ýetilipdir birkemsiz. Oňa Otaganyň ogly ýaly bir dadran ýigit gerek.

— «Deşikli daş ýerde ýatmaz: oglan oýnap, çöp ötir» diýlenidir. O-da birine barar.

— Onyňam-a dogry — diýip, gazakýüz goja hem öz gürrüňdesi bilen ylalaşdy.

Gojalar gijräk salkyn aransoň, Otaganyň öýüne gözaýdyňa gitmegi maslahatlaşyp hoşlaşdylar.

Şundan soň häliden bäri gapdalda gojalaryň hezil gürrüňini diňläp, özi gürrüňe goşulman duran garynlak dükançy hem geçip barýan atly görüp üýrmäge çykan ite meňzäp, ýene-de öwrülip yzyna girdi.

Şol gezek Balkan dagynyň gökden düşen ýaly bolup duýdansyz gelen gününüň ertesi, onuň ejesidir aýaly obanyň esasy gürrüň merkezine öwrülipdi. Oba aýallary indi oturan-turan ýerlerinde üýşüp-üýşüp gepden gep ýasaşyp, azdanköp ýasaşyp gürrüňler etdiler. Birisi:

— Heý-waý, doganlar, eşitdiňizmi, ol Otaganyň oglunyň yzyna tirkäp getiren heleýi, orus bolup orusam-a dälmişin...

— Onda kimmişin, ermeni-sermenädem-ä meňzemeýär ol?

— Hut agynja nemisiň özümiş-dä, gyz!

— Aý, goýa, nädaýdyň-a, Bibi nenesi, muny?

— Gördüň-ä özüň, gözaýdyňa baranymyzda, onuň towşan ýaly geň galyp, bakraýylyp, gaýyn kim-gabat kim bilmän oturysyny?

— Hawa-la, gyz, hăläm başyna-ha biri, mojav oturmaz ýaly ýaglyk atypdyr.

— Çagajyg-a gowuja gördüm.

— Hawa-la, gyz, bir mosalyja zat-laý özem, her gelen bir eline alyp görýär.

— Otaga-da begenipdir, ýüzüne nur çaýyp otыр. Eýýäm: «Göz degmesin!» diýip, agtyjagynyň goluna alaja hem dakypdyr.

— Öň gelim-gidimli öýüň çagasy bolup, terbiýe gören heleý-dä. Gadym babasy Kyýat han ýaly bolup, hemme zadyň aňyrsyny görüp otыр ahyryn ol heleýem.

— Weý, hawa, gyz, öňem ýat illeriň gyzlaryna öýlen-

mek bu tohuma kesel-ä aslynda. Bularyň Peterburgda orsa öýlenenlerini, Gazanda tatara öýlenenlerini-- haýsy birini aýtjak aslynda?!

— Ol Täçmämmet ýegeniň batalona gidende getiren heleýi ýaly, bu-da bir aýdan-ýarym ýyldan «Ýaşasym gelenok» diýip, syrtyňy çalyp gidibermese-hä.

— Aý, ondan-a sen arkaýyn bolaý! Otagaň ogludyr ol. Onuň eline bir heleý bolup düşeniň soňra aňsat yzyny ýatlamaga eli degmez. Işi dogurmak-da-ýugurmak bolar.

— Dogry, «Derýaň gowy ýerine balyk ymsynar, ýigidiň gowusyna—hatyn» diýlenidir.

— A, gyz, onsoň, ol, dogrudanam, nemismişiňmi?..

— Hawa!

— Şu biziň ýurduň telim ýyl duşmany bolan nemislerindenmikän?

— «Hawa!?» diýdim-ä. Jaý ýerinden eşidemsoň aýdýan. Balkanyň gelnejesi goňşy aýallarynyň biriniň ýanynda: «Biz-ä şol uruşly kinodaky ýaly elimizi göterip: «Haýl, Gitler!» diýäýmesek, munuň diline hem düşünmeris» diýenmişin.

— Beýle zadam boljak eken-ä?!

— Gördüň-ä özüň.

— Aý, näme, hawa-da, biz-ä, aslynda, bu dünýä düşünmelem dälde-dä.

— Bir görseň-ä, bular biri-birleri bilen gyr-da-pyçak bolşup urşup ýörler, bir görseňem, är-heleý bolşup, süýjeşip, bir-birleri bilen bal bilen ýag bolşup gatysyp-garysyp ýörler.

— Onda bular şol köne zamanyň alamançylary ýaly, nemisiň ýurduny alyp, soňundanam ony oljalap paýlaşanlar bolmaly.

— Mümkün, hol Gyýanlydan biri geçen ýyl uruşdan geldi. Şolam iki halta konserwa gabyny alyp geläýipdir, soňundanam ony obadaşlaryna kürüşge edip paýlapdyr.

— Onda Otagaň oglunyň oljasy has oňupdyr-da. Oňa myňňyldap duran mele gelin ýetipdir...

Üzlem-seplem bolup, nemes gelinli gürrüňler soňam ada obasynda köp aýlanypdy, emma yhlasy hasyl bolup, dilegi ýerine düşen Otaga töwerekdäki geňirgenmeleri, gep-gürrüňleri asla hasaba-da almaýardy.

Birkyýama ogly Balkanyň çagalygyny ýatladyp duran agtyjagyny söýüp, oňa guwanyp, doýup bilenokdy, şeýle bagty öz gujagyna bereni üçin ol gelnindenem ömürbaky minnetdardy. Onsoňam adam bagtly bolanda, ol hemişe gep-gürrüňden has ýokarda bolýar. Özüne gerekmejek sözden ýapysyp galjak bolup, jan çekip, azara-da galyp ýörmeýär...

...Goja aňyrdan gaýygyny gitdinine goýberip, galgap özüniň uruşdan gaýdyp gelsi barada oý-pikirleri bilen ümürläp gelsine gijöýläniň öňüsyrasy öz obalaryna ýetip geldi. Kenary alkymlap geliberende, ol tarapdan gelýän birnäçe balykçy gaýyklary waz-da-waz bolşup, suw sycradysyp, onuň gapdalyndan geçdiler, olaryň arasynda oba ýakynlap gelýän ýat gaýygy görüp, onuň üstünde oturan gojany tanajak bolup, oňa yzlaryna gaňrylysyp, içgin-içgin seredişenler-de bolupdy, ýöne olaryň hiç biri-de bir wagt obalarynyň gözünden uçan gojany ýüzugra tanap bilmändiler.

Gapdalyndan geçip, deňziň jümmüşine tarap giden ýigitleri görüp, goja öz kenarýakasynda ýaşaýan obadaşlarynyň guş awlamak, balyk tutmak bilen bagly, özüne tanys bolan güzeran-aladalaryny ýatlady. İçinden:

«Ýigitler agşam gurawnyň toruny irgözünden atmagy niýet edinipdirler-ow» diýip oýlandy.

Bu pursat oba adamlarynyň öz awlarynyň ganly bolma- gyna göwün çaglaşyp deňze çykýan mahalydy.

Goja aňyrdan münüp gelen gaýygyny kenardaky ozaldan duran balykçy gaýyklarynyň arasynda iltänsoň, gyzyklanyp, hol beýleden gelyärkä ünsüne düşen, obanyň süňnünde peýda bolan özgerişliklere täzeden üns berdi.

Deňiz üstünden her gün öýländen soň bir ýerlerden tapylýan sergin agşam şemaly öwüsýärdi. Bu şol tomus günlerinde uzaklygün dünýäni ot goýberilen tamdyra öwrüp gyzan Günüň aşagynda yssynyň ezýetini çekip gezen adamlaryň arzuw edip ýetýän arzyly pursatydy. Her gezek şeýdip agşam şemaly öwsüp ugransoň, adamlar mäjum eden yssynyň elinden sypyp, özlerini jana parym seleň serginlige hemişelik ýeten ýaly duýýardylar.

Obada binýady betondan göterilen, ön görülmedik, iki gatly, seleňleşip oturan kasaň ýasaýys jaýlarynyň birnäçesi peýda bolupdyr. Goja bulary görüp, uzur-arzuwy hasyl bolan ýaly ýürekden begendi. Sebäbi ol esger bolup uruş ýollaryny geçip ýörkän şeýle ýasaýys üçin salnan gelsikliden amatly jaýlary köp görüpdi, öz ildeşleriniňem şeýlekin öýleri gurup, beg bolup ýaşamaklaryny arzuw edipdi.

Berta hem ony hut şeýle depesi gyzyly çerepisa bilen örtülen iki gatly jaýlaryň biriniň önünde garsylaýardy. Ol: «Gör, zaluwat ýigitlerimiziň jaýlaryny zynat berip ediberişlerini! Özem muny türkmen ýigitleriniň öz elleri bilen gurandyrlar, hemişe beýle işler orus ýa-da kawkaz ussasy bolmasa bitmäýjek ýalydy...» diýip, jaýlary synlap guwançly oýlandy.

Ozalam ada obasy öz görkünü, bir asyr dowamynda ýatda galar ýaly edip, iki gezek dagy üýtgedipdi. Asyryň başynda adanyň ýaşaýjylary depesi keçe basyrylgy türkmen gurnama öýlerinde ýaşaýardylar. Beýle öýlerde ýaşamak deňiz joşup, äpet tolkun bolup üstüne süren mahaly, ony çözüp, başga howpsuzrak bir ýerde dikäýmek üçin amatly bolýardy. Ors gelensoň, obada agaç aýakly, götinläp suwa girip barýan leňňec pisint, şemala hellewleşip oturan, eňterlip gelen tolkunlary aýaklarynyň arasynda birsalym çolaşdyryp, soňundanam ýene-de yzyna ugradyp oturan agaç jaýlar row bolupdylar. Öňler obada deňiz häsiýetini hasaba alman gurlan bary-ýogy ýekeje jaý bardy. Ony orslar bu ýerde haçan-da bu adany Krasnowodskiden ozal, öz gämileri üçin duralga edinen döwürlerinde gurupdylar.

Soňra adada syrtlaryny ýere direşip oturan jaýlaryň gurulmagyna hem hut şol bişen kerpicden gunt düşen ýaly juda pugta edilip gurlan, köp ýyllap adada ýeketäk jaý bolup oturanam, oba gelnende kabul edip alýan, gidilende ugradyp goýberýänem, balykçylar kolhozynyň üç edip gelip-gidip duran ýerem şol jaý bolupdy.

Dükän jaýlarynyň gapdalyndan geçip barýarka, goja biygtyýar aýak çekdi. Suw ol ýyllardakydan has mesän borly, ol ozal beýik ýer hökmünde gurlan dükanyň alkymyna dyky-lyp barypdy. Irginsiz tolkunlar gollaryny häli-şindi dolap-dolap, onuň aşagyndaky topragyň eslisini öz aşagyna çekip alana meňzeýär. Jaý mese-mälim gysaryp, bir gapdala eňňit atypdyr, ýeňsesinden sähel itilen wagty ol omman atyp, dünđerilip gidiberjege meňzeýär.

Çolalyk. Häzir bu ýerde dükanam ýok, gämi duralgasy-da. Daş jaýyň möwriti geçip, bazar-dükanynyň sowlanlygy mese-mälim görnüp dur.

Daş dükan gojanyň ýadynda bolsy ýaly, birçaklar onuň gapdalynda, ýigit çykyp ýören günleriniň birinde owsunyp duran hyjuwly ulugyz bolup ýetişen Ummandyr hem hemişe onuň bilen iki deňemik, iki jora bolsup tirkeşip gezýän ala gözli, şol günler özüne has yhlas bilen timar berýän tyňkyja, ýepelejek gyz hem onuň ýadyndady. Ýogsam, indi ondan bäri köp ýyllar tirkeşip geçipdiler.

Ýöne bu ýürek özi bilen bagly belli-belli zatlary welin tä ol özüniň urmasyny goýýança unutmaýan bolarly. Ýadyndaky pursatlar ýene bir gezek onuň göz önünden gelip geçdi. Goja gyzlaryň özüni görüp, biraz tolgunysyp, keýerjekleşip, saljaýsyp, kakdyryp gep aýlaşyp, aýaklarynyň üstünde iki gapdallaryna sähelçe yraň atysyp, tolkun bolup duruşlaryny, saçlaryny oýnasyp, öz gyz mynasybetlerini buýsanc bilen nygtaýyslaryny, gözleri bilen: «Biz-ä, ine, şeýdip ýetişdik, oglan, eger göwnüň bolsa-ha...» diýip seredişlerini gördi.

Bu duşuşygy ýatlan wagty hemişe gojanyň kalbyny, bir ajaýyp saz diňleýän ýaly, ýakymly duýgular eýeleýärdi...

Ol goja Şirwan oba sowetiň ozalky töweregindäki jaýlaryň hemmesinden saýlanyp, segräp depä çykan ýaly be- ýikde oturan jaýyny zordan tanady. Töwereginde belent, kaşaň jaýlaryň birnäçesi peýda bolansoň, häzir ol, birhili, täze, kaşaň jaýlaryň deňeşdirmesinde egninden basylan ýaly bolaýypdyr. Hemişe Şirwan gapdalyndaky galyň, bol tagtadan edilen, üsti kölegeli tapçanyň üstüne

keçe düşedip, şol ýerden oba syncy bolup çay içerdi.

Goja öýe golaýlanson, töweregine gözläp, özüniň habaryny alara adam tapmansoň, tanys gapynyň has golaýyna bardy. Jaýyň içinde telewizoryň göçgünli sesi waň berýärdi. Ol gygyrany bilen, ardynany bilen bu telewizoryň sesiniň jaýlary eýeläp oturan mahalynda öz habaryny alaýjak adamyň bolmajagyny pikir edensoň, öňündäki gapyny yzly-yzyna iki gezek dükge-dükge kakdy. Diňe şondan soň öňdäki gapy şarka açylyp, ol ýerde bir on üç-on dört ýaşly başy açyk gyzyň geriljiräp duran ýarym göwresi peýda boldy. Gojanyň habaryny hem şol aldy:

— Siz kimiň öýüni gözleýäňiz, baba? — Gyzjagazyň nätanys myhmanyň öz öýlerine däl-de, başga bir ýere gelip, azasyp, barjak ýerini tapman ýören adam hasaplany belli boldy. Goja welin gyzjagazy göreninden, onuň keşmeriniň şirwanlara meňzeýänligini öz ýanyndan belläpdi.

— Siziň öýüňize, gyzym! Şirwan oba sowet öýdemi?— Gyzjagaz myhmanyň başga ýere däl-de, hut öz öýlerine gelenini anyklansoň ol: «Häzir!» diýdi-de, ýene-de gapyny şarka ýapyp içerik sümüldi.

Tizden içerden gyzjagazyň sesi telewizoryň sesine garylyp eşidildi:

— Ata, daşarda bir ýat adam-a bar, ol seni soraýar...
Içerden uly adamyň nägile sesi eşidildi:

— Peseldiň şol telewizory, gep-söz alyşdyranok.

Soňra onuň gyza käýinýän sesi eşidildi:

— Haý, saçy kesilen, geçiň öň aýagy ýaly bolup çykdyň, geleniň habaryny almak indi saňa galdymy? Baryň, myhman bolsa, gapyda saklamaň, çagyryň ony öýe.

Soñundanam ol sesiň özi lagyrdap, barha gapa go-laýlady, tizdenem Şirwanyň daýaw göwresi gapynyň önünde peýda boldy.

Şirwan hem myhmany öýe çagyryp, aýak üstünde onuň bilen birki agyz saglyk-amanlyk sorasyn-da bolsa, birbada gelen myhmany tanap bilmedi. Garyndaş-gatnaşyklar gezegini öz çagalaryna berenleri bäri olar duşuşmandylar. Şirwan «Gel!» diýip, öňräk habar edende gelmedik giýewiň beýdip sömeňne, gökden düşen ýaly bolup duýdansyz gelip gapymy açar diýip, asla pikir etmändi.

Ol ilki şol çagyryp habar eden günleri gelmäni üçin, ondan biraz öýke eden hem bolsa soň: «Aý-how, o-da indi biziň yzymyzy basyp baran goja ahyryn, tursa oturmasy, otursa turmasy gaýgydyr. Göwün bar-da gaýrat ýok menziline ýetenkirländir-ä» diýip oýlanyp, bu günler kem-kemden ondan eden öňki öýke-kinesindenem öz ýanyndan ýazylyp ýördi.

Şirwan ony ilki goňşy obalardan saý-sebäp bilen düşen, öz ýatdan çykyşan tanyş-bilişleriniň biridir öýtdi. «Aý, belki, sorajak-goýjak zady bardyr?» diýip oýlandy. Myhmany hormat bilen myhman otagyna çagyrdy. Goja hem şundan soň tanyşlyk beräýmese, Şirwanyň özüni tanap bilmänligini duýdy. Soňra ol: «Oba sowet aga, onsoň, içiň-dasyň, daýyçalar-daýzalar bilen sag-gurgun oturanmysyňyz? Özünň garrylyk bilen nädýäň?» diýip, içginsiräp hal-ahwal sorasyp ugrady. Şundan soň Şirwan öz myhmanyny ýüzugra, onuň tanyş gep uruş äheňinden derrew tanady. Begenip, birden tolgundy. Soñundanam: «Eý-how! «Kimkän?!» diýsem, bu, asyl, öz giýewimiz, Tumar ýegen dagyň dädesi bolsa näme?!» diýip, töwerek-

däkiler hem eşitsin diýip buşlaýan ýaly göçgünli seslendi. Gojany gelip çöken ýerinden turzup, onuň bilen täzededen ýakynlarça gujaklaşyp, gadyrly görüşi.

Garry atalarynyň satlykly habaryndan soň, Şirwanlaryň ulusy-kıçısı—ähli öýde bary, öýlerinde hemişe guwanylyp, bagtly maşgala hökmünde süýjüdilip, köp gürrüňi edilýän garyndaş maşgalanyň atasy hökmünde gelip, onuň bilen gadyrly salamlaşdylar, öý bikesi aýal öz gelnidir uly gyzy bilen gelip, onuň aýalynyň, gyzlarydyr gelniniň, olaryň çagalarynyň hal-ýagdaýlaryny içgin sorashdylar. Soňra bolsa gyssanysyp, öz gelmegi bilen tutuş maşgalany begendiren myhmana mynasyp hezzet-hormat etmek üçin agzybirlik bilen, ýerli-ýerden öz okara-çemçeleriniň daşyna geçdiler.

Şirwan kempiri ýogalany bäri, özüniň ýanynda galkan keselbendräk uly oglunyň maşgalasynda ýaşaýardy. Indi onuň ogly hem birki ýyllykda altmys ýaşap, pensiýä çykyp, gojalaryň hasabyna gosulyp ýören adamdy.

Şirwanyň özünden garry görünýän hyk-çok bilenräk gezip ýören ogluna nebsi agyrardy hem öz ýanyndan onuň özüne däl-de, alyp ejesine çekeni üçin tiz garranlygyny pikir ederdi. Käte bolsa: «Muny özüm barkam gojalyk bilen öwrenişdirmek üçin pensiýä ir çykardym, ýogsam, işlese bi entekler işläbem ýörmelidi» diýip, öz aladasynyň üstüni degişme bilen örterdi. Emma Şirwanyň agtyklary özi ýaly süňkbaşy iri, sýçraşyp duran, göze gelüwli, zähmetsöýer adamlar bolup ýetişipdiler. Şirwan olara içinden şükür edip, guwanyp buýsançly ýaşaýardy.

Gojanyň getirilen otagy adaty jaýlardan has giň edilip, toý-märekede bir bölek adamyň sygmagy niýetlenip gurlan myhmanjaýdy. Goja bu jaýda mundan öňem az bol-

mandy, ol obada ilki gurlan, uludan gelen giňiş jaýlaryň biridi. Şirwan, umumanam, giň oturmagy gowy görerdi. Indi diwaryň çep tarapynda adamboýy ýaly bolup, ýarpy göwresini diwaryň aňrsynda galdyryp, gara gelniň somlanan buduna meňzeş, jaýy omuzlap duran golland peji ýokdy, oňa derek öýüň içinde häzirki döwürde has amatly hasap edilýän, suw, bilen ýyladylýan ýyladyş ulgamynyň ak reňk çalnan zowwam turbalary peýda bolupdyr.

Jaýyň ozalky töri bolan diwar ol hem indi aradan aýrylyp, uly jaý ondan aňyrdaky çaklaňja jaýy hem özüne birikdirip alypdyr. Sag diwara gerlen owadan, gara ýomut halysynyň ýüzünden üç sany tanys ýüz surata öwrülip, içeri synlap otyr.

Olaryň sag tarapyndakysy Şirwanyň özi bilen altmys ýyla golaý döwran süren, öýüň baş enesiniň oral heleý döwürlerindäki suratydy, ortada öýüň on alty ýaşynda ajala elinden aldyran ýigdekçe oglunyň güler ýüzli suraty bardy. Üçünji-- biraz könelişen, ýüz keşmeri Şirwanyň özüne çalym berip duran, onuň 1938-nji ýylda harby gulluga alnyp gidilen, dereksiz yzy ýiten, henizlerem ýakynlaryna arman çekdirýän inisiniň suratydy. Hemişe halynyň ýüzünde bir şol ýigidiň suraty bolardy.

Goja Şirwan bilen çaýlaşyp, ýadawlygynyň badyny alyp cygjaryp, sähelçe açylan ak gapydan gelýän hoşboý tagamly nahar ysyny alyp otursyna, nahar ysyna berildigiçe özüniň sonça-da aýgýanyny duýup, ondan ünsüni sowmak üçin pikirini azasdyrmaga çalyşdy. Olar iki goja bolup galansonlar öýüň içi hem, birhili, çolaran we tukatlanan ýaly bolupdy.

Goja jaýyň içine lagambir düşelen el halylaryna ýaňy gelende üns beripdi. Häzir ol giňişlikde olarda ün-

süni jemlän wagty, ol halyalaryň her ýazda ýeri örtýän gyzyň güllere meňzeşligini, özleriniňem häzir sol gyzyň gülleriň içinde oturandyklaryny pikir edip, Şirwanyň maşgalasynyň örän ajaýyp türkmen halyalaryny dopa bilýändiglerini öz ýanyndan guwanç bilen belledi. Şeýle nepis zatlary ýokdan bar edip bilýän hünärli gyzygelenleriň arasynda öz gyzlarydyr agtyk gyzlaryň hem ýoklugyny ýatlap bolsa kemsindi.

Myhman üçin ýörite bişirilen gyzyň balykly süzme palaw orta äberilen mahaly öýe tolkun atyp, ýakymly ysy ýaýrady. Şirwani özlerine ýoldaş edinmek üçin: «Hany, bu gelibermedi-le?» diýip, gapa seredip telim ýatlan agtygy hem bu mahala çenli eýýäm gelip ýetipdi, häzir ol ýap-ýaňy öz çekýän gije garawullygyna gidýänini aýdyp hoşlaşyp giden kakasynyň ornuny eýeläpdi. Ýigit ýaşulular ýerli-ýerden gollaryny çermäp, palawy el bilen iýeniňde onuň has datly bolýanlygyny ýatlaşyp oturan wagtlyk bir zat diýjegini ýüzünden mälim edip, gojalara seredip ýylgyrdy, soňunda- nam rugsat sorayan äheňde, degişmä salyp dillendi:

— Ýoldaş komsomollar, eger oňlasaňyz, mende bir teklip bar!

— Gaty gowy bolsa, teklibiň oňlanaýmagam mümkin! — diýip, Şirwan agtygynyň gepsaluwyndan onuň näme diýjek bolýanyny sähelçe aňyp, ýüzugra ony goldap goýberdi.

— Şeýle gowy naharda, şeýle gowy duşuşykda, şeýle gowy aragyň bolup, onam içmeseň, külli günä dälmidir eýsem? — diýip, ol gepläp otursyna öz ýeňsesindäki üsti telewizorly şkafjykdan iki çüýşe aragyň bir eli bilen bokurdagyndan tutup çykaryp otursyna aýtdy.

Soňundanam: «Muny özüm Astrahandan getirdim. Orsuň öz eli bilen ýasan aragy, garsy bolmasaňyz, şundan üç dost bolup biraz içeliň!»

Şirwanyň aragyny goýanyna indi ýedi-sekiz ýyl geçipdi, özi-de şundan soň asla ony aýlanyp, agzyna hem almakçy dälidi. Ýöne bu ýerde onuň köpden bäri duşuşmagy arzuw edip ýören, «Gel!» diýende hem getirip bilmedik adamy gelip otyrды. Galyberse-de, bu onuň öňden arzuw edip ýören, garaşan pursatydy. Balkanyň beýdip öz aýagy bilen gelmegi bolsa häzir Şirwanyň gökdäki dileginiň ýerde gowuşdygy bolupdy. Onuň Balkana köpden bäri aýdaýyn-aýdaýyn diýip, çemeleşip, ýöne hiç atymyna getirip bilmän ýören, aýdaýmasy ýeňil bolmadyk bir gürrüňi hem bardy.

Muňa garga ýaly wehimli Şirwan tiz düşündi hem agty- gynyň içgi bilen bagly, ilkibada biraz ýerliksizräk ýalam bolup görnen pikirini göwünjeň goldady:

— Hä-ä, orus ýasany diýsene... Eýle bolsa, ine, daýyňy- zam gelipdir, içäýmeli bor-da onda.

Gojalar bir-birleriniň garsysynda, orta ýazylan saçagy aralap, özleri üçin ýörite ýazylan körpeçe düşegiň üstünde ýerleşipdiler hem häzir olar barha saçaga dykylysyyp, бүküdişip, öteni-geçeni ýatlasyp, гүрleşip otyrdylar.

Şirwanyň agtygy Baky wagtal-wagtal öňündäki açyk çüýşeden gojalaryň egsilen bulgurlarynyň üstüni ýetirip, olara palawyň gapdaly bilen saçaga äberilen gaýnadylan towuk etinden, gowrulan balykdan mürehet edip, ýaşulularyň gürrüňine goşulman diýen ýaly ýylgyryp, hyzmatda bolup otyrды.

Mahal-mahal ortada şakäsäniň depesinde çogup

duran balyk işbilinden pycagyň ýeňsesi bilen alyp, ony ýumşak çöregiň ýüzüne ýazyp, gapdaldan gojalaryň öňüne gadyr bilen süýşürýärdi: «Hany, şundanam bir iýip görüň, tagamy şol öňkümikän?» diýip, oturylysygy özüçe höwesli goldaýardy. Aňyrdan gelip-gidip, gerek-ýarak zatlary äkidip, getirip duran on-on iki ýaşly oglanjyga hem gerek bolanda, gojalaryň hezzet-hormaty bilen bagly ýumuşlary buýruşdyrýardy.

Gojalar gijäniň gaýry bir mahalyňa çenli gürleşip-ýatlaşyp, ýazylyşyp otyrdylar, gep bolsa enteklerem kändi, söz-söze köken salyp uzalyp barýardy. Ýöne ýatar wagty hem bireýýäm bolupdy, indi ýatmalydy, gözler ümezläp, ýumlup-ýumlubam gidýärdi. Ýumşa ýarap ýören oglanjygyňam uklap galany belli boldy, olam soňra görünmedi.

Baky goňşy otaga geçip, ol ýerden ýorgan-düşekleri gujaklap-gujaklap getirensoň, gojalaryň ýatjak ýerlerini ýekeme-ýeke üstüne ak örtük çekip taýynlap berdi. Soňundanam ol gojalaryň gürrüňleriniň entek-entekler gutarmajagyny, onuň düşege geçilenden soňam dowam etjegini göz önünde tutup, saçagyň üstündäki, häzir birhowa gerek bolmaz diýen zatlaryny toplaý, aşhana äkitmelisini äkidip, sowadyja salmalylaryny sowadyja salyşdyryp, kiçeldilen saçagy ýene-de amatly edip, gojalaryň elýeterinde täzedden ýazdy. Gije-girim gojalara gerek bolaýjak çäýdyr käseleri, suwlardyr stakanlary hem onuň üstünde jemledi.

Baky öz otagyna ýatmaga gitjek mahaly, mundan biraz ön bolan düwlenli gürrüňi myhman gojanyň ukyny arkaýyn almagy üçin, ony arkaýyn ediji äheňde ýene-de bir gezek ýatlady:

— Daýy, siz arkaýyn dynç alyň, hany, sag-aman ertire bir çykaýlyň, bibimize derman boljak bolsa, düwlenler Eýran aşanam bolsa, ony tapyp alarys. Oglanlara hem habar etdim, ertir säher bilen biz deňze dolarys. Gerek bolsa, til edip, goňşy obalaryň adamlarynam aýak üstüne götermiýäsmi?! — diýdi.

Ol çykyp gidensoň, gojalar hem kellelerine endikleri görä ýaglyk oraşyp, artykmaç üstki geým-gejimleri çykarynyp, ýeňleşip, ýatmak üçin çyrany öçürip düşeklerine geçdiler. Diwardaky al öwsüp duran haly şundan soň inedördül edilip, giňden gerlen birsydyrgyn gara keçä meňzedi. Bir ýerlerden haýsydyr bir adanyň gapdalyndan geçip barýan uly gäminiň basyksy, ýogyn sesi sogup eşidildi.

Gijäniň bir mahaly ara düşen ep-esli dymyşmadan soň, Şirwan: «Giýew, ukyň gaty tutýarmy?» diýip, soranjaňlyk bilen söze başlan mahaly, onuň sesi adatdakysyndan biraz aladady eşidildi:

— Indi wagtam bir çene-de baranam ýaly-la... — diýip, eýýäm uka berlip, ymyzganyp ugran goja Balkan öz etjek gürrüňini häzir edilmän, ertire goýlanyny kem görmeýändigini özüniň uka garyp beren jogabynda mälim etdi.

— Şeýledir özün-ä... — diýen wagty Şirwanyň sesi, birhili göwünsiz hem biraz hesretli eşidildi. Onuň öz aýtmakçy bolan gürrüňini ertire goýup durman, dek häzir aýdanyny kem görmeýändigini belli boldy. Balkan hem gürründeşiniň gep-saluwyndan onuň häzir özüni diňledip bilme, bady alnyp, göwni galan ýaly boljagyna düşündi. Ýogsam, ol eýýäm özi üçin düşelen düşegini üstüne geçip, üstki geýimlerini aýryp, ýeňläp, her çykaran geýimini,

soňra daş-ıç çykmary bolanda alaýar ýaly elýeterinde belläp-belläp goýup gysarypdy.

Goja Balkan habarsyzdy, ýöne Şirwan welin hut şu pursada diýseň köp garasypdy. Hatda ol: «Balkan giýew bir gelip gitsin!» diýip, birki ýyllykda oňa agtygyndan ýörite habar hem ýollapdy. Ýöne şol wagt: «Bir amaty bilen bararyn» diýen hem bolsa, Balkan wagty bilen gara bermändi. Ol ilk-ä Şirwandan çakylyk alan mahaly onuň ýene-de kellesine bir pikir gelendigini soňa-da ýene özüni şarik etmek üçin ýanyna çagyryňlygyny pikir edipdi hem oňa öz ýanyndan gaýybana igenipdi. «Saňa işini tükeden goja diýerler, indi oňa-muňa hat ýazyp basyny agyrdaýmasaň, başga-da bir eliňden bolsa gelýän zat-da ýokdur seniň!» diýip, onuň dört-bäs ýyllykda öz adalaryny taryhy ähmiýetli ýerleriň hasabyna goşdurmak üçin, ruslaryň Türkmenistana gelende ilkinji guran gämi duralgasy bolanlygyny ýatladyp, obany gelim-gidimli ýere öwürmek üçin, Asgabadyny goýman, Moskwasyny goýman hat ýazanlygyny ýatlapdy.

Şonda ol: «Giýew kişi, sen bir urşa gatnaşan adam hemem bolsa öz obamyzyňam adamsy, siz — urşa gatnaşanlaryň sözi geçginli häzir ýurtda» diýip, Balkan goja hem öz ýazan hatlarynyň aşagyna goluny goýdurypdy.

Onsoňam şol günler Umman mamanyň derdi-dermany bilen bagly aladaly, selhä-selli ünjüli-ümürli günler başlanypdy. Eger şu düwlen bilen bagly aladasy ýüze çykmaryk bolanlygynda, Balkan entek-enteklerem öz obalaryna gelerli däldi.

Balkan gojanyň bu habarsyz-hatyrsyz, gökden düşen ýaly bolup duýdansyz gelmegi Şirwanyň, dogrudanam,

gökdäki dileginiň Ýerde gowuşmagy bolupdy. Şundan gowy pursadyň indi gaýdyp aňsat bolmajagyny bilýänligi üçinem, onuň arsyz wagtdan bäri kalbynyň üstünde sowuk gara daş bolup, ünji-syra öwürlip ýatan gürrüniňi häzir aýdasy gelyärdi. Bu bir dogry gelen pursat bolupdy.

— Balkan, meniň saňa ýörite aýtmaly, ýeneki gürrüňim hem bardyr onsoň... Biz bir bişen aş, Ezraýyl indi haçan gelip: «Ýör!» diýse gidibermeli... Özüňem wagty bilen gelibermänsoň, men: «Bä, men indi şeýdip, içimi döküp bilmän — etmişimi gabryma özüm bilen äkitmeli bormykam?» diýip ünji çekip ýördüm... Hata ýazyp goýmanam bir pikir etdim. Gelmeşe, ölemsoň okar, biler diýip... Öz aýagyň bilen gelipsiň, indi sen meni diňlemeli bolarsyň, giýew kişi — diýip, ikilenc öz ozalky pikirlerine dolanyp gelen mahaly Şirwanyň gyryljyk-gatraw sesi indi has aýgytly hem janagyryly eşidildi.

Haýsydyr bir öz ýanyndan adaty gürrüňe garaşan Balkan goja: «Şirwan aga, aýdyber näme gürrüňiň bolsa» diýen mahaly hem ol: «Gürrüň mahaly uklap galaýmasam ýagsydyr» diýip pikir edýärdi.

Şirwanyň tutumyndan onuň aýtmakçy bolýan gürrüňiniň hele-bärde gutarmajagy belli bolupdy. Balkan goja şundan soň düşeginiň ileri başynda kellesini goýmak üçin jüpläp goýan ýassyklaryny ýanyna çekip tirsekledi.

Gürrüňdesiniň özüni diňlemäge taýyndygyna göz ýetirensoň, Şirwan adaty öz gep saluwyna mahsus bolmadyk, hamala öz ikiçäk gürrüňlerini töweregiň eşitmegini isleme ýäne meňzäp, pessaý ses bilen gürrüňe başlady. Tizden adaty bolmadyk syr ýumagynyň duýdansyz çözenip ugranlygy belli boldy.

* * *

Umman Balkan bilen arada duşuşanda göz bilen edilen hyrydarlykdan başga hiç hili ähti-peýman ýok hem bolsa, ony özüniňki hasap edip, ol uruşda mahaly kalbyny ezip, özgelerden ogryn onuň ýoluna gözlän gyz bolupdy.

Balkandan her gezek hat gelende, Umman ony oba sowetiň ýanyndaky poçtadan olaryň öýlerine begenip, özi eltip bererdi. Köp halatlarda ol haty Balkanyň ejesine okap berýänem ýene onuň özi bolardy. Urşuň önüsrasy häli-şindi çalsyp duran türkmeniň elipbiýi ýene-de üýtgäpdi. Balkanyň ejesi Otaganyň hem ähli önki hata öwrenişenler ýaly, bu täze haty okaýsynyň ugry ýokdy. Şeýdibem, her gezek bu ýagdaý Ummana özüniň arzuw edip ýören öýünde eglenc etmäge mümkinçilik bererdi.

Otaga hem şol günler onuň yhlasyndan çen tutup içinden: «Hä, sen-ä, gyz, özüň-ä maňa yöne ýerden-ä ýakynsyraýan dälşiň, Balkan jan bilen bir gizlinje hatyň-petegiň bar bolsa gerek» diýip, gowy pursatlary ýatlap, kalbyna arzuw çäýyp oýlanýardy. Pikirinde Umman gyzy atlaz-parça dolap, gelin edip törüne geçirip, göwün çaglaýardy. Ýöne bu ýerde aňmaz ýalam hiç zat ýokdy, olar entek bir-birleri bilen birisi alarman, birisi bararman bolup, mylakatlaşmadygam bolsalar, oba eýýäm olary är-heleý hasaplap ýördi. Eger kimdir biri Ummanlara gudaçylyga barjagam bolsa, oňa beýlekisi: «Aý, şolara barmaýsaňyz-la, onuň Otagaň ogly Balkan bilen hat-petegi bar ýaly-la» diýlerdi. Onsuzam Ummanyň ejesi ýelden-ykdan hyrydar bolup, gudaçylyga gelýänleri: «Gyzymyz göwnänok» diýen bahana bilen gaýtaryp otyrды. Bu ýagdaýdan obada: «Ha, şu Otaganyň ogly

Balkan deýýus, gelsikli matros geýimini geýen bolup, gyzy çolarak bir ýere eltip, onuň bilen «çägä agynasyp aldylar gerek?.. Onsoň ol nädip başga barsyn?...» diýip, özleriçe many çykarýanlar hem bardy.

Şol günlerde Balkanyň yzyna eli çagaly aýaly düşürüp gelmegi Ummana, duýman durka boýnuna ýylan çolanan ýaly, diýseň erbet täsir edipdi. Ol syr bildirmezlige çalyssa-da, şol günler onuň ýüzi-gözi uzak horluk çekeniniki ýaly garört bolup solupdy.

Onuň şonda-da pikirinde goşulyşyp, duşusyp bagtly bolup ýören Balkanyň gözünüň gytagy bilenem bolsa-da, diýseň göresi gelipdi, ýöne ony: «Barsam, ýüzümden syrym aňylar, köpüň arasynda uýada galmaly bolaryn...» diýen pikir şol gezek gözaýdyňdan goýupdy. Şirwan şol günler işde öz ýegeniniň owasy dolan ala gözlerini depe-sine dikip, perişan bolup otursyny häli-şindi görýärdi. Nebsi agyrýardy. Ünsüni sowup, ony bu gara ümrüň arasyndan alyp çykmak üçin, adaty gündelik ýerine ýetirýän hat-petek işlerindenem başga onuň üstüne ile zaýom ýaýratmak, çaýdepderçä bellik etmek ýaly işleri hem yzly-yzyna buýrusdyrýardy...

Soňra bolsa garasylmadyk bir ýagdaýda Umman gyzyň Balkana bolan gizlin söýgüsi hakynda hiç zat bilmeýän Berta bilen onuň ysnysykly dostlugy başlanypdy. Ine, bir görseň, olar tirkeşip dükandan çykyp gelýändirler. Ummanyň guja-gynda Balkanyň oguljygdyr, bir görseňem Bertanyň özi oguljygynyň elinden tutup Ummanlara oturmaga geler, olaryň hol beýleden gelýänlerini görüp, önlerinden ylgap çykyp, oglanjygy gujaklap, ogsap-ogsap alýanam ýene Ummandyr.

Bertany mahal-mahal özi bilen deňze tor atmaga hem

Umman gyzyň özi alyp giderdi. Ýöne aýallaryň güzeran üçin hem bolsa, deňze çykyp, tora-tolkuna çolasyp, balykçylyk edip ýörmegi uruşdan ozal il içinde judabir halanyp baryl-ýan zat hem dälidi. Il içinde: «Heleý gämä çyksa, gämi şowsuzlyga uçar» diýen bireýýämden ynamtaglymata öwrülip giden, parasatly adamlaryň öz nesillerini dowam etdiriji dogar-dözmezi bolan aýal-gyzlaryny deňiz gazabyndan, onuň azabyndan, howp-hataryndan goramak üçin döreden kada-kanuna öwrülen ynamy bardy. Özi-de bu ynamyň üstünden şu döwre çenli aňsat-aňsat ätlenilmezdi.

Ada obasynyň erkek göbeklileriniň uly bölegini, köne döwri gören nesli ýok etmegiň ugruna çykan Stalin: «baý-kulak», «ak patysa guýrugy» diýip, orup-capyp ýok edipdi. «Eýran» diýip gacypdylar. Obanyň galan-gaçan erkek adamlary bilen täze ösdürimlerinem uruş turanson, ol öz demine sorup alypdy. Güzeran gyz-gelinlerdir sandan galan garry-gurtularyň başyna galypdy.

Gapdalynda deňiz atly tolkun örtükli nygmat saçagy barka kimiň açlykdan ölesi geler? Oba gelin-gyzlary şol ýyllarda deňze belet gojalary öňe salyp, billerini guşap, gämilere atlanypdylar. Şondan bärem gyz-gelinleriň mahal-mahal deňze çykyp, tor çekip, balykdyr tolkun bilen ýakalasyp ýörmegi ozalkylar ýaly seýlebir geň görnüp ýörülen zat hem dälidi.

Deňze çykan adamlar seýregrägem bolsa, alagöz, daýa-nykly Ummanyň, egnine söltüräk uzyn türkmen köýnegini geýen Bertanyň bir gaýygyň üstünde balykçylyk edip ýörenlerini görerdiler. Balkanyň ejesi hem ol günler öz gelni bilen Umman gyzyň dostlugyna guwanyp: «Gelnim balykçylykdan habarsyzam bolsa, Umman bilen

bile gitse, her gezek bir güzeran itär getiräýýä bi» diýip, guwanyp gürrüň edýärdi.

Balkan ýene-de Krasnowodskide alys saparlara gidip, ýük daşayan gämileriň birinde işe başlapdy, ol her gidende bir aýdan-ýigrimi günden yzyna dolanyp gelýärdi. Isleýän yerinden ýaşayys jaýyny bermegi söz berenem bolsalar, yöne entek ol jaýy bermändiler. Şonuň üçinem ol şäherden özüne «taýak gelýänçä-ýumruk» edip, kireýine bir otaglyja, wagtlaýyn düşelgejik edinipdi. Wagtal-wagtal çagalarynam ýanyna getirip, şu yerde ýaşady. Emma halys enesine göwün beren Elmanynda, Bertanyň özüniň-de amanady duýup, bu yerde uzak bolasy gelmeýärdi. Olar her gezek diýen ýaly Balkany alys sapara ugratdyklary ýene-de oba dolanmak bilen bolardylar. Onsoň ýene-de Elman öýüň hörel ogluna, Berta hem uzyn köýnegini geýip, edaly türkmen gelnine öwrülerdi.

Bertadyr Balkanyň oguljygy Elman obada uruşdan soň ilkinji peýda bolan, ilin küýsegli gowulygynyň almaty bolup gelen çaga bolupdy, ony töwerek bolup eý görerdiler, gyz-gelinler gujaklap-ysgap özlerine-de şonuň ýaly mele gulpaklyjany arzuw ederdiler. Garry aýallar: «Otaganyňky ýaly bagty maňa-da eçilesiň, jan Allam!» diýşip, gören yerlerinde ony ýüzlerine sylardylar.

Bir gezek Şirwan deňiz boýunda iki joranyň Elmany ara alyp, ony hersi öz ýanyna gele-gele edişip, «gujak-gujak» oýnaşyp, hezil edişip ýörenlerini görüpdi. Olaryň dost ana gatnaşygyna öz ýanyndan guwanypdy.

Ol günler ada-obasynyň hakyky gelni bolmagyň kül-külüne düşen Bertanyň hem öý bikelerine dahylly ähli edim-gylyklary, görüm-göreldeleleri ürc edip öwrenýän günleridi. Otaga ony, ýanynda oturdyp, özüne kömekleşdirip,

balyk duzlamany, kakytmany, tüsse berip tagam bermegi, balykdan süýji tagamlar taýýarlamagy öwredýärdi.

Şol gezek Umman gyz Berta duşup: «Öýde iýer ýaly balygymyz gutarypdyr, bolmasa, deňze çykaýsak nädýä?» diýip sala salypdy, ol hem öz öýlerinde-de onuň azalanyny, sapara giden Balkanyňam entek gaýdyp gelibermejegini ýatlap, jorasynyň pikirine göwünjeň gosulypdy. Olar Otaganyň telim gün dümtünip, gözden geçirip, atyma taýýarlan, häzir bolsa düşdüşiň kerebi ýaly edip, diwara gerip goýan toruny ýanlaryna alyp, ugrap gidip barýarkalar onuň alada bilen: «Howadam-a hym baglaýar...» diýenine hem üns bermän, göwün ýüwürdişip deňze çykypdylar.

Deňiz üstünde ownujak tolkunlar bardy hem olar keypihon balyjaklar ýaly bolşup bökjekleşýärdiler. Eýran tarapdan ösýän sörtük şemalda ýagşyň tanyş ysy bardy.

Umman haçan-da Berta gaýygyň üstünde dik durup, barha garalýan töwerek bilen gyzyklanyp, alysa seredip durka, ýene-de onuň garnynyň ulalyp, togalanyp ugranyna üns berdi, içinden: «Bä, bu heleý obada ýene nemisiň birini artdyrmagyň ugruna çykypdyr-ow...» diýip, halamazlyk bilen gysynyp oýlandy.

Şolbarmana hem birki günlükde jorasy Tuwakbibä duşanda, saglyk-amanlyk soraşan wagty, onuň gülkä garyp aýdan ýañsyly, janadegiji sözleri onuň ýadyna düşdi:

— A, gyz, Umman, senem indi öz hakyňy nemise aldyraňdan soňam seýdip, onuň bilen jora bolan bolup, gapdalyndan ymsynjak ýörjekmi, turup başga birine baraýsaň bolmaýamy? Ýogsam, oba seniň Balkanyň nemes heleýi bilen tirkeşip ýörşüni görüp: «Umman Bal-

kana ikinji heleý bolup, ol nemis heleýe güni boljakmys, hä diýmän ol äre çykmanka, size bir bäbejigem dogrup bersin» diýip gürrüň — edýär, gyz diýip, onuň ýüregini çişiripdi.

Umman şonda birden damarynda ot ýörän ýaly bolanyny duýupdy.

Göwreli aýallar hemişe owadan bolýarlar. Bu, belki, olaryň şu pursatda dünýä ikiniň mähri, ikiniň höwesi, ikiniň söýgüsi bilen seredýänligi üçindir?

Ýañaklaryny ýakal tutan Berta indi hasam owadan bolupdyr. Onuň dünýäden bihabar gözleri häzir, pikirinde göwre- sindäki tizden dünýä injek çagajygy, ýüregini sogurdyp emdirýäne meňzäp mähirli balkyldaýardy.

Umman Balkan bilen bolan bu ýagdaýyň hemişe, indi öz ýarasyna duz berip durjagyny, bir alajyny etmese, onuň tä ölýänçä-de: «Seniň bagtyň meniň gujagymyň eýesi...» diýip gyjالات berjegini, zorlap özüni bu ýagdaýa kaýyl etjek bolup biderek alada galýanyny, barybir, öz kalbynyň uzagyna bu ýagdaý bilen ylalaşyp bilmejegini ol häzir has hem anyk duýdy. Şowly aw arzuwlap, göwün ýüwürdip, özi bilen bir gaýykda ýüzüp barýan gelin häzir onuň gözüne jellat bolup göründi.

Kemsinmekden, kemsidilmelerden dörän gursun ýaly agyr, gara keçe ýaly gara pikirler gahar-gazaba öwrülip, barha onuň depelenen kalbyna wehim saldylar. Haçan-da Umman gaýygyň ortasynda düýrlenlen toruň üstünde oturan Bertanyň adyny tutup, ony beýlesine öwren mahalynda, Berta kürek urup ýadan Ummanyň: «Gel, senem birsalym kürekle, men dynjymy alaýyn azajyk» diýen adaty gepine garasypdy. Ummanyň kalbynda indi bireýýämden bäri köwsarlaýan özüne bolan gazap-

harasadyň möwç alyp ýöreninden bolsa onuň habary ýokdy. Şonuň üçinem ol golaýlaşan mahaly kürekleriň birini eline alyp, ör turan Ummanyň gözleriniň gazap bilen otlukly köräp gidenine hem känbir üns etmedi. Onýança-da, sandyrap-sojap dälilik hetdine ýeten Umman, senmen ýok, özüniň näme edýänini hem unudyp, dünýäden bihabar, aňyrdan özüne tarap öwrülen Bertanyň döşüne elindäki küregiň ujy bilen hütledip, ony duran ýerinde gaýykdan agdaryp urdy.

Berta serpmeden gaýdan ýaly bolup, gark bolup bar- ýanyň aman dileýän düşnüksiz sesi bilen gygyryp, serpilip tolkunlaryň arasyna düşdi. Alasarmyk halda nämäniň näme bolýanlygyna asla düşüňip bilmedi. Suwa çümşi ýaly hem ýene-de dessine zompa onuň ýokarsyna çykyp, hopugyp, janhowluna gapdalynda çaykanyp, keserip duran gaýygyň gyrasyndan iki eli bilen ebsitläp ýapysdy.

Onýança gözleri gyzaryp, agzy köpürjikläp, bireýýäm tüýsi üýtgän Umman ýene-de onuň üstüne hatdara boldy. Elindäki naýza öwürän küregini depesine göterip, ony häzir dert-azar bolup, herhili ýagdaý bolsa-da, ellerini gaýygyň erneginden aýyrmazlyga cytrasyp duran Bertanyň depesinden indererli görüldi.

Diňe şondan soň Berta rejäniň geň dældigini, Ummanyň duýdansyz rehimsiz bir duşmana öwrülenligini bilip galdy. Ol göwresiniň bir bölegini suwdan ýokary saýlap, boýur-boýur gözýaş döküp elenip durşuna, öz başyna ne söwdalaryň düşüp ýörenini bilmek isläp, gözýaş perdesiniň arasy bilen Ummanyň ümürli ýüzüne delmuryp seretdi:

— Sen näme beýdýäň, Umman?! — diýip, demi-

demine ýetmän dursuna agy gatysykly sesi bilen sorady.

— Eýsem, men öz hakymy elimden sen ýaly bir saýry kemçine aldyramsoň, näme etmelimişim? — diýip, Umman hem Bertanyň soragyna özüniň janagyryly sesi bilen jogap berdi. Soňundanam ýene gaýygyň gapdalynda ýaýkyldap, eňröp duran Bertany hamala öz nazary bilen gapdalyndan aýryp, hol beýläk atyp taşlaýjaga meňzäp, ýamany bilen öjügi seretdi. — Sen, heleý bara, hiç zady görmedikden, bilmedikden bolubam gaty sadasyramagynyňam. Meniň telimýyl göwün besläp, ýoluna göz dikip garan ýigidimi elimden alyp, gözüme basyp onuň bilen garylyp-gatylyp ýaşap ýörmegiňdenem, eýsem, habarsyzmyň sen? Elbetde, bilýänsiň! Obada bilinmeýän zat barmy näme, senem oba heleýi, baý, bilýänsiň-ä...

— Men hiç zady bilmedim, asla bilmedim — diýip, gark bolmakdan gorkan Berta ýene-de sandyrap gepledi. İçinden bolsa Ummany wagtynda tanamanlygyna gynandy. Munuň «Haýwan alasy daşynda, ynsan alasy içinde» diýleni bolanlygyna ahmyr bilen pikir etdi.

Elbetde, Berta Ummanyň hem bir wagt ýaşlykda obanyň Balkana höwes eden gyzlarynyň biri bolanlygyny daşgulakdan, ondan-mundan eşidipdi. Ýöne Berta şonda öz ýanyndan: «...Ýaşlykda höwes edilmeýän zat azmy näme, eýsem, ýöne soňundan ykbalyň özi serenjam berýär. Meni-de Balkana şol ykbalyň özi gowşurdy» diýip pikir edensoň, eşidişi ýaly hem eşiden gepiniň yzyna düşüp ýörmän, ony tiz unudypdy.

— Bilmesen bilip goý, heleý, ikimize bu derede bile orun ýokdur — diýen wagty küküräp duran Ummanyň sesi has-da haýbatly eşidildi.

— Ýa sen başyňy alyp, şu ýurtdan gitmeli bolarsyň, ýa-da men seni-de, özümi-de gark edip, tolkun talady etmeli bolaryn...

Berta şundan soň ýagdaýa tiz düşündi. Asla indi bu ýerde düşüniş-düşünmez ýaly zat hem galmandy. Gabanjaňlyk, kemsinmeklik, bäsdeşlik... ýaly birnäçe apy-tupan harasa-dyň bir çemini alyp, Ummany hop berip, gazap atyna ataranlygy belli bolupdy.

Ummanyň indi hä diýmän Bertany gark edip, deňiz düýbüne taşlajagy ikuçsuzdy. Onuň bozuk tüýsi, peträp hanasyndan çykyp gelyän öçli ala gözleri öň asla görülen zat dälidi.

Suwda durdugyça barha ysgyndan düşýän Berta, indi suwa çümse, soňundan onuň depesine göterilmäge rowgatynyň bolmajagyny howp edinip, duran ýerinden ýene aglap ýalbardy:

— Islesen, men gideýin... yzymy gözlemän gideýin, ýöne gark etme. Meniň göwrämde ýene çağa bar...

— Sözüňde durmaly borsuň! Ýogsam, barybir, men seni heläklärin...

— Ýok, men gideýin, hemişelik gideýin. Ugrat meni. Ugrat, gideýin!

Zähresi ýarylan Berta, aman diläp, göwresinde göteren çagasyny halas etmek üçin ähli zadarazylygyny mälim edip, tabynlyk bilen eňräräp başlady. Umman oňa ynandy.

Gaýyk garaňkyny gatlyşdyryp kenara gaýdyp gelen çagy süllümbaý ezilen Berta onuň bir tarapynda balyga atylmadyk tory ýapynja edinip bir gysym bolup, aňyny gorky harasadyna aldyryp kiçelip otyrды.

Umman ony kenarda bukurak bir ýerde birsalym goýup, oba sowediň jaýyna howlugyp giren mahaly, Şirwan henizem öz ornunda güýmenip otyrды. Ýegenini gapyda gören mahaly, ol ony häli işden giden mahalynda bir zady unudyp gidip, häzirem şonuň yzyndan gelendir öýtdi. Umman gele-gelmäne daýysyndan Krasnowodski portundaky tansy Alybeg aga: «Şu adama kömek etjek bol!» diýdirip, hat ýazdyryp aldy. «Sen bu haty näme etjek?» diýip daýysy soranda, şäherde bir tansynyň dokumentlerini ýitirip, Bakuwa gidip bilmän ýörenini, özüniň oňa ol ýerde işleýän daýysynyň ähli işi oňarýan tansynyň barlygyny aýdyp kömek bermäge söz berenini, häzirem onuň gyssagly bir gämi bilen gelip, öýlerinde şol hata garasyp oturanyny, möhürli hatyň juda zerurlygyny ýatlady. Düşnüksiz, öz howlukmaçlygyny duýdurmazlyga çalsyp gepledi. Soňundanam hasyr-husur onuň özem bir hat ýazyp, oňa hem möhür basyp, howlukmaç çykyp gidipdi. Şirwan şonda onuň alakjap deňze tarap barýanyny görüp: «Bu saçy- kesilen gorkmanam-ürkmänem bilenok, gör, gijäniň içinde elemtas bolup munuň bolup barsyny?!» diýip, onuň yzyndan seredip, içini gepledip galypdy.

Obada balyga diýip çykan iki ejiz maşgalanyň heniz bolubam gaýdyp gelmezlikleri, şonda ilki olaryň ýakyn dogan-garyndaşlarynyň ýüreklerini ýellendirip, ynjalykdan gacyrypdy. Seýle pursatda göwne gelýän pikirleriňem gowusy bolmaýan ekeni, üstesine-de, nämedir bir bolmasy işiň bolany, o-da belli, ýogsam, olar bu wagta bireýýäm yzlaryna dolanyp gelip, öýlerinde bolmalydylar.

Otagadyr Ummanyň ejesi öz töwerekleriniň birnäçe aýal-gyzlary bilen gelsip, kenarda deňze gözleşip, üşüşip durdular. Köpleriň kalbynda entegem: «Olar

ýene bir ýerden görnäýmesin?» diýen innejik tama bardy. Ummanyň Berta-nyň kastyna çykyp, häzir deňiz içinde ot-garagan bolup ýöreninden hiç kimiň habary ýokdy.

Dogrusy, obada içen suwlary aýry gitmeýän iki jora hökmünde tanalýan Ummandyr Bertanyň arasyndaky gatnaşygyň beýle garaşylmadyk ýagdaýda ters öwrüm alyp, başgaça bolmagy asla garaşylan zat dälidi. Häzir hem kenarda zowzuldaşyp duranlar: «Näme bolanam bol-sa, olaryň ikisine-de bile bolandyr, bir ýerden görünseler, ikisem bile görnerler» diýen pikirdediler.

Daňdanlar töwerek biraz ýagtylyp, asman nire-umman nire belli bolansoň, oba adamlarynyň birnäçesi, adaty tor atylýan belli-belli ýerleriň töweregini gözlemek üçin, gaýyklaryna atlanysyp, gyssagly gözleg salyp ýola düşdüler. Olar diňe günortanyň öň ýanynda, ol ýerden Bertanyň ýurdundan ge-ýip gelen, gelsikli, kimdir biriniň toruna düşen köwsüniň bir taýyny tapyp geldiler.

Şol gün giç öýlänler Balkanyň işleýän ýerine habar ýe-tirmäge giden ada obasynyň bir gaýygy Krasnowodskiden yzlaryna gaýdyp gelýärkä, uzakdan bir üsti adamsyz gaýygyň öz peýwagtyna, tolkunlaryň arasynda ýaýkanyp ýüzüp ýörenini gördüler. Haçan-da adamlar ol gaýygyň haýsydyr bir kenardan tazygan gaýykdygyny pikir edip, tutup özlerine tirkege almagy niýet edinip, ýakynlaşan wagtlyary onuň içinde halys tapdan düşen Ummanyň uzyn süýnüp, mejalsyz ýatanyny görüpdiler.

Umman oba gowşansoň, çay-suw berlip, biraz özüne geti- rilensoň, ol sulhup aglap otursyna, töwregiň sor-agyna jogap edip, bary-ýogy iki-üç agyz gepläpdi:

— Hany Otagaň gelni nirede?

— Gije çörňesige düşüp, gaýyk ýan berdi.

— Berta gelne näme boldy?

— Ol gark boldy. Halas edip bilmedim...

Oba adamlary gark bolan adamyň ödi ýarylansoň, köp-lenç üç günden suwuň ýüzüne galkaýmasynyň barlygyny ýatlasyp, ony deňizden ýene-de telim gün gözlediler. Gözleg-leriň hemmesin-de ýene-de netijesiz boldy. Bertanyň deregini üç günde däl, on gündenem, ýigrimi gündenem gördüm-bildim bolmady. Balkan sapardan dolanyp gelip, soňam telim gün oňa gidip-muňa gidip, Bertasyny gözläp, gözleg salyp gezipdi.

Ol gelende telim günden bäri hiç zat iýmän-içmän doňnaradaş bolup, kellesi üýtgän ýaly bolup, bir nokada seredip oturan Umman ony görüp: «Waý, ýüzügara boldum-eý» di-ýip möňňürip aglapdy. Ýöne Balkanyň gözüne welin gönüläp seredip bilmändi.

Balkan hem deňizde beýle-beýle hadysalaryň bolup dur- ýanlygyny, gaýyk gaty ýan beren mahaly, tejribeli adam bolmasa, Berta ýaly deňze ýaňy çykyp ugran adama aljyraman, ondan baş alyp çykmagyň aňsat bolmaýanyny ýatlap, Ummanyň aýdanyna ynanypdy. Bertasynyň ýasyny tutup, hapa bolup gezipdi. Onuň ejesi Otaga şol günler, ejesiz galan agtygyny bagryna basyp: «Nemisem bolsa, türkmene berimsiz maýa gelindi. Wah, aýy-güni dolup gelýän balamam özi bilen alyp gitdi-leý...» diýip aglaýardy.

Bu köpleriň kalbyna leňner beren: «Gark bolan göwreli nemis gelinli» gürrüňler birneme wagty geçip, könelişiberen döwürlerinde Şirwan aga Krasnowodskä bir baranda tanşy Alybeg aga gabat gelipdi. Köne dostlar gadyrly saglyk-amanlyk sorasyp durupdylar. Şonda Alybeg aga gepiniň bir ýerinde: «Aý, gardaş, seniň ol

haýysyňam ýerine ýetirendirin!» diýipdi. Şirwan şonda, ilki dostundan özüniň näme haýys edenini ýadyna salyp bilmän geň galypdy. Oýurgananson, diňe birhaýukdan, şol ýegençisine beren hatyny ýadyna düşüpdü.

— Mündürüp goýberdim. Birazrak pulam berdim. Bakuwa aşanson, kömek sorap ýüz tutar ýaly ýerem salgy beripdim, tanyşlary...

Haçan-da Alybeg aga: «Ol orus aýalam bolsa, ýöne orsuň dili, onam oňly bilmeýän eken, adyna-da «Gerta» diýdimi, «Berta» diýdimi — ermeni gelinleriniň adyna meňzäp duran bir zat, görsem, üstesine-de ol ikigatam ekeni bende, muňalap otursyny görseň nebsiň agyrýar» diýende, Şirwan gürrüniň kim hakda barýanyna düşünişdi. İçine zym gidipdi. Şondan soň ol Alybeg aganyň: «Gelne berdim» diýen puluny ýanyndaky gyzyl otuzlyklaryndan artygy bilen sanap berip, oňa minnetdarlyk bildiripdi. Soňundanam uzak dursa syry açylaýjak ýaly, onuň ýanyndan hoşlaşyp tizräk gitmäge howlугypdy.

Şol günler Şirwanyň Krasnowodskiden gaýdyp gelen mahaly, Ummanyň Balkana durmuşa çykanson ýaňrak gelin bolup işe gatnap ugran günleridi. Telim günläp Otaganyň töründe, ýumşak körpeçäniň üstünde gelin bolup, Gün görmän sülmüräp oturanson, onuň reňki ýaňyrak çaga dogrup azar gören gelniňki ýaly sargylt öwsüp, öçügsi görünýärdi.

Şirwan şol gelsine öýüne hem daraman, göni iş ýerine geldi, gelsi ýalam Ummanyň oturanyny görüp, gapyny içinden satyrdadyp gurdy. Soňundanam dişlerini gyjap, elleri bilen Ummanyň tutdy bokurdagyndan satyrdadyp:

— Ýok, seni meniň doganym dogran däldir! Seni, asla,

adam dogran dälidir! Biri öwretmese, bu seniň eden işiň asyl kellä geljek zatmy?! «Hywada adam satanyň bar» diýib-ä bir eşidipdik. Saňa, şol wagsy, garry arkasyna çeken deýýus diýerler — diýip gygyrypdy. Elinden sypjak bolup, bar-bar urunýan ýegençisini şonda onuň bogup öldüräýesi gelipdi. Oňa bolan-goýan ähli zatlary soňam zor bilen ýekeme-ýeke aýtdyrypdy.

Şirwan ilki bu ýagdaýy şonda haýal etmän ile aýan etmekçi bolupdy. Soňra, görse, bu gepiň aňyrsy baryp türmä direýär, haýys edip Alybeg aga ýazan hatam ýadyna düşüp dur. Yzyna bir prokuror düşüp ugransoň, hany, onsoň, syp-da sen sypyp bilseň?! Taýagyň bir ujunyň öz başyndan injekdigine asla şübhe ýok. Onsoňam Balkandyr il-günüň önünde-de şundan soň döw dursun! Bu öwrede pylankes bolup ýaşap bolmajagy-da öz-özünden belli. Şonda şu gorkular Şirwanyň ýakasyndan itip, ony Bertaly gürrüňi ile ýetirmek raýyndan saklanmaga mejbur edipdi.

Ine, seýdibem Şirwandyr Umman ikisi daýy-ýegen bolşup, gabanjaňlygyň gazanan bu agyr degirmen daşyny ömürleri-niň iň soňky günlerine çenli, jebrini çekip, syr hökmünde saklap gezmeli bolupdylar.

Gijäniň gara etegi bilen ýüzüni perdeläp gepiň gerimini alan Şirwan başyny ýerden götermän, mahal-mahal ýuwdu- nyp, gapdalynda çäýnege ýanap goýan çäýly käsesinden çäý owurtlap, içki sarsgynyna basalyk berip gürläp, syr ýumagyny çözläp otyrды.

* * *

Balkan ilki birki gezek dagam dyzyna galyp oňa: «Näme üçin beýle?..» diýip sorag hem bermekçi bolup

synanysypdy. Şirwan şonda: «Dur, Balkan, hany, men-bir aýdyp bolaýyn, men bu pursada juda köp garaşdym» diýip, elini daldaladyp, badabat her gezegem onuň soraglarynyň önüni alypdy.

Soňra Balkan asla geplejegem bolup azara galmandy, onsuzam tiz ähli zat öz-özünden aýyl-saýyl, magat bolup ugrapdy. Indi Şirwanyň gepine-gep suňsuryp, kerwen yrandyryp aýdýan garaşylmadyk, asla ýadyňa-köýüne hem gelmejek zatlarynyň döreden agyr duýgulary häli-şindi onuň ýukalan goja ýüregini hellewledip, damagyny dolduryp, geplemäge maý bermeýärdi. Balkan goja özi üçin ýazylan düşegiň üstünde hut dişleri bir-biriniň içine batyp galan ýaly, öz gulaklarynyň esidýän gürrüňlerine ynanyp bilmän, hasrata öwrülip tüsseläp otyrdy.

...Indi bireýýämden bäri Berta onuň ýanyndady, bu gezek onuň hasam ýakyn geleni belli boldy, tanyş-mylaýym dem, her gezek Berta gujagyna dolanda bolsy ýaly, ýüzüne hem uran ýaly bolup gitdi, şo-ol basyksydan gelen mähriban zenan sesi ýene-de gojanyň gulagynyň agzynda pysyrdady:

— Meniň mähriban kombatym, ine, şeýle boldy-da näme. Bile ýaşap, bile garramak, ogul-gyza, agtyk-çowluk, öz miwämize bile guwanmak ykbalda ýok bora çemli... Men gitdim... gitmeli boldum, men seniň balaňy halas etmäge gitdim...

Ýene bir-de bolsa gojanyň Ummanyň birmahalky, şol wagt özüne düşnüksiz bolan garaşylmadyk hereketleri ýadyna düşdi. Umman mahal-mahal kiçijik Elmany gujaklap, bagryna basyp, ogsap, soňundanam aglardy. Şonda Balkan onuň bu bolşuny görüp: «Hä, bu-ýä jorasyňy ýatlap bozuld-ow... ikisi gowy görşerdilerem-dä...»

diýip oýlanardy. Soňra ol Umman enäniň näçe garyn göterip, oğla garassa-da, Hudaýyň oňa gyz berse-de ogul bermänligini, oňa bu eden etmişi üçin Taňry jezasy bolandygyny, beýle-beýle zatlary bendesi geçirse-de, Taňrynyň hiç wagt bagyşlamaýandygyny pikir etdi.

Ertir, irden daşary çykyp giden Şirwan yzyna dolanyp jaýa gelip giren mahaly Balkan gojanyň henizem atdan ýykylyp saňsar bolana meňzäp, şol oturan ýerinde äm-säm bolup oturanyny gördi.

* * *

Ýene-de: «Dertlä derman diýilse, gysda alagarpyz tapylar» diýleni boldy, Şirwanyň agtygynyň aýaga göteren ýigitleri günortanyň ön ýanlarynda gojanyň gözläp dert-azar bolup ýören düwlenini ele salyp, ony gaýyga basyp, oba bögürdip alyp geldiler.

Goja özüniň ýola taýyn edilip goýlan gaýygynyň ýanyna gelende, eýýäm telim yerinden ýüp aýlanyp, gaýyga berki-dilen düwlen indi ol ýerde ep-esli gara depe bolup ýatyrdy. Saralan ýüplerini gyryp taslajak bolup dyzaýardy, ajalyň golaýlaýanyny duýan ýaly, damagyna pýçak goýlan öküze meňzäp, wagtal-wagtal janhowluna bögürüp-bөгүribem goýberýärdi.

Goja öz dogduk obasy bilen, birhili, aladaly hem juda keypsiz hoşlaşdy. Ýaňy duşundan geçip gelýärkä suwa eňnit atyp duran daş dükany hem özüne meňzedenligi üçin, indi ýakyn günlerde onuň kelemenläp suwa dündeirilip giderli bolup duranyna görüp, müýnli hasratlandy.

Şirwandan agşamky eşiden gürrüňinden soň ol

henizem oňly özüne gelip bilmändi, hasam oňa asla garaşylmadyk wakalarynyň ýokarsyna bulut bolup göterilen dagynyk pikir- lerini jemläp, aýgyt etmek kyn düşýärdi.

Kenarda daň bilen deňze çykan düwleni gözläp, tapyp, güpledibem ony alyp gelen oba ýigitleridir özüniň oba gelenini eşidip, saglyk-amanlyk soraşmaga gelen ilen-çalanlary bilen hoşlaşan mahaly goja gojalygyny edip bozulyp, biraz hamsykdy.

Töwerege jemlenen adamlaryň köpüsiniň ýüzi goja tanyşdy, olaryň birnäçesi onuň öz öýünde çaylaşan, obany, tanyş-bilişleri soraşdyryp gürleşip oturan, Umman enäniň bişirýän tagamly naharlary bilen hezzetlän adamlarydy. Ýöne gerek bolaýan-da hem tutaýaýyn diýse-de, goja olaryň köpüsiniň adyny bilmeýärdi, käbirleriniň adyny bolsa keşmerinden çen alyp tutanda, ony şol adamyň kakasynyň ýa-da özünden uly agalarynyň biriniň ady bilen çörňeşdirýärdi. Gojanyň özi ýaly onuň könelişen ýat eleginiň gözleri hem bu wagta çenli mese-mälim giňelipdi, onuň tutup galýan zady az-az bolardy.

Köpler gojanyň bu bolşuna özleriçe düşündiler, onuň pikirinde, indi dogduk obasyna gelerinden gelmeziniň ýakynlygyny, bu duşusygyň bolsa iň soňky — hoşlaşyk duşusykdygyny ýatlap, hapa bolandyr öýtdüler. Baryp birwagtlar gurlan gapanyň gelip-gelip, şu günler «şarpa» göçeninden bolsa bu duranlaryň hiç biriniň habary ýokdy. Dogrusy, gojanyň özi hem munuň pikir edip aňyrsyna ýetip, beýle zadyň nädip bolup biljegine henizem asla ynanyp, aň edip bilenokdy.

«At-- ürken ýerinden, är-- gorkan ýerinden» diýleni, kenara gelensoň gojanyň özüniňem bu ýerde uzak eglene-

si gelmedi, indi bu ýerde öz kalbynyň rahat tapmajagyny, durdugyça odunyň ölçerilýän ýaly bolýandygyny syzdy, geçen agşamdan bäri kalbynda köwsar urup aýlanýan harasadyň entek-entekler hele-bärde köşeserli dældigine düşündi.

Goja töweregindäki özüni görmäge gelen adamlar bilen baş atyp hoşlaşansoň, gaýygyna münüp, motor başyna geçdi. Gaýygynyň töwereginde owunjak tolkunlar ýaýkanysyp, ýaýraw tutusyp ýördüler. Biraz iteklenip kenardan daşlaşdyrylan gaýyk motory aýlanyp ugran mahaly ol galkyp, duýman ýatyrka garnyndan basylan ite meňzäp, alawagyrdy bolup duran ýerinde ters aýlandy.

Goja gaýygyny birsalym haýsydyr bir elhençlikden elheder alyp, ondan gaçyp barýana meňzäp, özüniň niräk barýanyny hem ýadyna düşürmän, yňan tarapyny ýol hasap edip ýüzdi.

Häzirem onuň başynda geçen agşamky Bertaly, Ummandyr Şirwan bilen bagly alasarmyk pikirler burugsap, tüsseläp durdy.

Berta onuň golaýyndady, ol geçen agşamky aladaly, ahmyrly gürrüňleriň aňyrsyndan çykyp geleni bäri bu ýerden heniz gitmändi. Häzirem ol gojanyň pikirinde eýemsiräp, onuň egnine başyny ýaplap, goja-da ony egninden gujaklap bagtyýar bolup otyrdy...

Bagtyýar bolmak üçin bu adam pahyra şeýlebir köp zat hem geregem däl ekeni, ol ýitiren bagtynyň soňra bir bölejigini tapsa-da kanagatlanyp, göwün çaglap, monça bolaýýan eken. Goja üçinem bu häzir hut şol pursatdy.

Şol harasat gopan gününden soň Bertanyň zenan mähri- niň özi üçin tamam bolanlygy belli hem bolan bolsa, ol Şirwany diňläp, Bertanyň öz pikir edip ýörsi

ýaly ýoklaryň däl-de, barlyň hasabynda bolup ýörenligi welin ony juda begendiripdi.

«Bertam, Bertam... Meniň Bertam! Sen bar ekeniň! Sen häzir, gör, nirelerdesiň? Belki, göwräňdäki perzendimizem aman galandyр? Bertam...» diýip, üzlem-saplam, tamaly oýlanýardy.

Hatda ol begenjine bir pursat Şirwandyr onuň ýegeni Umman enä-de, olaryň özüne eden hyýanatly-etmişlerini unudyp, Bertanyň sag-aman galany üçin olara halys ýürekden minnetdar hem bolupdy.

Ýöne goja öz ýanyndan näçe pikir etse-de, bu wakanyň beýle öwrüm almagyna, onuň nädipler beýle bolup biljegine, öz daşynda tor bolup, onam özüniň şu güne çenli nädip bilmän ýaşanlygyna asla düşüniп, kalbyna laýyklyk bilenokdy.

Goja ýene-de Bertasynyň gapdalynda otursyna, häzir wagtal-wagtal owunjak, şorawja damjalary sýçradyp mähir bilen ýüzüni sypalaýan şemalyň Bertanyň mele ýüpek saçlaryny galgadyp, seçelendirip, hezil edip ýüzüne döküpler oýnaýanyna ynandy. Şonda onuň öz kalbyna hemişelik lezzet bolup çöken bu Bertaly pursatda müdimi galasy geldi.

Haçan-da ol biraz ümürden saýlanyp, dagynyk pikirl-erini jemläň mahaly, häzir özüniň Krasnowodskä däl-de, şol Berta-ny özüne alyp, ony töweregine gözledip, zar-zar agladyp äkiden uly gäminiň Baku diýip barýan tarapyna barýanyna göz ýetirdi. Goja gaýygynyň motoryny öçürip, onuň jylawuny çekdi. Ol aýňalan mahaly Berta eýýäm ýene-de onuň ýanynda ýokdy... Berta häzir türkmen kenarlaryndan barha daşlaşyp barýan gäminiň üstünde saçlaryny şemala ýaýyp, boýurga-nyp, gaýdan yzyna gözläp perişan bolup barýardy...

Goja pikirinde Bertasy bilen hoşlaşansonň, ony ýene-de şol barýan gämisine mündürip, dolanmak üçin gaýygyny täzeden otlady-da, onuň başyny günorta-gündogara öýüne tarap öwürdi.

Gün eýýäm günorta golaýlap barýardy, ol indi gojanyň maňlaýyndady, gaýyk häzir galdyrany bar ýaly suw syçra-dyp, deňziň üstünde howlukmaç ýüzüp barýardy. Günüň bol- dan atan altynsow mahmal matasy mymyldap, tolkun atyp, töwerege öz mynasybetini nygtap otyrды. Häzir üsti düwlen ýükli agramyny saldarlap barýan gaýyk bir görseň, şol mahmal matany parran iki bölüp barýana, zzyňa sereden wagtyň bolsa ol deňzi öz tumsugyna çolap, zzy bilen ony düýrläp-çekip alyp barýana meňzeýärdi.

Ortada — gaýygyň içinde gölerip ýatan düwlen, wagtal-wagtal şol ýatan ýerinden kimdir birini kömege çagyryan ýaly özüniň boguksy, gyryljyk sesi bilen ah çekýäne meňzäp, süňni bilen elenip, gygyryp-gygyryp goýberýärdi.

Obadaş ýigitler ýüküň esli ýola aşmalydygyny, onuň sähel böwseňlik tapsa, urnup-owsunyp, gojanyň başyna tomaşa getirjekdigini birkemsiz göz önüne tutan ekenler. Ony tö- weregine ýüp aýlap, halka çekip, düwün düwün- läp, gaýyga şeýlebir pugta berkidipdirler welin, biçäre düwlene sähelçe baş göterip dem almaga maý galypdyr. Düwleni synlap biraz oturansonň, goja obadaş ýigitleriniň öz işlerini çig etmändiklerini, olaryň doganlary Umman enäniň dertden dynmagy üçin ellerinden gelenini edenini ýatlap, öz ýanyndan olara minnetdar boldy.

Gaýyk ýene-de birsydyrgyn hüňläp ugransonň, düwleniň ýüregi aram tapyp, ýene biraz köşeşdi.

Janawaryň motoryň sazlaşykly sesine huwwalanýan ýaly bolan bolmagy hem ahmal. Belki-de, aňkasy aşandyr?! Onsoňam beýdip, ýüzüne şorawja deňiz damjalaryny sycradyp, üstüne şemalyň cygdan dokan ýapynjasyny ýapynyp, özüni ýene-de deňiz gujagynda duýmak ýaly ýakymly bir duýga eýe bolan bolmagy hem mümkindi.

Haçan-da goja kimdir biri tutup bermedik bolanlygynda, özüniň düwlen tutup bilmejek ekenligini, tutaýanda hem ony biriniň kömegi bolmasa gaýyga aşyrmagyň mümkin däl ekenligini, diňe düwleniň özüniň towsup, gaýyga münüp, soňundanam şol ýerde cäşerip ýatyp: «Meni daň!» diýen mahalynda mümkinligini ýaňsylap, öz töwekgelçiliginiň üstünden güldi. Soňundanam bir wagtky Kerhan aganyň düwlen tutuşy bilen bagly il içinde ýaşlykda gulagynda galan «Kerhanyň düwlen tutuşy» diýlip, ýaňsylanyp hezil edilen wakany ýatlady.

Kerhan balykçy şol gezek bir ýerden gaýdyp gelýärkä düwlen «toýlarynyň» birine gabat geläýen bolsa näme?! Bir görse, düwlenler gap-gara, degenek-degenek bolşup, ha onuň gaýygynyň eýlesine, ha-da beýlesine geçýärmişler, toplanysyp-ýazylysyp, edil toýlarda jahyllaryň göres tutanlaryndaky ýaly bir-birleri bilen basalaşyp, harçaňlaşyp, oýun edişip, şowhun edýärmişler.

Balykçy düwlenleriň boluberişlerinden çen tutup şonda özüniň «Düwlen toýuna» gabat gelendigine düşünişdir, bu toýuň, umuman, nähili bolýanyny ýatlap, tizräk ondan sypyp gitmegiň gaýgysyny edipdir. Sebäbi ol şeýle pursatda düwlenleriň ozallar adamlara känbir ýörite ugruna çykyp kast edip ýörmeýän-de bolsalar, toý döwri, söýüşmek-süýnüsmek höwesi depesine çykan düwlenleriň dälibaş bolýanlygyny, öz höwes eden düwlen

gelnini diňebir öz neberesiniň «ýigitlerinden» däl, deňiz tolkunlaryndanam, tötänden gabat gelen adamlardanam däli-porhan bolup gabanyp, garpysmaga häzir bolup gezyňän döwürleri bolýandygyny bilýärdi.

Nämäniň nämedigine göz ýetiren Kerhan balykçy bu ýerde uzak durmagyň gereginin ýoklugyna düşünişip, gaýygyny dessine täzedən otlap, gaçmak bilen bolupdyr. Şol arada töwerekdäki bir-birleri bilen harçaňlaşyp, segräp-segräp suwdan atylsyp-atylsyp cykýan düwlenleriň birisi bir gezek özüni asmana zyňanda patylap gaýygynyň ortasyna düşäýmezmi?! Al saňa gerek bolsa! Balykçy, görse, ine, bir murtlary syh-syh düwlen garsysynda gaýyga leňner berip, äm-säm bolup, ýüzüne seredip, mäzerip otyr diýýär.

Balykçy ilki: «Gara dogan özüne gelenden meniň adamygymy görüp, basga düşüp, gaýykdan aşyrym atyp gaçar gider» diýip oýlanypdyr. Ýöne, görse welin, wagty bilen özgerip-üýtgeýän zat ýok diýýär. Gaýta, düwlen, hamala öz öýüne gelen ýaly, arkasyny gaýygyň ortasyndaky oturgyç-tagtalara oýkanjyrap: «Ha, şü-ýä bolaýdy, ahyr özümi jaýyma atdym» diýýän ýaly, ýaşulynyň ýüzüne bakýraýylyp oturylyşyna özi-de barha arkaýynlaşýamys.

Balykçy soňam wagty bilen bu çagyrylmadyk myhamandan sag-aman, abraý bilen dynmagyň ebeteýini tapmandyr. Otyr diýýä deýýus, çay içýäne meňzäp, gaýygyň bir gyrasyny tirsekläp, oňa: «Nätseňem, menden dynmarsyň, men indi seniň gelinligiň, alyp git!» diýýän ýaly. İçigip-içigip gyjالات bilen it bolup, üýrüp-uwlabam goýberýär diýýä.

Balykçy: «Gara dogan ýene-de gaýykdan düşmegiň ebeteýini tapman oturan bolmasyn» diýip, ýüzmegi bes

edip, gaýygynyň badyny hem alypdyr. Gaýyk telim gezek töwerekdäki salkyldaşyp, hallan atysyp ýören tolkunlaryň gapdalynda keserip ýanalan ýaly, düşmäge amatly hem bolanmys. Ýöne ýene-de, şeýle düşüp gidibermäge amatly hem bolanlygyna seretmezden, balykça nadara düwlenenden dynmak başartmandyr.

Düwlen şeýdip gaýygy eýemsirenip oturanson, balykçy soňra ondan heder edip, çekinibem başlapdyr. «Adam gezip ýörse, her belany görjek ekeni... Eý, toýdan çykan düwlenidir-dä, häzir munuň kellesiniň serhoşlykdan sämäp duran bolmagy hem ahmal... Ha, ýanyma arak alamok-da, ýogsam-a, bir stakan beräýsem, häzir kellesi ýerine geläýerdem welin munuň...» diýip, öz düşen ýagdaýyny ýañsylaý oýlanypdyr. «Serhoşuň bellisi bolmaz, bu düwläp üstüme gaýdybermedenem gaýtmaz» diýip, gapdalynda ýatan balyk sançýan uýy ýiti gaňyrçakly çişini hem bir eli bilen golaýyna, çemesine çekip, garpysmaly bolaýanda ulanmak üçin taýynlap goýupdyr.

Soňra balykçy sol ýerde: «Türkmeni dürtmeseň duýmaz» diýen nakyly ýatlap, türkmeniň düwleniniňem bu meselede onuň özüne meňzänligini pikir edip, şeýdip ikibir bolşup, deňziň ortasynda, dünýäniň suwuny töwereklerine aýlap oturyşlaryna, onuň bilen ylalaşyk gazanaryn diýen tama bilen gepleşik geçiripdir:

— Gara dogan, indi sen şeýdip, meniň maňlaýymy alyp oturjakmy?

— Aý, näme, gidibermeli ekeniň-dä. Çöl tarapdan öwüsýän şemal, gör, nähili ýakymly! Onuň ysy deňiz ysy bilen goshulanda-ha men şonda has gowy görýän.

— Sen gelmeli ýeriňe indi geläýenem ýaly-la!

— Aý, ýürege düşmesene, ýene birsalym şu bal howadan dem alaýyn...

Balykçy bu hörpdäki adaty gürrüniň hem gürründeşine täsir etmejegini görensoň, ilin: «Dogry gürrüne düşünmese, öwüp goýber» diýen akylyny ýatlapdyr, öwgini hiç kimiň hem erbet görmeýänini ýatlap: «Şudurda» diýip, soňunda-nam şelaýynlyk bilen gürründeşiniň ugruny ýekeläp ugrapdyr. Ol ilki düwlenleriň Taňry ýalkan syratly jandardyklaryny, olaryň ýüzende dagy deňziň gelsigine gelsik berýändigini, şeýle halatlarda gabatlaşylanda, adamlaryň hemişe olaryň yzyndan: «Wah, menem düwlen bolsam bolmaýarmy, şeýle bolanlygynda menem olar bilen ýüzüp giderdim» diýip, kemsinip galýandyklaryny cynaberimsiz edip aýdýar. Gürrün edil şu ýere ýeten mahaly, düwlen gozgalaňa düşüp, baş deşigini bir ýere toplaý, özüniň gönümel öwgä judabir bolmaýanyny mälim edipdir:

— Kenarda Güne dagy çoýunyp ýatyrkalar, olar hasam owadan bolýarlar, adamlaryň ýadyna güne çoýunyp ýatan gelinleri salyberýärler. Ana, onsoň... — balykçynyň: «Gara gelin görseň» diýesi gelipdir, ýöne dessine-de «gara» diýilse, gürründeşiniň gaty göräýmeginden, ähli azabynyň bulaşýmagyndan çekinipdir. — Seniňem, onsoň: «Amanmy, gelin?!» diýip, onuň gapdalynda süýnäýesiň gelýär» diýip, pikirini barha süýjedipdir.

Tizden düwleniň öwgä bolmaýanlygy hasam anyk bolupdyr ol: «Beýtmesen-ow, adam, meni, näme, özüňdir öýtdünmi?» diýýän ýaly tutuş süňni bilen sarsypsaňnyldap: «Ýok, ýok...» diýýän ýaly, gözlerini jerreldip, başyny eýläk-beýläk howada gezdirip, soňundanam ýöne gygyryberipdir janawar.

Balykçy diňe şundan soň öz eden tagallasynyň ýerine düşüp, gala alyp gazanyp ugranyna düşüniş begenipdir.

Onýança bolsa öwgi hessesi ýeten düwlen lapykeç halda: «Aý, häsiýetiň gursun seniň, adam, ýoldaş bor ýaly çöp-ä däl ekeniň» diýip, nägile bolup gaýykdan özüni taslapdyr.

Ana, onsoň, Kerhanam gaýygynyň motoryny howulhara otlapdyr-da: «Assa gaçan namart» edip, basypdyr «atyna» jüp gamçyny...

Goja önünde esli bolup süýnüp ýatan düwlene seredip ýüzüp gelsine, adamlaryň haýsydyrbir ön bolan wakany, köplenç, özleri şeýle ýagdaýa ýa-da şuna meňzeş başga bir ýagdaýa düşenlerinde ýatlagyç bolýandyklaryny, özüniňem häzir şol düwlen toýundan öz gaýygyna ýolda ýolagçy alyp, onuň bilen bir gaýykda ýüzen Kerhan balykça çalym edýändigini pikir edýärdi.

Şeýle-de Kerhan aga soň-soňlaram deňze çykýanlary görse: «Biziň gara gelnimizem görseňiz, oňa salam aýdyň, seň zyýndan geljeg-ä bolup, gaýygyny guratlap ýör diýiň» diýip, barýanlara degişme bilen, öz il içindäki düwlenli gürrüňini ýatladyp goýbermesi bardy.

Goja soň: «Bä, ýene-de şu şol gaýyga münüp öwrenen gara ýeňňemiz bolaýmasyn?» diýip, hamana görende ony tanaýjaga meňzäp, önünde ýatan düwlene içgin-içgin seretdi. Yzysüre-de özüniň bu gürrüňi eşidenine eýýäm haçanlar bolanyny, düwlenleriň munça ýaş ýaşamajagyny, onuň Kerhan balykça duşany üçin, indi adamlaryň gürrüňlerinde ýaşap biljekdiginiň pikirini etdi.

Goja ýene birsalym gaýygyny deňziň üsti bilen galgadyp, kem-kemden bat alyp uçup gidiberjek haýsydyr bir äpet suw gusuna meňzedip sürensoň, bir öwrümde özüniň gözleriniň önüniň ümezläp, tapdan düşüp ugranyny duýup ugrady. Elbetde, ol muny, ozalam käte aýyganda hut şeýle ýagdaýa düşýänini ýatlap, açlygyn-

dan gördi. Ol düýnki Şirwanyň öýünde naharlanany bäri agzyna zat almandy. Şirwan şol günün ertesem saçagyň üstüniň naz-nygmatlaryny kem etmändi, ýöne agşamky eşiden agyr gürrüňinden soň, bir käse çaydan başga onuň işdäsiniň alan zady bolmandy.

Onsuzam ol öz goja halynyň wagtly-wagtynda iýip-ıçip ýörenliginde, ukyny wagtynda alyp duranlygynda hiçneneň bolmaýanlygyny ýatlady.

Gaýyk haýsydyr bir zat ýeňsesinden aslyşana meňzäp, duran ýerine oýkanyp saklandy. Goja şundan soň ses-üýnünü cykarman, öň ýanynda dyňzap, gaýygyň egnine söýenibräk duran içi azykly haltasyny öz önüne çekdi, ilki hiç zada üns bermän, ol ýerden içi demini alyp duran çayly, hemise ýola ýanynda göterýän termosyny sogrup aldy, käsesine ilki gu-ýan çayyny dodaklaryny ýakybrak howlukmajrak içdi, termosdan käsesini ikinji gezek dolduransoň ýene-de onuň üstünden birki owurt içip, biraz aşak eglip, ony düwlen urnup gaýygy çaykan mahalynda hem dökmän alyp galaýmaga amatly bolar ýaly edip, cep aýagyna ýanabrak goýdy, yzysüre-de goşalta elini sokup alan çörek bölegini iki bölüp, iýende dişlerine ýumşak boljagyny ýatlap, käsesine basdy. Görse, Şirwanyň maşgalasy onuň haltasyna salyp bilen zadyny salan ekeni. Üç litrlik banka bokurdagy bilen doly gara balyk işbili, goşaltanyň düýbünde gyzaryp, bölek-bölek bolup, süňňünden ýakymly ys kükedip ýatan tüssä bişirilen balyklary görüp, goja öz ýanyndan: «Dört-bäs kilo dagy arkaýyn bardyr, munça balygy salyp näme etjek diýsene, käşgä, men balyk-salygyň gytrak ýerinde ýasaýan bolsam» diýip oýlandy. Soňra olaryň hersinden öz iýäýjegini bölüp-bölüp alyp naharlanmaga oturdy.

Goja şol naharlanyp oturan ýerinde iki budunyň arasynda saklap oturan içi gara işbilli çüýsedən çaýa basyp ýumşadan çöreginiň üstüne goýup, lommuldadyp-lommuldadyp işdämen iýdi. Bir wagtlar obada munuň ýaly işbili ýaňy öýlenen ýigitlere iýmeginiň maslahat berilýändigini, munuň ol gelinler oral heleý döwürlerinde, soňsoňlaram şol günleri ýatlap: «Hä, dädesi, şol günler sen meniň halys enter-pelegimi aýlapdyň... süňňüme sary ýöredi-dä, ýöne mes iner bolup, kükredin durduň-a...» diýip, hemişe süýjülik bilen ýatlap gezmeli pursat bolmagynyň islenip, şeýle edilýän bolmagy mümkin.

Ol ýeňiljek duz berlip, maksadyna ýetirilip, tüssä bişirilen gyzyly balykdanam, birneme çekeläbrägem bolsa howlukman, çakgysy bilen ondan ýukarak-ýukarak kesişdirip iýdi, hem onuň birwagtlar öz ejesiniň tüsse berip taýynlaýan balyklary ýaly tagamlydygyny öz ýanyndan belledi. «Henizem obada ejem ýaly, balygy ýerine ýetirip, beýle taýynlap bilýänler bar-ow!» diýdi. Umman mamanyňam käte şeýdip-şeýdip, oglunyň jaýynyň gapdalynda enjamlaşdyryp, ýörite taýynlap gurup beren jaýjagazynda gyzyly balyk böleklerini duzlap ol ýerde saklamasyny saklansoň, halkalardan asyp-asyp balyk tüsseledäýmesi bardy. Ýöne soňky döwürde onuň şeýdip taýynlaýan balyklary goja o diýen känbir ýarap barmazdy, olar, birhili, gereginden artyk duz berlene meňzäp, sorumtyk kakardy. Goja oňa: «Heleý, balygyň duzuna seret...» diýse-de, barybir düzelen zat bolmandy, ol henizem balyk tüsseledende öz isleýşi ýaly sortap edip taýynlardy.

Öňler, dogrusy, aragyň, piwäniň keýp edilip içilýän döwürlerinde balygyň şeýle şorawja bolmagy onuň özüne hem kem ýaramazdy.

Adam garradygyça, keşp-sypatynyň, höwes-häsiýetiniň özgerişi ýaly, onuň iýmit talaby hem üýtgeýän borly. Dört-baş ýyllykda hem ol bir gezek Umman enä igenip: «Senem balyk tüsseledeninde, ejemiň edişi ýaly, owuz ýaly diýdirýän edip taýynlaýsana!» diýende, ol adamsyna: «Sen henizem öz islän balygyňy iýjek ýörjekmi?» diýen terzde: «Meniň taýynlaýan balygymy seniň halamaýanyň bile, çagalaryň, agtyklaryň hemişe halaýar, agtygym Aman janyň gelni, ol sähere gaýdanda: «Geleninde şol eneň taýýarlaýan şorawja, tüsse berlen balygyndanam getirewer» diýip sargyt etmänmi näme?» di-ýip, özüniň mün kerem mamladygyny buýsanç bilen mälim edipdi.

Her gezek ähli meselede diýen ýaly çagalar orta düşensoň olaryň tarapynyň mamla bolsy ýaly, şundan soň goja hem Umman enäniň in gowy balyk taýýarlaýan aýallaryň biridi-gini unaýmakdan başga alaç galmandy.

Goja kümsüldäp otursyna, howlukman, gaýykda ýatan düwlenenden başga zada üns bermän, aňyrsyna zat düşdügice özüniň taplanýanyny ýatlap hem hemişe nahardan soň ukynyň basmarlamagyndan biraz heder edip iýýärdi. Düwlenem ýadan borly, üstesine-de, munça haltyldamak, munça görgi o jana-waryň niredede gören zady, ýatyr, janawar, häzir sulhup-süýnüp. Motoryň sem bolmagy, ümsümligiň eteginiň aşagynda ýaşap ýören jandar bolanlygy üçin, oňa hem hoş ýakan borly.

Goja nahardan boldum edip, goşhaltasyndan çykaran işbilli çüýsesini, çörekdir çakgysyny ýygnaşdyransoň, termosyň düýbünde bir käse ýaly ajy çay galanyny, ojagazam häzir guýup içse, suwsan wagty içere çay tapylmajagyny pikir edip, şol pursada aýap goýdy. Diňe

çörege omyn edip, elini ýuwup süpürip otyrka, onuň ýene-de töweregine ünsi düşdi. Häzir deňiz agtygyny dyzynyň üstüne mündürip, ony guwanç bilen öňe-yza hallan atdyryp, pikirinde özüniň şeýle bagtyň goýry ýerine ýetenine şükür edip oturan buýsançly enä meňzeşdi.

Goja işdä bilen iýlen nahardan soň öz gözleriniň ýitelen, süňňüniň taplanan ýaly bolanlygyny duýdy, şeýdip özüni tutanyndan razy bolup: «Bir doýmak-- çala baýamak» diýmänmi, nä, köneler!» diýip oýlandy. Indi: «Niredesiň, öý?!» diýip, gapa seredip ýatan Umman enäni ýat edip, gaýygyny täzedden otlap gidiberse-de boljakdy. Gojanyň pikirine görä, eglençsiz gowy sürlende iki, iki ýarym sagatlyk ýol galypdy. Şundan çen tutsaň gaýyk soňra, ýatagyndan alysa giden ata meňzäp, ak öýlänler hokranyp obajygyň depesinden inmelidi.

Gaýyk ýola düşensoň, Berta ýene-de gojanyň gapdalyna geçip, öz ornuny eýeledi. Goja gaýygyny ýüzin saldyryp, gelnini Hazar bilen tanys edip, buýsanç bilen oňa: «Gör, biziň nähili mähriban deňzimiz bar, jennet gujagydyr!» diýip gezdirip ýörene meňzedi.

Berta häliden bärem bardy, goja gaýygynyň badyny alyp naharlanmagyň ugruna çykan wagty, ol onuň inegana naharlanmagyny isleýäne meňzäp, gapdalyndan ýeňil gopup, gaýy-gynyň ol-bi ýerine aýagyny degrip-degirmän uçup-gonana meňzäp, onuň öňüne geçipdi. Goja naharlanýan wagty ol şol ýerdäki keseligine germeçlenen tagtanyň üstünde özüniň boldan tikilen köýneginiň etegini ak köpük edip öňüne döküp, hyrydar nazary bilen seredip, gözi bilen gepleşip otyrды:

— Ajygypsyň-da, meniň mähriban kombatym?

— Men açlyga bolamok, sen ony bilýäň-ä...

— Sen söýgä gezek gelende hem hemişe açdyň...

— Heý, munuň ýatlap ýören zadyny, eýsem, seniň ýaly süýjöp barýan bal gelin ýanyňda mahaly dok bolup bolýarmy?

— Naharyň tagamlymy?

— Dişiň bolup, çekeläp-çeýnäp bilseňmi?

— Meniň bişirýän naharlarymam sen halap iýip, meni begendirýädiň...

— Seniň eliňden tagam iýmegem bagtdy-da näme, sen naharyňy mährine, söýgi-höwesine garyp bermäni-de oňar- ýadyňam-da. Şeýdip berlen tagam ýaly bir lezzetli zat bolarmy?

Olar şeýdip düwleni orta alyp, süýjeşip özleriniň äraýal gürrüňlerine gyzysyp otyrkalar, gojanyň pikiriniň ýene bir bölegi, bu gepleşigiň ýeňsesinde bar bolan, hyýalda bir wagtda diýen ýaly peýda bolan başga bir gürrüňçilige alyp barýardy...

— Başyna agyr söwdalar düşen meniň mähribanym! Senem indi meniň ýaly garransyň, Görogly ýaly süýrenip, Ýyldyz dagyň gowagyna özüňi ataýmaly bolansyň, tanar ýalam bolan dälşiň, men-ä indi hut şol Puşkin şahyryň deňiz boýunda kempiri bilen gojasyna meňzän bir zat... Senem tanar ýaly bolanam dälşiň, haý, şol diwarda asylgy duran suratdaky tüňňimaňlaý kakaňa meňzän bolsaň gerek? Gyzlar, köplenc kakalaryna meňzegiç bolýarlarmy. «Gyz kakasyna, oylan daýysyna meňzese gowulyk» diýlip, munuň ynanc-yrym ediläýmesem bardyr. Mamaň saňa: «Kakasynyň gyzy» diýip nygtamagy hem şunuň üçin dälmidi, nä, eýsem... Seniň Elmanyňam indi bir bakysda seni ýatladyp goýberýär. Öz çagaň-da näme! Hany, meniň ol göwrände özüň bilen alyp giden balam

nähili, oglanjyk bolan bolsa-ha, ol agasy Elmanyma meñzeyändir, gyzzagazam bolan bolsa, olam ähli garyndyly çagalar ýaly görmegeýdir hem birazam bolsa maňa çalym edýändir, öz garaýsy bilen, boý-syraty bilen meni seniň ýadyňa salýandyr...

Meniň ýene-de iki sany mähriban gyzlarym bar, olaram syratly, görmegeý maşgalalar, olaryň ulujasy ejelerine meñzeş, körpäme bolsa: «Şu erkek jynsyna degişli bolaýanda, agynjak kakasynyň özi bolardy» diýip gürrüň edýärler.

...Sen aman galypsyň, bagtym, maňa şol bolýar. Seniň barlygyňy esitmek, eýsem, bagt dälmi näme?! Taňrym seni öz penasynda saklapdyr, belki, ol meniň balamam aman saklandyr? Käte, öz pikir edişim ýaly, Taňrym meni erbedem görmeýän ekeni.

Ýöne bir zat düşnüksiz. Sen bar bolsaň, bizi-de, nirdeligimizem özüň bilýäň. Bir ýerden bir habar düşäýjegem ýaly welin, belki, bolan däl-dir-dä...

Durmuşa-zada çykyp, gowy ornaşan bolmaly, belki, Hudaý! Sen gowy ykbala mynasyp gelnem-dä, Bertam... Ha, ýöne bizden düwlüpsiň-dä... Bildim weli, arman, indi gaty giç-dä...

Gojany bu gezek özüne getiren zat, häliden bäri sarsman diýen ýaly ýatan düwleniň, garaşylmadyk wagtda, birden alatapyrdy bolup, otlanan motoryň sesinden beleň alana meñzäp, ýatan ýerinden gozgalaňa düşüp ugrabermegi: «Waý, gitdim!» diýýän ýaly mojuk-mojuk gygyrybermegi boldy. Ol özüni gerimlenip daňlan ýüpden sypjak bolup soňra şeýle- bir dyzamak dyzanyp ugrady welin, gaýyk leňner alyp, hä diýmänem düňderilip, gapak bolarly bolup göründi. Goja birbada nämäniň nämedigine

düşünmedi, ýöne nämedir bir zadyň bolanlygynyň welin uýy iki dälidi. Düwleniň bu bolşy onuň öz bendiliginiň hak manysyna, elhençligine diňe häzir has anyk göz ýetirene meňzeýärdi. Ol hamala bu boljak zatlara öňünden aň edip bilmänligi üçin, öz kellesinden ar alýana, ony ýaryp dynmagyň ugruna çykana meňzäp, ýatan ýerinde ony «gütde-gütde» gaýygyň düýbüne urýardy.

Goja ýagdaýy anyklamak üçin ýene bada-bat ýaňy ugrugyp barýan gaýygynyň badyny aldy. Düwleniň bu basga düşmesini birbada kimden görjegini bilmän, häliden bäri ýolboýy öz obadaş ýigitlerinden ýumsuny bitirenleri üçin minnetdar bolup gelýänine hem seretmän, pikirinde olara igendi:

— Aý, zalywatlar, düwlen diýlende-de munuň ýaly ma- dardadyny tutman, kiçiräginı tutaýanyňyzda bolmadymy? Bu zaňňar kiçiräk bir öküzçerägem bar ahyrın -- diýip, bir pursat öz-özünden gulgula düşdi.

Her zat edibem bolsa düwlene gaýygy dünärdäýmeli dældigine goja ýagdaýdan çen tutup, dessine deňizçilerçe özi üçin aýgyt etdi. Deňagramlylygy saklamaga kömek etjegini ýatlap, ilki bilen gaýygyň içinde ýatan kürekleri alyp, olary haçan gerek bolanda ulanar ýaly edip öz ýerlerinde berkitdi. Düwlen gaty gidip zomap, gaýygy agdararly bolanda, onuň bilen şol ýatan ýerinde haklaşmak üçin, uýy gaňyrçakly çişini hem ýanyna çekip, hyzmata häzir edip, taýynlap goýdy.

Goja düwlene haýsydyr bir zadyň täsir edenini aňsa-da, ýöne onuň nämedigine wagty bilen düşüniş bilmedi. Düwleniň bolşuna görä, onuň tutgaýlydygyny pikir edip, häzirem bir sebäp bilen onuň şol tutgaýynyň tutanlygyny pikir etdi. Ol häli parahat ýatyrka, murtlary syh-syh, päl-

wansypat, äpet bir adam çagasy gundalan ýaly gundagly ýatana meñzeýärdi.

Soňra düwlenleriň il içinde, köplenç, deňiz iti diýip atlandyrylýandyklaryny, olaryň bu ady öz ite meñzeslikleri, ýakymсыz it häsiýetleri bilen gazanandyklaryny, adaty it häsiýetleriniň deňiz itlerine hem mahsus boljagy, it başynyň bolsa yssa bolmaýanyny, oba itleriniň yssy günlerde baş sokara deşik gözleşip, ikibaka elewreşip, kakynysyp-silkinişiberýändigini ýatlap oýlandy.

— Bu zalywadam Güne bolmaýan borly, şeýdip ýalaňaç dagy ýatsaň, ýakybam barýandyr? — diýip, töwerekde duran güýz yssysynyň ýiti bolýanlygyny ýatlady.

Düwlene özüniň kömek etmelidigine ynandy. Ol soňra tünçesini aldy-da, onuň bilen deňizden susup-susup alyp, düwleniň guran arkasyna, oňa köşeşmäge kömek etjegine ynanyň, şarpyldadyp suw sepmäge durdy.

Barybir, düwlen boşap gitmegiň ugruna çykana meñzäp, bu höre-köşe bilenem köşeşmedi, saralan ýüplerini ýolup taşlamak isläp, janyna jebir edip gygyryp, şol urundy ýatdy. Gojanyň ýadyna düwleniň obanyň çetinden «bar-bar bagy- ryp» barjagy düşdi.

Gaýygyň içinde hem suwdur gan gatysykly çaykanyp duran kölçe emele gelipdir. Şolbarmana gaýygyň biraz çep gapdala eňňit atan mahaly goja has-da birahatlandy, düwlene urna-urna gaýygyň ortasyndan onuň çep böwrüne has golaýlaşmak başardypdy, şonuň üçinem goja ol ýene biraz süýsse, onuň agramy bilen töwerekdäki bökjekleşip ýören keýpihon tolkunlary susup alarly, soňundanam şeýdip birýaňa agdarylyp giderli görünýärdi. Deňagramlylygy saklamak üçin ilki gojanyň özi oturan ýerinden gaýygyň sag gyrasyna süýşdi, soňra

aýagynyň arasynda saklap oturan azykly haltany hem şol tarapa süýşürdi, aşakda eýläk-beýläk togalanyp, takyrdap ýatan, heniz daşyna mata oralyp ýygnalmadyk boş taňkany-da alyp, düwleniň indiki hereketiniň önüni almak üçin, gaýykdyr onuň ernegine tarap ýakynlaşyp gelen düwlen bilen aralyga direg edip ýerleşdirdi, soňundanam ol ýere goýaýar ýaly ýene näme barkan diýip, töweregine seredip, nazary bilen delalaty degäýjek ýene-de nämedir bir zatlar gözledi. Gaýygyň özünde gojanyň ýany bilen alan tory otlamaga taýyn edilip goýlan odun böleklerine meňzäp, üýsmek tutup durdy. Goja häzir ony gerek bolanda alaýar ýaly elýeterinde goýmanlygyna ökündi, häzir ol golaýda dagy bolaýanlygynda, oňa motory hem gaýykdan goparyp alyp, dolap agramlylyk edip sag tarapdan sallap bolaýjak ekenligini ýatlady. Ýöne şeýdibem bolsa az-kem-de deňagramlylyk gazanylansoň, goja biraz arkaýynlandy, şundan soň oňa gaýygyň motoryny tora dolap, onuň sag ganatyndan agramlyk edip sallamagyň geregi hem bolmady.

Düwlen duýdansyz tebil alyp, telbelenip alşy ýaly hem ýene-de, duýdansyz rahatlandy. «Beýdip ýol almagyny bilen bolmaly ýa-da tapdan düşüp, halys ýadady şı gara dogan, birsalym gidişib-ä aldy, zalywat!» diýip, goja şundan soň kanagatlanma bilen oýlandy. Başagaýlyk saplanansoň goja düwleniň töweregine aýlanyp, sara-lan ýüpün ýaňy ol dyzan wagty telim ýerde dartylyp, onuň tenine batanyňy görđi. Düwleniň biraz mundan ön özüniňki däl ýaly jalka-jalka, dözümlilik bilen gaýygyň düýbüne uran kellesiniň töweregi hem ganjarypdyr.

Şeýdip düwleniň öz kellesine, gözüne zeper ýetirenligini pikir eden mahaly, gojanyň tizden ony öýüne

eltensoň, janawaryň janyna özüniň kast etmeli boljak-dygyny hem ýatlap, nebsi agyrdy. Düwlene duýgudaslyk bilen igendi:

— Beýdip däliremän, biraz ýuwaşrak bolaýanyňda bolmaýamy? Kelläniň-ä işini görüpsiň, urduň-da gaýgyрман tarpyldadyp-tarpyldadyp... aşaky gözüňe zeper ýetirdiň öýdýän. Şol ýerde gan koky bar...

Soňra goja düwleniň gapdaly bilen onuň göwnüne gulgula salman geçip, gaýygyň öňündäki tory düwlen ýeneki bir däliräp alanynda oňa kömek eder ýaly, onuň kellesiniň aşagyna süýşüresi geldi. Ýöne oýurganyp, düwleniň öz etmekçi bolýan ýagsylygyna başgaça düşünişip, onuň tebil alyp, täzededen öz bulagaýlygyna başlamagyndan çekinip, ol pikirini ýene-de goýbolsun etdi.

Gaýygyň küreklerini uçjak guşuň ganaty ýaly galgadyp-galgadyp otursyna indi assa-ýuwaşdan bu ýerden ugrap gitmegiň pikirini etdi.

Ýagdaý şeýdip biraz gowulanandan soň, goja ýeriň giňişligini alyp, arkaýynlanyp, umumanam düwlen awlamagyň hiçneneň dældigi hakynda, onuňam balyk tutmakdyr guş awlamak ýaly, özi-de wagtal-wagtal aýalgyzlar ýaly çakyp-taýdyryp duranlygyna seretmezden, adamzadyň uzynetegiň yzyndan galmaýşy ýaly, onuň hem yzyndan galmaýanlygy barada adamzat döräli bäri, herhili ýagdaýlaryň bolýanlygyna seretmezden adamyň aýaldyr awuň yzyndan galman gelýänligi, şeýdibem onuň dogry edenligi, ýogsam, adamzadyň bujagaz gününem tapmajak ekenligi hakynda ykbala minnetdarlyk bilen oýlandy.

Deňizde hemişe-de gowy pikirlenilýärdi. Onuňam alys bir ýere dync almaga gideniňde indi bireýýäm ýat-

dan çykysyberen tanyş-bilişleriňi ýatladysy, onsoňam şol ýerden süýjedip hat ýazdyrybersi ýaly, edibermesi bardy. Ýatlamasy wajyp bolan, bireýýämdeň bäre ýatlanman, ýatdan çykysyp barýan zatlar ony şonda ýada düşerdi.

Şeýle-de goja deňzi synlap, aňsat terbiýeläp bilmedik ynsanlarynyň oýlanmagyna, dünýä düşünmegine kömek etmeklik üçin ony Taňrynyň şeýle syrly, şeýle köpmanyly edip döredenligini pikir edýärdi. Ýöne şol başda Taňrynyň diýenini etmän, heleýine gulak salyp, Taňrynyň iýme diýen miwesini iýip, hökmürowanyň akylyny alga alman Jennetden kowlanlaryň nesilleriniň hem irde-giçde düzeljekdiklerine, bu barada näçe pikir eden hem bolsa, ol asla ynanmaýardy. Şeýle-de bolsa deňizde pikirlenmek goja hemişe ýakymlydy we şonda gowy-gowy pikirler ýakymly bir saz bolup, lummurdap onuň kalbyna dolardylar.

Ýeňsedem bir ýerden düwleniň tanyş sesi eşidilen mahaly, goja ähli zady unudyp, tisingen ýaly bolup, ýalta ýeňsesine öwrüldi. Ine, saňa gerek bolsa, şonda ol iki sany birmenzesje düwlen çagalarynyň nakys tumsujyklaryny suwdan çykaryp, gaýygyň töwereginde oýtarylyşyp ýüzüsiň ýörenlerini gördi hem diňe häzir düwleniň ýaňky tanapyna towsup guduz-lamagynyň düýp sebäbine düşüniş galdy. Ene düwleniň ýaňy öz yzy bilen gaýygy kowalap garama-gara gelýän çagalarynyň golaý gelenligini duýanlygy, onuň öz saralan ýüplerini gyryp, çagalaryna goşulasy gelendigi şonda belli boldy.

Şundan soň goja ýene-de, önünde gölerip ýatan ene düwlene tarap öwrüldi:

— Ýeri-how, gara gelin, seniň neberäň, asyl, yzdan elem-tas bolşup, kowgy bolup gelýänem ýaly-la. Olaryň

öň-ä eýýäm göründi. — Goja bu sözi aýdanda öz ýaňky ýeňsede gören düwlen çagalaryny hyýalyna getirdi. — Sen şulaň ysyny alyp guduzlansyň, zaluwat! Saňa «sam-syjak» diýse-de bolar, ýöne men «biçäre» diýäýeýin? Şol dogry bor. Beýdip şatyrdadyp daňlaňsoň seniň dyzap, bagyryp aljak galaň bolarmy? Kysmatdyr-da, nätjek?! Saňa indi diňe gününe kaýyl bolup, şeýdip akylylja bolup süýnüp ýatybermek galýar...

Goja gürrüňini hamala düwlen özüne düşünip, diňläp ýatan ýaly, ol dyzandygyça ýüpüň onuň tenine çümüp bar- ýanlygyna gynanyp, ýaşuly bolup haýsydyr bir bul-agalyk eden ýaş-ýeleňe maslahat berýän äheňde aýtdy.

Goja düwlen çagalaryndan çen tutup, indi bu ýerde eglenc etse, düwlenleriň dükana del haryt gelenini eşiden oba aýallary ýaly ygyp-tozup, ondan-da-mundan-da gelsip durjagyny, töwereginiň murtly düwlen tumsugyndan doljaklygyny pikir edip, gaýygyny sazlap, ýola düşmek bilen boldy.

Häzir töwerekde güýzüň tomsaberimsiz gurakdan gelen asudaja güni bardy. Hemişe seýle bolanda bolşy ýaly, çogly Gün depede bolup, ýaý berip, ýeňsä çekilen gözýetimem häzir allowarradady.

Ýöne düwleniň biraz mundan ozalky döreden garaşylmadyk başagaýlygyndan soň, henizem oňly özüne gelip bilmän oturan gojanyň bu gowulyga ünsi oňly düşmeýärdi. Ol henizem düwleniň döreden başagaýlygy bilen bagly pikirleriň arasynda bugaryp ýördi.

Gaýygyň badyna göterilen, pasyrdyly howlukmac şemala kükregini, ýüz-gözlerini sypaladyp otursyna di-kanlap alysa seredýärdi, kalbyna giňlik berip, aladasyny egisýärdi. Haçanda goja özüne gelip, töweregindäki

güýzi duýup, ol baradaky oý-pikirlere imrinip ugran mahalynda eýýäm düwleniň ýaňky bulagaýlyk edip alan ýerinden eýýäm ençeme menzil uzak-dady, şeýle-de bolsa gojanyň öz atlandyryşy ýaly: «Gara doganynyň» täzedan bulagaýlyk etmejegine asla ynamy ýokdy, ýogsam düwlen häzir gününe kaýyl bolup sulhubam ýatyrdy-la. Şeýle-de bolsa öýe baryp düwleni kenara agdarýançaň, ondan soňam, tä onuň damagyna pýçak goýýançaň hüsgärligi elden bermeli dældigi, beýtmegiň howpludygy hakyndaky pikirlerem gojanyň hemişe başyndady.

Goja güýzüň yhlasyna ylygansoň, ilki biraz onuň häzirki pursatda töwerekde gowulyk, dünýäň ýüregine giňlik bolup duranlygyny ýatlady. Onuň entekler şeýdip gowulyk bolup oturjagy hakynda, güýzüň barha öz welaýatynyň töwrege golaýlaýanlygy hakynda, şeýle bolansoň onuň ýene-de tizden öýkelän tosun gelne meňzäp, depesine lemmer-lemmer gara bulutlary göterip, deňzi çay-çanak edip çaykap, gören zadyny gabsyryşdyryp, aňyrsy birsalymdan dünýäni ýumrup dynmagyň ugruna çykana meňzejekligini pikir etdi.

Ol, umuman, özi bilen gylykdaşrak görýänindenminämemi güýzi özge pasyllardan ilerläbräk gowy görerdi. Onsoňam şeýle güýz hemişe gojanyň argyn kalbyna özbolusly rahatlyk bererdi, güýzüň sargylyt-goňras parasat ýapynjasyny ýapynanlygyna ynanyş, pikir etmek onuň üçin hemişe ýakymlydy.

Soňabakan goja ýaňky düwleniň turzan harasady mahalynda duw-dagyn bolan pikirleriniň indi ondan-mundan gelşip, çagalarynyň işlisiniň işinden, okuwlysynyň okuwyndan... agsamara öýe dolanyşyşy gelişleri ýaly, kem-kemden olaryň hem ýene-de öz töwereginde jemleniş

ugrandyklaryny duýdy. Ol özüni gylyk-häsiýeti boýunça «ýoldaşly adamlaryň» birisi hasap edýärdi, o-da hemişe diýen ýaly gezen ýerle-rinde öz iş-aladalary bilen bagly pikirleri bilen birlikde, çagalary bilenem içinden, käte sygman-da daşyna çykaryp öz-özi gepleşip gezerdi.

Keýpine görä, haýsydyr bir sazyň tabyna görä hiňlenen wagty hem aýdymyň sanamaly sözlerine der-ek, Elmanym, Tumarym, Tuwagym... diýip, sazlaşyga öz çagalarynyň atlaryny salyp, olaryň ýakymly çaga häsiýetlerini ýatlap, hiňlenip gezerdi. Haçan-da çagalar ulalyp, öý-işikli bolansoňlar, hiňlenmesiniň sanawynda ejedir kakalarynyň ýerini olaryň çagalarynyň mähriban atlary eýeläpdiler.

Şonuň üçinem ol: «Ýoldaşly adamlar bolýar» diýip eşideli bäri, özüni öz ýanyndan şolaryň birisi hasap edip gezýärdi.

Deňiz depesinde atgaýtarym meýdany tutup kes-mekläp, tolkunlaryň gersine atylan gara keçä meňzäp ýaýkyldap ýatan nebit galyndylaryny gören wagty, goja hamala töwe- regiň nebiti öz motoryndan uçgun alyp, labyrdap ýanyp ugraýjak ýaly, ýene-de dessine gaýygyň badyny aldy.

Suwuň üstünde bölek-bölek gara keçe bolşup ýaý-kyldap ýören nebit galyndylaryna haýpygelijilik bilen seretdi. «Bu ýerde nebitiň beýdip ýatmagy nämeden-kä?» diýdi. Çak bilen özüniň deňziň nirerägindedigini anyklansoň, ilki Krasnowodskiden gäbine, ne diýdiň nebit gähnän ýük gämileriniň ýakynnda bu ýerden geçenligini, käte şolardanam şeýdip nebit önümleriniň galyp, ýag-jaryp ýatýanlygyny ýatlady. Goja indi özüni bilip ugran oglan günlerinden bäri nebit daşayan äpet gämileriň

hemişe şu golaýdan Orsyýete sallanysyp-sarkysyp geçýänlerini görýärdi. Ýöne bu gezek welin töwerekdäki harsaň baglap ýatan nebit önümleri hemişeki ýükli gämi geçende suwuň ýüzünde galýan ýok-ýolamyň çaky däldi, ol has gala görünýärdi.

Goja özüniň nebit gory bilen dünýä belli ýerleriň birinde duranlygyny ýatlansoň: «Hä, deňiz astynda, ýeriň gäbi bir ýerden ys beren bolsa gerek, ýogsam munça-da bir galyp-gaçan nebit bolarmy? Iki-üç aýlykda: «Ýer birküç bal goduklap aldy» diýipdiler welin, ýa şonuň-dagy täsirimikän? Onda bu nebit şondan bärem syzyp ýatan bolmaly, muny ol ysy gözläp tapyp, soňra partladyp-zat edip ony ýapýanlar dagy görmeýämikän, beýdip dursa-ha bi biziň arassaja kenarlarymyzam Baku kenarlaryna meňzeder. Hemişe gämi geçendäki galýan hele-küş zat bolsa deňiz ony bireýýäm çalypp-çaýkap öz süňňüne siňdirip goýbermeli ahyryn» diýip, ol gojalara mahsus biynjalyk pikirler bilen aladalandy.

Haçan-da pikir tüweleýi köwsarlap, ýene birýerlerden Bertaly ýatlamalary getiren mahaly, gojanyň tizden özüniň niredeligini unudysy ýaly, töwerekdäki ýap-ýaňam haýpyny getiren nebit isripçiligini, önünde ýatan düwleni, öýde gapa göz dikip ýatan Umman enäni... ähli zady unudyp, pikire batyp, ýene-de öňküsi ýaly, şol ýoldaşly adama öwrüldi.

...Bertasyz galansoň Balkan üçin ýakymy, tagamy bolmadyk hasratly, tukat durmuş başlanypdy. Onuň gelsikli zenan bedenine çolap geýen geým-gejimleri, ellän gap-gaçlary, ol günler öýdäki ähli zatlar Bertany ýada salyp, ony örteýärdi. Has-da Elmanyň ejesiniň giden tarapyna, deňze eljagazyny uzadyp: «Ejeme gitje-geý,

eý!» diýip aglap ugramagy onuňam, ejesi Otaganyňam ýüregini dilim-dilim edýärdi. Şeýle pursatda, köplenç, Balkan «hüw» diýip, öýden başyny alyp çykyp giderdi. Bertanyň «Gark boldy» diýlen ýerine gaýykly baryp, çilim çekip, pikirinde onuň bilen gürleşip oturardy:

— Sen bizi kime goýup gitdiň, Bertam?

— Şeýle boldy-da näme, meniň mähriban kombatym...

Şonda onuň ýene-de biraz derdi ýeňlän ýaly bolardy. Ýöne köplenç öýe gelende, özüni oguljygynyň «Ejem!..» di- ýen zaryn sesi garsylaýanlygy üçin, onuň hiç öýe aýagy çekmezdi. Oguljygyny köşesdirmek üçin ony ejesiniň elinden alyp, özi bagryna basyp elenerdi. Eger şol günleriň birinde ykbal gözýetiminde Umman görün-medik bolanlygynda bu hasratly, hunabaly günleriň ýene-de näçe wagta çekjegi-de, soňunyň nähili gutarjagy-da belli dälidi.

Bir gezek bolsa Elmana ony-muny görkezip, birsaly-mam bolsa güýmäp agtygyna ejesini ýatdan çykartmak üçin öýden çykyp giden Otaga dagy yzlaryna gaýdyp gelenlerinde, Umman bilen üç bolup gelipdiler.

Umman şol Berta gark bolaly bäri bu öýe gara bermändi. Ol bir işine baraýmasa, özge ýerlerde hem asla görnüp ýörmeýärdi. Hasrat çekip, özüçe jorasynyň ýasyny tutýandandy.

Elman bir gezek enesi bilen tirkeşip ýörkän oba sowetiň jaýynyň gapdalyndan geçip barýarkalar, ön bu ýere ejesi bilen Umman daýzasynyň ýanyna gelýändiglerini ýatlapdyr. Soňundanam şol ýere diýip, oba sowetiň jaýyny enesine görkezip: «Ýör, daýýa, daýýa bar» diýip, onuň elinden çekip goýmandyr.

Umman olary görenden tisginip, sycrap ýerinden turup, barybam Elmany gujaklap aglapdyr. Häzir ony, aýrylyşasy gelmän, bu ýere alyp gelenem şol Elman ekeni. Umman şol gezek Elman bilen oýnap, ony sallançagynda uçuryp, iýdirip-içirip, diňe ol uklandan soň öýlerine gaýdypdy.

Balkan Ummanyň horlanan ýüzüni, höwelen gözlerini gören wagty: «Bertam bizem-ä ýakdy welin, munuňam-a üstünden ahyrzaman inderipdir» diýip oýlanypdy.

Balkan Ummana öýlenen mahaly Elman indi bireýýämden bäri ony özüne eje tutunyp ýördi, oňa kemsiz höwrügiydi. Gujagynda ýatanda-da, ejesiniň gujagynda ýatandakysy ýaly, onuň memmelerini süsüp-süsüp ýatýardy.

Birdenem gojanyň ýadyna iki-üç ýyllykda Aşgabada geçip barýarka Krasnowdskide özüne sorag salyp, öýüne darap geçen dosty Astahowyň aýaldogany düşdi. Goja ony görmändi, nesibe-dä, ol şol wagt kempiri bilen Gazanjykda agtygynyň öýleniş toýunda gezip ýördi. Bu dolmuş, rus aýalynyň adamsydyr iki agtygy bilen sorap, öýüne gelip gidenini, gojanyň maşgala bolup düşen suratyny sorap ýadygärlik alanyny, Elmanyň çagalarynyň suratlaryny öňüne goýlan albomdan görüp: «Baý, bularyň meňzesje-meňzesjediklerini, rus çagalary ýaly ekeni, seret, meniňem agtyklarym-a bulara biraz çalym bermänem duranoklar...» diýipdir. Soňundanam: «Wah, bu bagty doganym Astahow görmedi-dä, ol öz kom-batyny, gör, nähili küýsäpdi» diýip hamsygypdyram...

Bu zatlary şonda, goja toýdan dolanyp gelensoň, ähli toýçularyň yzyna seretmäge öýünde galan kiçi gyzynyň adamsy gürrüň beripdi.

Şeýle-de bolsa goja dostunyň aýal doganynyň sesini eşitmek miýesser bolupdy. Goja myhmanlaryň Nebitdaglygam bir aladalarynyň barlygyny, olaryň ogly Elmanyňka-da darap, soň aňry--Aşgabada geçjek... diýenlerini eşidip, gelsine des- sine oglunyňka jaň edipdi. Ine, nesibesine olaram şol ýerde bolup, heniz gaýtman ekenler. Şonda goja dostunyň aýal doganyny özüne derek oglunyň myhman alyp, hezzet-hormat edenine guwanypdy. Telefonda gepleşipdi. Ýöne ol aýalyň juda tolgunany üçin kän gowy gepleşip bolmandy. Ol: «Dostuňyz seni hemişe ýatlaýardy, Germaniýany ýatlaýardy hem seni söýýärdi, diýseň söýýädi... Ol hatda, maňa-da siziň dili-ňizi biraz öwretdi. Men seni juda söýýän» -diýip, gürrüňiniň arasynda başly-baradyrak türkmençeläbem goýberipdi.

— Seniň bagtyňy görüp, men şat boldum, meniň mähri-ban doganymyň dosty, gowy ogluň, gowy gyzlaryň, agtyklaryňam bar ekeni. Ýöne, gynansam-da, seniň bu bagtyňy dostuň-- kapitan Astahow görüp bilmedi-dä... Guwanardy... Ol seni diýseň eý görýädi. «Meniň mähriban kombatym!» hem diýipdi.

Ýöne goja soňra Astahowyň aýal doganydyr onuň giýewsine: «Krasnowodskä geliň, sizi bu ýerde özümem bir hormatlaýyn...» diýse-de, olar eýýäm özleriniň ýene iki sagatdan otly bilen Aşgabada ugrajak bolşup oturandyklaryny aýdyp, ol ýerdenem erte Moskwa uçmalydyklaryny ýatlasyp: «Nesip bolsa, ýene geleris!» diýip, yzlaryna dolanmaga razy bolmandylar. Goja şonda soňundan: «Hä, dostum Astahowyň özi bolan bolsa-ha, ol meni görmän gitmezdi» diýip, onuň aýal doganyndan biraz göwnem edipdi: «Onda täze ýyl tomus masgalaňyz bilen meniňkä dync almaga geliň, meniň ýaşaýan ýerim

deňziň etegi, tüýs dync almaly ýer!» diýip, myhman zenan bilen hoşlaşypdy.

Ýöne Astahowyň aýal dogany, şol gezek soňra gelmäge söz berenem bolsa, ne täze ýylda gara beripdi, ne-de ondan soňky ýylda.

Goja ýene-de halys oýa berildi, ýagarman ýaz bulutlary ýaly kowçum-kowçum pikirler häzir ýene-de onuň başynda pelesañ urşup, aýlanysyp ýördüler. Birde onuň göz önüne öz tanklarynyň söweş meýdanynyň içi bilen Berlin diýşip, daýyrdasyp baryslary gelse, ýene birde-de ol hemişelik gözünde galan nemes şäherçesine, öz Bertasynyň huzryna barýardy. Astahowdyr beýleki esgerler ýene-de onuň ýanyna çilimleşmäge üýşýärdiler...

Şolbarmana haýsydyr bir zadyň ýada düşenligi belli bolup, goja oturan ýerinde leňner alyp tisginip gitdi, onuň haýsydyrbir ozal asla ýadyna-köýüne düşmedik bir pikirini ýakasyndan ebsitläp tutany belli boldy.

Ol:

— Wah, ol: «Men Astahowyň dogany» diýip gelen meniň öz Bertam bolsa näme! — diýip, ellerini şarpa iki dyzyna uranyny hem duýman galdy — He, he-heý, özi türkmen dilini bir oýnam bilmeýän Astahow doganyna nädip türkmençe öwredip bilýämişin eýsem?! «Men seni söýýän, bagtym!» «Men seni söýýän, kombatym!». Eýsem, bu meniň Bertamyň eý görüp, gujagymda, özüniň gyzgyn demini demime garyp, boýnumdan gujaklap diýýän sözleri dälmi näme?!

Alaçsyzlykdan gojanyň gözleri gubarlandy, ýene-de töwe-rek ümür gaplap, tüsseläp durana döndi.

Goja birsalymdan özüni alyp, haltasyndaky suwly gabyny ýatlap, ony bir eli bilen sermeläp tapyp, bir owurt

suw içen mahaly suw bokurdagyna tekge bolup duran agy düwnüni hem aňyrlýgyna syryp giden ýaly boldy.

Häлки segreşip-segreşip tolkun bolsup asmana göterilen pikirle-riň ahyrsoňy gaýnagynyň biraz gaýdyşan mahaly goja häliden bäri gaýygyň ik-üç gulaç golaýyna gelsip, suwdan boýunlaryny çykarysyp ýören iki düwleni görđi. Olaryň ikisi-de hemişe bol-telki iýsipsypansyp özlerine timar bersip ýören gelinler ýaly, ikisi iki ýerden ýalp berýärdiler. Goja düwlenleriň beýdip boluberişlerinden hasap tutup, olaryň şol ýaňy gaýygy-ny gaty sürüp, özüniň yzda galdyrdym edip gaýdan düwlenleridigine düşündi. Baş atyp, olary gürründeş edindi:

— Hä, gara doganlar, onsoň, şeýdişip, telim tirkeş bolup-da gelýäsmi?... ozalynda-ha bize bir düwlen gerekdi, indi sizem gidermen bolsaňyz, onda, ýörüň, ýöräbereliň, bärden tirkeşip barsak: «Biziň deňizden bir düwlen algymyz bardy, sen bolsaň bulaň üçüsini getiripsiň» diýip, bizi yzmyza kowan-a bolmaz...

Düwlen çagalary eneleriniň gölerdilip ýüklenip alnyp barylýan gaýygynyň töwereginde, ondan aýrylyp bilmän, çümşüp-çykysyp, bir onda-bir munda görnüp, wagtal-wagtal gygyrysyp, bir-birleri bilen öz dillerinde gepeşýän ýaly bolsup pelesañ urşup ýördüler. Özleride olar hemişeki adam gördükleri: «Ýamandan — ýaý boýy...» diýşip duran-duran ýerlerinden tebil alsyp, gacyp gidýän düwlenlere-de känbir meňzemeýärdiler, aňsat gidermenem däldiler. Ýöne tyňkyja düwlen çagalarynyň ikisiniňem enelerinden jyda düşeris öýdüp wehim edýändikleri, şolbir wagtda hem: «Belki, enemizi bir ýol bilen halas edip bolar, onsoň biz ýene-de bagtly bolarys...» diýen tamalarynyň hem barlygy duýulýardy.

Goja düwlen çagalarynyň elewresip, enelerine janköýerlik edip boluberişleriden çen tutup: «...Indi bular gaýyk oba ýetip kenary süsýänçä biziň yzymyzdan galmasa gerek» diýip oýlandy.

Düwlen çagalary gojanyň özleri barada oýlanyp, onuň eräp ugranyny duýan ýaly, goşa ýumruga meňzeş nakys tumsuklaryny syh-syh bolşup duran, özlerine judabir gelsip-de barmaýan murtlaryny görkezmäge gelýäne meňzeşip, hasam gaýyga ýakyn geldiler. Goja olaryň gözünde gözýaşa meňzeş nemiň buldurap gidenini hem gördi. Öz ýanyndan:

— Adam: «Aglasa enem aglar, galany ýalan aglar!» diýýärem welin, enelerine bir zat bolsa, çagalarym olardan kem örtenme-ýän bolarly. Magtymguly aga hem aýtmanmy näme:

Bir güýçli duşmana duşsa mekejin,

Jojugyny gizlemeýen bolarmy?

Aý, hawa-da, aýrallyk ýüki gerdene düşende, eýsem, onuň haýwanda-ynsanda sarsgyn bermeýän ýeri barmy?

Şeýdip, häzir deňziň ortasynda, öz gaýygynyň töwereginde durmuşyň bu guran sahnasy goja birkyýama, Bertanyň birmahalky düşen gara gününü bilmezden ýatladýardy.

Onuň ýene-de gözünüň önünde şol esideli bäri ýatlap-ýatlap, henizem hiç göwnüne jaý edip bilmeýän wakasy janlandy... Ýap-ýaňyja Ummanyň elindäki küregi hütläp kükregine degen mahaly onuň badyna gaýygyň üstünde saklanyp bilmän, arkan serpilip, pažžyldap suwa düşüşi, indem onuň bu garaşylmadyk hereketine asla düşünip bilmän, ör gökden gelen, çümmän suwuň ýüzünde saklanjak bolup gaýygyň ha o ýerinden, ha bu ýerinden

ýapysmaga synanysyp, elenip gan eňreýän, ýöne entegem öz kastyna çykylanyna ynanyş bilmän, Ummanyň ýüzüne aman diläp seredýän Bertanyň biçäre keşbi janlandy. Gaýygyň üstünde bolsa häzir gany depesine urup, özüniň näme-näme edýänini halys unudan Umman elindäki uzyn saply «naýzasyny» gaýgyрман, Bertanyň kükreginden indererli bolup durdy...

Berta aýaklaryny debsenekledip, ýüzüp gelip, özünden ýap-ýaňyja biraz ürken ýaly bolup ýeňsä tesen gaýygyň bir gyrasyny gujaklapdy. Gark bolup barýanyny mälim edip hopugyp dem alýardy.

— Ýeri, Umman, bu seniň näme etdigiň ahyrn?..

— Sen, aslynda, näme üçin şu ýurda geldiň, faşist?! Ärsiränsiň... Hä, saňa öz ilinde tapylmadymy är? Ýa ol faşistleriň hemmesini gutardymy biziňkiler paýhynlap?

Bu pajygaly wakany Balkan ilkinji gezek şeýdip, Şirwanyň öýünde onuň gürrüňlerini diňläp, aňk bolup otyrka göz önüne getiripdi. Soňundanam ol wakanyň bolanyna, geçenine indi ondan bäre är ömrüniň geçenini unudyp, dek şol pursadyň özünde gaýygyna atlanyp, Bertasyny halas etmäge gidesi, ýetişip, onuň golundan çekip, suwdan garbap alaslary gelipdi. İçinden: «Gör, men seni kime ynanan ekenim?!» diýip, öz-özüne käýinipdi. Harasady içine sygman, gaýnaýan ýaly bolup: «Oh-ho-how...» diýip, gözýaşyny saklap bilmän, sessiz aglapdy.

Şolbarmana hem ol töwerekdäki gözleri gubarly düwlen çagalarynyň haýsydyr bir haýwanlar däl-de, olaryň şol Ummanyň gaýygynyň töwereginde aglap aman dileýän öz Bertasydygyna ynandy. Gojanyň kalby leňner aldy.

Goja goşhaltasyny täzeden dörünip, ondan çakgysyny göz-läp ugran mahaly, onuň haýsydyrbir hyýala müneni belli boldy. Indi salan ýeriňden şarpa kesýän tyg gerekdi. Kütek tygy dara-direlikde süýkäp-itinip oturmaga mümkinçiligiň bolmajagy bellidi. Ýöne goja öz ýanyna göteren tygynyň judabir alga alarlyk hem dældigini bilýärdi, onuň deregini tutaýjagam başga-da bir ýitiye tygam ýokdy, şonuň üçinem bary bilen bazar eýlemek galýardy.

Ol çakgysyny tapyp alanson, ilki onuň keserini az-kemem bolsa ganymatlaşdyrmagyň ugruna çykdy, ýaňrak termosyndaky iň soňky çayyny sarkyryp içen käsesini aldy-da, ony dyzynyň üstünde düňderdi, sebäbi ol käsäniň düýbüne çalnan tygyň şeýdeniňde öňküsinden biraz ganymatlaşandygyna beletdi. İçinden bolsa häli kenarda wagty, suwuň deňziň düýbünden çykaryp taşlan daşlarynyň amatlyrak birini alyp, ony özüniň: «Geregi deger» diýip, gaýygyň düýbüne oklamanlygyna ökündi.

Goja ýitiläp göwnüne jaýlan çakgysyny syrpy, haram soýjak ýaly elleriniň ýeňlerini çaly-p-çyzgap ör galan mahaly gaýyk haýsydyr bir jandar suw içinden gelip sähelçe süsüp goýberene meňzäp, çaykanyp gitdi.

Töwerek häzir asmandaky Günüň batar ýerine ýakynlap, onuň şöhleleriniň deňze gytaklaýyn düşýänligi üçin, töwerekdäki nebit galyndylarynyň üsti garaňkyrap, ýörite gara toprakdan taýynlanan suwuk suwag palçygyna meňzeýärdi.

Şonuň üçinem häzir töwerekde bu «palçyga» bulanyp, ýüzüp ýören düwlen çagalary adaty düwlenlerden has garaýagyz hem has ýagjymak bolup görünýärdiler.

Goja indi gaýygyna ýükläp alyp barýan düwleniniň ykbalyny adaty bir aw hökmünde tutulyp ele salnan bendi düwleniň ykbalyna däl-de, öz ýanyndan ony Bertasynyň düşen gara gününe meňzedenligi üçin, ony şundan soň aňyrlygyna, özi bilen äkidip bilmejekdigine düşündi. Eýýäm- haçan ýüküň öz gelmeli ýerine gelenligi-de belli bolupdy.

Düwleni ýüpden boşadyp ugramagy ol ilki öz golaýyndan, onuň guýrugyň töweregine öwrüm berlip aýlanan ýüp- leri kesişdirmekden başlamakçy boldy. Ýöne şol barmana-da ýene-de dessine, şeýdäýen mahalynda düwleniň öz boşap giňligini alan guýrugyny bulap, soňra özüne beýleki ýerlerdäki ýüpleri kesmäge maý bermejegine anyk düşündi. Ozal- ky pikirini üýtgetdi. Düwleni ýüpden boşatmagy ilki şol ýerden başlamagy niýet edinip, usul bilen, urnup-urnup ýas-ýaňy biraz rahatlanyp ýatan düwleniň gapdaly bilen gaýygyň burun tarapyna aşdy. Işe girişmezinden ozal bu pikirini ýene-de kimdir biri bilenem geňeşäýenini kem görmeýäne meňzäp, öwrülip töweregine gözledi. «Şeýdäýsem kem bolmasa gerek?» diýip oýlandy.

Gün gyzaryp, öz göwresini ýagşy aşak sallan eken.

Bu ýerde halkalanyp boýnuna salnan ýüp düwlen sypmak üçin dyzansa, ony has beter gysar ýaly edilip pugtalanypdyr. Goja ilki ýenillik bilen şol ýekegat ýüpi kesdi. Indi ortada dört tarapa germeşdirilip çekilen ýüpleri özünde birikdirýän, düwleniň gersiniň üstünde ýumruk ýaly bolup duran düwün bardy. Häzir düwlen özüniň boşadylandygyna doly ynanyp, dyzanaklap ugramanka harsa şony kesmelidi. Goja şondan soň gerimli ädimläp, ortaky düwnüň alkymyna geçdi.

Düwlen özüniň süňnünde dörän az-da bolsa sähelçe böwşenligi syzyp ugrana meňzäp, munuň şeýledigini häzir öz süňni bilen barlap görýän ýaly, gaýyga sähelçe leňner berip ýatan ýerinden gozganjyrady.

Goja şondan soň şol iki tarapdan çekilişip duran, gelibem ýene düwne birigýän dört sany tanapyň birini aňsatlyk bilen kesip taşlamak başartdy. Düwlen bolsa henizem garaşylmadyk bir ýagdaýda, hamala gojanyň häzirki özüne etmekçi bolýan ýagsylygyna düşüniپ rahatlanana, oňa bu ýagsylygy tizräk etmäge maý berýäne meňzäp sulhup ýatyrdy. Has takygy bolsa onuň häliden ýolboýy dyzana-dyzana endamjanyny awy-ya dolduransoň, saralan ýüplerine süňnüniň telim bir ýerini ganjardyp batyransoň, häzirki sähel-mähel ýazylgan-cylygy duýmaýan bolmagy hem gaty ahmaldy. Goja-da geregi soldy.

Indi haýal etmän, düwlen özüniň saralgy ýüpleriň kesilýänligini duýmanka, beýleki galan üç ýüpi hem şarta-şarta kesip taşlamalydy. Hatda, iki gapdaldan gelyän tanaplaryň indi ikisini kesibem bolsa, elbetde, bu şol esasy düwnüň eýýäm abraý bilen aradan aýryldygy boljakdy.

Goja düwnüň gapdalyna has golaý süýşüp, ymykly aýak üstünde durmak üçin, çep goly bilen çemesindäki ýüpden ýapysansoň, düwne gelyän ýüpleriň ýene birini emgenmän kesip taşlamaga mümkinçilik boldy. Indi ýene-de ýüpleriň hatda ýeke birisini hem şeýdip kesip bolaysa, elbetde, bu edilmeli işiň esasy böleginiň edildigi boljakdy. Onsoň düwleniň aýagujuna gerimli ädimläp, bir geçip bolsa, onuň guýrugyny ýüplerden boşatmak o-diýen, şeýlebir kynam düşmejek ýalydy.

Ýöne ýüpleriň üçünjisini kesmäge welin, süňňüniň töwe-reginde peýda bolan böwseňligi aňyp ugran sarc düwleniň ýol bermejegi belli boldy. Ol öz-özünden tebil tapyp, göwresiniň ähli bölegini boýnunyň ýanyna toplaý-jaga meňzäp, düýrügip-ýazylyp ugrady, soňundanam bagyryp, alagoh bolup, özüni zyňdy segräp asmana, tas heniz ýüpden boşamadyk, iki gapdala sereşlenip, sübsä meňzäp duran guýrugyny hem galdyryp, bidir giderli görüldi.

Goja birden çaykanan gaýygyň badyna entirekläp barybam, onuň motor berkidilen ýerine uruldy, awundy. Jany ýanyp, düwlene käýindi:

— Haý, mazardat deýýus diýsänim, saňa aslynda ýagsylyk ýarasmaz diýerler! Men-ä muny boşatjak bolýan, bu-da şeýdip işi bulasdyrýar. Ýene biraz tagapyl edende bolaýjagam weli... onsoň boşabam gitjeg-ä sen...

Ýöne goja henizem düwleniň düşen gününü öz Bertasynyň düşen gününe meňzedýänligi üçin, ony tiz bagyslady. Biraz özüni ele alyp, entireklän wagty elinden gacyran çakgysyny gaýygyň içinden, düwleniň guýrugynyň töwereklerinden bir ýerlerden tapyp alansoň, ýene-de ony boşatmagyň aladasynda boldy. Aşyrma ke-mer ýaly bolup düwleniň daşynda galan çeki ýüp, düwne gelýän beýleki iki ýüp kesilensoň, indi ýagsy halparypdy, eger düwlen sähel üşük etse, onda ýüpüň aşagyndan göwresiniň ol bölegini hem özüne tarap çekibem alyp biljekdi. Ýöne welin guýrugyň daňlysy juda berkdi, goja ol ýerdäki ýüpleri kesişdirensoň, dogrudanam, ortadaky kesilmän galan ýüpi kesmegiň asla geregi-de bolmady.

Düwlen ikinji gezek özüni asmana zyňan mahaly, oňa öz göwresini jemläp, onuň uly bölegini gaýygyň

çep erñeginden aşyrmak başartdy. Gaýyk düwleniň badynda birbada bir gapdala eňňit atyp, agdararly görüňdi. Öz ähli agramyny garsylykly tarapa atan goja zordan düňderilmän galmak mümkin boldy. Şundan soň düwlene öz süňňüniň orta bölegi bilen, ganjarysyp ezmiljiresip duran guýrugyny hem öz isleýşi ýaly ýüpden boşadyp, ýygnap almak kyn düşmedi. Ol: «Biz-ä gitdik onda, sizem aman galyň!» diýýän ýaly aşyrym atyp barsyna, guýrugyny howada galgadyp goýberdi.

Birsalym onuň özüni suwa başaşak uran ýeriniň ýokarsynda gan bölekleri çaykanyssyp halka ýasasyp duransonlar soňra olaram tiz töwerege goşulysyp ýitip gitdiler. Diňe birha-ýukdan goja öz gerekli daşlaryny gola salan düwlen çagalarynyň satlykly gygyrysyp, hol beýleden eneleri bilen üç bolup, ýag alan arkalaryny Güne ýalpyldadysyp ýüzüp bar-ýanlaryny görđi.

Goja «el-hal» diýşip özünden daşlasyp barýan düwlenleri gözi bilen ugradyp guwanyp durşuna, ýene-de nebsagyryjylyk bilen onuň gan öýen şikesli guýrugyny ýatlady. Ýöne düwleniň özüne gerek iň esasy zady gazanany, onuň yzysüre bolsa orslaryň: «Toýa çenli biter gider» diýen kellä gelen akylyny ýatlap, ony deňziň — lukman enäniň öz münbir derde derman şor suwy bilen ýalap-sypalap tiz wagtda bitirip goýberjegine ynandy.

...Berta töwerekdedi. Goja häzir onuň özüniň edýän ähli hereketlerini gapdaldan synlap duranlygyna ynanyrdy. Onuň boldan tikilen şo-ol toý köýneginiň tolkunlaryň depesinde akjaryp gidýänini hem goja görýärdi...

Biraz mundan ozal Bertanyň nazary goja: «...Bu janawary indi sen, seýdip, meniň günüme düşüräýjekmi,

söýgüli mesgeninden, bala-çagalaryndan aýraýjakmy?» diýip hasratly sereden bolsa, indi ol düwlenleriň sadyhorram bolşup, ýüzşüp baryslaryny görüp, makullaýjylyk bilen: «Goý, gitsin... Her kim öz ornunda bolanda, şonda gowudyr!» diýip, gojanyň ýüzüne aýratyn bir buýsanç hem minnetdarlyk bilen seredýärdi. Dogrusy, häzir bu mesele, Berta ara düşensoň, asla başgaça bolup hem biljek däl di.

Goja gaýygynyň motoryny täzedən otlansoň, öýüne ýetmäge howlukdy. Ýene-de onuň ýüzüni mylaýym, çyglyja deňiz şemaly ýelpedi.

Onuň ähli küý-köçesi henizem Berta bilendi.

Bertanyň, ozalky özüniň pikir edişi ýaly gark bolman, onuň ýoklaryň däl-de, barlaryň hasabynda barlygy belli bolansoň, goja indi özüdir Berta bilen bagly zatlaryň hemmesine hut gözleri açylan ýaly bolup, täzeçe seredip ugrapdy. Onuň ogly Elmanyň öýünde, Astahowyň aýal dogany myhmancylyga gelende olar bilen goşulysyp aldyrylan ýadygärlik surat asylgy durdy. Şeýle suratlaryň ýene birisini bolsa myhmanyň özüniň alyp gidenligini hem eşidipdi. Ol aýal suratda Elmanyň çagalarynyň hersini bir eli bilen gujaklap, bagtly bolup ýylgyryp durdy.

Elbetde, ol aýalyň Astahowyň aýal dogany bolmaga hiç hili haky ýokdy, onuň hereketleri hem öz yzynda Elman ýaly ogly, goja ýaly söýgüli söwer ýaryny galdyryp giden jana-jan zenanyň edäýjek hereketleridi ahyryn. Onsoňam, galyberse-de, dosty Astahowyň: «Aýal doganym bar» diýeni onuň ýadyna düşenokdy...

Galgap barýan gaýygyň üstünde kükregine şemal urdu-ryp, howlukmaç barýan gojanyň häzir oglunyň öýündäki şol surata tizräk ýetesi, ondaky ähli neberesini

töweregine üýşürip duran gözi äýnekli, gartaşan, dolmuş aýaly täzededen üns bilen synlasy gelýärdi. Barybir, on-suzam goja eýýäm suratdaky agtyklaryny mähir bilen gujaklap, çagalarynyň üstüne ganatlaryny geren ene guşa meňzäp duran ol aýalyň başga biri däl-de, onuň hut şol-ol öz mähriban Bertasydygyna ynanyşy.

*Aşgabat,
1999-2000-nji ýyllar.*

Mazmuny

A.Tagan Daglaryň üstünden daglar görünçär5

Nowellalar

Ak ýelken22

Urşa giden adam29

Dogan32

Ene.....41

Maňa meňzeş maýor.....45

Jaň sesi59

Welosiped68

Täze ýyl heseri73

Berdi jedeliň aty94

Çöl kanuny98

Deňiz notalary.....126

Alabaý133

Goja150

Pursat.....164

Köl ýakasyndaky oba185

Zenan bagty198

Ilkinji gar202

Çabdary207

Powestler

Iner ýüki213

Ýedi däne252

Gyr atyň howalasy.....288

Düwlen (*Roman*)342

AGAGELDI ALLANAZAROW

URŞA GIDEN ADAM

Nowellalar we powestler